

UNIwersytet Rzeszowski w Rzeszowie
Wydział Socjologiczno-Historyczny
Instytut Historii

Praca doktorska

Wojciech Hanus

**Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
w Tomaszowie Lubelskim
w latach 1944–1956**

Promotor

prof. dr. hab. Grzegorz Ostasz

Rzeszów 2019

Spis treści

Wstęp	4
Rozdział 1	
Powiat tomaszowski w latach 1939-1944	14
Rozdział 2	
Powstanie i rozwój PUBP w Tomaszowie Lubelskim	45
2.1. Struktura organizacyjno–kadrowa PUBP w Tomaszowie Lubelskim.....	89
2.2. Kierownictwo.....	146
Rozdział 3	
Funkcjonariusze	162
Rozdział 4	
Agentura PUBP w Tomaszowie Lubelskim	184
Rozdział 5	
PUBP w Tomaszowie Lubelskim wobec podziemia niepodległościowego AK-DSZ- WiN w latach 1945–1949	
5.1. Działania operacyjne w latach 1945–1946	197
5.2. Działania operacyjne w latach 1947–1949	229
Rozdział 6	
Rozpracowanie i likwidacja na terenie powiatu tomaszowskiego w latach 1950-1956 ostatnich partyzantów konspiracji niepodległościowych.	
6.1. Działania operacyjne w latach 1950–1952	249
6.2. Działania operacyjne w latach 1953–1956	282
Rozdział 7	
Kierunki działań UB w Tomaszowie Lubelskim	

7.1. UB wobec Stronnictwa Narodowego.....	295
7.2. Działania operacyjne PUBP w Tomaszowie wobec kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych	301
7.3. Zabezpieczenie kontrwywiadowcze.	319
7.3.1. Nadzór nad repatriantami i przesiedleńcami.....	319
7.3.2. Zwalczanie przez UB konfidentów gestapo, volksdeutschów i współpracowników władz okupacyjnych.....	330
7.4. Zabezpieczenie gospodarki i wroga propaganda	340
Zakończenie	363
Wykaz skrótów	368
Bibliografia	373
Indeks osób	396
Fotografie	431

Wstęp

Resort Bezpieczeństwa Publicznego utworzono 21 lipca 1944 r. na mocy ustawy Krajowej Rady Narodowej o utworzeniu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. W początkowej fazie, ustawa zakładała powołanie przy Resorcie Bezpieczeństwa Publicznego dwóch odrębnych pionów, tj. polityczny – czyli kontrwywiad, i gospodarczy – zajmujący się działalnością usługową i zaopatrzeniową. 31 grudnia 1944 r. Resort BP przekształcono w Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego. Stało się tak za sprawą ustawy KRN powołującej Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej¹. Głównym celem nowo utworzonej instytucji było przede wszystkim zwalczanie niepodległościowych organizacji konspiracyjnych: Armii Krajowej, Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”, Narodowych Sił Zbrojnych czy Narodowej Organizacji Wojskowej. Struktura organizacyjna MBP z podziałem na sekcje, a następnie na wydziały i departamenty, dostosowano z myślą, by skutecznie realizować powyższe zadania². Było to możliwe dzięki ogromnym środkom finansowym, znacznie przewyższającym możliwości budżetowe państwa polskiego. W 1946 r. była to kwota ośmiokrotnie większa niż środki przeznaczone na Ministerstwo Odbudowy³.

Obok centrali RBP trzon aparatu bezpieczeństwa stanowić miały agendy terenowe (wojewódzkie i powiatowe), których organizowanie zapoczątkował rozkaz kierownika RBP, Stanisława Radkiewicza z 1 sierpnia 1944 r. Rozkazem tym powołał wówczas pierwszego kierownika Wydziału BP w Lublinie. Początkowo terenowe struktury RBP tworzone przy wojewódzkich i powiatowych radach narodowych, co świadczyć miało o demokratycznym charakterze rządu⁴. Następnie podporządkowano je bezpośrednio RBP, powiatowe zaś wojewódzkim strukturom BP. Trzon „bezpieczniackiej” kadry stanowili wyselekcjonowani z armii gen. Berlinga żołnierze, pewni pod względem ideologicznym i politycznym, którzy – poddani przeszkoleniu w specjalnym ośrodku

¹ W. Frazik, B. Kopka, G. Majchrzak, *Dzieje aparatu represji w Polsce Ludowej (1944-1989)* [w:] *Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006, s. 64.

² J. Borowiec, *Funkcjonariusze rzeszowskiego Urzędu Bezpieczeństwa represjonowani za współpracę z podziemiem poakowskim i narodowym*, „Prace historyczno-archiwalne”, t. XXIX, Rzeszów 2017, s. 129.

³ *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. I, 1944 – 1956*, red. K. Szwaagrzyk, Warszawa 2005, s. 19.

⁴ G. Makus, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego we Włodawie w walce z polskim podziemiem niepodległościowym w latach 1944–1947*, Włodawa 2009, s. 25.

NKWD w Kujbyszewie – mieli za zadanie organizować struktury UB w województwie i powiecie. Te ostatnie stanowiły najniższy szczebel aparatu represji, wspomagający i uzupełniający w działaniach WUBP. Z czasem MBP podporządkowano również Milicję Obywatelską, Służbę Więzienną, Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Ochotniczą Rezerwę Milicji Obywatelskiej, Wojska Ochrony Pogranicza i Straż Przemysłową. Wszystkie te formacje – wraz z MBP – tworzyły szeroko pojęty system organów bezpieczeństwa okresu stalinowskiego w Polsce⁵.

Do końca 1944 r. w Resorcie Bezpieczeństwa Publicznego zatrudnionych było około 21 tysięcy osób. Na tę liczbę składało się około trzynastu tysięcy funkcjonariuszy MO, cztery tysiące żołnierzy Wojsk Wewnętrznych, około tysiąca funkcjonariuszy SW oraz dwa i pół tysiąca funkcjonariuszy UB⁶.

Jednym z takich urzędów był Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim. Utworzony początkowo jako Referat Bezpieczeństwa Publicznego przy Powiatowej Radzie Narodowej w Tomaszowie Lubelskim był jednym z pierwszych założonych w województwie lubelskim. Zresztą Lubelszczyzna była tym miejscem, gdzie w pierwszej kolejności, po wkroczeniu Armii Czerwonej, ulokował się marionetkowy PKWN, a wraz z nim Resort BP. Tutaj także dość prężnie i stosunkowo licznie prowadziło konspiracyjną działalność antykomunistyczne podziemie zbrojne. Jednym słowem – przed powstałym na Lubelszczyźnie aparatem terroru był ogrom pracy operacyjnej.

Podwaliny pod działalność tomaszowskiego PUBP kładły osoby, które w okresie stalinowskim pięły się po szczeblach ubeckiej kariery. Warte odnotowania są dwa nazwiska: Teodora Dudy – późniejszego kierownika (szefa) m.in. WUBP w Lublinie, Rzeszowie, Krakowie i Łodzi oraz Adama Humera – kierownika Sekcji Śledczej WUBP w Lublinie, a następnie wicedyrektora Departamentu Śledczego MBP zastępcy, owianego złą sławą, Józefa Różańskiego. W 1994 r. Humer, wyrokiem sądu wojewódzkiego w Warszawie został skazany na dziewięć lat więzienia za stosowanie niedozwolonych metod śledczych. W trwającym procesie udowodniono mu, że jako wicedyrektor Departamentu Śledczego MBP brał osobisty udział w wielu śledztwach, podczas których

⁵ J. Dudek, *Urząd Bezpieczeństwa Publicznego [w:] Dzieje Lubelszczyzny 1944–1956. Aspekty polityczne*, Lublin 2016, s. 208.

⁶ *Powstanie Resortu Bezpieczeństwa Publicznego i Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej oraz ich jednostek terenowych (VII 1944–XII 1944)*, [w:] *Ochrona bezpieczeństwa, państwa i porządku publicznego w Polsce, 1944–1988*, red. T. Walichnowski, Warszawa 1989, s. 13–22; R. Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007, s. 46.

w nieludzki sposób przesłuchiwano więźniów ujętych w związku z działalnością konspiracyjną i niepodległościową.

Bezpośrednio z urzędem powiązana była siostra Adama Humera, Wanda Feldman z domu Umer, początkowo pełniąca w PUBP w Tomaszowie funkcję kierownika kancelarii i kadr, a następnie związana z WUBP w Lublinie i MBP. Krótki epizod pracy w tomaszowskim PUBP odnotował także Eugeniusz Chimczak. Początkowo nikomu nieznanemu Ukrainiec ze Steniatyna po okresie spędzonym w tomaszowskim PUBP, został skierowany na kurs do Centralnej Szkoły MBP w Łodzi, po ukończeniu którego został przeniesiony do MBP na stanowisko oficera śledczego. Zasłynął jako jeden z najokrutniejszych śledczych. Osobiście przesłuchiwał Witolda Pileckiego i Tadeusza Płużańskiego, a także sporządził akt oskarżenia wobec Hieronima Dekutowskiego ps. „Zapora” i jego partyzantów. Sądzony był w latach dziewięćdziesiątych w procesie Adama Humera. Skazany został na siedem i pół lat pozbawienia wolności. Ze względu na zły stan zdrowia uniknął kary.

Do obecnych czasów ukazało się wiele opracowań naukowych i to zarówno w formie monografii, jak i artykułów pryncypialnych, dotyczących przedmiotowego zagadnienia w skali makro. Z ram tych wyłamuje się Lubelszczyzna z uwagi na fakt, że pierwsza publikacja dotycząca lokalnych struktur organów bezpieczeństwa na tym terenie pt. *Z dziejów organów bezpieczeństwa i porządku publicznego w województwie lubelskim 1944–1948* powstała za czasów PRL. Jej autorami byli Władysław Góra i Zenon Jakubowski. Pracę swoją w dużej mierze oparli na statystykach i wspomnieniach – w mniejszym zaś stopniu na aktach organów bezpieczeństwa, będących kluczowymi do opracowania tego tematu. Książka ta pozbawiona kontrowersyjnych faktów z działalności UB nie oddaje w pełni zakresu omawianego tematu. Kolejną próbą spojrzenia na omawiany temat była wydana w 1979 r. monografia Edwarda Olszewskiego pt. *Polska Partia Robotnicza na Lubelszczyźnie*.

Inne publikacje zajmujące się tematyką aparatu bezpieczeństwa na Lubelszczyźnie powstały już w wolnej Polsce. Przy tej okazji nie sposób pominąć publikacji Leszka Piłata pt. *Struktura organizacyjna i działalność WUBP w Lublinie 1944–1945*. Artykuł ukazał się w 1999 r. tomie szóstym „Studiów Rzeszowskich”. Autor publikacji precyzyjnie omówił proces kształtowania struktur i poszczególne aspekty funkcjonowania pionów lubelskiego WUBP, w tym podległych agend terenowych, ze szczególnym uwzględnieniem działań operacyjnych i śledczych. Artykuł jako jeden z pierwszych, częściowo wypełniał powstałą lukę w tym temacie.

Drugą pracą, a zarazem pierwszą podejmującą szczegółowo zakres omawianego tematu, jest praca zbiorowa przygotowana przez Sławomira Poleszaka, Rafała Wnuka, Mariusza Zajączkowskiego i Leszka Pietrzaka pt. *Rok pierwszy. Powstanie i działalność aparatu bezpieczeństwa publicznego na Lubelszczyźnie (lipiec 1944–czerwiec 1945)*. Publikacja autorstwa historyków z lubelskiego Oddziału IPN w sposób klarowny przedstawia fakty dotyczące powstania RBP na Lubelszczyźnie, ze szczególnym uwzględnieniem jego struktury, głównych kierunków działań i kadry. W publikacji omówiona została również asymilacja UB w miastach powiatowych Lubelszczyzny, w tym także w Tomaszowie Lubelskim. Całość opatrzona jest szeregiem dokumentów źródłowych wytworzonych przez ministra Resortu Bezpieczeństwa Publicznego i kierownika WUBP w Lublinie w kwestii dotyczącej prawidłowego funkcjonowania UB.

Wśród publikacji naukowych, obejmujących najniższy szczebel urzędu bezpieczeństwa na Lubelszczyźnie, warte odnotowania są prace dotyczące PUBP w: Siedlcach, Włodawie, Radzynie Podlaskim, Zamościu, Krasnymstawie i Tomaszowie Lubelskim⁷.

Na osobną i szczególną uwagę zasługuje ostatnia pozycja pt. *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*. Wydana w 2009 r. pod redakcją Grzegorza Jońca. Publikacja, choć bardzo wartościowa, nie ma jednak charakteru typowej monografii. Jest zbiorem dziesięciu artykułów naukowych⁸,

⁷ W. Charczuk, *Obraz i struktura Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Siedlcach (sierpień 1944–czerwiec 1945)*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” t. 5, 2007; W. Charczuk, *Struktura i pracownicy Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Radzynie Podlaskim w latach 1944–1947*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” t. 6, 2008; K. Czubara, *Bezpieka. Urząd Bezpieczeństwa na Zamojszczyźnie 1944–1947*, Zamość 2003; M. Dąbrowski, *Śladami komunistycznych zbrodni na Lubelszczyźnie: Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Radzynie Podlaskim w świetle wybranych materiałów archiwalnych IPN*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 6, 2008; J. Dudek, *Urząd Bezpieczeństwa Publicznego [w:] Dzieje Lubelszczyzny 1944–1956. Aspekty polityczne*, Lublin 2016; D. Magier, P. Żochowski, *Areszt Urzędu Bezpieczeństwa w Radzynie Podlaskim. Dokumentacja fotograficzno-naukowa*, Radzyń Podlaski 2004; G. Makus, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego we Włodawie w walce z polskim podziemiem niepodległościowym w latach 1944–1947*, Włodawa 2009; R. Dmoszyński, G. Joniec, D. Piekaruś, J. Romanek, *Funkcjonariusze Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krasnymstawie w latach 1944–1956. Słownik biograficzny*, Lublin 2015; *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Krasnymstawie w latach 1944–1956*, red. J. Romanek, Lublin 2008.

⁸ Publikacja *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956* zawiera następujące artykuły naukowe:

1. G. Joniec, *PUBP w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1945. Powstanie, obsada personalna, struktura organizacyjna oraz główne kierunki działań operacyjnych*.
2. J. Romanek, *Polityka kadrowa KP MO w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*.
3. G. Joniec, *Ludzie tomaszowskiej bezpieki. Portret zbiorowy*.
4. J. Romanek, *Działania PUBP w Tomaszowie Lubelskim wobec PSL w latach 1945–1947*.
5. A. Borzęcki, *Udział Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w „zabezpieczeniu” referendum ludowego i kampanii wyborczej do Sejmu Ustawodawczego w powiecie tomaszowskim*.
6. D. Piekaruś, *Działalność PPS w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1948*.

siedmiu dokumentów źródłowych⁹ i czternastu biogramów funkcjonariuszy¹⁰, w których opracowano niektóre zagadnienia odnoszące się do działalności tego urzędu. Stąd też w niniejszej pracy przedstawiono jedynie pewne zagadnienia i czynniki procesowe towarzyszące zmianom strukturalnym tego urzędu w latach 1944–1956.

W prezentowanej dysertacji pominięto w większości aspekty przedstawione w powyższej pracy. Zatem brak w niej podrozdziałów dotyczących rozpracowania przez tomaszowski PUBP środowiska działaczy ludowych i PPS, członków OUN-UPA czy relacji na linii PUBP – PPR. Brak w niniejszej pracy także ujęcia w szerszym kontekście udziału funkcjonariuszy tego urzędu w zabezpieczeniu referendum czy wyborów do sejmu ustawodawczego. Choć należy zaznaczyć, że przy pisaniu pracy niejednokrotnie posiłkowano się i bazowano na ustaleniach poczynionych przez autorów wspomnianej publikacji. W szczególności miało to miejsce w rozdziale trzecim, dotyczącym omówienia środowiska socjalnego funkcjonariuszy, ich wykształcenia, wyznania, prowadzenia czy zachowania się względem aresztowanych.

Praca obejmuje nie tylko teren powiatu tomaszowskiego. Niekiedy wyłamuje się ona ze sztywnych ram terytorialnych. Miało to miejsce w przypadku np. rozpracowania i zwalczania przez tomaszowski PUBP żołnierzy ZWZ-AK-WiN kompanii „Narol”, która – zorganizowana na terenie województwa rzeszowskiego – podlegała organizacyjnie pod tomaszowski obwód ZWZ-AK-WiN. Stąd też funkcjonariusze PUBP w Tomaszowie, prowadząc rozpracowanie operacyjne wobec tej grupy partyzantów, zapuszczali się na teren sąsiedniego powiatu lubaczowskiego. Podobnie rzecz przedstawiała się w przypadku II

7. J. Romanek, *Rozpracowanie środowiska SL „Roch” i BCh przez funkcjonariuszy PUBP w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*.

8. J. Wysocki, *PUBP w Tomaszowie Lubelskim wobec mniejszości ukraińskiej w latach 1944–1956*.

9. D. Piekaruś, J. Romanek, *Działania PUBP wobec Mariana Wardy „Polakowskiego”, „Małego”, dowódcy Rejonu V AK-WiN Tomaszów Lubelski*.

10. J. Wołoszyn, *Aparat represji wobec środowisk i grup młodzieżowych w powiecie tomaszowskim w latach 1944–1956*.

⁹ Dokumenty źródłowe zawarte w publikacji: D. Piekaruś, *Sprawozdanie Instruktora Terenowego z lustracji dokonanej w dniu 4 i 5 XI 1945 r. w Powiatowym Komitecie PPS w Tomaszowie Lubelskim*; G. Joniec, *Akt oskarżenia przeciwko Krzaczkowskiemu Ireneuszowi, Ulanowskiemu Romanowi oraz Słobodzie Leonowi z dnia 31 VII 1946 r.*; J. Romanek, *Stan organizacyjny PUBP w Tomaszowie Lubelskim na kwiecień 1947 r.*; G. Joniec, *Raport do szefa WUBP w Lublinie pplk. Jastrzębskiego w sprawie chorążego Tereszczuka Józefa, starszego referenta Referatu III PUBP w Tomaszowie Lubelskim z dnia 22 grudnia 1949 r.*; G. Joniec, *Postanowienie o umorzeniu śledztwa z dnia 31 stycznia 1951 roku przeciwko funkcjonariuszom PUBP w Tomaszowie Lubelskim podejrzanym o zabójstwo Michała Wacka, buchaltera tegoż urzędu*; J. Romanek, *Raport z przebiegu rozpracowania oddziału Witolda Kopcia „Ligoty” pod kryptonimem „Zdrajcy”*; J. Romanek, *Sprawozdanie z działań PUBP w Tomaszowie Lubelskim w okresie poprzedzającym wybory do sejmu 1952 r.*

¹⁰ W publikacji opracowano następujące biogramy: Czesław Cygler, Piotr Deryło, Mikołaj Głowacki, Wojciech Kita, Andrzej Kolano, Bolesław Komińczyk, Stefan Maćko, Walerian Ochal, Stefan Pietruszyński, Mikołaj Płochow, Henryk Słomka, Hipolit Wojtas, Waclaw Wójcik.

Inspektoratu Zamojskiego AK, gdzie PUBP – rozpracowując jego tomaszowskie struktury – także podejmował działania operacyjne w powiecie zamojskim.

W niniejszej pracy wyjściową cezurą czasową jest okres obejmujący lata 1939–1944, które wprowadzają w ogólnie podjętą problematykę ziemi tomaszowskiej jej genezę, znaczenie i zachodzące w niej przemiany. Formalnie zaś dolną granicą pracy jest lato 1944 r., a dokładnie sierpień tego roku, kiedy to przybył do Tomaszowa przedwojenny komunista i pełnomocnik PKWN na powiat tomaszowski – Teodor Duda, w celu zorganizowania władzy ludowej. Kończącą granicę chronologiczną pracy stanowi rok 1956, kiedy to 13 listopada, na kanwie przemian zachodzących w kraju, sejm PRL uchwalił *ustawę o zmianie organizacji naczelných organów administracji publicznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego*, na mocy której likwidacji uległ Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego¹¹.

Podstawową bazą źródłową niezbędną przy opracowaniu przedmiotowego tematu były akta, będące integralną częścią zasobu archiwalnego IPN. W szczególności zbiór akt i dokumentów przechowywanych w Archiwum Oddziału IPN w Lublinie, wytworzonych przez WUBP w Lublinie i PUBP w Tomaszowie Lubelskim. W pracy wykorzystano przede wszystkim sprawozdania, raporty i meldunki kierowników i szefów wskazanych wyżej urzędów oraz kierowników poszczególnych sekcji i referatów. Kolejną kategorią akt – niezbędnych przy odtworzeniu w miarę pełnego stanu osobowego PUBP w Tomaszowie Lubelskim – był zbiór rozkazów personalnych kierowników (szefów) WUBP w Lublinie i ministra bezpieczeństwa publicznego oraz akta osobowe funkcjonariuszy¹², podzielone zazwyczaj na trzy części (działy) stanowiły źródło wiedzy o ich życiorysach¹³.

Ponadto na podstawie ostatniej kategorii akt możliwe było scharakteryzowanie środowiska socjalnego funkcjonariuszy, czynników socjologicznych i psychologicznych mających wpływ na przebieg ich służby. W pracy wykorzystano także akta operacyjne, kontrolno-śledcze, agentury i spraw obiektowych prowadzonych przez tomaszowski PUBP. Odrębną kategorią materiałów archiwalnych wykorzystanych w pracy były akta Wojskowej Prokuratury Rejonowej i akta Wojskowego Sądu Rejonowego, których

¹¹ *Ustawa z dnia 13 listopada 1956 r. o zmianie organizacji naczelných organów administracji publicznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego*, Dz.U. 1956 nr 54 poz. 241.

¹² Łącznie akta personalne funkcjonariuszy pełniących służbę w PUBP w Tomaszowie Lubelskim znajdowały się w zasobach archiwalnych AIPN w Warszawie, OAIPN w Lublinie, Białymstoku, Gdańsku, Łodzi, Poznaniu, Szczecinie i Wrocławiu oraz Delegaturze IPN w Kielcach.

¹³ F. Musiał, *Jak badać akta Urzędu/Służby Bezpieczeństwa „ludowej” Polski?. Kilka uwag źródłoznawczych*, „Aparat represji w Polsce Ludowej 1944-1989”, nr 1/12/2014, Rzeszów 2014, s. 24.

beneficjentami były osoby rozpracowywane, a następnie skazane przez te instytucje na śmierć lub wieloletnią karę więzienia.

Kolejnym źródłem była dokumentacja wytworzona przez lokalne struktury Polskiej Partii Robotniczej, Starostwa Powiatowego i Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tomaszowie Lubelskim, przechowywana w Archiwum Państwowym w Zamościu i Lublinie. Dzięki tej kategorii akt możliwe było poznanie sytuacji gospodarczej i ludnościowej w powiecie.

Opracowując genezę *utrwalania władzy ludowej w powiecie tomaszowskim* autor wykorzystał wspomnienia byłych funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa bezpośrednio związanych z Tomaszowem Lubelskim. Wydane w „Zeszytach Historycznych Akademii Spraw Wewnętrznych” wspomnienia, wysoce ideologiczne, pokazują sytuację polityczną w mieście i powiecie, gdzie PUBP jawi się jako porządny organ, którego nadrzędnym celem jest likwidacja reakcyjnych band zagrażających lokalnej społeczności. Do dnia dzisiejszego zachowały się wspomnienia Adama Humera¹⁴ – osławionego wicedyrektora Departamentu Śledczego MBP, Teodora Dudy¹⁵, Józefa Kijki¹⁶ – funkcjonariusza Referatu I PUBP w Tomaszowie, Aleksandra Żebrunia¹⁷ – pierwszego kierownika PUBP w Tomaszowie, Stanisława Gierczaka¹⁸ – funkcjonariusza Referatu III PUBP w Tomaszowie Lubelskim czy Waleriana Ciechaniewicza¹⁹ – organizatora „czerwonej milicji” na terenie powiatu tomaszowskiego w 1939 r. oraz wieloletniego funkcjonariusza WUBP w Lublinie.

Kolejną kategorią wspomnień wykorzystanych w pracy są relacje byłych żołnierzy AK, represjonowanych przez funkcjonariuszy PUBP w Tomaszowie. Przy tej okazji warte

¹⁴ A. Humer, *Służba śledcza Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie /wrzesień 1944–sierpień 1945/*, „Zeszyty Historyczne Akademii Spraw Wewnętrznych”, t. 6, Warszawa 1986.

¹⁵ T. Duda, *Taki był początek – w Tomaszowie Lubelskim i Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie /sierpień–październik 1944/*, „Zeszyty Historyczne Akademii Spraw Wewnętrznych”, t. 6, Warszawa 1986.

¹⁶ J. Kijko, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w walce ze zbrojnym podziemiem /wrzesień 1944–grudzień 1945/*, „Zeszyty Historyczne Akademii Spraw Wewnętrznych”, t. 6, Warszawa 1986.

¹⁷ AIPN BU 2241/468, Praca w PUBP w Puławach w latach 1944–1945. Wspomnienia Aleksandra Żebrunia.

¹⁸ AIPN BU 2241/306, Stanisław Gierczak, Wspomnienia z lat 1944–1950.

¹⁹ Walerian Ciechaniewicz dołączył do ankiety personalnej obszernie wspomnienia w formie życiorysu, gdy składał wniosek o przyjęcie do pracy w organach bezpieczeństwa. Własnoręcznie spisany życiorys znajduję w jego aktach osobowych funkcjonariusza.

odnotowania są m.in. wspomnienia Czesława Brzezickiego²⁰, Grzegorza W. Wolańczyka²¹, Stefana Pióro²², Karola Kosteckiego²³, Mariana Wardy²⁴ czy Jana Turzynieckiego²⁵.

Zaznaczyć należy, że literatura bezpośrednio dotycząca tematu tomaszowskiego PUBP jest raczej uboga. Wspomniana już publikacja naukowa pod redakcją Grzegorza Jońca, która była pierwszą próbą omówienia tego zagadnienia, nie podejmuje jednak wszystkich wątków dotyczących działalności PUBP w Tomaszowie. Poza tą publikacją warty odnotowania jest także artykuł naukowy Waldemara Wojciecha Bednarskiego, poświęcony okupacji sowieckiej ziemi tomaszowskiej w drugiej połowie 1944 r.²⁶ oraz wydana w 2012 r. w Tomaszowie Lubelskim książka tego samego autora pt. *Z dziejów kolaboracji na Lubelszczyźnie i Podlasiu w latach wojny i okupacji niemiecko–sowieckiej*.

Działalność tomaszowskiego PUBP pośrednio opisują również dwie publikacje wydane w 1992 r., które nie spełniają jednak wymogów stawianych publikacjom naukowym. Pierwszą z nich jest – oparta w dużej mierze na relacjach i wspomnieniach – książka autorstwa Mariana Staweckiego pt. *Smocza Jama*. Tytuł nawiązuje do osławionego budynku spełniającego rolę aresztu tomaszowskiego PUBP, który znajdował się naprzeciwko siedziby głównej PUBP w Tomaszowie tzw. Cybulówki. W podobnej kategorii można traktować książkę Henryka Pająka pt. *Burta kontra UB*, w której autor opisuje działalność represyjno–operacyjną PUBP w Tomaszowie Lubelskim w zakresie zwalczania działającego na terenie tamtejszego powiatu oddziału Jana Leonowicza. „Burty”.

Pracy nadano układ problemowo–chronologiczny. Dzieli się na siedem rozdziałów. W rozdziale pierwszym scharakteryzowano powiat i miasto Tomaszów Lubelski w chwili zajęcia go krótkotrwale (we wrześniu 1939 r.) przez oddziały Armii Czerwonej, a następnie po zmianie ustaleń paktu Ribbentrop–Mołotow na mocy układu sowiecko–niemieckiego o *Przyjaźni i granicy* przez oddziały niemieckie. W rozdziale ukazano po krótkce przemiany

²⁰ Czesław Brzezicki, *Relacja z przesłuchań w czasie mojego pobytu w więzieniu UB w Tomaszowie Lubelskim i na zamku w Lublinie oraz we Wronkach*, 23 II 1993 r. (kopia w zbiorach autora).

²¹ Relacja Grzegorza Wincentego Wolańczyka ps. „Żerdź”, 22 X 1996 r. (kopia w zbiorach autora).

²² „W imię Polski Niepodległej...”, relacja Stefana Pióro ps. „Czapeczka”, 19 IV 1990 r., mps (kopia w zbiorach autora).

²³ Karol Kostecki, *Przypadek czy przeznaczenie?*, mps, b.d., (kopia w zbiorach D. Iwaneczki); Karol Kostecki, *Okres od lipca 1944 r. do stycznia 1947 r.*, mps, b.d. (kopia w zbiorach D. Iwaneczki).

²⁴ M. Warda, *Rejon V [w:] Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa w Obwodzie Tomaszów Lubelski*, oprac. I. Caban, Lublin 1997.

²⁵ J. Turzyniecki, *Wspomnienia z powojennych czasów*, oprac. Zygmunt Wiśniarski ps. „Anglik”, „Rocznik Tomaszowski” t. 3, Tomaszów Lubelski 2014.

²⁶ W. W. Bednarski, *Z dziejów okupacji Ziemi Tomaszowskiej przez Armię Czerwoną oraz UB–NKWD*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 5, 2007.

zachodzące w mieście i powiecie tomaszowskim, udział władz okupacyjnych w polityce represyjnej wymierzonej wobec mieszkańców, a także działalność polskich organizacji konspiracyjnych. Scharakteryzowano także działania wojenne w powiecie w czasie kampanii wrześniowej, udział oddziałów ZWZ-AK w walkach obronnych z UPA wiosną 1944 r. i w akcji „Burza”. Rozdział kończy się powołaniem 21 lipca 1944 r. manifestu lipcowego PKWN i przejściem władzy przez komunistów.

Rozdział drugi poświęcony jest tworzeniu się tomaszowskiego PUBP i pierwszym miesiącom jego funkcjonowania. W dwóch jego wyodrębnionych podrozdziałach czytelnik znajdzie informacje na temat struktury organizacyjno–kadrowej PUBP w Tomaszowie w latach 1944–1956, ze szczególnym uwzględnieniem zachodzących tam przemian. Ponadto w rozdziale zawarty został szczegółowy wykaz funkcjonariuszy pracujących w poszczególnych jednostkach operacyjnych PUBP, tj. sekcjach i referatach w latach 1944–1956 oraz sylwetki kierownictwa.

W rozdziale trzecim podjęto próbę przedstawienia środowiska socjalnego funkcjonariuszy PUBP. Po krótko opisano m.in. ich wykształcenie, pochodzenie, wiek czy wyznanie. W dużej mierze – sporządzając ten rozdział – oparto się na wnioskach i analizach dokonanych przez wspomnianego Grzegorza Jońca. Czytelnik w tym rozdziale otrzymuje także opis wykroczeń i demoralizacji funkcjonariuszy PUBP w Tomaszowie, ze szczególnym uwzględnieniem ich dyscypliny, stanu moralnego i stosowania niedozwolonych metod śledczych.

W rozdziale czwartym autor podjął próbę ukazania pracy pod przykrywką sieci agenturalnej i jej udział w działaniach operacyjnych prowadzonych przez PUBP.

W najbardziej obszernych rozdziałach piątym i szóstym opisano działalność operacyjną PUBP w zwalczaniu niepodległościowego podziemia zbrojnego i organizacji konspiracyjnych. Powiat tomaszowski nie był wolny od tego problemu. Tutaj prowadziły antykomunistyczną działalność oddziały pod dowództwem: Zenona Jachymka, Hieronima Białowolskiego, Karola Kosteckiego, Jana Leonowicza i Jana Turzynieckiego, Mariana Wardy, Antoniego Kusiaka i Witolda Kopcia, które działały w ramach tomaszowskiego obwodu ZWZ-AK, a następnie WiN.

Również w powiecie tomaszowskim po 1947 r. działały dwa odrębne obwody konspiracyjne – jeden samodzielny dowodzony przez Stefana Kobosa „Wrzosa” pod afirmacją WiN, drugi zaś dowodzony przez Alfreda Thora podporządkowany był II Inspektoratowi Zamojskiemu AK. Działalność operacyjna UB w Tomaszowie Lubelskim w stosunku do partyzantów podziemia prowadzona była praktycznie przez cały

okres stalinowski. Tak długi okres prowadzonych działań agenturalno–operacyjnych spowodowany był ukrywaniem się wspomnianego dowódcy Samodzielnego Obwodu WiN Tomaszów Lubelski, Stefana Kobosa, i jego ludzi – Eugeniusza Szczepańskiego i Karola Żołądka. Dwaj pierwsi zostali ujęci w wyniku obławy dopiero 21 stycznia 1956 r. w niewielkiej podbełżeckiej wsi Brzeziny, a ostatni osamotniony i osaczony, dobrowolnie oddał się 8 lutego 1956 r. w ręce komunistycznego wymiaru sprawiedliwości. Jeszcze dłużej na terenie powiatu tomaszowskiego ukrywał się Julian Sikora, partyzant oddziału Jana Leonowicza „Burty”, który – podobnie jak Karol Żołądek zdawał sobie sprawę z beznadziei swojego położenia i 24 kwietnia 1956 r. dobrowolnie zgłosił się do siedziby WPR w Lublinie. Uznaje się go za najdłużej ukrywającego się partyzanta podziemia niepodległościowego na Zamojszczyźnie.

Ostatni rozdział, siódmy, opisuje wybrane kierunki działań PUBP w Tomaszowie. Podkreślono w szczególności jego rolę w rozpracowaniu Stronnictwa Narodowego, kościoła katolickiego i innych wyznań. W rozdziale scharakteryzowano również udział PUBP w zabezpieczeniu kontrwywiadowczym. Opisano w nim nadzór operacyjny nad repatriantami i przesiedleńcami oraz byłymi volksdeutschami, współpracownikami władz okupacyjnych i gestapo, a także zakres kontroli sfery gospodarczej, w tym środowiska wiejskiego oraz wrogą propagandę.

Autor w sposób szczególny wyraża serdeczne podziękowanie i wdzięczność prof. dr. hab. Grzegorzowi Ostaszowi, promotorowi niniejszej dysertacji, za cenne uwagi merytoryczne, rady i spostrzeżenia.

Ponadto, autor serdecznie dziękuje tym wszystkim, którzy w różny sposób przyczynili się do powstania niniejszej pracy. Słowa wdzięczności kieruję, przede wszystkim w stronę promotora pomocniczego dr Krzysztofa Tochmana oraz dr Piotra Chmielowca, dr Mirosława Surdeja i dr Janusza Borowca za wszelką okazaną pomoc i cenne uwagi merytoryczne. Pragnę też podziękować najbliższej rodzinie żonie Annie i synom Staszкови i Jaśkowi za wyrozumiałość, cierpliwość i wsparcie.

Niniejszą pracę pragnę zadedykować moim rodzicom – Marii i Władysławowi – oraz rodzeństwu – Mironowi i Marcie wraz z mężem Markiem.

Rozdział 1

Powiat tomaszowski w latach 1939–1944

Przedwojenny powiat tomaszowski zajmował południowo-wschodnią część województwa lubelskiego. Wraz z sąsiednimi powiatami współtworzył region geograficzny zwany Zamojszczyzną. W okresie przedwojennym region ten zamieszkiwało około 450 tys. osób²⁷. Od północy powiat tomaszowski graniczył z powiatem zamojskim, od zachodu – z biłgorajskim, zaś od wschodu – z hrubieszowskim. Od południa graniczył z powiatem lubaczowskim województwa rzeszowskiego, zaś od południowego-wschodu granica powiatu była jednocześnie granicą państwową z USRR, gdzie znajdowało się przejście graniczne Hrebenne–Rawa Ruska. Granica państwa ciągnęła się od terenów nieopodal Siedlisk, najbardziej wysuniętej na południe wsi województwa lubelskiego, poprzez pobliskie tereny wsi Hrebenne i Kornia, a stąd wzdłuż rzeki Sołokija w kierunku pobliskich terenów wsi Wierzbica, Turyna, Korczmin, kończąc na wsi Oseredów. Długość granicy wynosiła 33 kilometry. Przez powiat przechodził także ważny szlak drogowy kwalifikowany jako szosa pierwszej klasy Tomaszów Lubelski–Bełżec–Lwów²⁸.

Większość terytorium powiatu tomaszowskiego zajmowała kraina geograficzna Roztocze Środkowe lub Roztocze Tomaszowskie. Pozostałą część powiatu zajmowała od wschodu Grzęda Bełska i Grzęda Sokalska graniczące z Kotliną Hrubieszowską. Najwyższym szczytem w powiecie, będącym jednocześnie najwyższym wzniesieniem Lubelszczyzny, jest Krągły Goraj o wysokości 388,7 m n.p.m., który leży w okolicy Huty Lubyckiej²⁹. W powiecie tomaszowskim swoje źródła mają najbardziej znane w okolicy rzeki: Wieprz, Huczwa i Sołokija. Pierwsza, mająca swoje źródła w okolicach wsi Wieprzów Ordynacki i Wieprzów Jezioro, była prawym dopływem Wisły. Dwie pozostałe, wypływające ze wsi Justynówka i Szarowola w gminie Tomaszów Lubelski, były dopływem Bugu³⁰.

²⁷ R. Wnuk, *Konspiracja akowska i poakowska na Zamojszczyźnie od lipca 1944 r. do 1956 r.*, Zamość 1993, s. 10.

²⁸ Szlak był dobrze utrzymany tj. utwardzony o szerokości 8 metrów, w którego ciągu znajdowały się mosty o konstrukcji metalowej, betonowej lub kamiennej (T. Bereza, P. Chmielowiec, J. Grechuta, *W cieniu „Linii Mołotowa”*, Rzeszów 2002, s. 46).

²⁹ Krągły Goraj jest trzecim najwyższym szczytem w polskiej części Roztocza. (P. Wład, M. Wiśniewski, *Roztocze Wschodnie. Przewodnik nie tylko dla turystów*, Mielec 2001, s. 213)

³⁰ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XI, red. B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1890, s. 60.

We wrześniu 1939 r. Zamojszczyzna³¹ objęta została działaniami wojennymi. 3 września 1939 r. nad Zamościem pojawiło się dziewięć *jasnostalowych maszyn* [...], które *obwieściły zamościanom, ponurym swym hurgotem, grozę i łaskę lub niełaskę. Parę bomb dostało się stacji kolejowej, zaś rynkowi parę serii z karabinów maszynowych*³². Dokładnie cztery dni później przez eskadrę niemieckich samolotów zaatakowany został Tomaszów³³.

Józef Kijko, naoczny świadek tych wydarzeń, a jednocześnie późniejszy funkcjonariusz tomaszowskiego PUBP, tak wspominał to wydarzenie: *Wyjeżdżaliśmy z bratem z miasta, gdy nadleciała eskadra niemieckich bombowców. Miasto było bezbronne. Zaterkotały wprawdzie z okolicznych lasów karabiny maszynowe, ale co one mogły zrobić stalowym ptakom latającym znacznie wyżej ponad zasięgiem ich pocisków. Zrzucone ładunki śmiertelne spowodowały powszechną panikę i pożary. Niemieccy lotnicy kilkakrotnie nawracali, bombardowali i kosili ogniem karabinów maszynowych skupiska bezbronnych ludzi. Ogromny pożar rozprzestrzenił się na całą zachodnią część gęsto zabudowanego drewnianego miasta. Trupy koni i ludzi, przewracane furmanki, krzyki ludzkie, jęki rannych dopełniały grozy tego strasznego, widzianego po raz pierwszy w życiu, widowiska*³⁴.

Z kolei harcerz, Kazimierz Guzowski, w latach późniejszych żołnierz Drużyny Wschodniej pod dowództwem Janusza Michockiego ps. „Gil” relacjonował, że tego dnia wraz z grupą harcerzy został skierowany do pomocy miejscowej straży pożarnej. Jako dowódca zastępu w czwartkowy dzień targowy 7 września 1939 r. otrzymał zadanie obserwacji nieba z wieży strażackiej: *W pewnym momencie – wspominał – usłyszeliśmy pomruk nadlatujących od strony Bełżca samolotów [...] w pewnej chwili nastąpił straszny wybuch i słup dymu nad koszarami, następnie nad zwarta zabudową drewnianych domów dzielnicy żydowskiej [...]. Kolejna bomba padła tuż obok drewnianego kościoła [...], następna w pobliżu poczty oraz ulicy świętej Tekli [...]. Naliczyłem 9 samolotów.*

³¹ Zamojszczyznę określano powiaty: zamojski, biłgorajski, tomaszowski oraz częściowo hrubieszowski i janowski/kraśnicki (Z. Klukowski, *Terror niemiecki w Zamojszczyźnie 1939–1944*, Zamość 1945).

³² *Pamiętnik starosty powiatu zamojskiego* [w:] *Zamojszczyzna w walce z Niemcami 1939–1944*, Zamość 1946, s. 13.

³³ M. Kulik, *z przeżyć partyzanta*, Tomaszowska Teka Regionalna, Tomaszów Lubelski, s. 6.

³⁴ AIPN Lu 0201/7, Wspomnienia Józefa Kijko, byłego funkcjonariusza organów BP, z partyzantki i służby w organach bezpieczeństwa, przesłane w 1979 r. do Biura Historycznego MSW, s. 9 (numeracja PDF).

*Zbiegliśmy z wieży strażackiej do wykopanych w skwerku rowów przeciwlotniczych. W rowach przerażeni ludzie. Pamiętam lament przerażonych Żydówek [...]*³⁵.

Zniszczeniu uległo część miasta, w tym zabytkowa bożnica i stare koszary. W wyniku nalotu około dwustu mieszkańców miasta poniosło śmierć lub zostało rannych³⁶. W okresie od 8 do 11 września, z obawy o własne życie, ludność miasta zaczęła opuszczać swoje miejsca zamieszkania. Podobnie uczyniły władze miejskie, które ewakuowano za Bug. 13 września Tomaszów został zajęty bez walki przez oddziały niemieckie 2. Dywizji pancerniej XXII korpusu 14. Armii³⁷.

Dr Janusz Peter tak opisał to wydarzenie: *W dniu 13 września 1939 r., kiedy od strony Bełżca wjechał długi wąż niemieckich czołgów, samochodów pancernych i motocykli, mieszkańcy poczęli wychodzić ze schronów porobionych w ogrodach i polu. Wkraczającą kolumnę powitał przed Szkockim Dołem, Niemiec, były komendant tutejszej policji Kleindel [...] Niemcy z miejsca zaczęli rabunek sklepów i magazynów żydowskich [...] Proceder ten trwał przez kilka dni i przerodził się w końcu w zwykły bandytyzm*³⁸.

W dniach od 17 do 27 września 1939 r. miasto i powiat tomaszowski były świadkami jednej z największych bitew kompanii wrześniowej (druga po bitwie nad Bzurą), które w historiografii zapisały się jako pierwsza i druga bitwa pod Tomaszowem³⁹. Brały w niej udział Armia „Lublin” i część Armii „Kraków”, dowodzone przez gen. Tadeusza Piskora i gen. Antoniego Szyllinga (tworzące razem Front Środkowy), a także Front Północny, który tworzyły jednostki z Armii „Prusy” i „Modlin” pod dowództwem gen. Stefana Dąb-Biernackiego⁴⁰. Zarówno w pierwszej jak i drugiej bitwie, wojska polskie stoczyły ciężkie boje z jednostkami niemieckimi, m.in. pod Krasnobrodem, Majdanem Wielkim, Szarowolą, Łosińcem, Pasiekami, Rogóznem, Ułowem, Tyszowcami, Antoniówką, Komarowem, Łaszczowem, Tarnawatką, Rachaniem i Wożuczynem. W wyniku dwóch bitew strona polska poniosła straty sięgające około dwóch tysięcy zabitych i rannych⁴¹.

³⁵ K. Guzowski, *Bombardowanie Tomaszowa Lubelskiego 7 IX 1939 r., styczeń 1989 r.*, mps, (kopia w zbiorach autora).

³⁶ J. Mazurek, *Kronika 1939–1946*, rkps, (w zbiorach Muzeum Regionalnego w Tomaszowie Lubelskim).

³⁷ Z. Mańkowski, *Między Wisłą a Bugiem 1939–1944*, Lublin 1978, s. 49.

³⁸ J. Peter, *Tomaszowskie za okupacji*, Tomaszów Lubelski 1991, s. 12.

³⁹ *Wojna obronna Polski 1939. Wybór źródeł*, red. E. Kozłowski, Warszawa 1968, s. 924.

⁴⁰ R. Tłuczek, *Druga bitwa pod Tomaszowem Lubelskim. Wybrane zagadnienia [w:] Bitwy pod Tomaszowem Lubelskim w 1939 roku*, red. T. Guz, W. Lis, R. Sobczuk, Lublin 2010, s. 159.

⁴¹ L. Głowacki, A. Sikorski, *Kampania wrześniowa na Lubelszczyźnie w 1939 r.*, cz. 2, s. 76.

Jeszcze w trakcie trwania drugiej bitwy tomaszowskiej, 25 września, do Tomaszowa wkroczyły oddziały 5 i 6 armii Frontu Ukraińskiego Armii Czerwonej. Według Kazimierza Guzowskiego oddziały ACz wkroczyły do miasta od strony wschodniej. *Znowu obrazek obdartych żołnierzy sowieckich – wspominał – z karabinami na sznurkach*⁴². Z chwilą wkroczenia do miasta oddziałów ACz grupa miejscowych komunistów w osobach: Adama Humera⁴³, Aleksandra Żebrunia i Włodzimierza Musia⁴⁴

⁴² K. Guzowski, *Dalszy ciąg wspomnień*, b.d., mps, (kopia w zbiorach Archiwum Państwowego w Zamościu [dalej: APZ], zespół: SZŻAK środowisko żołnierzy 9 pp. Ziemi Zamojskiej, sygn.1/12).

⁴³ Adam Umer vel Adam Humer s. Wincentego, ur. 27 IV 1917 r. w Camden (USA), ppłk organów bezpieczeństwa PRL. W 1921 r. wraz z rodzicami powrócił do Polski i zamieszkał we wsi Rudka, gm. Telatyn. Od listopada 1935 r. należał do Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy, gdzie pełnił funkcję i sekretarza rejonu Tomaszów Lubelski. W 1936 r. ukończył gimnazjum w Tomaszowie Lubelskim otrzymując świadectwo dojrzałości. We wrześniu 1936 r. rozpoczął studia na Wydziale Prawa i Ekonomii na KUL. W październiku 1939 r. kontynuował studia we Lwowie, które ukończył w 1941 r. W okresie studiów we Lwowie należał do Wszechzwiązkowego Leninowskiego Związku Młodzieży Komunistycznej. W lipcu 1941 r. powrócił do Tomaszowa Lubelskiego gdzie przebywał do zakończenia II wojny światowej. 12 IX 1944 r. rozpoczął pracę w WUBP w Lublinie na stanowisku kierownika Sekcji Śledczej. Od 23 VIII 1945 r. przeniesiony do pracy w MBP i został zastępcą kierownika Wydziału VII. Od 10 VII 1947 r. zastępca dyrektora Departamentu Śledczego MBP. W okresie od 23 IV 1949 r. do 24 IX 1951 r. pełnił funkcję Naczelnika Wydziału II MBP. Od 24 IX 1951 r. ponownie wicedyrektor Departamentu Śledczego MBP. 31 XII 1954 r. zwolniony ze stanowiska, zaś 31 III 1955 r. zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa PRL z powodu stosowania niedozwolonych metod śledczych. Po zwolnieniu z MBP pracował w Ministerstwie Rolnictwa na stanowisku starszego radcy w gabinecie ministra, a następnie ponownie w resorcie bezpieczeństwa w charakterze doradcy specjalizującego się w zagadnieniu ruchu narodowego. W 1992 r. tymczasowo aresztowany. W 1994 r. wyrokiem Sądu Wojewódzkiego w Warszawie skazany na 9 lat więzienia za stosowanie niedozwolonych metod śledczych. W 1996 r., po apelacji jego obrońców, karę zmniejszono do 7,5 roku więzienia (AIPN BU 0193/6972, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Adama Humera, P. Lipiński, *Bicia nie trzeba było ich uczyć. Proces Humera i oficerów śledczych Urzędu Bezpieczeństwa*, Wołowiec 2016; W. Muś, *Komunistyczny Związek Młodzieży w Tomaszowie Lubelskim w latach 1931 – 1937*, „Rocznik Tomaszowski” 1981, nr 1).

⁴⁴ Włodzimierz Muś s. Bazylego, ur. 24 VII 1918 r. w Moskwie., gen. bryg. WP., dr nauk historycznych. W 1921 r. wraz z rodzicami powrócił do Polski zamieszkał we wsi Telatyn, pow. Tomaszów Lubelski. W latach 1933–1939 działacz KZMZU (sekretarz gimnazjalnej komórki). Za działalność w KZMZU aresztowany w marcu 1937 r. i skazany wyrokiem Sądu Okręgowego w Zamościu na 2 lata więzienia w zawieszeniu na 5 lat, i pozbawiony praw obywatelskich na okres 5 lat. Na przestrzeni lat 1937–1938 łącznik KZMZU pomiędzy gminami Jarczów i Poturzyn, a następnie członek komitetu KZMZU w Poturzynie i członek redakcji pisma „Głos Młodych”. W październiku 1939 r. wraz z innymi działaczami komunistycznymi z terenu Tomaszowa Lubelskiego wyjechał do Lwowa, gdzie pracował jako referent kancelarii w Radzie Związków Zawodowych. W 1940 r. po otrzymaniu sowieckiego paszportu został zmobilizowany do ACz (28 Pułk Artylerii Ciężkiej w Leningradzie), gdzie ukończył podoficerską szkołę artylerii otrzymując stopień sierżanta. Od sierpnia 1941 r. pełnił stanowisko instruktora w 40 Pułku Artylerii w Leningradzie. Stąd skierowany został do szkoły oficerskiej w Toksowie pod Leningradem. W latach 1943–1945 służył m.in. w 7 Samodzielnej Armii, gdzie pełnił funkcję dowódcy warty, skąd został przeniesiony (dzięki protekcji Wandy Wasilewskiej) do 1 Dywizji im. Tadeusza Kościuszki. W lutym 1944 r. awansowany do stopnia chorążego, a następnie skierowany do szkoły polityczno-wychowawczej w Moskwie. Po ukończeniu, otrzymał stopień podporucznika i został przydzielony do 3 brygady artylerii Haubic gdzie objął stanowisko dowódcy brygady, a następnie zastępcy dowódcy brygady w 1 Sam. Pułku Moźdz. Po wojnie pełnił obowiązki zastępcy dowódcy ds. polityczno-wychowawczych 1 Brygady Sapaperów, a następnie w lutym 1947 r. skierowany do CW Piechoty. W latach 1947–1949 dowódca Pułku Ochrony Rządu. W okresie od 12 II 1949 r. do 2 IX 1959 r. przeniesiony do służby w KBW, gdzie pełnił funkcję zastępcy dowódcy KBW ds. polityczno-wychowawczych, szefa Sztabu KBW, a następnie dowódcy KBW. W okresie od 15 VIII 1957 r. do 2 IX 1959 r. słuchacz Akademii Sztabu Generalnego ZSRR. Od 3 IX 1959 r. ponownie na stanowisku dowódcy KBW. Po odejściu ze służby w 1964 r. pracował jako attaché wojskowy, morski i lotniczy Ambasady PRL w Budapeszcie. Po powrocie pozostawał w dyspozycji MON. Od czerwca 1970

zorganizowała kilkusetosobowy wiec i pochód ku chwale Armii Czerwonej. Następnego dnia z inicjatywy Aleksandra Żebrunia (dwukrotnie skazanego w latach 1927 r. i 1934 r. za działalność komunistyczną na 9 lat pozbawienia wolności), utworzony został w Tomaszowie Lubelskim Powiatowy Komitet Rewolucyjny, tzw. Rewkom, który przejął faktyczną władzę w mieście i powiecie. Decyzją ówczesnego przewodniczącego Rewkomu, Aleksandra Żebrunia, powołano do życia milicję robotniczą, administrację, szkoły i szpital. Utworzono także gminne i wiejskie komitety rewolucyjne. Na czele komitetu w gminie Telatyn wybrano Włodzimierza Musia. Wśród współzałożycieli znaleźli się także: Wincenty Umer, jego dwaj synowie – Adam i Edward, Walerian Ciechaniewicz⁴⁵, Włodzimierz Stanik i Włodzimierz Muś. Wiceprzewodniczącym komitetu mianowano Adama Humera, zaś Olgę Żebruń⁴⁶ wybrano członkiem prezydium. Rewkom objął swoją działalnością i kontrolą cały powiat tomaszowski.

r. był w stanie spoczynku. W 1974 r. obronił pracę doktorską na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. 23 X 1993 r. popełnił samobójstwo. Pochowany na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach (AIPN BU 0194/1831, Akta personalne funkcjonariusza dot. Włodzimierza Musia, L. Kowalski, *Generalowie*, Warszawa 1992, s. 109–125, W. Hanus, *Gen. Brig. Włodzimierz Muś (1918–1993). An exemplary model of a military career in the People's Republic of Poland*, „Humanities and Social Sciences” Quarterly, Volume XXIII, (October–December), Research Journal 25 (4/2018), s. 79–89)

⁴⁵ Walerian Ciechaniewicz s. Tomasz, ur. 14 IV 1909 r. w Tomaszowie Lubelskim. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W 1928 r. pracował jako sezonowy robotnik telefoniczny na poczcie. W 1932 r. wstąpił do związku strzeleckiego „Strzelec”, gdzie uzyskał dwumiesięczne wyszkolenie rekruckie przy 9 pp. w Zamościu. Od 1937 r. w KPZU. Po wkroczeniu ACz we wrześniu 1939 r. na teren powiatu tomaszowskiego, został wciągnięty przez Aleksandra Żebrunia do Milicji Robotniczej, gdzie pełnił funkcję komendanta koszar. 17 X 1939 r. po wycofaniu ACz z powiatu tomaszowskiego, wyjechał w okolice Lwowa. Ponownie powrócił do Tomaszowa w 1942 r. Po powrocie nawiązał kontakty m. in. z rodziną Humerów i Aleksandrem Żebruniem. 16 IX 1944 r. skierowany do pracy w WUBP w Lublinie. W latach 1944–1948 służył w WUBP w Lublinie na stanowiskach: wartownika, pomocnika naczelnika aresztu, naczelnika aresztu wewnętrznej komendatury, a następnie naczelnika gmachu. W 1948 r. słuchacz rocznej szkoły oficerskiej CW MBP. Od 9 VI 1949 r. starszy referent kierownictwa PUBP w Puławach. W lutym 1952 r. ponownie przeniesiony do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko wykładowcy Wydziału Szkolenia. W latach 1955–1956 referent ds. kultury i oświaty WUdsBP w Lublinie. Zwolniony ze służby 31 XII 1956 r. w związku z podjętą reorganizacją (AIPN Lu 028/1849, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Waleriana Ciechaniewicza).

⁴⁶ Olga Żebruń „Marusia”, „Paulinka”, „Nadia” c. Wasyla, ur. 12 IX 1903 r. w Tomaszowie Lubelskim. W latach 1924–1928 związana z MOPR i KPZU. W latach 1932–1933 sekretarz powiatowy, członek komitetu i egzekutywy Komitetu Obwodowego KPZU w Chełmie, a następnie zastępca sekretarza Komitetu Obwodowego KPZU w Stanisławowie. W latach 1933–1936 ukończyła Szkołę Partyjną w Charkowie i Międzynarodową Szkołę Leninowską w Moskwie. W latach 1937–1939 więziona za działalność komunistyczną. Wraz z wybuchem II wojny światowej przebywała w Tomaszowie Lubelskim aktywnie działając w Tymczasowym Komitecie Rewolucyjnym. W latach 1939–1941 pracowała na stacji kolejowej w Rawie Ruskiej. W latach 1944–1947 sekretarz powiatowy PPR w Tomaszowie Lubelskim i Białej Podlaskiej. Od 1946 r. członek Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej (WKKP) w Lublinie. W latach 1947–1949 przewodnicząca WKKP KW PPR/PZPR w Lublinie. W latach 1950–1953 sekretarz ekonomiczny KW PZPR w Lublinie. W 1952 r. wybrana posłanką na sejm PRL. W latach 1954–1959 członek Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej (CKKP) KC PZPR. Zmarła 30 VIII 1972 r. w Warszawie (M. J. Bednarczyk, „Oczyszczać partię z elementów wrogich i obcych...”. *Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej Polskiej Partii Robotniczej w Lublinie w latach 1945–1948*, „Pamięć i Sprawiedliwość nr 1 (27)/2016”).

Za szarą eminencję lokalnych komunistów uważany był wówczas Włodzimierz Stanik, związany w latach wcześniejszych z Tomaszowem. Według Waldemara W. Bednarskiego, regionalisty i badacza dziejów powiatu tomaszowskiego, Stanik we wrześniu 1939 r. powrócił na teren powiatu tomaszowskiego w asyście NKWD⁴⁷, ustalając kierunki działań nowej władzy. Zaliczono do nich sporządzenie i wprowadzenie w obieg wykazów przeciwników politycznych, tzw. list proskrypcyjnych, którymi objęci zostali działacze „Sokoła”, „Strzelca”, oficerowie rezerwy, nauczyciele, księża czy lekarze⁴⁸.

Asymilacja oddziałów Armii Czerwonej na terenie powiatu tomaszowskiego trwała zaledwie dwa tygodnie. Ich krótkotrwałe stacjonowanie w powiecie wynikało z zawarcia układu sowiecko–niemieckiego o *Przyjaźni i granicy* datowanego na 28 września 1939 r., który zmieniał wcześniejsze ustalenia paktu Ribbentrop–Mołotow. Na mocy układu cała Lubelszczyzna, w tym powiat tomaszowski, przeszła pod niemiecką strefę wpływów⁴⁹. *Na słupach ogłoszeniowych pojawiły się wielkie plakaty głoszące przyjaźń sowiecko–niemiecką. Na plakacie widniało wielkie zdjęcie sowieckiego czołgu z balustradą, na którym stali w braterskim uścisku żołnierze niemieccy i sowieccy*⁵⁰.

Krótką obecność oddziałów Armii Czerwonej na terenie powiatu wystarczyłaby czarnymi głoskami zapisać się w lokalnej historiografii. W dniach 24–25 września 1939 r. na terenie powiatu tomaszowskiego oddziały sowieckie dokonały szeregu zbrodni, których ofiarami byli polscy żołnierze i policjanci. Pod Tyszowcami zamordowano kilkudziesięciu wziętych do niewoli żołnierzy WP. W samych Tyszowcach – po pokazowym procesie – zamordowano mjr. Jerzego Eborowicza i jego kierowcę Pawła Probę, zaś w pobliskim lesie, na trasie wiodącej do Hrubieszowa, zamordowano kilkunastu policjantów. W Komarowie od kul sowieckich zginęli mjr Witold Bolesza, mjr Stanisław

⁴⁷ NKWD, Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych ZSRR, utworzony w 1917 r. – centralny organ państwowy, wchodzący w skład Rady Komisarzy Ludowych, który zajmował się w początkowym okresie sprawami administracyjno–porządkowymi. Po reorganizacji dokonanej w 1934 r., NKWD podlegał cały aparat represji ZSRR tj. milicja kryminalna, wywiad (INO) i kontrwywiad, wojska ochrony pogranicza, administracyjne sądownictwo doraźne oraz Gulag (system obozów koncentracyjnych i pracy przymusowej). NKWD nadzorował także lokalne instytucje rządowe. Po 1946 r. NKWD przemianowano na Ministerstwo Spraw Wewnętrznych ZSRR oraz KGB (P. Kołakowski, *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2002).

⁴⁸ W. W. Bednarski, *z dziejów okupacji Ziemi Tomaszowskiej przez Armię Czerwoną oraz UB – NKWD*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 5, 2007, s. 147.

⁴⁹ *Agresja sowiecka na Polskę 17 września 1939 r. w świetle dokumentów*, t. 1, red. Grzelczak C., Warszawa 1997, s. 231–233; *Umowa w sprawie granic i przyjaźni pomiędzy ZSRR i Niemcami z 28 IX 1939 r.* [w:] *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach*, red. J. Huchlowa, M. Huchla, R. Lazarowicz, Z. Wierzbicki, A. Zagórski, Wrocław 1997, t. I, s. 13; *Katyń. Dokumenty zbrodni*, oprac. N. Lebediew, W. Materski i in., t. 1: *Jeńcy niewypowiedzianej wojny. Sierpień 1939–marzec 1940*, Warszawa 1995, s. 109–111, P. Kołakowski, *NKWD i GRU...*, s. 66.

⁵⁰ K. Guzowski, *Dalszy ciąg...*, s. 1.

Solka, por. Mieczysław Sychowski wraz z czternastoma żołnierzami, natomiast w Niemirówku kolejnych czternastu podchorążych WP⁵¹. Obok aktów przemocy oddziały sowieckie dokonały także grabieży mienia wojskowego i państwowego. Rozszabrowano wiele sklepów i aptek z towarów i sprzętów. W cukrowni Wożuczyn rozkradziono nagromadzone zapasy cukru, z klinkierni w Budach – składowaną cegłę, zaś z gorzelni w Dubie i Niewirkowie – spirytus⁵².

17 października 1939 r. nastąpiła ewakuacja do Lwowa oddziałów Armii Czerwonej i działaczy Rewkomu. Wśród nich znaleźli się m.in.: Adam Humer, Aleksander Żebruń, Olga Żebruń, Włodzimierz Muś czy Walerian Ciechaniewicz. Wszyscy wierni ideologii komunistycznej kontynuowali swoją działalność lewicową na wschodzie⁵³. Od tego czasu oficjalnie, zgodnie z obowiązującym układem, władzę w mieście i powiecie mieli przejąć naziści. Dopiero 26 października 1939 r. powiat tomaszowski stał się częścią dystryktu lubelskiego Generalnego Gubernatorstwa. W początkowej fazie utrwalania władzy okupacyjnej na Lubelszczyźnie ziemia tomaszowska jako jedna z dziesięciu, zachowała status powiatu i była powiększona o część terenów zlikwidowanego powiatu biłgorajskiego⁵⁴.

Pół roku później, 29 kwietnia 1940 r., wskutek nowego podziału administracyjnego, Tomaszów utracił rangę powiatu i został włączony do powiatu zamojskiego. Pod koniec 1939 r. w powiecie zamojskim funkcjonowała większość niemieckich urzędów cywilnych i partyjnych NSDAP, w tym także wszystkie grupy jednostek policyjnych, odpowiedzialnych za bezpieczeństwo władz okupacyjnych: gestapo, Schutzpolizei, Bahnschutz, Hilfspolizei i Schutzstaffel (SS) liczące około pięć tysięcy ludzi⁵⁵.

W miejsce powiatu tomaszowskiego utworzono zamiejscowy wydział Starostwa Powiatowego w Zamościu z siedzibą w Tomaszowie zwany komisariatem wiejskim (Landkommissariat), którym kierował Walter Panzer. Z racji pełnionej funkcji podlegali mu w terenie wszyscy wójtowie. Ponadto w mieście funkcjonował komisariat miejski (Stadtkommissariat). Na czele komisariatu stał komisarz miejski (burmistrz). Funkcję tę krótkotrwale w 1940 r. pełnił Jan Minor, a następnie przez cały okres od 1940 r. do 1944

⁵¹ B. Fus, E. Olszewski, *Tomaszów Lubelski w latach II wojny światowej i okupacji niemieckiej. 1939–1944* [w:] Tomaszów Lubelski. Monografia miasta, red. R. Szczygieł, Tomaszów Lubelski–Lublin 2011, s. 422.

⁵² W. W. Bednarski, *z dziejów kolaboracji na Lubelszczyźnie i Podlasiu w latach wojny i okupacji niemiecko-sowieckiej*, Tomaszów Lubelski 2012, s. 17.

⁵³ W. Hanus, *Gen. Brig. Włodzimierz Muś (1918–1993)*., s. 82–83.

⁵⁴ J. A. Frykowski, *z dziejów powiatu tomaszowskiego i jego roli w strukturze ochrony granic państwa* [w:] *Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL*, t. VIII–IX, zeszyt 1, s. 89.

⁵⁵ Z. Klukowski, *Niemcy i Zamojszczyzna, 1939–1944*, Zamość 1946, s. 18.

r. – Józef Wanke, a od 1944 r. aż do wkroczenia oddziałów ACz – Otto Knoblauch. Od 15 listopada 1939 r. w Tomaszowie Lubelskim działała także placówka terenowa urzędu pracy w Zamościu (Arbeitsamt), której podporządkowane były placówki w Woźuczynie i Płazowie⁵⁶.

Ponadto, obok władz terenowych, w mieście funkcjonował również niemiecki aparat policyjny. Jego trzon stanowiła policja kryminalna (Kripo), tajna policja państwowa (gestapo) i posterunek policji granicznej (Grenzpolizei-posten). Również w mieście stacjonował podległy okupantowi posterunek policji granatowej, złożony z byłych funkcjonariuszy przedwojennej polskiej policji państwowej. Obok jednostek policyjnych w mieście był także garnizon Wehrmachtu. W kwietniu 1941 r. ilość jednostek niemieckich stacjonujących w rejonie Tomaszowa wahał się w granicach od 27 do 33 tys. żołnierzy⁵⁷.

Pierwsze oznaki brutalnej i bezwzględnej polityki represyjnej okupanta niemieckiego w stosunku do innych narodowości w powiecie tomaszowskim rozpoczęły się pod koniec 1939 r. Jednak o masowym charakterze dokonywanych zbrodni możemy mówić z chwilą wejścia w życie tzw. *Akcji Reinhardt*. Pod tym kryptonimem nawiązującym do imienia szefa RSHA⁵⁸, protektora Czech i Moraw – Reinharda Heidrycha, ukryty był ściśle tajny plan zagłady Żydów z Generalnego Gubernatorstwa i Okręgu Białostockiego, bezwzględnie realizowany przez nazistów w latach 1942–1943 na okupowanych ziemiach państwa polskiego w ramach wspomnianego już ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej (*Endlösung*). Ustalenia w tej sprawie zapadły 22 stycznia 1942 r. na konferencji w podberlińskim Wannsee⁵⁹.

Za sprawną realizację *Akcji Reinhardt* odpowiadał dowódca SS i policji w dystrykcie lubelskim, Odillo Globocnik, który pełnił także funkcję głównego przedstawiciela Heinricha Himmlera jako komisarz Rzeszy ds. Utrwalania Germanizacji w całej Generalnej Guberni⁶⁰. Miasto Lublin stało się główną siedzibą sztabu akcji, urzędującego w budynku dawnego gimnazjum i liceum im. Stefana Batorego. W Generalnym Gubernatorstwie – zgodnie z ustaleniami *Akcji Reinhardt* – utworzono trzy SS-Sonderkommando, kierujące akcją zagłady Żydów w Bełżcu, Sobiborze i Treblince.

⁵⁶ B. Fus, E. Olszewski, op. cit., s. 427.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 425.

⁵⁸ RSHA (z niem. Reichssicherheitshauptamt), Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy. Utworzony 27 IX 1939 r. na mocy rozporządzenia Heinricha Himmlera. Był jednym z dwunastu urzędów SS bezpośrednio odpowiedzialnym za zbrodniczą politykę III Rzeszy.

⁵⁹ M. Roseman, *Wannsee. Willa, Jezioro, spotkanie*, Warszawa 2013, s. 9–16.

⁶⁰ B. Reiger, *Odillo Globocnik. Twórca nazistowskich obozów śmierci*, Zakrzewo 2009, s. 83.

Wybór Bełżca, oddalonego o kilka kilometrów na wschód od Tomaszowa, nie był przypadkowy. Wieś umiejscowiona była na styku trzech dystryktów: lubelskiego, krakowskiego i Galicji, zaopatrzona w węzeł kolejowy łączący Lublin ze Lwowem, była miejscem idealnym dla zbrodniczej działalności.

Rudolf Reder, jeden z dwóch więźniów, któremu udało się przeżyć niemiecki obóz zagłady w Bełżcu, tak wspominał to miejsce: *obóz w lesie młodym, wyciętym na przestrzeni 3 km. Wszereż i wzdłuż teren piaszczysty. Z daleka obóz niewidoczny. [...] Wagony wjeżdżały na dziedziniec obozu, bocznicą miała 200–300 metrów. Obóz otoczony drutem kolczastym, od strony wewnętrznej drutem siatki drucianej ułożonej stosami, nie można było uciec, by się nie zaplątać w siatkach. Wieża wysoka na środku dziedzińca z wartownikiem i karabinem maszynowym i reflektorami. Dwa duże baraki drewniane, parterowe, na 250 ludzi. Dalej czytamy: było 6 komór w jednym budynku parterowym, pośrodku korytarz, na lewo 3, na prawo 3 komory. Budynek betonowy bez okien, dach kryty papą. [...] Do komory wpychano ludzi, stojąco, gęsto, tak, że ledwo można było drzwi zasunąć. Mieściło się około 750 osób, 6 razy 750 osób – 4,5 tys. osób. Gazowanie trwało 20 minut⁶¹.*

Obóz zagłady w Bełżcu funkcjonował od marca 1942 r. do czerwca 1943 r. Był pierwszym obozem zagłady założonym w ramach tzw. *Akcji Reinhardt*. W tym okresie śmierć w obozie poniosło około 450 tysięcy ofiar⁶². Warto nadmienić, że na terenie Bełżca w 1940 r. funkcjonował także obóz dla Cyganów i żydowski obóz pracy. Ponadto niemieckie obozy na terenie powiatu funkcjonowały w Żulicach, Zubowicach i Mikulinie. W Mikulinie działał także melioracyjny obóz Służby Budowlanej, natomiast w Rachaniach, Tyszowcach i Krynicach funkcjonowały melioracyjne żydowskie obozy pracy i obóz przejściowy⁶³.

Poza funkcjonowaniem obozu zagłady, okupant niemiecki dokonał również szeregu zbrodni na okolicznych mieszkańcach w terenie. Począwszy od połowy 1940 r., Tomaszów objęty był tzw. nadzwyczajną akcją pacyfikacyjną (AB), mającą charakter ludobójstwa, która dotknęła przedstawicieli polskiej inteligencji i elit. W ramach akcji na terenie Tomaszowa ujęto lekarzy, duchownych, nauczycieli, wojskowych i pracowników administracji. Wielu z nich zginęło na terenie obozu. W latach 1940–1944 r., nie wliczając

⁶¹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej: AAN], sygn. 212/II/-6, Obóz Śmierci w Bełżcu (z zeznań Rudolfa Redera złożonych przed Wojewódzką Żydowską Komisją Historyczną w Krakowie), s. 1–2.

⁶² R. Kuwałek, *Obóz zagłady w Bełżcu*, Lublin 2010, s. 168.

⁶³ E. Dziadosz, J. Marszałek, *Więzienia i obozy pracy w dystrykcie lubelskim w latach 1939-1944*, „Zeszyty Majdanka”, t. 3, Lublin 1969, s. 109–120.

zbrodniczej działalności obozu w Bełżcu, okupant dokonał w powiecie łącznie 29 pacyfikacji wsi i 41 masowych egzekucji. Do najbardziej krwawych pacyfikacji i egzekucji należały te dokonane w Tomaszowie Lubelskim (22 lutego 1942 r. żandarmeria rozstrzelała 78 osób narodowości żydowskiej, a kolejne 800 wywiozła do getta w Cieszanowie)⁶⁴, w Siemnicach (3 listopada 1942 r. żandarmeria rozstrzelała 83 osoby narodowości żydowskiej), w Łaszczowie (25 grudnia 1942 r. przy drodze Tomaszów–Łaszczów gestapo, przy współpracy z żandarmerią, SS i policją, zamordowało kolejne 76 osób, 25 lutego 1943 r. żandarmeria wraz z gestapo i policją kryminalną rozstrzelała 103 osoby), w Tarnawce (29 stycznia 1943 r. rozstrzelano 37 osób, w liczbie tej było 16 mężczyzn, 9 kobiet i 12 dzieci), w Pańkowie (2 lutego 1943 r. rozstrzelano 18 osób w tym 8 dzieci), w Dzierążni, Budach i Hucie Dzierążyńskiej (w dniach od 28 do 31 stycznia 1943 r. żandarmeria niemiecka z Zamościa i Rachania rozstrzelała w tych miejscowościach przeszło 130 osób, w liczbie tej było wiele kobiet i dzieci), w Róży w gminie Majdan Sopocki (22 lutego 1943 r. żandarmeria rozstrzelała 36 mieszkańców tej wsi posądzanych o współpracę z partyzantką, w liczbie tej było 14 mężczyzn i kobiet, i 8 dzieci), w Suminie (29 stycznia 1943 r. żandarmeria rozstrzelała 50 osób, głównie kobiety i dzieci)⁶⁵.

Obok akcji pacyfikacyjnych i egzekucji, w powiecie tomaszowskim okupant dokonał także wielu działań mających na celu wysiedlanie polskich mieszkańców powiatu w ramach Generalnego Planu Wschód. W okresie od listopada 1942 r. do marca 1943 r. w powiecie tomaszowskim wysiedlono m.in.: Antoniówkę, Hutę Komorowską, Komarów Osadę, Janówkę Wschodnią i Zachodnią, Krzywostok, Ruszczyznę, Wolice Śniatycką i Brzozową oraz Wożuczyn z Krzywą Wolą. Z tych dziesięciu wsi okupant wysiedlił łącznie 3570 osób. Z liczby tej śmierć poniosło 51 osób, w tym 32 mężczyzn, 16 kobiet i 2 dzieci⁶⁶. Kolejne wysiedlenia objęły m.in. wsie: z gminy Rachanie (Grodysławice, Michalów, Wola Gródecka, Rachanie, kolonia Józefówka, Michalów Wieś, Kolonia Michalów, Wola Gródecka Wieś, Wola Gródecka Kolonia), które dotyczyły łącznie 3109 osób (z liczby tej śmierć poniosło 24 osoby, a około 700 osób wywieziono do

⁶⁴ Relacja Chany Wajslander–Szpizajren, mps (w zbiorach Muzeum Regionalnego w Tomaszowie Lubelskim).

⁶⁵ AIPN BU 2448/596, Ankiety Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce oraz Okręgowej Komisji Badania Hitlerowskich w Warszawie, zebrane w latach 1968–1972. Ankiety dotyczące województwa lubelskiego – VIII. Powiat Tomaszów Lubelski: ankiety.

⁶⁶ *Ibidem*, Ankiety Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce oraz Okręgowej Komisji Badania Hitlerowskich w Warszawie, zebrane w latach 1968–1972. Ankiety dotyczące województwa lubelskiego – VIII. Powiat Tomaszów Lubelski: ankiety, s. 108.

obożu w Zamościu. Straty szacowano wówczas na 20 mln. zł.), gminy Tarnawatka (Majdan Mały, Sumin, Szarowola, Typin, Werechanie i Wieprzów); Majdan Sopocki (Ciotusza Nowa i Stara, Łuszczacz, Majdan Sopocki, Nowiny, Oseredek i Susiec), skąd łącznie wywieziono około 3 tys. osób⁶⁷. Według Jerzego Markiewicza na Zamojszczyźnie Niemcy wysiedlili łącznie 297 gromad i około 110 tys. mieszkańców, co stanowiło 31% ogólnej liczby Polaków zamieszkujących ten teren⁶⁸.

Politykę władz okupacyjnych w stosunku do mieszkańców powiatu tomaszowskiego można było określić jako szczególnie represyjną. Zresztą nie odbiegała ona od ogólnych założeń nazistowskich Niemiec w skali makro. Celem nadrzędnym tej polityki było przede wszystkim wprowadzenie całkowitej germanizacji połączonej z wyzyskiem gospodarczym. Polacy mieli być społeczeństwem pozbawionym tożsamości zarówno tej narodowej, jak i kulturowej, niewolniczo pracującym na potrzeby III Rzeszy. Z czasem założenia te zostały rozszerzone o najbardziej drastyczną formę terroru a mianowicie eksterminację, której głównym celem była ludność narodowości żydowskiej. Wprowadzenie tych założeń – według okupanta – miało przyczynić się do zapewnienia ładu, porządku i spokoju na terenie przez niego kontrolowanym. W latach 1939–1942 niemieckie okupacyjne władze Tomaszowa Lubelskiego, realizując swoje założenia, przyczyniły się do całkowitej marginalizacji wartości kulturowych i narodowych w zakresie: eliminacji polskich nazw ulic, likwidacji pomników, polskiego cmentarza wojskowego, zamknięcia kina Związku Rezerwistów „Zetor”, polskich szkół, z których zwolniono polskich nauczycieli i usunięto polskie przedmioty „narodowe”. Zakłady przemysłowe podporządkowane zostały gospodarce niemieckiej, podobnie jak spółdzielczość⁶⁹.

W przytoczonych już wspomnieniach dr. Janusza Petera czytamy, że im więcej było aktów przemocy i terroru, tym prężniej rozwijała się w powiecie polska konspiracja niepodległościowa. Jej pierwsze struktury na tym terenie zaczęły powstawać już w listopadzie 1939 r. Pierwszymi organizacjami konspiracyjnymi działającymi w powiecie tomaszowskim były: Komenda Obrońcy Polski (KOP), Organizacja Wojskowa (OW), Konsolidacja Longinusów Obrońców Niepodległości (Klon), Służba Zwycięstwu Polski (SZP) i Bataliony Chłopskie (BCh).

⁶⁷ AIPN BU 2448/597, Ankiety Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce oraz Okręgowej Komisji Badania Hitlerowskich w Warszawie, zebrane w latach 1968–1972. Ankiety dotyczące województwa lubelskiego – VIII. Powiat Tomaszów Lubelski: ankiety.

⁶⁸ J. Markiewicz, *Paprocie zakwitły krwią partyzantów*, Lublin 1987, s. 14.

⁶⁹ B. Fus, E. Olszewski, op. cit., s. 429–430.

Pierwsza z nich została utworzona końcem września 1939 r. w Lublinie przez mjr. Bolesława Studzińskiego⁷⁰, który opracował schemat organizacyjny KOP oraz określił jej cel. Jako organizacja podziemna KOP popierała działania rządu koalicyjnego gen. Władysława Sikorskiego, opowiadała się za sprawiedliwością społeczną oraz prawem wszystkich obywateli do pracy, piętnowała zaś wyzysk jednego obywatela nad drugim. Organizacja zajmowała się także kolportażem własnych wydawnictw podziemnych pt. „Polska żyje”, „Bojowiec” czy „Orleń”. Sporo uwagi organizacja poświęciła także przygotowaniom do działań sabotażowo-dywersyjnych. Stąd też członkowie KOP magazynowali broń i amunicję oraz brali udział w szeregu szkoleń wojskowych. KOP jednak nigdy nie podjęła działań bojowych na szeroką skalę ze względu na brutalne akcje odwetowe okupanta. Organizacja ograniczyła swoją działalność do wykonania kilku zamachów na konfidentach gestapo. Struktury organizacji w Tomaszowie podlegały bezpośrednio pod okręg lubelski KOP, który wówczas dzielił się na trzy wydzielone bataliony. Tomaszowska komórka KOP podlegała bezpośrednio pod drugi batalion sformowany w okolicach Zamościa i Krasnegostawu. Według Zygmunta Mańkowskiego brak przestrzegania zasad ścisłej konspiracji, doprowadził w rezultacie do licznych aresztowań, wysp i rozbicia KOP⁷¹.

Organizacja Wojskowa (OW), zwana również Organizacją Wojskową „Longinusa”, powstała 9 września 1939 r. w majątku Leśniowskich w Osmolicach na Polesiu na osobisty rozkaz gen. Władysława Sikorskiego⁷². Twórcą organizacji był bliski współpracownik gen. Sikorskiego, płk rez. Witold Orzechowski „Longinus”⁷³. Początkowo OW rekrutowała się głównie z żołnierzy Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Polesie”. Komenda Główna OW znajdowała się częściowo w Lublinie i Warszawie. Dowodził nią płk. „Longinus”. OW była jedną z pierwszych, jak nie pierwszą organizacją konspiracyjną na okupowanych ziemiach polskich⁷⁴.

Do grudnia 1939 r. OW objęła swoją działalnością obie strefy okupowanej Polski z podziałem na okręgi: lubelski, warszawski, radomski, kielecki, łódzki, krakowski

⁷⁰ *Ibidem*, s. 436.

⁷¹ Z. Mańkowski, *Między Wisłą a...*, s. 152.

⁷² Władysław Sikorski (1881–1943), gen. broni WP, uczestnik I wojny światowej i wojny polsko – bolszewickiej. W latach 1922–1924 premier RP i minister spraw wojskowych. W latach 1939–1943 Naczelnny Wódz PSZ i Generalny Inspektor Sił Zbrojnych, Premier RP na Uchodźstwie. Zginął w katastrofie lotniczej w Gibraltarze (J. Majka, *General Władysław Sikorski*, Rzeszów 2007).

⁷³ Studium Polski Podziemnej w Londynie [dalej: SPPL], sygn. TP 3, Ludwik Muzyczka ps. „Benedykt”, Notatka o Korpusie Bezpieczeństwa /KB/, s. 1 (kopia).

⁷⁴ T. Bednarczyk, *Rys historyczny Organizacji Wojskowej – Kadry Bezpieczeństwa – Armii Krajowej. OW-KB-AK. Sikorszczycy w ruchu oporu*, Warszawa 1997, s. 6.

i pomorski. Te z kolei dzieliły się na obwody. Na Lubelszczyźnie szczególnie prężną działalność konspiracyjną prowadził obwód w Puławach i obwód ZTB (nazwy dużych liter były skrótem nazw miast Zamość, Tomaszów, Biłgoraj). Obwód tomaszowski OW kierowany był przez Józefa Płońskiego „Groma” i w styczniu 1940 r. zrzeszał 2200 osób. Do końca 1939 r. prawie wszystkie powiaty objęte obwodami posiadały na swoim terenie organizacyjne komórki OW⁷⁵. Do najprężniej działających komórek OW w powiecie należały te założone w Bełżcu i Narolu. Ta ostatnia miejscowość przez cały okres okupacji niemieckiej była gminą jednostkową administracyjnie, podporządkowaną powiatowi tomaszowskiemu, a od 19 kwietnia 1940 r. – powiatowi zamojskiemu⁷⁶.

Celem działalności OW było prowadzenie działalności wywiadowczej w terenie, dotyczącej lokalizacji wojsk niemieckich i transportów niemieckich przejeżdżających przez teren powiatu tomaszowskiego, a także magazynowanie broni i amunicji. Do najbardziej znanych konspiratorów OW w powiecie tomaszowskim należeli: ks. Józef Śliwa⁷⁷, Władysław Surowiec⁷⁸, Teodor Mieszczakowski⁷⁹ i Józef Brogowski⁸⁰. OW prowadziła działalność konspiracyjną na terenie powiatu tomaszowskiego do marca 1940 r. Przyczyną tak krótkiej działalności organizacji w powiecie tomaszowskim był rozłam OW na szczeblu centralnym, który dokonał się na i Krajowym Zjeździe Delegatów OW w Lublinie. Wówczas znaczna część oficerów, niezadowolona z dotychczasowej roli

⁷⁵ *Ibidem*, s. 15.

⁷⁶ G. Kubal, w *gminie Narol*, Krosno 1999, s. 59.

⁷⁷ Ks. Józef Śliwa (1905–1942) w Tarnorudzie, proboszcz parafii Boremel w diecezji łuckiej. Podczas kompanii wrześniowej 1939 r. kapelan 2 Pułku Strzelców Konnych Wołyńskiej Brygady Kawalerii gen. Władysława Andersa w Hrubieszowie. Po zakończeniu kampanii wrześniowej osiadł w Hucie Różanieckiej gdzie utworzył struktury organizacji konspiracyjnej „Klon”, obejmującej swoim zasięgiem miejscowości Huta Różaniecka, Narol, Płazów, Cieszanów. 5 V 1941 r. aresztowany przez Niemców i wywieziony do obozu koncentracyjnego w Auschwitz, a następnie do Dachau, gdzie zmarł 5 V 1942 r. (T. Róg, *Dzieje Płazowa (1614–2014). Zarys monograficzny*, Narol 2014, s. 67).

⁷⁸ Władysław Surowiec „Sosna” s. Błażeja, ur. 28 I 1905 r., ukończył 8 klas gimnazjum. W latach 1931–1935 pracował na poczcie w Tarnopolu. W latach 1935–1939 mieszkał we Lwowie. W 1939 r. przebywał w Rzeszowie, a następnie wyjechał do Tomaszowa Lubelskiego, gdzie podjął pracę w straży pożarnej. W lutym 1940 r. nawiązał w Bełżcu współpracę z ZWZ. W latach 1941–1944 oficer saperów Obwodu Tomaszów Lubelski, zastępca komendanta Obwodu ZWZ–AK, a następnie komendant tegoż Obwodu. W grudniu 1944 r. aresztowany przez NKWD (AIPN Lu 0279/60, Nota biograficzna Władysława Surowca, k. 17).

⁷⁹ Teodor Mieszczakowski (Mieszczakowski) ps. „Grom”, ur. 1902 r., sierż. zawodowy WP, w okresie okupacji niemieckiej w OW i „Klon” na terenie Bełżca, oficer broni rejonu I, a następnie komendant rejonu VI obejmującego Tomaszów Lubelski–miasto. Aresztowany przez gestapo 22 III 1942 r. w Tomaszowie Lubelskim. Po aresztowaniu wywieziony do Zamościa i osadzony w jenieckim obozie przejściowym Policji Bezpieczeństwa w zamojskiej Rotundzie, gdzie zmarł w wyniku licznych obrażeń odniesionych w śledztwie kilka dni po aresztowaniu (AIPN BU 2448/596, Ankiety GKBZH w Polsce i OKBZH w Warszawie, zebrane w latach 1968–1972. Ankiety dotyczące województwa lubelskiego – VIII. Pow. Tomaszów Lubelski, s. 797–798).

⁸⁰ Józef Brogowski „Żbik”, podoficer dyspozycyjny i łącznik przy Komendzie Obwodu. Zginął w 1943 r. w więzieniu zamojskim.

i działalności organizacji, zdecydowała się wystąpić z szeregów OW i związać się z prężnie rozwijającą się nową organizacją konspiracyjną – ZWZ. Pozostała część konspiratorów (w grupie tej znajdował się założyciel OW, płk. Witold Orzechowski⁸¹) – nie godząc się na wejście w struktury ZWZ – postanowiła prowadzić działalność konspiracyjną w ramach nowej organizacji wojskowej. Organizacja utworzona na przełomie marca i kwietnia 1940 r. o nazwie Konsolidacja Obrońców Niepodległości (KON), polityczna i bezpartyjna, obejmowała cały teren państwa polskiego. W niedługim czasie nazwę tę zmieniono, dodając do członu nazwy literkę „l” (powstała nazwa Klon). Literka „l” w nazwie organizacji odnosiła się do pierwszej litery pseudonimu jej założyciela, płk. „Longinusa” (Konsolidacja Longinusów Obrońców Niepodległości). Logiem organizacji był liść klonu⁸².

Organizacja za główny cel obrała sobie *zorganizowanie pod swą komendą ludzi o wysokim poczuciu odpowiedzialności obywatelskiej, którzy poprzez pracę na każdym odcinku życia państwowego, gospodarczego i społecznego mieli zapewnić Polsce trwałą pozycję wśród przodujących narodów Europy. Działalność Klon skupiła się również na koordynowaniu planów, prac i zamierzeń ugrupowań o pokrewnym charakterze, dążeniu do ogólnego podniesienia dobrobytu i kultury, a także wychowywaniu społeczeństwa na dobrych obywateli i wiernych synów narodu*⁸³.

Należy zaznaczyć, że utworzenie ZWZ i Klon nie oznaczało końca działalności samej organizacji OW. Pomimo rozłamu na szczeblu centralnym część konspiratorów pozostała wierna ideałom propagowanym przez OW, która pomimo licznych aresztowań

⁸¹ Witold Orzechowski vel Witold Dobrowolski „Generał Longinus” (1889–1965), ppłk WP, z wykształcenia inżynier mechanik, uczestnik I wojny światowej. Od połowy 1919 r. kierownik sekcji kwaterunkowej i budownictwa przy Ministerstwie Spraw Wojskowych. Od 1924 r. kapitan rezerwy. Zmobilizowany we wrześniu 1939 r. Założyciel i komendant główny Organizacji Wojskowej (OW) i Konsolidacji Longinusów Obrońców Niepodległości (Klon). Aresztowany przez Gestapo w maju 1941 r. Przebywał na Pawiaku, w Radogoszczy, Oranienburgu, Dachau, Mauthausen. Z więzień zwolniony po roku, powrócił do konspiracji. W czerwcu 1942 r. ponownie aresztowany i wywieziony do Majdanku, gdzie organizował obozowy ruch oporu. 23 VII 1944 r. uciekł z obozu. Ukrywał się pod nazwiskiem Witold Dobrowolski. Po wkroczeniu ACz zerwał z konspiracją, pracował w Resorcie Rolnictwa i Reform Rolnych PKWN na stanowisku naczelnika Wydziału Dóbr Państwowych. W lipcu 1945 r. został pełnomocnikiem rządu do spraw rolnictwa w woj. łódzkim. Od 1951 r. był kierownikiem Zakładów Przemysłowych „Alinówka” w Łazach. 30 VI 1953 r. aresztowany pod zarzutem posiadania broni, a następnie skazany. W kwietniu 1955 r. zwolniony z aresztu. W latach 1955–1957 był kierownikiem Rejonowej Wystawy Rolniczej w Częstochowie. Od 1958 r. na rencie inwalidzkiej. Od sierpnia 1964 r. na emeryturze. Zmarł 13 VI 1965 r. w Częstochowie (T. Bednarczyk, *Witold Ignacy Orzechowski (1889–1965)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIV/2, zeszyt 101, s. 298–299).

⁸² W. Hanus, *Jeden z ostatnich. Stefan Kobos „Wrzos” 1900–1976. Przyczynek do dziejów konspiracji niepodległościowej na Naroluszczyźnie w latach 1939–1956*, Rzeszów 2019, s. 30.

⁸³ Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: APL], sygn. 35/1667/0/-/1, Statut 5. Konsolidacji Obrońców Niepodległości i Kadry Bezpieczeństwa, k. 5.

przetrwiała do lipca 1942 r. w tym okresie OW, w celu zapewnienia bezpieczeństwa i głębszej konspiracji, przeszła zmianę nazewnictwa na Organizację Wojskową–Korpus Bezpieczeństwa (OW–KB). W lipcu 1942r. struktury OW–KB oficjalnie podporządkowano utworzonej 12 lutego 1942 r. Armii Krajowej⁸⁴.

Na terenie powiatu tomaszowskiego część konspiratorów związanych wcześniej z OW prowadziła dalszą działalność w ramach Klon, której pierwsze struktury na pograniczu powiatu tomaszowskiego i lubaczowskiego założył ks. Józef Śliwa. Pierwsza dziesięcioosobowa komórka Klon została założona w Hucie Różanieckiej, kolejne utworzono w Bełżcu, Narolu, Płazowie i Suścu⁸⁵.

W Bełżcu za struktury Klon odpowiadał Józef Brogowski ps. „Żbik”, w Narolu – Edward Skibicki ps. „Sęk”, w Płazowie – Edmund Krzyżanowski ps. „Bez”⁸⁶, a w Suścu – Józef Płoński ps. „Grom”⁸⁷. Klon w powiecie tomaszowskim utrzymał się do kwietnia 1942 r. Jako pierwsze rozpracowane i zlikwidowane zostały, w okresie od marca do maja 1941 r., komórki Klon na terenie Suśca, Rudy i Huty Różanieckiej. W gronie aresztowanych znalazł się wówczas m.in. założyciel organizacji na tutejszym terenie, ks. Józef Śliwa, którego przewieziono do Dachau, gdzie zmarł 2 października 1942 r.⁸⁸ Do końca marca 1942 r. tomaszowskie gestapo wykryło i zlikwidowało komórkę Klon w Bełżcu. Aresztowano wówczas m.in. Teodora Mischczakowskiego, Józefa Brogowskiego i Tomasza Jarochońskiego. Zdrady prawdopodobnie dopuścili się Petro Jarmyła,

⁸⁴ W. Hanus, *Jeden z ostatnich...*, s. 30.

⁸⁵ I. Caban, Z. Mańkowski, *Związek Walki Zbrojnej i Armia Krajowa w Okręgu Lubelskim 1939-1944*, cz. II, Dokumenty, Lublin 1971, s. 37.

⁸⁶ Edmund Krzyżanowski vel Edmund Wolańczyk „Bez”, „Dębno” s. Adama, ur. 7 XI 1914 r. w Żurawcach, pow. Rawa Ruska, oficer zawodowy WP, wykształcenie średnie. W 1934 r. ukończył gimnazjum w Rawie Ruskiej, a następnie zaciągnął się na ochotnika do Szkoły Podchorążych Piechoty w Ostrowi Mazowieckiej. W październiku 1938 r. otrzymał awans na stopień ppor. piechoty WP i skierowany do służby w 86 pp. w Mołodecznie, gdzie objął stanowisko dowódcy plutonu, a następnie kompanii. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939 r., w której z ramienia 19 DP walczył pod Piotrkowem Trybunalskim, Tomaszowem Mazowieckim, Rawą Mazowiecką i Tomaszowem Lubelskim. Od 1940 r. w Klon. Po rozbiciu organizacji przez Niemców organizował od wiosny 1942 r. struktury ZWZ-AK na terenie Płazowa. W latach 1943–1945 dowódca 2 kompanii Ruda Różaniecka rejonu V Obwodu Tomaszów Lubelski. Na przełomie 1942/1943 r. utworzył kompanię AK w Rudzie Różanieckiej, którą początkowo dowodził, a następnie został szefem zaopatrzenia medycznego rejonu V AK Obwodu Tomaszów Lubelski. Od listopada 1944 r. mianowany dowódcą placówki AK w Rudzie Różanieckiej. W lipcu 1945 r. na skutek nieporozumień z komendantem rejonu V „Polakowskiem”, zrzekł się stanowiska i wyjechał wraz z rodziną do Szprotawy. 13 IV 1949 r. aresztowany przez WUBP w Rzeszowie. Wyrokiem WSR w Rzeszowie z 20 IX 1949 r. skazany na karę śmierci zamienioną na mocy amnestii na karę 15 lat więzienia (Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie [dalej: AIPN Rz] 108/4908, Akta sprawy dot. Edmunda Krzyżanowskiego i Bogumiła Iwanejki, T. Róg, *Dzieje Płazowa...*, s. 67–68).

⁸⁷ Józef Płoński „Grom”, mjr, komendant Obwodu ZTB OW, a następnie komendant placówki Klon w Suścu. Zginął w kwietniu 1944 r. w trakcie potyczki z Gestapo w Pruszkowie (T. Bednarczyk, *Rys historyczny...*, s. 57).

⁸⁸ S. F. Gajerski, *Struktury Organizacyjne ZWZ i oddziały partyzanckie AK na terenie obszaru powojennego powiatu lubaczowskiego*, „Dzieje Najnowsze”, 1986, t. XVIII/2, s. 163–165.

zastrzelony z początkiem kwietnia 1942 r. w szpitalu powiatowym w Tomaszowie i kierownik szkoły ukraińskiej w Bełżcu, niejaki Kir. Jedynie dobrze zakonspirowana komórka Klon w Narolu uniknęła zdemaskowania i aresztowań. Osamotniona w terenie uznała dalsze prowadzenie działalności konspiracyjnej za bezzasadne⁸⁹.

Trzecią organizacją konspiracyjną utworzoną i działającą w powiecie tomaszowskim była Służba Zwycięstwu Polski (SZP). Powołana do życia w Warszawie 27 września 1939 r. na rozkaz dowódcy obrony Warszawy, gen. Juliusza Rómmla. Jej pierwszym dowódcą był gen. Michał Tokarzewski-Karaszewicz⁹⁰. SZP była organizacją konspiracyjno–wojskową, której głównym celem było prowadzenie walki o utrzymanie niepodległości i całości granic państwa polskiego. Organizacja podporządkowana była rządowi emigracyjnemu⁹¹.

Pierwszym komendantem SZP w powiecie tomaszowskim był ppor. rez. Józef Rybicki ps. „Andrzej”, ówczesny dyrektor tomaszowskiego gimnazjum. Oprócz niego w organizacji znaleźli się: ppor. Bronisław Krysik (zastępca komendanta SZP), por. Józef Gniewkowski (oficer organizacyjny), por. Jan Guzowski (dowódca grup zbrojnych), por. Olgierd Pożerski (oficer łączności i dowódca grupy wywiadowczej), Zygmunt Kowalik (oficer wywiadu), por. Marian Bukietyński (komendant rejonu Tomaszów–miasto)⁹². 13 listopada 1939 r. SZP została zastąpiona nową konspiracyjną organizacją wojskową – Związkiem Walki Zbrojnej (ZWZ)⁹³. Strukturę terytorialną ZWZ podobnie jak SZP oparł na podziale administracyjnym kraju sprzed 1939 roku⁹⁴.

Józef Rybicki po rozwiązaniu SZP i zastąpieniu jej ZWZ pozostał na stanowisku komendanta obwodu. Funkcję swoją pełnił do lutego 1940 r. Wówczas, po otrzymaniu rozkazu, wyjechał do Częstochowy, gdzie objął komendanturę nad placówką Tajnej

⁸⁹ S. F. Gajerski, *Zarys dziejów Narola*, Przemyśl 1986, s. 8–10, K. Guzowski, *Historia „Drużyny Wschodniej” – Oddział Dywersji Bojowej Obwodu Tomaszów Lubelski*, rkps, b. d., s. 7–12, (kopia w zbiorach autora).

⁹⁰ Michał Tokarzewski-Karaszewicz „Doktor”, „Stolarski”, „Torwid” (1892–1964), gen. dyw. Polskich Sił Zbrojnych. Od 27 IX 1939 r. dowódca SZP. Po utworzeniu ZWZ mianowany komendantem Obszaru nr 3 we Lwowie. W marcu 1943 r. objął formalnie stanowisko zastępcy dowódcy Armii Polskiej na Wschodzie. Od sierpnia 1943 r. dowódca III Korpusu Polskiego PSZ. Po zakończeniu II wojny światowej przebywał na emigracji. Od 1954 r. pełnił funkcję Ministra Obrony Narodowej w Rządzie RP na Uchodźstwie. Zmarł 22 V 1964 r. podczas podróży wypoczynkowej w Casablance (M. Ney-Krwawicz, *Dowódcy Armii Krajowej*, Warszawa 2009, s. 11–64).

⁹¹ G. Ostasz, *Podziemna Armia. Podokrąg AK Rzeszów*, Rzeszów 2010, s. 12.

⁹² J. Józwiakowski, *Armia Krajowa na Zamojszczyźnie*, t. 1, Lublin 2001, s. 55.

⁹³ *Instrukcja w sprawie organizacji ZWZ, 29 XI 1939 r.*, [w:] Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945 t. i cz. 1, wrzesień 1939–czerwiec 1941, praca zbiorowa, Warszawa 2015, s. 74; M. Ney-Krwawicz, *Armia Krajowa. Szkic historyczny*, Warszawa 1999, s. 10–11.

⁹⁴ I. Caban, Z. Mańkowski, *Związek Walki Zbrojnej i Armia Krajowa w okręgu lubelskim 1939–1944. cz. 1, Zarys monograficzny*, Lublin 1971, s. 24.

Organizacji Wojskowej (TOW). Obowiązki po wyjeździe Rybickiego przejął por. Józef Gniewkowski ps. „Orsza”, który pełnił funkcję do kwietnia 1940 r. Trzon organizacji stanowili wówczas (związani wcześniej z SZP) m.in. Józef Sidorski, Bronisław Krzysik, Jan Guzowski, Antoni Truchanowicz, Józef i Wacław Gniewkowscy, Bronisław Pabis, Józef Sługocki, Stanisław Klepacki, Roman Kowalski, Stefan Cybulski czy Marian Bukietyński. Punktem kontaktowym był wówczas dom Olimpii Wielanowskiej⁹⁵. Poza miastem Tomaszowem, jedne z pierwszych komórek ZWZ–AK założono w listopadzie 1939 r. w Jarczowie, Komarowie, Telatynie, Poturzynie i Łaszczowie, a następnie w styczniu 1940 r. – w Majdanie Górnym, Krynicach, Tarnawatce czy Rachaniach.

W latach 1940–1944 funkcję komendanta Obwodu ZWZ (a później od 14 lutego 1942 r. AK) pełnili kolejno: od kwietnia do czerwca 1940 r. – por. Józef Dresler ps. „Dionizy”; od czerwca do lutego 1941 r. – kpt. Tomasz Skarżyński ps. „Ambroży”; od lutego 1941 r. do listopada 1941 r. – por. Bolesław Chromański ps. „Lubicz”; od listopada 1941 r. do chwili przeniesienia na stanowisko inspektora obwodu radzyńskiego w październiku 1944 r. – mjr Wilhelm Szczepankiewicz ps. „Drugak”⁹⁶; natomiast od października do grudnia 1944 r. do chwili swojego aresztowania – Władysław Surowiec ps. „Sosna”; a następnie od grudnia 1944 r. do chwili rozwiązania AK – Stanisław Książek ps. „Rota”⁹⁷. Obwód ZWZ–AK Tomaszów Lubelski wchodził w skład Okręgu Lublin⁹⁸, podzielony był na sześć rejonów, te z kolei na kompanie (placówki):

⁹⁵ J. Peter, op. cit., s. 25.

⁹⁶ I. Caban, Z. Mańkowski, *Związek Walki Zbrojnej i Armia Krajowa w okręgu lubelskim 1939–1944, cz. 1...*, s. 225–226.

⁹⁷ Stanisław Książek „Klin” vel „Kolba”, „Rota”, „Turia”, „Wyrwa”, s. Macieja, ur. 25 IV 1909 r. w Gruszcze Zaporoskiej, pow. Zamość, oficer WP. Ukończył Seminarium Nauczycielskie w Szczebrzeszynie. W 1931 r. ukończył studia techniczno–pedagogiczne w Warszawie. W 1936 r. zdał egzamin uniwersytecki i otrzymał *dyplom nauczyciela szkół średnich*. Od 1933 r. pracował jako nauczyciel w IV Miejskim Gimnazjum Męskim w Warszawie. W szkole tej pracował do wybuchu wojny w 1939 r. Uczestnik kampanii wrześniowej w 9. Pal. W Siedlcach. Walczył z oddziałami niemieckimi pod Wyszkowem, Serockiem i Kałuszynem. 8 IX 1939 r. ranny w walce pod wsią Zimnowoda, nieopodal Kałuszyna. Od 1 III 1940 r. w ZWZ. Od 15 IX 1943 r. komendant Obwodu Zamość AK. W okresie od 1 I 1945 r. do 14 VI 1945 r. komendant Obwodu Tomaszów Lubelski. Od 14 VI 1945 r. inspektor Inspektoratu DSZ Zamość. Ujawnił się w marcu 1947 r. Aresztowany 23 X 1950 r. Zwolniony po 8 miesiącach. W latach 1950–1970 pracował w Inwalidzkiej Spółdzielni w Warszawie, pełniąc kolejno funkcje robotnika, majstra, brygadzysty i kierownika zakładu produkcyjnego. Później pracował w pierwszym studium nauczycielskim w Warszawie. W 1970 r. przeszedł na emeryturę. Zmarł 16 IX 2006 r. (M. Zajączkowski, *Stanisław Książek (1909–2006)* [w:] *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny, t. 4*, Kraków–Warszawa–Wrocław 2010, s. 318–328; S. Książek, *Relacja*, mps, b.d. (kopia w zbiorach APZ, zespół: ŚZZAK. Środowisko żołnierzy 9. pp. Ziemi Zamojskiej, Notatki i relacje Stanisława Książka, sygn. 2/4)).

⁹⁸ Okręg ZWZ–AK Lublin podzielony był na pięć inspektoratów: białski z podziałem na obwody: Biała Podlaska, Łuków, Radzyń Podlaski; chełmski z podziałem na obwody: Chełm, Krasnystaw, Włodawa; lubelski z podziałem na obwody: Lublin–miasto, Lublin–powiat, Lubartów); puławski z podziałem na obwody: Puławy i Kraśnik; zamojski z podziałem na obwody: Zamość, Biłgoraj, Hrubieszów i Tomaszów Lubelski (*Zdzisław Broński „Uskok”. Pamiętnik (wrzesień 1939–maj 1949)*, wstęp, redakcja naukowa i opracowanie dokumentów S. Poleszak, Lublin – Warszawa 2015, s. 10).

1. Rejon I (obejmował kompanie: Łaszczów, Telatyn, Poturzyn, Łykoszyn – Nabroź – Stara Wieś);
2. Rejon II (Majdan Górny, Jarczów, Tarnoszyn – Uhnów – Bełż);
3. Rejon III (Komarów, Tyszowce);
4. Rejon IV (Krynice, Tarnawatka, Rachanie);
5. Rejon V (Bełżec, Narol, Cieszanów, Ruda Różaniecka, Dzików, Susiec, Majdan Sopocki);
6. Rejon VI (Tomaszów Lubelski miasto);
7. Rejon VII (Oddziały Dywersji Bojowej)⁹⁹.

14 lutego 1942 r. ZWZ przemianowano na Armię Krajową. Strategicznym celem organizacji było przygotowanie społeczeństwa do ogólnonarodowego powstania przeciw Niemcom¹⁰⁰. Na skutek przemianowania podjęto działania mające na celu reorganizację ZWZ. Nie inaczej było w tomaszowskim obwodzie ZWZ. W szczególności było to widoczne w rejonie V głównie za sprawą por. Mariana Wardy ps. „Polakowski”, który w maju 1942 r. został nowym komendantem rejonu V w miejsce Zbigniewa Kowalewskiego ps. „Stach”¹⁰¹. Odtworzył on od podstaw struktury tego rejonu. Początkowo „Polakowski” stanął na czele leśnego oddziału zbrojnego, którego celem było przede wszystkim tropienie konfidentów gestapo i udział w akcjach dywersyjnych w terenie, wymierzonych w urzędy gminne, majątki niemieckie, tartaki i gorzelnie. W połowie 1943 r. – oddział polepszając warunki pracy konspiracyjnej – rozrósł się do 120 żołnierzy i odpowiadał za ochronę komendatury obwodu. Miejscem stacjonowania oddziału była Puszcza Solska a w niej bunkier nad rzeczką Łosunianką, bunkier w lesie pod „Zamczyskiem” i obóz na wzgórzu

⁹⁹ Dowódcą Rejonu VII (ODB) był Zenon Jachymek ps. „Wiktor”. Rejon dzielił się na dwie kompanie ODB: Pierwsza pod dowództwem por. Franciszka Bednarskiego ps. „Reneta”, druga pod dowództwem por. Tadeusza Romańczuka ps. „Muryna” (Cz. Brzezicki, *Zarys relacji z działalności Armii Krajowej na terenie Obwodów Tomaszowskiego i Hrubieszowskiego w latach 1939–1947*, 24 IV 1993 r., mps (kopia w zbiorach APZ, zespół: ŚZŻAK: Środowisko żołnierzy 9 pp. Ziemi Zamojskiej, sygn. 1/13, s. 166).

¹⁰⁰ A. Albert, *Największa historia Polski 1918–1993*, t. 1, Warszawa 1993, s. 506-507, M. Ney-Krwawicz, *Armia Krajowa. Siły zbrojne Polskiego Państwa Podziemnego*, Warszawa 2009, s. 54–65).

¹⁰¹ J. Węgierski, *Armia Krajowa. Oddziały Leśne 19. Pułku Piechoty*, Kraków 1993, s. 16.

„Kościółek”¹⁰², gdzie przebywała cała komenda tomaszowskiego Obwodu AK wraz z ponad 100 osobowym oddziałem¹⁰³.

W latach 1940–1944 oddziały Obwodu ZWZ–AK Tomaszów Lubelski realizując misję, do której zostały powołane uczestniczyły w wielu akcjach i walkach zbrojnych z okupantem niemieckim. Do najbardziej znanych zbrojnych wystąpień w powiecie tomaszowskim można zaliczyć m.in. akcje i walki z Niemcami w okresie 21–24 grudnia 1942 r. na Osadę Komarów, wieś Komarów, Wolicę Śniatycką, Wolicę Brzozową i Zubowice (zasiedlone wówczas przez kolonistów niemieckich), czy stoczenie bitwy z Niemcami w lesie Sielec, 1 stycznia 1943 r. Po siedmiogodzinnej walce stronie polskiej udało się wyjść z oblężenia i odeprzeć atak oddziałów niemieckich¹⁰⁴.

Ataki były dokonane przez Oddziały Dywersji Bojowej, dowodzone przez por. Zenona Jachymka ps. „Wiktor”¹⁰⁵, których głównym celem były zbrojne wystąpienia

¹⁰² Wzgórze Kościółek – Zamczysko – wzniesienie położone w widłach dolin Tanwi i Jelenia nieopodal Suśca. W XVII w. na wzgórzu znajdował się klasztor Bazylianów wraz z cerkwią unicką, której fundatorem był Tomasz Zamojski. Klasztor został przemianowany następnie na kościół pod wezwaniem św. Jana Nepomucena. W okresie powstania styczniowego wzgórze było schronieniem dla oddziałów powstańczych. Podobnie było w czasie II wojny światowej, gdzie wzgórze stanowiło schronienie dla partyzantów (APZ, sygn. 192/62, Zbiór akt dr. Janusza Petera (1891–1963), lekarza i regionalisty. Maszynopisy do monografii o dawnym Tomaszowie Lubelskim, s. 10)

¹⁰³ M. Warda, *Moja działalność w Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej* [w:] *Związek Walki Zbrojnej Armia Krajowa w Tomaszowie Lubelskim*, red. I. Cabana, Lublin 1997, s. 105.

¹⁰⁴ J. Turowski, *Historia OP 9* [w:] *Armia Krajowa na środkowej i południowej Lubelszczyźnie i Podlasiu*, red. T. Strzembosz, Lublin 1993, s. 79.

¹⁰⁵ Zenon Jachymek vel Zygmunt Nowosad ps. „Sławek”, „Waldemar”, „Wallenrod”, „Wiktor” s. Jana, ur. 9 XII 1912 r. w Komarowie, pow. Tomaszów Lubelski. Wykształcenie wyższe. W 1933 r. ukończył gimnazjum w Tomaszowie. W latach 1933–1938 studiował weterynarię we Lwowie, z przerwą w latach 1935–1936 na służbę w WP (Dywizyjny Kurs Podchorążych Rezerwy Piechoty przy III Baonie 9 pułku piechoty legionów w Tomaszowie Lubelskim). W 1937 r. awansowany do stopnia podporucznika rezerwy piechoty. Latem 1939 r. ponownie powołany do służby wojskowej w 9 pp. Leg. Wraz z pułkiem brał udział w kampanii wrześniowej, gdzie pełnił początkowo funkcję dowódcy plutonu, a następnie 3 kompanii III baonu. Walczył pod Iłżą i Starachowicami oraz na Lubelszczyźnie. Od jesieni 1939 r. współorganizator placówki SZP–ZWZ na terenie Komarowa, gdzie objął stanowisko zastępcy dowódcy, a następnie dowódcy placówki ZWZ Komarów. Pod koniec 1940 r. mianowany dowódcą oddziałów szturmowych i dywersji bojowej tomaszowskiego Obwodu ZWZ, z którym brał udział w szeregu akcji zbrojnych przeciwko Niemcom i UPA. W listopadzie 1943 r. awansowany do stopnia porucznika. Wiosną 1944 r. utworzył, a następnie dowodził tzw. odcinkiem przeciwukraińskim. 2 VI 1944 r. dowodził wielką akcją odwetową przeciwko UPA pod Dąbrową, Rzeczycą i Ulhówkiem. Po wkroczeniu ACz poszukiwany przez NKWD i UB. Po rozwiązaniu AK działał w szeregach ROAK. W maju 1945 r. przeniesiony do Obwodu Hrubieszów DSZ/WiN, gdzie pełnił funkcję zastępcy komendanta Obwodu. 1 VI 1945 r. awansowany do stopnia kapitana. W grudniu 1945 r. wyjechał do Szwecji. Do Polski powrócił w maju 1946 r. Po przyjeździe do Polski posługiwał się legitymacją służbową funkcjonariusza UB w Sopocie, na nazwisko Zygmunta Nowosada. Aresztowany przez UB 21 IX 1946 r. w miejscowości Kosowo, pow. Świecie, skąd przewieziono go do tamtejszego PUBP, a później do więzienia WUBP w Bydgoszczy i Lublinie. 23 IX 1947 r. wyrokiem WSR w Lublinie został skazany na trzykrotną karę śmierci. Zasadzoną karę śmierci na mocy lutowej amnestii z 1947 r. zamieniono mu na łączną karę 15 lat pozbawienia wolności. 20 VI 1956 r. na mocy amnestii z 27 IV 1956 r. postanowieniem Sądu Wojewódzkiego w Lublinie karę zmniejszono mu do 10 lat i zwolniono z więzienia 23 VIII 1956. Po wyjściu z więzienia wyjechał do Wrocławia. Tam zmarł 6 III 1986 r. Pochowany na cmentarzu parafialnym w Komarowie. 9 IX 1993 r. zrehabilitowany wyrokiem SW w Lublinie (*Wspomnienia Hieronima Jachymka*. Praca przygotowana przez Jagodę Gniewek w ramach

przeciwko niemieckim akcjom wysiedleńczym w terenie¹⁰⁶. ODB dzieliły się na dwie kompanie. Pierwszą kompanią – w okresie od grudnia 1942 do lipca 1944 r. – dowodzili wspomniany Zenon Jachymek, a następnie Franciszek Bednarski ps. „Reneta”, zaś drugą kompanią – w okresie od grudnia 1942 r. do lipca 1944 r. – dowodził Tadeusz Romańczuk ps. „Muryna”. Obie kompanie podzielone były na trzy plutony¹⁰⁷.

Ponadto, dziełem żołnierzy AK było przeprowadzenie licznych zamachów na konfidentów gestapo, m.in. na wspomnianego już Petro Jarmyłę i osobę nazwiskiem Kir, która była kierownikiem szkoły ukraińskiej w Bełżcu. Obydwaj przyczynili się do dekonspiracji komórki Klon w Bełżcu. W okolicach Suśca i Narola oddział leśny dowodzony przez Mariana Wardę „Polakowskiego” wykonał kilkanaście wyroków śmierci na konfidentach gestapo, w tym na mieszkańcach Dolin i Huty Różanieckiej – Ilku Żuku, członkowi OUN i Janie Kudybie, którzy przyczynili się do dekonspiracji placówek Klon w Suścu, Rudzie i Hucie Różanieckiej¹⁰⁸. W lutym 1943 r. w Tomaszowie wykonano wyrok na czternastu konfidentach gestapo oraz na funkcjonariuszu SD, Derggerze¹⁰⁹. Kolejnym zastrzelonym za zdradę i działalność na szkodę ludności polskiej był właściciel tomaszowskiego baru, reichsdeutsch Cossel. Wyrok wykonała grupa w składzie: Eugeniusz Wiśniewski ps. „Burza”, Stefan Pióro ps. „Czapeczka” i Józef Szajewski ps. „Biały”¹¹⁰.

W marcu 1943 r. ODB pod dowództwem Zenona Jachymka ps. „Wiktor” dokonał rozbicia posterunku policji ukraińskiej w Poturzynie, zabijając dwóch komendantów wraz czterema ukraińskimi funkcjonariuszami i komisarycznym wójtem gminy Poturzyn¹¹¹. W tym samym miesiąca pluton rejonu VI pod dowództwem plut. Władysława Łukasika ps. „Kos” rozbił w Mołożowie, w gminie Łaszczów, bojówkę ukraińską, dokonującą wspólnie z okupantem niemieckim likwidacji polskich mieszkańców¹¹².

Konkursu historycznego pt. *Historia mojej małej Ojczyzny. Wspomnienia o żołnierzach SZP–ZWZ–AK Inspektoratu Zamość oraz ich powojenne losy*).

¹⁰⁶ I. Caban, *Związek Walki Zbrojnej Armia Krajowa w Obwodzie Tomaszów Lubelski*, Lublin 1999, s. 39, *Relacja komendanta kpt. Zenona Jachymka ps. „Sławek”, „Wiktor”*, mps, b.d. (kopia w zbiorach autora).

¹⁰⁷ J. Józwiakowski, *Armia Krajowa...*, t. 1, s. 171.

¹⁰⁸ M. Argasiński, *Konspiracja w powiecie lubaczowskim w latach 1939–1947*, Zwierzyniec – Rzeszów 2010, s. 11, APZ, zespół: ŚZZAK. Środowisko żołnierzy 9 pp. Ziemi Zamojskiej, sygn. 1/12, Kalendarium, s. 301.

¹⁰⁹ B. Fus, E. Olszewski, *op. cit.*, s. 440.

¹¹⁰ *W imię Polski Niepodległej...*, relacja Stefana Pióro ps. „Czapeczka, 19 IV 1990 r., mps, (kopia w zbiorach autora).

¹¹¹ Z. Jachymek, *Akcja na posterunek policji ukraińskiej w Poturzynie (I III 1943 r.)* [w:] I. Caban, *Związek Walki Zbrojnej Armia Krajowa w Obwodzie Tomaszów Lubelski*, Lublin 1997, s. 163, APZ, zespół: ŚZZAK. Środowisko żołnierzy 9 pp. Ziemi Zamojskiej, sygn. 1/12, Kalendarium, s. 303.

¹¹¹ B. Fus, E. Olszewski, *op. cit.*, s. 440.

¹¹² J. Turowski, *op. cit.*, s. 79.

Czwartą zbrojną organizacją konspiracyjną działającą na omawianym terenie, była Straż Chłopska założona w sierpniu 1940 r. Przemianowana w sierpniu 1941 r. na Bataliony Chłopskie, będące zbrojnym ramieniem Stronnictwa Ludowego. Podobnie jak w ZWZ–AK, struktura organizacji BCh opierała się na okręgu, którym podporządkowane były podokręgi nim zaś obwody. Obwód czwarty tomaszowski BCh był bezpośrednio podporządkowany Podokręgowi IVb Zamość. Pierwszym komendantem tomaszowskiego Obwodu BCh w okresie od stycznia 1941 r. do lipca 1942 r. był mjr Władysław Omietiański ps. „Góra”¹¹³, a od lipca 1942 r. do wkroczenia oddziałów ACz – mjr Franciszek Bartłomowicz ps. „Siwy”, „Grzmot”¹¹⁴.

W styczniu 1943 r. Franciszek Bartłomowicz dokonał przekształcenia kierowanego przez siebie obwodu, tworząc – na wzór wojskowy – podległe i działające w strukturze obwodu pododdziały taktyczne zwane kompaniami. Było ich dwanaście. Podjęta reorganizacja była efektem niemieckiej akcji wysiedleńczo–osadniczej prowadzonej na Zamojszczyźnie¹¹⁵. Od grudnia 1943 r. komendzie obwodu podporządkowany był również oddział partyzancki BCh pod dowództwem Jana Kędry ps. „Jaskółka”¹¹⁶. Wraz

¹¹³ Władysław Omietiański ps. „Góra” s. Władysława, ur. 4 VI 1914 r. w Chester, mjr BCh. Wykształcenie średnie, z zawodu elektromechanik. Kontynuował naukę w Wyższej Szkole Nauk Społecznych w Warszawie. W latach trzydziestych XX w. służył czynnie w WP, gdzie był elewem Szkoły Podchorążych Rezerwy przy 81 pułku Strzelców Grodzieńskich. W latach 1938–1944 związany ze Spółdzielnią Spożywców „Społem” m.in. w Lublinie, Stanisławowie i Tomaszowie w charakterze instruktora. Brał udział w kampanii wrześniowej. Od połowy 1940 r. związany ze Stronnictwem Ludowym „Roch” i BCh. Od stycznia 1941 r. do 7 lipca 1942 r. komendant obwodu BCh Tomaszów Lubelski. Od marca 1943 r. do października 1945 r. komendant obwodu BCh Węgrów. Po zakończeniu wojny związany z ZMW „Wici” i PSL. Ukończył studia prawnicze i podjął pracę radcy prawnego i biegłego sądowego. Zmarł 21 VI 2004 r. (M. Wojtas, *Słownik biograficzny żołnierzy Batalionów Chłopskich: IV Okręg Lublin*, Lublin 1998, s. 422).

¹¹⁴ Franciszek Bartłomowicz ps. „Brzek” vel „Grzmot”, „Siwy” s. Jana, ur. 18 VII 1891 r. w Rawie Ruskiej. W 1914 r. ukończył gimnazjum we Lwowie, a następnie podjął studia prawnicze na Politechnice Lwowskiej. Z chwilą wybuchu I wojny światowej służył w armii austriackiej. Przebywał w niewoli rosyjskiej w Carycynie. W 1922 r. powrócił z niewoli i osiadł w Tomaszowie Lubelskim. Podjął pracę jako kierownik szkoły w Jezierni. Brał udział w kampanii wrześniowej 1939 r. Od 1940 r. działał w organizacjach konspiracyjnych: Związku Czynu Zbrojnego, Stronnictwie Chłopskim, ZWZ i BCh. Od lipca 1942 r. komendant obwodu Tomaszów Lubelski Okręgu Lublin BCh. Dowodził w bitwie z Niemcami pod Zaborecznem i Różą. W 1944 r. awansowany do stopnia majora, a następnie podpułkownika. Od września 1944 r. komendant powiatowy MO w Tomaszowie Lubelskim, odwołany ze stanowiska w związku z nienależytą współpracą z ówczesnym kierownikiem PUBP w Tomaszowie Lubelskim, Aleksandrem Żebrunem. Zmarł 9 IX 1964 r. (M. Wojtas, op. cit., s. 40).

¹¹⁵ H. Gmiterek, Z. Kubrak, *Lipsko 1613–2013. Szkice z dziejów osady*, Lipsko 2013, s. 84.

¹¹⁶ Jan Kędra ps. „Błyskawica”, „Jaskółka”, ur. 20 VII 1913 r. w Sabaudii. Wykształcenie średnie. W latach 1934–1938 służył w WP, w 23 pp. i w Centrum Wyszkożenia Piechoty w Rembertowie. Po powrocie z wojska związał się ze Związkiem Młodzieży Wiejskiej RP. Uczestnik kampanii wrześniowej. W okresie okupacji w ZWZ, a następnie w BCh, gdzie pełnił funkcję dowódcy oddziału partyzanckiego BCh. Wraz z oddziałem na przestrzeni lat 1942–1944 brał udział w szeregu akcji zbrojnych, m.in. 19 III 1943 r. w lesie Dąbrowa (gdzie zabito oficera SS wraz z 17 żandarmami) oraz 20 X 1943 r. na areszt gminny w Łukowej. Po wkroczeniu oddziałów ACz został funkcjonariuszem MO w Tomaszowie Lubelskim. Współpracował z NKWD i brał udział w zwalczaniu żołnierzy podziemia niepodległościowego na terenie powiatu tomaszowskiego. Pod koniec kwietnia 1945 r. zastrzelony przez podziemie (*Słownik biograficzny działaczy ruchu ludowego*, red. Z. Winiarski, Warszawa 1989, s. 177).

z rozpoczęciem przez okupanta akcji pacyfikacyjnych polskich wsi, komendantura BCh Zamojszczyzny przystąpiła do działań zbrojnych pod hasłem *walki o każdy próg*¹¹⁷. Podobnie jak oddziały ZWZ–AK, także i BCh dokonały w terenie likwidacji konfidentów gestapo, akcji zbrojnych i walk przeciwko okupantowi. Do historii Zamojszczyzny przeszła bitwa pod Zaborecznem, która bezpośrednio związana była z akcjami wysiedleńczymi na Zamojszczyźnie¹¹⁸.

Bitwa była pokłosiem niemieckich akcji pacyfikacyjnych wsi Dzierążnia, Budy i Huty Dzierążyńskiej, odbyła się 1 lutego 1943 r. Głównym celem starcia była obrona polskich wsi przed niemiecką akcją wysiedleńczą. Oddział BCh liczący 250 partyzantów, pod dowództwem mjr. Franciszka Bartłomowicza ps. „Grzmot” rozbił prawie trzykrotnie większe oddziały niemieckie pod dowództwem mjr. Ernsta Schwiegera. Starcie zakończyło się pokaznym zwycięstwem polskich partyzantów, którzy w bitwie stracili zaledwie jednego członka, a dwie osoby odniosły rany. Po stronie niemieckiej straty były nieporównywalnie większe i wyniosły około 110 zabitych. Po tym zwycięstwie Niemcy na pewien czas wstrzymali wysiedlenia na Zamojszczyźnie¹¹⁹.

Według wspomnień dr. Janusza Petera, w powiecie tomaszowskim w latach 1939–1940 działało także kilka mniejszych, lokalnych organizacji, jak np. Orzeł Biały, Tajna Armia Polska (TAP), Konfederacja Zbrojna (KZ) czy Znak. Pierwsza z nich w kręgu konspiracji niepodległościowej, posądzana była błędnie o kolaborację z okupantem. Brak prawidłowego rozeznania w tej kwestii wynikał z faktu, że działalność organizacji Orzeł Biały utożsamiano z inną założoną przez gestapo organizacją o podobnej nazwie Związek Orła Białego. Wszelkie porównania ucichły w chwili aresztowania działaczy Orła Białego z Tomaszowa, którzy za działalność w organizacji zostali wywiezieni do KL Auschwitz, gdzie ponieśli śmierć¹²⁰.

Trzy pozostałe TAP, KZ i Znak były ze sobą powiązane organizacyjnie. TAP była wojskową organizacją konspiracyjną, utworzoną 9 listopada 1939 r. w Warszawie. Jej pierwszym komendantem był mjr Jan Włodarkiewicz ps. „Darwicz”. Jedną z najbardziej znanych postaci, związanych wówczas z TAP, był ppor. Witold Pilecki ps. „Witold”, pełniący w organizacji funkcję inspektora organizacyjnego. Głównym założeniem TAP

¹¹⁷ J. Wiater ps. „Drąg”, *Relacja bitwy pod Wojdą 30 XII 1942 r.*, mps, b.d. (kopia w zbiorach autora).

¹¹⁸ *Wspomnienia Stanisława Gontarza do zakończenia bitwy pod Zaborecznem żołnierza Batalionów Chłopskich*, mps, b.d., (kopia w zbiorach APZ, zespół: ŚZŻAK. Środowisko żołnierzy 9 pp. Ziemi Zamojskiej, sygn. 1/12)

¹¹⁹ *Bataliony Chłopskie w obronie Zamojszczyzny*, red. J. Markiewicz, Warszawa 1957.

¹²⁰ J. Peter, *Album partyzancki* (w zbiorach Muzeum Regionalnego w Tomaszowie Lubelskim).

była walka o niepodległość ojczyzny i prowadzenie jej aż do osiągnięcia ostatecznego zwycięstwa. Wypracowanie programu Rzeczypospolitej, który zapewniłby jej odrodzenie polityczne, gospodarcze i kulturalne oraz moralne podtrzymywanie społeczeństwa w czasie okupacji¹²¹.

Od drugiej połowy listopada 1939 r. zaczęto formować terenowe struktury TAP, które obejmowały województwa: lubelskie, kieleckie i warszawskie. W lubelskim tamtejszy okręg formował brat komendanta mjr. Jana Włodarkiewicza, Józef. W 1940 r. Okręg Lubelski TAP obejmował m.in. teren powiatu tomaszowskiego. W przypadku terenowych struktur TAP trudno odtworzyć stan liczbowy i personalny organizacji. Podobnie było w powiecie tomaszowskim, gdzie zachował się jedynie stan liczbowy organizacji. Wiadomym jest, że komórki TAP działały także w sąsiednich powiatach – zamojskim, hrubieszowskim i biłgorajskim. Według zachowanego schematu organizacyjnego TAP, datowanego na sierpień 1940 r., w powiecie tomaszowskim w skład organizacji wchodziło łącznie 4 oficerów, 32 podoficerów i 152 szeregowych – związek 1 batalionu¹²².

Celem organizacji Znak będącej ideowo–polityczną nadbudową TAP, było prowadzenie akcji wydawniczej w ramach własnego organu prasowego oraz wydawanie codziennych komunikatów radiowych, które informowały społeczeństwo o sytuacji politycznej w kraju i na świecie. Trudno jednak odnieść się do działalności tej organizacji w Tomaszowie. Podobnie przedstawiała się działalność trzeciej organizacji KZ¹²³, do której w styczniu 1941 r. weszli członkowie TAP. KZ była – podobnie jak TAP – wojskową organizacją konspiracyjną, działającą w ramach struktury organizacyjnej naczelnej, okręgowej i powiatowej. Powiat tomaszowski jako jeden z osiemnastu, wchodził w skład Okręgu III Lubelskiego. Składał się z 4 kompanii Związku Czynu Zbrojnego (ZCZ) i 4 kompanii zawiązkowych (3 ZCZ i 1 TAP). Tak jak przy działalności TAP i Znak, również w przypadku KZ, nie mamy informacji o stanie osobowym i działalności tej organizacji w powiecie tomaszowskim. Wiadomo tylko, że trudności w działaniach terenowych struktur KZ okręgu lubelskiego pojawiły się w chwili wybuchu (w czerwcu 1941 r.) wojny niemiecko–sowieckiej. Według zachowanego meldunku komendanta okręgu lubelskiego KZ z tego okresu wynikało, że struktury terenowe

¹²¹ K. Malinowski, *Tajna Armia Polska – Znak – Konfederacja Zbrojna. Zarys genezy, organizacji i działalności*, Warszawa 1986, s. 29.

¹²² *Ibidem*, s. 45.

¹²³ 28 IX 1940 r. TAP wszedł w skład Konfederacji Narodu zrzeszającej pomniejszych organizacje polityczne o podobnym nurcie ideologicznym. W styczniu 1941 r. organizacje o charakterze wojskowym w tym TAP zostały wyodrębnione i włączone w oddzielny pion wojskowy pod nazwą Konfederacja Zbrojna (KZ), na czele której stanął mjr Jan Włodarkiewicz ps. „Darwicz”, wcześniej dowodzący TAP.

organizacji, obejmującej powiaty: hrubieszowski, tomaszowski, biłgorajski, chełmski i włodawski, uległy częściowej destabilizacji z powodu braku ludności, spowodowanego licznymi aresztowaniami, obławami, przesiedleniami i działaniami wojennymi¹²⁴.

We wrześniu 1941 r. nastąpiło scalenie struktur KZ z ZWZ. Niewiele wiadomo, (o czym pisano wcześniej o działalności i stanie osobowym TAP, Znak i KZ w powiecie tomaszowskim. Nie zachowały się dokumenty konspiracyjne dotyczące tej kwestii. Powiat tomaszowski nie był wyjątkiem w tym zakresie. Ów problem dotyczy praktycznie całego Okręgu Lubelskiego TAP i KZ, łącznie z jego sztabem. Najprawdopodobniej brak konkretnych informacji w tej sprawie wynikał z faktu, że TAP, Znak i KZ w swojej działalności przestrzegały zasad ścisłej konspiracji.

Obok form zbrojnej konspiracji w czasie okupacji niemieckiej na terenie powiatu tomaszowskiego działalność swoją prowadziły także organizacje charytatywne i społeczne powołane na terenie Generalnego Gubernatorstwa, jak Rada Główna Opiekuńcza i Naczelna Rada Opiekuńcza, które miały swoje agendy terenowe w postaci miejskich i powiatowych rad opiekuńczych. Od lipca 1941 r. w miejsce PRO powołano Polskie Komitety Opiekuńcze, które prowadziły swoją działalność także na terenie Tomaszowa. Pomoc PKO na terenie powiatu tomaszowskiego dotyczyła w szczególności kwestii opieki nad wysiedlonymi, bezrobotnymi, rodzinami pozbawionymi środków do życia, prowadzenia taniej kuchni czy udzielania najbardziej potrzebującym zapomóg pieniężnych. Ponadto przez cały okres okupacji, począwszy od końca 1939 r., na terenie Tomaszowa prowadzono tajne nauczanie przedmiotów zakazanych przez okupanta. W latach 1939–1944 r. w tajnych kompletach na terenie powiatu tomaszowskiego uczestniczyło – według niepełnych danych – na poziomie szkoły powszechnej przeszło 600 osób¹²⁵.

Od 1944 r. realnym problemem, z którym musiała zmierzyć się komendantura obwodu, była kwestia ukraińska. Na terenie Chełmszczyzny, oddziały UPA przybyłe z Wołynia i Galicji Wschodniej, dokonały szeregu akcji zbrojnych na majątki polskich gospodarzy w Radostowie, Białowodach, Modryńcu i Rulikówce, gdzie śmierć poniosło kilka osób. W odwecie na zaistniałe akty przemocy, oddziały hrubieszowskiego i tomaszowskiego obwodu AK, wsparte batalionem BCh, w marcu 1944 r. dokonały akcji zbrojnych na Sahryń, Łasków i Szychowice, a kilka dni później na Bereść, Modryniec,

¹²⁴ K. Malinowski, op. cit., s. 144.

¹²⁵ B. Fus, E. Olszewski, op. cit., s. 442.

Masłomęcz i Modryń¹²⁶. W odpowiedzi strona ukraińska dokonała na przełomie marca i kwietnia 1944 r. ponownych akcji zbrojnych m.in.: w Gozdowie, Podlodowie, Żernikach, Posadowie, Rokitnie, Rzeczkach, Steniatynie i Zabuzu. W wyniku marcowych działań śmierć poniosło wiele osób po obu stronach konfliktu¹²⁷.

W obwodzie tomaszowskim wschodni odcinek przeciwukraiński rozciągał się od szosy Bełżec–Rawa Ruska i przebiegał przez teren gmin Jarczów, Tarnoszyn, Łaszczów, Telatyn i Poturzyn, kończąc się na terenie lasów Wereszyn i Wiśniów. Wzdłuż całego odcinka znajdowały się polskie placówki obronne. Nad całością wschodniego odcinka dowództwo sprawował Zenon Jachymek „Wiktor”. Wiosną 1944 r. oddziały partyzanckie i ODB tomaszowskiego obwodu AK, wsparte oddziałami wspomagającymi, liczyły około półtora tysiąca żołnierzy. Według Ireneusza Cabana żaden z obwodów Okręgu AK Lublin nie dysponował wówczas tak dużą liczbą żołnierzy stacjonujących w lasach¹²⁸.

W okresie od 2 kwietnia 1944 r. do lipca 1944 r. na wschodnim odcinku obrony przeciw ukraińskiej doszło do szeregu zaciętych walk polsko–ukraińskich m.in. pod Telatynem, Steniatynem, Posadowem, Rokitnem, Rzeczą, Ułhówkiem, Łaszczowem czy Narolem¹²⁹. Z terenów objętych konfliktem zbrojnym ewakuowano wielu polskich mieszkańców. Akcją objęto również ludność zamieszkałą na terenie powiatu lubaczowskiego, która znalazła schronienie m.in. na obszarach kontrolowanych przez tomaszowski obwód AK¹³⁰. Przeszło dwumiesięczny okres krwawych i zaciętych walk doprowadził do

¹²⁶ K. Guzowski, *Historia „Drużyny Wschodniej”...*, s. 36–39.

¹²⁷ M. Kulik, *z przeżyć...*, s. 49; M. Kulik, *Walka pod Żernikami w dniu 9 IV 1944 r. /Niedziela Wielkanocna/*, mps, b. d. (kopia w zbiorach APZ, zespół: SZŻAK środowisko żołnierzy 9 pp. Ziemi Zamojskiej, sygn. 131).

¹²⁸ I. Caban, *Na dwa fronty. Obwód AK Tomaszów Lubelski w walce z Niemcami i ukraińskimi nacjonalistami*, Lublin 1999, s. 8; S. Szkolnikowski, *Walki obronne prowadzone w dniach 2–9 IV 1944 r. na terenie obwodu Tomaszów Lubelski, uważane za najkrwawsze w dziejach walk partyzanckich na terenie Polski podczas II wojny światowej*, 25 III 1991 r., mps, (kopia w zbiorach APZ, zespół: SZŻAK. Środowisko żołnierzy 9 pp. Ziemi Zamojskiej, sygn. 1/12, s. 366); J. Ozimek ps. „Szala”, *Relacja*, mps, b. d. (kopia w zbiorach APZ, zespół: SZŻAK. Środowisko żołnierzy 9 pp. Ziemi Zamojskiej, sygn. 1/14); J. Ozimek ps. „Szala”, *Relacja z walk 8-mej kompanii AK w okresie od 5 IV 1944 r. do 2 VI 1944 r.*, mps, b. d. (kopia w zbiorach APZ, zespół: SZŻAK. Środowisko żołnierzy 9 pp. Ziemi Zamojskiej, sygn. 1/14).

¹²⁹ Zob. więcej: J. Markiewicz, *Partyzancki kraj*, Lublin 1980; Hłasko Jerzy ps. „Wej”, *Moje spostrzeżenia i wrażenia z udziału w bitwie z oddziałami UPa pod wsią Rzeczą, b. powiat tomaszowski, w dniach 30 V –03 VI 1944 r.*, 26 XI 1990 r. (Gdańsk), mps (kopia w zbiorach APZ, zespół: SZŻAK środowisko żołnierzy 9 pp. Ziemi Zamojskiej, sygn. 1/12); *Historia Drużyny Wschodniej 9 pp. AK – obwód Tomaszów Lubelski w zarysie*, oprac. K. Guzowski, mps (kopia w zbiorach APZ, zespół: SZŻAK środowisko żołnierzy 9 pp. Ziemi Zamojskiej, sygn. 1/12); Cz. Brzezicki, *Relacja z powstania i działalności II plutonu w II Kompanii ODB Obwodu Tomaszów Lubelski*, 15 XI 1988, mps (kopia w zbiorach APZ, zespół: SZŻAK środowisko żołnierzy 9 pp. Ziemi Zamojskiej, sygn. 1/12); *Wspomnienia żołnierza AK Kazimierza Guzowskiego w rocznicę walk pod Rzeczą i Ułhówkiem*, „Rewizje Historyczne” nr 23, 26 V 1995 r.

¹³⁰ K. Kostecki, *Sytuacja w kwietniu 1944 r. na terenie Obwodu – Tomaszów Lubelski*, mps, b.d. (kopia w zbiorach autora).

zniszczeń wielu wsi powiatu tomaszowskiego i śmierci wielu osób, w tym cywilnych, po obydwu stronach konfliktu¹³¹.

Walki z Ukraińcami na tym terenie utrzymywały się do wkroczenia oddziałów Armii Czerwonej. Niezależnie od wiosennych walk polsko–ukraińskich, powiat tomaszowski nadal był terenem zmagania wojennych oddziałów AK z okupantem niemieckim. Jednym z przykładów była bitwa o Kazimierówkę w gminie Tyszowce, do której doszło 17 maja 1944 r. Brał w niej udział oddział AK „Wiklina” pod dowództwem Józefa Kaczoruka „Ryszard” oraz około dwuosobowy oddział niemiecki. W wyniku starcia po stronie niemieckiej było 36 zabitych i rannych¹³². W latach 1940–1945 w walkach z okupantem niemieckim i UPA na terenie tomaszowskiego Obwodu AK śmierć poniosło 368 żołnierzy AK. Według Ireneusza Cabana, straty tomaszowskiego obwodu w trakcie trwania okupacji niemieckiej były jednymi z największych w okręgu¹³³.

Na skutek działań wojennych z lat 1939–1944 r. powiat tomaszowski i miasto Tomaszów poniosły dotkliwe straty materialne i ludnościowe. W wyniku działań wojennych i konfliktu zbrojnego z UPA wiele wsi zostało zniszczonych bądź wysiedlonych. W 1939 r. miasto liczyło 13 tysięcy mieszkańców, zaś po wkroczeniu i zajęciu miasta przez oddziały Armii Czerwonej 21 lipca 1944 r., liczbę ludności oszacowano na około pięć tysięcy. Łącznie w latach 1939–1943 zniszczeniu uległo 489 zabudowań miasta¹³⁴. Zginęło około 80% miejscowej inteligencji. W przypadku zniszczeń materialnych miasto utraciło około 30% wszystkich budynków w mieście¹³⁵. Przed przyszłą władzą najpilniejszym zadaniem było zatem odbudowanie miasta i powiatu ze zniszczeń wojennych.

Tuż przed wkroczeniem oddziałów Armii Czerwonej do Tomaszowa, dowództwo obwodu po raz pierwszy doświadczyło prawdziwych intencji Sowietów. 20 lipca 1944 r. rozpoczęto w Okręgu AK Lublin trwającą dziewięć dni tzw. Akcję „Burza”, której celem było prowadzenie – w ramach szeroko zakrojonych akcji zbrojnych – działań zaczepnych przeciwko oddziałom niemieckim na końcowym etapie II wojny światowej¹³⁶. Plan działań

¹³¹ G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach*, Warszawa 1999, s. 206.

¹³² A. Tor „Zych”, *Bitwa o Kazimierówkę* [w:] *Dywersja w Zamojszczyźnie 1939-1944*, Zamość 1947, s. 121–124.

¹³³ I. Caban, *Na dwa fronty...*, s. 13.

¹³⁴ APZ, Akta miasta Tomaszowa, sygn. 5.

¹³⁵ B. Szyszka, *Tomaszów Lubelski w okresie Polski Ludowej 1944–1989* [w:] *Tomaszów Lubelski. Monografia miasta*, red. r. Szczygieł, Tomaszów Lubelski–Lublin 2011, s. 460.

¹³⁶ J. Łopuski, *Losy Armii Krajowej na Rzeszowszczyźnie (sierpień–grudzień 1944 r.). Wspomnienia i dokumenty*, Warszawa 1990, s. 31.

bojowych dla Okręgu AK Lublin opracował na początku 1944 r. sztab komendy lubelskiego Okręgu AK z płk. Kazimierzem Tumidajskim ps. „Marcin”¹³⁷ na czele¹³⁸.

W wyniku Akcji „Burza” oddziały AK podjęły na Lubelszczyźnie wzajemne działania bojowe, w których wyzwolono szereg miejscowości, w tym Bełzec i Tomaszów Lubelski¹³⁹. Łącznie w walkach o wyzwolenie Tomaszowa życie straciło 41 żołnierzy¹⁴⁰. Nadzieje związane z wkroczeniem Armii Czerwonej na ziemie Polskie okazały się iluzoryczne, a tzw. długo wyczekiwane *wyzwolenie* okazało się na długie dziesięciolecia zniewoleniem. *Po wkroczeniu na ziemie polskie, wojska sowieckie przeprowadzają wszędzie z całą bezwzględnością likwidację AK, nie rezygnując zresztą z jej pomocy w walce z Niemcami*¹⁴¹. Te wypowiedziane przez Władysława Siłę-Nowickiego¹⁴² słowa były trafnym spostrzeżeniem do sytuacji panującej na terenach, gdzie następowała asymilacja wojsk sowieckich. Wraz z oddziałami Armii Czerwonej na ziemie polskie

¹³⁷ Kazimierz Tumidajski vel „Kazimierz Grabowski” ps. „Edward”, „Maciej”, „Marcin” s. Karola, ur. 28 II 1897 r. w Radłowie, pułkownik WP. W latach 1914–1916 służył w 2 i 6. Pułku Piechoty Legionów, walcząc w Karpatach i Besarabii. Po kryzysie przysięgowym w październiku 1917 r. internowany w Szczypiornie i Marmares Siget na Węgrzech. Od lipca 1917 r. wcielony do Armii Carskiej i Królewskiej, z której zdezerterował w marcu 1918 r. wstępując do II Korpusu Polskiego w Rosji dowodzonego przez płka Józefa Hallera. W listopadzie 1918 r. wstąpił do WP. W latach 1919–1920 walczył w wojnie polsko-bolszewickiej. Od stycznia 1919 r. w Sztabie Dowództwa Frontu Wołyńskiego oraz Oddziale II Sztabu 3 Armii i Grupy Operacyjnej gen. Edwarda Rydza-Śmigłego. Po zakończeniu działań wojennych służył w Batalionie Zapasowym 6 Pułku Piechoty Legionów w Płocku, V Oddziale Ministerstwa Spraw Wojskowych, Sztabie Dowództwa Okręgu Korpusu nr IX w Brześciu i Departamencie i Piechoty Ministerstwa Spraw Wojskowych, a następnie kwatermistrz w 36 Pułku Piechoty Legii Akademickiej. 1 I 1932 r. awansowany do stopnia majora. W latach 1934–1939 dowódca III batalionu w 2 Pułku Strzelców Podhalańskich w Olchowcach pod Sanokiem. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939 r. – walczył m. in. pod Bochnią, Brzeskiem i Wiśniczem. Pod koniec 1939 r. organizował SZP w Tarnowie. Od 1940 r. Inspektor Terenowy ZWZ w Tarnowie, a następnie zastępca komendanta Obszaru Południowego ZWZ w Krakowie. Od kwietnia 1941 r. szef Sztabu Lubelskiego Okręgu AK. W latach 1943–1944 komendant Lubelskiego Okręgu AK. Organizator Akcji „Burza” na terenie Lubelszczyzny. 27 VII 1944 r. aresztowany przez NKWD w Lublinie, a następnie przewieziony do Moskwy. Przetrzymany w więzieniu Lefortowo, w Charkowie i Diagilewie k. Riazania. Pod koniec czerwca 1947 r. przewieziony do obozu Skopinie k. Riazania, gdzie zmarł 4 VII 1947 r. (J. Drużyńska, S. M. Janowski, *Wyklęte życiorysy*, Poznań 2009).

¹³⁸ Z. Szumowski, „Burza” w Okręgu Lubelskim Armii Krajowej, s. 1, mps, b. d, (kopia w zbiorach autora).

¹³⁹ J. Józwiakowski, *Armia Krajowa...*, t. 2, s. 852–853.

¹⁴⁰ APZ, Akta Starostwa Powiatowego, sygn. 505.

¹⁴¹ *Władysław Siła-Nowicki. Wspomnienia i dokumenty*, t. 1, do druku przygotowała M. Nowicka-Maruszyk, Wrocław 2002, s. 218.

¹⁴² Władysław Siła-Nowicki (1913–1994), absolwent wydziału prawa UW, z zawodu adwokat. Brał udział kampanii wrześniowej 1939 r. jako żołnierz 6 pułku strzelców konnych im. Hetmana Wielkiego Koronnego Stanisława Żółkiewskiego w Żółkwi. Po rozbiciu pułku przybył do Warszawy, walczył w obronie Otwocka. W Warszawie wstąpił do SZP, a następnie ZWZ–AK. Aktywnie działał także w SP. Walczył w Powstaniu Warszawskim. W latach 1945–1946 działacz WiN, wiceprezes zarządu wojewódzkiego SP. 16 IX 1947 r. aresztowany w Nysie podczas próby ucieczki na zachód wraz z grupą partyzantów mjr. Hieronima Dekutowskiego. 3 XI 1948 r. wyrokiem WSR w Warszawie skazany na karę śmierci, zamienioną decyzją Bolesława Bieruta na karę dożywotniego więzienia. Po wyjściu z więzienia pracował jako adwokat. Był obrońcą w procesach politycznych. Współpracownik KOR. W latach 1992–1993 sędzia Trybunału Stanu. W latach dziewięćdziesiątych współtwórca i pierwszy prezes Chrześcijańsko-Demokratycznego Stronnictwa Pracy (*Władysław Siła – Nowicki...*, t. 1–2)

przybyły także jednostki NKWD, wsparte wydzielonymi jednostkami wojsk wewnętrznych do spraw ochrony tyłów Armii Czerwonej. Ich głównym zadaniem (przy współpracy z NKWD, NKGB i „Smiersz”¹⁴³) było zapewnienie porządku państwowego na wyzwolanych terenach¹⁴⁴.

Już w maju 1944 r. KG AK miała świadomość prawdziwych intencji wojsk sowieckich na ziemiach polskich. W tajnych wytycznych społeczno–politycznych na okres powstania możemy przeczytać, że *dywersja sowiecka wystąpi pod wieloraką postacią. Przede wszystkim pod pokrywką uzasadnionych działań operacyjnych nastąpi zapewne próba wojskowego opanowania terenu przez sowieckie oddziały dywersyjne wzmocnione przez Ost – legiony oraz AL. Równocześnie może być próbą politycznego opanowania kraju przez utworzenie Rządu Ludowego pod hasłami ogólnodemokratycznymi*¹⁴⁵. Tuż po przejściu frontu na zajmowanych terenach tworzono sieć obwodowych komendantur wojennych. Od tego czasu to na nich spoczywała władza na zajętych terenach. Nie inaczej było w Tomaszowie Lubelskim.

Po przybyciu na miejsce koncentracji w podzamajskim Skaraszowie, oddziałem Inspektoratu Zamojskiego AK zgrupowanych w OP 9 (9 pp. Legionów) pod dowództwem mjr. Stanisława Prusa ps. „Adam”¹⁴⁶, Sowieci zarządzili ogólne rozbrojenie oddziałów, żołnierzy i podoficerów, którzy mieli zostać wcieleni do Armii Berlinga, zaś oficerowie pozostawieni w ich dyspozycji¹⁴⁷.

¹⁴³ Smiersz, ros. Спецназные Методы Розоблачения Шпионов (Specjalne Metody Wykrywania Szpiegów), śmierć szpiegom. Sowiecka kontrwywiadowcza jednostka wojskowa utworzona 19 VI 1943 r., której głównym zadaniem było wykrywanie i zwalczanie agentów (współpracowników) obcych służb (Cz. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *Wojsko Polskie na Froncie Wschodnim 1943–1945*. Wybór materiałów źródłowych, Warszawa 1994).

¹⁴⁴ A. Chmielarz, *Działania 64 dywizji Wojsk Wewnętrznych NKWD przeciwko polskiemu podziemiu* [w:] *Wojna Domowa czy nowa okupacja?*, red. A. Ajnenkiel, Wrocław 1998, s. 74.

¹⁴⁵ SPPL, sygn. 39293, KG. nr. 812/VI, Wytyczne społeczno–polityczne na okres powstania, 4 V 1944 r. Dokument podpisany przez ps. „Znicz” (kopia).

¹⁴⁶ Stanisław Prus „Adam”, „Jan”, „Łada”, „Płomieńczyk”, „Piotr”, „Stefan”, „Maria”, „Kmita”, „Józef” ur. 1905 r. w Siemnicy Różanej, pow. Krasnystaw, major WP. Wykształcenie średnie. W 1926 r. ukończył Szkołę Podchorążych Piechoty w Komorowie koło Ostrowi Mazowieckiej. W latach 30. służył w 3. Pułku Strzelców Podhalańskich w Bielsku (dowódca kompanii) i w KOP w Świecinie (dowódca stacji). Adiutant dowódcy 6 Pułku Strzelców Podhalańskich w Samborze (do 1939 r.). W kampanii wrześniowej 1939 r. walczył pod Łabuniami i Suchowolą. Od sierpnia 1940 r. do lutego 1943 r. komendant obwodu ZWZ–AK Zamość. Od 10 III 1943 r. dowódca oddziałów dywersyjnych i partyzanckich Inspektoratu Zamojskiego z równoczesnym pełnieniem funkcji zastępcy inspektora. Od 30 XI 1943 r. mianowany dowódcą i Oddziału Partyzanckiego 9 pułku piechoty Legionów (OP 9), od 12 VI 1944 r. zastępca inspektora Inspektoratu Zamojskiego AK, a następnie – po śmierci Edwarda Markiewicza „Kaliny” – inspektor Inspektoratu Zamojskiego AK. Aresztowany w listopadzie 1944 r. przez NKWD. Zamordowany we wrześniu 1944 r. na zamku w Lublinie (A. Piotrowski, *Dowódcy i instruktorzy OP-9. 15 XII 1943 r.–7 II 1944 r.*, 10 VII 1988 r. mps (kopia w zbiorach autora), *Zamojszczyzna. Słownik historyczno–biograficzny*, red. R. Smoter Grzeszkiewicz, Zamość 2010, s. 79).

¹⁴⁷ K. Kostecki, *Akcja „Burza” w Okręgu AK – Lublin*, 7 I 1995 r., mps, (kopia w zbiorach autora); S. Szkolnikowski, *Historia 9 Pułku Piechoty AK*, 5 III 1993 r., mps, (kopia w zbiorach autora).

Początek i asymilację Sowietów na tym terenie dobitnie scharakteryzował w swoich wspomnieniach żołnierz tomaszowskiego Obwodu AK – Marian Kulik ps. „Czajka”: *NKWD rozpoczęło bezwzględną i brutalną walkę przeciwko Armii Krajowej i jej żołnierzom. Oddziały AK, które wspólnie z wojskiem sowieckim walczyły z Niemcami i wyzwoliły wiele miast, po osiągnięciu zwycięstwa były rozbijane przez oddziały sowieckiej bezpieki. Podobny los spotkał żołnierzy AK obwodu tomaszowskiego, którzy pod dowództwem majora Wilhelma Szczepankiewicza, zostali rozbrojeni w czasie koncentracji w okolicach Bondyrza w powiecie zamojskim. Później Sowietci nie pozwolili pójść nam na pomoc powstańczej Warszawie. Zaraz po usadowieniu NKWD powstał Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim, formalnie podległy PKWN, ale faktycznie stanowił przedłużenie sowieckich organów bezpieczeństwa. Na naszym terenie weszli do niego ludzie z odchyleniem sadystycznym [...] Byli ono wrogo nastawieni nie tylko do Armii Krajowej, ale w ogóle do Polski i wszystkiego, co było polskie¹⁴⁸.*

Zakończenie II wojny światowej i przejście władzy przez komunistów rozpoczęło nowy rozdział w dziejach państwa polskiego. Ogłoszenie w Moskwie 22 lipca 1944 r. manifestu lipcowego Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego położyło kres nadziei na wolną i niepodległą ojczyznę. Manifest unieważniał konstytucję kwietniową z 1935 r., uznając ją za bezprawną, i wprowadzał nowy porządek ustrojowy w oparciu o konstytucję marcową z 1921 r. *jako jedynej obowiązującej i uchwalonej prawnie¹⁴⁹*. PKWN był organem uzurpującym sobie prawo do sprawowania władzy wykonawczej w Polsce¹⁵⁰.

Cztery dni później, 26 lipca 1944 r. przedstawiciele PKWN podpisali porozumienie z ZSRR, na mocy którego zawarto tajne umowy dotyczące wzajemnych relacji na wyzwolonych terenach Polski. W ich myśl praktycznie cała władza PKWN w Polsce (do momentu zakończenia działań wojennych) podporządkowana była Józefowi Stalinowi. Owe porozumienie zapoczątkowało w Polsce masowe represje NKWD i Smiersz wymierzone w przedstawicieli Polskiego Państwa Podziemnego, żołnierzy AK czy w osoby cywilne¹⁵¹.

¹⁴⁸ M. Kulik („Czajka”), *Tragiczny Epilog* [w:] *Związek Walki Zbrojnej–Armia Krajowa w Obwodzie Tomaszów Lubelski*, Lublin 1999, s. 243–244.

¹⁴⁹ *Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego*, oprac. W. Skrzydło, Lublin 1979; *Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe 1942–1948*, red. M. Malinowski, Warszawa 1984, s. 554–561.

¹⁵⁰ *Prawdziwa historia Polaków. Ilustrowane wypisy źródłowe 1939–1945*, t. 3, oprac. D. Baliszewski, A. K. Kunert, Warszawa 2000, s. 1795.

¹⁵¹ *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. Styczeń 1944–grudzień 1945*, t. 8, oprac. E. Basiński., H. Adalińska, Warszawa 1974, s. 156.

Na szczeblu powiatu, manifest PKWN wprowadzał starostwo powiatowe jako organ administracji ogólnej, na czele którego stał starosta. Urzędował on w przedwojennym budynku starostwa. Wraz z przejściem władzy przez komunistów reaktywowany został ponownie, po przeszło czterech latach, powiat tomaszowski powiększony o trzy gminy: Bełżec, Tarnoszyn i Lubycza Królewska, które należały wcześniej do powiatu Rawa Ruska. W pierwszych latach trwania okupacji sowieckiej powiat tomaszowski obejmował obszar o powierzchni 1995 km². Zamieszkały był przez 115,80 tys. osób¹⁵². Składał się łącznie z osiemnastu gmin Tomaszów Lubelski, Bełżec, Cieszanów, Jarczów, Komarów, Krynice, Kotlice, Łaszczów, Majdan Górny, Majdan Sopocki, Narol, Lipsko, Pasięki, Płazów, Rachanie, Tarnawatka, Tyszowce i Telatyn¹⁵³.

Sytuacja powiatu tomaszowskiego u progu zakończenia działań wojennych nie przedstawiała się najlepiej. Powiat borykał się z wieloma niedogodnościami natury organizacyjnej i infrastrukturalnej. Poważnym problemem organizacyjnym utrudniającym pracę urzędom – według sprawozdania inspektora samorządowego, które obejmowało okres od 1 sierpnia do 10 października 1944 r. – był brak w gminach powiatu maszyn do pisania, wywiezionych przez okupanta. Ponadto w szesnastu (na osiemnaście gmin) okupant zniszczył wszelką dokumentację, będącą na ich stanie. Kolejnym utrudnieniem w pracy samorządowej był brak papieru do pisania. Fatalnie przedstawiały się również finanse poszczególnych gmin. Problem ten upatrywano w niskiej ściągalności podatków, niewystarczających źródłach dochodowych i zwiększonych w okresie wojennym wydatkach budżetowych¹⁵⁴.

Jeśli chodzi o infrastrukturę brakowało odpowiednich dróg komunikacyjnych. Na stanie powiatu znajdowało się łącznie 259 km dróg powiatowych, z liczby tej 118 km, to były drogi bite. Wskutek braku ich konserwacji, w okresie okupacji niemieckiej większość dróg na pewnych odcinkach była zupełnie zniszczona i nieprzejezdna. W piśmie do WRN w Lublinie, przewodniczący PRN w Tomaszowie Lubelskim pisał, że *drogom powiatowym grozi zupełna ruina, wobec braku nie tylko robót konserwacyjnych [...] Wraz ze zniszczeniem dróg uległy zniszczeniu także i mosty. Część z nich prowizorycznie*

¹⁵² *Rocznik Statystyczny 1947 rok XI*, Warszawa 1947, red. S. Szulc, s. 15.

¹⁵³ APZ, sygn. 13, PRN w Tomaszowie Lubelskim, Sprawy ogólnoinformacyjne 1944–1945, s. 7.

¹⁵⁴ *Ibidem*, Sprawozdanie za czas od 1 VIII do 1 X 1944 r. inspektora samorządowego Feliksa Bednarskiego, 12 X 1944 r., s. 84.

*odbudowano, reszta w ilości 15 sztuk i łącznej długości 66 metrów znajduje się w katastrofalnym stanie*¹⁵⁵.

W latach 1944–1951 urząd starosty tomaszowskiego sprawowali kolejno: Wacław Mysakowski, Władysław Mrozowski, Alfred Gryniuk, Władysław Dziuban, Tadeusz Ziemia i Leon Krzaczek. Od 1951 r. urząd starosty zastąpiono przewodniczącym Powiatowej Rady Narodowej. W latach 1951–1956 stanowisko to pełnili w Tomaszowie m.in.: Jan Demidowski, Mieczysław Popławski i Tadeusz Poniat¹⁵⁶.

¹⁵⁵ APZ, sygn. 14, PRN w Tomaszowie Lubelskim, Różne sprawy organizacyjne (1945–1946), Pismo przewodniczącego PRN w Tomaszowie do WRN w Lublinie, s. 31.

¹⁵⁶ J. A. Frykowski, op. cit., s. 90.

Rozdział 2

Powstanie i rozwój PUBP w Tomaszowie Lubelskim

Resort Bezpieczeństwa Publicznego utworzony został w Moskwie 21 lipca 1944 r. na mocy dekretu KRN powołującego PKWN. Niespełna dwa tygodnie później, 1 sierpnia 1944 r., Stanisław Radkiewicz po przybyciu do Lublina rozpoczął organizowanie pierwszych struktur RBP. Radkiewicz był przedwojennym komunistą. W okresie okupacji niemieckiej, będąc oficerem politycznym w 1 Dywizji Kościuszkowskiej, wszedł w skład prezydium Związku Patriotów Polskich, a następnie pełnił funkcję sekretarza elitarnego zespołu Centralnego Biura Komunistów Polskich w ZSRR, który miał duży wpływ na PPR w Polsce. Piastowanie tych funkcji pozwoliło mu odbyć odpowiednie przeszkolenie i zdobyć zaufanie NKWD. Objęcie przez niego stanowiska RBP sprawiło, że w PKWN stał się jedną z najbardziej wpływowych osób¹⁵⁷.

Podstawą funkcjonowania RBP było zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Wbrew pozorom pod hasłem ochrony i porządku podmiotem nie było państwo, a działania zmierzające do likwidacji przeciwników ustroju komunistycznego, w tym wszelkiej opozycji, mającej odmienne zdanie w stosunku do jedynej partii politycznej, jaką była wówczas PPR¹⁵⁸. W pierwszej fazie organizacji Resortu Bezpieczeństwa jego trzon stanowił: Wydział Operacyjny (Kontrwywiad), kierowany przez Romana Romkowskiego, który zajmował się m.in. zwalczaniem podziemia zbrojnego, wrogiej agentury i szpiegostwa, Wydział Personalny na czele którego stanął sowiecki oficer Mikołaj Orechwa i Sekretariat kierownika Resortu kierowany przez Juliana Konara¹⁵⁹.

W okresie od 22 sierpnia 1944 r. do 20 grudnia 1944 r. powoływano sukcesywnie kolejne jednostki organizacyjne resortu, tj.: Wydział Ochrony Rządu, Komendanturę sprawującą nadzór i ochronę nad obiektami (budynkami) RBP, Biuro Prawne, a także poszczególne wydziały, tj.: cenzury, więziennictwa i obozów, wywiadu i finansowy. Głównymi zadaniami kierowanego przez Radkiewicza resortu były przede wszystkim

¹⁵⁷ T. Żenczykowski, *Polska Lubelska 1944*, Paryż 1987, s. 21.

¹⁵⁸ J. Tuliszka, *Historyczno-prawne aspekty powstania Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego*, „Słupskie Studia Historyczne”, nr 13, 2007, s. 101.

¹⁵⁹ *Rok pierwszy. Powstanie i działalność aparatu bezpieczeństwa publicznego na Rzeszowszczyźnie (sierpień 1944–lipiec 1945)*, wybór i oprac. D. Iwaneczko, Z. Nawrocki, Rzeszów 2005, s. 31.

inwigilacja oraz zwalczanie podziemia niepodległościowego i politycznego, a także rozpracowanie i likwidacja obcego wywiadu i współpracującej z nią agentury¹⁶⁰.

Ściana wschodnia ówczesnej Rzeczypospolitej Ludowej, którą tworzyły województwa: lubelskie, rzeszowskie i białostockie, należała do terenów o bardzo silnym natężeniu działań podziemia niepodległościowego i ukraińskiego. Według partyjnego działacza i historyka, Władysława Góry, podziemie niepodległościowe stanowiło wówczas na Lubelszczyźnie *poważną siłę militarną i polityczną. Oddziaływało aktywnie na znaczną część ludności wiejskiej, na elementy mieszczańskie, na grupy młodzieży związanej z obozem londyńskim w czasie okupacji hitlerowskiej [...]. Walka z podziemiem politycznym i zbrojnym stanowiła trudny egzamin dla młodej władzy ludowej [...]*¹⁶¹.

Aktem, dającym początek organom bezpieczeństwa na Lubelszczyźnie, był Rozkaz Personalny nr 1 kierownika RBP Stanisława Radkiewicza z dnia 8 sierpnia 1944 r. Rozkazem tym Radkiewicz powołał z dniem 1 sierpnia 1944 r. na stanowisko kierownika Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego (w początkach września 1944 r. nazwę tę zmieniono na WUBP w Lublinie) na województwo i miasto Lublin, ppor. Henryka Pałkę¹⁶², absolwenta szkoły NKWD w Kujbyszewie. WUBP w Lublinie był wówczas pierwszym terenowym urzędem utworzonym na ziemiach polskich¹⁶³.

Równoległe do organizowania WUBP w Lublinie, zaczęto tworzyć jednostki terenowe tej instytucji. Urząd Bezpieczeństwa w Tomaszowie Lubelskim był – obok UB w Lubartowie i Krasnymstawie – jednym z pierwszych na terenie Lubelszczyzny. Jego organizacja miała bezpośredni związek z pochodzącym z Cześnik w powiecie tomaszowskim – Teodorem Dudą. Po ukończeniu szkoły NKWD w Kujbyszewie znalazł się, obok wspomnianego Henryka Pałki, w gronie dwustu absolwentów, wokół których tworzono rdzeń przyszłego aparatu bezpieczeństwa w województwach i powiatach¹⁶⁴.

¹⁶⁰ *Wojskowy Przegląd Historyczny* nr 1/1967, Warszawa 1967, s. 115.

¹⁶¹ W. Góra, Z. Jakubowski, *Z dziejów organów bezpieczeństwa i porządku publicznego w województwie lubelskim*, Lublin 1978, s. 57.

¹⁶² Henryk Pałka, płk, ur. 3 XII 1908 r. w okresie od 1 VIII 1944 r. do 30 VIII 1944 r. pierwszy kierownik WUBP w Lublinie. Od 10 III 1945 r. kierownik MUBP w Lublinie. 9 VI 1945 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Olsztynie na stanowisko zastępcy kierownika. Od 1 VIII 1945 r. zastępca kierownika WUBP w Poznaniu. 5 IV 1952 r. przeniesiony do pracy w MBP w Warszawie na stanowisko naczelnika Wydziału w Departamencie III. Od 1 XII 1952 r. komendant Ośrodka Szkolenia MBP. Do 1972 r. pracował w MSW (*Rok pierwszy. Powstanie i działalność aparatu bezpieczeństwa publicznego na Lubelszczyźnie (lipiec 1944–czerwiec 1945)*, red. L. Pietrzak, S. Poleszak, R. Wnuk, M. Zajączkowski, Warszawa 2004, s. 48).

¹⁶³ S. Poleszak, *Narodziny bezpieki. Powstawanie Powiatowych Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego na Lubelszczyźnie od sierpnia 1944 do czerwca 1945 r.*, [w:] „Zwyczajny” resort. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2005, s. 33.

¹⁶⁴ Z. Nawrocki, *Zamiast wolności. UB na Rzeszowszczyźnie 1944–1990*, Rzeszów 1998, s. 52–53.

W czerwcu 1944 r. wraz grupą sześciu osób Teodor Duda¹⁶⁵ został zrzucony jako skoczek spadochronowy, w lasach kozłowieckich w okolicach Baranowa, gdzie działał oddział mjr. Czesława Klima¹⁶⁶. Tam został przejęty przez pełnomocnika KC PPR na Lubelszczyźnie, Ignacego Olgę-Sowińskiego¹⁶⁷ i Ignacego Rób-Narbutta¹⁶⁸, dowódcę

¹⁶⁵ L. Piłat, *Struktura organizacyjna i działalność WUBP w Lublinie 1944–1945*, „Studia Rzeszowskie” 1999, t. 6, s. 79.

Teodor Duda s. Filipa, ur. 25 XI 1914 r. w Cześnikach, płk organów bezpieczeństwa PRL, z zawodu ślusarz. Od lat 30. związany z KZMZU i KPP. Od marca 1931 r. sekretarz Komitetu Wiejskiego KZM w Cześnikach. W kwietniu 1932 r. aresztowany pod zarzutem działalności w KPP. W 1935 r. wyszedł na wolność. Podjął pracę cieśli w Tomaszowie Lubelskim, gdzie zaangażował się z ramienia KPP w działalność Frontu Ludowego. Ponownie aresztowany w listopadzie 1936 r. podczas próby przedostania się do Związku Radzieckiego. Wyrokiem sądu w Zamościu skazany na 8 lat więzienia. Osadzony w więzieniu w Koronowie – skąd wraz z wybuchem II wojny światowej – zbiegł. 17 IX 1939 r. aresztowany przez Niemców. Osadzony w niemieckim obozie w Łambinowicach, skąd 19 XII 1939 r. został zwolniony wraz z grupą więźniów przyznających się do narodowości ukraińskiej. Po zwolnieniu podjął próbę przekroczenia granicy sowieckiej, zakończoną aresztowaniem przez NKWD. Wyrokiem sądu sowieckiego skazany na 3 lata obozu pracy. W trakcie pobytu w obozie podjął współpracę z komendanturą obozu. W sierpniu 1943 r. wstąpił do 2 Dywizji Piechoty im. Henryka Dąbrowskiego, gdzie pełnił funkcję zastępcy dowódcy batalionu do spraw polityczno-wychowawczych. W styczniu 1944 r. odbył specjalny kurs szkoleniowy w Moskwie, po ukończeniu którego został przerzucony za linię frontu w okolicach Lubartowa. Dnia 22 VII 1944 r. został pełnomocnikiem PKWN na pow. Tomaszów Lubelskim. Po wykonaniu powierzonego zadania w Tomaszowie Lubelskim został przekazany do dyspozycji kierownika RBP, Stanisława Radkiewicza. 31 VIII 1944 r. został mianowany kierownikiem WUBP w Lublinie. Organizował jego strukturę i sieć agenturalną. Od 28 X 1944 r. do 15 X 1945 r. oficer do spraw zleceń specjalnych, a następnie kierownik Wydziału Więzień i Obozów przy RBP. Od 15 X 1945 r. do 30 I 1946 r. zastępca kierownika Departamentu III MBP, a następnie zastępca dyrektora Szefostwa Zaopatrzenia MBP. W latach 1947–1951 szef WUBP w Rzeszowie, Krakowie i Łodzi. W latach 1953–1960 zastępca komendanta KGMO w Warszawie, zastępca szefa ZZ WOP, a następnie w dyspozycji Departamentu Kadr i Szkolenia MSW. Zwolniony ze służby w MO 8 X 1960 r. Zmarł 15 VI 1985 r. w Warszawie (D. Iwaneczko, *Teodor Duda (1914–1986). Model kariery w aparacie represji Polski Ludowej*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”, nr 1(12)/2014, s. 303–316).

¹⁶⁶ Czesław Klim (1899–1951), w latach 1919–1921 uczestnik wojny polsko-sowieckiej. W dwudziestoleciu międzywojennym pełnił służbę wojskową w Łodzi, Warszawie i Pińsku. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939 r. Zgrupowany w Samodzielnej Grupie Operacyjnej „Polesie”, z którą brał udział w bitwie pod Kockiem. Od 1942 r. współpracował z sowiecką partyzantką. Od 25 XII 1943 r. dowódca oddziału partyzanckiego im. Tadeusza Kościuszki Pińskiej Brygady Partyzanckiej. W marcu 1944 r. skierowany do dyspozycji Polskiego Sztabu Partyzanckiego z siedzibą w Równem. Po przeszkoleniu spadochronowo-desantowym w nocy z 27 na 28 V 1944 r. został zrzucony w rejon lasów parczewskich koło wsi Marianki, gdzie nawiązał łączność i współpracę z miejscowymi oddziałami partyzanckimi i kierownictwem II Obwodu Polskiej Partii Robotniczej i Armii Ludowej. Jego zadaniem było przede wszystkim szkolenie wojskowe i dywersyjno-bojowe oraz zaopatrywanie oddziałów w broń, którą otrzymywał z Polskiego Sztabu Partyzanckiego (uzbrojono wówczas ok. 1000 osób). Po wyzwoleniu służył w stopniu ppłk. w KWMO w Lublinie (P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy 1941–1944*, Warszawa 2013).

¹⁶⁷ Ignacy Loga-Sowiński (1914–1992), działacz związkowy i polityczny w okresie PRL. W latach 1942–1943 w PPR, członek KC PPR. Od 1944 r. pełnomocnik KC PPR na Lubelszczyźnie. W okresie od stycznia do lutego 1945 r. pełnomocnik Rządu Tymczasowego na województwo łódzkie, a następnie i sekretarz Komitetu Wojewódzkiego PPR w Łodzi. W latach 1949–1956 przewodniczący Okręgowej Komisji Związków Zawodowych i Wojewódzkiej Rady Związków Zawodowych we Wrocławiu, a następnie sekretarz Centralnej Rady Związków Zawodowych. W latach 1956–1971 przewodniczący Centralnej Rady Związków Zawodowych, a następnie członek Rady Państwa i zastępca przewodniczącego Rady Państwa. W latach 1971–1978 ambasador PRL w Turcji. W latach 1957–1972 był posłem na Sejm PRL – II, III, IV i V kadencji. W latach 1958–1971 był wiceprzewodniczącym Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu. W latach 1985–1990 wiceprezes Rady Naczelnej ZBoWiD (P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza...*).

¹⁶⁸ Ignacy Robb-Narbutt (Ignacy Rosenfarb) „Krystian”, „Narbutt”, „Sławek” (1912–1958). Od 1923 r. uczył się w Prywatnym Gimnazjum, a następnie w Liceum. W latach 1929–1931 studiował jako wolny słuchacz w Wyższej Szkole Dziennikarskiej. W 1935 r. powołany do służby wojskowej. Uczestnik kampanii

częstochowsko–piotrkowskiego Okręgu AL. Na miejscu Duda mianowany został dowódcą Brygady „Grunwald II”, z którą 21 lipca wkroczył do leżącego pod Lublinem, Garbowa. Po trzech dniach zgodnie z rozkazem Polskiego Sztabu Partyzanckiego udał się do Chełma, gdzie w siedzibie PKWN odebrał nominację na jej pełnomocnika do spraw organizowania władzy ludowej w powiecie tomaszowskim¹⁶⁹. Po latach dowódca rzeszowskiego Okręgu NSZ Piotr Woźniak ps. „Wir” określił Teodora Dudę, jako *typ enkawudzisty, z tych znanych mi jeszcze z lat 1939-1940, kiedy byłem więziony w Rawie Ruskiej. Z wyglądu i wymowy był zupełnie podobny: czapka z daszkiem ściągniętym na oczy, ręce w kieszeniach spodni, słowa i zdania wyrażane w słabej polszczyźnie*¹⁷⁰.

Z początkiem sierpnia 1944 r. Teodor Duda, jako pełnomocnik PKWN, w asyście ppor. Janiny Żurek¹⁷¹ i st. sierż. Wincentego Piotrowskiego¹⁷² wyruszyli z Chełma w drogę do Tomaszowa Lubelskiego. Trasa ich przejazdu wiodła przez Lublin, do którego przybyli 4 sierpnia. Tam Teodor Duda otrzymał od przewodniczącego WRN Kazimierza Sidora „Hardego”¹⁷³, dokument upoważniający do *działalności związanej z wyborem*

wrześniowej 1939 r. Walczył w szeregach jednego z batalionów obrony narodowej. Po klęsce wrześniowej przebywał w Stanisławowie i we Lwowie. Od sierpnia 1942 r. w PPR i GL. Mianowany dowódcą oddziału partyzanckiego GL im. Ziemi Kieleckiej, a następnie dowódcą Okręgu Radom GL. Od kwietnia 1943 r. dowódca Okręgu GL Warszawa-Lewa Podmiejska. Od 25 II 1944 r. dowódca Okręgu Częstochowsko-Piotrkowskiego AL. W sierpniu 1944 r. powołany do służby w WP w stopniu podpułkownika, mianowany oficerem do zleceń Naczelnego Dowództwa, potem krótko p.o. szefa sztabu tworzonej wówczas II Armii, a 4 IX 1944 r. mianowany zastępcą dowódcy 8. Dyw. Piechoty WP im. B. Głowackiego do spraw liniowych. Od stycznia 1945 r. pełnił funkcję pełnomocnika rządu m. st. Warszawy. Dn. 1 XI 1945 został zastępcą do spraw polityczno-wychowawczych II wiceministra obrony narodowej (gen. Karola Świerczewskiego). We wrześniu 1945 r. był współzałożycielem Związku Uczestników Walki Zbrojnej o Niepodległość i Demokrację, w grudniu 1945 r. delegat na I Zjazd PPR. Od marca 1946 r. komendant główny Służby Ochrony Kolei. W kwietniu 1951 r. objął redakcję działu literackiego Polskiego Radia, od 1952 r. pracował na pół etatu w Muzeum Tatrzańskim w Zakopanem. W roku 1955 wrócił do Warszawy. Zmarł w nocy 25/26 VII 1958 r. w Warszawie, pochowany został na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach (A. Kunert, *Ignacy Robb–Narbut (1912–1958)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 31, Wrocław 1988, s. 323–325).

¹⁶⁹ D. Iwaneczko, *Teodor Duda (1914–1986). Model kariery w aparacie represji Polski Ludowej*, „Aparat represji w Polsce Ludowej 1944–1989”, nr 1/12/2014, Rzeszów 2014, s. 305.

¹⁷⁰ P. Woźniak, *Zapluty karzeł reakcji*, Warszawa 1990, s. 12.

¹⁷¹ Janina Żurek (Duda) c. Antoniego, ur. 24 XII 1918 r. w Białymstoku. W czerwcu 1944 r. w grupie desantowej Teodora Dudy, z którą trafiła do Polski. W oddziale AL „Grunwald II” była zastępcą dowódcy ds. zwiadu. Od 1 IX 1944 r. kierownik sekretariatu WUBP w Lublinie. W okresie od 28 XII 1944 r. do 10 II 1947 r. kierownik Kancelarii Gabinetu Ministra w MBP. W okresie od 10 II 1947 r. do 1 IV 1947 r. Naczelnik sekretariatu Departamentu II MBP. W latach 1950–1956 m.in. kierownik Biura Paszportów MO w Łodzi, inspektor gabinetu Ministra MBP i zastępca Naczelnika Wydziału VI Departamentu III KdsBP. 27 XII 1956 r. odeszła ze służby w organach bezpieczeństwa w stopniu majora. Prywatnie żona Teodora Dudy (D. Iwaneczko, *Teodor Duda (1914–1986)*..., s. 307–312).

¹⁷² Wincenty Piotrowski s. Bolesława, ur. 3 VIII 1923 r. w miejscowości Woronucha w powiecie rówieńskim. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. 1 X 1944 r. podjął służbę w WUBP w Lublinie na stanowisku oficera do zleceń specjalnych. 12 XI 1944 r. przeniesiony do resortu więziennictwa.

¹⁷³ Kazimierz Sidor „Hardy”, „Kazik”, „Kruk” i „Swarożyc”, ur. 26 X 1915 r. w Rudce Starościńskiej, płk LWP. W latach 1940–1942 dowódca Bojowej Organizacji Ludowej na Lubelszczyźnie. Współorganizator BCH w powiecie włodawskim. W 1942 r. wraz z Bojową Organizacją Ludową wstąpił w szeregi Gwardii Ludowej, mianowany dowódcą Okręgu Lubelskiego GL, a następnie zastępca dowódcy Obwodu nr 2 GL. W latach 1944–1945 przewodniczący podziemnej Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie, a następnie

i uporządkowaniem rad narodowych na terenie powiatu Tomaszów Lubelski. Tomaszów Lubelski był jednym z pierwszych polskich miasteczek zajętych w 1944 r. przez Armię Czerwoną. Dokładnie 21 lipca 1944 r. w przededniu ogłoszenia PKWN miasteczko – po zaciętych walkach frontowych z wojskami niemieckimi, w których brały udział także oddziały AK, dowodzone przez Wilhelma Szczepankiewicza „Drugaka”¹⁷⁴ zostało zajęte przez oddziały 3. Armii Gwardii i Frontu Ukraińskiego pod dowództwem gen. płk. Wasyla Gordowa.

Z chwilą wkroczenia oddziałów Armii Czerwonej władzę w mieście sprawowali działacze związani ze strukturami Państwa Podziemnego, którzy od dłuższego czasu przygotowywali się na tę okoliczność. Powołano wówczas Powiatową Delegaturę Rządu RP, którą kierował Stanisław Hordyj „Marek”¹⁷⁵, będący równocześnie starostą powiatu. Oprócz niego struktury Delegatury Rządu RP współtworzyli m.in.: wspomniany Paweł Hłasko, będący pierwszym powojennym burmistrzem miasta¹⁷⁶, Feliks Świca – przewodniczący Miejskiej Rady Narodowej i Franciszek Samulak¹⁷⁷ – dowódca Państwowego

pierwszy po wojnie wojewoda lubelski. Od 1948 r. członek PZPR. W latach 1945–1949 szef Polskiej Misji Wojskowej w Rzymie, a następnie attaché wojskowy Ambasady RP w Berlinie. W latach 1950–1980 wicedyrektor Instytutu Spraw Międzynarodowych, a później ambasador PRL w Egipcie, z równoczesną akredytacją w Somalii, Jemenie i Libii, ambasador we Włoszech, Malcie i Turcji. Zmarł 2 XII 1981 r. w Warszawie. Pochowany na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach w Warszawie (A. Kochoński, *Kazimierz Sidor (1915–1981)* [w:] „Polski Słownik Biograficzny”, t. 36, Warszawa–Kraków 1995–1996, s. 480–482).

¹⁷⁴ Wilhelm Szczepankiewicz „Drugak”, „Żubrówka”, „Bojko”, „Łoś”, „Wilk”, „Krzaczek” s. Tadeusza, ur. 8 III 1901 r. w Złoczowie, oficer zawodowy WP. W 1918 r. wstąpił ochotniczo w szeregi WP. W latach 1920–1939 służył kolejno w III Batalionie 26 Pułku Piechoty we Lwowie, 43 Pułku Piechoty w Dubnie i 8 kompanii III Batalionu 2 pułku piechoty Legionów w Sandomierzu, pełniąc funkcję dowódcy. Ukończył m.in. Wielkopolską Szkołę Podchorążych w Bydgoszczy, Centralną Szkołę Gimnastyki i Sportu w Poznaniu. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939 r. Związany z Konfederacją Narodu, Tajną Armią Polską, a następnie z ZWZ. W latach 1941–1944 komendant tomaszowskiego Obwodu ZWZ–AK, a następnie komendant Inspektoratu Rejonowego Radzyń Podlaski (do stycznia 1945 r.) Pełnił kolejno funkcje komendanta DSZ Okręgu Lublin, a następnie Komendanta WiN Okręgu Lublin. W 1947 r. ujawnił się w gmachu WUBP w Lublinie. Od 1948 r. pracował jako nauczyciel WF w placówkach szkolnych w Warszawie. Zmarł 20 III 1960 r. w Warszawie (R. Wnuk, *Wilhelm Szczepankiewicz (1901–1960)* [w:] *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 1, Kraków – Warszawa – Wrocław 2002, s. 433–436).

¹⁷⁵ Stanisław Hordyj „Marek” s. Jana, ur. 1908 r. w Dzierżni, pow. Tomaszów Lubelski, wykształcenie wyższe. W okresie okupacji członek SL „Roch”, delegat rządu RP na powiat tomaszowski. Po wkroczeniu ACz aktywny działacz PSL „mikołajczykowskiego”. Początkowo wybrany na stanowisko wiceprezesa ZP PSL w Tomaszowie Lubelskim, a następnie skarbnik władz wojewódzkich ZW PSL w Lublinie. Aresztowany w lipcu 1945 r. w trakcie narady SL „Roch”. W wyborach w listopadzie 1946 r. wszedł w skład ZW PSL. (*Polskie Stronnictwo Ludowe w województwie lubelskim w latach 1945–1947. Wybór źródeł, wybór, wstęp i oprac.* J. Romanek, Lublin – Warszawa 2018, s. 78).

¹⁷⁶ B. Ciśło, *Burmistrzowie miasta Tomaszowa Lubelskiego w latach 1918–1997*, Tomaszów Lubelski 1997, s. 28.

¹⁷⁷ Franciszek Samulak ps. „Sosna” ur. 1910 r. we wsi Huta Dzierżyńska, pow. Tomaszów Lubelski. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939 r. W okresie okupacji niemieckiej w BCh na terenie powiatu tomaszowskiego. Ujawnił się 28 X 1945 r., po czym rozpoczął działalność w PSL Mikołajczyka. Jesienią 1945 r. powołany do pierwszego ZP PSL w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko skarbnika. Kandydat w wyborach do Sejmu Ustawodawczego. Rozpracowywany przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim w ramach sprawy obiektowej o kryptonimie „Skryci”, „Zakonspirowani” i „Politycy” (Karta z kartoteki

Korpusu Bezpieczeństwa¹⁷⁸. Komendantem powiatowym MO podporządkowanym Delegaturze, został były dowódca BCh Franciszek Bartłomowicz. W starostwie powiatowym i w urzędach gminnych funkcjonowały już wówczas wszystkie niezbędne, wydziały obsadzone przedwojenną kadrą urzędniczą, dzięki której podjęto prawidłową pracę administracyjną w powiecie¹⁷⁹.

W mieście zorganizowano także Sowiecką Komendanturę Miasta, na czele której stanął ppłk Kowalewski¹⁸⁰. Komendantury wojenne na ziemiach polskich powołano decyzją Stalina. Ich celem było zapewnienie należytej sprawności administracyjnej PKWN. Działalność komendantur określała instrukcja wydana 23 sierpnia 1944 r. przez marszałka, Konstantego Rokossowskiego. Według niej komendantury miały utrzymywać ścisły kontakt z władzą administracyjną na danym terenie. W tym okresie komendanci wojskowi mieli zdecydowanie większe uprawnienia niż funkcjonariusze tworzącego się UB¹⁸¹.

Wraz z utworzeniem w mieście komendantury, swoje działania zintensyfikowali również lokalni komuniści, reprezentowani przez Aleksandra Żebrunia, Olgę Żebruń, Waleriana Ciechaniewicza i Adama Humera. Wszyscy oni spotkali się 25 lipca 1944 r. z ppłk Kowalewskim i poinformowali go, że są grupą miejscowych komunistów, przedwojennych członków KPZU, którzy w 1939 r. utworzyli Komitet Rewolucyjny. W rozmowie wyjaśnili, że wobec *braku na tym terenie organizacji PPR, stanowimy wraz z kręgiem ludzi z nami związanych jedyną siłą polityczną, na której można się oprzeć, tworząc ośrodek nowej demokratycznej władzy, w odróżnieniu od nastawionych do Związku Radzieckiego i do miejscowej lewicy przedstawicieli londyńskiego rządu*

ogólnoinformacyjna WUSW w Lublinie dot. Franciszka Samulaka, sygn. IPN Rz 00226/1, *Polskie Stronnictwo Ludowe w województwie lubelskim...*, s. 124).

¹⁷⁸ Cz. Brzezicki, *Relacja z sytuacji na terenie Obwodu Tomaszowa Lubelskiego w okresie okupacji niemieckiej i po wyzwoleniu do listopada 1944 r.*, 10 III 1989 r., mps, (kopia w zbiorach autora).

Państwowy Korpus Bezpieczeństwa (PKB), formacja policyjna o charakterze konspiracyjnym. Stanowiła załączek przyszłej służby policyjnej podczas ewentualnego powstania i po wyzwoleniu. Miała także za zadanie dbać o ogólny porządek oraz zabezpieczenie ważnych obiektów użyteczności publicznej. W latach 1940–1944 podporządkowana Departamentowi Spraw Wewnętrznych Delegatury Rządu na Kraj. PKB prowadziła swoją działalność na terenie całego GG w ramach struktur wojewódzkich i terenowych (*Dokumenty i materiały Archiwum Polski Podziemnej 1939–1956*, red. D. Baliszewski, A. Chmielarz, A. K. Kunert, Warszawa 1993, s. 93–99).

¹⁷⁹ W. W. Bednarski *Z dziejów okupacji Ziemi Tomaszowskiej przez Armię Czerwoną oraz terroru UB-NKWD*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 5, 2007, s. 147–148.

¹⁸⁰ A. Humer, *Służba śledcza Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie /wrzesień 1944–sierpień 1945/*, „Zeszyty Historyczne Akademii Spraw Wewnętrznych”, t. 6, Warszawa 1986, s. 57.

Według Ireneusza Cabana, płk Kowalewski był sowieckim komendantem wojennym powiatu tomaszowskiego, zaś sowieckim komendantem miasta w tym okresie był ppłk Kozik (I. Caban, *Czas dokonany. Mój udział w tworzeniu i utrwalaniu władzy ludowej na Lubelszczyźnie*, Lublin 1977, s. 197).

¹⁸¹ S. Żenczykowski, op. cit., s. 122–123.

emigracyjnego i podporządkowanych im oddziałów zbrojnych. Komendant wyjaśnił im, że nie jest osobą kompetentną i nie posiada żadnych uprawnień w zakresie organizacji władzy ludowej w powiecie. Zastrzegł – że sam będąc komunistą – rozumie sytuację, jednak do czasu otrzymania odpowiednich wytycznych od przełożonych, będzie ich traktował, jako załączek nowej władzy w powiecie¹⁸².

W trakcie trwania spotkania, do komendanta przybyła także delegacja Delegatury Rządu na Kraj, która przedstawiła się jako legalna władza w mieście i powiecie. Według wspomnień Adama Humera, ppłk Kowalewski – uprzednio wprowadzony przez niego i grupę komunistów za kulisy sytuacji politycznej w powiecie – *zasłonił się brakiem kompetencji do rozstrzygnięcia zagadnienia władzy państwowej na podległym mu wojskowo terenie. Podniósł dodatkowo argument, że Związek Radziecki nie utrzymuje stosunków dyplomatycznych z rządem emigracyjnym w Londynie i dlatego on, jako komendant nie może uznać przedstawicieli delegatury krajowej tego rządu.* W rozmowie komendant zaproponował przedstawicielom delegatury udział w tworzeniu Rejonowego Komitetu Wykonawczego, który miał współpracować z sowiecką komendanturą w zakresie porządku i spraw bytowych społeczeństwa. Propozycja spotkała się z natychmiastową odmową przedstawicieli delegatury.

Wraz z odmową działaczy delegatury, Adam Humer wraz m.in. Aleksandrem Żebruniem i jego siostrą Olgą zapoczątkowali działalność struktur przyszłej władzy ludowej miasta i powiatu w ramach Rejonowego Komitetu Wykonawczego, typując przy tym towarzyszy do objęcia przyszłych stanowisk. Według Humera, RKW była tworem apolitycznym, pozbawionym jakichkolwiek cech władzy państwowej, założonym przez starszych i szanowanych mieszkańców Tomaszowa. Najważniejszymi dokonaniem RKW było odbudowa zniszczonej wojną lokalnej gospodarki, a także uruchomienie elektrowni, piekarni i drukarni. Gdy życie polityczne i społeczne w Tomaszowie zaczęło się normalizować, najprawdopodobniej 6 sierpnia 1944 r. w mieście pojawił się Teodor Duda wraz z dwójką podległych partyzantów. Zadaniem Humera ich przybycie było *decydującym momentem [...]. To radykalnie zmieniło orientację komend wojskowych [...]* *Gdyby nie przysłano pełnomocników, mielibyśmy w dalszym ciągu trudności. Od chwili ich przyjazdu wszystko radykalnie się zmieniło. Z pomocą przyszły nam władze radzieckie,*

¹⁸² A. Humer, *Śłużba śledcza Wojewódzkiego Urzędu...*, s. 56.

*które jasno postawiły sprawę, mówiąc, że tamtych nie uznają. Jeżeli przedtem my i tamci znajdowali się jak gdyby w jednym przedsionku, to teraz oni zostali stamtąd usunięci*¹⁸³.

Teodor Duda w asyście Janiny Żurek po przybyciu do Tomaszowa Lubelskiego spotkał się ze Stanisławem Hordyjem w siedzibie tamtejszego starostwa. W rozmowie uczestniczył także dowódca PKW – Franciszek Samulak¹⁸⁴. Do spotkania doszło w trakcie trwania narady wójtów i sołtysów. Wykorzystując fakt przybycia znacznej ilości osób, Duda zapoznał wszystkich zgromadzonych z podstawowymi założeniami PKWN, kwestionując równocześnie wybór legalnych władz delegatury rządu RP. W trakcie narady Duda zaproponował *przeprowadzenie demokratycznych wyborów do władz powiatowych, gminnych i gromadzkich. Raz na zawsze wołałem skończmy z mianowaniami, którzy wysługują się swym protektorem, za nic mając interesy ogółu*¹⁸⁵.

Według Dudy *sala odpowiedziała hucznymi oklaskami i okrzykami zgody. Prezydium wpadło w osłupienie. Jedni znieruchomieli z wrażenia, inni kręcili głowami, nie mogąc uwierzyć w to, co widzieli i słyszeli. Hordyj ze zdenerwowania wiercił się i podskakiwał na krześle, nawet nie próbował replikować. Korzystając z takiej sytuacji, przedstawiłem sposób przeprowadzenia demokratycznych wyborów, który spotkał się z pełną aprobatą wójtów i sołtysów. Wybory do Powiatowej Rady Narodowej i władz administracyjnych w powiecie tomaszowskim miały przypaść na niedzielę, 13 sierpnia 1944 r.*¹⁸⁶.

Po zebraniu, Teodor Duda udał się do pobliskiej restauracji, gdzie spotkał lokalnych działaczy komunistycznych, byłych członków KPZU – Olgę Żebruń, Aleksandra Żebrunia, Adama Humera i jego ojca Wincentego¹⁸⁷, którzy odtąd podjęli z nim ścisłą współpracę agitacyjną¹⁸⁸. W zaistniałej sytuacji odnalazła się przede wszystkim rodzina Umerów a szczególności senior rodu Wincenty i jego syn Adam, którzy stali się jednymi z najbliższych współpracowników Dudy, współdziałając przy realizacji zadań, służąc radą,

¹⁸³ P. Lipiński, op. cit., s. 39.

¹⁸⁴ APL, sygn. 35/1073/0/4.2/65, Protokoły zebrań i korespondencja kierownictwa powiatowego Stronnictwa Ludowego „Roch” i Polskiego Stronnictwa Ludowego w Obwodzie nr 4 Tomaszów Lubelski, Odpis protokołu zebrania, 7 VIII 1944 r., s. 1.

¹⁸⁵ T. Duda, *Taki był początek – w Tomaszowie Lubelskim i Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie /sierpień–październik 1944/*, „Zeszyty Historyczne Akademii Spraw Wewnętrznych”, t. 6, Warszawa 1986, s. 14.

¹⁸⁶ *Ibidem*, s. 19.

¹⁸⁷ Wincenty Umer s. Jana, ur. 12 X 1890 r. w Mołożowie, pow. Hrubieszów, z zawodu robotnik niekwalifikowany. W latach 40. wiceprzewodniczący Powiatowej Rady Narodowej w Tomaszowie Lubelskim. Wyrokiem Polskiego Państwa Podziemnego zastrzelony w Kmiczynie 31 V 1946 r. przez oddział Jana Leonowicza „Burty” (AIPN BU 0193/6972, Akta personalne funkcjonariusza SB dot. Adama Humera).

¹⁸⁸ T. Duda, op. cit., s. 14-15.

znajomością osób i miejscowych stosunków. W ich domu przy ulicy Sienkiewicza 13, tuż przed rozpoczęciem działań instalacyjnych władzy ludowej, odbyło się spotkanie, na którym utworzono można powiedzieć pewnego rodzaju sztab wyborczy. Ustalono, kto i do jakiej gminy powiatu tomaszowskiego miał się udać w celu agitacji na rzecz przyszłych wyborów i nowej władzy.

Przedsięwzięcie to jak wspominał po latach Humer nie należało do bezpiecznych z uwagi na grasujące w terenie ugrupowania podziemia AK i NSZ, a we wschodniej części powiatu – UPA. Właśnie w tamtych dniach bojówki AK rozstrzelały kilka osób za wstąpienie do milicji i sprzyjanie PKWN, natomiast upowcy zastrzelili ojca Włodzimierza Musia i towarzyszącego mu sąsiada tylko, dlatego, że Muś jest oficerem Wojska Polskiego. Oldze Żebruń i mnie przypadło w udziale dotarcie do gmin położonych we wschodniej części powiatu tomaszowskiego¹⁸⁹. Humera wraz z Olgą Żebruń skierowano wówczas na teren gminy Łaszczów i Telatyn, gdzie przebywali kilka dni, odwiedzając wszystkie tamtejsze wsie. Wyjechaliśmy z Tomaszowa furmanką, ale nie długo było nam dane korzystać z tego środka lokomocji. Ledwie opuściliśmy miasto, gdy dogonił nas na rowerze pewien ludowiec ps. „Andrzej” (...). Ostrzegł nas, że przy drodze, w lesie, bojówka AK zorganizowała zasadzkę, aby nas zlikwidować. Wobec tego zmieniliśmy trasę i pieszo – gdyż nasz furman w obawie przed zasadzką zawrócił – omijając lasy, dotarliśmy polnymi drogami do pierwszej gminy. Rozmowy z sołtysem i wójtem okazały się owocne – ustaliliśmy termin zebrania i zasady wyborów delegatów gminnych. Na ogół miejscowa ludność odnosiła się do nas życzliwie i żywo interesowała się naszymi zamierzeniami, choć zdarzały się i głosy zaczepne.

Pod wieczór dotarliśmy do następnej gminy – Łaszczowa, gdzie w budynku szkolnym kwaterowała „Żelazna Kompania” AK, starszego sierżanta „Korczaka”. Trzeba tu wyjaśnić, że naszym zamiarem było dotarcie do tej kompanii i dalsze działanie pod jej zbrojną ochroną. Ustalił to już wcześniej Duda – tuż po przybyciu do Tomaszowa, w czasie rozmowy z dowódcą tej kompanii – Dżygałą ps. „Korczak”¹⁹⁰. Ów właśnie „Korczak”, syn

¹⁸⁹ A. Humer, *Służba śledcza Wojewódzkiego Urzędu...*, s. 63.

¹⁹⁰ Andrzej Dżygała ps. „Korczak” s. Andrzeja, ur. 7 IX 1903 r. w miejscowości Mirce, pow. Hrubieszów. Uczestnik kampanii wrześniowej. W 1941 r. związał się z ZWZ. W okresie od marca 1943 r. do czerwca 1944 r. był komendantem I rejonu (Łaszczów–Telatyn–Poturzyn). W kwietniu 1944 r. utworzył lotny oddział partyzancki zwany „Kompanią Żelazną”. W czerwcu 1944 r. zdjęty karnie ze stanowiska komendanta rejonu I i dowódcy kompanii po tym, jak opóźnił dołączenie dowodzonej kompanii do akcji przeciw UPA pod Rzeczą i Ulhówkiem. Nie godząc się z tą decyzją utworzył nowy oddział podporządkowany PKB, a następnie w sierpniu 1944 r. – KPMO w Tomaszowie Lubelskim. Aresztowany przez NKWD i osadzony w obozie na Majdanku. Po wyjściu z obozu został wcielony do LWP. Walczył na froncie, pełniąc m.in. funkcję dowódcy 13 pac. Służąc w LWP awansował do stopnia majora broni pancernej. Po wojnie zamieszkał

fornala pracującego zresztą w jednym majątku z moim stryjem, oświadczył wtedy, że gotów jest podporządkować się władzom PKWN. Między nim a Dudą stanął układ, iż on, „Korczak” wraz z adiutantem Dudy, sierż. Wincentym Piotrowskim, po kilku dniach sprowadzi kompanię do Tomaszowa, gdzie zostanie wcielona do LWP. Było to przedsięwzięcie o kapitalnym znaczeniu politycznym, a ponadto wyrwało z szeregów AK doborowy oddział, nie bez kozery nazwany „żelaznym”.

W Łaszczowie zatrzymaliśmy się na kilka dni, docierając do prawie wszystkich wsi tej gminy i gminy Telatyn. Oprócz rozklejania Manifestu PKWN i omówienia sprawy zebrań gminnych zorganizowaliśmy w wielu wsiach wiece, zapoznając miejscową ludność z programem PKWN, odpowiadając na liczne pytania i wątpliwości. W znacznej mierze sprzyjało naszej działalności to, iż na tych terenach byłem dobrze znany jeszcze z lat szkolnych i związany z wieloma mieszkańcami przyjaźnią, a nawet więzami rodzinnymi. Ponadto działaliśmy w asyście i pod ochroną przyjaznego nam oddziału AK, choć przeważająca część wchodzących w jego skład ludzi była przekonana, iż pełni wobec nas funkcje ochronne z powodu zagrożenia ze strony oddziałów UPA.

Po wykonaniu zadania udaliśmy się wraz z oddziałem AK w stronę Tomaszowa. W połowie drogi przychylni nam partyzanci ostrzegli nas, że w oddziale szykuje się bunt: grupa „nieprzejezdnych” zamierzała zamordować sierżanta Piotrowskiego, Olgę Żebruń i mnie, a oddanych nam ludzi rozbroić i skierować do lasu. Wyzywające zachowanie prowodyrów buntu było zresztą coraz bardziej widoczne. Celem odwleczenia niebezpiecznego momentu zarządzono dla oddziału, jadącego na kilkunastu furmankach, dłuższy odpoczynek – w nadziei, że na dość ruchliwej szosie nadjedzie jakiś oddział wojskowy, który wybawi nas z opresji. I rzeczywiście, wkrótce po wyruszeniu w dalszą drogę ujrzeliśmy jadące od strony Tomaszowa czołgi, a w pierwszym z nich stojącego w wieżyczce Aleksandra Żebrunia. Zorganizował on ekspedycję, zaniepokojony naszą przedłużającą się nieobecnością¹⁹¹.

Sukcesem Dudy było otrzymanie poparcia, którego udzielili mu prezes powiatowego SL „Roch”, Józef Wójcik, zasiadający także we władzach zarządu województwa SL, i były komendant rejonu i tomaszowskiego obwodu AK, a zarazem były dowódca „kompanii żelaznej” Zenona Jachymka „Wiktora” – Andrzej Dzygała „Korczak”. Józef Wójcik dzięki współpracy podjętej z Dudą, pozyskał na rzecz komunistów wielu

w Giżycku. Zmarł 6 III 1986 r. (I. Caban, *Oddziały partyzanckie i samoobrony obwodu AK Tomaszów Lubelski*, Warszawa 2000, s 139).

¹⁹¹ A. Humer, *Służba śledcza Wojewódzkiego Urzędu...*, s. 61.

działaczy chłopskich w terenie. Dżygała zaś pozostawał w konflikcie z komendantem tomaszowskiego obwodu AK, który dymisjonował go z zajmowanego stanowiska po tym, gdy 14 czerwca 1944 r. spóźnił się na zgrupowanie oddziałów AK w Łaszczowie, gdzie trwały zacięte walki z UPA. Urażony i rozczarowany zachowaniem komendy obwodu podjął współpracę z Teodorem Dudą, który w zamian za wyprowadzenie partyzantów z lasów zaproponował mu stopień porucznika w armii Berlinga. 11 sierpnia 1944 r. „Korczak” zgodnie z ustaleniami, wyprowadził z lasów ponad stu żołnierzy będących pod rozkazami Zenona Jachymka, z którymi przybył do Tomaszowa. Wskazał także miejsce przechowywania broni „kompani żelaznej”¹⁹².

Dwa dni przed wyborami 11 sierpnia 1944 r. komuniści aresztowali przedstawicieli Delegatury Rządu RP – Stanisława Hordyja, Feliksa Świcę i Franciszka Samulaka, których przewieziono do Lublina, a stąd w głąb ZSRR. W opinii miejscowych komunistów stanowili oni zagrożenie dla tworzących się organów władzy i administracji publicznej¹⁹³.

Tuż przed wyborami Adam Humer, zaopatrzonego w sprawozdanie Teodora Dudy, został wysłany do PKWN w Lublinie. Na miejscu spotkał się z Edwardem Osóbką-Morawskim, Stanisławem Radkiewiczem i Stefanem Matuszewskim, którym zreferował sytuację polityczną w powiecie tomaszowskim, a następnie zaopatrzonego w pokaźną porcję prasy – powrócił z powrotem do Tomaszowa. Przywiezione gazety rozprowadzono i sprzedawano na terenie Tomaszowa. *Było to bardzo istotne dla zorganizowania nowego życia – wspominał Humer gdyż tuż po wyzwoleniu odczuwaliśmy brak informacji o tym, co się w świecie i Polsce dzieje. Kilka egzemplarzy radzieckich gazet w języku rosyjskim, otrzymywanych sporadycznie w pierwszych dniach wolności z komendantury radzieckiej, było kroplą w morzu potrzeb. Przetłumaczenie i rozkolportowanie w maszynopisie kilkunastu egzemplarzy Manifestu PKWN, a także rozprowadzenie dalszych kilkuset egzemplarzy otrzymanych od Dudy również nie rozwiązywało sprawy, zwłaszcza, że wzmogła się propaganda radiowa i szeptana kół „prołondyńskich”, a nawet legalnie zaczęło wychodzić pismo miejscowej delegatury i komendy AK „Ziemia Polska”. Już sam tytuł tego pisma wskazywał niedwuznacznie na rewindykacyjne pretensje wydawców wobec ZSRR*¹⁹⁴.

Tomaszowscy komuniści w kontrze do Powiatowej Delegatury Rządu i jej pisma „Ziemia Polska” postanowili powołać własne czasopismo zatytułowane – nie bez

¹⁹² D. Iwaneczko, op. cit., s. 305.

¹⁹³ I. Caban, *Polacy internowani w ZSRR w latach 1944 – 1947*, Lublin 1990, s. 11.

¹⁹⁴ A. Humer, *Służba śledcza Wojewódzkiego Urzędu...*, s. 61.

przyczyny, „Ziemia Tomaszowska”. Jego organizację powierzono Adamowi Humerowi, który utworzył zespół redakcyjny. Wydawcą gazety była PRN w Tomaszowie¹⁹⁵. Pierwszy numer czasopisma ukazał się w połowie sierpnia 1944 r. w swojej treści zawierał przede wszystkim opis najważniejszych wydarzeń na frontach i w polityce oraz artykuł pt. „Warszawa” autorstwa Adama Humera napisany przez niego kilka dni po wybuchu Powstania Warszawskiego, w którym opisał *bohaterstwo walczących i krytykę tych, którzy je wywołali bez uzgodnienia z dowódcami armii sojuszniczych*¹⁹⁶.

Wybory, o których mowa, były jedną z najważniejszych kwestii. Odbyły się w dniach od 10–12 sierpnia 1944 r. dokonano wówczas wyboru delegatów gminnych i miejskich do PRN, a 13 sierpnia 1944 r. miały odbyć się wybory do Powiatowej Rady Narodowej. Głosowanie odbyło się jawnie poprzez podniesienie rąk delegatów z poszczególnych gmin, którzy zasiadali tego dnia w sali sejmiku powiatowego. Na posiedzeniu obecny był także Duda, zasiadający w charakterze przedstawiciela PKWN. Łącznie dokonano wyboru czterech kandydatów z każdej gminy wiejskiej i sześciu z gminy miejskiej. Przed prezentacją kandydatów odbył się wiec, na którym przemawiali działacze lewicowi. Ostatecznie wybory wyłoniły nowy kształt PRN, który współtworzyli przede wszystkim komuniści wraz z grupą bezpartyjnych, sympatyzujących z nimi działaczy. Zgodnie ze zmianami zaproponowanymi przez Manifest Lipcowy, władzę wykonawczą w powiecie sprawował starosta, w mieście i gminach miejskich – burmistrz, zaś w wiejskich – wójt. Likwidacji uległ sejmik powiatowy, zarządy miejskie i gminne, a w ich miejsce utworzono rady narodowe. Organem wykonawczym Powiatowej Rady Narodowej był Wydział Powiatowy.

Wydarzenia z 13 sierpnia 1944 r. w Tomaszowie Lubelskim szerokim echem odbiły się w całym województwie. Świadczył o tym artykuł prasowy pt. „Wiec w Tomaszowie Lubelskim”, który ukazał się w Gazecie Lubelskiej 18 sierpnia 1944 r. Czytamy w nim o tym, że *pierwszy raz w swojej historii, miasto Tomaszów Lubelski było uczestnikiem i świadkiem tak ogromnego zgromadzenia, jakie się odbyło w niedzielę 13 sierpnia 1944 r. z inicjatywy przedstawicieli PKWN kpt. Teodora Dudy i ppor. Janiny Żurek oraz miejscowego duchowieństwa odprawiona została o godz. 9⁰⁰ msza święta żałobna za dusze pomordowanych Polaków w Majdanku i Zamku Lubelskim. Mszę celebrował ks. dziekan Józwiak. Po nabożeństwie przed gmachem sejmiku zgromadzili się*

¹⁹⁵ „Ziemia Tomaszowska”, nr 8 (2–4 IX 1944 r.).

¹⁹⁶ A. Humer, *Służba śledcza Wojewódzkiego Urzędu...*, s. 62.

*chłopi, robotnicy, pracownicy samorządowi, przemysłowcy i handlowcy, pracująca inteligencja z całego powiatu tomaszowskiego. Jak okiem sięgnąć, tłumy ludzi. Uroczyście w imieniu PKWN otwiera zgromadzenie kpt. Duda. Obywatele powiatu z uwagą wysłuchują tekstu manifestu. Po 5 latach niewoli pierwszy raz ludzie mają możliwość wypowiedzenia się swobodnie, nieskrępowani kodeksem karnym rządów przedwrześniowych i okupanta niemieckiego. Z wielką siłą występują przed zgromadzonymi Wójcik Jan, wójt gminy Kotlice, były prezes Stronnictwa Ludowego [...]. Gorąco wita zgromadzonych w imieniu Czerwonej Armii ppor. Kozik [...] wznosi okrzyk na cześć Wojska Polskiego, walczącego ramieniem przy ramieniu z Czerwoną Armią, na cześć wiecznej przyjaźni narodów ZSRR z Polską. Z wyjaśnieniem wielu spraw, związanych z postulatami i PKWN, z sytuacją w świecie i kraju, wystąpił kpt. Duda [...]. Wszelkie partie demokratyczne mogą swobodnie działać i pracować dla dobra ojczyzny. Szczególne zainteresowanie widać na twarzach ludzi, gdy kpt. Duda wyjaśnia sprawę Reformy Rolnej. Chłop Polski rozumie, że tylko teraz przy obecnym rządzie upragniona przez niego ziemia stanie się jego własnością. Ppor. Żurek Janina wzywa kobiety powiatu tomaszowskiego do czynnego udziału w pracy nad odbudowaniem kraju. Obywatelki Polki powinny w miarę swoich możliwości godnie zastąpić mężczyzn we wszystkich dziedzinach pracy i na wszystkich stanowiskach [...]. Rozlegają się uroczyste, patriotyczne słowa Roty. Pieśń coraz bardziej potężnieje. Widać łzy, spływające po twarzach ludzi. 5 lat niewoli [...]. Łzy szczęścia swobodnie mogą płynąć po twarzach Polaków i radość twórczej pracy powinna wszystkich ogarnąć bez wyjątku, wszystkich bez różnicy przekonań politycznych. Po wiecu nastąpiły wybory do Powiatowej Rady Narodowej [...]*¹⁹⁷.

Przewodniczącym PRN został Józef Typek, zaś jego zastępcą – Wincenty Umer, pełniący równocześnie stanowisko i sekretarza Komitetu Powiatowego PPR. Starostą tomaszowskim wybrano Wacława Mysakowskiego, jego zastępcą został Franciszek Jastrzębski. Obydwaj należeli do SL „Roch”¹⁹⁸. Stanowisko burmistrza objął Stanisław Żółkiewski, pełniący równocześnie funkcję przewodniczącego Miejskiej Rady Narodowej miasta Tomaszowa. Sekretarzem propagandy tomaszowskiego PPR została wówczas Olga Żebruń. Wyłoniono także przedstawicieli poszczególnych działów administracji powiatowej, którzy z ramienia PKWN odpowiadać mieli za kierowanie m.in. szkolnictwem, rolnictwem, budownictwem, przemysłem, handlem, opieką społeczną, aprowizacją, zarządem

¹⁹⁷ *Wiec w Tomaszowie Lubelskim* [w:] „Gazeta Lubelska”, nr 14, 18 VIII 1944 r.

¹⁹⁸ I. Caban, *Czas dokonany...*, s. 197.

drogowym, samorządem gminnym czy referatem bezpieczeństwa publicznego (od 12 września 1944 r. PUBP). Zgodnie z rozkazem nr 8 kierownika RBP, Stanisława Radkiewicza z 30 sierpnia 1944 r. nowym kierownikiem Referatu Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie został Aleksander Żebruń¹⁹⁹.

Tym oto sposobem komuniści przejęli władzę w powiecie tomaszowskim. Zresztą podobny mechanizm zastosowano na terenie całego kraju. Komuniści pod osłoną NKWD i wojsk sowieckich roztaczali w kraju wizję długoletnich rządów, w których głównym wrogiem stawały się – utożsamiane z londyńskim rządem – partie i organizacje konspiracyjne. Przejęcie władzy przez komunistów było szeroko komentowane w prasie niepodległościowej. W artykule „Marionetki Stalina”, który ukazał się w narodowym „Szańcu”, było pisane, że do władzy doszli karierowicze, złodzieje i kryminaliści, którzy mieli czelność ogłosić się rządem polskim²⁰⁰. Natomiast „Walka” rozpisywała się nad brakiem przychylności i życzliwości cywilnej ludności w stosunku do wkraczających do Lublina żołnierzy Berlinga²⁰¹.

Początkowo referat BP podporządkowany był PRN w Tomaszowie Lubelskim. Od 7 października 1944 r. referaty BP przemianowano na urzędy BP podległe Resortowi BP. Resortowi BP podporządkowano także utworzoną na mocy Manifestu Lipcowego PKWN oraz dekretu z 7 października 1944 r. – Milicję Obywatelską, odpowiedzialną przede wszystkim za ochronę bezpieczeństwa i mienia społecznego, porządek publiczny oraz dochodzenie i ściganie przestępstw²⁰². Pierwszym komendantem MO w Tomaszowie Lubelskim został były ludowiec, Józef Wawrzyszczak²⁰³, a jego zastępcą Mikołaj Głowacki, późniejszy p.o. kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Kierownik tomaszowskiego RBP będąc członkiem PPR, wchodził w skład egzekutywy komitetu powiatowego tej organizacji. Jego głównym obowiązkiem w tym zakresie było przede wszystkim polityczno–ideologiczne uświadamianie podległych funkcjonariuszy i rozbudowa, działającej przy RBP, Powiatowej Organizacji Partyjnej²⁰⁴.

¹⁹⁹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Lublinie [dalej: AIPN Lu] 29/3, Oryginały i wyciągi z rozkazów personalnych WUBP w Lublinie za rok 1944, k. 32, AIPN BU 0990/1, Rozkazy personalne MBP, k. 10–11.

²⁰⁰ *Marionetki Stalina*, „Szaniec”, 16 VIII 1944 r., nr 12 (118).

²⁰¹ *Oddziały Berlinga w Lublinie*, „Walka”, 13 VIII 1944, nr 63.

²⁰² A. Misiuk, *Instytucje policyjne w Polsce. Zarys dziejów od X wieku do współczesności*, Szczytno 2006, s. 132; A. Jaremek, *Milicja Obywatelska w województwie lubelskim w latach 1944–1945*, „Res Historica” 2000, nr 11, s. 151–161; Z. Jakubowski, *Milicja Obywatelska 1944–1948*, Warszawa 1988.

²⁰³ A. Mieczkowski, *Geneza i działalność polityczna Stronnictwa Ludowego 1944–1949*, Lublin 1987, s. 85.

²⁰⁴ A. G. Kister, *Studium zniewalania. Walka aparatu bezpieczeństwa z polskim zbrojnym podziemiem niepodległościowym na Lubelszczyźnie (1944–1947)*, Kraków 2005, s. 130.

Dwa dni po wyborach, czyli 15 sierpnia 1944 r. teren powiatu tomaszowskiego – w poczuciu dobrze wykonanego zadania – opuścił Teodor Duda, któremu, po przybyciu do Lublina, powierzono obowiązki kierownika tamtejszego WUBP. Również przed Adamem Humerem roztoczono wizję przyszłej kariery, ale póki co przez okres kolejnych dwóch tygodni pozostawał w Tomaszowie organizując organa administracji. Pełnił wówczas funkcję kierownika referatu propagandy i prasy. Tuż przed wyjazdem Dudy, Humer spotkał się z nim i dostał propozycję współudziału w organizowaniu WUBP w Lublinie i objęcia zgodnie z kwalifikacjami prawniczymi – służby śledczej tego urzędu. W rezultacie 1 września 1944 r. Humer wyjechał na stałe z Tomaszowa i osiadł w Lublinie, gdzie 3 września 1944 r. został przyjęty do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko kierownika sekcji śledczej. W przeciągu trzech lat od rozpoczęcia służby w organach bezpieczeństwa Humer piął się po szczeblach kariery, awansując 1 lipca 1947 r. na stanowisko wicedyrektora Departamentu Śledczego MBP: stał się jedną z najbardziej znanych i mrocznych osób w aparacie represji PRL okresu stalinowskiego²⁰⁵.

Pierwszy kierownik tomaszowskiego UB Aleksander Żebruń urodził się 23 lutego 1906 r. w Tomaszowie Lubelskim; narodowość ukraińska. Był synem funkcjonariusza straży granicznej w Tomaszowie Lubelskim, Wasyla. W latach 1914–1918 przebywał z rodzicami w Smoleńsku, gdzie ukończył dwie klasy gimnazjum realnego. W 1918 r. powrócił do Tomaszowa Lubelskiego. Pracował na gospodarstwie, a następnie pobierał nauki w zakładzie szewskim. W 1924 r. wraz z grupą przyjaciół – Szymonem Ostapczukiem, Janem Oleszczukiem i Włodzimierzem Bizoniem, założyli komórkę Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy (KPZU), w której objął stanowisko sekretarza komitetu rejonowego. 12 maja 1926 r. został aresztowany w związku z działalnością komunistyczną. Wyrokiem Sądu Okręgowego w Zamościu z 9 sierpnia 1927 r. został skazany na 2 lata więzienia. Zasadzoną karę odbywał w Sandomierzu, Zamościu i Łucku. Wolność uzyskał 12 listopada 1929 r. Po powrocie do Tomaszowa ponownie podjął współpracę z KPZU. Został członkiem komitetu okręgowego KPZU w Chełmie, a następnie, od czerwca 1932 r. objął stanowisko sekretarza tego komitetu. W okresie od września 1932 r. do kwietnia 1933 r. pełnił funkcję sekretarza komitetu okręgowego KPZU w Stanisławowie i Stryju, skąd został przeniesiony do Lwowa. Tam został sekretarzem okręgu podmiejskiego²⁰⁶.

²⁰⁵ B. Szyszka, *Tomaszów Lubelski w okresie Polski Ludowej...*, s. 461–462.

²⁰⁶ AIPN BU 2545/1070, Akta personalne funkcjonariusza SW dot. Aleksandra Żebrunia, *Życiorys*, 24 XI 1949 r., k. 43 – 44.

Był ponownie aresztowany 21 maja 1933 r. w okolicach Lwowa. Przewieziony do Zamościa, gdzie – wyrokiem tamtejszego Sądu Okręgowego z 25 maja 1934 r. – został skazany za działalność komunistyczną na 7 lat więzienia. Wyrok odbywał w więzieniu w Rawiczu. Tam został członkiem więziennej komórki partyjnej. Zwolniony z więzienia 28 kwietnia 1938 r. Powrócił do Tomaszowa, gdzie ponownie nawiązał kontakt z członkami KPZU i Komsomołu. Po wkroczeniu Armii Czerwonej na teren powiatu tomaszowskiego zorganizował Tymczasowy Komitet Rewolucyjny, którego został przewodniczącym. Następnie wraz z Armią Czerwoną ewakuował się do Lwowa, gdzie miał się różnych zajęć. W Lwowie przebywał do momentu wybuchu wojny Niemiec z ZSRR (tj. 22 czerwca 1941 r.).

Poszukiwany przez gestapo podjął decyzję o powrocie w rodzinne strony. Dnia 30 lipca 1941 r. przybył do miejscowości Ulów w powiecie tomaszowskim, gdzie przez 1,5 roku ukrywał się w zabudowaniach swojego przyjaciela, Andrzeja Mroza. Wraz z początkiem 1943 r. nawiązał kontakty z działaczami komunistycznymi z terenu powiatu tomaszowskiego – swoją siostrą Olgą Żebruń i Adamem Humerem. Dwa miesiące przed wkroczeniem Armii Czerwonej Aleksander Żebruń powrócił do Tomaszowa, gdzie zamieszkał u Adama Humera. Wspólnie nawiązali łączność z komendanturą wojenną miasta Tomaszowa²⁰⁷.

Aleksander Żebruń objął obowiązki kierownika RBP w Tomaszowie 4 września 1944 r. Tego dnia w siedzibie Wojewódzkiego Wydziału Bezpieczeństwa w Lublinie odbyła się odprawa mianowanych kierowników powiatowych referatów bezpieczeństwa z ministrem Stanisławem Radkiewiczem. W jej trakcie, Żebruń podpisał zobowiązanie o podjęciu pracy w organach bezpieczeństwa na terenie powiatu tomaszowskiego. Kierowany przez Żebrunia referat bezpieczeństwa w początkowej fazie organizacji rozwijał się i miał silne oparcie w garnizonie ACz, którego dowództwo stacjonowało w jednej z kamienic przy ulicy Piekarskiej, a także w batalionie wojsk NKWD, mieszczącego się w budynku Szkoły Powszechnej nr 1 w Tomaszowie. Początkowo w RBP utworzono stanowiska szefa i jego zastępcy, kierowników poszczególnych sekcji, sekretarza i referentów (wywiadowców)²⁰⁸.

²⁰⁷ AIPN BU 2545/1070, Życiorys, 24 XI 1949 r., s. 43.

²⁰⁸ AIPN Lu 029/4, Schemat struktury organizacyjnej WUBP, kopie rozkazów personalnych i sprawozdania o stanie zatrudnienia Wydziału Kadr WUBP w Lublinie z 1945 r.

Trzon referatu bezpieczeństwa w Tomaszowie – obok wspomnianego Aleksandra Żebrunia – liczył łącznie pięciu funkcjonariuszy. Byli to: Wanda Umer²⁰⁹(kierownik kancelarii i kadr), Maria Biała²¹⁰(maszynistka), Mikołaj Głowacki (zastępca kierownika PUBP), Konstanty Drabiński²¹¹(referent) i Arseniusz Wójtowicz²¹²(wywiadowca). Do

²⁰⁹ Wanda Umer vel Wanda Feldman c. Wincentego, ur. 1 X 1919 r. w Camden (USA), porucznik organów bezpieczeństwa państwa PRL. W 1921 r. wraz z rodzicami wróciła do Polski. Zamieszkała we wsi Rudka w gminie Telatyn, w powiecie tomaszowskim. W 1938 r. ukończyła gimnazjum w Tomaszowie Lubelskim. W latach 1938–1940 studiowała filologię klasyczną na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w Lublinie. W latach 1940–1941 pracowała w zakładzie krawieckim Heleny Bek w Tomaszowie Lubelskim. W 1941 r. z obawy przed aresztowaniem przez Niemców wyjechała do Chełma. W sierpniu 1943 r. aresztowana przez Niemców i skierowana do pracy przymusowej na terenie koszar niemieckich. W maju 1944 r. powróciła do Tomaszowa Lubelskiego. Po wkroczeniu ACz organizowała szpital wojenny. Od 18 VIII 1944 r. współorganizowała struktury urzędu bezpieczeństwa w Tomaszowie Lubelskim. 18 X 1944 r. wstąpiła do PPR, a następnie w latach 1948–1957 w PZPR. Od 1 III 1945 r. przeniesiona do pracy w WUBP w Lublinie, gdzie otrzymała stanowisko sekretarki kierownika Wydziału I. W latach 1946–1949 sekretarka Wydziału V WUBP w Lublinie, a następnie kierownik sekcji 2 Wydziału Personalnego WUBP w Lublinie, st. inspektor Wydziału Szkolenia, a później kierownik sekcji 2 Wydziału Szkolenia WUBP w Lublinie. Od 16 II 1950 r. przeniesiona do pracy w MBP, gdzie pracowała jako sekretarka Wydziału II Departamentu Kadr, referent sekcji 4 Wydziału II Dep. Kadr, referent sekcji 7 wydziału II Dep. Kadr, st. referent Wydziału Organizacyjnego MBP, a następnie st. referent sekcji 3 Wydziału Organizacyjnego i st. oficer Samodzielnego Wydziału Organizacyjnego MSW (AIPN BU 2174/2595, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Wandy Feldman z d. Umer).

²¹⁰ Maria Biała c. Michała, ur. 1904 r. w miejscowości Woroneż (ZSRR), ukończyła 4 klasy żeńskiego gimnazjum w Woroneżu i kurs pielęgniarski, z zawodu felczerka. W wieku 16 lat wyszła za mąż za Wincentego Białego. W 1918 r. podjęła pracę w Wojennym Trybunale Rewolucyjnym w Woroneżu. Po niespełna roku wraz z mężem zdecydowała się wyjechać do Polski. Osiedlili się w powiecie tomaszowskim. Tam podjęła ścisłą współpracę z lokalnymi komunistami. W latach 1941–1943 ukrywała ośmiu jeńców sowieckich. W listopadzie 1942 r. aresztowana w Tomaszowie Lubelskim przez gestapo pod zarzutem ukrywania 21-letniej Żydówki, Marii Rottenberg. Poddana brutalnemu śledztwu, w którym oprócz ukrywania Żydówki, zarzucono jej współpracę z komunistami, została wywieziona do obozu koncentracyjnego na Majdanek. Po dwóch miesiącach zwolniona z aresztu, powróciła do Tomaszowa. Po wkroczeniu ACz, 18 września 1944 r., podjęła pracę w PUBP w Tomaszowie Lubelskim w charakterze maszynistki. Od 18 II 1945 r. przeniesiona na stanowisko cenzora kontroli prasy. 1 VIII 1945 r. zwolniona z pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim z powodu wyjazdu do ZSRR (AIPN Lu 0296/170, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Marii Białej).

²¹¹ Konstanty Drabiński s. Wasyla, ur. 28 X 1920 r. Saratowie, narodowość ukraińska, ukończył 7 klas szkoły podstawowej, wstąpił do Komsomółu, gdzie w latach 1936–1937 pracował w charakterze sekretarza rejonowego. W kwietniu 1937 r., w związku z działalnością w Komsomole aresztowany i osadzony w więzieniu w Zamościu. Wobec braku dowodów współpracy wypuszczony za kaucją. Za działalność w Komsomole w październiku 1938 r. ponownie aresztowany. Wyrokiem Sądu Okręgowego w Zamościu skazany na 3 lata pobytu w domu poprawczym. Po rozwiązaniu „Komsomółu” podjął pracę sklepowego w spółdzielni w Jurowie. W okresie okupacji niemieckiej przebywał u rodziców w Jurowie i Chodowańcach. 1 IX 1944 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim. W latach 1944–1945 referent Sekcji 1, 2 i 3, starszy referent i referent gminny w Łaszczowie. 20 X 1944 r. wstąpił do PPR w Tomaszowie Lubelskim. Od 6 VI 1946 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Biłgoraju, gdzie pełnił funkcje st. referenta i st. oficera śledczego. Zginął podczas walki z UPA 8 VIII 1946 r. (AIPN Lu 0296/144, Akta personalne funkcjonariusza SB dot. Konstantego Drabińskiego).

²¹² Arseni (Arseniusz) Wójtowicz s. Eliasza, ur. 10 VIII 1914 r. w Chodywańcach, pow. Tomaszów Lubelski, narodowość ukraińska. Ukończył 9 klas szkoły ogólnokształcącej. W latach 30. Pracował jako robotnik w zakładach drzewnych. W 1932 r. nawiązał współpracę z KZMZU. Z ramienia tej partii pełnił funkcję sekretarza komórki w Chodywańcach. 30 XI 1934 r. za działalność komunistyczną skazany przez Sąd Okręgowy w Zamościu na 4 lata więzienia. Karę odbywał w więzieniu w Zamościu, Tomaszowie Lubelskim i Płocku. 25 II 1937 r. zwolniony z więzienia na mocy amnestii. Będąc na wolności przystąpił do KPZU gdzie pełnił funkcję sekretarza komitetu rejonowego w Jarczowie. Przez cały okres okupacji pracował w gospodarstwie. Po wkroczeniu ACz na teren powiatu tomaszowskiego organizował w Uhnowie (w porozumieniu z NKWD) tzw. wioskowe komitety radzieckie. 1 X 1944 r. przyjęty do pracy w PUBP

końca września 1944 r. stan ten powiększył się o kolejnych jedenastu funkcjonariuszy, tj.: Leon Dziura, Jan Dmitroca (wywiadowca), Bazyli Faryna (wywiadowca), Józef Kijko²¹³ (komendant ochrony), Jan Leluch (oficer śledczy), Józef Soroka (wywiadowca), Hipolit Wojtas (wywiadowca sekcji 2), Nadzieja Franczak²¹⁴ (maszynistka), Piotr Młynarczyk²¹⁵

w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko funkcjonariusza sekcji II. 22 X 1944 r. wstąpił do PPR w Tomaszowie Lubelskim. 10 I 1945 r. przeniesiony do pracy w MUBP w Częstochowie na stanowisko st. wywiadowcy. Od 12 VII 1945 r. st. referent Referatu i MUBP w Częstochowie. 1 XII 1946 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Kielcach na stanowisko st. referenta sekcji V Wydziału V. W okresie od 11 II 1948 r. do 1 VII 1948 r. słuchacz Szkoły Oficerskiej CW MBP w Legionowie. Od 1 I 1949 r. st. referent sekcji V Wydziału V WUBP w Kielcach. Od 1 V 1949 r. st. referent sekcji 2 Wydziału V WUBP w Kielcach. Od 15 III 1953 r. kierownik sekcji 4 Wydziału XI WUBP w Kielcach. Od 1 IV 1955 r. kierownik sekcji 3 Wydziału VI WUBP w Kielcach. 31 VIII 1955 r. zwolniony dyscyplinarnie ze służby w organach BP (AIPN Ki 103/3289, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Arseniego Wójtowicza).

²¹³ Józef Kijko s. Jerzego, ur. 14 II 1914 r. w Kunkach pow. Tomaszów Lubelski, narodowość ukraińska. W latach 1936–1938 służył w 37 pp. w Kutnie. Pod koniec 1938 r. podjął pracę rachmistrza i sklepowego w Spółdzielni „Jedność” w Kunkach, gdzie pracował do września 1939 r. Po wkroczeniu ACz wyjechał do ZSRR w okolice Żytomierza. Na przełomie 1939/1940 przebywał w Przemyślu, gdzie pracował przy budowie mostów. W kwietniu 1940 r. ujęty przez wojska niemieckie i wywieziony do obozu w okolicy Berlina. W lipcu 1940 r. wskutek zwalniania z obozu jeńców ukraińskich, odzyskał wolność i powrócił w rodzinne strony. W 1942 r. nawiązał kontakty z partyzantką sowiecką Miszki Tatara. W lipcu 1943 r. ponownie aresztowany przez Niemców i osadzony w więzieniu w Zamościu, skąd – po kilku tygodniach z braku udowodnienia winy – został zwolniony. Powrócił w rodzinne strony, gdzie pracował w gospodarstwie. W kwietniu 1944 r. wstąpił do oddziału AL im. Suworowa. Od 15 VIII 1944 r. służył w KP MO w Tomaszowie Lubelskim na stanowisku wywiadowcy, a miesiąc później przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko st. Wywiadowcy. Następnie referent (od 17 III 1945 r.) i st. referent (21 VIII 1945 r.). 1 VIII 1946 r. oddelegowany na sześciomiesięczny kurs do Centralnej Szkoły MBP w Łodzi, po ukończeniu której został przeniesiony do pracy WUBP w Lublinie na stanowisko p.o. kierownik sekcji W Wydziału III, a następnie od 15 IV 1947 r. kierownik tejże sekcji. W okresie od 1 VI 1948 r. do 31 XII 1954 r. st. referent specjalny, a następnie inspektor Wydziału Więziennictwa WUBP w Lublinie. W okresie od 31 XII 1954 r. do 1 I 1957 r. tłumacz w sekretariacie kierownictwa WUdsBP w Lublinie, a następnie oficer operacyjny sekcji II Wydziału III, następnie sekcji III Wydziału V WUdsBP w Lublinie. W latach 1957 – 1965 oficer techniki operacyjnej sekcji II Wydziału „T” KW MO w Lublinie, oficer i st. oficer ewidencji operacyjnej sekcji II Wydziału „C” i starszy oficer operacyjny Wydziału IV KW MO w Lublinie. 30 IX 1965 r. przeszedł na emeryturę (AIPN Lu 028/1980, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Józefa Kijko).

²¹⁴ Nadzieja Kiś z domu Franczak c. Eugeniusza, ur. 1 XI 1925 r.

²¹⁵ Piotr Młynarczyk s. Walentego, ur. 22 V 1905 r. w Werbkowicach, pow. Hrubieszów. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. 29 IX 1928 r. wstąpił do czynnej służby wojskowej w 9 oddziale Służby Uzbrojenia w Brześciu nad Bugiem. 1 X 1930 r. ukończył służbę wojskową i podjął pracę w lasach państwowych Puszczy Białowieskiej, m.in. na stanowisku gajowego. W latach 1937–1939 pracował jako strażnik rzeczny w Zgorzanach. We wrześniu 1939 r. osiadł na stałe w Cukrowni Wożuczyn. 1 VIII 1943 r. wstąpił do BCH. Po wkroczeniu ACz, z rekomendacji Hipolita Wojtasa, 27 IX 1944 r. podjął służbę w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisku wywiadowcy sekcji 4. Od 17 III 1945 r. referent gminny, a następnie od 1 V 1945 r. komendant gmachu PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 1 VIII 1945 r. wysłany służbowo do WUBP w Lublinie. W drodze do Lublina zaginął w niewyjaśnionych okolicznościach. Według zachowanych akt personalnych – zdezerterował. 1 VIII 1945 r. decyzją kierownika WUBP w Lublinie zwolniony ze służby w PUBP w Tomaszowie Lubelskim z powodu dezercji (AIPN Lu 0296/394, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Piotra Młynarczyka).

(wywiadowca sekcji 4), Adolf Petryszyn²¹⁶ (wywiadowca sekcji 4) i Franciszek Byś²¹⁷ (przewodnik).

Nad całością pracy organizacyjnej i operacyjnej UB czuwał sowiecki doradca, major Nowikow, od października 1944 r. zastąpiony przez mjr. Pilipienkę, który – według wspomnień Józefa Kijki – wyróżniał się *odpowiedzialnością i doświadczeniem. Pracę z nami – pisał Kijko zaczął od intensywnego szkolenia. Uczył nas wszystkiego, z czym pracownik operacyjny miał się zetknąć – przeszukiwania, zatrzymania, sporządzania protokołów przeszukań i przesłuchań, metodyki dokonywania tych czynności operacyjno – procesowych*²¹⁸. Po majorze Pilipience stanowisko doradcy NKWD przy PUBP przejął kpt. Tomasow.

Na siedzibę urzędu wybrano wzniesiony w latach 1928 – 1929 przez lekarza powiatowego, dr. Stefana Cybulskiego, dwupiętrowy budynek przy ulicy Lwowskiej, zwany potocznie „Cybulówką”. W piwnicach budynku znajdowały się także cele aresztu. Na całość kompleksu tomaszowskiego PUBP oprócz wili dr Cybulskiego, składały się także dwie kamienice znajdujące się naprzeciwko niej, po drugiej stronie ulicy. Pierwsza spełniała rolę budynku administracyjnego. Przylegał do niej areszt PUBP. W drugiej kamienicy, znacznie większych rozmiarów, znajdowały się pokoje, w których mieszkali funkcjonariusze, a na pierwszym i drugim piętrze mieściły się trzy pokoje przesłuchań, kwatery KBW i sowieckiego doradcy NKWD. Budynek zaopatrzony był także w piwnicę, przystosowaną na areszt. Tutaj znajdowała się również słynna na cały powiat tomaszowski jednoosobowa cela, zwana potocznie „Smoczą Jamą”.

Po prawej stronie od zejścia schodami – wspominał Grzegorz Wincenty Wolańczyk ps. „Żerdź”, osadzony w areszcie PUBP – *znajdowało się duże pomieszczenie, w którym przetrzymywano więźniów będących w trakcie śledztwa. Pomieszczenie wyposażone było*

²¹⁶ Adolf Petryszyn s. Adama, ur. 26 II 1924 r. w Woźuczynie, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej był członkiem oddziału BCh pod dowództwem Jana Kędry ps. „Błyskawica”. 18 IX 1944 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wywiadowcy. 24 III 1945 r. skierowany na kurs do CW MBP w Łodzi. Po ukończeniu szkoły 26 VI 1945 r. przeniesiony na stanowisko referenta sekcji WzB PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 17 X 1945 r. zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa (Karta z kartoteki funkcjonariuszy WUSW w Lublinie dot. Adolfa Petryszyna, sygn. IPN Lu 028/2547).

²¹⁷ Franciszek Byś s. Jana, ur. 9 XII 1921 r. we wsi Małoniż, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji w BCh w oddziale „Sójki”. Od 1 XI 1944 r. przyjęty do pracy w KP MO w Tomaszowie i przydzielony do plutonu operacyjnego. 10 XII 1945 r. został przeniesiony do służby na posterunku MO w Rachaniach, a od 2 VI 1947 r. na posterunku MO w Tyszowcach. Zwolniony ze służby w MO 5 X 1949 r. Po zwolnieniu z MO pracował w PZGS w Tomaszowie Lubelskim (AIPN Lu 0297/410, Akta personalne funkcjonariusza MO dot. Franciszka Bysia).

²¹⁸ J. Kijko, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w walce ze zbrojnym podziemiem /wrzesień 1944 – grudzień 1945/, „Zeszyty Historyczne Akademii Spraw Wewnętrznych”, t. 6, s. 128.*

w jedną, wielką pryczę, na której mieściło się kilku więźniów. Po prawej zaś stronie od zejścia do piwnicy, pod schodami, znajdowała się tzw. „Smocza Jama”. Była to jednoosobowa cela, o wymiarach 1,5 m x 2,5 m. Jedyнным wyposażeniem celi był podest zbudowany z desek, zajmujący powierzchnię podłogi. Poprzeczki podestu zrobione były z trójkątnych listew przybitych tak, aby ostre ich krawędzie skierowane były ku górze. Pomieszczenie nie miało okna, a żarówka, która je oświetlała włączana była z korytarza. Do pomieszczenia tego wrzucano skatowanych w czasie przesłuchania więźniów²¹⁹.

W książce autorstwa Mariana Stawickiego pt. „Smocza Jama”, cela ta była piekłem, gdzie dramat i gehennę przechodziło wielu aresztowanych. Niektórzy z nich, po latach nabierając odwagi, podzielili się swoimi przeżyciami z autorem książki. Adam Sienkiel, były żołnierz AK, a zarazem grabarz cmentarza komunalnego w Tomaszowie, opisywał samo miejsce tak: *Tamtędy strach było przechodzić, o tym nie można było mówić i myśleć. [...] Każdy bał się wtedy nawet tego budynku. A przechodząc trzeba było patrzeć w inną stronę. Ja go nieraz obserwowałem. Taki ponury, okna zakratowane i wąska brama, którą wjeżdżałem po zwłoki*²²⁰.

Sergiusz Szymosik „Błyskawica”, związany z komórką Konsolidacji Longinusów Obrońców Niepodległości „Klon” w Suścu, aresztowany przez PUBP w Tomaszowie i osadzony początkowo w areszcie budynku głównego PUBP w tzw. „Cybulówce”, a następnie przeniesiony do budynku naprzeciwko, prosto do tzw. „Smoczej Jamy”. W tamtejszej celi jak wspominał po latach: *pod sufitem była pęknięta rura kanalizacyjna i wszystkie ścieki sphywały do celi. Śmierdziało niemiłosiernie, ale to nie było najgorsze. Przez cały okres mojego trzytygodniowego pobytu nie mogłem się ani razu położyć, bo i jak w ten kał*²²¹. Do połowy 1947 r. budynek, w którym znajdowała się „Smocza Jama” nie miał gruntownego zabezpieczenia, dlatego też UB planowało remont i przystosowanie go do warunków aresztu²²². W 1954 r. w budynku znajdowało się łącznie siedem okratowanych cel, które mogły pomieścić 28 więźniów²²³.

Głównymi problemami, z którymi musiał zmierzyć się Aleksander Żebruń na stanowisku kierownika referatu bezpieczeństwa, a następnie od 12 września 1944 r. PUBP w początkowej fazie jego funkcjonowania, było przede wszystkim zorganizowanie

²¹⁹ Relacja Grzegorza Wincentego Wolańczyka ps. „Żerdź”, 22 X 1996 r. (kopia w zbiorach autora).

²²⁰ M. Stawecki, *Smocza Jama*, Tomaszów Lubelski 1992, s. 23–24.

²²¹ *Ibidem*, s. 29–30.

²²² AIPN Lu 034/15, Raport w sprawie ogólnego stanu PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 30 IV 1947 r., s. 245 (numeracja PDF).

²²³ AIPN Lu 034/26, Raport z przeprowadzonej kontroli, 11 III 1954 r. s. 35 (według numeracji PDF).

urzędu pod kątem uregulowania kwestii doboru przyszłej kadry i jej przystosowanie do panujących warunków, odpowiednie umundurowanie i uzbrojenie czy zaopatrzenie w transport. W jednym z pierwszych raportów sytuacyjnych datowanym na 16 września 1944 r., skierowanym do Wojewódzkiego Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego, Aleksander Żebruń meldował o kierowanej przez siebie placówce, twierdząc, że: *najbardziej odczuwalny jest brak transportu. Przewożenie aresztowanych do Lublina [...]. Bardzo paląca jest kwestia umundurowania, obuwia jak również broni dla członków referatu bezpieczeństwa. Bardzo bym, prosił Wojewódzki Wydział Bezpieczeństwa Publicznego o udzielenie mi szczegółowych instrukcji i wskazówek, jak również przesłanie do pomocy fachowych sił, których w Tomaszowie nie będę mógł odebrać. Dla likwidacji band AK i bulbowców potrzebna jest większa siła zbrojna, a wówczas będzie można wykorzystać zebrane materiały*²²⁴.

Niewiele zmieniło się w tej kwestii miesiąc później w raportach datowanych na 19 i 30 października 1944 r. Żebruń ponownie próbował wpłynąć na szefostwo WUBP w sprawie pomocy przy organizacji urzędu, związanej z doбором kadr, jej umundurowaniem, uzbrojeniem i wyżywieniem. Żebruń określił tę sytuację jako trudną, ale zaznaczył: *jakoś z tymi problemami borykamy się*²²⁵. Prosił jednak, aby podległy kierownikowi WUBP Wydział Personalny sprawnie wydawał rozkazy w sprawie przydziału na wolne stanowiska pracy w PUBP. *Mamy ludzi oddanych pisał Żebruń – pewnych, lecz niewykształconych, lub bardzo słabo piszących. Również z wyżywieniem ludzi z braku gotówki są u nas poważne problemy*²²⁶.

Aleksander Żebruń, jako kierownik PUBP, dał się poznać także, jako bezwzględny wróg AK. Kierowany przez niego urząd w początkowej fazie organizacji przystąpił do zdecydowanego rozprawienia się z żołnierzami AK. W jednym z pierwszych raportów skierowanych do WUBP w Lublinie, kierownik Aleksander Żebruń meldował o przebywaniu drużyn AK, w miejscowościach powiatu tomaszowskiego dowodzonych przez niejakiego „Kata”, „Ligotę” czy „Wiktora”. Według zachowanych raportów, do pierwszych aresztowań żołnierzy AK doszło w pierwszej połowie października 1944 r. Dla partyzantów podziemia fatalne w skutkach było wstąpienie w szeregi PUBP w Tomaszowie Lubelskim Hipolita Wojtasa i jej stałego współpracownika – Jana Kędry

²²⁴ AIPN Lu 034/2, Raport nr 3 Aleksandra Żebrunia do Wojewódzkiego Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie, 16 IX 1944 r., s. 16 (numeracja PDF).

²²⁵ *Ibidem*, Raport nr 5, s. 18–19 (numeracja PDF).

²²⁶ *Ibidem*, Raport nr 7 kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim do WUBP w Lublinie, 30 X 1944 r., s. 26 (numeracja PDF).

„Błyskawicy”, „Jaskółki” (formalnie nigdy nie był funkcjonariuszem PUBP), którzy doskonale znali realia polskiego podziemia. Obydwaj wcześniej związani byli z BCh²²⁷.

Wobec ujętych stosowano wyjątkowo brutalne metody przesłuchiwania. Po tym, gdy na terenie miasta lokalna komórka AK przeprowadziła kolportaż ulotek, w których piętnowano dotychczasową działalność tomaszowskiego UB Żebruń, pisał: *roztoczyliśmy obserwacje i wywiad nad działalnością AK*. Jej obecność w powiecie określono jako zagrożenie nr 1, które należało zwalczyć metodami zbrojnymi i politycznymi²²⁸. *Mnie jak i wielu innym wspominał po latach Zdzisław Martynka wydawało się, że po przejściu frontu i rozbrojeniu nastąpi czas pokoju, normalizacji, odbudowy, że będę mógł kontynuować przerwana przez wojnę naukę, którą właśnie podjąłem od września w tomaszowskim gimnazjum*²²⁹.

8 października 1944 r. w Tomaszowie Lubelskim i okolicach doszło do tzw. *akcji oczyszczania terenu miasta z wrogich elementów*. W akcji wzięło udział łącznie 350 żołnierzy Armii Czerwonej, w trakcie której zatrzymano 72 osoby i zlikwidowano jeden magazyn broni oraz zarekwirowano kilka radioodbiorników²³⁰. Tego samego dnia (8 października 1944 r.) utworzono w Tomaszowie Komitet Powiatowy PPR. W jego skład wszedł m.in. funkcjonariusz PUBP, Zbigniew Zajączkowski. Funkcjonariusze PUBP współtworzyli także utworzony dwa dni później, dziesięcioosobowy Zarząd Powiatowy PPR, w skład, którego weszło czterech funkcjonariuszy tomaszowskiego PUBP: Mieczysław Mosiądz, Konstanty Drabiński, Zbigniew Zajączkowski i Jan Pacuła. Przy PUBP funkcjonowało także koło PPR, którego przewodniczącym został Jan Leluch. Było ono wówczas najliczniejszym w całym powiecie²³¹.

Wzmoczone działania organów bezpieczeństwa wywołało zaniepokojenie w szeregach tomaszowskiego obwodu AK. Komendantura obwodu nie pozostała bierna i podjęła decyzję o wydaniu – ku przestrodze – wyroków śmierci wymierzonych w UB i jej informatorów. Efektem podjętych działań była likwidacja, z rozkazu dowództwa obwodu, kilku informatorów. Jako pierwszy, 18 października 1944 r. śmierć poniósł Ryszard

²²⁷ I. Caban, *Oddziały partyzanckie i samoobrony...*, s. 34.

²²⁸ *Ibidem*, Raport nr 4 kierownika PUBP w Tomaszowie do WUBP w Lublinie, 11 X 1944 r., s. 10 (numeracja PDF).

²²⁹ Z. Martinka, *Ja deportowany... Wspomnienia i refleksje* [w:] Izba Pamięci Terroru Komunistycznego w Tomaszowie Lubelskim.

²³⁰ G. Joniec, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1945. Powstanie, obsada personalna, struktura organizacyjna oraz główne kierunki działań operacyjnych* [w:] *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*, Lublin 2009, s. 26.

²³¹ APL, Komitet Powiatowy PPR w Tomaszowie Lubelskim, sygn. 3, k. 1–3.

Czyszakiewicz²³². W konsekwencji, radykalna postawa dowództwa AK wywołała furję kierownika tomaszowskiego PUBP, który w raporcie z 19 października 1944 r., skierowanym do WUBP w Lublinie, domagał się, aby na podległy mu teren został skierowany specjalny trybunał, który miałby za zadanie osądzać i rozstrzeliwać aresztowanych żołnierzy AK. Żebruń stwierdził, że odpowiedź PUBP musi być stanowcza i mocna²³³.

Dzięki szeroko zakrojonym działaniom w okresie od 12 do 19 października 1944 r. PUBP aresztował łącznie 19 osób związanych z AK i BCh. Wówczas ujęci zostali m.in. kierujący drukarnią AK – Tadeusz Gajewski „Sam”²³⁴ i Wacław Smoła „Przedwojowiec”²³⁵, a także: Leszek Lubomeński „Lech”²³⁶, Stefan Zwoliński „Dąbek”²³⁷, Henryk Kałużyński²³⁸, Edward Lipczyński, Radosław Paluszyński²³⁹, Bogumiła Sobeska²⁴⁰, Czesław Brzezicki²⁴¹, Antoni Knichał, Henryk Rewacki, Antoni Białowski²⁴² i Czesław Miłaszewski²⁴³.

W wyniku dokonanych akcji zarekwirowano wóz, na którym znajdowała się drukarnia, pojedyncze egzemplarze „Wolność i Demokracja”, a także całe obwodowe archiwum BIP. W związku z zeznaniami Antoniego Knichała, funkcjonariusze PUBP

²³² AIPN Lu 055/4, Sprawozdanie o pracy agenturalno-operatywnej WUBP w Lublinie za okres od 1 I do 20 V 1945 r., s. 28 (numeracja PDF).

²³³ *Ibidem*.

²³⁴ Tadeusz Gajewski „Sam” s. Michała, ur. 15 IX 1920 r. w Podhorcach, pow. Tomaszów Lubelski. Wykształcenie średnie, z zawodu nauczyciel. Po wkroczeniu ACz należał do organizacji „Roch”, związanej z BCh. Aresztowany 12 X 1944 r. w Wieprzowie w trakcie przewożenia broni, drukarni i radiodbiornika. 10 XI 1944 r. wyrokiem Sądu Wojskowego Garnizonu Lubelskiego został skazany (na mocy art. 1 Dekretu o ochronie Państwa z 30 X 1944 r.) na karę śmierci przez rozstrzelanie oraz utratę praw publicznych i obywatelskich praw honorowych na zawsze. Rozstrzelany na zamku lubelskim 20 XI 1944 r. (AIPN Lu 023/103, Akta kontrolno-śledcze dot. Tadeusza Gajewskiego, k. 3–4).

²³⁵ Wacław Smoła „Przedwojowiec” s. Jana, ur. 7 IV 1920 r. w Podhorcach, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 1 klasę gimnazjum. Aresztowany wraz z Tadeuszem Gajewskim „Samem” 12 X 1944 r. w Wieprzowie w trakcie przewożenia broni, drukarni i radiodbiornika. 10 XI 1944 r. wyrokiem Sądu Wojskowego Garnizonu Lubelskiego został skazany na mocy art. 1 Dekretu o ochronie Państwa z 30 X 1944 r. na karę śmierci przez rozstrzelanie i utratę praw publicznych i obywatelskich praw honorowych na zawsze. Rozstrzelany na zamku lubelskim 20 XI 1944 r. (AIPN Lu 015/149, Akta kontrolno – śledcze dot. Wacława Smoły, k. 5-6).

²³⁶ Leszek Lubomeński (Lubomecki) s. Zdzisława, ur. 26 V 1918 r. w Spytkowicach, woj. krakowskie. 10 XI 1944 r. wyrokiem WSOL w Lublinie został skazany na 10 lat więzienia (AIPN Po 3/54, Księga ewidencji więźniów więzienia we Wronkach, s. 83).

²³⁷ Stefan Zwoliński „Dąbek” s. Antoniego, ur. 22 V 1922 r. w Łodzi. Wyrokiem WSOL w Lublinie z 10 XI 1944 r. skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano 20 XI 1944 r. (Karta E-14 z kartoteki ogólnoinformacyjnej i odtworzeniowej WUSW w Lublinie, sygn. IPN Lu 00226/1).

²³⁸ Henryk Kałużyński s. Mikołaja, ur. 28 II 1917 r. w miejscowości Krupe, pow. Krasnystaw.

²³⁹ Radosław Paluszyński s. Wacława, ur. 1 IX 1897 r. w Chodywańcach, pow. Tomaszów Lubelski.

²⁴⁰ Bogumiła Sobeska c. Zygmunta, ur. 15 V 1919 r. w miejscowości Siedlimowo, pow. Mogilno.

²⁴¹ Czesław Brzezicki s. Michała, ur. 20 VII 1921 r. w Michałowie, pow. Zamość.

²⁴² Antoni Białowski s. Jana, ur. 14 V 1910 r. w Komarowie. W okresie okupacji niemieckiej żołnierz służby sanitarnej AK. Ujawnił się 22 III 1947 r. w PUBP w Tomaszowie Lubelskim.

²⁴³ Cz. Brzezicki, *Relacja z sytuacji na terenie Obwodu Tomaszowa Lubelskiego w okresie okupacji niemieckiej i po wyzwoleniu do listopada 1944 r.*, 10 III 1989 r., mps, (kopia w zbiorach autora).

wsparci trzydziestoosobowym oddziałem WP, przeprowadzili obławę na żołnierzy AK we wsiach Michalów, Wożuczyn i Wożuczyn Cukrownia. W trakcie dokonanych akcji za działalność w AK aresztowano m.in. Aleksandra Czuchaja, Jerzego Musiała²⁴⁴, Wiesława Maciuszko, Kazimierza Kozłowskiego i Jerzego Bernaciacha. Zarekwirowano także kilkanaście sztuk broni palnej. W odwecie AK przeprowadziła dwie akcje. W wyniku pierwszej zastrzelono we wsi Czartowczyk komendanta posterunku MO w Mirzaczach²⁴⁵. W drugiej – w nocy z 26 na 27 października 1944 r., oddział AK pod dowództwem Zenona Joachimka „Wiktora”, ujął w Wożuczynie pochodzących z tej wsi funkcjonariuszy i współpracowników tomaszowskiego UB Hipolita Wojtasa, Władysława Gomółkę, Antoniego Typka i Feliksa Baranieckiego. Wraz z nimi oddział zatrzymał także ich rodziny: żonę i syna Władysława Gomółki, żonę Antoniego Typka, matkę Hipolita Wojtasa i siostry Adolfa Petryszyna. Ku przestrodze, jeden z żołnierzy AK rozkazał, ujętym, *aby ściągnęli swoich synów, mężów i kuzynów ze służby sowieckiego NKWD, którzy są w Tomaszowie Lubelskim, dajemy wam na to termin jednego tygodnia, a gdy się nie wrócą, to zrobimy z nimi to samo, co zrobimy zaraz z Gomółką*²⁴⁶.

Władysławowi Gomółce (w obecności ujętych) odczytano wyrok śmierci wydany przez Polskie Państwo Podziemne za to, że przyczynił się do aresztowania Brzezickiego i Miłaszewskiego. Gomółkę zaprowadzono na podwórze Antoniego Typka i tam zastrzelono. Był pierwszą ofiarą podziemia niepodległościowego w powiecie tomaszowskim po wkroczeniu oddziałów Armii Czerwonej²⁴⁷. Z rozkazu Aleksandra Żebrunia wszczęto śledztwo, które wykazało, że odpowiedzialnym za zabójstwo jest oddział dowodzony przez „Wiktora”. Ujęte rodziny rozpoznały niektórych partyzantów i wskazały miejsca ich pochodzenia tj.: Karczówkę, Siemierz, Wożuczyn i Małoniż²⁴⁸.

Żebruń zarządził przeprowadzenie na szeroką skalę kolejnych pacyfikacji i aresztowań, które rozpoczęto 1 listopada 1944 r. Na czas akcji funkcjonariusze PUBP zostali wsparci stuosobowym oddziałem NKWD. Plan, według Żebrunia, zakładał *podwójną pracę polityczno-wychowawczą, by oddzielić masy chłopskie od wódzów AK i terrorystyczną, za mordy, za posiadanie broni przez AK, rozstrzeliwać*²⁴⁹. Akcją objęto wsie: Komarów,

²⁴⁴ Jerzy Musiał s. Andrzeja, ur. 15 II 1920 r. w Kątach.

²⁴⁵ AIPN Lu 034/2, Raport nr 6 kierownika PUBP w Lublinie do WUBP w Lublinie, 24 X 1944 r., s. 20 (numeracja PDF).

²⁴⁶ *Ibidem*, Raport nr 7 kierownika PUBP w Tomaszowie do WUBP w Lublinie, 30 X 1944 r., s. 21 (numeracja PDF).

²⁴⁷ I. Caban, E. Machocki, *Za władzę ludu*, Lublin 1975, s. 155.

²⁴⁸ *Ibidem*, s. 22 (numeracja PDF).

²⁴⁹ G. Joniec, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1945...*, s. 27.

Dzierżnia, Podhorce, Typin, Pawłówka, Nedeżów, Pukarzów i Michalów. Przeczesano także las Bukowiec, leżący nieopodal wsi Hopkie, Pawłówka, Typin i Podhorce. W wyniku akcji operacyjnej w dniach od 1 do 4 listopada 1944 r. aresztowano łącznie 137 osób, – 92 osoby związane były z AK, 10 z BCh, 12 aresztowano za posiadanie broni, zaś 23 za uchylanie się od służby w WP. Zarekwirowano także kilkanaście sztuk broni, 7 granatów i 400 sztuk amunicji. Wobec zatrzymanych podjęto intensywne śledztwa, prowadzone dniem i nocą. Z uwagi na brak wystarczających ilości miejsc w areszcie PUBP, Żebruń wnioskował do WUBP o ich odtransportowanie do więzień w Lublinie²⁵⁰. Sytuacja w powiecie stawała się coraz bardziej napięta. Dla Żebrunia każdy miejscowy był potencjalnym bandytą związanym z AK, który powinien być aresztowany²⁵¹.

Widząc bezwzględność działalność PUBP i NKWD wymierzoną w żołnierzy podziemia, sztab komendy tomaszowskiego obwodu AK, pod koniec października 1944 r., zatwierdził plan przeprowadzenia zamachu na kierownika PUBP w Tomaszowie – Aleksandra Żebrunia. Za wykonanie zamachu miał osobiście odpowiadać por. Zenon Jachymek „Wiktor” – szef pionu dywersji obwodu AK Tomaszów Lubelski. Ten natomiast wykonanie zadania zlecił doświadczonemu w tym zakresie Janowi Turzynieckiemu ps. „Mogiłka”²⁵². Ostatecznie jednak plan przeprowadzenia zamachu został zniweczony przez

²⁵⁰ AIPN Lu 034/2, Raport nr 8 kierownika PUBP w Tomaszowie do WUBP w Lublinie, 5 XI 1944 r., s. 26 (numeracja PDF).

²⁵¹ L. Pietrzak, *Wojna polsko-ukraińska w Tomaszowie Lubelskim*, [w:] L. Pietrzak, *Zakazana historia* cz. 8, Warszawa 2014, s. 5.

²⁵² Jan Turzyniecki vel Marian Piwkowski „Mogiła”, „Mogiłka”, „Wrzos” s. Antoniego, ur. 17 II 1919 r., ukończył 5 klas szkoły podstawowej. Do wybuchu wojny pracował w Zakładach Przemysłowych w Tarnowie i we Lwowie. W okresie okupacji niemieckiej przebywał w areszcie w Tomaszowie Lubelskim, z którego zbiegł. Po ucieczce z więzienia nawiązał kontakt z dowódcą oddziału zbrojnego BCh, Franciszkiem Bartłomowiczem „Brzękiem”, a następnie związał się z oddziałem samoobrony „Grupą Bojową z Lasu Dąbrowa”, z którą w kwietniu 1943 r. dołączył do oddziału partyzanckiego AK, dowodzonego przez „Polakowskiego”. Jeszcze tego samego roku przeszedł do oddziału ppor. Zenona Jachymka „Wiktora”, dowódcy Oddziałów Dywersji Bojowej w Obwodzie AK Tomaszów Lubelski oraz Odcinka Wschodniego Obrony Przeciwuukraińskiej. Brał udział w walkach z UPA, m.in. pod Saharyniem 9 III 1944 r. Walczył z Niemcami w akcji „Burza”. Po wkroczeniu Armii Czerwonej nadal w konspiracji. Jesienią 1944 r. zmobilizowany do IV Batalionu Drogowego LWP w Lublinie, z którego zdezerterował w kwietniu 1945 r. powracając do oddziału Zenona Jachymka. Ujawnił się w sierpniu 1945 r. w latach 1945–1947 zamieszkał w Sopocie. W kwietniu 1947 r. wrócił na teren powiatu tomaszowskiego, gdzie 14 IV 1947 r. ujawnił się po raz drugi. Zwerbowany pod pseudonimem „Wrzos” do współpracy z PUBP w Tomaszowie Lubelskim, w celu rozpracowania oddziału WiN pod dowództwem Jana Leonowicza „Burty”. Po krótkim czasie zerwał współpracę z PUBP i nawiązał współpracę z „Burta”. Po jego śmierci 9 II 1951 r. przejął po nim dowództwo. Aresztowany w Siemnicach 10 X 1953 r., podczas obławy zorganizowanej przez funkcjonariuszy PUBP w Tomaszowie Lubelskim i żołnierzy KBW. Wyrokiem WSR w Lublinie z 27 XII 1954 r. skazany na karę śmierci zamienioną 11 VII 1955 r. przez NSW na karę dożywotniego więzienia, a następnie wyrokiem Sądu Wojewódzkiego w Lublinie z 28 VIII 1956 r. złagodzoną na karę 12 lat pozbawienia wolności. Ostatecznie – wyrokiem Sądu Wojewódzkiego w Bydgoszczy z 18 VI 1964 r. – zwolniony warunkowo z więzienia. Po wyjściu z więzienia zamieszkał w Tomaszowie Lubelskim, gdzie zmarł 15 III 1965 r., odznaczony w 1944 r. Krzyżem Walecznych (S. Poleszak, *Jan Turzyniecki (1919–1965)* [w:] *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956*, Słownik biograficzny, t. II, Kraków-Warszawa-Wrocław 2004, s. 539–543).

siedemnastoletniego ucznia gimnazjum i żołnierza obwodu AK Tomaszów Lubelski Zbigniewa Jarmuszyńskiego „Sokoła”²⁵³.

Jarmuszyński na własną rękę za zgodą przełożonych macierzystego plutonu, lecz bez zgody i wiedzy kierownictwa obwodu – przeprowadził 12 listopada 1944 r. nieudany zamach na Aleksandra Żebrunia. Samodzielna akcja, której dopuścił się Jarmuszyński ostatecznie pokrzyżowała plan likwidacji kierownika PUBP za który odpowiadał Zenon Jachymek. W czasie akcji, do której doszło na ulicy Lwowskiej w Tomaszowie, nieopodal siedziby PUBP i NKWD, Jarmuszyński strzałem w tył głowy – z odległości około trzech metrów – ranił Żebrunia idącego w asyście dwóch funkcjonariuszy PUBP Hipolita Wojtasa i Mikołaja Głowackiego. Kula przeszła szyję, wylatując zewnętrznym kątem prawego oczodołu. Jarmuszyński po oddaniu strzału stanął sparaliżowany, nie podjął ucieczki, został złapany przez Hipolita Wojtasa i osadzony w areszcie przy ulicy świętej Tekli. Poddany śledztwu przyznał się do dokonania zamachu. Sześć dni później w nocy z 18 na 19 listopada 1944 r. Jarmuszyński zbiegł z aresztu. Najprawdopodobniej do jego ucieczki przyczynili się dwaj wartownicy PUBP, Alfred Tysa i Adolf Mosiądz, wcześniej związani z AK²⁵⁴. W śledztwie zarzucono im niedopełnienie obowiązków służbowych i pociągnięto do odpowiedzialności za samowolne opuszczenie miejsca pełnienia warty.

Mimo, odniesionych ran głowy (paraliż części twarzy i uszkodzenie prawego oka) po ośmiotygodniowym pobycie w szpitalu Żebrań przeżył²⁵⁵. Mając świadomość, że była

²⁵³Zbigniew Jarmuszyński s. Konstantego, ur. 13 VIII 1927 r. w Tomaszowie Lubelskim. W czerwcu 1944 r., wraz z tomaszowskimi oddziałami partyzanckimi, brał udział w walkach w Puszczy Solskiej z siłami niemieckimi, które prowadziły operację przeciwko polskim partyzantom w ramach akcji „Sturmwind II”. Zasłynął wtedy z męstwa, pomagając wydostać się z okrążenia jednej z przebijających się partyzanckich grup. W lipcu 1944 r. wstąpił do AK na terenie miasta Tomaszowa. Służył w drużynie pod dowództwem Władysława Kataszyńskiego ps. „Kwak”. Po ucieczce z aresztu w nocy z 18 na 19 listopada 1944 r. ukrywał się. Ujawnił się 7 III 1947 r. w PUBP w Łodzi. Wyjechał do Warszawy, gdzie podjął dalszą naukę. Ukończył studia techniczne, otrzymując stopień inżyniera mechanika. Pracował w Centralnym Zarządzie Przemysłu Obrabiarskiego. Według zachowanych zapisów ewidencyjnych 13 IX 1949 r. Zbigniew Jarmuszyński został zarejestrowany przez MUBP w Warszawie jako tajny informator o pseudonimie „Zocha”. W zasobie AIPN w Warszawie nie zachowała sięteczka personalna informatora „Zochy” o sygn. 2835/I, która protokołem brakowania nr 64/88 z 8 VI 1988 r. została komisyjnie zniszczona (AIPN Lu 012/44 t. 1-2, Akta kontrolno-śledcze dot. Zbigniewa Jarmuszyńskiego, Karta z kartoteki ogólnoinformacyjnej (odtworzeniowej) Biura „C” MSW dot. Zbigniewa Jarmuszyńskiego, sygn. AIPN BU 2912/1, Karta z kartoteki historycznej KWMO w Łodzi dot. Zbigniewa Jarmuszyńskiego, sygn. AIPN Ld 030/346).

²⁵⁴ W. W. Bednarski, *z dziejów kolaboracji...*, s. 76-77.

²⁵⁵ W październiku 1953 r. Jarmuszyński raz jeszcze zeznawał w sprawie zamachu na Aleksandra Żebrunia w siedzibie PUBP w Łodzi. W śledztwie pojawił się wątek osoby por. Jana Szejna s. Jana, ur. 26 XII 1914 r. w Tomaszowie Lubelskim, który także miał być powiązany z zamachem. Jarmuszyński zeznał, że Szejn kilka dni przed zamachem zlecił rozkaz jego wykonania żołnierzowi AK, Jerzemu Ostrowskiemu. W sprawie Szejna wszczęto śledztwo i rozesłano listy gończe. Ustalono, że na stałe mieszka w Koszalinie i pracuje w tamtejszym WUBP. Przypuszczenia te jednak się nie potwierdziły. Ostatecznie w wyniku podjętej współpracy z innymi jednostkami terenowymi PUBP na Górnym Śląsku ustalono, że poszukiwany Jan Szejn mieszkał w Legnicy. W jego sprawie tamtejszy PUdsBP założył 24 I 1956 r. sprawę ewidencyjno-obszerną pod kryptonimem „Zapałka”. 10 XII 1956 r. postanowieniem oficera operacyjnego PUdsBP

to próba nieudanego wyroku śmierci, nie zdecydował się na powrót do Tomaszowa Lubelskiego. Podobnie uczynili bracia Umerowie czy Walerian Ciechaniewicz, którzy z obawy o swoje życie, zdecydowali się na wyjazd do Lublina. Aleksander Żebruń po okresie rekonwalescencji, 21 stycznia 1945 r. z rozkazu kierownika WUBP w Lublinie został przeniesiony do pracy w PUBP w Kraśniku na stanowisko kierownika²⁵⁶.

Na miejsce Aleksandra Żebrunia powołany został jego dotychczasowy zastępca Mikołaj Głowacki, który objął stanowisko pełniącego obowiązki kierownika. Wraz z objęciem przez niego nowej funkcji, stan osobowy PUBP w Tomaszowie wynosił ogółem 31 funkcjonariuszy. Obok przyjętych we wrześniu 1944 r. etaty PUBP uzupełnili dodatkowo: Jan Pacuła, Grzegorz Rychel²⁵⁷ (wywiadowca sekcji 2), Włodzimierz Stasiuk²⁵⁸ (wywiadowca sekcji 1), Zbigniew Zajączkowski (wywiadowca sekcji 1), Jan

w Legnicy, Tadeusza Frelicha, zaniechano dalsze prowadzenie sprawy o kryptonimie „Zapałka” i złożono ją do archiwum spraw ewidencji operacyjnej. (AIPN Wr 024/7015 t. 1–4, Sprawa ewidencyjno–obserwacyjna kryptonim „Zapałka” dot. Jana Szejna. Materiały operacyjne dot. byłego oficera Armii Krajowej z terenu Tomaszowa Lubelskiego (Komendanta VI Obwodu AK Tomaszów Lubelski).

²⁵⁶ Po krótkim okresie sprawowania stanowiska kierownika PUBP w Lubartowie, Aleksander Żebruń – podobnie jak w Tomaszowie – dał się poznać jako osoba cyniczna i bezwzględna zarówno wobec żołnierzy AK, jak i miejscowej ludności. Bez wątpienia ponownie dała o sobie znać jego antypolska fobia i retoryka wymierzona przeciwko polskim współpracownikom i miejscowej ludności. Według charakterystyki pracy był *mało przystępny i szorstki. Nie potrafi zyskać sobie sympatii u swego personelu i dlatego jest nie lubiany.* Podlegli funkcjonariusze, skarżąc się ordynarne traktowanie przez przełożonego wystosowali 7 V 1945 r. skargę do kierownika WUBP w Lublinie, za co Żebruń otrzymał naganne z jednoczesnym upomnieniem, że jeśli takowe przewinienia powtórzą się w przyszłości, to będzie pociągnięty do odpowiedzialności. W rezultacie 21 VIII 1945 r. Żebruń został przeniesiony na tożsame stanowisko do Puław gdzie także okrył się złą sławą. Stąd po półrocznym pobycie został przeniesiony do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko kierownika sekcji 2 Wydziału V. 1 VI 1946 r. skierowany do pracy w MBP gdzie w latach 1946–1956 pełnił początkowo funkcję starszego referenta sekcji II Wydziału IV Departamentu V, zastępcy kierownika i kierownika sekcji II Wydziału IV, a następnie zastępcy Naczelnika do spraw polityczno–wychowawczych Więzienia karno–śledczego w Warszawie i starszego inspektora sekcji szkolenia wydziału kadr i szkolenia. Zwolniony ze służby 31 XII 1956 r. (AIPN BU 2545/1070, Akta personalne Aleksandra Żebrunia).

²⁵⁷ Grzegorz Rychel s. Aleksego, ur. 18 III 1913 r. w Cześniakach. Do 1983 r. Grzegorz Rychel nie figurował w ewidencji byłych funkcjonariuszy MO i SB. Dopiero w 1983 r. jego służbę w PUBP w Tomaszowie Lubelskim potwierdzili dawni towarzysze – Józef Kijko i dwóch funkcjonariuszy KP MO w Tomaszowie Lubelskim, Paweł Legeżyński i Bazyli Lesiuk. Według zachowanych szczątkowych dokumentów służbę w PUBP w Tomaszowie pełnił do 15 VII 1948 r. (AIPN Lu 0296/37, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Grzegorza Rychela).

²⁵⁸ Włodzimierz Stasiuk s. Mikołaja, ur. 15 VI 1908 r. w Woli Gródeckiej, pow. Tomaszów Lubelski. Narodowości ukraińskiej. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. Od 1927 r. działał w ukraińskim lewicowym ugrupowaniu politycznym „Sel–Rob”. W 1930 r. powołany do czynnej służby wojskowej w garnizonie Tomaszów Lubelski. Po przejściu do cywila powrócił w rodzinne strony. Członek KPZU. Za działalność komunistyczną w 1931 r. został aresztowany i osadzony w więzieniu w Tomaszowie Lubelskim. Wyrokiem Sądu Okręgowego w Zamościu skazany na 6 lat więzienia i utratę praw obywatelskich na 10 lat. Wyrok odbywał w więzieniach w: Zamościu, Janowie, Drohobyczu i Siedlcach. Po wyjściu z więzienia w 1936 r. nawiązał kontakty z organizacją „Czerwona Pomoc”, z ramienia, której pełnił funkcję sekretarza na rejon Łaszczów. Za działalność w tej organizacji, 13 VII 1939 r. ponownie aresztowany i osadzony w więzieniu. 13 IX 1939 r. wypuszczony na wolność. W okresie okupacji niemieckiej pracował jako agronom wiejski. Nawiązał współpracę z BCh. 5 X 1944 r. złożył podanie o przyjęcie do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 16 X 1944 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wywiadowcy sekcji 1 z dniem 5 X 1944 r. Od 5 XI 1944 r. referent sekcji 2 PUBP w Tomaszowie Lubelskim, zaś od 18 II 1945 r. – starszy referent sekcji 2 PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 12 IX 1945 r. ukończył Centralną Szkołę

Gomułka²⁵⁹(wywiadowca sekcji 2), Adolf Mosiądz (wartownik), Ludwik Wójcik²⁶⁰ (wywiadowca sekcji 3), Stanisław Kostrubiec²⁶¹ (buchalter), Stanisław Martyniak²⁶² (sekretarz sekcji 7), Bazyli Nazar²⁶³ (wywiadowca sekcji 4) i Arseni Ostaszewski²⁶⁴(sekretarz

MBP w Łodzi. Po ukończeniu szkoły skierowany do dyspozycji kierownika WUBP w Białymstoku. 3 X 1945 r. mianowany p. o. kierownika PUBP w Bielsku Podlaskim. 5 XII 1945 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Suwałkach na stanowisko p. o. kierownika tego urzędu. 20 II 1946 r. zastrzelony w trakcie wykonywania obowiązków służbowych przez swojego zastępcę – Jana Kwiatkowskiego (AIPN Bi 101/333, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Włodzimierza Stasiuka).

²⁵⁹ Jan Gomułka s. Jana, ur. 30 I 1923 r. w Woźuczynie, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył dwie klasy gimnazjum. W okresie okupacji niemieckiej w BCh. Po wkroczeniu ACz na teren powiatu tomaszowskiego podjął służbę w MO w Tyszowcach, a następnie – z rekomendacji Hipolita Wojtasa funkcjonariusza PUBP w Tomaszowie Lubelskim i Józefa Typka prezesa SL w Tomaszowie Lubelskim – przyjęty 7 X 1944 r. do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wywiadowcy sekcji 2. 21 II 1945 r. z powodu pijaństwa przeniesiony do dyspozycji kierownika WUBP w Lublinie. 4 V 1945 r. zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa i skierowany do RKU (AIPN Lu 0296/249, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Jana Gomułki).

²⁶⁰ Ludwik Wójcik s. Antoniego, ur. 19 X 1908 r. w Radkowie. W 1930 r. służył w wojsku. Ukończył 5 klas szkoły podstawowej. Od 1931 r. należał do KPZU, gdzie pełnił funkcję sekretarza w Kmiczynie. W 1934 r. za działalność komunistyczną skazany wyrokiem Sądu Okręgowego w Zamościu na karę 1 roku i 6 miesięcy więzienia. Wyrok odbywał w Zamościu, Tomaszowie i Sandomierzu. W 1939 r. wyjechał do ZSRR, skąd powrócił 1942 r. W okresie okupacji niemieckiej należał do BCh. Od 22 X 1944 r. w PPR. 26 X 1944 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim. W grudniu 1944 r. został uprowadzony i zamordowany przez UPA w lesie dobrzeckim (AIPN Lu 0296/86, Akta osobowe funkcjonariusza UB dot. Ludwika Wójcika).

²⁶¹ Stanisław Kostrubiec s. Józefa, ur. 16 I 1919 r. w Krynicach pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej, tygodniowy kurs rachmistrzów i pięcioletniowy kurs dla kierowników spółdzielni. W latach 1935–1939 sekretarz koła Młodzieży Wiejskiej „Wici”. W okresie okupacji niemieckiej rachmistrz w spółdzielni w Krynicach (od 9 IX 1940 r. do 1 XI 1941 r.), a następnie, w okresie od 1 II 1942 r. do 1 XII 1942 r. delegat Spółdzielczej Rady Okręgowej w Tomaszowie Lubelskim. Członek oddziału BCh pod dowództwem por. Roberta Aborowicza ps. „Azja”. 1 II 1943 r. brał udział w bitwie partyzanckiej BCh z oddziałami niemieckimi pod Zaborecznem w trakcie tzw. powstania zamojskiego. W związku z uczestnictwem w bitwie poszukiwany przez gestapo w Zamościu. Od 1 IX 1944 r. do 20 X 1944 r. buchalter w Gminnej Radzie Narodowej w Krynicach. 26 X 1944 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko buchaltera. 5 VIII 1945 r. zwolniony na własną prośbę z pracy w PUBP w Tomaszowie z powodu wyjazdu na zachodnie tereny Polski (AIPN Lu 0296/322, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Stanisława Kostrubca).

²⁶² Stanisław Martyniak s. Pawła, ur. 4 V 1903 r. w Małoniżu, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył dwie klasy seminarium nauczycielskiego. Z zawodu kupiec. 20 XI 1944 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko sekretarza sekcji 7. 3 III 1945 r. zwolniony z pracy w organach bezpieczeństwa. Po zwolnieniu z PUBP zamieszkał na terenie powiatu gdańskiego. W zasobie archiwalnym IPN nie zachowały się akta personalne Stanisława Martyniaka. (Karta z kartoteki funkcjonariuszy WUSW w Lublinie dot. Stanisława Matyniaka, sygn. IPN Lu 028/2547).

²⁶³ Bazyli (Wasył) Nazar s. Józefa, ur. 12 IV 1923 r. w Szlatynie, pow. Tomaszów Lubelski, narodowość ukraińska. Ukończył siedem klas szkoły podstawowej. W latach 1934–1938 członek KPZU w Szlatynie. W okresie okupacji niemieckiej 26 IX 1942 r. wywieziony na roboty przymusowe do Niemiec, gdzie pracował w fabryce lokomotyw w Wittenbergii. 5 IV 1943 r. powrócił w rodzinne strony. 15 XI 1944 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wywiadowcy Sekcji IV. 8 XII 1944 r. zamordowany przez nieznaną sprawców. 18 XII 1944 r. PUBP w Tomaszowie wszczął śledztwo w sprawie śmierci Bazylego Nazara, które ostatecznie nie wykazało sprawców zabójstwa. (AIPN Lu 0296/80, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Bazylego (Wasyła) Nazara).

²⁶⁴ Arseni Ostaszewski s. Onufrego, ur. 26 VI 1908 r. w Jurowie, pow. Tomaszów Lubelski. Wykształcenie średnie. W 1915 r. na skutek wojny, wraz z rodziną ewakuowany do Saratowa w głąb ZSRR. Po zakończeniu działań wojennych, pod koniec 1918 r., powrócił na teren powiatu tomaszowskiego. W 1924 r. nawiązał kontakty organizacyjne z KPZU w Jarczowie. W latach 1931–1932 członek egzekutywy powiatowej KPZU. W 1930 r. został powołany do czynnej służby wojskowej w 23 pp. we Włodzimierzu Wołyńskim. Po odbyciu służby powrócił w rodzinne strony. W 1932 r. w związku z działalnością komunistyczną aresztowany i skazany wyrokiem Sądu Okręgowego w Zamościu na 5 lat więzienia. Karę odbywał w Siedlcach

urzędu). Według raportu kierownika PUBP z liczby 31 jedynie siedmiu pracowników było zatwierdzonych na etacie PUBP otrzymując wynagrodzenie za swoją pracę.

Mikołaj Głowacki urodził się 7 grudnia 1915 r. w Tomsku. Był synem Stefana i Marii Hrycek. W 1922 r. wraz z rodzicami powrócił do kraju, osiadł w Cześnikach w gminie Kotlice (w powiecie tomaszowskim). W 1929 r. ukończył 5 klas szkoły podstawowej, po czym podjął dwuletnią praktykę zawodową w warsztacie stolarskim, po ukończeniu której w 1931 r. założył warsztat stolarski. W 1934 r. wstąpił do Komunistycznego Związku Młodzieży Zachodniej Ukrainy, zaś w 1936 r. – do Stronnictwa Ludowego. Za działalność w KZMZU we wrześniu 1936 r. został aresztowany i osadzony w więzieniu w Zamościu. 18 grudnia 1937 r. wyrokiem Sądu Rejonowego w Zamościu został skazany na 5 lat więzienia. W więzieniu przebywał do momentu wybuchu wojny w 1939 r. Wraz z chwilą wkroczenia oddziałów ACz na teren Lubelszczyzny włączył się aktywnie w organizowanie Komitetu Rewolucyjnego w Cześnikach. W październiku 1939 r. wraz z oddziałami ACz wyjechał do miejscowości Bar (ZSRR), gdzie podjął pracę w fabryce cukru. W kwietniu 1940 r. powrócił na teren powiatu tomaszowskiego.

W grudniu 1940 r. aresztowany przez gestapo i osadzony w więzieniu w Zamościu. Po sześciu tygodniach został przewieziony do obozu koncentracyjnego w Koblencji nad Renem, gdzie został zatrudniony przy pracach w kamieniołomie. Na skutek złego stanu zdrowia w czerwcu 1941 r. został przewieziony do więzienia we Frankfurcie nad Menem, a następnie do więzienia gestapo w Kassel, Wrocławiu i Krakowie, a stąd ponownie został przewieziony do więzienia w Zamościu, gdzie na skutek starań rodziców i niedostatecznych dowodów winy – 27 października 1941 r. został zwolniony z aresztu. Osiadł w Zamościu, gdzie podjął pracę w spółdzielni ukraińskiej jako sprzedawca. W listopadzie 1942 r. został ponownie aresztowany przez gestapo na terenie Zamościa. Uciekł w trakcie eskortowania do więzienia. Przez dwa miesiące ukrywał się w Warszawie, a następnie w Hrubieszowie,

i Grudziądzu. W 1936 r. na mocy amnestii wyszedł na wolność. W okresie okupacji niemieckiej pracował w Urzędzie Gminnym w Jarczowie na stanowisku zastępcy sekretarza. Ukrywał się przed okupantem w związku z uniknięciem wywiezienia na roboty przymusowe do Niemiec. 26 X 1944 r. z rekomendacji funkcjonariuszy PUBP w Tomaszowie, Arseniusza Wójtowicza i Włodzimierza Stasiuka przyjęty do pracy w tym urzędzie na stanowisko sekretarza. Od 7 VIII 1946 r. referent personalny PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 10 X 1946 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Kraśniku na stanowisko starszego referenta z jednoczesnym p. o. zastępcy szefa. Od 12 X 1947 r. zastępca szefa PUBP w Kraśniku. 28 I 1948 r. skierowany na roczną szkołę do CW MBP. 1 VII 1948 r. przeniesiony na etat CW MBP. 17 IV 1949 r. ukończył roczną szkołę CW MBP w Legionowie. Po ukończeniu szkoły 30 V 1949 r. mianowany zastępcą szefa z jednoczesnym p. o. szefa PUBP w Kraśniku. 25 XI 1950 r. przekazany do dyspozycji szefa WUBP w Koszalinie. Od 1 III 1951 r. referent sekcji 2 Wydziału IV WUBP w Koszalinie. Od 1 VII 1951 r. referent Wydziału Ogólnego WUBP w Koszalinie. Od 1 VI 1953 r. referent sekcji administracyjnej Wydziału ogólnoadministracyjnego WUBP w Koszalinie. 30 XI 1953 r. zwolniony z pracy w organach BP (AIPN Sz 0116/621, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Arseniego Ostaszewskiego).

gdzie 1 sierpnia 1943 r. wstąpił w szeregi policji ukraińskiej. W policji pracował przez 1,5 miesiąca. Tam został rozpoznany jako komunista, w porę uprzedzony, uciekł ze służby i ukrywał się. Wraz z wkroczeniem na teren województwa lubelskiego oddziałów Acz, ujawnił się. W sierpniu 1944 r. został powołany przez Wojewódzki Referat Bezpieczeństwa Publicznego na stanowisko zastępcy komendanta powiatowego MO w Tomaszowie Lubelskim, a następnie 15 września 1944 r. podjął służbę w RBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisku zastępcy kierownika²⁶⁵.

Po objęciu przez Mikołaja Głowackiego stanowiska, jego rozkazem podjęto dalsze działania pacyfikacyjne w terenie: Przeprowadzono m.in. rewizję w mieszkaniu Józefa Łopuszyńskiego, zamieszkałego w Tomaszowie, który podejrzewany był o współpracę z AK i przechowywanie literatury konspiracyjnej. W trakcie dokonywanej rewizji funkcjonariusze zostali ostrzelani przez trzyosobową grupę żołnierzy AK. W wyniku wymiany ognia została zastrzelona córka Józefa Łopuszyńskiego, Janina. Ciężko ranny został także funkcjonariusz Józef Kijko i jeden z żołnierzy AK, który zdołał, wraz z pozostałymi, zbiec z miejsca. Zamach na Żebrunia i Kijkę wywołał wściekłość Mikołaja Głowackiego, który zarządził intensywne przeczesywanie terenu, w wyniku którego aresztowano łącznie 89 osób podejrzewanych, z liczby tej 59 związanych było z AK²⁶⁶.

Jednym słowem sytuacja – nie przedstawiała się najlepiej. *Propaganda PKWN nazywa nas bandytami, mordercami, faszystami, pacholkami Hitlera itp. Terror NKWD taki sam jak gestapo [...].* – Meldował do gen. Kopańskiego zaniepokojony sytuacją na Lubelszczyźnie szef sztabu Okręgu Lublin, płk Franciszek Żak²⁶⁷. Podobnie postrzegano sytuację w powiecie tomaszowskim. W meldunku sytuacyjnym szefa BiP tomaszowskiego Obwodu AK, z listopada 1944 r., zdawano sobie sprawę, że *w obwodzie sytuacja od początku października 1944 r. wciąż pogarsza się, aresztowania masowe w stylu niemieckim, oblawy na wsie i Tomaszów. Budzi to coraz silniejszy odruch oporu. [...]. Nastrój społeczeństwa w obwodzie dobry. Świadomość celów PKWN i NKWD i PPR duża. Orientacja polityczna niezła*²⁶⁸.

²⁶⁵ AIPN Lu 0296/244, Akta personalne funkcjonariusza UB Mikołaja Głowackiego, k. 2–3.

²⁶⁶ AIPN Lu 034/2, Raport nr 9 kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim do WUBP w Lublinie, 14 XI 1944 r., s. 27–28 (numeracja PDF).

²⁶⁷ *Meldunek szefa sztabu Okręgu Lublin płk. Franciszka Żaka do gen. Kopańskiego o oddziałach Armii Berlinga i o terrorze sowieckim* [w:] *Armia Krajowa w Dokumentach 1939–1945. Październik 1944–lipiec 1945*, Londyn 1981, s. 86.

²⁶⁸ APL, sygn. 35/1072/0/1.20/255, Korespondencja wychodząca i meldunki sytuacyjne komórki Biura Informacji i Propagandy Obwodu Tomaszów Lubelski, Meldunek sytuacyjny za listopad 1944 r., 2 XII 1944 r., s. 4.

Kolejne aresztowania odbyły się w okresie od 22 do 23 listopada 1944 r. Aresztowania poprzedzone były sporządzeniem planu, opracowanego przy współudziale WUBP w Lublinie, PUBP w Tomaszowie i NKWD. W planie ujęto łącznie 51 osób przewidzianych do aresztowania. Ostatecznie w tych dniach ujęto 14 osób należących do 2 plutonu 9 pp. Leg. pod dowództwem Jerzego Sosiny „Tatara”²⁶⁹. Masowe aresztowania, które dotknęły powiat tomaszowski, miały związek z działalnością dwóch batalionów wojsk wewnętrznych, które od 13 października 1944 r. podjęły akcje pacyfikacyjne na terenie powiatów: Zamość, Biłgoraj i Tomaszów Lubelski. W listopadzie 1944 r., łącznie w tych trzech powiatach, aresztowano 664 osoby, z czego 479 należało do AK²⁷⁰.

Wraz z przyjęciem do PUBP w Tomaszowie pierwszych funkcjonariuszy, pojawił się problem z ich pochodzeniem i narodowością. Większość zatrudnionych stanowili funkcjonariusze narodowości ukraińskiej i Polacy pochodzenia ukraińskiego. W powiecie tomaszowskim Ukraińcy stanowili łącznie 25% ogółu ludności²⁷¹.

Na ten problem szczególną uwagę zwrócił w jednym z raportów kierownika Wydziału ogólno-organizacyjnego GZI WP, ppłk. Eugeniusz Szyr, który w piśmie do Ministra BP powołał się na uwagi z raportu sporządzonego przez chor. Żółkiewskiego, przybyłego z zewnętrzną kontrolą do PUBP w Tomaszowie Lubelskim: *skład osobowy Korpusu Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie jest wyłącznie z ludności ukraińskiej, która to część z nich pracowała w rozmaitych organizacjach i instytucjach ukraińskich, lub też niemieckich, za czasów okupacji niemieckiej. Dowódcy AK wykorzystują wielki antagonizm narodowościowy, na terenie miasta i w powiecie [...]. Funkcjonariusze Bezpieczeństwa Publicznego są Ukraińcami, przez co sami są izolowani i nie mają źródeł prawdziwych informacji i są bezwładni*²⁷².

Podobne spostrzeżenia pojawiły się w pokontrolnym raporcie sporządzonym przez por. Henryka Deresiewicza²⁷³ w listopadzie 1944 r., w którym czytamy: *Ludność Polska*

²⁶⁹ AIPN Lu 034/2, Sprawozdanie z pobytu w Tomaszowie Lubelskim, s. 34 (numeracja PDF).

²⁷⁰ F. Gryciuk, P. Matusiak, *Represje NKWD wobec żołnierzy Podziemnego Państwa Polskiego w latach 1944–1945, t. 1. Wybór źródeł*, Siedlce 1995, s. 24.

²⁷¹ R. Wnuk, *Konspiracja akowska i poakowska...*, s. 10.

²⁷² *Ibidem*, Pismo ppłk. Eugeniusza Szyra do Ministra BP Stanisława Radkiewicza, 25 XI 1944 r., s. 40 (numeracja PDF).

²⁷³ Henryk Deresiewicz s. Romana, ur. 18 XI 1914 r. w Krakowie. W 1934 r. ukończył VI Państwowe Gimnazjum im. Tadeusza Kościuszki w Krakowie, a następnie podjął studia na wydziale Prawa i Administracji UJ w Krakowie. W 1936 r. z powodów finansowych przerwał studia i wniósł podanie o odbycie zasadniczej służby wojskowej. Skierowany na dywizyjny kurs podchorążych rezerwy przy 57 pp. Karola II w Poznaniu. Kurs ukończył w stopniu kaprała podchorążego. Po odbyciu służby wojskowej w 1937 r. podjął kontynuację nauki na uniwersytecie. W 1938 r. odbył ćwiczenia wojskowe, po ukończeniu, których otrzymał stopień sierżanta podchorążego. Wybuch wojny w 1939 r. zastał go w Łucku, gdzie pracował jako pracownik leśny. W trakcie wybuchu wojny sowiecko-niemieckiej pracował na stacji Kamień Koszyrski.

*oburzona jednak jest, że dopuszczono na kierownika urzędu człowieka, który za okupacji był komendantem policji ukraińskiej i specjalnie gnębił ludność polską, inni współpracownicy urzędu w przewalającej większości rekrutują się z Ukraińców²⁷⁴. Podobne uwagi miała komendantura tomaszowskiego AK: *Tomaszowskie UB składa się z ponad 50% Ukraińców, zajadłych wrogów polskości, którzy, gdzie tylko mogą mszczą się na Polakach. Wszyscy sprawcy w tutejszym UB to skomunizowani Ukraińcy²⁷⁵. W tej sprawie wypuszczono także ulotki ostrzegające przed Aleksandrem Żebruniem o treści: *ukraiński nacjonalista Żebruń na czele milicji bulbowców w polskim Tomaszowie. Oto rządy zdradzieckiego PKWN Wasilewskiej i Berlinga²⁷⁶.***

Podobnie sprawa narodowościowa przedstawiała się w KP MO w Tomaszowie. W meldunku z 25 września 1944 r. sporządzonym przez komendanta jednego z rejonów Obwodu AK Tomaszów Lubelski²⁷⁷ możemy przeczytać, że: *NKWD w dalszym ciągu prowadzi intensywną akcję szpiegowską bądź samodzielnie, bądź przy pomocy Milicji Obywatelskiej. Szpiclów werbuje się głównie spośród ludności ukraińskiej. (...) Milicja w powiecie tomaszowskim powoli zmienia się w organizację bojówek ukraińskich. Szpiclów werbuje się od czasu śmierci dawnego komendanta Wawrzyszczaka, komendę objął Ukrainiec z Cześnik, Głowacki. Rozpoczął on ponowny werbunek do milicji, przy czym w niektórych gminach 80–100% nowoprzyjętych stanowili Ukraińcy. Tomaszów ma oddział milicji złożony z 83 Ukraińców i 17 Polaków. [...] Głowacki na zlecenie Żebrunia wydaje obecnie zlecenia na broń, przy czym ani jeden Polak dotychczas zezwolenia nie otrzymał, otrzymało zaś wielu Ukraińców²⁷⁸.*

Wówczas nawiązał kontakty z partyzantką sowiecką, której dostarczał broń i udzielał wywiadu. W 1944 r. walczył w ochotniczym oddziale za Bugiem (oddział nie był podporządkowany AL). Po rozbiciu oddziału został przydzielony do I Brygady AL, do kompanii dowodzonej przez por. Paszkowskiego, gdzie pełnił funkcję dowódcy plutonu. Równocześnie wstąpił do PPR. Dowodzony przez niego pluton brał udział w wielu bitwach partyzanckich, m.in. w lasach janowskich. Był dwukrotnie ranny. Po wkroczeniu ACz, podjął pracę w KP MO w Kraśniku jako szef kancelarii. 16 IX 1944 r. przyjęty do pracy w WUBP w Lublinie jako oficer śledczy sekcji 7. W okresie od 16 I do maja 1945 r. inspektor WUBP w Lublinie, naczelnik Wydziału II WUBP w Lublinie, a następnie naczelnik Wydziału do Walki z Bandytyzmem WUBP w Lublinie. Zginął 24 V 1945 r. w bitwie ze zgrupowaniem partyzantów AK–DSZ pod dowództwem mjr. Mariana Bernaciaka „Orlika” w Lesie Stockim, gdzie dowodził grupą operacyjną UB (AIPN Lu 028/534, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Henryka Deresiewicza, J. Ślaski, *Żołnierze wyklęci*, Warszawa 1996).

²⁷⁴ G. Joniec, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1945...*, s. 16.

²⁷⁵ APL, sygn. 35/1099/0/6.3/170, Meldunek sytuacyjny za miesiąc grudzień 1945 r., k. 133.

²⁷⁶ APL, sygn. 35/1099/0/8.10/359, Ulotki potępiające zbrodniczą działalność Ukraińców, s. 1.

²⁷⁷ Meldunek podpisany jest przez komendanta rejonu. Na końcu meldunku brak adnotacji o imieniu i nazwisku oraz dokładnym rejonie.

²⁷⁸ H. Pająk, *Zbrodnie UB–NKWD*, Lublin 1995, s. 184.

Brak realnych działań w zakresie organizacji urzędu i doboru kadry, a także dokonany przez AK zamach na kierownika PUBP w Tomaszowie, Aleksandra Żebrunia, spowodował, że w okresie od 21 do 29 listopada 1944 r. w PUBP w Tomaszowie Lubelskim odbyła się kontrola przeprowadzona przez WUBP w Lublinie. Po jej zakończeniu przygotowano sprawozdanie i raport, w których krytycznie odniesiono się do dotychczasowej pracy urzędu i jego kierownika, Mikołaja Głowackiego. W sprawozdaniu czytamy, że: *w biurach urzędu brak dyscypliny wśród pracowników, zupełnie obcy ludzie przychodzą do biura, przeglądają papiery urzędowe, są informowani o wszystkich sprawach urzędu. Pracownicy (funkcjonariusze) nie są obeznani ze sposobami pracy, zwracają się oni do kierownika w niektórych wypadkach po instrukcje. Kierownik sprawami służbowymi mało się zajmuje. Wywiadu na terenie powiatu tomaszowskiego praktycznie nie ma. Obserwowano także kierownika urzędu i stwierdzono, że spotyka się z podejrzanymi osobami na terenie miasta, prowadzi z nimi dyskusje [...]. Ludność miejscowa jest zdania, że kierownictwo UB jest wybitnie bulbowskie [...] Na pracowników są angażowani ludzie, na których nie prowadzi się wywiadu*²⁷⁹. W raporcie zaś stwierdzono podobne konkluzje, zwracając szczególną uwagę na słabą organizację pracy, brak dokumentacji sporządzonej na aresztowanych. Skrytykowano także pracę wywiadowczą, niewystarczającą dyscyplinę funkcjonariuszy i ich nieodpowiedzialne podejście do pracy²⁸⁰.

Postępowanie kontrolne wieńczyła analiza stanu aparatu bezpieczeństwa w powiecie, w której odniesiono się w sposób bardzo krytyczny do funkcjonowania PUBP. Przyczynę takiego stanu rzeczy upatrywano przede wszystkim w braku sieci agenturalnej i informacyjnej, a także w samej pracy urzędu, którą określono jako chaotyczną. Uwagi krytyczne nie ominęły także kierownika tomaszowskiego PUBP, któremu zarzucano brak dynamiki na stanowisku kierowniczym i pobłażliwe podejście względem podległych pracowników. Wynik końcowy sporządzonej analizy dostrzegał poprawę jakości pracy w zmianie dotychczasowego kierownika tomaszowskiego PUBP.

Z kolei z raportów sporządzanych przez Mikołaja Głowackiego wyłaniał się obraz, z którego jasno wynikało, że braki związane z prawidłowym funkcjonowaniem urzędu wynikały z opóźnienia nadawania zatwierdzeń na wolne stanowiska pracy, bądź odmów przedłożonych kandydatur rekomendowanych przez kierownika PUBP. Również otwarta

²⁷⁹ AIPN Lu 034/2, Sprawozdanie do kierownika WUBP w Lublinie, 29 XI 1944 r., s. 30 (numeracja PDF).

²⁸⁰ *Ibidem*, Raport sporządzony przez pracownika IV sekcji Wolińskiego, 27 XI 1944 r., s. 32 (numeracja PDF).

pozostawała kwestia umundurowania i wyżywienia, powodująca negatywny stosunek do pracy funkcjonariuszy już przyjętych. Pomimo wielu braków organizacyjnych w grudniu 1944 r. zatrudnionych w PUBP było 33 pracowników, z czego jedynie 7 zatwierdzonych było na etacie funkcjonariusza²⁸¹.

Mikołaj Głowacki 8 grudnia 1944 r. pisał: *sytuacja w naszym powiecie znacznie się poprawiła, jak wynika z agenturalnych danych i od informatorów, we wszystkich organizacjach antypaństwowych następuje przestrach, a to w związku z tym, że ze strony naszej zadajemy im nowe ciosy*. Pisząc te słowa funkcjonariusze podlegli Głowackiemu trzy dni wcześniej, 5 grudnia, odnieśli największy sukces od momentu utworzenia PUBP. Tego dnia w wyniku akcji operacyjnej w okolicach Suśca aresztowano ówczesnego komendanta tomaszowskiego obwodu AK, Władysława Surowca „Sosnę”. Jeszcze w dniu aresztowania doszło do jego pierwszego przesłuchania w siedzibie PUBP w Tomaszowie przez kpt. NKWD Karuhina. Podczas przesłuchania „Sosna” lakonicznie odniósł się do zadawanych pytań. Poza ujawnieniem podziału okręgu lubelskiego AK i wymienieniu pseudonimów nie ujawnił innych znaczących informacji w sprawie²⁸².

Warto nadmienić, że od 1 do 8 grudnia 1944 r. PUBP w Tomaszowie aresztowało 31 osób powiązanych przede wszystkim z AK²⁸³, zaś łączna liczba osób ujętych przez tomaszowski PUBP wynosiła 330 osób (stan na 1 grudnia 1944 r.). Z liczby tej aż 149 aresztowanych przetransportowano do więzienia w Lublinie i Zamościu (aż 87²⁸⁴ osób

²⁸¹ *Ibidem*, Raport nr 12 do Kierownika WUBP w Lublinie, 8 XII 1944 r., s. 45 (numeracja PDF).

²⁸² AIPN Lu 021/1011, Akta kontrolno–śledcze dot. Władysława Surowca.

²⁸³ IPN Lu 034/2, Raport nr 12 kierownika PUBP do WUBP w Lublinie, 8 XII 1944 r., s. 41–42 (numeracja PDF).

²⁸⁴ Wśród przetransportowanych do Lublina znaleźli się: Waclaw Smoła (Podhorce), Leszek Lubomęski (Tomaszów), Antoni Knichał (Michalów), Tadeusz Gajewski (Podhorce), Czesław Brzezicki (Michalów), Henryk Kałużyński (Tomaszów), Stefan Zwoliński (Podhorce), Radosław Paluszyński (Chodywańce), Grzegorz Lipczyński (Kryniczki), Bogumiła Sobeska (Wożuczyn), Wiktor Miłaszewski (Wożuczyn), Tadeusz Adler (Narol), Wiesław Maciuszko (Tomaszów), Józef Bednarczyk (Majdan), Tadeusz Bełdowski (Rachanie), Aleksander Czuchaj (Małoniż), Józef Musiał (Narol), Henryk Rywacki (Siemnice), Mieczysław Bełdowski (Rachanie), Tadeusz Jakubiak (Kłątwy), Antoni Zwolak (Dzierążnia), Longin Wiaczek (Dzierążnia), Antoni Płaneta (Komarów), Piotr Woźnicki (Tomaszów), Bolesław Derkacz (Wożuczyn), Bolesław Kamiński (Typin), Szczepan Majdański (Typin), Józef Mokrzyński (Typin), Paweł Kamiński (Typin), Edward Rachański (Nedeżów), Marian Gliński (Sznury), Zdzisław Stępora (Podhorce), Zbigniew Jachimski (Tomaszów), Jerzy Sasin (Tomaszów), Eugeniusz Giega (Tomaszów), Mieczysław Kotaszyński (Tomaszów), Stanisław Tomaszewski (Tomaszów), Lesław Klepacki (Tomaszów), Czesław Kudlicki (Tomaszów), Jan Soroka (Dzierążnia), Jerzy Ostrowski (Tomaszów), Zdzisław Ostrowski (Tomaszów), Waldemar Miarczyński (Tomaszów), Ryszard Nowak (Tomaszów), Bolesław Skurcz (Sabaudia), Zygfryd Wronka (Żerniki), Henryk Węgrzyn (Justynówka), Franciszek Kisz (Nedeżów), Władysław Szymczyszyn (Podhorce), Bernard Cyc (Podhorce), Antoni Kraś (Tyszowce), Edward Matej (Tomaszów), Tadeusz Lejczak (Tomaszów), Mieczysław Soroka (Dzierążnia), Józef Majdanik (Typin), Bronisław Kąkol (Dzierążnia), Jan Świderek (Tomaszów), Eugeniusz Kadler (Dzierążnia), Jan Misztal (Komarów), Edward Skurcz (Sabaudia), Łukasz Czarnopyś (Tomaszów), Jan Kawecki (Tomaszów), Bronisław Palak (Dzierążnia), Mieczysław Kąkol (Dzierążnia), Jan Malec (Tomaszów), Eugeniusz Czok (Nedeżów), Henryk Matachowski (Tomaszów), Władysław Rachański (Nedeżów), Julian Gołębski (Klemensów), Wojciech Gołębiowski

powiązanych było z AK, 28 volksdeutschów²⁸⁵, 1 osoba z OUN–UPA, 1 osoba za szpiegostwo).

Pozostali więźniowie przetransportowani zostali do Trybunału Wojskowego w Tomaszowie za broń (1 osoba), do Zamościa za niestawienie się na komisję poborową (7 osób), do Żandarmerii Polowej i Operatywnego Batalionu w Tomaszowie za dezercję (10 osób), do KP MO w Tomaszowie za fałszywe dokumenty i uchylanie się od służby wojskowej (8 osób). Pozostałe 130 osób zwolniono z powodu braku dowodów. Łącznie, po odesłaniu do innych miejsc i zwolnieniu, w areszcie PUBP przetrzymywano 51 więźniów, z czego 26 należało do AK, czterech do OUN, siedmiu za różne przewinienia, piętnastu volksdeutschów i jedna osoba zdefiniowana przez PUBP jako „terrorysta”²⁸⁶.

(Tomaszów), Jan Kukis (Typin), Marian Kulik (Michalów), Zygmunt Remisiewicz (Typin), Henryk Wysocki (Tomaszów), Jan Szmul (Podlodów), Antoni Leszczyński (Tomaszów), Mazurek Czesław (Białowola), Władysław Skorupski (Typin), Stanisław Palak (Typin), Edward Nagaj (Typin), Stanisław Franc (Typin), Stanisław Radziszewski (Tomaszów), Józef Wiśniewski (Tomaszów), Kazimierz Lisak (Nowosiółki), Bronisław Gęborys (Pawłówka), Jan Wójtowicz (Rabinówka), Jan Łopusiewicz (Tomaszów), Eustachy Berbecki (Łaszczów), Władysław Szarowolec (Susiec), Franciszek Węgrzyn (Podhorce), Kazimierz Kaczor (Dzierążnia), Józef Zatorski (Rabinówka) i Sergiej Szymusik (Tomaszów), AIPN Lu 08/187 t. 4, Sprawa Obiektowa kryptonim „Ocean” prowadzona w latach 1944-1958 przez PUBP/Referat SB KPMO w Tomaszowie Lubelskim dotyczy członków AK z powiatu tomaszowskiego. Wykazy osób aresztowanych z lat 1944–1945, Imienny wykaz aresztowanych za przynależność do AK do dnia 1 XII 1944 r. i odesłanych do Lublina przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim, s. 9 (według numeracji PDF).

²⁸⁵ Byli to: Zygmunt Kinas, Kazimierz Oberda (Tomaszów), Eugeniusz Matej, Józef Żmudzki (Tomaszów), Wiktoria Matej (Tomaszów), Stanisława Szyndler (Tomaszów), Tadeusz Tetych (Tomaszów), Krystyna Bolek (Bełżec), Ada Drejer (Bełżec), Stanisław Hip (Bełżec), Józef Krupa, Jakub Wagner (Bełżec), Bronisława Perduta (Bełżec), Katarzyna Rozowska (Bełżec), Mieczysław Lazarowicz (Bełżec), Adam Matej (Tomaszów), Regina Tetych (Tomaszów), Aniela Tetych (Tomaszów), Edward Sochan (Wieprzów), Józef Bender (Rogóżno), Stanisław Tor (Rogóżno), Edward Matej (Antoniówka Stara), Antoni Matej (Antoniówka Stara), Józef Bender (Komarów), Michał Bender (Rogóżno), Józef Złomaniec (Tomaszów), Bronisław Mezgier (Tomaszów) i Stanisław Wiśniewski (Tomaszów), AIPN Lu 08/187 t. 4, Imienny wykaz volksdeutschów aresztowanych przez PUBP w Tomaszowie i odesłanych do Lublina do dnia 1 XII 1944 r., s. 11 (według numeracji PDF).

²⁸⁶ AIPN Lu 08/187 t. 4, Wykaz aresztowanych przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim do dnia 1 grudnia 1944 r., s. 7 (według numeracji PDF). Wśród osób zatrzymanych w areszcie PUBP w Tomaszowie byli: Stanisław Szarowolec (Oseredek), Liliana Jarmuszyńska (Tomaszów), Stanisław Kuczyński (Rabinówka), Zdzisław Martynka (Tomaszów), Tadeusz Nowak (Tomaszów), Józef Woś (kol. Majdanek), Walerian Borek (Susiec), Kazimierz Pozerski (Skwarki), Jan Palak (Zamiany), Leszek Budzyński (Tomaszów), Mieczysław Szypra (Józefówka), Waclaw Wiśniewski (Krzywostok), Erwin Sławikowski (Tomaszów), Marcin Raczkiwicz (Tomaszów), Józef Krzaczkowski (Tomaszów), Julian Hek (Tomaszów), Stefan Adamus (Tomaszów), Kazimierz Krzyżanowski (Tomaszów), Jan Krzyżanowski (Tomaszów), Tadeusz Szczepaniuk (Rogóżno, Antoni Cichoń (Łaszczówka), Antoni Berlicki (Wieprzów), Franciszek Rycak (Wieprzów), Franciszek Stolarczyk (Tomaszów), Zygmunt Kulpa (Przewale), Konstanty Wszola (Przewale). Wszyscy wymienieni przebywali w areszcie w związku z przynależnością do AK. Za przynależność do UPA w areszcie przebywali: Mikołaj Podolczak, Roman Kotowicz (Uhnów), Jan Szostakiewicz (Uhnów) i Jan Sydor (Nowosiółki). Za różne przewinienia w areszcie przebywali: Jan Charczuk (Tomaszów), Adolf Mosiądz (Tomaszów), Alfred Tys (Tomaszów), Władysław Koza (Typin), Jadwiga Jarmuszyńska (Tomaszów), Maria Kosmaczewska (Tomaszów), Janina Kosmaczewska (Tomaszów) i Zbigniew Jarmuszyński (Tomaszów). Za przynależność do niemieckiej listy narodowościowej w areszcie przebywali: Katarzyna Brill, Józefa Eifler, Maria Eifler, Wanda Eifler, Piotr Eifler, Antoni Skroban, Władysław Krawczyk (wszyscy zamieszkali w Tomaszowie), Mikołaj Kosider, Jan Bender i Mikołaj Bender (zamieszkali w Rogóżnie), Marcin Hass (Chorożanka), Andrzej Poczekwa (Przeorsk), Marian Wiśniewski (Krzywostok) (AIPN Lu 08/187 t. 4,

W dniach 8 i 14 grudnia 1944 r. zamordowani zostali dwaj funkcjonariusze PUBP – Bazyli Nazar i Ludwik Wójcik. Obydwaj, przebywając służbowo w Jarczowie i Łaszczowie, zostali uprowadzeni i zastrzeleni. Według sprawozdania kierownika PUBP w Tomaszowie, na Bazylim Nazarze został wykonany wyrok śmierci przez AK w związku ze sprawą aresztowania komendanta „Sosny”; drugi zaś został zamordowany w lesie dobużeckim przez UPA. W tej sprawie 14 grudnia 1944 r. grupa operacyjna PUBP aresztowała łącznie siedem osób z gminy Jarczów²⁸⁷ podejrzanych o udział w dokonanych zamachach. Do 18 grudnia ilość osób ujętych przez PUBP zwiększyła się o kolejne 29²⁸⁸.

Aresztowaniami zaniepokojona była AK. W jednym z meldunków z 22 grudnia 1944 r. w dość ostrych słowach określono poczynania tomaszowskiego PUBP: *aresztowania na tutejszym terenie trwają bez końca. Ponieważ po wypuszczeniu więźniów więzienie było puste, aresztowano nazajutrz po akcji kogo tylko się dało. Siedzą tam ludzie zupełnie bez winy. Cele muszą być stale pełne, tego wymaga powaga UB i terror, jaki muszą utrzymywać. UB jest znienawidzone, społeczeństwo odwraca się od nich z obrzydzeniem. Odrutowani i ubezpieczeni są jeszcze bardziej niż gestapo. Popierają bandytyzm, ci ostatni chodzą zupełnie bezkarnie, większość z nich trudni się tym samym fachem. [...] UB na tutejszym terenie ma opinię gorszą niż gestapo*²⁸⁹.

Drugą głośną sprawą w tym czasie było zastrzelenie przez NKWD (10 grudnia 1944 r.) w Tyszowcach rotmistrza Tadeusza Niedziałkowskiego ps. „Tomasz”, komendanta rejonu IV Obwodu AK Tomaszów Lubelski. Wraz z funkcjonariuszami NKWD udział w akcji brał także Hipolit Wojtas, późniejszy kierownik PUBP w Tomaszowie, który jako pierwszy oddawał strzały za uciekającym rotmistrzem²⁹⁰.

Jednym słowem represje stosowane przez komunistów w powiecie tomaszowskim były odzwierciedleniem sytuacji panującej w całym kraju. Ta kwestia pod koniec grudnia 1944 r. zainteresowała redakcję krakowskiego tygodnika konspiracyjnego „Biuletyn Informacyjny”, która w artykule „za linią frontu” opisała prawdziwą sytuację panującą na terenach objętych rządami komunistów. Pisano o masowych represjach, aresztowaniach, przesłuchaniach oraz wywózkach żołnierzy AK i przedstawicieli Delegatury Rządu. Nad

Imienne wykazy osób aresztowanych i osadzonych w areszcie PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 1 XII 1944 r., s. 16–17 (według numeracji PDF).

²⁸⁷ Jedną z aresztowanych osób był Sergiusz Muzyka, ur. 15 XI 1918 r. w Dobużce, podejrzany o dokonanie zamachu na Ludwika Wójcika.

²⁸⁸ AIPN Lu 034/2, Raport nr 13 kierownika PUBP do WUBP w Lublinie, s. 18 XII 1944 r., s. 47 (numeracja PDF).

²⁸⁹ H. Pająk, *Zbrodnie...*, s. 190.

²⁹⁰ W. W. Bednarski, *z dziejów kolaboracji...*, s. 21.

sprawną realizacją tych przedsięwzięć – według „Biuletynu” – czuwało NKWD. Redakcja miała pełną świadomość, że oto po zakończonej okupacji niemieckiej dokonywała się na oczach Polaków nowa okupacja – sowiecka²⁹¹.

Pełniący obowiązki kierownika PUBP, Mikołaj Głowacki stracił stanowisko 22 grudnia 1944 r. Bez wątpienia wpływ na jego zwolnienie miał wynik końcowej analizy dokonanej w siedzibie PUBP. Głowackiemu zarzucono słabą organizację pracy, służbę w policji ukraińskiej w okresie okupacji niemieckiej i przynależność narodowościową, która nie wpływała korzystnie na wizerunek urzędu. W jego miejsce kilka dni później, 27 grudnia 1944 r., desygnowano Stefana Maćkę.

Stefan Maćko urodził się 12 grudnia 1919 r. we wsi Kolady w powiecie wileńskim. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. Wraz z wybuchem II wojny światowej pracował z rodzicami w gospodarstwie. W 1940 r. został powołany do służby wojskowej w 7 pp. w Poławie, gdzie po ukończeniu tamtejszej szkoły pułkowej został awansowany do stopnia sierżanta. W latach od września 1941 r. do 1943 r. przebywał w Stalingradzie. 21 czerwca 1943 r. dobrowolnie zgłosił się do służby w 1 dyw. piechoty im. Tadeusza Kościuszki, w której pełnił funkcję dowódcy drużyny. W 1 dywizjonie służył do 19 marca 1944 r. Dzień później został skierowany do szkoły NKWD w Kujbyszewie gdzie kształcono i przygotowywano przyszłych kandydatów do służby w organach bezpieczeństwa państwa, w zakresie pracy śledczej, operacyjnej i wojskowej. Po ukończeniu kursu Stefan Maćko (w połowie sierpnia 1944 r.) został przerzucony do województwa lubelskiego, gdzie 21 sierpnia 1944 r. podjął służbę w Wydziale Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie na stanowisku wywiadowcy²⁹².

Wraz z objęciem przez niego stanowiska kierownika, niewiele zmieniło się w urzędzie pod względem organizacyjnym. Nasiliły się natomiast tzw. „akcje oczyszczające”, wymierzone przede wszystkim w UPA²⁹³ i AK. Nadal jedną z bolączek urzędu była niewystarczająca ilość umundurowania i obuwia, co miało wpływ na stan zdrowia funkcjonariuszy. W jednym z raportów skierowanych do kierownika WUBP w Lublinie, Stefan Maćko pisał, że podlegli mu funkcjonariusze *chodzą na wpół nadszy*

²⁹¹ *Za linią frontu*, „Biuletyn Informacyjny”, 18 XII 1944 r., nr 105 (313).

²⁹² AIPN Lu 0296/57, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Stefana Maćki.

²⁹³ W dniach 24–26 XII 1944 r. grupa operacyjna PUBP wsparta oddziałem ACz z Rawy Ruskiej, zatrzymała łącznie 1000 osób, a po weryfikacji z liczby tej łącznie 209, których przewieziono do Tomaszowa Lubelskiego.

*i bosi, a skutki tego są takie, że wielu z nich znajduje się w szpitalu z powodu przeziębienia, grypy i zapalenia płuc*²⁹⁴.

Sytuacja taka utrzymywała się przynajmniej do połowy lutego 1945 r. Dopiero w raporcie kierownika PUBP z 17 lutego 1945 r. dało się zauważyć poprawę sytuacji organizacyjnej i kadrowej. Poprawił się także stan uzbrojenia PUBP, który wynosił ogółem 66 sztuk broni (PPSZ, Sten, Mpi, Mauzer, Kbk, rkm, TT, Vis, Parabellum) i ok. 5 tys. sztuk amunicji. Do końca lutego 1945 r. stan osobowy PUBP w Tomaszowie Lubelskim wynosił 41 funkcjonariuszy (18 czekało na zatwierdzenie) na etatach kierownika, zastępcy kierownika, sekcji 1, 2, 3, 7, 8, ochrony, pracowników biurowych, szofera i obsługi kuchni²⁹⁵.

Stan osobowy przedstawiał się wówczas następująco: obok wspomnianego Stefan Maćko, trzon PUBP stanowili – Jan Leluch (oficer śledczy), Józef Soroka²⁹⁶ (kierownik sekcji 4), Bazyli Faryna²⁹⁷ (starszy wywiadowca sekcji 1), Hipolit Wojtas (wywiadowca

²⁹⁴ K. Kostecki, *Okres od lipca 1944 r. do stycznia 1947 r.*, mps (kopia w zbiorach autora).

²⁹⁵ AIPN Lu 034/5, Raport nr 23 kierownika PUBP do WUBP w Lublinie, 7 III 1945 r., s. 24 (numeracja PDF).

²⁹⁶ Józef Soroka s. Eliasza, ur. 27 I 1912 r. w Kadłubiskach, gmina Komarów, pow. Tomaszów Lubelski. Narodowość Ukraińska. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej i 3-tygodniowy kurs spółdzielczy. W 1915 r. został wraz z rodziną ewakuowany w głąb Rosji na Syberię. W 1923 r. rodzina Soroków wróciła na teren powiatu tomaszowskiego. Od 1932 r. związany z KZMZU, gdzie objął stanowisko sekretarza w Kadłubiskach. Wraz z nastaniem 1936 r. wybrany na sekretarza powiatowego ZMW „Wici”. W 1937 r. w związku z działalnością komunistyczną został aresztowany i skazany na 6 lat więzienia. Wraz z wybuchem II wojny światowej zwolniony z więzienia. W okresie okupacji niemieckiej pracował na stanowisku buchaltera w spółdzielni. Pod koniec 1940 r. aresztowany przez gestapo i wywieziony na teren Niemiec. 27 IX 1941 r. powrócił w rodzinne strony. Zatrudnił się w Ukraińskiej Spółdzielni Rolniczej w Zamościu na stanowisku kierownika, gdzie pracował do chwili wkroczenia oddziałów ACz. Z rekomendacji KP PPR w Tomaszowie Lubelskim, 6 X 1944 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko kierownika sekcji 4. Od 17 III 1945 r. st. referent PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 21 VIII 1945 r. kierownik sekcji WzB PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 9 XI 1945 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Lubartowie na stanowisko kierownika sekcji WzB. Od 28 III 1946 r. st. referent grupy WzB PUBP w Lubartowie. 19 VIII 1946 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko zastępcy naczelnika Wydziału V. W okresie od 1 II 1947 r. do 7 X 1947 r. ukończył sześciomiesięczny kurs przy WUBP w Lublinie. Od 27 XI 1947 r. pozostawał w dyspozycji szefa WUBP we Wrocławiu. 30 XI 1947 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Kamiennej Górze na stanowisko zastępcy z równoczesnym p.o. szefa. Od 11 IX 1948 r. szef PUBP w Kamiennej Górze. 1 IV 1949 r. zwolniony dyscyplinarnie z pracy w organach bezpieczeństwa. Powodem zwolnienia, jak czytamy w raporcie do MBP w Warszawie z 18 III 1949 r., była przeszłość Józefa Soroki, w której *będąc członkiem KZMP wydał w 1936 r. w ręce policji sanacyjnej swych towarzyszy partyjnych, których jednocześnie obciążył swymi zeznaniami, za co w roku 1938 został ukarany wydaleniem z „Komuny Więziennej”* (AIPN Wr 056/899, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Józefa Soroki).

²⁹⁷ Bazyli Faryna s. Mikołaja, ur. 9 I 1923 r. Jurów, pow. Tomaszów Lubelski. Narodowości Ukraińska. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W latach 1934–1938 sekretarz KZMP w Jurowie. W okresie od 1 III 1940 r. do 15 X 1943 r. pracował w Spółdzielni „Zorza” w Jurowie i Hurtowni Okręgowej w Tomaszowie Lubelskim, gdzie pełnił funkcję kierownika sklepu detalicznego i skórzanego. 15 X 1943 r. zatrzymany przez Niemców i skierowany do pracy przymusowej w ramach służby budowlanej „Baudienst”, skąd 22 I 1944 r. zbiegł. Po wkroczeniu oddziałów ACz 14 VIII 1944 r. wstąpił do KP MO w Tomaszowie Lubelskim. 15 IX 1944 r. podjął służbę w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisku starszego wywiadowcy sekcji I, a następnie referenta. 9 XI 1945 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Lublinie, gdzie pełnił stanowisko referenta i oficera śledczego. 21 IV 1947 r. skierowany na kurs do CW MBP w Legionowie. W okresie 1 XII

sekcji 2), Konstanty Drabiński (referent), Grzegorz Rychel (referent), Piotr Młynarczyk (wywiadowca sekcji 4), Józef Kijko (wywiadowca sekcji 7), Jan Dmitroca²⁹⁸, Leon Dziura²⁹⁹ (wywiadowca sekcji 4), Władysław Gomółka³⁰⁰ (wywiadowca sekcji 4), Arseni

1947 r. do 20 II 1951 r. pełnił obowiązki szefa PUBP w Kraśniku, a następnie był zastępcą szefa (p.o. szefa) PUBP w Siedlcach. W okresie od 1 IV 1951 r. do 30 IV 1971 r. starszy referent i starszy inspektor Wydziału II Centralnego Biura Dowodów Osobistych KG MO w Warszawie, starszy referent i kierownik Wydziału Dowodów Osobistych Centralnego Biura Ewidencji Ludności i Dowodów Osobistych KG MO w Warszawie, a następnie kierownik sekcji 1 Wydziału IX Biura Ewidencji Operacyjnej KG MO w Warszawie i starszy oficer ewidencji operacyjnej Wydziału VII Biura „C” MSW w Warszawie. W 1967 r. ukończył półroczny kurs szyfrantów w Biurze „A” MSW. W okresie od 29 X 1968 r. do 1 IV 1970 r. był oddelegowany jako szyfrant na placówkę PRL w Waszyngtonie. 30 IV 1971 r. przeszedł na emeryturę (AIPN BU 0194/3203, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Bazylego Faryny).

²⁹⁸ Jan Dmitroca s. Wasyla, ur. 24 X 1922 r. w Kunkach, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. Do 1942 r. pracował w gospodarstwie z rodzicami. W 1942 r. aresztowany przez Niemców i skierowany do Junackich Hufców Pracy. 18 II 1943 r. zwolniony. W 1943 r. wstąpił do BCH. Jeszcze tego samego roku ponownie aresztowany przez Niemców w związku z przynależnością do BCH i przewieziony do więzienia w Zamościu, skąd zbiegł. Po wkroczeniu oddziałów ACz, w maju 1944 r., nawiązał współpracę z partyzantką sowiecką pod dowództwem Borysa Szangina, a następnie wstąpił do KP MO w Tomaszowie Lubelskim. 15 IX 1944 r. rozpoczął służbę w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisku wywiadowcy sekcji 2, a następnie referenta terenowego (gminnego) na gminę Jarczów. 1 IV 1947 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Krasnymstawie na stanowisko referenta Referatu V. Od 21 X 1947 r. do 1 IX 1949 r. referent Referatu V PUBP w Kościanie i Lesznie. W okresie od 1 IX 1949 r. do 21 VIII 1950 r. słuchacz rocznej szkoły oficerskiej CW MBP w Legionowie. W latach 1950–1956 szef PUBP w Pile, Czarnkowie i Turku, a następnie kierownik PUdsBP w Turku. 1 IX 1956 r. skierowany na dwuletnią szkołę podwyższania kwalifikacji aktywu kierowniczego OS KdsBP w Warszawie. 16 IV 1959 r. ukończył korespondencyjne liceum ogólnokształcące w Lesznie, a następnie 21 VI 1968 r. trzyletnie zawodowe studium administracyjne na UAM w Poznaniu. W okresie od 27 XII 1956 r. do 1 V 1968 r. pierwszy zastępca komendanta ds. bezpieczeństwa, a następnie I zastępca komendanta ds. SB KP MO w Kościanie. Od 1 V 1968 r. do 31 V 1979 r. pierwszy zastępca komendanta ds. SB KP MO w Koninie, a następnie naczelnik Wydziału Paszportów KP MO w Koninie. 31 V 1979 r. przeszedł na emeryturę (AIPN Po 0132/380, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Jana Dmitrocy).

²⁹⁹ Leon Dziura s. Jana, ur. 2 XII 1925 r. w Szarowoli, pow. Tomaszów Lubelski. Od 15 IX 1944 r. w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisku wywiadowcy sekcji 4, wartownika i oficera śledczego. 1 X 1945 r. przeniesiony na stanowisko oficera śledczego w PUBP w Kraśniku. W kwietniu 1946 r. ukończył kurs dla oficerów śledczych CW MBP. Od 1 IX 1946 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Puławach, gdzie objął stanowisko oficera śledczego i starszego oficera śledczego. W latach 1948–1949 ukończył gimnazjum ogólnokształcące przy PUBP w Puławach, otrzymując małą maturę. 1 XII 1949 r. mianowany zastępcą szefa PUBP w Hrubieszowie, a następnie od 1 III 1950 r. – szef tego urzędu. Od 1 VIII 1950 r. Naczelnik Wydziału IV WUBP w Lublinie. 24 XI 1952 r. skierowany na kurs aktywu kierowniczego MBP. 12 VIII 1953 r. przekazany do dyspozycji Dyrektora Departamentu Kadr MBP (Karta ewidencyjna z kartoteki funkcjonariuszy MO, UB, SB, więziennictwa, pracowników cywilnych, sygn. AIPN Lu 028/2547, AIPN Lu 041/20 t. 22, Teczka kandydata na ucznia Koedukacyjnego Gimnazjum i Liceum dla Dorosłych przy PUBP w Puławach w roku szkolnym 1948/49 dot. Leona Dziury).

³⁰⁰ Władysław Gomółka s. Piotra, ur. 10 VII 1922 r. w Woźuczynie. Ukończył 6 klas szkoły podstawowej. Od 1942 r. w BCH pod dowództwem Franciszka Bartłomowicza ps. „Grzmot” i Roberta Aborowicza ps. „Azja”. W związku z działalnością BCH w marcu 1943 r. aresztowany przez gestapo. Po wkroczeniu oddziałów ACz na teren powiatu tomaszowskiego podjął 24 VII 1944 r. służbę w MO w Woźuczynie, a następnie od 26 IX 1944 r. w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisku wywiadowcy sekcji 4. 26 X 1944 r. otrzymał przepustkę do domu, w celu sprowadzenia do Tomaszowa żony i syna. Zginął w nocy z 26 na 27 X 1944 r. na posesji Antoniego Typka w Woźuczynie. Został na nim wykonany wyrok śmierci przez partyzantów oddziału Zenona Jachymka „Wiktora” (AIPN Lu 0296/91, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Władysława Gomółki).

Ostaszewski (sekretarz urzędu), Mieczysław Kot³⁰¹ (wartownik), Marek Gil³⁰² (wywiadowca sekcji 4), Wasyl Guć³⁰³ (wartownik), Franciszek Świderk³⁰⁴ (wywiadowca sekcji 1, 2,

³⁰¹ Mieczysław Kot s. Jana, ur. 10 III 1920 r. w Zwiartówku, pow. Tomaszów Lubelski, ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej należał do BCh. Po wkroczeniu ACz wstąpił do LWP. Od 20 XI 1944 r. w PUBP w Tomaszowie Lubelskim, gdzie pełnił funkcję wartownika, a następnie od 20 VIII 1945 r. referent gminny PUBP na Bełzec. Zginął 14 XI 1945 r. podczas akcji zbrojnej oddziału kompanii „Narol” na więzienie PUBP w Tomaszowie Lubelskim (AIPN Lu 0296/75, Akta personalne funkcjonariusza SB dot. Mieczysława Kota).

³⁰² Marek Gil s. Andrzeja, ur. 10 V 1918 r. w Nowosiólkach, pow. Tomaszów Lubelski. Narodowość Ukraińska. Ukończył 7 klas szkoły powszechnej. W latach 30. pracował jako robotnik rolny w dworze w Nowosiólkach. W 1935 r. wstąpił do KPZU. W 1937 r. został mianowany sekretarzem rejonowym tej organizacji. W okresie okupacji niemieckiej wstąpił do WLKSM w Nowosiólkach. Aresztowany przez Niemców i osadzony w więzieniu w Tomaszowie Lubelskim. W 1942 r. wywieziony na roboty przymusowe do Niemiec, skąd uciekł. W 1943 r. powrócił w rodzinne strony, gdzie pracował w Liegenschaftcie w Nowosiólkach. W 1944 r. ukrywał się przed UPA z powodu odmowy wstąpienia do tej organizacji. Po wkroczeniu Armii Czerwonej do Nowosiółek, 20 VII 1944 r., został wybrany przewodniczącym Wiejskiej Rady Narodowej i sołtysiem tej wsi. 28 V 1944 r. został ranny w rękę w trakcie zamachu dokonanego na jego osobę przez oddział UPA pod dowództwem Aleksandra Zyca ps. „Em”. 25 XI 1944 r. – z rekomendacji funkcjonariuszy PUBP w Tomaszowie Lubelskim, Arseniego Wójtowicza i Konstantego Drabińskiego – przyjęty do pracy w tymże urzędzie na stanowisko wywiadowcy sekcji 4. 12 I 1945 r. przeniesiony do PUBP w Częstochowie na stanowisko starszego wywiadowcy. 15 VII 1945 r. mianowany p.o. kierownika PUBP w Trzebnicy. Od 15 I 1946 r. kierownik PUBP w Sycowie. 26 III 1946 r. jako szef PUBP w Sycowie ukarany trzydniowym aresztem śledczym i 50% potrąceniem poborów miesięcznych, w związku z pobiciem wartownika tegoż urzędu. 31 VII 1946 r. ukarany naganą z powodu samowolnego opuszczenia miejsca pracy. Od 14 XII 1946 r. szef PUBP w Kamiennej Górze. W sierpniu 1947 r. ukończył kurs dla szefów PUBP. 21 XI 1947 r. ukarany naganą w związku z lekceważeniem poleceń szefa WUBP we Wrocławiu. Od 27 XII 1947 r. szef PUBP w Żeganiu. Zginął 1 XI 1949 r. na polowaniu myśliwskim w wskutek nieumyślnego postrzelenia. W 1997 r. OKBZpNP we Wrocławiu prowadziła przeciwko Markowi Gilowi śledztwo w sprawie bezprawnego aresztowania Adama Michalika przez podległych mu funkcjonariuszy PUBP w Kamiennej Górze (AIPN Po 061/1971, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Marka Gila).

³⁰³ Wasyl (Wacław) Guć s. Stefana, ur. 25 I 1923 r. w Kunkach, pow. Tomaszów Lubelski. Wykształcenie średnie ogólnokształcące. W październiku 1943 r. aresztowany przez Niemców i skierowany do Junackich Hufców Pracy w Lublinie i Dęblinie, skąd zbiegł pod koniec lutego 1944 r. W maju 1944 r. wstąpił do oddziału AL. im. Suworowa, działającego w lasach biłgorajskich i janowskich. W okresie od 15 VIII 1944 r. do 1 XII 1944 r. służył w KP MO w Tomaszowie Lubelskim, a następnie od 15 XI 1944 r. w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisku wartownika. Od 25 IV 1945 r. w PPR w Tomaszowie Lubelskim. 21 III 1946 r. przeniesiony na stanowisko wartownika do PUBP w Biłgoraju, gdzie pełnił kolejno stanowiska: referenta gminnego na Aleksandrów, młodszego referenta i referenta Referatu IV. 15 VIII 1949 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko referenta sekcji 2 Wydziału Finansowego. 16 II 1950 r. skierowany na kurs do CW MBP. Od 31 III 1955 r. w KW MO w Lublinie. W latach 1955–1956 słuchacz KOD MSW. W okresie od 2 VIII 1956 r. do 1 V 1966 r. starszy referent Wydziału Finansów, a następnie inspektor sekcji kontroli dochodzeniowej Wydziału Finansowego. Od 1 V 1966 r. Inspektor Inspektoratu Prewencji i Ruchu Drogowego KW MO w Lublinie. 1 VII 1972 r. zwolniony ze służby w MO (AIPN Lu 0211/4432, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Wasyla – Wacława Guć).

³⁰⁴ Franciszek Świderk s. Mikołaja, ur. 29 III 1915 r. we wsi Werechanie, pow. Tomaszów Lubelskim. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W latach 1930–1939 pracował jako sklepowy w Spółdzielni Spożywczej, a następnie sekretarz w kołku rolniczym w Kolonii Steniatyn. W okresie okupacji należał do BCh. Po wkroczeniu ACz w PPR, a następnie od 25 XII 1944 r. w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisku wywiadowcy sekcji 1, 2, 3. W jego własnoręcznie sporządzonym życiorysie, dołączonym do kwestionariusza osób starających się o pracę w RBP, pisał [...] *bardzo mnie irytuje ta plaga bandycka, która za okupacji niemieckiej występowała pod płaszczykiem BCh czy ZWZ po to tylko, żeby rabować i żyć bez pracy, teraz zaś, jako Akowcy znowu czynią to samo, więc teraz, gdy mi się wszystko spaliło nie mam, co do roboty, postanowiłem przystąpić do służby Bezpieczeństwa Publicznego, żeby z tą plagą walczyć.* Zginął w zasadzce zorganizowanej przez UPA 22 III 1945 r. w Rudzie Żurawieckiej pow. Tomaszów Lubelski (AIPN Lu 0296/77, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Franciszka Świderka).

3), Eugeniusz Chimczak³⁰⁵ (starszy wywiadowca sekcji 7), Stanisław Kostrubiec (buchalter), Józef Gniewek (funkcjonariusz ochrony), Władysław Drzewosz³⁰⁶ (wartownik), Adam Chrząszcz³⁰⁷ (wartownik), Jan Hołysz³⁰⁸ (wartownik) i Stanisław Martyniak. Urząd otrzymał do dyspozycji samochód osobowy Willis, a także trzy konie

³⁰⁵ Eugeniusz Chimczak s. Szymona, ur. 6 XI 1921 r. w Steniatynie, pow. Tomaszów Lubelski, narodowości ukraińskiej. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W 1935 r. podjął naukę w gimnazjum handlowym we Lwowie, którą przerwał na skutek wybuchu II wojny światowej. W latach 1936–1939 członek KZMZU. Początkiem września 1939 r. powrócił do Steniatyna. Pod koniec września 1939 r. ponownie wyjechał do Lwowa, gdzie podjął pracę biurową w tymczasowym zarządzie miasta Lwowa. W kwietniu 1941 r. podjął pracę w Powiatowym Związku Ukraińskich Spółdzielni w Tomaszowie Lubelskim, gdzie pracował do 1943 r. Po wkroczeniu w 1944 r. ACz na teren powiatu tomaszowskiego przebywał w domu rodzinnym. We wrześniu 1944 r. za namową swojego kuzyna, Stanisława Nowosada, będącego porucznikiem Samodzielnego Baonu Specjalnego postanowił wstąpić 21 XI 1944 r. do PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Został wówczas starszym wywiadowcą sekcji 7, a następnie, od 18 II 1945 r. oficerem śledczym. 20 VI 1945 r. skierowany na kurs do Centralnej Szkoły MBP w Łodzi, po ukończeniu której 20 IX 1945 r. został przeniesiony do pracy w MBP w charakterze młodszego oficera śledczego sekcji II Wydziału Śledczego. W okresie od 1 V 1947 r. do 1 XI 1951 r. oficer śledczy sekcji III Wydziału II Departamentu Śledczego MBP. Od 1 XI 1951 r. do 15 XII 1954 r. referent, a następnie inspektor Wydziału Kontroli Wstępnej Biura Kontroli MBP. W latach 1955–1956 starszy referent, a następnie oficer dochodzeniowy sekretariatu ogólnego Departamentu Administracyjno-Gospodarczego. W latach 1956–1969 starszy oficer operacyjny techniki operacyjnej i starszy inspektor sekcji III Wydziału II Biura T MSW w Warszawie, a następnie inspektoratu Biura T MSW. 23 IV 1964 r. ukończył zaoczne Technikum Ekonomiczne w Warszawie. Od 15 XII 1969 r. do 15 VI 1984 r. Naczelnik Wydziału Inspekcji Departamentu Techniki, a następnie Naczelnik Wydziału Inspekcji i Analiz Departamentu Techniki MSW. W okresie od 6 X 1975 r. do 11 X 1975 r. delegowany służbowo do Czechosłowacji. Od 15 VI 1984 r. na emeryturze. W 1996 r. jako oficer śledczy MBP okresu stalinowskiego – został skazany w procesie Adama Humera na 7,5 roku więzienia za stosowanie niedozwolonych metod śledczych. Ze względu na zły stan zdrowia nie odbył ani jednego dnia kary (AIPN BU 0242/68, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Eugeniusza Chimczka, T. M. Płużański, *Bestie*, Warszawa 2011)

³⁰⁶ Władysław Drzewosz s. Michała, ur. 26 VII 1914 r. w Rejowcu, pow. Chełm. Ukończył 3 klasy szkoły podstawowej. W okresie międzywojennym pracował jako robotnik tartaczny. W latach 1937–1938 odbywał służbę wojskową 1 pac w Modlinie. 1 IX 1939 r. ponownie powołany do wojska w 2 pac w Chełmie. Po odbyciu służby wojskowej zamieszkał w Chodywańcach, gdzie pracował jako fornał do 1944 r. Od 1944 r. członek SL, a następnie, od 1948 r. – PPR. 6 XII 1944 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. 1 V 1946 r. otrzymał awans do stopnia plutonowego UB. 19 V 1947 r. do WUBP w Lublinie wpłynęło doniesienie, z treści którego wynikało, że Władysław Drzewosz współpracował z UPA oraz utrzymywał bliskie kontakty z duchowieństwem katolickim. W tej sprawie WUBP w Lublinie wszczęło dochodzenie, zakończone ostatecznie umorzeniem, wobec braku dowodów winy. 31 X 1949 r. zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa PRL z trzymiesięcznym odszkodowaniem jako politycznie niepewny (AIPN Lu 0296/220, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Władysława Drzewosza).

³⁰⁷ Adam Chrząszcz s. Józefa, ur. 19 XII 1921 r. w Antoniówce, pow. Tomaszów Lubelski. Od 15 XII 1941 r. należał do BCh. Przyjął pseudonim „Zemsta”. Wraz z oddziałem brał udział w bitwie pod Zaborecznem. 1 I 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. Rekomendacji do pracy w organach bezpieczeństwa udzielili mu wówczas dawni żołnierze BCh – Błażej Wiśniewski i Stanisław Kostrubiec. Od 3 VIII 1945 r. referent na gminę Majdan Sopocki. 31 I 1946 r. zwolniony z pracy w organach bezpieczeństwa w związku z przynależnością do BCh. Od 3 II 1946 r. przyjęty do pracy w służbie więziennej w więzieniu w Dzierżoniowie. Od 1 II 1948 r. st. strażnik więzienia w Dzierżoniowie. W latach 1951–1969 st. oddziałowy więzienia i oddziałowy oddziału zewnętrznego w więzieniu w Dzierżoniowie. 31 III 1969 r. zwolniony ze służby więziennej (AIPN Wr 264/2246, Akta personalne funkcjonariusza SW Adama Chrząszcza).

³⁰⁸ Jan Hołysz s. Jana, ur. 23 V 1925 r. w kolonii Zaręka, pow. Hrubieszów. Ukończył 6 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej członek BCh – oddziału pod dowództwem Stanisława Basaja ps. „Ryś”. 2 I 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. W kwietniu 1945 r. aresztowany przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim w związku z przynależnością do AK, a następnie 1 V 1945 r. zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa (AIPN Lu 0296/265, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Jana Hołysza).

i dwa wozy. Do końca 1945 r. na stanie urzędu znajdował się także samochód ciężarowy, dwa motocykle, dwa wozy drabiniaste, jedna bryczka i troje sań. Zwiększeniu uległ także inwentarz żywy³⁰⁹.

Drugim palącym problemem były przepełnione cele aresztu PUBP. Pod koniec grudnia 1944 r. aresztowano ogółem 427 osób. Wynik ten był czwartym w województwie po WUBP w Lublinie, PUBP w Puławach i Lubartowie. Z liczby 427 aż 253 osoby należały do AK. Dodatkowo w styczniu liczba zatrzymanych osób zwiększyła się o kolejne 87 (41 osób należało do AK, 3 do UPA, 15 dezertarów, 10 za nielegalne posiadanie broni, 7 volksdeutscheów, 7 za inne przewinienia i 4 aresztowanych za KP MO). W raporcie ze stycznia 1945 r. Stefan Maćko meldował: *[...] ludzi aresztowanych nie ma gdzie trzymać, ochrona jest bardzo słaba. Do tego jest obawa, że bulbowcy mogą jeszcze zrobić napad na UBP w Tomaszowie i zwolnić aresztowanych. W trakcie dokonywania czynności operacyjnych wywieziono do Lublina bądź zwolniono łącznie ok. 300 osób. Do końca lutego 1945 r. w areszcie PUBP przebywało łącznie 103 osoby³¹⁰. Z uwagi na brak miejsca w areszcie PUBP, połowę z tej liczby osadzono w areszcie miejskim w Tomaszowie³¹¹.*

Wraz z nastaniem 1945 r. Maćko, w jednym z raportów skierowanych do WUBP w Lublinie, pisał, że: *AK w naszym powiecie utrzymało się przy swych zasadach prowadzenia dalszej roboty konspiracyjnej, [...] chcieliśmy osiągnąć z ich dowódcami porozumienie jednak nie dało to żadnych wyników, wobec czego postanowiliśmy przygotować akcję dalszej likwidacji tych band przy pomocy siły. W styczniu 1945 r. w jednym z raportów PUBP wspomniało o Narolszczyźnie. Pojawiły się sugestie, że na tamtejszym terenie znajduje się sztab komendy tomaszowskiego obwodu AK. Unikaliśmy wspominać Karol Kostecki – starć zbrojnych z Sowietami i żołnierzami z Armii Berlinga. Stwierdzam z całą odpowiedzialnością, że w tym czasie na terenie kompanii „Narol” nie przejawialiśmy żadnej wrogiej działalności przeciw organizującej się Polsce Ludowej. Przeciwnie, pomagaliśmy miejscowej milicji w zwalczaniu elementów, które poszły na bandziorkę, wykorzystując ogólny rozgardiasz i nasze osłabienie³¹².*

27 stycznia 1945 r. PUBP w Tomaszowie aresztował Mieczysława Michalczuka, dowódcę placówki AK w Komorowie³¹³, zaś 7 lutego na terenie kontrolowanym przez

³⁰⁹ AIPN Lu 055/8, Protokół zdawczo–odbiorczy PUBP w Tomaszowie Lubelskim sporządzony, 23 XI 1945 r., s. 56–57 (numeracja PDF).

³¹⁰ *Ibidem*, Raport nr 22 kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim do WUBP w Lublinie, 26 II 1945 r., s. 22 (numeracja PDF).

³¹¹ *Ibidem*, s. 22.

³¹² K. Kostecki, *Okres od lipca...*,

³¹³ *Ibidem*, Raport nr 19 kierownika PUBP do WUBP, 27 I 1945 r., s. 6 (numeracja PDF).

kompanię „Narol” partyzanci, pod dowództwem „Polakowskiego”, wykonali wyrok śmierci na sowieckim komendancie miasta Tomaszowa³¹⁴. Najprawdopodobniej w odwecie za wykonany wyrok, grupa operacyjna PUBP w Tomaszowie, KBW i NKWD zorganizowała w nocy 11 na 12 lutego 1945 r. atak na pałac w Narolu, w którym przybywali partyzanci „Kostka”. Głównym celem akcji był „Kostek”. Po kilkugodzinnej wymianie ognia aresztowano łącznie 7 osób – 4 mężczyzn i 3 kobiety.³¹⁵

W połowie marca 1945 r. oddział UPA uprowadził, w okolicach Uhnowa i Ratkowa członków rodziny dwóch funkcjonariuszy PUBP i niejakiego Stefana Teofila, będącego informatorem PUBP³¹⁶. Natomiast 14 marca, ponownie w gminie Uhnów we wsi Machnów oddział UPA dokonał akcji zbrojnej zabijając 40 osób³¹⁷. W związku z wydarzeniami w gminie Uhnów 15-osobowa grupa operacyjna złożona z funkcjonariuszy PUBP, KP MO i żołnierzy ACz wyjechała 22 marca 1945 r. na tamtejszy teren. Według przeprowadzonego wywiadu w jednym z domów miał przebywać dowódca sotni odpowiedzialny za akcje zbrojne w Uhnowie. W wyniku dokonanej rewizji, nie zastając dowódcy w domu, zarządzono odwrót. W drodze powrotnej do Tomaszowa, na leśnej drodze nieopodal Rudy Żurawieckiej konwój PUBP liczący łącznie 14 funkcjonariuszy został ostrzelany z broni maszynowej przez oddział UPA. W wyniku odniesionych ran klatki piersiowej śmierć na miejscu ponieśli: kierownik PUBP – Stefan Maćko i jego pięciu podwładnych: Antoni Dziki, Stanisław Mróz³¹⁸, Franciszek Świderek, Kazimierz Cik i Adolf Petryszyn, a także żołnierz ACz Mikołaj Bezrukow i trzech milicjantów: Jan Wronka, Teodor Rud, Franciszek Krępla i kierowca spółdzielni „Społem” Jan Kręt. Cało

³¹⁴ D. Iwaneczko, *Przypadek czy przeznaczenie?*, Karol Kazimierz Kostecki (1917–1998), Rzeszów 2013, s. 100.

³¹⁵ Wśród aresztowanych znaleźli się: Waław Kawęcki, Roman Szarek, Zygmunt Ślepekura, Jan Kałuża, Helena Patałuch, Danuta Walczyk i Janina Zuchowska. Waław Kawęcki, Zygmunt Ślepekura, Jan Kałuża i Roman Szarek wyrokiem Wojskowego Sądu Okręgu Lubelskiego w Lublinie zostali skazani na karę śmierci. Wyrok wobec nich wykonano. Danuta Walczyk, Janina Zuchowska i Helena Patałuch zostały skazane wyrokiem WSOL na kary więzienia od 5 do 7 lat. (H. Wolańczyk, *Akcja na pałac w Narolu 12 lutego 1945 r.*, „Przemyskie Zapiski Historyczne” 1994, t. 10, s. 193–209; K. Kostecki, *Prawda, która rozegrała się w narolskim pałacu z 11 na 12 lutego 1945 r.*, 1970, mps, (kopia w zbiorach autora); K. Ratymirski, *Akcja zbrojna UB z Tomaszowa Lubelskiego i Zamościa na pałac w Narolu, w którym kwaterowała drużyna do zadań specjalnych z kompanii AK „Narol”, Okręg Lublin*, mps, b. d. (kopia w zbiorach autora); M. Kielasiński, *Raport o zabijaniu. Zbrodnie sądów wojskowych na zamku w Lublinie*, Lublin 1997, s. 250–253).

³¹⁶ AIPN Lu 034/5, Raport nr 24 kierownika PUBP do WUBP w Lublinie, 17 III 1945 r., s. 29 (numeracja PDF).

³¹⁷ J. Wysocki, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim wobec mniejszości ukraińskiej w latach 1944–1956*, [w:], red. G. Joniec, Lublin 2009, s. 139.

³¹⁸ Stanisław Mróz s. Stanisława, ur. 13 X 1915 r. w Chwałcach, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 5 klas szkoły podstawowej. W latach 1935–1941 pracował jako kowal. 25 I 1945 r. – z rekomendacji Olgi Żebruń, Konstantego Drabińskiego i Edwarda Maryńczaka – podjął pracę w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisku wartownika. Zginął w zasadzce zorganizowanej przez UPA 22 III 1945 r. w Rudzie Żurawieckiej, pow. Tomaszów Lubelski (AIPN Lu 0296/81, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Stanisława Mroza).

z opresji wyszli trzej funkcjonariusze PUBP: Konstanty Drabiński, Włodzimierz Stasiuk, Antoni Jurczyszyn oraz zastępca szofera³¹⁹. Według wspomnień Józefa Kijko, za zamachem miał stać oddział AK, który w szeregach PUBP miał swojego informatora. Okazał się nim jeden z wartowników PUBP – Jan Wojczuk. Faktycznie zaś za zamach odpowiadała jedna z sotni UPA pod dowództwem „Zaliziaka”.

³¹⁹ AIPN Lu 034/5, Raport nr 25 kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim do WUBP w Lublinie, s. 35 (numeracja PDF), AIPN Lu 0296/57, Raport, 27 VI 1945 r., s. 18 (numeracja PDF).

2.1. Struktura organizacyjno–kadrowa PUBP w Tomaszowie Lubelskim

Dnia 8 sierpnia 1944 r. – zgodnie z rozkazem nr 1 kierownika RBP, Stanisława Radkiewicza pierwszym kierownikiem Wydziału Bezpieczeństwa działającym przy WRN, na miasto i województwo Lublin (od września 1944 r. WUBP), mianowano ppor. Henryka Pałkę. Datę tę uznaje się za początek działalności urzędu bezpieczeństwa na Lubelszczyźnie³²⁰. Równoległe do wydziałów bezpieczeństwa działających przy WRN w sierpniu 1944 r. zaczęto organizować na szczeblu powiatowym podległe jej urzędy bezpieczeństwa. Od września 1944 r. Wydziałom Bezpieczeństwa funkcjonującym przy WRN i PRN nadano nową oficjalną nazwę – WUBP i PUBP, – podporządkowane RBP³²¹.

Od 17 października 1944 r. przy RBP w Lublinie utworzono, zarządzeniem Stanisława Radkiewicza, Szkołę Oficerów Bezpieczeństwa³²². Jej trzon stanowili przede wszystkim Sowieci, wywodzący się z ośrodka szkoleniowego NKWD w Kujbyszewie. Głównym celem szkoły było przygotowanie sprawnej kadry do służby w urzędach bezpieczeństwa rozsianych na terenie Polski³²³.

Z chwilą powstania (w miejsce PKWN), Rządu Tymczasowego, 1 stycznia 1945 r. podjęto decyzję o przekształceniu RBP na Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego. Wraz ze zmianą nazewnictwa dokonano także reorganizacji w strukturze resortu. Dotychczasowe wydziały: I – wywiad i kontrwywiad, II – kartoteka, III – łączność i technika operacyjna, IV – zaopatrzenie, V – cenzura, VI – obozy i więzienia, VII – kadry, VIII – ochrona PKWN, IX – ochrona jeńców wojennych³²⁴, podporządkowano nowo utworzonym departamentom (łącznie VIII). Departament I, zajmujący się kontrwywiadem, składał się z ośmiu wydziałów³²⁵. W okresie od 2–15 stycznia 1945 r. powołano Wydział Wywiadu, którego celem była ochrona placówek polskich za granicą, a także Wydział

³²⁰ *Rok pierwszy. Powstanie i działalność...*, s. 24.

³²¹ *Ibidem*.

³²² Od marca 1945 r. Szkołę Oficerów Bezpieczeństwa przemianowano na Szkołę Centralną MBP z siedzibą w Łodzi. Decyzję taką podjęto w związku z brakiem znalezienia na terenie zniszczonej Warszawy odpowiedniego budynku przystosowanego do tego celu (A. Kochański, *Polska 1944–1991. Informator historyczny t. 1: Podział administracyjny – ważniejsze akty prawne, decyzje i enuncjacje państwowe (1944–1956)*, Warszawa 1996, s. 38, L. T. Szmidt, *Aparat bezpieczeństwa publicznego i jego udział w walce o utrwalanie władzy ludowej [w:] o utrwalanie władzy ludowej w Polsce 1944–1948*, red. W. Góra, R. Halaba, Warszawa 1982, s. 209-242).

³²³ K. Lesiakowski, *Krótką historia Centralnej Szkoły Ministerstwa Publicznego w Łodzi (1945–1947)*, „Aparat represji w Polsce Ludowej 1944–1989”, Rzeszów 2017, s. 82.

³²⁴ H. Domińczak, *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990...*, s. 21–22.

³²⁵ Wydział I – walka z niemieckim szpiegostwem, II – walka z „reakcyjnym” podziemiem, III – walka z bandytyzmem politycznym, IV – ochrona gospodarki narodowej, V – ochrona legalnych organizacji politycznych i społecznych przed penetracją podziemia, VI – więzienia i obozy, VII – obserwacja, VIII – wydział śledczy.

Gospodarczy i Centralne Biuro Kontroli Prasy. Stan taki utrzymywał się do kwietnia 1945 r. Wówczas MBP po raz drugi przeszło gruntowną reorganizację.

Na czele PUBP stał kierownik odpowiadający za pracę urzędu i sprawujący nadzór nad KPMO. Kierownikowi podlegała kancelaria³²⁶. Po utworzeniu w każdym powiecie jednostek terenowych PUBP, zaczęto formować tam odpowiedniki sekcji Wydziału I (kontrwywiad), nadzorującego pracę śledczą i operacyjną PUBP w całym województwie.

Wydział I WUBP podzielono wówczas na osiem sekcji. Sekcja 1 zajmowała się rozpracowaniem niemieckiej agentury, volksdeutscheami i kolaboracją. Sekcja 2 odpowiadała za rozpracowanie sanacji, endecji i mniejszości narodowych. Sekcja 3 rozpracowywała wrogi element w partiach politycznych, duchowieństwie i wśród młodzieży. Sekcja 4 zajmowała się rozpracowaniem wrogich elementów w przemyśle. Sekcja 5 zwalczała działalność antypaństwową skierowaną przeciwko reformie rolnej. Sekcja 6 zajmowała się zwalczaniem wrogiej działalności osób i organizacji destabilizujących transport kolejowy i łączność. Sekcja 7 odpowiadała za obserwację, zaś sekcja 8 zajmowała się aresztowaniem i śledztwem³²⁷.

Zastępca kierownika PUBP do spraw kontrwywiadu odpowiadał za pracę pięciu sekcji. Była to najważniejsza komórka w PUBP. Sekcje 1, 2, 3 w PUBP stanowiły jedną grupę kontrwywiadu³²⁸. Wraz z nastaniem 1945 r. w raportach PUBP w Tomaszowie znajdziemy informacje o działalności sekcji 1, 2, 3, 4, 7 i 8. Należy zaznaczyć, że nie we wszystkich powiatowych urzędach powołano wówczas komplet sekcji. Sytuacja ta zmieniła się w połowie 1945 r., kiedy to przy PUBP erygowano brakujące sekcje 5 i 6. Od kwietnia 1945 r. kierownik PUBP w Tomaszowie wprowadził w życie plan pracy agenturalno-operacyjnej. Nastąpił wówczas podział obowiązków funkcjonariuszy, którzy od tej chwili mieli pracować w ramach powstałych grup operacyjnych (łącznie 8). Stanowiły one załóżek przyszłych sekcji, które *de facto* dopiero od połowy sierpnia 1945 r. zaczęły realnie funkcjonować w PUBP w Tomaszowie. Trudno jednak odnieść się do pracy operacyjnej tych grup (sekcji), w szczególności w początkowej fazie ich organizacji ze względu na niekompletne zestawienie dokumentów, ujętych przede wszystkim w raportach (sprawozdaniach) kierownika urzędu do WUBP w Lublinie. W raportach za rok 1945 – poza ujętą liczbą pracowników, pracujących w poszczególnych sekcjach – brak jest (do połowy 1945 r.) szczegółowej dokumentacji z podziałem na pracę tych sekcji.

³²⁶ K. Czubara, *Bezpieka. Urząd Bezpieczeństwa na Zamojszczyźnie...*, s. 50.

³²⁷ *Z dziejów kontrwywiadu w Polsce Ludowej (wybór dokumentów 1944–1984)...*, s. 28–29.

³²⁸ K. Czubara, op. cit., s. 50.

W artykule Grzegorza Jońca, poświęconym PUBP w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1945, autor stwierdza, że podział PUBP na poszczególne sekcje w tym okresie po części pozostawał fikcją³²⁹.

Do połowy kwietnia 1945 r. sekcja 1 PUBP w Tomaszowie liczyła dwóch funkcjonariuszy, sekcja 2 liczyła łącznie czterech funkcjonariuszy, z czego trzech oczekiwało na zatwierdzenie etatu; sekcja 3 liczyła trzech funkcjonariuszy, z czego wszyscy oczekiwali na zatwierdzenie; sekcja 4 liczyła trzech funkcjonariuszy, zaś czterech kolejnych oczekiwało na zatwierdzenie; sekcja 7 liczyła jednego funkcjonariusza, zaś trzech kolejnych oczekiwało na zatwierdzenie; natomiast sekcja 8 – dwóch funkcjonariuszy, jeden oczekiwał na zatwierdzenie³³⁰.

Mimo że w sprawozdaniach PUBP, poczynając od stycznia 1945 r., Stefan Maćko informował WUBP w Lublinie o stanie poszczególnych sekcji i ich obsadzie personalnej to tak naprawdę tego podziału w PUBP faktycznie nie było. Wykazała to zwołana w czerwcu 1945 r. kontrola z WUBP w Lublinie³³¹. Odpowiedzialny za przeprowadzenie kontroli referent sekcji 2 wydziału i WUBP w Lublinie, ppor. Andrzej Chłoń, w raporcie końcowym wnioskował do swojego przełożonego o przydział funkcjonariuszy do PUBP w Tomaszowie, których zadaniem byłoby przeszkolenie tamtejszej kadry w zakresie pracy operacyjnej. Pod tym względem funkcjonariusze tomaszowskiego PUBP nie mieli praktycznego doświadczenia³³². Dlatego też o jakimkolwiek podziale na sekcje można mówić dopiero w sierpniu 1945 r.

Jako pierwsza w PUBP w Tomaszowie Lubelskim zorganizowana została sekcja 1 i było to najprawdopodobniej w czerwcu 1945 r. Do 7 lipca 1945 r. sekcja wszczęła ogółem 335 spraw, dotyczących volksdeutschów, i zarejestrowała w kartotekach 443 osoby podejrzewane o podpisanie w okresie okupacji niemieckiej listy narodowościowej. Z tej listy jedynie pięciu osobom zarzucono współpracę z gestapo w okresie okupacji i SD, bądź

³²⁹ G. Joniec, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1945...*, s. 21.

³³⁰ AIPN Lu 034/5, Raport nr 21 kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim do WUBP w Lublinie, 17 II 1945 r., s. 18 (numeracja PDF).

³³¹ G. Joniec, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1945...*, s. 22.

Kontrola odbyła się 22 VI 1945 r. Przeprowadził ją referent sekcji 2 Wydziału WUBP w Lublinie ppor. Andrzej Chłoń, który w końcowym raporcie stwierdził, że urząd nie jest rozdzielony na sekcje, grafików spotkań nie mają, z agentami widzenia nie mają, z powodu służby nocnej, jak mi mówiono. [...] W więzieniu siedzi około 40 osób, z tych połowa jest niewinnych, złapanych na operacjach w domu. Oficerowie śledczy nie prowadzą śledztw [...]. Na podwórzu bród, śmieci pełno w skrzyni, stołówka zniszczona (AIPN Lu 034/5, Raport nr 1 do kierownika WUBP w Lublinie, s. 49 (numeracja PDF).

³³² *Ibidem*, s. 49.

działalność w SS i SA. Informacje dotyczące osób podejrzanych były wynikiem donosów obywatelskich. Wobec 112 osób, z 443 wszczęto dochodzenia. Według zachowanego sprawozdania najbardziej charakterystyczną sprawą, prowadzoną przez sekcję 1 PUBP w Tomaszowie, było śledztwo wszczęte przeciwko Janowi Szustakiewiczowi, Edwardowi Ferencowi, Bronisławowi Benderowi i Mikołajowi Kosidrowi, którzy byli podejrzewani o współpracę agenturalną z gestapo i służbę w SS. w sprawozdaniu do kierownika WUBP w Lublinie stwierdzono brak możliwości przesłania odpisów protokołów przesłuchań Szustakiewicza i Ferenca, co było podyktowane wolnym wakatem maszynistki na stanie sekcji 1³³³. Do końca 1945 r. stan rozpracowanych i zatrzymanych w ramach sekcji I praktycznie uległ zatarciu. Do 27 grudnia 1945 r. wykryto i oddano do rozpracowania jedynie dwóch volksdeutscheów, z czego jedna z tych osób została aresztowana³³⁴. Kierownikiem sekcji 1 był referent, Bazyli Faryna, wcześniej kierownik sekcji 8.

Sekcja 2 zorganizowana została najprawdopodobniej 17 grudnia 1945 r. Jej kierownikiem był starszy referent Włodzimierz Stasiuk, a następnie referent Józef Kijko, który miał do dyspozycji jednego funkcjonariusza. W okresie od 7 do 27 grudnia 1945 r. na stanie sekcji 2 znajdowało się trzech agentów i dwóch informatorów. Do końca 1945 r. sekcja 2 nie przejawiała żadnej znaczącej działalności operacyjnej. Sekcji podporządkowani byli wywiadowcy: Jan Dmitroca, Adolf Pietraszyn i Grzegorz Rychel.

W okresie 1–19 kwietnia 1945 r. powołano Departament II, nadzorujący ewidencję, technikę operacyjną i łączność, Wydział do spraw Funkcjonariuszy i Samodzielny Wydział do Walki z Bandytyzmem przekształcony z Wydziału II i III Departamentu I MBP, którego odpowiedniki powstały także w województwach i powiatach w ramach sekcji 3. Wydział łączył w sobie charakter pracy operacyjnej i śledczej. Głównym zadaniem wydziału WzB było rozpracowanie i likwidacja podziemia zbrojnego. Cel ten próbowano osiągnąć poprzez stosowanie różnych form pracy operacyjnej w terenie, tj. akcje obławne i ujawnieniowe czy kombinacje operacyjne³³⁵. Wydział w realizacji tych zadań ściśle współpracował z MO i KBW³³⁶.

³³³ AIPN Lu 034/4, Sprawozdanie o przebiegu pracy pierwszej sekcji PUBP w Tomaszowie Lubelskim za czas od zorganizowania PUBP do 7 VII 1945 r., s. 46 (numeracja PDF).

³³⁴ *Ibidem*, Sprawozdanie o przebiegu pracy pierwszej sekcji PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres sprawozdawczy od 17 XII do 27 XII 1945 r., s. 64 (numeracja PDF).

³³⁵ T. Balbus, *Komunistyczny aparat represji a polskie podziemie niepodległościowe* [w:] *Polskie podziemie niepodległościowe na tle konspiracji antykomunistycznej w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1956*, Warszawa–Lublin 2008, s. 206 – 209.

³³⁶ L. Piłat, op. cit., s. 84.

Po raz pierwszy informacje dotyczące pracy sekcji 3 – określanej także jako „sekcję do walki z bandytyzmem”, bądź, „sekcję do walki z bandytyzmem politycznym” – w PUBP w Tomaszowie pojawiają się w sierpniu 1945 r. Jako pierwszy sekcją kierował Józef Soroka. Kolejno stanowisko kierownika sekcji piastowali: starszy referent Konstanty Drabiński, referent Józef Lipowiec³³⁷, Władysław Siedlarczyk³³⁸, Henryk Jaremek³³⁹ (13

³³⁷ Józef Lipowiec s. Stanisława, ur. 7 III 1923 r. we wsi Kraczew, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej w Komarowie. W okresie okupacji niemieckiej pracował jako murarz. W 1941 r. wstąpił do placówki BCh we wsi Kraczew, pod dowództwem Eugeniusza Mości brody ps. „Step” otrzymując pseudonim „Łań”. Od 1943 r. wcielony do plutonu BCh pod dowództwem Stanisława Okoniewskiego ps. „Olcha”, a następnie od maja 1944 r. w oddziale BCh w lasach Puszczy Solskiej pod dowództwem „Jaskółki”. 20 VI 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta Sekcji Walki z Bandytyzmem. 22 VI 1945 r. wstąpił do PPR. 1 I 1946 r. przeniesiony na stanowisko referenta referatu III PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 15 X 1947 r. był referentem gminnym PUBP w Lubyczy Królewskiej. 5 II 1948 r. wysłany na roczny kurs do CW MBP w Legionowie. Po ukończeniu kursu 17 IV 1949 r. skierowany do pracy w PUBP w Chełmie na stanowisko st. referenta przy kierownictwie z jednoczesnym p.o. zastępcy szefa PUBP. Od 1949 r. podejrzany przez UB o działalność AK w okresie okupacji niemieckiej. Prowadzone w tej sprawie śledztwo wykazało, że w maju 1944 r., jako członek BCh, podporządkował się dowództwu AK służąc w Korpusie Bezpieczeństwa. Według ustaleń śledztwa, z rozkazu dowódcy batalionu AK Franciszka Samulskiego ps. „Młot”, został skierowany do służby w MO, a po upływie dwóch tygodni został rozbrojony i osadzony na Majdanku w Lublinie, skąd zbiegł. Fakty te zataił uciekając się o angaż w organach bezpieczeństwa. Wobec tych faktów został ukarany czternastodniowym aresztem i wydalony ze służby w organach bezpieczeństwa 1 IV 1952 r. jako funkcjonariusz skompromitowany i politycznie niepewny (AIPN Lu 0287/214, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Józefa Lipowca).

³³⁸ Władysław Siedlarczyk s. Wincentego, ur. 14 VI 1900 r. w Łodzi. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W 1918 r. wstąpił do Polskiej Organizacji Wojskowej (POW). W latach 1918–1922 służył w Wojsku Polskim. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. Po przejściu w stan spoczynku pracował jako tokarz. W latach trzydziestych był delegatem związku klasowego w firmie Karol Sztajnert w Łodzi. Od 1936 r. członek KPP. W związku z działalnością w KPP aresztowany. W 1940 r. aresztowany przez Niemców i wywieziony na roboty przymusowe, skąd powrócił po trzech miesiącach. W 1942 r. ponownie aresztowany przez Niemców i osadzony w więzieniu w Radogoszczy. Po wyjściu z więzienia pracował w zakładach metalowych na terenie Łodzi, aż do wkroczenia ACz. Od 25 I 1945 r. członek PPR. Do pracy w organach bezpieczeństwa skierowany przez PPR w Łodzi. Absolwent kursu CS MBP w Łodzi, po ukończeniu którego 3 IV 1945 r. przyjęty do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisku referenta sekcji 4 Wydziału I. Od 25 VII 1945 r. zastępca kierownika PUBP w Puławach. W lutym 1946 r. proponowany przez WUBP w Lublinie na stanowisko zastępcy szefa PUBP w Radzynie Podlaskim, jednak ze względu na niewywiązywanie się z obowiązków służbowych, Biuro personalne MBP ostatecznie nie zatwierdziło tej nominacji. 17 I 1946 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko kierownika sekcji WzB, a następnie starszego referenta na gminę Bełzec. 17 IX 1946 r. zwolniony z organów bezpieczeństwa na własną prośbę ze względów zdrowotnych (AIPN Lu 0296/502, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Władysława Siedlarczyka).

³³⁹ Henryk Jaremek s. Józefa, ur. 14 VI 1922 r. w kolonii Zygmunów. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W latach 1938–1939 pracował jako szewc w Lublinie, a następnie wrócił w rodzinne strony. W 1941 r. przystąpił do Spółdzielni Spożywczej w Zygmunowie. W 1942 r. wysiedlony z całą rodziną z majątku w kolonii Zygmunów. W 1943 r. należał do BCh (posługiwał się wówczas pseudonimem „Burza”). Brał czynny udział w walkach w obrębie Żółkiewki i Wysokiego, pow. Krasnystaw. Dwukrotnie ranny. 11 VII 1944 r. członek PPR w kolonii Zygmunów. Ukończył kurs szkoły rolniczej i kurs szkoły spółdzielczej. 15 I 1945 r. skierowany przez PPR do pracy w PUBP w Krasnymstawie na stanowisko wartownika. 14 IV 1945 r. przeniesiony na stanowisko referenta PUBP w Krasnymstawie na gminę Czajki, a następnie od 11 IV 1946 r. starszy referent na gminę Wysokie. 27 VII 1946 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko starszego referenta na gminę Łaszczów. 24 I 1947 r. zwolniony ze służby w organach BP. Henryk Jaremek, jako starszy referent WzB PUBP w Tomaszowie Lubelskim i równocześnie dowódca grupy operacyjnej w trakcie jednej z akcji w terenie podlegał podległym funkcjonariuszy i członków ORMO do rabunków w terenie, których dokonywano na szkodę mieszkańców w Uhnowie. Wobec tych zarzutów, decyzją szefa WUBP w Lublinie, Henryk Jaremek został aresztowany, a jego sprawa

VI 1946 r.–?)³⁴⁰ i Marian Dworecki³⁴¹ (X 1945 r.–?)³⁴². Zastępcą kierownika sekcji był Jan Słodki³⁴³ (13 VI 1945 r.–30 XI 1945 r.). Sekcji podlegali także wywiadowcy i referenci: Marek Gil (25 XI 1944 r.–12 I 1945 r.), Ludwik Wójcik, Arseniusz Wójtowicz (1 X 1944 r.–12 I 1945 r.), Tadeusz Kubiszyn³⁴⁴(14 XII 1945 r.–1 X 1947 r.), Adolf Petryszyn (26 VI

skierowana do WSR w Lublinie (AIPN Lu 0296/277, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Henryka Jeremka).

³⁴⁰ Na podstawie zachowanej dokumentacji aktowej tego funkcjonariusza, brak możliwości ustalenia daty końcowej służby w tejże sekcji.

³⁴¹ Marian Dworecki s. Henryka, ur. 4 II 1917 r. w miejscowości Żołudek, woj. Nowogródzkie. Ukończył 6 oddziałów szkoły podstawowej i szkołę mechaniczną. 22 III 1938 r. powołany do czynnej służby wojskowej w 76 pp. w Grodnie. Wraz z macierzystą jednostką walczył w kampanii wrześniowej w terenie województwa krakowskiego, łódzkiego i kieleckiego. W dniach 17–18 IX 1939 r. w okolicach miejscowości Kozienice w województwie kieleckim został ranny i ujęty przez Niemców. Jako jeńiec przebywał w szpitalu w Kielcach, skąd został przewieziony do różnych obozów jenieckich na terenie Niemiec, Austrii i Lublina; skąd uciekł 11 XI 1942 r., ukrywając się w okolicznych lasach. Nawiązał współpracę z partyzantką GL, z którą brał udział w akcjach dywersyjnych na niemieckie posterunki, urzędy gminne i pociągi, m.in. w lasach garbowskich, parczewskich i kozłowieckich. W 1944 r. mianowany porucznikiem i dowódcą jednej z grup dywersyjnych. Po wkroczeniu oddziałów ACz, wstąpił do służby w MO w Lubartowie. 15 IX 1944 r. przyjęty do pracy w Resorcie Bezpieczeństwa w Lubartowie na stanowisko komendanta ochrony. Z początkiem października 1945 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko kierownika sekcji WzB. Stanowisko to piastował krótkotrwale. Według raportu kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim, Stefana Pietruszyńskiego, z 10 X 1945 r., Marian Dworecki – po objęciu służby w tomaszowskim PUBP *stwierdził, że jest chory i nie może pracować. Wobec tego wysłałem go do lekarza, który stwierdził objawy choroby wenerycznej. Zwolniony z pracy w organach bezpieczeństwa na własną prośbę z powodów zdrowotnych* (AIPN Lu 0296/224, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Mariana Dworeckiego).

³⁴² Na podstawie zachowanej dokumentacji aktowej tego funkcjonariusza, brak możliwości ustalenia daty końcowej służby w tejże sekcji.

³⁴³ Jan Słodki s. Błażeja, ur. 25 XII 1907 r. w Cześnikach, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 5 klas szkoły podstawowej i roczny kurs kwatermistrzostwa MON w Poznaniu. W latach 1914–1918 wraz z rodziną przebywał na terenie Rosji. W 1930 r. wstąpił do KPP. Od 1932 r. członek egzekutywy rejonowej KPP. W 1936 r. za działalność w KZPU aresztowany i skazany na 5 lat więzienia. Karę odbywał w więzieniu w Zamościu i Drohobyczu. We wrześniu 1939 r. wskutek działań wojennych wyszedł na wolność. W 1940 r. aresztowany przez Niemców i ponownie osadzony w więzieniu w Zamościu. W latach 1942–1945 przebywał m. in. na terenie obozów koncentracyjnych w Majdanku i Gross-Rosen. 13 VI 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko zastępcy kierownika sekcji WzB i kierownika sekcji 6. Dnia 30 XI 1945 r. zwolniony na własną prośbę z organów bezpieczeństwa z powodów zdrowotnych. Ponownie przyjęty do pracy w organach bezpieczeństwa. 1 I 1947 r. na stanowisko magazyniera w Wydziale Składu Żywnościowego MBP w Warszawie, a następnie kierownika zaopatrzenia tegoż Wydziału. Od 1 VII 1950 r. kierownik w hotelu przy MBP. 1 XI 1950 r. skierowany na Szkołę CWK. Od 1 X 1951 r. w dyspozycji szefa WUBP w Łodzi. Od 1 X 1953 r. mianowany kierownikiem domu wypoczynkowego (ośrodka wczasowego) w Tuszynie Lesie przy WUBP w Łodzi, a następnie ośrodka wczasowego MSW w Wiselce. Zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa 31 XII 1962 r. (AIPN Sz 0019/4937, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Jana Słodkiego).

³⁴⁴ Tadeusz Kubiszyn s. Michała, ur. 11 IX 1927 r. w Chodywańcach, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 1 klasę gimnazjum. W okresie okupacji niemieckiej pracował z rodzicami w gospodarstwie. 1 II 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. 14 XII 1945 r. przeniesiony na stanowisko referenta sekcji WzB PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 I 1946 r. referent grupy WzB PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 1 X 1947 r. przeniesiony na stanowisko referenta Referatu III PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 15 II 1949 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Radzynie Podlaskim na stanowisko referenta Referatu III. Od 1 V 1952 r. referent powiatowy PUBP w Radzynie Podlaskim. 15 VII 1952 r. zwolniony dyscyplinarnie ze służby w organach BP. Powodem zwolnienia było wszczęte dochodzenie prowadzone przez Wydział ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie. W sporządzonym raporcie z dochodzenia, Tadeuszowi Kubiszynowi zarzucono zabranie z siedziby PUBP w Radzynie Podlaskim, bez wiedzy przełożonych, tajnych dokumentów dot. sprawy agenturalnej, prowadzonej przeciwko partyzantom NSZ. Dokumenty miały być udostępnione przez funkcjonariusza osobom ujętym w rozpracowaniu. Ponadto

1945 r.–17 X 1945 r.), Piotr Dziedzic (14 XII 1945 r.–1 I 1946 r.)³⁴⁵, Dymitr Kijko³⁴⁶ (6 VI 1946 r.–4 VII 1947 r.), Aleksander Nowosad³⁴⁷ (1 I 1946 r.–1 X 1947 r.), Kazimierz Świderek³⁴⁸ (1 I 1946 r.–15 I 1952 r.) i Jan Buczko³⁴⁹ (4 IX 1945 r.–27 III 1946 r.).

Kubiszynowi zarzucono nieprzestrzeganie konspiracji w pracy z agenturą, z którą spożywał alkohol oraz zawarcie związku małżeńskiego bez zezwolenia (AIPN Lu 0236/160, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Tadeusza Kubiszyna).

³⁴⁵ Piotr Dziedzic s. Bolesława, ur. 19 X 1925 r. w Wożuczynie. Ukończył 6 klas szkoły podstawowej. Przez cały okres okupacji niemieckiej pracował z ojcem na gospodarstwie w Wożuczynie. 19 III 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. Od 14 XII 1945 r. mł. referent WzB. Od 1 I 1946 r. referent PUBP w Tomaszowie Lubelskim na gminę Uhnów. 17 IV 1947 r. przeniesiony do PUBP w Hrubieszowie na stanowisko referenta na gminę Moniatycze. Od 1 X 1947 r. referent Referatu V PUBP w Hrubieszowie. Od 3 XII 1949 r. referent Referatu V PUBP w Łukowie. 17 XII 1937 r. ukończył 6-tygodniowy kurs kierownictwa referatów PUBP w CW MBP. 30 X 1950 r. zwolniony dyscyplinarnie zgodnie z orzeczeniem Wydziału ds. Funkcjonariuszy. Powodem zwolnienia było wszczęte postępowanie karne dotyczące zajścia z 19 X 1950 r. w zawiadomieniu o ukończeniu postępowania karnego czytamy, że 19 X 1950 r. Piotr Dziedzic, będąc funkcjonariuszem PUBP w Łukowie, działając pod wpływem silnego wzruszenia, strzelił do swojej żony Wandy z posiadanego pistoletu służbowego, trafiając ją w lewy policzek i powodując jej natychmiastową śmierć. Za powyższe przewinienie wyrokiem WSR w Lublinie z 9 III 1951 r. został skazany na 7 lat więzienia (AIPN Lu 0212/449, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Piotra Dziedzica).

³⁴⁶ Dymitr (Mieczysław) Kijko s. Jerzego, ur. 2 X 1920 r. w Woroneżu (ZSRR), ukończył 5 klas szkoły podstawowej. W latach 1940–1944 przebywał na robotach przymusowych w Niemczech. Wraz z przyjściem ACz powrócił do kraju. 21 IX 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. Od 6 VI 1946 r. przeniesiony na stanowisko referenta WzB PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 4 VII 1947 r. referent Referatu III PUBP w Radzynie Podlaskim. 1 XI 1947 r. zwolniony na własną prośbę z powodu wyjazdu do ZSRR. 29 V 1948 r. z powodu braku otrzymania wizy, bezskutecznie ubiegał się o powrót do pracy w UB. (AIPN Lu 0236/129, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Dymitra (Mieczysława) Kijko)

³⁴⁷ Aleksander Nowosad s. Mikołaja, ur. 10 XII 1908 r. we wsi Wola Grodecka, pow. Tomaszów Lubelski. W latach 1929–1931 powołany do służby wojskowej w 9 pp. w Zamościu. W latach trzydziestych związany z KPZU. 27 VI 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. Od 1 I 1946 r. mł. referent grupy WzB PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 X 1947 r. mł. referent Referatu III PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 19 I 1949 r. ukończył 4-miesięczny kurs operacyjny przy WUBP w Lublinie. Po ukończeniu kursu ponownie w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisku mł. referenta Referatu III. 1 XII 1950 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Hrubieszowie na stanowisko referenta Referatu III. Od 1 V 1952 r. referent terenowy PUBP w Hrubieszowie na gminę Mieniany. Od 1 I 1951 r. st. referent terenowy na gminę Mieniany. Od 31 III 1955 r. przeniesiony do pracy w KPMO w Hrubieszowie. 18 II 1959 r. mianowany funkcjonariuszem stałym w stopniu podporucznika (oficer dyżurny KPMO w Hrubieszowie. 30 IV 1961 r. zwolniony ze służby w MO na podstawie orzeczenia lekarskiego (AIPN Lu 028/2547, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Aleksandra Nowosada).

³⁴⁸ Kazimierz Świderek s. Feliksa, ur. 1 III 1925 r. w Zwiartówku, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 9 klas szkoły ogólnokształcącej w Zamościu. W latach 1942–1944 członek BCh ps. „Chmura” pod dowództwem Józefa Typka ps. „Dąb”. 3 IX 1945 r. z rekomendacji Józefa Typka podjął pracę w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisku wartownika. W okresie od 1 I 1946 r. do 15 I 1952 r. młodszy referent Sekcji WzB i referent Ewidencji Operacyjnej Referatu II PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 13 VII 1949 r. ukończył trzymiesięczny kurs operacyjny Departamentu II MBP. 15 I 1952 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Krasnymstawie na stanowisko referenta Ewidencji operacyjnej Referatu II. Od 1 IV 1955 r. sekretarz PUdsBP w Krasnymstawie, a następnie oficer operacyjny tego urzędu. 31 XII 1956 r. zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa PRL w związku z likwidacją KdsBP. 16 I 1965 r. ponownie przyjęty do służby w KP MO w Krasnymstawie na stanowisko oficera operacyjnego Referatu ds. SB. Zwolniony ze służby 7 IV 1971 r. (AIPN Lu 0287/454, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Kazimierza Świdierka).

³⁴⁹ Jan Buczko s. Piotra, ur. 14 VIII 1912 r. w Niewirkowie, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 5 klas szkoły podstawowej. W latach 1914–1921 wraz z rodzicami przebywał w Kazaniu (ZSRR). W 1922 r. powrócił do Polski. W 1935 r. przystąpił do KPZU. W 1931 r. w związku z działalnością w tej organizacji został aresztowany. W 1934 r. powołany do 8 pp Leg. w Lublinie. Służbę ukończył w 1935 r. w stopniu st. kaprała. W latach 1936–1939 dwukrotnie aresztowany w związku z działalnością w KPZU. W 1939 r. wraz z wkroczeniem ACz wyjeżdża do Łucka. Po dwóch miesiącach pobytu powraca do Polski. Z początkiem

Sekcja 4 utworzona została w sierpniu 1945 r. Na jej etacie pracowało dwóch funkcjonariuszy – Stanisław Sioma³⁵⁰ i Piotr Dziedzic. Wcześniej z sekcją związani byli wywiadowcy: Leon Dziura, Zbigniew Zajączkowski, Antoni Dziki³⁵¹ i Kazimierz Cik³⁵². Pierwszym kierownikiem sekcji był starszy referent Józef Soroka, a następnie od lipca 1946 r. referent Dymitr Kijko. Głównym zadaniem sekcji było rozpracowanie wrogich elementów w przemyśle. W powiecie nadzorowała pracę operacyjną m.in. Cukrowni Wożuczyn, tartaków w Tarnawatce i Suścu, cegielni w Budach, Elektrowni Miejskiej i Powiatowego Wydziału Przemysłu Drzewnego.

Sekcja 5 powstała w sierpniu 1945 r. Jej głównym zadaniem było zwalczanie działalności antypaństwowej skierowanej przeciwko reformie rolnej. Sprawa ta była jedną z ważniejszych kwestii, podjętych przez PUBP w początkowej fazie działalności urzędu.

1940 r. aresztowany przez Niemców i osadzony w obozie karnym w Konstancynie. 27 IV 1942 r. ponownie aresztowany przez gestapo i osadzony w więzieniu w Zamościu, skąd 21 VI 1942 r. został przewieziony do Auschwitz, a następnie 10 III 1943 r. do KL Buchenwald, gdzie przebywał do 7 IV 1945 r. W maju 1945 r. powrócił w rodzinne strony. 1 IX 1945 r. przystąpił do PPR, zaś 4 IX 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko mł. referenta sekcji WzB. Od 27 III 1946 r. przeniesiony na tożsame stanowisko do PUBP w Biłgoraju. W okresie od 15 VII 1947 r. do 7 III 1950 r. komendant gmachu PUBP w Biłgoraju. 10 III 1950 r. przeniesiony na stanowisko komendanta gmachu PUBP w Hrubieszowie. 1 I 1951 r. zwolniony dyscyplinarnie z organów bezpieczeństwa, ponieważ samowolnie, bez wiedzy szefa PUBP w Hrubieszowie, wypuścił z aresztu dwóch więźniów w celu rozładunku drzewa. Więźniowie pozostawieni bez opieki (w tym czasie Jan Buczko spożywał alkohol) zbiegli z miejsca załadunku. Z ten czyn wyrokiem WSR w Lublinie z 30 III 1951 r. skazany na 1 rok więzienia (IPN Lu 0296/183, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Jana Buczko).

³⁵⁰ Stanisław Sioma s. Antoniego, ur. 29 XII 1909 r. w Wożuczynie. Ukończył 4 klasy szkoły podstawowej. W latach 1931–1932 służył w Wojsku Polskim. Od 1943 r. w BCh na terenie Wożuczyna pod dowództwem Józefa Typka ps. „Dąb”. 10 I 1945 r. rekomendowany przez Hipolita Wojtasa i Adolfa Petryszyna do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. Ukończył 4–tygodniowy kurs przy WUBP w Lublinie. 3 IX 1945 r. mianowany komendantem gmachu PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 6 VII 1946 r. ciężko ranny (przestrzał lewego płuca) podczas akcji grupy operacyjnej UB i KBW w Kunkach. Po 2 miesiącach rekonwalescencji powrócił do pracy. Z powodu niedoboru funkcjonariuszy przesunięty do pracy w referacie IV PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 9 VI 1947 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Lubartowie na stanowisko komendanta gmachu. 1 X 1947 r. zwolniony z pracy w UB jako politycznie niepewny. Według raportu WUBP w Lublinie z 24 X 1947 r., powodem zwolnienia były jego bliskie kontakty ze szwagrem Stanisławem Rogowskim, będącym żołnierzem AK, któremu mógł przekazywać informacje stanowiące tajemnicę służbową. Decyzją komisji Ministra Spraw Wewnętrznych z 27 II 1957 r. karę dyscyplinarnego wydalenia ze służby wymierzoną przez szefa WUBP w Lublinie uchylono (AIPN Lu 028/1248, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Stanisława Siomy).

³⁵¹ Antoni Dziki s. Jana, ur. 14 X 1913 r. w Siemnicach, pow. Tomaszów Lubelski. W 1936 r. powołany do czynnej służby wojskowej w 9 pp Leg. w Zamościu. 14 VIII 1939 r. ponownie zmobilizowany do wojska. Brał udział w kampanii wrześniowej. Po trzech tygodniach walk dostał się do niewoli niemieckiej w Łodzi. W 1942 r. przystąpił do BCh na terenie Wożuczyna. Po wkroczeniu ACz przystąpił do PPR w Wożuczynie. 17 I 1945 r. podjął służbę w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisku wywiadowcy sekcji 4. Zginął w zasadzce zorganizowanej przez UPA 22 III 1945 r. w Rudzie Żurawieckiej pow. Tomaszów Lubelski (AIPN Lu 0296/92, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Antoniego Dzikiego).

³⁵² Kazimierz Cik s. Józefa, ur. 25 IX 1919 r. w Wożuczynie, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 6 klas szkoły podstawowej. W latach 1933–1943 pracował w charakterze ekspedienta w spółdzielni spożywczej w Wożuczynie, a następnie jako murarz. Od 1943 r. należał do BCh. 17 I 1945 r. z rekomendacji Hipolita Wojtasa i Józefa Typka podjął służbę w PUBP w Tomaszowie Lubelski na stanowisku wywiadowcy sekcji 4. Zginął w zasadzce zorganizowanej przez UPA 22 III 1945 r. w Rudzie Żurawieckiej pow. Tomaszów Lubelski (AIPN Lu 0296/142, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Kazimierza Cika).

Pierwsze informacje dotyczące reformy rolnej pojawiają się 11 października 1944 r. w sprawozdaniu kierownika PUBP w Tomaszowie. Natomiast w sprawozdaniu z 28 grudnia 1944 r. czytamy, że: *AK i wrogie elementy rozwijali szaloną agitację, by chłopie nie brali ziemi. Lecz stan ten został przełamany, chłopie do ziemi się rwali i entuzjastycznie witają nadanie im aktów własności na rozparcelowaną ziemię*³⁵³.

Wraz z nastaniem 1945 r., gdy *de facto* reforma rolna była na ukończeniu, głównym kierunkiem działań sekcji 5 były akcje żniwne, siewne i kontyngentowe. Prowadzono także kontrolę operacyjną nad zakładami produkcyjnymi branży spożywczo-rolniczej, do których zaliczano Cukrownię w Wożuczynie, gorzelnię w Bełzcu, oddziały „Społem”, Browar w Zwierzyńcu, młyny i spółdzielnie spożywcze. W zainteresowaniu funkcjonariuszy sekcji 5 znajdowali się także działacze SL i SCh³⁵⁴. Do końca grudnia 1945 r. na stanie tej sekcji było dwóch agentów i dziewiętnastu informatorów. Od marca 1946 r. jej pracami kierowali starszy referent Florian Wójtowicz³⁵⁵, a następnie referent Michał Dmitroca³⁵⁶.

Sekcja 6 podobnie jak Sekcja 5, zorganizowana została w połowie sierpnia 1945 r. Jej głównym celem było zwalczanie wrogiej działalności osób i organizacji destabilizujących

³⁵³ AIPN Lu 034/2, Raport nr 14 kierownika PUBP w Tomaszowie do WUBP w Lublinie, 28 XII 1944 r., s. 50 (numeracja PDF).

³⁵⁴ G. Joniec, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1945...*, s. 24-25.

³⁵⁵ Florian Wójtowicz s. Bronisława, ur. 20 III 1923 r. w Komarowie, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. Z zawodu szewc. 15 VIII 1944 r. przyjęty do pracy w organach BP. Początkowo mł. referent sekcji 5 Wydziału i WUBP w Lublinie, a następnie 1 X 1945 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta sekcji 5. Od 1 X 1947 r. st. referent Referatu IV. 31 III 1948 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko referenta sekcji 1 i 2 Wydziału IV. Od 1 VI 1948 r. referent sekcji 3 Wydziału IV WUBP w Lublinie. 30 IX 1948 r. zwolniony z organów BP na własną prośbę (Karta z kartoteki funkcjonariuszy WUSW w Lublinie dot. Floriana Wójtowicza, sygn. AIPN Lu 028/2547).

³⁵⁶ Michał Dmitroca s. Michała, ur. 28 IX 1919 r. we wsi Szarawola, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 6 klas szkoły podstawowej. W latach 1940-1945 przebywał na robotach przymusowych w Niemczech, następnie powrócił do Polski. 1 IX 1945 r. przystąpił do PPR, zaś 6 IX 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta na gminę Tarnawatka (w międzyczasie oddelegowany do pracy w sekcji V PUBP w Tomaszowie Lubelskim). 1 X 1947 r. przeniesiony na stanowisko referenta Referatu IV PUBP w Tomaszowie Lubelskim 1 I 1950 r. przeniesiony dyscyplinarnie do PUBP w Lubartowie na stanowisko referenta Referatu IV. (Jako powód przeniesienia dyscyplinarnego wskazano, że Michał Dmitroca *rozpracowując operacyjnie wrogi element na wskutek częstego kontaktu z ludźmi nawiązywał szerokie znajomości, co wpłynęło w dużym stopniu na wydajność w jego pracy i utratę czujności operacyjnej*). Od 1 IV 1951 r. st. referent Referatu IV PUBP w Lubartowie. 1 XI 1952 r. przeniesiony do PUBP w Białej Podlasce na stanowisko referenta przy Kierownictwie. 31 X 1953 r. zwolniony dyscyplinarnie ze służby na wniosek Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie. Powodem zwolnienia było wszczęte w 1953 r. dochodzenie wobec Michała Dmitrocy prowadzone przez Wydział ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie, w którym oskarżono go o to, że jako *„pracownik organów bezpieczeństwa nadużywając zajmowanego stanowiska pożyczył od wielu osób cywilnych pieniądze, których nie zwracał, a także, jako pracownik operacyjny mając na swoim kontakcie sieć informacyjną nadużywał z nią alkoholu”*. W raporcie zarzucono mu także m. in. skłonności do spożywania alkoholu i przywłaszczanie pieniędzy przeznaczonych na wynagrodzenie sieci informacyjnej (AIPN Lu 0212/445, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Michała Dmitrocy).

transport kolejowy i łączność. Do końca sierpnia 1945 r. sekcja kierowała pracą 5 agentów. Pod jej nadzorem znajdowało się łącznie: 1 radiowęzeł, 6 stacji kolejowych (Bełżec, Susiec, Lubycza Królewska, Hrebenne, Uhnów i Maziły) i 13 urzędów pocztowych (Tyszowce, Bełżec, Jarczów, Komarów, Kotlice, Krynice, Majdan Sopocki, Rachanie, Susiec, Tarnawatka, Łaszczów, Lubycza Królewska i Uhnów). Do połowy września 1945 r. sekcja 6 sprawowała kontrolę operacyjną jedynie nad dwiema stacjami kolejowymi – w Bełżcu i Suścu. Znajdujące się w pasie przygranicznym stacje kolejowe w Uhnowie, Lubyczy Królewskiej i Hrebennem zamknięto, podobnie jak stację w Maziłach, której działalność wstrzymano ze względu na brak personelu. Zakres obowiązków sekcji 6 obejmował także prowadzenie ewidencji pracowników kontrolowanych urzędów. Jej kierownikiem był starszy referent Jan Słodki. Podlegał mu referent Jan Marciniśzyn³⁵⁷.

Sekcja 7, czyli obserwacja, zorganizowana została pod koniec sierpnia 1945 r. Nadzorowała ona, podobnie jak sekcja 6, stacje kolejowe, ale także 32 restauracje i jedną cukiernię funkcjonujące na terenie powiatu. Za obserwację obiektów odpowiadało pięciu agentów³⁵⁸. Jej pierwszym kierownikiem był Jan Leluch, a następnie starszy referent Emilian Gałamaga³⁵⁹.

Sekcja 8, zajmująca się aresztowaniem i śledztwem, kierowana była początkowo przez Bazylego Farynę, a następnie przez starszego oficera śledczego – Jana Lelucha. Od połowy marca 1945 r. drugim oficerem śledczym został Eugeniusz Chimeczak, a następnie – od listopada 1945 r. – starszy oficer śledczy, Edward Maryńczak³⁶⁰ i Leon Dziura.

³⁵⁷ AIPN Lu 034/4, Sprawozdanie VI sekcji transportowej, 7 IX 1945 r., s. 64 (numeracja PDF).

³⁵⁸ *Ibidem*, Sprawozdanie sekcji VII, 27 VIII 1945 r., s. 86 (numeracja PDF).

³⁵⁹ Emilian Gałamaga s. Marty, ur. 10 II 1921 r. w Żulicach, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 5 klas szkoły podstawowej. W latach 1935–1937 pracował jako ogrodnik, zaś w latach 1939–1944, jako robotnik folwarczny. We wrześniu 1942 r. zwerbowany do ZWZ–AK przez Ryszarda Jankowskiego ps. „Szkwał” otrzymując ps. „Garda”. Wszedł wówczas w szeregi zbrojnego oddziału partyzanckiego pod dowództwem Sobieszczańskiego. W oddziale służył do kwietnia 1944 r., po czym powrócił w rodzinne strony. Fakty te zataił starając się o pracę w UB. 10 I 1945 r. wstąpił do PPR. 10 II 1945 r. podjął pracę w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisku wartownika. 1 I 1946 r. przeniesiony na stanowisko referenta gminnego na Bełżec. Od 15 X 1947 r. referent Referatu IV PUBP w Tomaszowie Lubelski w styczniu 1949 r. ukończył 4-tygodniowy kurs dla funkcjonariuszy przy WUBP w Lublinie. 31 XII 1949 r. zwolniony dyscyplinarnie ze służby w organach bezpieczeństwa w związku z zatajeniem swojej działalności w AK. Informacje o działalności Emiliana Gałamagi w ZWZ–AK ujawnił pochodzący z gminy Telatyn oficer GZI WP Franciszek Atras, który wówczas w celach służbowych przebywał w Tomaszowie Lubelskim. W trakcie rozmowy z zastępcą szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim Franciszek Atras ujawnił, że Gałamaga jest mu znany jako żołnierz AK. W 1949 r. w toku dochodzenia, Emilian Gała maga przyznał się do stawianych zarzutów (AIPN Lu 0296/155, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Emiliana Gałamagi).

³⁶⁰ Edward Maryńczak s. Piotra, ur. 12 II 1918 r. w Chodywańcach, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W latach 1934–1935 należał do Komsomołu (KZMZU). W 1935 r. przebywał w Warszawie, gdzie pracował w ogrodzie botanicznym jako robotnik fizyczny, skąd w 1936 r. został zwolniony z powodu redukcji etatu. W latach 1936–1938 pracował jako praktykant ogrodnicy w Żeraniu pod Warszawą. W marcu 1939 r. powrócił do Chodywańców, gdzie założył i prowadził (do maja 1944 r.) sklep spożywczy. W okresie okupacji niemieckiej należał do BCh na terenie Chodywańców. 12 V 1945

Kierownikowi PUBP podlegały także gminne urzędy bezpieczeństwa publicznego, które tworzone przy gminnych posterunkach MO. Ze względu na znaczne ograniczenia kadrowe, placówki tego typu liczące, zazwyczaj trzech funkcjonariuszy zredukowano do minimum. Referentami na gminę Łaszczów byli: Konstanty Drabiński (17 III 1945 r.–6 VI 1946 r.), Piotr Młynarczyk (17 III–1 V 1945 r.), Kazimierz Mierzwiński (8 V 1945 r.–6 V 1946 r.) i Henryk Jaremek (?–24 I 1947 r.)³⁶¹. Stanowisko referenta gminnego pełnili w Komarowie: Antoni Jurczyszyn³⁶² (25 I 1945 r.–24 IX 1947 r.), a następnie Jan Korobiejnikow (będący jednocześnie młodszym referentem referatu III); w Bełżcu – Mieczysław Kot (21 VIII–14 XI 1945 r.), a następnie Emil Gałamaga (6 VI 1946 r.–15 X 1947 r.) (wcześniej wartownicy PUBP w Tomaszowie) i Władysław Siedlarczyk (10 IV–17 IX 1946 r.) (wcześniej kierownik sekcji do WzB); w Majdanie Sopockim – Adam Chrzaszcz (3 VIII 1945 r.–31 I 1946 r.), (wcześniej wartownik PUBP w Tomaszowie); w Tarnawatce – Michał Dmitroca (6 IX 1945 r.–1 X 1947 r.); w gminie Tyszowce – referent Józef Dziaduch³⁶³ (29 V–11 IX 1946 r.), a następnie referent Roman Rapa³⁶⁴ (15

r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko oficera śledczego. Od 26 III 1946 r. st. oficer śledczy PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 26 II 1946 r. skierowany na kurs śledczy do CS MBP. Po ukończeniu kursu ponownie na stanowisku st. oficera śledczego Referatu Śledczego PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 3 XII 1947 r. pozostawał w dyspozycji szefa WUBP w Lublinie. 16 VII 1948 r. awansowany do stopnia podporucznika. 4 XII 1948 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Biłgoraju na stanowisko st. oficera śledczego Referatu Śledczego. 31 III 1950 r. decyzją Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie zwolniony dyscyplinarnie ze służby w organach BP. Powodem zwolnienia było stosowanie niedozwolonych metod śledczych, za co wyrokiem WSR w Lublinie został skazany na 3 lata więzienia i degradację do stopnia szeregowego (AIPN Lu 0296/380, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Edwarda Maryńczaka).

³⁶¹ Na podstawie zachowanej dokumentacji aktowej tego funkcjonariusza, brak możliwości ustalenia daty początkowej służby w tejże sekcji.

³⁶² Antoni Jurczyszyn s. Jana, ur. 26 V 1918 r. w Komarowie, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 4 klasy szkoły podstawowej. W latach 1937–1939 odbywał czynną służbę wojskową w 21 pał w Włodzimierzu Wołyńskim. Brał udział w wojnie obronnej 1939 r. w 1943 r. wstąpił do oddziału BCh pod dowództwem Józefa Typka ps. „Dąb”. 20 I 1945 r. wstąpił do PPR, zaś pięć dni później 25 I 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta gminy Komarów. 24 IX 1947 r. aresztowany przez funkcjonariuszy Wydziału Specjalnego WUBP w Lublinie w związku z podejrzeniem jego współpracy z WiN. Wydział Śledczy WUBP w Lublinie wszczął w tej sprawie śledztwo zakończone 5 I 1948 r. umorzeniem wobec braku dowodów winy. On sam został zwolniony z aresztu WUBP i wydany 1 X 1947 r. ze służby w organach bezpieczeństwa PRL, jako element niepewny (AIPN Lu 0296/286, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Antoniego Jurczyszyna).

³⁶³ Józef Dziaduch s. Wojciecha, ur. 19 X 1919 r. w Niewirkowie, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 4 klasy szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej należał do BCh. 17 II 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisku wartownika. 2 V 1945 r. przystąpił do PPR. 29 V 1946 r. przeniesiony na stanowisko referenta na gminę Tyszowce. 11 IX 1946 r. skreślony z ewidencji funkcjonariuszy UB z powodu zgonu (zmarł na tyfus w szpitalu powiatowym w Tomaszowie Lubelskim) (AIPN Lu 0296/225, Teczka personalna funkcjonariusza UB dot. Józefa Dziaducha).

³⁶⁴ Roman Rapa s. Jana, ur. 29 IX 1924 r. we wsi Bukownica, pow. Zamość. Ukończył 4 klasy szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej łącznik oddziału partyzanckiego GL pod dowództwem Grzegorza Korczyńskiego ps. „Grzegorz”. 24 X 1944 r. przyjęty do pracy w PUBP w Biłgoraju na stanowisko wywiadowcy sekcji 4. Od 8 V 1945 r. referent PUBP w Biłgoraju. 26 IV 1946 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Hrubieszowie na stanowisko referenta na gminę Bełż. 5 III 1947 r. udzielono mu nagany za niewykonywanie obowiązków służbowych i oddalenie się z urzędu w godzinach służbowych. 15 IV 1947 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta na gminę Tyszowce.

IV–2 VI 1947 r.), w gminie Pasieki – Józef Tereszczuk³⁶⁵ (28 V 1946 r.–15 X 1947 r.); w gminie Majdan Górny – Piotr Siewierski³⁶⁶ (15 XII 1945 r.–20 X 1947 r.); w gminie Łaszczów – Stefan Hawryluk³⁶⁷ (15 II–10 VI 1947 r.); w gminie Krynice – Zygmunt

2 VI 1947 r. zwolniony z pracy w organach BP z powodu dezercji (AIPN Lu 0296/509, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Romana Rapy).

³⁶⁵ Józef Tereszczuk s. Piotra, ur. 4 VII 1923 r. we wsi Wyczółki, pow. Biała Podlaska. Ukończył 6 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji współpracował z partyzantką GL, m.in. w lasach parczewskich. W lipcu 1944 r. przyjęty do MO. Służył na posterunku w Kościeniewiczach. W grudniu 1944 r. na skutek redukcji etatów funkcjonariuszy MO zwolniony ze służby. 2 II 1945 r. skierowany przez PPR w Białej Podlaskiej do pracy w tamtejszym PUBP na stanowisko referenta na gminę Piszczac. Od 11 IV 1946 r. referent grupy WzB PUBP w Białej Podlaskiej. 28 V 1946 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta na gminę Pasieki. Od 15 X 1947 r. starszy referent Referatu III PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 31 XII 1949 r. zwolniony dyscyplinarnie ze służby w organach BP zgodnie z orzeczeniem Wydziału ds. Funkcjonariuszy. Powodem zwolnienia było stosowanie niedozwolonych metod śledczych. Wyrokiem WSR w Lublinie 16 III 1950 r. skazany za powyższe na 5 lat więzienia (AIPN Lu 0296/535, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Józefa Tereszczuka).

³⁶⁶ Piotr Siewierski s. Michała, ur. 11 VI 1919 r. w Rawie Ruskiej. W latach trzydziestych XX w. należał do KPZU na terenie Rawy Ruskiej. Używał pseudonimu „Kruk”. 30 IV 1935 r. za działalność komunistyczną został aresztowany i osadzony w areszcie we Lwowie i Rawie Ruskiej. Po trzech miesiącach wypuszczony na wolność z powodu braku dowodów winy. Po wyjściu z więzienia nadal w KPZU w charakterze kuriera. 1 V 1936 r. ponownie aresztowany za działalność komunistyczną i skazany na 4 lata więzienia. Karę odbywał w więzieniu w Drohobyczu. 12 IX 1939 r. wskutek działań wojennych wypuszczony na wolność. W 1941 r. wraz z ACz wyjechał do Stalingradu. W 1943 r. aresztowany w Rawie Ruskiej przez gestapo w związku z podejrzeniem współpracy z NKWD. Po dwóch miesiącach po wpłacie kaucji wypuszczony na wolność. W grudniu 1943 r. nawiązał kontakty z partyzantką sowiecką. Po wkroczeniu oddziałów ACz do Rawy Ruskiej został agentem NKWD. W 1945 r. na skutek zmiany granic państwowych wraz z rodziną został ewakuowany do Tomaszowa Lubelskiego. Tam 15 XII 1945 r. z polecenia komitetu powiatowego PPR przyjęty do pracy w tamtejszym PUBP w charakterze referenta gminnego na Majdan Górny. Od 20 X 1947 r. referent Referatu V PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 17 XII 1947 r. ukończył 6-miesięczny kurs dla kierowników Referatu w CW MBP w Legionowie. 5 II 1948 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Siedlcach. Od 1 VI 1948 r. referent Referatu V PUBP w Elblągu. Od 5 X 1950 r. w dyspozycji komendanta głównego MO. Od 1 XII 1950 r. kierownik Biura Dowodów Osobistych w KPMO w Sztumie. Od 1 X 1952 r. kierownik Biura Ewidencji Ludności i Dowodów Osobistych KPMO w Elblągu. W okresie od 1 VII 1954 r. do 1 I 1959 r. starszy referent Ewidencji Ludności i Dowodów Osobistych KPMO w Elblągu. W okresie od 1 I 1959 r. do 1 X 1961 r. starszy referent na wolnym etacie kierownika sekcji 4 w Wydziale Operacyjnym. 31 X 1959 r. ukończył dwumiesięczne przeszkolenie podoficerów ZOMO w Gdańsku. 1 X 1961 r. mianowany starszym referentem sekcji do walki z przestępstwami kryminalnymi i starszy referent Referatu II KMMO w Elblągu. 30 XI 1963 r. zwolniony ze służby w organach MO (AIPN Gd 067/1130, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Piotra Siewierskiego).

³⁶⁷ Stefan Hawryluk (Hawrylak) s. Klemensa, ur. 18 III 1925 r. w Podludowie, pow. Tomaszów Lubelski. Wykształcenie średnie, narodowości ukraińskiej. W okresie okupacji niemieckiej (1940 r.) wywieziony na roboty przymusowe do Niemiec, skąd powrócił 17 V 1945 r. Zamieszkał w miejscowości Jawor w woj. wrocławskim. W kwietniu 1946 r. wrócił w rodzinne strony. Miesiąc później wstąpił do PPR w Tomaszowie Lubelskim, z rekomendacji którego 8 V 1946 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. W okresie od 13 XI 1946 r. do 13 I 1947 r. ukończył kurs operacyjny przy WUBP w Lublinie. Od 3 III 1947 r. p.o. referenta gminnego w Łaszczowie. 4 VII 1947 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Puławach na stanowisko referenta Referatu III. Od 1 I 1949 r. referent Referatu IV PUBP w Puławach. Od 1 VIII 1949 r. st. referent Referatu V PUBP w Tomaszowie Lubelskim. W okresie od 5 IX 1949 r. do 20 VIII 1950 r. słuchacz CW MBP w Legionowie. Po ukończeniu szkoły przeniesiony do pracy w MBP w Warszawie na stanowisko referenta sekcji 5 Wydziału V Departamentu IV. Od 15 I 1953 r. kierownik sekcji 2 Wydziału V Departamentu IV MBP. Od 15 VI 1954 r. st. instruktor w Inspektoracie Wiejskim MBP. Od 1 IV 1955 r. kierownik sekcji 1 Wydziału VI KdsBP w Warszawie. Od 1 I 1957 r. st. oficer operacyjny Wydziału i Departamentu III MSW w Warszawie. Od 15 X 1963 r. st. oficer operacyjny Wydziału II Departamentu III MSW. 10 X 1971 r. wydalony dyscyplinarnie ze służby w MO pod zarzutem spowodowania w stanie nietrzeźwym wypadku drogowego (AIPN BU 0194/3340, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Stefana Hawrylaka).

Ryło³⁶⁸ (15 II–17 IX 1947 r.); w gminie Jarczów – Aleksander Pawlak (29 V–30 IX 1946 r.); w gminie Uhnów – Piotr Dziedzic (1 I 1946 r.–17 IV 1947 r.); oraz w gminie Lubycza Królewska – Ignacy Hoduń³⁶⁹ (4 XI 1947 r. – 12 XII 1948 r.), Roman Bigos³⁷⁰ (22 VIII–15 X 1949 r.), Kazimierz Śmiałko (1 I–1 XII 1949 r.), Henryk Korkosz³⁷¹ (4 XI 1950 r.–1 XII 1951 r.) i Bronisław Matwiej (1 V 1951 r. – 1 IV 1952 r.).

Od 26 marca 1945 r. ustanowiono w PUBP w Tomaszowie czas pracy urzędu, który trwał od godz. 7.00 do 20.00. W godz. od 13.00 do 15.00 każdemu pracownikowi przysługiwała przerwa obiadowa. W święta urzędowe pracownikom należało się wolne od pracy. W celu zapewnienia bezpieczeństwa wprowadzono całodobowy dyżur, pełniony przez wartowników i jednego z pracowników operacyjnych, którego wyznaczał kierownik urzędu lub jego zastępca. Dyżur trwał 24 godziny od 7.00 rano do 7.00 rano dnia następnego. W tym czasie oficer dyżurujący ponosił pełną odpowiedzialność za zabezpieczenie budynku i wewnętrzny porządek. Do jego obowiązków należało także wydawanie przepustek, kontrola gabinetów operacyjnych w budynku i przyjmowanie

³⁶⁸ Zygmunt Ryło s. Józefa, ur. 1 XII 1925 r. w Michalowie, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 5 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej należał do BCh ps. „Szpieg” pod dowództwem Józefa Typka ps. „Dąb”. W BCh pozostawał do wkroczenia ACz. 2 X 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. 15 II 1947 r. przeniesiony na stanowisko referenta PUBP w Tomaszowie Lubelskim na gminę Krynice. 17 IX 1947 r. zwolniony ze służby w organach BP z powodu współpracy z działaczem WiN, Stanisławem Podgórskim. Wyrokiem WSR w Lublinie z 15 V 1948 r. skazany na 5 lat więzienia i utratę praw na 3 lata i przepadek całego mienia na rzecz Skarbu Państwa (AIPN Lu 0296/496, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Zygmunta Ryło).

³⁶⁹ Ignacy Hoduń s. Aleksandra, ur. 21 IV 1925 r. we wsi Rozkopaczew, pow. Lubartów. Ukończył 4 klasy szkoły podstawowej. 20 IX 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Lubartowie na stanowisko wartownika. 10 X 1947 r. mł. referent Referatu III PUBP w Lubartowie. 10 XI 1947 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko mł. referenta na gminę Lubycza Królewska. Od 17 XII 1948 r. st. strażnik Więzienia Zamek w Lublinie. 30 III 1949 r. zwolniony dyscyplinarnie ze służby w organach bezpieczeństwa bez odszkodowania, zgodnie z orzeczeniem Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie (AIPN Lu 22/233, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Ignacego Hodunia).

³⁷⁰ Roman Bigos s. Ewy, ur. 21 VIII 1926 r. w Podolszynie Plebańskiej, pow. Biłgoraj. Ukończył 5 klas szkoły podstawowej. W latach 1942–1945 przebywał na robotach przymusowych w Niemczech. Po powrocie do kraju przystąpił do ZWM, PPR i ORMOW w Krzeszowie. W 1947 r. organizator koła PPR w Podolszynie Plebańskiej. 22 VIII 1949 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko mł. referenta placówki w Lubyczy Królewskiej. 15 X 1949 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Biłgoraju na stanowisko mł. referenta Referatu IV. 8 VI 1950 r. zwolniony z organów bezpieczeństwa na własną prośbę. Po odejściu z UB pracował na własnym gospodarstwie rolnym i w GS w Krzeszowie (AIPN Lu 0296/172, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Romana Bigosa).

³⁷¹ Henryk Korkosz s. Józefa, ur. 26 VIII 1927 r. we wsi Gruszka Zaporska, pow. Zamość. Ukończył 5 klas szkoły podstawowej. W latach 1940–1947 pracował wraz z ojcem przy gospodarstwie. W 1943 r. przystąpił do PPR. Od 1947 r. jako robotnik fizyczny pracował w Cegielni w Chyży, pow. Zamość. W 1948 r. powołany do czynnej służby wojskowej w 10 pułku KBW w Poznaniu. 4 XI 1950 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko mł. referenta placówki BP w Lubyczy Królewskiej. W 1951 r. słuchacz szkoły międzywojewódzkiej w Olsztynie. 1 XII 1951 r. przeniesiony na stanowisko referenta Referatu V PUBP w Lubartowie. 1 V 1952 r. mianowany referentem terenowym PUBP w Lubartowie na gminę Kamionka, Samokłeski i Krasienin. 1 II 1954 r. przeniesiony do pracy w PUdsBP w Zamościu na stanowisko st. referenta Referatu V. 31 III 1955 r. zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa na własną prośbę (AIPN Lu 0296/103, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Henryka Korkosza).

pisemnych bądź ustnych informacji od wnioskodawców³⁷². Wartownicy pełnili służbę na posterunkach przed wejściem do budynku i aresztu PUBP. W budynku wprowadzono także przepustkowy system wejść i wyjść „do” i „z” urzędu w celu uniknięcia wtargnięcia przypadkowych osób³⁷³.

We wrześniu 1945 r. MBP przeszło kolejną reorganizację. Zgodnie z rozkazem organizacyjnym nr 51 z 6 września 1945 r., na całość MBP składało się V departamentów, zajmujących się kontrwywiadem, techniką operacyjną, zaopatrzeniem, ochroną gospodarki (ekonomicznej) i sprawami społeczno-politycznymi, a także wydziały (Samodzielny Wydział II – zajmujący się wywiadem zagranicznym, Samodzielny Wydział III – zajmujący się obserwacją zewnętrzną, Samodzielny Wydział IV – śledczy, Samodzielny Wydział do spraw Funkcjonariuszy, Wydział Ochrony Rządu, Wydział Więzień i Obozów, Wydział Finansowy, Wydział Transportu, Wydział Budowlany) i Główny Urząd Cenzury, Gabinet Ministra, Szefostwo Służby Zdrowia i Biuro Prawne³⁷⁴.

Zmiany dokonane w MBP zostały także odwzorowane na szczeblu WUBP i PUBP. W PUBP w Tomaszowie Lubelskim funkcjonowało pięć referatów operacyjnych. Pierwszy z referatów (kontrwywiad) utworzono w PUBP w Tomaszowie w maju 1946 r. Zajmował się początkowo zwalczaniem niemieckich konfidentów, volksdeutschów i współpracowników władz okupacyjnych, a także ustalaniem składów osobowych niemieckich formacji (gestapo, SD, SS, Kripo). Referat I dysponował niemieckimi spisami volksdeutschów z powiatu tomaszowskiego i metrykami kościelnymi. Na podstawie tych dokumentów Referat I wszczął łącznie (do połowy października 1946 r.) 176 spraw, dotyczących volksdeutschów oraz aresztował i osadził w obozach i aresztach łącznie 123 osoby pochodzenia niemieckiego. Do końca 1946 r. na stanie Referatu I znajdowało się 5 agentów i 10 informatorów³⁷⁵.

Do lutego 1949 r. w ramach prowadzonych prac operacyjnych, funkcjonariusze Referatu I ustalili, że na terenie powiatu tomaszowskiego zamieszkiwało 635 osób pochodzenia niemieckiego, najwięcej w gminie Pasieki (łącznie 241 osób) i Komarów (łącznie 144 osoby)³⁷⁶.

³⁷² *Ibidem*, Instrukcja dla operatywnego dyżurującego, s. 108.

³⁷³ *Ibidem*, Rozkaz nr 1 kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim Hipolita Wojtasa, 26 III 1945 r., s. 107 (numeracja PDF).

³⁷⁴ *Aparat Bezpieczeństwa w latach 1944–1956. Taktyka, strategia, metody, cz. 1: Lata 1945–1947*, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1994, s. 11–16.

³⁷⁵ AIPN Lu 034/7, Meldunek specjalny za okres od 17 XII 1946 r. do 27 XII 1947 r., s. 266 (numeracja PDF).

³⁷⁶ AIPN Lu 034/19, Charakterystyka kontrwywiadowcza powiatu tomaszowskiego, 17 II 1949 r., s. 74 (numeracja PDF).

Z czasem zakres działań Referatu I uzupełniono o kontrwywiadowcze zabezpieczenie terenu przed działalnością szpiegowską państw zachodnich. W ramach tego zadania rozpracowywano repatriantów, przesiedleńców, żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. W zainteresowaniu Referatu znajdowały się także urzędy, organizacje czy partie polityczne, które – z racji wykonywanych zadań – także podejrzewano o utrzymywanie kontaktów z państwami zachodnimi (np. Państwowy Urząd Repatriacyjny, PSL czy SP)³⁷⁷.

Według charakterystyki kontrwywiadowczej z 17 lutego 1949 r., w powiat tomaszowski zamieszkiwało 1755 repatriantów z zachodu, w tym 39 byłych żołnierzy PSZ na Zachodzie, zamieszkujących gminy: Pasiaki, Majdan Sopocki, Krynice, Jarczów, Uhnów, Bełzec, Tyszowce, Tarnoszyn Majdan Górny i miasto Tomaszów³⁷⁸. Do końca kwietnia 1952 r. na stanie Referatu I zatrudniony był jeden funkcjonariusz operacyjny, który miał do dyspozycji 9 tajnych informatorów.

Referat I PUBP w Tomaszowie Lubelskim

Tadeusz Matczuk ³⁷⁹	starszy referent	1 X 1947 r. – 30 X 1951 r.
Stanisław Banaś ³⁸⁰	referent	15 X 1947 r. – 4 X 1949 r.

³⁷⁷ P. Chmielowiec, *Urząd Bezpieczeństwa w Brzozowie*, Rzeszów 2008, s. 64–65.

³⁷⁸ AIPN Lu 034/19, Charakterystyka kontrwywiadowcza powiatu tomaszowskiego, 17 II 1949 r., s. 74 (numeracja PDF).

³⁷⁹ Tadeusz Matczuk s. Łukasza, ur. 9 III 1925 r. w Chełmie. Ukończył 2 klasy gimnazjum ogólnokształcącego. Z zawodu cieśla. W okresie okupacji niemieckiej zatrzymany przez Niemców i skierowany do wywózki na roboty przymusowe do Niemiec. Wykorzystując nieuwagę konwojentów zbiegł z transportu z dworca kolejowego w Chełmie i zaczął się ukrywać. W 1942 r. podjął prace jako pracownik fizyczny w nadleśnictwie Góry. W 1943 r. nawiązał współpracę z PPR. 25 XII 1943 r. ponownie zatrzymany przez gestapo. Po rewizji puszczony wolno. 9 II 1944 r. skierowany przez Niemców do Junackich Hufców Pracy, skąd w maju 1944 r. zbiegł. Po trzech dniach ponownie aresztowany i przetransportowany wraz z pozostałymi junakami do Radomia. Również i stąd udało mu się zbiec. Ukrywał się w Warszawie, gdzie przebywała jego żona i młodszy brat. Razem przeczekali powstanie warszawskie. Po wkroczeniu ACz do Warszawy, powrócił wraz z rodziną do Chełma. 1 V 1945 r. zgłosił się do powiatowego komitetu PPR w Chełmie, gdzie otrzymał przydział do pracy w PUBP w Chełmie na stanowisko referenta KW miasto. 1 I 1946 r. przeniesiony na stanowisko referenta PUBP w Chełmie na gminę Turka. Od 1 X 1947 r. starszy referent Referatu I PUBP w Chełmie. 1 X 1948 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko starszego referenta Referatu I. 30 X 1951 r. zwolniony ze służby w UB, zgodnie z orzeczeniem Wydziału ds. Funkcjonariuszy, jako osoba nienadająca się do pracy w organach BP. Powodem decyzji było niewykonywanie rozkazów przełożonych, niewłaściwe odnoszenie się do przełożonych i podważanie ich autorytetu wśród pracowników UB, brak wywiązywania się z nałożonych obowiązków służbowych i wykazywanie lekceważącego stosunku do pracy (AIPN Lu 0287/237, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Tadeusza Matczuka).

³⁸⁰ Stanisław Banaś s. Jana, ur. 11 VIII 1920 r. w Wojciechowie, pow. Puławy. Wykształcenie średnie. W 1942 r. wstąpił do PPR, gdzie pełnił funkcję łącznika. W okresie okupacji niemieckiej dwukrotnie aresztowany przez Żandarmerię Niemiecką pod zarzutem uchylania się od oddawania kontyngentu zbożowego. Od 1942 r. działał jako łącznik oddziału AL o pseudonimie „Strzała” placówki pod dowództwem Jana Gruszczyńskiego ps. „Janek”. 1 VIII 1944 r. przyjęty do pracy w PUBP w Puławach na stanowisko wywiadowcy sekcji 4. 25 IX 1944 r. przyjęty do pracy w PUBP w Puławach na stanowisko wartownika. W okresie od 23 X 1945 r. do 19 V 1946 r. mł. oficer śledczy, oficer śledczy i mł. referent Referatu III PUBP w Puławach. W między czasie 25 V 1946 r. ukończył kurs CS MBP w Łodzi. 10 VI 1947 r. przeniesiony do PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko mł. referenta Referatu III. Od 15 X 1947 r. referent Referatu

Bolesław Myszkowski ³⁸¹	młodszy referent	15 VIII 1951 r. – 1 V 1952 r.
Aleksander Matwiejczyk ³⁸²	referent	19 VI– 30 IX 1947 r.
Eugeniusz Kiś ³⁸³	starszy referent	15 X 1947 r. – 25 X 1948 r.
Kazimierz Śmiałko ³⁸⁴	młodszy referent	1 XII 1949 r. – 1 I 1951 r.

I PUBP w Tomaszowie Lubelskim 4 X 1947 r. przeniesiony do WUBP w Lublinie na stanowisko referenta sekcji 2 Wydziału ds. Funkcjonariuszy. Od 1 XI 1951 r. st. referent sekcji 2 Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie. Od 1 VIII 1954 r. st. referent sekcji 5 Wydziału IV Od 1 I 1955 r. st. referent sekcji 5 Wydziału II WUdsBP w Lublinie. Od 1 IV 1955 r. st. referent Wydziału IX WUBP w Lublinie. Od 1 I 1956 r. st. referent samodzielnej sekcji W. Od 1 I 1957 r. oficer operacyjny Wydziału Ewidencji Operacyjnej WUdsBP w Lublinie. 1 VII 1961r. mianowany st. oficerem ewidencji operacyjnej Wydziału C KWMO w Lublinie. Od 1 IV 1967 r. st. oficer ewidencji operacyjnej sekcji 1 Wydziału „C” KWMO w Lublinie. Od 1 XII 1968 r. st. oficer ewidencji operacyjnej sekcji II Wydziału C KWMO w Lublinie. Od 1 XII 1969 r. kierownik Grupy Wydziału Śledczego SB KWMO w Lublinie. 31 I 1970 r. zwolniony ze służby w MO (AIPN Lu 028/2016, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Stanisława Banasia).

³⁸¹ Bolesław Myszkowski s. Jana, ur. 17 V 1927 r. w Bełżcu, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej pracował z ojcem w gospodarstwie. W 1948 r. powołany do czynnej służby wojskowej, gdzie ukończył szkołę podoficerską. 12 XII 1948 r. wstąpił do ZMP, a następnie 25 X 1949 r. do PZPR. W 1950 r. z rekomendacji PZPR ukończył kurs instruktorów PR. Pracował jako instruktor w komendzie gminnej „Służba Polsce”, a następnie jako komendant gminnej placówki „SP” w Bełżcu. Od kwietnia 1951 r. przeniesiony do pracy w komendzie powiatowej „SP” w Tomaszowie Lubelskim. 15 VIII 1951 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko młodszego referenta Referatu I. Od 1 V 1952 r. referent terenowy PUBP w Tomaszowie Lubelskim na gminę Ulhówek. W okresie od 10 IX 1952 r. do 8 VII 1953 r. ukończył Międzywojewódzką Szkołę BP przy WUBP w Katowicach. Po ukończeniu szkoły 8 VII 1953 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Żarach na stanowisko referenta terenowego na gminę Tuplice. Od 15 XII 1953 r. referent terenowy PUBP w Żarach na gminę Olbrachtów. 15 III 1954 r. zwolniony dyscyplinarnie ze służby w organach BP. Jednym z głównych powodów jego zwolnienia były skłonności do *systematycznego nadużywania alkoholu i wywoływania awantur, czym kompromitował organa BP oraz swoim postępowaniem ujemnie wpływał na współpracowników* (AIPN Po 061/580, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Bolesława Myszkowskiego).

³⁸² Aleksander Matwiejczyk s. Bolesława, ur. 10 VIII 1924 r. w Warszawie. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W 1944 r. ukończył gimnazjum ogólnokształcące w Warszawie. W czasie trwania Powstania Warszawskiego aresztowany przez gestapo i wywieziony obozu koncentracyjnego KL Buchenwald. Po wyzwoleniu obozu powrócił w maju 1945 r. do Warszawy, a następnie od 1946 r. osiadł w Zamościu. 1 XI 1946 r. przyjęty do pracy w PUBP w Zamościu na stanowisko referenta placówki kolejowej BP w Zawadzie. 19 VI 1947 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta Referatu I. 30 IX 1947 r. zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa za nadużywanie alkoholu i niedopełnienie obowiązków służbowych (AIPN Lu 0296/382, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Aleksandra Matwiejczyka).

³⁸³ Eugeniusz Kiś s. Michała, ur. 4 II 1925 r. w Łosińcu, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył dwie klasy gimnazjum. W okresie okupacji niemieckiej należał do BCh pod dowództwem Józefa Typka ps. „Dąb” pełniąc funkcję wywiadowcy. Używał wówczas pseudonimu „Kopacz”. 2 IX 1945 r. przystąpił do PPR. 2 X 1945 r. rekomendowany przez PPR do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta. Od 6 VI 1946 r. referent ewidencji operacyjnej PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 15 X 1947 r. st. referent Referatu I PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 25 X 1948 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Chełmie na stanowisko st. referenta Referatu I. W okresie od 25 VIII 1949 r. do 24 VII 1950 r. słuchacz rocznej szkoły oficerskiej w CW MBP. 1 IX 1950 r. przeniesiony do WUBP w Lublinie i mianowany kierownikiem sekcji 5 Wydziału I. 25 I 1952 r. w piśmie do dyrektora Departamentu Kadr MBP, Eugeniusz Kiś zwracał się z prośbą o przeniesienie ze stanowiska operacyjnego do pracy nieoperacyjnej w Wydziale Zdrowia lub w szpitalu WUBP w Lublinie. Prośbę swoją motywował wówczas względami zdrowotnymi. 30 VI 1952 r. zwolniony ze służby w organach BP na wniosek Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie w związku z pogarszającym się stanem zdrowia. Po zwolnieniu z pracy w organach BP Eugeniusz Kiś podjął pracę w Wojskowym Przedsiębiorstwie Handlowym w Lublinie, skąd służbowo został przeniesiony do pracy w Wojewódzkiej Inspekcji Handlowej w Lublinie, gdzie pełnił stanowisko zastępcy inspektora wojewódzkiego (AIPN Lu 028/789, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Eugeniusza Kisia).

³⁸⁴ Kazimierz Śmiałko s. Wojciecha, ur. 10 IX 1922 r. w Dutrowie, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 7 klas szkoły powszechnej. W latach 1942–1945 przebywał na robotach przymusowych w Niemczech. W październiku 1945 r. powrócił w rodzinne strony. Od 15 X 1946 r. w PPR, zaś od 9 XI 1946 r. w ORM.27

Referat II (ewidencja operacyjna) był odpowiednikiem Departamentu II MBP. Trudno ustalić początki działalności pionu ewidencji operacyjnej i archiwum na szczeblu centralnym, a tym bardziej na lokalnym. Wiążącą datą był dzień 13 lutego 1945 r. Wówczas weszła w życie tymczasowa instrukcja pracy operacyjnej MBP o pozyskaniu, pracy i ewidencji agenturalno-informacyjnej sieci, opisująca podstawowe zagadnienia w tym zakresie³⁸⁵.

Od 1 kwietnia 1945 r. kartoteka została formalnie włączona w działalność Departamentu II (na szczeblu wojewódzkim był to Wydział II, zaś powiatowym – Referat II). W PUBP w Tomaszowie zorganizowano go najprawdopodobniej dopiero w listopadzie 1946 r. Głównymi zadaniami Referatu II było: prowadzenie ewidencji operacyjnej w zakresie sieci agenturalnej i rozpracowania agenturalnego, obsługa poczty specjalnej, wykonywanie fotografii więźniów, daktyloskopii, szyfrogramów i prowadzenie kartotek. W początkowej fazie ewidencja wykorzystywana była na potrzeby prowadzonych spraw operacyjno-sledczych, np. ewidencjonowano osoby zatrzymane³⁸⁶. Referat II PUBP w Tomaszowie prowadził łącznie cztery kartoteki, dotyczące osób inwigilowanych, podejrzanych, poszukiwanych i aresztowanych oraz tzw. kartotekę ogólnoinformacyjną. Do 1 grudnia 1946 r. ilość założonych kart kartotecznych wynosiła łącznie 1266³⁸⁷.

Referat II miesięcznie wysyłał łącznie od 300 do 350 listów skierowanych do innych urzędów (stan na listopada 1949 r.) oraz nadzorował pracę centrali telefonicznej PUBP, obsługując siedem telefonów wewnątrz urzędu i linie łączące PUBP z urzędem

VII 1947 r. skierowany przez PPR w Tomaszowie Lubelskim do pracy w tamtejszym PUBP na stanowisko wartownika. I VI 1948 r. buchalter PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od I X 1948 r. intendent PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od I I 1949 r. mł. referent PUBP w Tomaszowie Lubelskim na gminę Lubicza Królewska. Od I XII 1949 r. referent Referatu I PUBP w Tomaszowie Lubelskim. I I 1951 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko referenta sekcji 6 Wydziału I. Od I VI 1951 r. referent Referatu Organizacyjnego przy Referacie Samochodów Ciężarowych WUBP w Lublinie. Od I II 1953 r. st. referent sprawozdawczy Wydziału IX. Od I II 1954 r. st. referent sprawozdawczy Wydziału IX WUBP w Lublinie. Od I IV 1955 r. st. referent sprawozdawczy Wydziału IV. 31 XII 1956 r. zwolniony ze służby w Organach BP na własną prośbę. Po zwolnieniu z pracy w organach BP podjął pracę jako tokarz w Lubelskich Zakładach Metalowych (AIPN Lu 028/1845, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Kazimierza Śmiałki).

³⁸⁵ K. Tyłski, *Zasady funkcjonowania ewidencji operacyjnej służby bezpieczeństwa*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” t. 6, Warszawa 2013, s. 78; *Tajni Współpracownicy. Dokumenty*, Wydawnictwo „S”, s. 1–8, A. Zieliński, *Instrukcja (tymczasowa) o pozyskaniu, pracy i ewidencji agenturalno-informacyjnej sieci z 13 lutego 1945 r.: Analiza krytyczna dokumentu* [w:] „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” t. 5, Warszawa 2012, s. 129-190.

³⁸⁶ *Ewidencja operacyjna i archiwum organów bezpieczeństwa PRL W latach 1944–1990. Zbiór normatywów*, red. i oprac. M. Komanińska-Lyp, Kraków 2017, s. 44.

³⁸⁷ AIPN Lu 034/7, Raport z całkowitej działalności Ewidencji Operacyjnej PUBP w Tomaszowie Lubelskim za czas od 1 XI do 30 XI 1946 r., s. 196 (numeracja PDF).

pocztowym, komendą KBW, KP MO i powiatowym komitetem PZPR³⁸⁸. Na stanie Referatu II (do końca listopada 1949 r.) zatrudnionych było trzech funkcjonariuszy, tj. referent ewidencji operacyjnej i dwóch gońców poczty specjalnej. Nieformalnym kierownikiem sekcji był referent Eugeniusz Kiś. W składzie sekcji było trzech agentów i czterech informatorów.

Referat II PUBP w Tomaszowie Lubelskim

Eugeniusz Kiś	kierownik	6 VI 1946 r. – 15 X 1947 r.
Józef Lipowicz	referent	20 VI 1946 r. – 1 I 1947 r.
Kazimierz Świderek	referent	1 X 1947 r. – 15 I 1952 r.
Józef Kuśmirek ³⁸⁹	referent – szyfrant	15 III – 15 IX 1949 r.
Maria Moniuk ³⁹⁰	szyfrant	5 XI 1949 r. – 1 III 1952 r.
Piotr Kontek ³⁹¹	referent	15 I – 1 V 1952 r.

³⁸⁸ AIPN Lu 034/19, Analiza pracy referatu II PUBP w Tomaszowie Lubelskim od dnia 26 X do 25 XI 1949 r., s. 169 (numeracja PDF).

³⁸⁹ Józef Kuśmirek s. Stanisława, ur. 25 VI 1924 r. we wsi Mieczysława, pow. Lubartów. Ukończył 6 klasy szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej pracował z rodzicami w gospodarstwie. Od 1 I 1946 r. członek PPR, zaś od 5 I 1946 r. przyjęty do pracy w PUBP w Lubartowie na stanowisko wartownika. Tego samego roku skierowany na kurs szyfrantów przy CW MBP. Po ukończeniu kursu, 15 III 1948 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko szyfranta – fotografa. 15 IX 1949 r. zwolniony ze służby w organach BP bez odszkodowania, na podstawie orzeczenia Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie, w związku z przywłaszczeniem kwoty 140 tys. złotych, będących własnością urzędu bezpieczeństwa, przeznaczoną na opłatę polecenia służbowego. Wyrokiem WSR w Rzeszowie z 19 XI 1949 r. skazany na 2 lata więzienia (AIPN Lu 028/929, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Józefa Kuśmierka).

³⁹⁰ Maria Zdanowicz (z d. Moniuk) c. Piotra, ur. 15 I 1921 r. (2 I 1920 r.) w Mostach, pow. Włodawa. Ukończyła 2 klasy gimnazjum ogólnokształcącego. W okresie okupacji niemieckiej współpracowała z oddziałem GL, pod dowództwem Jana Hołoda i partyzantką sowiecką. We wrześniu 1944 r. wstąpiła do PPR w Mostach. 3 II 1945 r. z rekomendacji PPR skierowana na kurs partyjny do Lublina. Po ukończeniu kursu 20 V 1945 r. skierowana do pracy w Powiatowym Komitecie PPR w Lublinie na stanowisko maszynistki. 25 X 1946 r. z rekomendacji KW PPR w Lublinie przyjęta do pracy w PUBP w Puławach na stanowisko referenta Ewidencji Operacyjnej. 28 II 1948 r. ukończyła kurs szyfru i fotografii przy CW MBP. 15 III 1948 r. przeniesiona do pracy w PUBP w Krasnymstawie na stanowisko szyfranta. 5 XI 1949 r. przeniesiona do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko szyfranta. Od 1 III 1952 r. na własną prośbę pozostawała w dyspozycji szefa WUBP w Gdańsku. Przeniesiona następnie do pracy w PUBP w Lęborku na stanowisko sekretarki. 1 VI 1953 r. przeniesiona do pracy w WUBP w Gdańsku na stanowisko sekretarki Wydziału II. 30 IV 1954 r. zwolniona na mocy orzeczenia komisji lekarskiej przy szpitalu WUBP w Gdańsku jako osoba nienadająca się do pracy w organach bezpieczeństwa (AIPN Gd 214/537, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Marii Zdanowicz z d. Moniuk).

³⁹¹ Piotr Kontek s. Jana, ur. Jana, ur. 29 VI 1928 r. w osadzie Góra–Grabowiec, pow. Hrubieszów. Ukończył 4 klasy gimnazjum ogólnokształcącego dla dorosłych. Od 18 IV 1938 r. należał do ZHP. W lutym 1943 r. wysiedlony przez Niemców wraz z rodziną z domu i przydzielony na robotę do majątku Dańczypol, gdzie pracował wraz z ojcem do 1945 r. jako pomocnik kowala. W kwietniu 1945 r. rodzina Kontków powróciła do swojego domu w Grabowcu. 20 III 1945 r. wstąpił do koła ZWM w Grabowcu, a następnie od 16 I 1948 r. członek koła ZWM w Zamościu. 11 VI 1948 r. przyjęty do pracy w PUBP w Zamościu na stanowisko młodszego referenta Referatu V. Od 14 II 1949 r. referent Referatu i PUBP w Zamościu. Od 1 I 1950 r. referent Ewidencji Operacyjnej PUBP w Zamościu. 1 X 1950 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Krasnymstawie na stanowisko referenta ewidencji operacyjnej Referatu II. 15 I 1952 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta Referatu II. Od 1 V 1952 r. starszy referent Referatu II PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 XI 1953 r. starszy referent przy Kierownictwie PUBP

Henryk Sienkiewicz ³⁹²	kurier poczty specjalnej	5 V 1948 r. – 26 V 1948 r.
-----------------------------------	--------------------------	----------------------------

Referat III PUBP w Tomaszowie Lubelskim powstał w czerwcu 1946 r. z połączenia Sekcji do Walki z Bandytyzmem i Wydziału VII. Jego głównym celem było zwalczanie polskiego i ukraińskiego podziemia zbrojnego i pospolitego bandytyzmu. Referat został podzielony na trzy sekcje operacyjne: Sekcja 1 zajmowała się zwalczaniem pospolitego bandytyzmu i nacjonalizmu ukraińskiego; Sekcja 2 – rozpracowaniem polskiego podziemia niepodległościowego, zaś Sekcja 3 – rozpracowaniem podziemia niepodległościowego NSZ oraz organizacji Stronnictwa Narodowego i Młodzieży Wielkiej Polski. Pomimo dość rozległych kompetencji, Referat III PUBP w Tomaszowie Lubelskim, wraz z nastaniem 1951 r. borykał się z problemami natury organizacyjnej. Do lutego 1951 r. Referat III nie prowadził żadnego aktywnego rozpracowania.

W okresie od 14 do 17 lutego 1954 r. w siedzibie PUBP w Tomaszowie przebywał referent Wydziału III WUBP w Lublinie, Franciszek Skubik, który miał za zadanie przeprowadzić szkolenia z funkcjonariuszami Referatu III z zakresu pracy operacyjnej, w tym udzielanie porad i wytycznych. Przy okazji natrafił na poważne braki dotyczące realizacji spraw aktywnego rozpracowania wrogich środowisk. Winą za taki stan obarczono ówczesnego szefa PUBP, Andrzeja Kolano, który – według Skubika – nie przywiązywał do pracy Referatu III zbyt dużej uwagi. W rezultacie przyczyniło się to do jego dymisji. Dopiero przybycie nowego szefa PUBP w osobie Władysława Antoniaka przyniosła zmianę i poprawę pracy operacyjnej Referatu III. Według raportu sporządzonego przez Franciszka Skubika, Antoniak kontrolował pracę poszczególnych referentów i udzielał wszelkich *wskazówek, jak należy prowadzić i zakładać rozpracowania wrogich środowisk w myśl nowych wytycznych*³⁹³. W lutym 1951 r. na stanie Referatu III

w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 IV 1955 r. starszy referent PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim od 1 IX 1955 r. słuchacz Szkoły Podwyższania Kwalifikacji Kierownictwa Sekcji przy Szkole nr 2 KdsBP w Gdańsku. 31 XII 1956 r. zwolniony ze służby w organach BP na własną prośbę ze względów zdrowotnych (AIPN Lu 0296/312, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Piotra Kontka).

³⁹² Henryk Sienkiewicz s. Bolesława, ur. 4 IV 1929 r. w Tomaszowie Lubelskim. W latach 1931–1941 mieszkał wraz z rodzicami w Lubomlu na Wołyniu. Tam też ukończył 5 klas szkoły podstawowej. Po zwolnieniu ojca z pracy w młynie, Sienkiewiczowie ponownie wrócili do Tomaszowa. W 1945 r. pracował wraz z ojcem w młynie w Łaszczowie. W sierpniu 1946 r. wstąpił do PPR i ZWM w Tomaszowie. 16 I 1948 r. skierowany przez PPR do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko kuriera poczty specjalnej Referatu II. Od 26 V 1948 r. wartownik ochrony PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 20 VIII 1949 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Radzynie Podlaskim na stanowisko wartownika. 30 XI 1949 r. zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa na własną prośbę (AIPN Lu 0236/286, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Henryka Sienkiewicza).

³⁹³ AIPN Lu 08/188, Sprawa Obiektowa kryptonim „Spółdzielnia II”/„Ocean”/„Zgrzyt” prowadzona w latach 1946–1953 przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim dot. oddziałów Obwodu WiN z powiatu tomaszowskiego, Raport, 17 II 1951 r., s. 19 (Według numeracji PDF).

było 40 tajnych informatorów. Do końca lipca 1951 r. stan liczebny tego referatu wynosił łącznie 5 funkcjonariuszy³⁹⁴. Pierwszym kierownikiem sekcji do walki z bandytyzmem Referatu III był Konstanty Drabiński.

Referat III PUBP w Tomaszowie Lubelskim

Konstanty Drabiński	referent	1 IX 1944 r. – 6 VI 1946 r.
Józef Lipowicz	referent	1 I 1946 r. – 15 X 1947 r.
Józef Kijko	referent starszy referent	17 III – 21 VIII 1945 r. 21 VIII 1945 r. – 10 X 1946 r.
J. Chmielewski ³⁹⁵	?	?
Józef Szłapa ³⁹⁶	referent	4 VII – 9 VIII 1947 r.
Jan Buczko	młodszy referent	4 IX 1945 r. – 15 VII 1947 r.
Jan Korobiejnikow ³⁹⁷	młodszy referent referent	8 X 1946 r. – 1 VIII 1947 r. 1 VIII 1947 r. – 1 XI 1948 r.
Eugeniusz Chrzanowski ³⁹⁸	młodszy referent	8 II 1946 r. – 31 XII 1947 r.

³⁹⁴ AIPN Lu 034/20, Sprawozdanie okresowe po linii sekcji IV PUBP w Tomaszowie Lubelskim, s. 85 (numeracja PDF).

³⁹⁵ Funkcjonariusz ustalony na podstawie rozkazów personalnych WUBP w Lublinie. Brak możliwości ustalenia akt personalnych i karty ewidencyjnej w/w funkcjonariusza. Również możliwości ustalenia jego imienia i bliższych danych osobowych.

³⁹⁶ Józef Szłapa s. Marceli, ur. 2 II 1918 r. w Liskach (ZSRR). Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej przebywał w Warszawie, gdzie ukończył kurs palaczy kotłowych. Po dwóch latach powrócił w rodzinne strony, gdzie podjął pracę jako szewc. Tam też nawiązał kontakty organizacyjne z partyzantką GL pod dowództwem ps. „Zagon”, z którą brał udział w potyczkach z Niemcami. W 1944 r. wstąpił do MO w Krasnymstawie. 8 IX 1944 r. z rekomendacji KP PPR w Krasnymstawie skierowany do pracy w PUBP w Krasnymstawie na stanowisko wartownika. 14 VII 1945 r. przeniesiony na stanowisko referenta sekcji walki z dezercją PUBP w Krasnymstawie. 18 V 1946 r. ukończył V kurs KW przy CS MBP w Łodzi. 4 VII 1947 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta. Od 9 VIII 1947 r. oficer śledczy referatu Śledczego PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 4 X 1947 r. zwolniony z pracy w organach BP. Powodem zwolnienia była przeprowadzona w dniu 10 IX 1947 r. przez kierownika Sekcji IV Wydziału I WUBP w Lublinie, Mariana Mozgawę, i referenta Wydziału I WUBP w Lublinie, Kazimierza Trojanowskiego, kontrola Referatu i PUBP w Tomaszowie. W jej trakcie w prywatnym mieszkaniu Józefa Szłapy znaleziono różne doniesienia agenturalne, zobowiązania informatorów, wykazy sieci agenturalnej wraz z danymi personalnymi, spisy broni i inne dokumenty. Po odnalezieniu tajnych dokumentów Józef Szłapa został aresztowany i osadzony w więzieniu karno – śledczym na zamku w Lublinie. W wyniku wszczętego dochodzenia, zebrano dowody wykazujące współpracę Józefa Szłaby z UPA. Dochodzenie wykazało, że miał on przyczynić się także do ucieczki w okolicach Przewodowa, (pow. Tomaszów Lubelski) członka UPA, Teodora Mazurka ps. „Peremoch” (AIPN Lu 0296/453, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Józefa Szłapy).

³⁹⁷ Jan Korobjenikow s. Aleksandra, ur. 11 IX 1920 r. w Orszy (ZSRR), ukończył 7 klas szkoły podstawowej. Po repatriacji zamieszkał w Tarnawatce w powiecie tomaszowskim. 8 X 1946 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko mł. referenta Referatu III PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 VIII 1947 r. referent Referatu III. Od 1 XI 1948 r. referent Referatu IV PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 5 VI 1949 r. przeniesiony dyscyplinarnie do PUBP w Radzynie Podlaskim. 30 VII 1949 r. zwolniony z pracy w organach BP w związku z zatępieniem przynależności do AK (AIPN Lu 0236/138, Akta personalne funkcjonariusza Jana Korobiejnikowa).

³⁹⁸ Eugeniusz Chrzanowski s. Władysława, ur. 15 XI 1925 r. w Rzeczycy Ziemiańskiej, pow. Kraśnik. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej pracował w gospodarstwie rodziców. 29 XI 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Kraśniku na stanowisko wartownika. 25 I 1946 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko wartownika komendantury. Od 12 VI 1946 r. przeniesiony do

Stanisław Wiśniewski ³⁹⁹	młodszy referent	1 VIII 1947 r. – 1 IV 1948 r.
Bronisław Matwiej ⁴⁰⁰	starszy referent	1 XII 1950 r. – 1 V 1951 r.
Józef Adamczyk ⁴⁰¹	starszy referent	20 XII 1949 r. – 11 XII 1950 r.
Ryszard Trąbka ⁴⁰²	starszy referent	22 XI 1950 r. – 1 V 1952 r.

pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. 20 XII 1946 r. ukończył 4–miesięczny kurs w Centralnej Szkole Śledczych MBP w Łodzi. Od 8 II 1947 r. mł. referent Referatu III PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 31 III 1947 r. zwolniony z pracy w organach BP jako element niepewny politycznie. Powodem zwolnienia okazały się kontakty towarzyskie Eugeniusza Chrzanowskiego z niejaką Kazimierą Domienik, której ojciec przebywał wówczas, jako więzień na zamku lubelskim w związku z działalnością w nielegalnej organizacji (AIPN Lu 0296/196, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Eugeniusza Chrzanowskiego).

³⁹⁹ Stanisław Wiśniewski s. Michała, ur. 2 XII 1920 r. w Budach Dzierżyńskich, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 4 klasy szkoły podstawowej. 25 I 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. Od 1 VIII 1947 r. mł. referent Referatu III PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 15 XII 1947 r. rozkazem karnym został ukarany 10–dniowym aresztem domowym za niewykonanie rozkazu i częste nadużywanie alkoholu. 1 IV 1948 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Kraśniku na stanowisko mł. referenta Referatu III. 1 IV 1950 r. przeniesiony do pracy w Więzieniu w Chełmie na stanowisko wartownika. 31 X 1950 r. zwolniony dyscyplinarnie z pracy w organach BP zgodnie z orzeczeniem Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie jako nienadający się do pracy, gdyż świadomie dopuścił się samowolnego opuszczenia stanowiska pracy przez okres 24 dni, nie powiadamiając o tym fakcie przełożonych (Karta z kartoteki funkcjonariuszy WUSW Lublin dot. Stanisława Wiśniewskiego, sygn. IPN Lu 028/2547).

⁴⁰⁰ Bronisław Matwiej s. Jakuba, ur. 29 XII 1915 r. w Czernięcinie Górnym, pow. Biłgoraj. Ukończył 5 klas szkoły podstawowej. W latach 1930–1943 r. był robotnikiem sezonowym w fabryce kolei Klemensów. 1 III 1944 r. wstąpił do PPR na terenie Żabna, pełniąc funkcję propagandzisty. W 1944 r. był łącznikiem oddziałów AL. 4 I 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Krasnymstawie na stanowisko referenta na gminę Turobin. 20 VI 1945 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Puławach na stanowisko referenta sekcji WzB. Od 1 I 1946 r. referent grupy WzB PUBP w Puławach. Od 1 X 1947 r. referent Referatu III PUBP w Puławach. 19 I 1949 r. ukończył 4–miesięczny kurs szkoły podstawowej pracowników operacyjnych przy WUBP w Lublinie. Od II 1950 r. st. referent Referatu III PUBP w Puławach. 1 XII 1950 r. przeniesiony do PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko st. referenta Referatu III. Od 1 V 1951 r. st. referent placówki PUBP w Tomaszowie Lubelskim w Lubyczy Królewskiej. 1 IV 1952 r. ponownie przeniesiony do pracy w PUBP w Puławach na stanowisko referenta Referatu Organizacyjnego przy Zakładzie Sprzętu Instalacyjnego w Poniatowej. 1 X 1952 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko referenta RW typu „B” przy ZS Instalacyjnego w Poniatowej. Od 1 XII 1952 r. kierownik Tajnej Kancelarii WUBP w Lublinie RW Poniatowa. 31 III 1955 r. zwolniony ze służby w organach BP ze względów zdrowotnych. Po zwolnieniu z organów BP pracował w Zakładach elektro–maszynowych „Predom EDA” w Poniatowej na stanowisku pracownika fizycznego (AIPN Lu 028/1586, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Bronisława Matwieja).

⁴⁰¹ Józef Adamczyk s. Adama, ur. 12 IX 1910 r. we wsi Chruszczewka, pow. Sokołów Podlaski. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W dwudziestolecie międzywojennym pracował w fabryce mebli w Rembertowie i Bydgoszczy. Pracował także przy budowie poligonu wojskowego w Rembertowie. Wraz z wybuchem II wojny światowej zamieszkał w Siedlcach, gdzie trudnił się handlem. W latach 1943–1945 przebywał na robotach przymusowych w Niemczech. 16 IV 1946 r. przyjęty do pracy w PUBP w Siedlcach na stanowisko referenta na gminę Siedlce. 28 IX 1946 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Radzynie Podlaskim na stanowisko referenta. W 1947 r. ukończył 3–miesięczny kurs WUBP. Od 1 X 1947 r. st. referent Referatu III PUBP w Radzynie Podlaskim. 20 XII 1949 r. przeniesiony do PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko st. referenta Referatu III. 11 XII 1950 r. przeniesiony do PUBP w Puławach na stanowisko Referenta Referatu III. Od 1 V 1952 r. st. referent PUBP w Puławach przy kierownictwie. 30 IX 1953 r. zwolniony z pracy w organach BP. Powodem zwolnienia było zaniedbywanie obowiązków służbowych, brak zdyscyplinowania, duża skłonność do alkoholu i wszczynanie awantur, przez co kilkakrotnie był karany (AIPN Lu 028/468, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Józefa Adamczyka).

⁴⁰² Ryszard Trąbka s. Bolesława, ur. 15 X 1924 r. w Siedliskach w powiecie lubartowskim. W latach 1949–1987 służył kolejno: w PUBP w Zamościu, PUBP w Tomaszowie Lubelskim (referent, a następnie kierownik Referatu III), WUBP w Lublinie (starszy referent Wydziału do Walki z Bandytyzmem), KWMO i KPMO w Lublinie (m. in. Zastępca komendanta ds. Służby Bezpieczeństwa), WUSW w Lublinie i Białej Podlaskiej. W okresie od 22 VII do 20 VIII 1944 służył w MO. Od września 1944 r. do marca 1947 r. informator

Roman Ostrowski ⁴⁰³	referent	23 XI 1950 r. – 15 XI 1951 r.
Zenon Pokrywko ⁴⁰⁴	starszy referent	15 VI 1951 r. – 1 II 1952 r.
Stanisław Banaś	młodszy referent	10 VI – 15 X 1947 r.
Zygmunt Skiba ⁴⁰⁵	młodszy referent	1 VI 1951 r. – 1 V 1952 r.

Informacji Wojskowej pod pseudonimem „Dąb”. W latach 1947-1949 informator UB w Kamionce (pow. lubartowski). Od 1947 r. sekretarz podstawowej organizacji partyjnej PPR, a następnie członek PZPR, ZMP i ORMO. W latach 1944–1947 ukończył szkołę podoficerską uzyskując stopień plutonowego. W maju 1949 r. skierowany do pracy w bezpieczeństwie przez komitet powiatowy PZPR w Lubartowie. W latach 1949–1956 brał udział w rozpracowaniu i likwidacji Inspektoratu Zamojskiego AK pod dowództwem Mariana Pilarskiego „Jara” oraz podległych mu oddziałów pod dowództwem Stanisława Pakosa; oddziału partyzanckiego Jana Leonowicza „Burty”, Jana Turzynieckiego „Mogiłki” i Stefana Kobosa „Wrzosa”, działających na terenie powiatu tomaszowskiego; oddziałów partyzanckich Wacława Skwary i Teodora Szabelskiego działających na terenie powiatów łukowskiego, siedleckiego, radzyńskiego i lubartowskiego. W latach 1962–1963 brał udział w rozpracowaniu i likwidacji byłego partyzanta oddziału „Wołyniaka”, Andrzeja Kiszki „Dęba” oraz przyczynił się do wykrycia i zabójstwa byłego partyzanta oddziału „Uskoka” – Józefa Franczaka „Lalka”, za co otrzymał nagrodę w wysokości 1500 zł. W 1967 r. ukończył kurs doskonalenia kadr kierowniczych Służby Bezpieczeństwa w Warszawie. W latach 1986–1987 kierownik międzywydziałowej grupy operacyjno-śledczej ds. zwalczania radia „Solidarność” i bazy poligraficznej. W okresie pracy w WUSW w Białej Podlaskiej pracował na pół etatu. Faktyczną pracę w tym okresie wykonywał w Lublinie, pracując w archiwum nad historią działań represyjnych UB wobec podziemia niepodległościowego. Za ofiarną pracę za rzecz utrwalania władzy ludowej wielokrotnie wyróżniony odznaczeniami wojskowymi i państwowymi. (AIPN Lu 028/2356, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Ryszarda Trąbki, AIPN Lu 0238/5, Akta personalne pracownika cywilnego dot. Ryszarda Trąbki, IPN Lu 289/1096, Teczka akt personalnych żołnierza dot. Ryszarda Trąbki).

⁴⁰³ Roman Ostrowski s. Piotra, ur. 7 VI 1927 r. we wsi Stajne, pow. Chełm. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W okresie od 13 VIII 1944 r. do 30 XI 1945 r. służył w 3 dyw. 7 pp. Od 27 VIII 1946 r. członek PPR. 1 XI 1946 r. przyjęty do pracy w PUBP w Chełmie na stanowisko referenta Oddziału Kolejowego BP. Od 1 X 1947 r. referent Referatu III PUBP w Chełmie. W okresie od 1 II 1949 r.–23 XI 1950 r. referent Referatu III PUBP w Hrubieszowie. 23 XI 1950 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta III. 15 XI 1951 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Radzynie Podlaskim na stanowisko referenta Referatu Komunikacyjnego. 1 V 1952 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Łukowie na stanowisko st. referenta Sekcji VIII. W okresie od 1 VI 1954 r. do 1 III 1955 r. referent Sekcji 1 Wydziału VIII i st. referent sekcji 3 Wydziału VIII WUBP w Lublinie. Od 1 III 1955 r. do 1 IV 1956 r. st. referent sekcji III Wydziału V WUdsBP w Lublinie. W okresie od 1 I 1957 r. do 1 IX 1957 r. oficer operacyjny Wydziału III KWMO w Lublinie. W okresie od 1 IX 1957 r. do 23 VII 1958 r. ukończył roczną szkołę dla oficerów operacyjnych. Od 22 VIII 1958 r. do 31 XII 1975 r. st. oficer operacyjny referatu ds. SB KPMO w Lublinie, inspektor operacyjny ds. SB KPMO w Lublinie, st. inspektor operacyjny ds. SB KPMO w Lublinie i p.o. I zastępcy komendanta ds. SB KPMO w Lublinie. W latach 1976–1983 st. inspektor Wydziału III a SB, st. inspektor sekcji 6 Wydziału V SB KWMO w Lublinie. W okresie od 14 VII 1983 r. do 30 XI 1987 r. st. inspektor sekcji 6 Wydziału V WUSW w Lublinie. 30 XI 1987 r. przeszedł na emeryturę (AIPN Lu 028/2308, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Romana Ostrowskiego).

⁴⁰⁴ Zenon Pokrywko s. Jana, ur. 27 II 1925 r. w Woronowie, woj. nowogródzkie. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. 5 V 1943 r. wstąpił ochotniczo do 1 DP LWP im. Tadeusza Kościuszki. 11 XI 1943 r. został przeniesiony do batalionu szturmowego, gdzie ukończył 8-miesięczny kurs desantowo-spadochroniarski. Po wkroczeniu na ziemie polskie oddziałów Acz, skierowany na kurs podoficerski wojsk wewnętrznych w Jastkowie koło Lublina. Po jego ukończeniu awansowany do stopnia podchorążego KBW i skierowany wraz z macierzystą jednostką w teren do walki przeciwko oddziałom AK, NSZ i UPA. W 1947 r. został zdemobilizowany. 10 VIII 1947 r. przyjęty do pracy w PUBP w Łukowie na stanowisko młodszego referenta. 17 II 1950 r. przeniesiony dyscyplinarnie do pracy w PUBP w Puławach na stanowisko młodszego referenta Referatu III. Od 15 VI 1950 r. referent Referatu III PUBP w Puławach. 15 VI 1951 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko starszego referenta Referatu III. Od 1 II 1952 r. starszy referent Referatu III PUBP w Zamościu. Od 1 V 1952 r. starszy referent przy kierownictwie PUBP w Zamościu. 1 III 1954 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Hrubieszowie na stanowisko zastępcy szefa. Od 15 X 1954 r. p.o. szefa PUBP w Hrubieszowie. 31 VIII 1955 r. zwolniony ze służby w organach BP (AIPN Lu 0296/430, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Zenona Pokrywki).

⁴⁰⁵ Zygmunt Skiba s. Stanisława, ur. 7 X 1928 r. w Radawcu Dużym, pow. Lublin. Ukończył 4 klasy szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej pracował z rodzicami w gospodarstwie. W latach 1947–1948

Czesław Różański ⁴⁰⁶	starszy referent	8 VIII – 27 XI 1951 r.
Kazimierz Rosik ⁴⁰⁷	młodszy referent	1 XI 1950 r. – 1 III 1952 r.
Stanisław Gierczak ⁴⁰⁸	starszy referent	Jesień 1950 r. – V 1951 r.

pracował jako służący na jednym z gospodarstw we wsi Pawlin, gm. Konopnica. 10 IV 1949 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. 1 VIII 1949 r. przeniesiony na stanowisko szofera w Referacie Gospodarczym PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 VI 1951 r. mł. referent Referatu III PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 1 V 1952 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Lublinie na stanowisko referenta przy Kierownictwie. 10 IX 1952 r. został zaliczony w stan słuchaczy Szkoły Międzywojewódzkiej BP w Katowicach. Po ukończeniu szkoły mianowany 8 VII 1953 r. referentem sekcji „W” Wydziału III WUBP w Lublinie. 1 IV 1954 r. ponownie skierowany do pracy w PUBP w Lublinie na stanowisko st. referenta terenowego na gminę Wólka. 31 III 1955 r. zwolniony ze służby w organach BP (AIPN Lu 028/458, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Zygmunta Skiby).

⁴⁰⁶ Czesław Różański s. Katarzyny, ur. 10 VI 1922 r. w Sielcu, woj. poznańskie. Ukończył 9 klas liceum ogólnokształcącego. W latach 1940–1944 pracował jako robotnik rolny w Wilczkowie, pow. Żnin. W styczniu 1944 r. został wywieziony na roboty przymusowe do Niemiec. 1 V 1944 r. powrócił w rodzinne strony. W 1945 r. ochotniczo wstąpił do LWP. W okresie od 20 III 1945 r. do 1 IX 1946 r. służył w II Warszawskiej Dywizji Piechoty, zaś 14 XII 1947 r. ukończył oficerską szkołę polityczno-wychowawczą w Łodzi, uzyskując stopień chorążego. Po jej ukończeniu 21 I 1948 r. skierowany przez WP do pracy w MBP w Warszawie na stanowisko młodszego referenta sekcji 2 Wydziału II Departamentu I. Od 3 VI 1948 r. pozostawał w dyspozycji szefa WUBP w Poznaniu. Skierowany do pracy w PUBP w Wągrowcu na stanowisko referenta Referatu I. 9 IX 1950 r. skierowany na roczną szkołę CW MBP w Legionowie. Po jej ukończeniu 7 VIII 1951 r. pozostawał w dyspozycji szefa WUBP w Lublinie. 8 VIII 1951 r. skierowany do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko starszego referenta Referatu III. Od 27 XI 1951 r. starszy referent przy Kierownictwie PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 1 II 1952 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko starszego referenta Wydziału X. Od 1 VII 1953 r. starszy referent sekcji 2 Wydziału X. Od 1 IX 1953 r. pozostawał w dyspozycji szefa WUBP w Poznaniu. Od 1 X 1953 r. kierownik sekcji 3 Wydziału X WUBP w Poznaniu. Od 15 VI 1954 r. starszy referent sekcji 5 Wydziału IV WUBP w Poznaniu. Od 1 IX 1954 r. p. o. kierownika sekcji 1 a Inspektoratu Wiejskiego WUBP w Poznaniu. Od 1 IV 1955 r. kierownik oddziału 5 Wydziału V WUdsBP w Poznaniu, a następnie starszy oficer operacyjny tegoż oddziału. Od 27 XII 1956 r. przeniesiony do pracy w KP MO w Lesznie na stanowisko starszego oficera operacyjnego Referatu ds. Bezpieczeństwa. Od 15 X 1957 r. zastępca komendanta ds. Bezpieczeństwa KP MO w Obornikach. 30 VI 1967 r. zwolniony ze służby w KP MO w Obornikach w związku z przejściem na emeryturę (AIPN Po 084/3111 t. 1-2, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Czesława Różańskiego).

⁴⁰⁷ Kazimierz Rosik s. Juliana, ur. 17 IX 1927 r. we wsi Podedwórze, pow. Biała Podlaska. Ukończył 7 klas szkoły powszechnej. W latach 1942–1945 przebywał na robotach przymusowych w Niemczech. W latach 1945–1948 r. pracował z rodzicami w gospodarstwie. W 1947 r. wstąpił do RP „Wici”, a następnie do ZMP. W 1948 r. powołany do służby wojskowej w 12 pułku KBW w Szczecinie. Ukończył szkołę podoficerską otrzymując stopień kaprała. W jednostce pełnił stanowisko zbrojmistrza kompanii. 1 XI 1950 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko mł. referenta Referatu III. Od 1 V 1952 r. referent PUBP w Tomaszowie Lubelskim przy kierownictwie. Od 1 XI 1952 r. referent terenowy PUBP w Tomaszowie Lubelskim na gminę Jarczów i Michnów. 30 IV 1954 r. zwolniony z pracy w organach BP na własną prośbę. Powodem zwolnienia było bardzo słabe wywiązywanie się z obowiązków służbowych, ochrzcenie dziecka w kościele katolickim bez zezwolenia władz i negatywne ustosunkowanie do partii, z której – za powyższe – został wykluczony (AIPN Lu 0296/514, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Kazimierza Rosika).

⁴⁰⁸ Stanisław Gierczak s. Wincentego, ur. 7 IV 1918 r. w Grabówce, pow. Kraśnik. Ukończył 10 klas szkoły ogólnokształcącej. W okresie okupacji niemieckiej pracował z rodzicami w gospodarstwie. Wtedy też podjął współpracę z partyzantką GL, udzielając jej schronienia i wywiadu. 18 XII 1944 r. przyjęty do pracy w PUBP w Zamościu na stanowisku wywiadowcy sekcji 2. Od 28 IV 1945 r. wartownik PUBP w Zamościu. Od 6 VII 1945 r. młodszy referent sekcji WzB PUBP w Zamościu. 15 XII 1945 r. ukończył 3-tygodniowy kurs przy WUBP w Lublinie. 18 VI 1946 r. ukończył kurs przy CS MBP w Łodzi. 1 X 1947 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Zamościu na stanowisko starszego referenta Referatu III. Od 15 IV 1948 r. w PUBP we Włodawie na stanowisku starszego referenta Referatu III. 19 X 1949 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Białej Podlaskiej na stanowisko starszego referenta kierownictwa urzędu, skąd jesienią 1950 r. został oddelegowany do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko starszego referenta Referatu III i kierownika Grupy Operacyjnej przy PUBP w Tomaszowie Lubelskim najprawdopodobniej przebywał do połowy 1951 r. 15 X 1951 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Dąbrowie Tarnowskiej na stanowisko starszego referenta

Jan Chmielak ⁴⁰⁹	młodszy referent	1 V 1948 r. – 23 V 1950 r.
Tadeusz Kubiszyn	referent	1 X 1947 r. – 15 II 1949 r.
Józef Tereszczuk	starszy referent	15 X 1947 r. – 31 XII 1949 r.
Aleksander Nowosad	młodszy referent	1 X 1947 r. – 1 XII 1950 r.
Stanisław Czubacki ⁴¹⁰	młodszy referent	15 XI 1948 r. – 1 XII 1949 r.
Józef Małysz ⁴¹¹	referent	1 III – 30 XI 1949 r.

w kierownictwie. Od 1 V 1952 r. w PUBP w Nowym Sączu na stanowisku kierownika RO. Od 15 XII 1953 r. wykładowca przedmiotu operacyjnego w KMPO we Wrocławiu. 1 IV 1955 r. przeniesiony do pracy w PUdsBP w Kamiennej Górze na stanowisko zastępcy kierownika urzędu. Od 1 I 1957 r. zastępca komendanta KP MO ds. Służby Bezpieczeństwa w Busku. Od 1 V 1967 r. I zastępca komendanta powiatowego MO ds. SB w Busku. 30 IX 1975 r. zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa w związku z przejściem na emeryturę (AIPN Ki 103/3507, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Stanisława Gierczaka).

⁴⁰⁹ Jan Chmielak s. Józefa, ur. 18 X 1923 r. w Trzcincu, pow. Siedlce. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W latach 1937–1939 należał do RP „Wici”, gdzie pełnił stanowisko sekretarza koła w Trzcincu. W okresie okupacji niemieckiej pracował z rodzicami na gospodarstwie. W okresie od 3 IX 1944 r. do 4 III 1947 r. służył w KBW. 1 V 1948 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko mł. referenta Referatu III. 23 V 1950 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Białej Podlaskiej na stanowisko mł. referenta Referatu III. Od 1 I 1951 r. oficer śledczy Referatu Śledczego PUBP w Białej Podlasce. 17 X 1955 r. przeniesiony do pracy w Delegaturze dsBP w Parczewie na stanowisko referenta. 31 III 1955 r. zwolniony z pracy w organach BP na własną prośbę z powodów zdrowotnych (AIPN Lu 028/426, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Jana Chmielaka).

⁴¹⁰ Stanisław Czubacki s. Stanisława, ur. 27 VIII 1925 r. we wsi Rozkopaczew, pow. Lubartów. Ukończył 6 klas szkoły podstawowej. W kwietniu 1944 r. związał się z placówką AL w Rozkopaczewie pod dowództwem Tadeusza Dudy. Po wkroczeniu Acz, 13 XI 1944 r. wstąpił na ochotnika do 9 zap. pp., a następnie od 30 II 1945 r. przedzielony do 16 pp. do samodzielnej kompanii fizylierów. W 1946 r. wraz z wojskiem przebywał w okolicach Baligrodu i Cisnej, gdzie brał udział w potyczkach z UPA. We wrześniu 1946 r. przydzielony do 5 Okręgowej Kompanii Wartowniczej DOW 5.18 III 1947 r. zdemobilizowany z rozkazu Naczelnego Dowódcy WP. Powrócił w rodzinne strony, gdzie wstąpił do PPR i ORMÓ. 15 VI 1947 r. przyjęty do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko wartownika. 15 XI 1947 r. przeniesiony na stanowisko mł. wywiadowcy sekcji 5 Wydziału A, a następnie mł. wywiadowcy sekcji 1 Wydziału A. 15 XI 1948 r. przeniesiony do PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko mł. referenta Referatu III. 1 XII 1949 r. przeniesiony do PUBP w Hrubieszowie na stanowisko referenta Referatu I. W 1949 r. ukończył 4-miesięczny kurs WUBP. 1 III 1951 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko referenta sekcji 2 Wydziału ds. Funkcjonariuszy. Od 1 I 1954 r. st. referent sekcji 2 tego wydziału. 28 II 1955 r. przeniesiony do pracy w Centralnym Więzieniu w Chełmie. 6 IX 1955 r. st. referent sekcji 2 Wydziału V WUdsBP w Lublinie. 1 II 1956 r. st. referent sekcji 3 Wydziału V WUdsBP w Lublinie, a następnie oficer operacyjny sekcji 3 tegoż Wydziału. 1 IX 1956 r. słuchacz dwuletniej szkoły starszych oficerów nr 2 w Gdańsku KdsBP. 31 XII 1956 r. zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa (AIPN Lu 028/1817, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Stanisława Czubackiego).

⁴¹¹ Józef Małysz s. Stanisława, ur. 28 XII 1925 r. w Majdanie Zalesie, pow. Krasnystaw. Ukończył 5 klas szkoły powszechnej. W okresie okupacji pracował w zakładzie szewskim. W 1942 r. aresztowany przez gestapo i osadzony w obozie na Majdanku, skąd uciekł po dwóch miesiącach. Powrócił w rodzinne strony i nawiązał współpracę z partyzantką GL pod dowództwem Edwarda Gronczewskiego ps. „Przepiórka”. Używał pseudonimu „Kanarek”. Wraz z partyzantką brał udział w walkach z oddziałami niemieckimi pod Hajownikami i Cieszynem, pow. Zamość. Wraz z wkroczeniem oddziałów ACz wstąpił do KP MO w Zamościu. 1 IV 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Krasnymstawie na stanowisko wartownika. Od 12 X 1945 r. referent gminny PUBP w Krasnymstawie. W okresie od 4 IV do 26 IV 1946 r. ukończył specjalny kurs dla funkcjonariuszy przy WUBP w Lublinie. 11 IX 1946 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Radzynie Podlaskim na stanowisko referenta referatu gminnego. Od 10 X 1947 r. referent Referatu III PUBP w Radzynie Podlaskim. 1 III 1949 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta Referatu III. 30 XI 1949 r. zwolniony dyscyplinarnie ze służby w organach bezpieczeństwa zgodnie z orzeczeniem Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie, z powodu stosowania niedozwolonych metod śledczych. 14 XII 1949 r. przywrócony do pracy w organach bezpieczeństwa 15 III 1950 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko referenta sekcji 1 Wydziału III. Od 1 XI 1950 r. w WUBP w Opolu na stanowisku referenta sekcji 1 Wydziału III. 1 VI 1950 r. przeniesiony do pracy

Stanisław Mrozik ⁴¹²	młodszy referent	1 I 1950 r. – 30 IV 1951 r.
Stefan Czerniec ⁴¹³	referent	8 VI – 12 IX 1950 r.
Julian Kielar ⁴¹⁴	młodszy referent	7 III – 7 V 1952 r.

Referat IV utworzono w maju 1946 r. Jego zadaniami było: zabezpieczenie obiektów przemysłowych, zakładów rzemieślniczych i majątków państwowych, a także kontrola handlu, spółdzielczości oraz zabezpieczenie banków, urzędów skarbowych, pocztowych i telekomunikacyjnych czy aprowizacja ludności. Na całość funkcjonowania referatu IV składało się 6 sekcji. Sekcje 1 i 2 zajmowały się przemysłem i rzemiosłem na terenie powiatu (np. cegielnia w Budach, tartaki w Tarnawatce i Suścu), sekcje 3 i 4

w PUBP w Głubczycach na stanowisko referenta Referatu III. 28 I 1951 r. w PUBP w Strzelcach Opolskich na stanowisku starszego referenta Referatu Ochrony Śląskich Zakładów Obuwia w Otmęcie. 30 IV 1952 r. zwolniony dyscyplinarnie ze służby w organach bezpieczeństwa zgodnie z orzeczeniem Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Opolu (AIPN Wr 0126/341, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Józefa Małysza).

⁴¹² Stanisław Mrozik s. Michała, ur. 19 III 1924 r. w Jaślanach, pow. mielecki. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W latach 1941–1945 przebywał na robotach przymusowych w Niemczech. Od 2 XII 1945 r. członek PPR w Zamościu. 26 X 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Zamościu na stanowisko wartownika. 1 VI 1947 r. przeniesiony na stanowisko komendanta gmachu PUBP w Zamościu. Od 1 X 1947 r. oddziałowy aresztu PUBP w Zamościu. 1 I 1950 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko młodszego referenta Referatu III. W 1951 r. starał się ze względów zdrowotnych o przeniesienie na inne stanowisko pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 30 IV 1951 r. zwolniony z organów bezpieczeństwa jako pracownik bez perspektyw na dalszą służbę w UB. W okresie od 6 IV 1962 r. do 5 V 1962 r. odbył przeszkolenie wojskowe przy KGMO (AIPN Lu 0296/156, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Stanisława Mrozika).

⁴¹³ Stefan Czerniec s. Jana, ur. 20 X 1923 r. w Chmielku, pow. Biłgoraj. Ukończył 6 klas szkoły podstawowej. W październiku 1942 r. podjął szkołę ślusarską w Częstochowie. Tam też został aresztowany i wywieziony na roboty przymusowe do Niemiec. 19 IV 1946 r. powrócił do Polski. 26 VI 1946 r. przyjęty do pracy w PUBP w Biłgoraju na stanowisko wartownika. 1 III 1948 r. przeniesiony na stanowisko mł. referenta Referatu III PUBP w Biłgoraju. W okresie od października 1948 r. do stycznia 1949 r. przebywał na 4 – miesięcznym kursie przy WUBP w Lublinie. Od 1 I 1950 r. referent Referatu III PUBP w Biłgoraju. 8 VI 1950 r. przeniesiony dyscyplinarnie do PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta Referatu III. Powodem przeniesienia było stosowanie przez funkcjonariusza w trakcie przesłuchania niedozwolonych metod śledczych wobec Adama Plichty, podejrzanego o współpracę z Adamem Kuszem. 12 IX 1950 r. skreślony z ewidencji funkcjonariuszy organów BP z powodu zgonu (rana postrzałowa głowy) (AIPN Lu 0296/208, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Stefan Czerniec).

⁴¹⁴ Julian Kielar s. Piotra, ur. 22 V 1925 r. w Jarczowie, pow. Tomaszów Lubelski. Wykształcenie średnie. W latach 1942–1945 przebywał na robotach przymusowych w Niemczech. 20 IV 1948 r. powołany do służby wojskowej w 5 Okręgowym Batalionie Wartowniczym w Krakowie na stanowisko podoficera gospodarczego. 13 I 1950 r. zwolniony ze służby wojskowej. Po powrocie w rodzinne strony został skierowany na kurs komendantów gminnych Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” w Lublinie, po ukończeniu, którego został mianowany komendantem PO „SP” na gminę Jarczów. 1 IX 1950 r. przeniesiony do komendy powiatowej PO „SP”, gdzie pełnił stanowisko st. referenta ds. ewidencyjnych. W 1950 r. wstąpił do PZPR i ZMP w Jarczowie. 7 III 1952 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta Referatu III. Od 1 V 1952 r. referent PUBP w Tomaszowie Lubelskim przy kierownictwie. 10 IX 1952 r. zaliczony w stan słuchaczy szkoły międzywojewódzkiej BP w Katowicach. Od 28 VII 1953 r. referent terenowy PUBP w Tomaszowie Lubelskim na gminę Rachanie. Od 1 IV 1955 r. referent operacyjny PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim. W okresie od 1 I 1957 r. do 16 VII 1973 r. pracował w KPMO w Tomaszowie Lubelskim na stanowiskach: oficera operacyjnego Referatu Bezpieczeństwa, st. oficera operacyjnego Referatu Bezpieczeństwa i inspektora operacyjnego Referatu ds. SB. 16 VII 1973 r. skreślony z ewidencji funkcjonariuszy organów BP z powodu śmierci (AIPN Lu 0296/301, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Juliana Kielara).

zabezpieczały handel, aprowizację, spółdzielczość i banki (tj. Powiatowy Urząd Apropowizacyjny, oddziały „Społem”, młyny, browary, monopol spirytusowy i tytoniowy, urząd skarbowy i nieruchomości, kasy oszczędnościowe i spółdzielnie spożywcze zaś sekcje 5 i 6 zajmowały się sprawami rolno–spożywczymi, transportem (urząd drogowy, Państwowy Ośrodek Maszynowy w Lubyczy Królewskiej i Łaszczowie, betoniarnia, komunikacja i radiowęzeł), budownictwem mieszkaniowym i urzędem pocztowym. W marcu 1946 r. Referat IV miał tajnych informatorów, zaangażowanych w rozpracowanie wrogich elementów w nadleśnictwie, Społem, spółdzielni rolniczo–handlowej, fabryce Cukrowni Wożuczyn, aprowizacji, powiatowych młynach, piekarni i świadczeniach rzeczowych⁴¹⁵.

Referat IV PUBP w Tomaszowie Lubelskim

Michał Dmitroca	referent sekcji 3, 4, 5	1 I 1949 r. – 1 I 1950 r.
Stanisław Sioma	referent sekcji 3, 4, 5	1 XII 1945 r. – ? 1946 r. ⁴¹⁶
Mikołaj Matwiejczuk ⁴¹⁷	młodszy referent	1 V 1947 r. – 1 IV 1950 r.
Emilian Gałamaga	referent	1 X 1947 r. – 1 I 1949 r.
Władysław Antoniak	starszy referent	20 IV – 1 XI 1949 r.
Jan Oleszczuk ⁴¹⁸	referent	1 II 1951 r. – 1 V 1952 r.

⁴¹⁵ AIPN Lu 034/7, Sprawozdanie dekadowe Sekcji V PUBP w Tomaszowie Lubelskim od 27 III do 7 IV 1946 r., s. 82 (numeracja PDF).

⁴¹⁶ Na podstawie zachowanych akt personalnych brak możliwości ustalenia daty końcowej służby w Referacie IV.

⁴¹⁷ Mikołaj Matwiejczuk s. Łukasza, ur. 25 XI 1918 r. we wsi Korhynie, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 5 klas szkoły podstawowej. 1 IX 1946 r. z rekomendacji KP PPR w Tomaszowie Lubelskim przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. Od 1 V 1947 r. mł. referent Referatu IV PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 28 IX 1949 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Kraśniku na stanowisko mł. referenta Referatu IV. Od 24 V 1950 r. referent Referatu IV PUBP w Kraśniku. 1 V 1952 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Krasnymstawie na stanowisko referenta przy kierownictwie. Od 1 VIII 1952 r. st. referent przy kierownictwie PUBP w Krasnymstawie. Od 1 IV 1955 r. st. referent operacyjny PUDsBP w Krasnymstawie. Od 1 IX 1956 r. słuchacz rocznej szkoły oficerów BP w Legionowie. Od 1 I 1957 r. oficer operacyjny Referatu ds. SB KP MO w Krasnymstawie. 1 IV 1964 r. st. oficer operacyjny Referatu ds. SB KP MO w Krasnymstawie. 30 IX 1964 r. zwolniony z pracy w organach bezpieczeństwa (Karta ewidencyjna z kartoteki funkcjonariuszy WUSW w Lublinie, sygn. AIPN Lu 028/2547 dot. Mikołaja Matwiejczuka).

⁴¹⁸ Jan Oleszczuk s. Mikołaja, ur. 12 III 1924 r. we wsi Kronos, pow. Chełm. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej skierowany do Junackich Hufców Pracy, skąd zbiegł. Za ucieczkę z hufca aresztowany przez Niemców i osadzony w Lublinie. W latach 1944–1947 pracował z rodzicami w gospodarstwie. 1 IX 1947 r. przystąpił do PPR, zostając sekretarzem GRN w gminie Staw. Od 10 II 1948 r. w ZWM. W 1948 r. ukończył 3-miesięczny kurs partyjny przy WKPPR w Lublinie, po ukończeniu którego został skierowany 8 X 1948 r. do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko mł. referenta sekcji 5 Wydziału IV. 1 II 1951 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta Referatu IV. Od 1 V 1952 r. referent terenowy PUBP w Tomaszowie Lubelski na gminę Telatyn i Poturzyn. 31 I 1954 r. zwolniony dyscyplinarnie z organów BP na wniosek szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Powodem wykluczenia z partii i organów BP okazało się niemoralne zachowanie polegające na upijaniu się i wszczynaniu awantur (AIPN Lu 0296/408, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Jana Oleszczuka).

Włodzimierz Oleszczuk ⁴¹⁹	referent	23 III – 3 VII 1945 r.
Jan Korobiejnikow	referent	1 XI 1948 r. – 5 VI 1949 r.
Antoni Stefaniak ⁴²⁰	starszy referent	10 VII 1948 r. – 20 XI 1949 r.
Bolesław Słowiński ⁴²¹	młodszy referent	1 I 1950 r. – 23 VIII 1950 r.

⁴¹⁹ Włodzimierz Oleszczuk s. Leona, ur. 14 VIII 1912 r. w Wólce, gm. Świerże, pow. Chełm. Narodowość Ukraińska. Wykształcenie średnie. W 1930 r. pracował w charakterze robotnika w PKP w Dorohusku. W latach 1931–1938 należał do KPZU gdzie pełnił funkcję sekretarza rejonowego. Używał wówczas pseudonimu „Brzoza”. Za działalność w KPZU, w sierpniu 1933 r. został aresztowany i osadzony w więzieniu w Chełmie. W grudniu 1933 r. wyszedł na wolność. W 1934 r. powołany do czynnej służby wojskowej w 5 batalionie saperów w Puławach. We wrześniu 1939 r. ponownie powołany do wojska w 5 batalionie saperów w Krakowie. Walczył w okolicach Pszczyny, Rybnika, Krakowa i Zamościa. Wyniku działań wojennych w okolicach Zamościa ciężko ranny. Przebywał w szpitalu w Zamościu i Krakowie. Po rekonwalescencji w 1940 r. powrócił w rodzinne strony. Pracował w gospodarstwie i jako sekretarz (buchalter) w spółdzielni w Wólce, a następnie jako zwrotniczy w PKP w Brzeźnie, pow. Chełm. Po wkroczeniu oddziałów ACz, organizował na terenie gminy Świerże komórkę PPR, w której pełnił stanowisko sekretarza. Z rekomendacji PPR 1 X 1944 r. skierowany do pracy w KM MO w Chełmie na stanowisko funkcjonariusza Referatu Śledczego. Równocześnie pełnił funkcję sekretarza koła PPR przy KP MO w Chełmie. Po 3 miesiącach pracy w styczniu 1945 r. został skierowany na kurs partyjny do KW PPR w Lublinie. Po ukończeniu kursu 23 III 1945 r., skierowany do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta Referatu III. Od 3 VII 1945 r. referent personalny PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 22 II 1946 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Gdańsku na stanowisko referenta Wydziału Personalnego. Od 1 VIII 1946 r. starszy referent tejże sekcji. W okresie od 1 VI 1948 r. do 1 III 1953 r. kierownik sekcji 2 Wydziału Personalnego WUBP w Gdańsku. 1 III 1953 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Kielcach na stanowisko zastępcy naczelnika Wydziału Kadr. 1 VIII 1953 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Gdańsku na stanowisko kierownika sekcji 1 Wydziału II. Od 10 IV 1955 r. kierownik sekcji 1 Wydziału X WUBP w Gdańsku. Od 1 IV 1956 r. p.o. naczelnika Wydziału „W” WUdsBP w Gdańsku. Zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa na mocy reorganizacji. 1 X 1957 r. ponownie przyjęty do pracy w KW MO w Gdańsku na stanowisko starszego wywiadowcy sekcji 4 Wydziału „B”. W okresie od 1 VI 1958 r. do 30 IX 1967 r. starszy wywiadowca sekcji 6 Wydziału „B” SB. 30 IX 1967 r. przeszedł na emeryturę (AIPN Gd 214/1475, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Włodzimierza Oleszczuka).

⁴²⁰ Antoni Stefaniak s. Adama, ur. 26 V 1905 r. w Końskiej Woli, pow. Puławy. Ukończył 6 klas szkoły podstawowej. W 1925 r. powołany do czynnej służby wojskowej w WP. Służył w 78 pp. w Baranowiczach. W 1927 r. przeszedł do cywila. W latach 1930–1939 działacz PPS, a następnie KPP. W okresie okupacji niemieckiej prowadził zakonspirowaną działalność w ramach PPR, m.in. organizator placówki PPR w Końskiej Woli. W związku z działalnością w PPR poszukiwany przez policję granatową. Od 1944 r. w partyzantce AL na terenie powiatu puławskiego. 4 VII 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Puławach na stanowisko mł. referenta WzB. Od 24 VI 1946 r. st. referent PUBP w Puławach na gminę Kazimierz. Od 8 X 1947 r. st. referent Referatu IV PUBP w Puławach. 10 VII 1948 r. przeniesiony do PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko st. referent Referatu IV. 30 XI 1949 r. zwolniony ze służby w organach BP ze względów zdrowotnych (AIPN Lu 0296/447, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Antoniego Stefaniaka).

⁴²¹ Bolesław Słowiński s. Stanisława, ur. 21 XI 1928 r. w Buszczy, woj. Wołyńskie. Ukończył 4 klasy gimnazjum mechanicznego i liceum ogólnokształcące w Zamościu. W lipcu 1944 r. zgłosił się na ochotnika do LWP w okresie okupacji niemieckiej pozostawał z rodzicami w gospodarstwie. W grudniu 1944 r. wraz z rodzicami został ewakuowany do Polski. Początkowo zamieszkał w Łodzi, a następnie w Zamościu. W 1947 r. uzyskał małą maturę. Członek ZMP. 5 V 1949 r. przyjęty do pracy w PUBP w Zamościu na stanowisko wartownika. Od 1 VII 1949 r. młodszy referent placówki Szczepieszyn PUBP w Zamościu. 1 I 1950 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko młodszego referenta Referatu IV. 23 VIII 1950 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Radzynie Podlaskim na stanowisko referenta Referatu IV. W okresie od 15 IX 1951 r. do 30 VI 1952 r. przebywał jako słuchacz w Krajowym Ośrodku Szkolenia BP w Gdańsku. Po ukończeniu kursu 31 VII 1952 r. został przeniesiony do pracy w MBP w Warszawie na stanowisko referenta sekcji 1 Wydziału V Departamentu Ochrony Rządu. Od 1 IV 1955 r. referent sekcji 1 Wydziału III Departamentu VIII KdsBP w Warszawie. Od 28 XI 1956 r. oficer ochrony sekcji 2 Wydziału II Biura Ochrony Rządu MSW w Warszawie. W okresie od 1 I 1957 r. do 14 VII 1958 r. oficer ochrony sekcji 1 Wydziału III BOR. 14 VII 1958 r. zwolniony ze służby wojskowej i przeniesiony do rezerwy (AIPN BU 0604/186, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Bolesława Słowińskiego).

Władysław Woliński	starszy referent	5 V 1949 r. – 1 III 1951 r.
Kazimierz Ziółczyk ⁴²²	referent	?
Stanisław Szczur ⁴²³	młodszy referent	2 XII 1950 r. – 15 I 1951 r.
Marian Węclawowski ⁴²⁴	referent	1 IV – 5 XII 1950 r.
Czesław Kochan ⁴²⁵	młodszy referent	1 II 1951 r. – 1 V 1952 r.
Marian Biszczał ⁴²⁶	młodszy referent	13 III 1951 r. – 1 I 1952 r.

⁴²² Funkcjonariusz ustalony na podstawie rozkazów personalnych WUBP w Lublinie. Brak możliwości ustalenia akt personalnych i karty ewidencyjnej funkcjonariusza, a także jego bliższych danych osobowych.

⁴²³ Stanisław Szczur vel Stanisław Terlecki s. Jana, ur. 3 X 1927 r. w Aleksandrowie, pow. Biłgoraj. Wykształcenie średnie. W okresie okupacji niemieckiej wraz z rodziną wysiedlony. Przebywał w Pile, gdzie pracował na jednym z folwarków. 30 I 1945 r. wraz z rodziną powrócił do Aleksandrowa. Pracował w gospodarstwie. W marcu 1948 r. wyjechał wraz z żoną do wsi Sawczyna w powiecie hrubieszowskim, gdzie otrzymał przydzielone ojcu gospodarstwo poukraińskie. 16 X 1948 r. wcielony do 16 Dywizji Pancerniej LWP w Gdańsku. Od 17 VIII 1949 r. członek ZMP. 2 XII 1950 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko młodszego referenta Referatu IV. Od 15 I 1951 r. młodszy referent Referatu VIII PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 XI 1951 r. referent Referatu VIII PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 V 1952 r. referent terenowy na gminę Lubycza Królewska i Bełzec PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 VI 1953 r. starszy referent terenowy na gminę Lubycza Królewska PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 IV 1955 r. referent powiatowy PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim. 1 IX 1955 r. słuchacz rocznej Szkoły Podwyższenia Kwalifikacji Referentów i Oficerów śledczych KdsBP w Legionowie. Po ukończeniu szkoły pozostawał w dyspozycji szefa WUdsBP w Lublinie. 1 IX 1956 r. ponownie w PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisku oficera operacyjnego. 31 XII 1956 r. zwolniony ze służby w organach BP na skutek reorganizacji. 15 XII 1957 r. ponownie przyjęty do pracy w organach bezpieczeństwa na stanowisko oficera operacyjnego Referatu ds. SB KP MO w Słubicach. 16 IX 1958 r. zmienił nazwisko na Terlecki. Od 1 VIII 1966 r. starszy oficer operacyjny Referatu ds. SB KP MO w Słubicach. W okresie od 1 IV 1967 r. do 31 XII 1969 r. inspektor operacyjny i starszy inspektor operacyjny SB KP MO w Słubicach. 31 XII 1969 r. przeszedł na emeryturę (AIPN Sz 018/665, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Stanisława Szczura vel Stanisława Terleckiego).

⁴²⁴ Marian Węclawowski s. Józefa, ur. 7 VIII 1926 r. w Brześciu nad Bugiem. Ukończył 6 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej pracował jako m.in. tragarz i robotnik budowlany. 15 VI 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Krasnymstawie na stanowisko wartownika. 8 VIII 1946 r. przeniesiony na stanowisko mł. referenta na PUBP w Krasnymstawie na gminę Czajki. Od 1 X 1947 r. referent Referatu IV PUBP w Krasnymstawie. W 1949 r. ukończył 4-miesięczny kurs przy WUBP w Lublinie. 1 IV 1950 r. przeniesiony do PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta Referatu IV. 5 XII 1950 r. przeniesiony do PUBP w Puławach na stanowisko referenta Referatu IV. 31 X 1951 r. zwolniony dyscyplinarnie ze służby w organach BP. Powodem zwolnienia było wszczęte w 1951 r. dochodzenie wobec Mariana Węclawowskiego, prowadzone przez Wydział ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie, w którym oskarżono go o to, że jako pracownik organów bezpieczeństwa pożyczył od wielu osób cywilnych pieniądze, których nie zwracał (AIPN Lu 028/324, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Mariana Węclawowskiego).

⁴²⁵ Czesław Kochan s. Michała, ur. 22 VII 1926 r. w Potoku Wielkim, pow. Kraśnik. Ukończył 6 klas szkoły podstawowej. W 1943 r. przystąpił do placówki AL w Potoku Wielkim pod dowództwem Stefana Heina. W AL posługiwał się pseudonimem „Bażant”. Od 17 VI 1946 r. członek ORMÓ. 1 II 1951 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko mł. referenta Referatu IV. W październiku 1951 r. ukończył 5-miesięczny kurs przy szkole międzywojewódzkiej WUBP w Olsztynie. Od 1 V 1952 r. referent terenowy na gminę Pasieki i Majdan Sopocki. 1 IV 1955 r. referent przy PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim. 30 IV 1956 r. zwolniony ze służby w organach BP na własną prośbę. Jako motyw odejścia z pracy podał niskie wykształcenie i brak wystarczających umiejętności i wiedzy w pracy operacyjnej. Po zwolnieniu z organów BP 11 V 1956 r. podjął pracę w Hucie Stalowa Wola (AIPN Lu 0296/307, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Czesława Kochana).

⁴²⁶ Marian Biszczał s. Edwarda, ur. 4 IV 1925 r. w Rachaniach, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej pracował jako pomocnik kowala. W 1946 r. powołany do czynnej służby wojskowej. Służył w 2 pułku samochodowym w Bydgoszczy, gdzie ukończył kurs szoferski. 31 III 1947 r. przeniesiony do służby w batalionie samochodowym w Warszawie. 27 IX 1948 r. przeszedł do cywila i powrócił w rodzinne strony. W 1949 r. wstąpił do PZPR i podjął pracę w GS w Rachaniach. 13 III 1951 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko mł.

Michał Dziura ⁴²⁷	młodszy referent	15 XI 1951 r. – 1 V 1952 r.
Józef Raczyński ⁴²⁸	referent	29 XI 1950 r. – 22 IV 1952 r.

Referat V (społeczno – polityczny) utworzono na bazie sekcji 3 PUBP: zajmował się ochroną „legalnych” partii politycznych i organizacji społecznych przed wpływami podziemia (PPR/PZPR, PPS, SL/ZSL, SD). Równocześnie, w ramach pracy operacyjnej, pracownicy referatu zajmowali się także zwalczaniem partii opozycyjnych (PSL) i kościoła katolickiego. W zakresie zadań Referatu V było także zabezpieczenie szkolnictwa, kultury i administracji samorządowej w powiecie. Na całość Referatu V składało się 6 sekcji: sekcja 1 pracowała po linii *bylej prawicy PPS*, sekcja 2 rozpracowywała PSL; sekcja 3 interesowała się pracą Państwowego Urzędu Repatriacyjnego, a także rad narodowych i opieką społeczną; sekcja 4 sprawowała nadzór nad młodzieżą szkół średnich;

referenta Referatu IV. Od 11 1952 r. szofer Referatu Gospodarczego PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 30 XI 1954 r. zwolniony ze służby w organach BP na skutek likwidacji etatu. 16 VIII 1955 r. przyjęty na stanowisko kierowcy KPMO w Lublinie. Zwolniony ze służby 31 X 1961 r. (AIPN Lu 0297/216, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Mariana Biszczata).

⁴²⁷ Michał Dziura s. Andrzeja, ur. 2 IX 1925 r. w Łosińcu, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył liceum ogólnokształcące w Legionowie. W latach 1942–1945 przebywał na robotach przymusowych w Niemczech. W 1946 r. przystąpił do ZWM, a następnie od 1948 r. w ZMP. 23 IV 1948 r. powołany do służby wojskowej w Krakowie. 7 XII 1949 r. przeszedł do cywila. Powrócił w rodzinne strony, gdzie podjął pracę w Powszechnej Organizacji „Służba Polsce”, w której pełnił funkcję komendanta gminnego na terenie Tarnawatki i Majdanu Sopockiego. 15 XI 1951 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko mł. referenta Referatu IV. W okresie od 1 XII 1951 r. do 1 V 1952 r. słuchacz 5-miesięcznego kursu w szkole międzywojewódzkiej przy WUBP w Olsztynie. Po ukończeniu kursu 1 V 1952 r. przeniesiony na stanowisko referenta przy kierownictwie. Od 1 XII 1952 r. referent terenowy na gminę Komarów i Kotlice. 1 IV 1955 r. referent i oficer operacyjny PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim. 1 IX 1956 r. skierowany na roczną szkołę oficerów w CW KdsBP w Legionowie. Od 1 I 1957 r. oficer operacyjny referatu ds. SB KP MO w Tomaszowie Lubelskim. W okresie od 1 IX 1958 r. do 24 VII 1960 r. słuchacz dwuletniej szkoły podwyższania kwalifikacji funkcjonariuszy SB w CW MBP w Legionowie. W okresie od 24 VII 1960 r. do 1 IV 1967 r. pełnił funkcję oficera operacyjnego, st. oficera operacyjnego i inspektora operacyjnego Referatu ds. SB KP MO w Tomaszowie Lubelskim. Od 30 VI 1975 r. przeniesiony do KW MO w Zamościu na stanowisko inspektora w Wydziale Paszportów. Od 1 VI 1980 r. do 31 XII 1980 r. przeniesiony na stanowisko kierownika sekcji Wydziału III a SB KW MO w Zamościu. 31 XII 1980 r. przeszedł na emeryturę (AIPN Lu 0296/126, Akta personalne funkcjonariusza SB dot. Michała Dziury).

⁴²⁸ Józef Raczyński s. Michała, ur. 19 III 1917 r. we wsi Ruda, pow. Busko. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. 6 VII 1936 r. wstąpił do Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici”. W okresie okupacji trudnił się handlem i pracował w gospodarstwie. 1 XI 1940 r. wstąpił do BCH na terenie gminy Grabki. Od 1 III 1942 r. mianowany komendantem placówki BCH we wsi Ruda. Rok później 1 III 1943 r. wstąpił do Korpusu Bezpieczeństwa. Od 1944 r. współpracował z partyzantką AL pod dowództwem Aleksandra Lisaja ps. „Tomczak” i Józefa Maślanki ps. „Dziadek”. Wraz z partyzantką AL brał udział w rozbrojeniu posterunku policji granatowej i żandarmerii niemieckiej w Staszowie. 6 II 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Kielcach na stanowisko mł. referenta. Od 22 XII 1945 r. referent PUBP w Kielcach. 6 X 1947 r. przeniesiony do PUBP we Włodawie na stanowisko referenta placówki w Parczewie. Od 29 XI 1950 r. w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta Referatu IV. 22 IV 1952 r. zwolniony ze służby w organach BP na własną prośbę (AIPN Lu 0296/507, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Józefa Raczyńskiego).

sekcja 5 zajmowała się inwigilacją kościoła katolickiego, zaś sekcja 6 – sądownictwem, szkolnictwem i nauczycielstwem⁴²⁹.

Do połowy 1951 r. Referat V prowadził łącznie 18 spraw operacyjnego sprawdzenia o kryptonimach: „Zecerzy”, „Oracze”, „Politycy”, „Urog”, „Komisja”, „Chłopi”, „Prorok”, „Misjonarze”, „Mrok”, „Spójnia”, „Pionierzy”, „Ubezpieczeni”, „Sprawiedliwi”, „Brygada”, „Chorzy”, „MRN”, „Plony” i „WRN i PRN”⁴³⁰. Referat V oprócz 18 spraw operacyjnego sprawdzenia – prowadził również dodatkowo dwie sprawy operacyjnego rozpracowania o kryptonimie „Reakcyjniści” i „Wierni”. Obydwie sprawy założone zostały 1 lipca 1949 r. Pierwsza z nich dotyczyła byłych działaczy PSL Mikołajczykowskiego, druga – 14 członków Sodalicii Mariańskiej, działających na terenie liceum w Tomaszowie. Pomimo dość dużej ilości prowadzonych spraw, praca Referatu V PUBP nie przedstawiała się najlepiej. Problem ten uwidocznił się w trakcie dokonanej inspekcji, która wykazała braki organizacyjne. Podczas kontroli zwrócono szczególną uwagę na planowanie pracy operacyjnej, która nie była przestrzegana, pomimo że od 1 stycznia 1951 r. w referacie obowiązywała książka planów pracy. Funkcjonariuszom Referatu V zarzucono także *brak sporządzania raportów z wykonanej pracy dziennej i brak pracy po obiektach i środowiskach*. Funkcjonariusze, co zresztą stwierdzono podczas inspekcji, wykonywali jedynie prace w zakresie minimalnym, zlecone przez funkcjonariusza odpowiedzialnego za pracę referatu⁴³¹.

Do końca stycznia 1951 r. w Referacie V było łącznie 29 informatorów pracujących w 6 podległych sekcjach. Sekcja 1 – dwóch informatorów, sekcja 2 – dziewięciu, sekcja 3 – jeden, sekcja 4 – siedmiu, sekcja 5 – trzech i sekcja 6 – siedmiu. Do końca kwietnia 1952 r. stan ten wynosił łącznie piętnastu informatorów.

Referat V PUBP w Tomaszowie Lubelskim

Edward Wargocki ⁴³²	referent	1 XII 1947 r. – 16 XII 1950 r.
--------------------------------	----------	--------------------------------

⁴²⁹ P. Chmielowiec, *Urząd Bezpieczeństwa...*, s. 72.

⁴³⁰ AIPN Lu 080/4, Sprawozdania Wydziału V WUBP Lublin z przeprowadzonych inspekcji w Referacie V PUBP w: Radzynie Podlaskim, Tomaszowie Lubelskim, Zamościu, Biłgoraju, Krasnymstawie, Lublinie, Hrubieszowie, Białej Podlaskiej i Włodawie za rok 1951, Sprawozdanie w Referacie V PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 21 V 1951 r. s. 64 (Według numeracji PDF).

⁴³¹ *Ibidem*, Sprawozdanie z przeprowadzonej inspekcji w Referacie V PUBP w Tomaszowie Lubelskim w dniach 26-27 I 1951 r., 27 I 1951 r., s. 19 – 20 (według numeracji elektronicznej).

⁴³² Edward Wargocki s. Pawła, ur. 8 IX 1920 r. w Wąwolnicy, pow. Puławy. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. Wraz z wybuchem II wojny światowej zmobilizowany do wojska, z którym walczył w obronie Warszawy. Następnie pracował w Lublinie jako szewc. W październiku 1945 r. wstąpił do PPR. 15 V 1946 r. przyjęty do pracy w PUBP w Puławach na stanowisko referenta na gminę Rybitwy. Od 1 X 1947 r. mł. referent Referatu V PUBP w Puławach. 1 XII 1947 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta Referatu V. 31 V 1949 r. ukończył miesięczny kurs w CW MBP

Czesław Skiba ⁴³³	młodszy referent referent	16 XII 1950 r. – 1 V 1951 r. 1 V 1951 r. – 1 V 1952 r.
Lucjan Grzywna ⁴³⁴	starszy referent	1 XII 1950 r. – 9 II 1952 r.
Wacław Szeremeta ⁴³⁵	młodszy referent	1 XII 1950 r. – 1 V 1952 r.

w Łodzi. 16 XII 1950 r. przeniesiony do pracy w PUBP we Włodawie na stanowisko st. referenta Referatu V. 25 VI 1951 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Zielonej Górze. Od 1 V 1952 r. kierownik sekcji 3 Wydziału V WUBP w Zielonej Górze. W okresie od 1 IX 1953 r. do 20 XI 1955 r. kierownik sekcji 2 Wydziału II WUBP w Zielonej Górze, a następnie od 1 V 1955 r. do 1 IV 1956 r. referent samodzielnej sekcji 6 i st. referent Referatu IV Wydziału VI WUBP w Zielonej Górze. W okresie 1 IV 1956 r. do 1 i 1957 r. oficer operacyjny Referatu IV Wydziału VI WUdsBP w Zielonej Górze. Od 1 i 1957 r. do 21 i 1969 r. służył w SB KW MO w Zielonej Górze na stanowiskach: st. oficera operacyjnego Wydziału III, oficera ewidencji operacyjnej Wydziału Ewidencji Operacyjnej, st. oficera ewidencji operacyjnej sekcji i i II Wydziału „C”. 31 I 1969 r. przeszedł na emeryturę (AIPN Po 061/1242, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Edwarda Wargockiego).

⁴³³ Czesław Skiba s. Jana, ur. 7 VII 1924 r. w Lublinie. Ukończył 5 klas szkoły podstawowej. W 1942 r. skierowany do Junackich Hufców Pracy. Po wkroczeniu ACz W sierpniu 1944 r. powołany do czynnej służby wojskowej, którą odbywał w 38 pułku artylerii w Krasnymstawie. W 1945 r. skierowany na podoficerską szkołę w trzecim samodzielnym batalionie łączności w Poznaniu, po ukończeniu której został awansowany do stopnia kaprała z jednoczesnym objęciem dowódcy drużyny. 10 II 1947 r. zdemobilizowany. Powrócił w rodzinne strony gdzie do 1949 r. pracował w gospodarstwie. 16 V 1949 r. przyjęty do pracy w PUBP w Krasnymstawie na stanowisko wartownika. 1 IX 1950 r. przeniesiony na stanowisko mł. referenta Referatu V PUBP w Krasnymstawie. Od 24 IX 1950 r. członek PZPR. 16 XII 1950 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko mł. referenta Referatu V. Od 1 V 1951 r. referent referatu V PUBP w Tomaszowie Lubelskim 1 V 1952 r. przeniesiony na stanowisko referenta terenowego PUBP w Tomaszowie Lubelskim na gminę Krynice i Tarnawatka. 1 IX 1952 r. przeniesiony do PUBP w Kraśniku na stanowisko referenta przy kierownictwie. Od 1 I 1953 r. st. referent przy Kierownictwie. Od 1 X 1953 r. st. referent przy kierownictwie PUBP w Kraśniku. Od 1 VIII 1954 r. st. referent terenowy PUBP w Kraśniku na gminę Brzozówka. 31 I 1955 r. zwolniony ze służby w organach BP na własną prośbę (AIPN Lu 028/409, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Czesława Skiby).

⁴³⁴ Lucjan Grzywna s. Stanisława, ur. 20 VII 1925 r. w Teodorówce, pow. Biłgoraj. Ukończył 4 klasy szkoły podstawowej. W okresie okupacji wstąpił do BCh z placówką w Teodorówce pod dowództwem Stefana Paszko. W związku z działalnością w BCh aresztowany przez Niemców i osadzony w obozie w Zwierzyńcu, skąd uciekł po 3 tygodniach. Ukrywał się do lipca 1944 r. 13 VI 1946 r. przystąpił do PPR w Biłgoraju. 1 X 1946 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. Od 1 X 1947 r. mł. referent Referatu V PUBP w Biłgoraju. W okresie od października 1948 r. do stycznia 1949 r. przebywał na czteromiesięcznym kursie przy WUBP w Lublinie. W okresie od 1 I 1949 r. do 1 I 1950 r. mł. referent, referent i st. referent Referatu V PUBP w Biłgoraju. 1 XII 1950 r. przeniesiony do PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko st. referenta Referatu V. 9 II 1952 r. zwolniony ze służby w organach BP na własną prośbę. W latach 1951–1952 sześciokrotnie starał się o zwolnienie z pracy w organach BP, tłumacząc swoją decyzję wyczerpaniem umysłowym i brakiem motywacji, zadowolenia i przygnębieniem (AIPN Lu 0296/256, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Lucjana Grzywny).

⁴³⁵ Wacław Szeremeta s. Bazylego, ur. 28 IX 1926 r. w Majdanie Stajeńskim, pow. Chełm. Ukończył 3 klasy gimnazjum ogólnokształcącego. W okresie okupacji niemieckiej przebywał w rodzinnym gospodarstwie. Po wkroczeniu ACz pracował na PKP w Rejowcu na stanowisku kasjera. W 1946 r. zwolnił się z PKP i wyjechał do Jawora na Dolny Śląsk. Tam podjął pracę w PPTiMR na stanowisku kancelisty. W 1948 r. ukończył 3 klasy gimnazjum ogólnokształcącego. 17 IV 1948 r. powołany do czynnej służby wojskowej w 47 batalionie łącz. LWP w Gdańsku. Od 20 XII 1948 r. członek ZMP. 7 XII 1949 r. z przeniesiony do rezerwy. W okresie od 11 IV do 1 VII 1950 r. pracował w Rejonowym Inspektoracie Ochrony Skarbowej na stanowisku komisarza skarbowego. 4 VIII 1950 r. przyjęty do pracy w PUBP w Puławach na stanowisko młodszego referenta Referatu V. 1 XII 1950 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko młodszego referenta Referatu V. Od 1 V 1952 r. referent terenowy PUBP w Tomaszowie Lubelskim na gminę Łaszczów. 15 IX 1953 r. skierowany na roczny kurs przeszkolenia oficerskiego w CW MBP w Legionowie. Od 27 VIII 1954 r. starszy referent powiatowy PUBP w Zamościu. Od 30 IX 1954 r. ponownie przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko starszego referenta terenowego na gminę Telatyn i Poturzyn. Od 1 IV 1955 r. przeniesiony do PUdsBP w Hrubieszowie na stanowisko zastępcy kierownika urzędu. Od 1 i 1957 r. st. oficer operacyjny Referatu ds. Bezpieczeństwa KPMO w Hrubieszowie. 1 II 1960 r. mianowany zastępcą komendanta ds.

Kazimierz Pieczuła ⁴³⁶	młodszy referent	1 XII 1950 r. – 1 V 1952 r.
Jan Kulka ⁴³⁷	referent	1 X – 31 XII 1945 r.
Piotr Siewierski	referent	20 X 1947 r. – 5 II 1948 r.
Mieczysław Mazurek ⁴³⁸	młodszy referent	9 VII 1948 r. – 1 X 1949 r.
Henryk Słomka	referent	20 IV 1948 r. – 15 XII 1950 r.
Stanisław Ciepiał ⁴³⁹	młodszy referent	1 XII 1949 r. – 1 VIII 1950 r.

Służby Bezpieczeństwa KPMO w Hrubieszowie. 16 IX 1966 r. przeniesiony do KPMO w Radzynie Podlaskim na stanowisko starszego oficera operacyjnego Referatu ds. Bezpieczeństwa. Od 26 VI 1968 r. p.o. i zastępcy komendanta ds. Bezpieczeństwa KPMO w Radzynie Podlaskim. Od 1 X 1971 r. zastępca komendanta ds. Bezpieczeństwa KPMO w Puławach. W okresie od 25 III do 10 V 1974 r. słuchacz kursu doskonalenia zawodowego dla zastępców komendantów powiatowych ds. Bezpieczeństwa w Łodzi. 1 VI 1975 r. przeniesiony do KWMO w Zamościu na stanowisko Naczelnika Wydziału „B” SB. 31 VIII 1982 r. przeszedł na emeryturę (AIPN Lu 0296/122, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Wacława Szeremety).

⁴³⁶ Kazimierz Pieczuła (Morawski) s. Stanisława, ur. 5 VIII 1927 r. w Białobrzegach, pow. Łuków. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W latach 1941–1948 pracował jako robotnik rolny w majątku dworskim w Białobrzegach i przy rodzicach na gospodarstwie. W latach 1948–1950 powołany do czynnej służby wojskowej w Jednostce KBW 2177 we Wrocławiu. Od 27 I 1949 r. należał do ZMP i TPPR. Od 9 I 1951 r. w PZPR. 1 XII 1950 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko mł. referenta Referatu V. 1 V 1952 r. przeniesiony na stanowisko st. referenta przy Kierownictwie PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 15 II 1953 r. przeniesiony na stanowisko st. referenta sekcji 1 Wydz. XI WUBP w Lublinie. 31 IX 1954 r. ukończył roczny kurs przeszkolenia oficerów CW MBP w Legionowie. Od 27 VIII 1954 r. st. referent sekcji 1 Wydziału XI WUBP w Lublinie. Od 1 IV 1955 r. oficer operacyjny sekcji 3 Wydziału VI WUBP w Lublinie. 31 XII 1956 r. zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa na własną prośbę.

⁴³⁷ Jan Kulka s. Jana, ur. 16 VIII 1920 r. we wsi Głuszczyzna, pow. Lublin. Ukończył 3 klasy gimnazjum w Lublinie. W 1942 r. przystąpił do BCh, a następnie w 1943 r. do PPR. W 1944 r. działał partyzantce AL, w której był wywiadowcą na terenie gminy Tuszów, a następnie organizator placówki AL na terenie wsi Głuszczyzna. Po wkroczeniu ACz 3 VIII 1944 r. przyjęty do pracy w MO na posterunku w wsi Głuszczyzna. 22 II 1945 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Lublinie na stanowisko mł. referenta sekcji 1. 1 IV 1945 r. przeniesiony na stanowisko referenta PUBP w Lublinie na gminę Brzeziny. 1 X 1945 r. przeniesiony do PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta Referatu V. 31 XII 1945 r. zwolniony ze służby w organach BP z powodu dezercji (AIPN Lu 0296/343, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Jana Kulki).

⁴³⁸ Mieczysław Mazurek s. Stanisława, ur. 15 IX 1927 r. w Wólce Orłowskiej, pow. Krasnystaw. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W latach 1940–1945 pracował w zakładzie stolarskim w Wólce Orłowskiej, na stacji kolejowej w Krasnymstawie i w Klinkierni w Izbicy. 18 VI 1945 r. wraz z rodziną wyjechał do Bystrzycy w powiecie oławskim, gdzie podjął pracę w tamtejszej fabryce wagonów. 26 VI 1945 r. wstąpił do PPR w Bystrzycy, a następnie do ZWM i ORMÓ. w 1947 r. wraz z rodziną powrócił do Wólki Orłowskiej. W okresie od 15 I do 15 III 1948 r. ukończył dwumiesięczny kurs partyjny przy KW PPR w Lublinie. 9 VII 1948 r. z rekomendacji PPR przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko mł. referenta Referatu V. 1 X 1949 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Zamościu na stanowisko referenta Referatu V. Od 11 X 1950 r. st. referent Referatu V PUBP w Chełmie. 31 V 1951 r. zwolniony dyscyplinarnie ze służby w organach BP. Powodem zwolnienia był wyrok WSR w Lublinie z 25 VII 1951 r. skazujący na karę na 5 lat więzienia za to, że *dopuszczał się czynów hańbiących honor, godność i powagę władz bezpieczeństwa w związku ze spożywaniem nadmiaru alkoholu podczas swojej służby w PUBP w Chełmie, dopuszczał się nadużycia władzy z pobudek osobistych przez zatrzymanie i doprowadzenie do aresztu PUBP w Chełmie przewodniczącego GRN w Krzywiczkach, którego następnie uderzył, a także używanie broni służbowej wbrew obowiązującym przepisom zezwalającym na jej użycie* (AIPN Lu 0297/245, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Mieczysława Mazurka).

⁴³⁹ Stanisław Ciepiał s. Józefa, ur. 3 IX 1916 r. we wsi Stryjno, pow. Świdnik. Ukończył 10 klas szkoły ogólnokształcącej. W okresie okupacji niemieckiej pracował na gospodarstwie. W 1946 r. powołany do czynnej służby wojskowej do 14 pułku KBW w Olsztynie. Po dwóch latach służby w 1948 r. przeszedł do rezerwy i powrócił w rodzinne strony. Tego samego roku wstąpił do PPR na terenie gminy Rybeczowice. 1 III 1949 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. Od 1 XII 1949 r. mł. referent Referatu V PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 VIII 1950 r. referent Referatu V

	referent	1 VIII 1950 r. – 1 II 1951 r.
Stanisław Grudzień ⁴⁴⁰	młodszy referent	1 X 1949 r. – 1 X 1950 r.

Referat VIII zajmował się zabezpieczeniem transportu i sieci komunikacyjnych. Kontrolował stację kolejową w Bełżcu, Hrebennym, Lubyczy Królewskiej i Suścu. Do grudnia 1952 r. w referacie pracowało sześciu tajnych informatorów: „Ołówek”, „Wąski”, „Rada”, „Żbik”, „Dym” i „Świstek”, którzy rozpracowywali w ramach sprawy operacyjnej o kryptonimie „Kamień” – pracowników stacji kolejowej w Bełżcu, podejrzanych o sabotaż gospodarczy i propagandę antypaństwową. Za pracę referatu VIII odpowiadał jeden referent – Stanisław Szczur⁴⁴¹.

Referat śledczy zajmował się przesłuchiwaniami osób aresztowanych, prowadzeniem dochodzeń, uzyskiwaniem sankcji prokuratorskich i przygotowaniem aktu oskarżenia. W referacie śledczym w lipcu 1946 r. było zatrudnionych trzech oficerów śledczych: starszy oficer śledczy Edward Maryńczak, Jan Marciniszyn⁴⁴² i Henryk

PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 1 X 1951 r. zawieszony w czynnościach służbowych i przeniesiony do pracy w PUBP w Lubartowie na stanowisko wartownika. Od 1 X 1951 r. mł. referent III PUBP w Lubartowie. Od 1 V 1952 r. referent terenowy PUBP w Lubartowie na gminę Spiczyn, a następnie od 15 XI 1952 r. – na gminę Czemierniki. 1 IX 1956 r. skierowany na roczną szkołę oficerów BP w Legionowie. Od 1 I 1957 r. oficer operacyjno-dochodzeniowy KPMO w Lubartowie. Od 1 X 1963 r. referent Referatu Dochodzeniowo – Śledczego ds. przestępstw kryminalnych KPMO w Lubartowie. 6 V 1968 r. skierowany na kurs specjalistyczny oficerów dochodzeniowych ds. kryminalnych OSMO w Łodzi. 28 II 1973 r. zwolniony ze służby w MO (AIPN Lu 0356/3, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Stanisława Ciepiela).

⁴⁴⁰ Stanisław Grudzień s. Stanisława, ur. 10 XI 1926 r. we wsi Zyguntów, pow. Krasnystaw. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. 20 II 1942 r. wstąpił do BCh na terenie wsi Antoniówka, pow. Krasnystaw, w której pełnił funkcje wywiadowcy. 23 XI 1942 r. aresztowany przez gestapo w związku z działalnością w BCh. Po czterech tygodniach z braku udowodnienia winy zwolniony z aresztu. Wraz z wkroczeniem ACz wstąpił do ZWM w Krasnymstawie. W okresie od 1 XI 1946 r. do 1 IV 1947 r. odbył sześciomiesięczny kurs pedagogiczny w Krasnymstawie. W międzyczasie 1 II 1947 r. wstąpił do PPR. 1 XI 1947 r. z polecenia komitetu powiatowego PPR w Krasnymstawie podjął pracę w nadleśnictwie „Skalisko” w powiecie Węgorzewskim na stanowisku leśniczego. 1 III 1948 r. wskutek ciężkiej choroby ojca zwolnił się z pracy w nadleśnictwie i powrócił w rodzinne strony. 1 X 1949 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko młodszego referenta Referatu V. 1 X 1950 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Radzynie Podlaskim na stanowisko mł. referenta Referatu V. Od 1 V 1952 r. referent terenowy PUBP w Radzynie Podlaskim na gminę Międzyrzec i Tłuszc. Od 1 XI 1952 r. referent przy kierownictwie PUBP w Radzynie Podlaskim. 15 VIII 1953 r. zwolniony ze służby w organach BP na własną prośbę ze względów zdrowotnych (AIPN Lu 0236/96, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Stanisława Grudnia).

⁴⁴¹ AIPN Lu 034/20, Sprawozdanie miesięczne od 25 I do 25 II 1952 r. referatu VIII, s. 285 (numeracja PDF).

⁴⁴² Jan Marciniszyn s. Jana, ur. 18 I 1925 r. w Warszawie. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej pracował, jako pomocnik malarski. W związku z niestawieniem się w pracy aresztowany przez policję granatową i osadzony w areszcie w Terespolu, skąd zbiegł. Ukrywał się do chwili wkroczenia ACz. 12 XII 1944 r. przyjęty do pracy w PUBP w Białej Podlaskiej na stanowisko młodszego referenta sekcji 6. Rozkazem z 21 XI 1945 r. przeniesiony do PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko młodszego referenta sekcji 6, a od 1 I 1946 r. oficer śledczy PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 4 IX 1947 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Lublinie na stanowisko oficera śledczego. Od 18 XI 1947 r. poszukiwany listem gończym przez WUBP w Lublinie pod zarzutem niewstawienia się od 3 XI 1947 r. w pracy. Rozkazem personalnym z 21 XI 1947 r. zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa z powodu dezercji. (AIPN Lu 028/1004, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Jana Marciniszyna).

Janicki⁴⁴³. Do końca 1946 r. referat śledczy prowadził łącznie 67 spraw śledczych, z czego 6 dotyczyło partyzantów WiN, 19 – członków OUN–UPA, 16 – volksdeutschów, 15 – pospolitych bandytów, 2 – dezerterów z LWP, 7 – osób podejrzanych o posiadanie broni⁴⁴⁴.

W latach 1945–1947 na stanie referatu śledczego znajdowało się łącznie 408 spraw śledczych związanych z AK, WiN, UPA, dezerterami z LWP, volksdeutschami i rabunkami⁴⁴⁵. Do końca 1953 r. w referacie pracowało dwóch oficerów śledczych.

Referat śledczy PUBP w Tomaszowie Lubelskim (do 1 V 1952 r.)

Edward Maryńczak	starszy oficer śledczy	26 III 1946 r. – 3 XII 1947 r.
Jan Marcinişzyn	oficer śledczy	1 I 1946 r. – 4 IX 1947 r.
Henryk Janicki	oficer śledczy	3 XI 1945 r. – 4 XI 1949 r.
Wacław Kubiczek ⁴⁴⁶	oficer śledczy	1 III – 1 V 1951 r.
Stanisław Siepsiak ⁴⁴⁷	oficer śledczy	1 III 1951 r. – 1 V 1952 r.

⁴⁴³ Henryk Janicki s. Stanisława, ur. 9 X 1920 r. w Podludowie, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 7 klas szkoły powszechnej. W latach 1936–1939 należał do PPS. w 1939 r. wraz z rodziną przesiedlony do Łaszczówki. W okresie okupacji niemieckiej wywieziony na roboty przymusowe do Niemiec, gdzie przebywał do 25 VIII 1945 r. Po powrocie do kraju 3 XI 1945 r. z rekomendacji Komitetu Powiatowego PPR w Tomaszowie Lubelskim przyjęty do pracy w tamtejszym PUBP na stanowisko wartownika. Od 29 XII 1945 r. oficer śledczy PUBP w Tomaszowie Lubelskim. W czerwcu 1946 r. ukończył kurs dla oficerów śledczych w Centralnej Szkole MBP w Łodzi. Po ukończeniu kursu od 1 X 1947 r. oficer śledczy Referatu Śledczego PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 4 XI 1949 r. przeniesiony na stanowisko oficera śledczego PUBP we Włodawie. Od 1 XI 1950 r. starszy oficer śledczy PUBP we Włodawie. Od 20 VII 1951 r. w dyspozycji szefa WUBP w Warszawie. 1 VIII 1951 r. przeniesiony do pracy na stanowisko starszego oficera śledczego PUBP w Łobez (województwo szczecińskie). 30 VI 1952 r. zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa na podstawie orzeczenia komisji lekarskiej z zachowaniem praw emerytalnych. (AIPN Sz 0019/1049, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Henryka Janickiego).

⁴⁴⁴ AIPN Lu 034/8, Tablica ewidencyjna spraw śledczych oraz aresztowanych PUBP w Tomaszowie Lubelskim od 1 XII do 31 XII 1946 r., s. 84 (numeracja PDF).

⁴⁴⁵ AIPN Lu 052/85, Wykaz spraw śledczych PUBP Tomaszów Lubelski z lat 1945–1947, k. 17.

⁴⁴⁶ Wacław Kubiczek s. Jana, ur. 7 III 1922 r. w Wysokiej, pow. Zawiercie. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej pracował jako szewc. Po wkroczeniu ACz wstąpił do PPR. 15 VI 1945 r. powołany do czynnej służby wojskowej. 3 VII 1947 r. po dwóch latach służby w LWP przeszedł do rezerwy. 1 XII 1949 r. przyjęty do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko aplikanta Wydziału Śledczego. Od 1 VI 1950 r. oficer śledczy Referatu Śledczego PUBP w Lublinie. W okresie od 23 X 1950 r. do 26 II 1951 r. ukończył 5–miesięczny kurs dla oficerów śledczych przy WUBP w Lublinie. 1 III 1951 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko oficera śledczego Referatu Śledczego. 1 IX 1951 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Łukowie na stanowisko oficera śledczego Referatu Śledczego. Od 31 I 1953 r. ponownie w WUBP w Lublinie na stanowisku oficera śledczego Sekcji 2 Wydziału Śledczego. 1 IV 1954 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Włodawie na stanowisko st. referenta powiatowego. 1 IV 1955 r. przeniesiony do pracy w PUdsBP w Krasnymstawie na stanowisko st. oficera śledczego, a następnie oficera operacyjnego. 31 XII 1956 r. zwolniony ze służby w organach BP w związku z reorganizacją (AIPN Lu 0287/194, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Wacława Kubiczka).

⁴⁴⁷ Stanisław Siepsiak s. Szymona, ur. 4 XI 1928 r. we wsi Rozkopaczów, pow. Lubartów. Wykształcenie wyższe. W okresie okupacji niemieckiej pracował z rodzicami w gospodarstwie. 1 IX 1946 r. przystąpił do PPR, zaś 1 V 1946 r. do ORMÓ. W 1948 r. wstąpił do PZPR z ramienia której pełnił funkcję sekretarza POP w Tomaszowie Lubelskim. 2 II 1949 r. przyjęty do pracy w PUBP w Biłgoraju na stanowisko wartownika. 1 III 1951 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko oficera śledczego Referatu Śledczego. W okresie od 3 XI 1952 r. do 15 III 1953 r. ukończył 5–miesięczny kurs oficerów śledczych przy CW w Legionowie. 15 IV 1954 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Chełmie na stanowisko st. oficera śledczego Referatu Śledczego. 1 IX 1955 r. słuchacz szkoły nr 3 po ukończeniu, której został

Adolf Kotowski ⁴⁴⁸	oficer śledczy starszy oficer śledczy	1 X 1949 r. – 1 VIII 1950 r. 1 VIII 1950 r. – 1 V 1952 r.
Józef Szłapa	oficer śledczy	9 VIII – 6 IX 1947 r.

Dodatkowo, obok referatów wymienionych powyżej w PUBP funkcjonowały także tzw. jednostki i służby pomocnicze (logistyczne), do których zaliczano komendanturę gmachu, sekretariat i aparat gospodarczy (od początku 1949 r. – referat gospodarczy). Za ochronę i zabezpieczenie budynku PUBP odpowiadali komendanci gmachu i ich zastępcy. Podlegali im także pluton ochrony i wartownicy aresztu śledczego.

Komendanci gmachu PUBP w Tomaszowie Lubelskim (do 1 V 1952 r.)

Kazimierz Mierzwiński ⁴⁴⁹	komendant	9 I – 8 V 1945 r.
--------------------------------------	-----------	-------------------

skierowany do dyspozycji szefa WUBP w Lublinie. 1 IX 1956 r. przeniesiony do pracy w PUdsBP w Chełmie na stanowisko oficera operacyjnego. W latach 1955–1956 ukończył roczną szkołę operacyjną przy CW w Legionowie. Od 1 I 1957 r. oficer operacyjny Referatu ds. BP KPMO w Chełmie. Od 1 IV 1967 r. instruktor operacyjny SB KPMO w Chełmie. Od 16 VI 1972 r. st. instruktor organizacyjny Referatu ds. Bezpieczeństwa KPMO w Chełmie. 1 VI 1976 r. mianowany na stanowisko zastępcy naczelnika Wydziału III. 1 IX 1976 r. mianowany na stanowisko naczelnika Wydziału „C” SB KWMO w Chełmie. 2 IX 1982 r. odwołany z zajmowanego stanowiska naczelnika Wydziału „C” i mianowany na stanowisko kierownika sekcji C Wydziału Zabezpieczenia Operacyjnego KWMO w Chełmie. 16 I 1985 r. mianowany na stanowisko kierownika Inspektoratu Ochrony Funkcjonariuszy KWMO w Chełmie. 31 III 1990 r. zwolniony ze służby w organach BP.

⁴⁴⁸ Adolf Kotowski s. Józefa, ur. 15 X 1918 r. we wsi Wrzelowiec, pow. Puławy, ukończył 7 klas szkoły podstawowej i 3 klasy gimnazjum. W okresie okupacji niemieckiej współpracował, używając ps. „Słowik” z partyzantką GL i AL. pod dowództwem Aleksandra Ligęzy ps. „Armata”, członek PPR. Po wkroczeniu oddziałów ACz wstąpił do MO w Kluczkowicach. Od 20 I 1945 r. w PUBP w Puławach na stanowisku wartownika. Od 1 I 1946 r. kurier poczty specjalnej PUBP w Puławach. W okresie od 25 XI 1946 r. do 1 VI 1949 r. refren terenowy PUBP w Puławach na gminę Kazimierz, a następnie oficer śledczy tegoż urzędu. 1 VI 1948 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Kraśniku na stanowisko oficera śledczego. 1 X 1949 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko oficera śledczego. Od 1 VIII 1950 r. st. oficer śledczy PUBP w Tomaszowie Lubelskim. W okresie od 28 II 1951 r. do 16 VII 1951 r. ukończył kurs przeszkolenia oficerów śledczych. Od 1 IV 1955 r. st. referent operacyjny PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 IV 1956 r. oficer operacyjny PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim. 31 XII 1956 r. zwolniony z pracy w organach bezpieczeństwa na własną prośbę (AIPN Lu 0296/324, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Adolfa Kotowskiego).

⁴⁴⁹ Kazimierz Mierzwiński s. Stanisława, ur. 24 V 1926 r. w Kamionce, pow. Lubartów. Ukończył 6 klas szkoły podstawowej. 15 VII 1941 r. aresztowany przez Niemców i wywieziony na roboty przymusowe na teren ZSRR, gdzie pracował na trasie Żytomierz – Kijów. 10 IX 1941 r. powrócił w rodzinne strony. 20 X 1941 r. ponownie aresztowany przez Niemców i wywieziony na roboty przymusowe do III Rzeszy, skąd zbiegł. 10 IX 1942 r. podjął współpracę z partyzantką AL pod dowództwem Grzegorza Korczyńskiego ps. „Grzegorz”, z którą walczył w lasach janowskich i parczewskich. W oddziale pełnił funkcję zastępcy dowódcy plutonu. 30 VIII 1944 r. wraz z oddziałem AL przybył do Lublina. 19 IX 1944 r. przyjęty do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko pracownika brygady specjalnej. 9 I 1945 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko komendanta gmachu. Od 8 V 1945 r. referent PUBP w Tomaszowie Lubelskim na gminę Łaszczów. 6 V 1946 r. przeniesiony do PUBP w Lubartowie na stanowisko wartownika. W okresie od 9 X 1946 r. do 10 XII 1946 r. słuchacz kursu w CS MBP w Łodzi. 8 II 1947 r. przeniesiony do PUBP w Radzynie Podlaskim na stanowisko oficera śledczego. 18 XII 1947 r. przeniesiony do WUBP w Lublinie na stanowisko mł. oficera śledczego. 1 II 1948 r. zwolniony dyscyplinarnie z organów BP za pijaństwo i zaniedbywanie obowiązków służbowych (AIPN Lu 028/1050, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Kazimierza Mierzwińskiego).

Piotr Młynarczyk	komendant	1 V – 1 VIII 1945 r.
Stanisław Sioma	komendant	3 IX 1945 r. – 4 VI 1947 r.
Lucjan Prościński ⁴⁵⁰	komendant	1 V – 18 X 1952 r.
Jan Woliński ⁴⁵¹	komendant	1 VI – 1 X 1947 r.

Dowódcy plutonu ochrony PUBP w Tomaszowie Lubelskim:

Łukasz Szwed ⁴⁵²	6 VI 1946 r. – 17 IX 1947 r.
Lucjan Prościński	1 I – 1 V 1952 r.
Jan Woliński	1 X 1947 r. – 1 X 1948 r.
Jan Warchoń ⁴⁵³	1 X 1948 r. – 1 IX 1951 r.

⁴⁵⁰ Lucjan Prościński s. Antoniego, ur. 25 III 1925 r. w Sławach, pow. Puławy. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji aresztowany przez Niemców i skierowany do Junackich Hufców Pracy w Kępie Choteckiej, skąd po dwóch miesiącach uciekł. 10 V 1943 r. wstąpił do PPR. 15 XI 1944 r. został przydzielony do Wydziału Personalnego Zarządu Głównego Polityczno–Wychowawczego LWP. Od 1945 r. przeniesiony do Samodzielnego Pułku Ochrony Rządu. Od 20 VI 1946 r. w 9 samodzielnym baonie ochrony KBW w Gdańsku. 6 III 1947 r. przeszedł do rezerwy i powrócił w rodzinne strony gdzie był współorganizatorem koła ZWM we wsi Sławy. Ukończył kurs ZMP w Dominowie i został powołany na stanowisko instruktora powiatowego ds. ZMP. 10 I 1949 r. z rekomendacji zastępcy dowódcy III brygady KBW ds. polityczno–wychowawczych skierowany do pracy w PUBP w Lublinie na stanowisko referenta ds. poboru, a następnie referenta PUBP w Lublinie placówki Chodel. 1 III 1949 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Chełmie na stanowisko młodszego referenta Referatu III, a następnie referenta Referatu III PUBP w Chełmie. 1 IV 1951 r. przeniesiony dyscyplinarnie do PUBP w Krasnymstawie na stanowisko referenta Referatu III. 1 I 1952 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko komendanta ochrony. 1 V 1952 r. mianowany komendantem gmachu PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 18 X 1952 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Łukowie na stanowisko referenta punktu „B”. Od 15 X 1953 r. referent przy kierownictwie PUBP w Łukowie. 31 I 1954 r. zwolniony dyscyplinarnie ze służby w organach BP w związku z sześciokrotnym ukaraniem za pijaństwo i samowolne opuszczenie służby (AIPN Lu 0212/332, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Lucjana Prościńskiego).

⁴⁵¹ Jan Woliński s. Michała, ur. 8 VII 1907 r. we wsi Przypisówka, pow. Lubartów. Ukończył 5 klas szkoły podstawowej. W latach 30. służył w WP w 2 psk w Hrubieszowie. W 1939 r. ponownie powołany do wojska skąd po miesiącu wrócił w rodzinne strony. W 1942 r. walczył na terenie powiatu Lubartów w szeregach oddziałów GL pod dowództwem Franciszka Wolińskiego ps. „Franek”. Po wkroczeniu ACz organizował w Firleju posterunek MO, którego został komendantem. 18 IV 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Lubartowie na stanowisko wartownika. Od 1 VIII 1945 r. komendant gmachu PUBP w Lubartowie. 1 VI 1947 r. przeniesiony do pracy w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko komendanta gmachu. Od 1 X 1947 r. komendant ochrony PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 1 VIII 1949 r. przeniesiony na stanowisko referenta broni Referatu Gospodarczego PUBP w Chełmie. Od 1 IV 1955 r. komendant ochrony PUdsBP w Chełmie. 31 XII 1956 r. zwolniony ze służby w organach BP w związku z reorganizacją (AIPN Lu 0287/403, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Jana Wolińskiego).

⁴⁵² Łukasz Szwed s. Wasyla, ur. 1 I 1907 r. w Kołajcach, pow. Tomaszów Lubelski. Narodowość Ukraińska. Ukończył 4 klasy szkoły podstawowej. Od 1925 r. członek KPZU. W 1928 r. powołany do czynnej służby wojskowej do 14 pał w Poznaniu. W 1930 r. wrócił w rodzinne strony. W 1939 r. zmobilizowany do 11 pał w Stanisławowie. Wraz z macierzystą jednostką brał udział w walkach w województwie krakowskim. W 1940 r. wyjechał do Lwowa. Tam odbył kurs dla dyżurnych ruchu kolejowego. Po ukończeniu kursu pracował na stacji kolejowej we Lwowie, a następnie w Horyńcu. W czerwcu 1941 r. wyjechał do Katowic, gdzie podjął pracę kierownika pociągu. W 1943 r. powrócił w rodzinne strony. W 1944 r. pracował w Rawie Ruskiej. 3 VIII 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. Od 6 VI 1946 r. dowódca plutonu ochrony PUBP w Tomaszowie. 17 IX 1947 r. zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa w związku z jego aresztowaniem i przekazaniem sprawy na drogę sądową (AIPN Ld 098/569, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Łukasza Szweda).

⁴⁵³ Jan Warchoń s. Antoniego, ur. 7 XII 1909 r. w Brzezinach Potockich, pow. Janów Lubelski. Ukończył 5 klas szkoły podstawowej. W latach 1926–1928 r. służył w 8 pp. WP w Lublinie. W 1933 r. powrócił w rodzinne strony, gdzie pracował jako kowal. W 1939 r. ponownie powołany do służby wojskowej.

Oddziałowi aresztu śledczego PUBP w Tomaszowie Lubelskim:

Julian Biernat ⁴⁵⁴	2 I – 1 VI 1948 r.
Wacław Suchorski ⁴⁵⁵	1 VI 1948 r. – 30 III 1950 r.
Stanisław Smyk ⁴⁵⁶	1 V 1950 r. – 1 V 1952 r.

W okresie okupacji niemieckiej, pod ps. „Starosta”, wstąpił w szeregi oddziału partyzanckiego GL pod dowództwem ppor. Andrzeja Pajdy, z którym brał udział w walkach w lasach kozłowieckich i janowskich. Po wkroczeniu ACz wraz z oddziałem przybył do Biłgoraja, gdzie 27 VII 1944 r. został przyjęty do pracy w tamtejszym KPMO. 1 IX 1944 r. przyjęty do pracy w Resorcie BP (PUBP) w Biłgoraju na stanowisko wartownika. 5 I 1946 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko wartownika. Od 7 III 1946 r. wartownik Komendantury WUBP w Lublinie. 29 XI 1946 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Hrubieszowie na stanowisko wartownika, a następnie p.o. referenta PUBP w Hrubieszowie na gminę Mołodiatycze. 1 X 1948 r. przeniesiony do PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko komendanta ochrony. 1 V 1952 r. przeniesiony dyscyplinarnie do PUBP w Lubartowie na stanowisko komendanta gmachu. Powodem przeniesienia było niewykonanie rozkazu szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim w sprawie dostarczenia do Bełżca poczty adresowanej do WUBP w Lublinie. 15 I 1953 r. zwolniony ze służby w organach BP jako nienadający się do służby (AIPN Lu 028/1396, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Jana Warchoła).

⁴⁵⁴ Julian Biernat s. Józefa, ur. 12 II 1922 r. we wsi Grabówka Stara, pow. Kraśnik. Ukończył 6 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej należał do grupy rabunkowej zorganizowanej przez Bolesława Łyjaka z Grabownicy. Wraz z grupą, podszywając się pod oddział GL, dokonał szeregu napadów rabunkowych z bronią w ręku, za co byli poszukiwani przez partyzantkę GL pod dowództwem Bolesława Kaźmiraka ps. „Cień”. Przed partyzantką ukrywał się aż do wkroczenia oddziałów ACz. Następnie związany z oddziałem partyzanckim AL pod dowództwem „Przepiórki”, gdzie pełnił obowiązki zastępcy do spraw politycznych. Używał wówczas pseudonimu „Julek”. Wraz z oddziałem brał udział w potyczkach z Niemcami w Rybitwach, Kluczkowicach i Dzierzkowicach. 18 XII 1944 r. przyjęty do pracy w PUBP w Zamościu na stanowisko wywiadowcy sekcji 4. Od 28 IV 1945 r. referent PUBP w Zamościu na gminę Skierbieszów, a następnie od 16 V 1945 r. na gminę Tereszpól. 15 VI 1945 r. skierowany na kurs do CS MBP w Łodzi. 25 IX 1945 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko młodszego referenta sekcji 4 Wydziału I, a następnie Wydziału V. 2 XII 1947 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Lublinie na stanowisko referenta Referatu V. 2 I 1948 r. oddelegowany do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko oddziałowego aresztu. W czerwcu 1948 r. wrócił do PUBP w Lublinie. 15 III 1949 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Chełmie na stanowisko referenta Referatu ds. Wywiadu. Od 1 V 1951 r. starszy referent Referatu ds. Wywiadu PUBP w Chełmie. Od 1 V 1952 r. starszy referent terenowy PUBP w Chełmie na gminę Siedliszcze, a następnie od 1 X 1953 r. na gminę Dorohusk. 31 I 1954 r. zwolniony dyscyplinarnie ze służby w organach BP (AIPN Lu 0287/21, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Juliana Biernata).

⁴⁵⁵ Wacław Suchorski s. Łukasza, ur. 3 III 1907 r. w Podlodowie, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 4 klasy szkoły podstawowej. W okresie okupacji trzykrotnie aresztowany przez Niemców. Przebywał w więzieniu w Zamościu i Lublinie, skąd został wywieziony do KL Auschwitz, a następnie do KL Buchenwald, gdzie spędził 3 lata. Po wyzwoleniu obozu powrócił do Tomaszowa, gdzie wstąpił do PPR i zaciągnął się do ORMO. 10 V 1947 r. z polecenia PPR w Tomaszowie Lubelskim skierowany do pracy w tamtejszym PUBP na stanowisko wartownika ochrony. 1 VI 1948 r. mianowany oddziałowym aresztu PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 1 I 1949 r. awansowany do stopnia kaprała. 31 III 1950 r. orzeczeniem Wydziału ds. Funkcjonariuszy zwolniony dyscyplinarnie ze służby w organach BP (AIPN Lu 0296/448, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Wacława Suchorskiego).

⁴⁵⁶ Stanisław Smyk s. Władysława, ur. 20 XII 1919 r. we wsi Rozkopaczew, pow. Lubartów. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej wzięty na roboty przymusowe w okolicach Magdeburga. W 1945 r. powrócił w rodzinne strony. Tego samego roku wstąpił do PPR. z ramienia partii odbył 6-tygodniowy kurs aktywistów przy KW PPR w Lublinie, po ukończeniu którego wrócił w rodzinne strony. W 1946 r. wstąpił do ORMO na terenie wsi Rozkopaczew. 15 XI 1947 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. 1 V 1950 r. przeniesiony na stanowisko oddziałowego aresztu PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 V 1952 r. zastępca komendanta gmachu PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 VIII 1955 r. wartownik PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim. 31 XII 1956 r. zwolniony ze służby w organach BP (AIPN Lu 0296/437, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Stanisława Smyka).

Wartownicy PUBP w Tomaszowie Lubelskim:

Jan Hołysz	2 I – 1 V 1945 r.
Henryk Janicki	3 XI – 29 XII 1945 r.
Adam Chrząszcz	1 I – 3 VIII 1945 r.
Mieczysław Kot	20 XI 1944 r. – 14 XI 1945 r.
Jan Wojczuk	1 II – 1 V 1945 r.
Stanisław Sioma	10 I – 3 IX 1945 r.
Stanisław Gałan	12 X 1945 r. – 28 II 1950 r.
Zygmunt Ryło	3 X 1945 r. – 15 II 1947 r.
Józef Brzezicki	25 V 1945 r. – 16 X 1947 r.
Emilian Gałamaga	10 I 1945 r. – 1 I 1946 r.
Władysław Mazur	10 VI 1945 r. – 29 VII 1946 r.
Władysław Bielecki	13 IV 1945 r. – 30 IX 1947 r.
Józef Gniewek	8 XII 1944 r. – 31 XII 1946 r.
Henryk Oniszczuk	1 X 1945 r. – 25 I 1946 r.
Bolesław Bulicz	1 IX 1945 r. – 31 VIII 1948 r.
Wasył Gucz	9 VIII 1944 r. – 21 III 1946 r.
Cyryl Ruduś	26 VI 1946 r. – 1 VI 1948 r.
Stefan Hawryluk	24 VII 1946 r. – 15 II 1947 r.
Marian Gozdek	13 III 1946 r. – 10 VII 1946 r.
Mikołaj Matwiejczuk	1 IX – 14 V 1947 r.
Eugeniusz Chrzanowski	19 IV 1946 r. – 8 II 1947 r.
Ludwik Czech	17 VII 1946 r. – 1 VII 1947 r.
Czesław Adamczuk	1 XI 1946 r. – 1 III 1950 r.
Stanisław Wiśniewski	25 I 1945 r. – 1 VIII 1947 r.
Czesław Portus	20 V – 27 VII 1948 r.
Henryk Sienkiewicz	26 V 1948 r. – 20 VIII 1949 r.
Kazimierz Śmiałko	20 VII 1947 r. – 1 VI 1948 r.
Wacław Suchorski	1 XII 1947 r. – 1 VI 1948 r.
Stanisław Smyk	15 XI 1947 r. – 1 V 1950 r.
Eugeniusz Dubas	11 XI 1946 r. – 1 X 1949 r.
Władysław Drzewosch	6 XII 1944 r. – 31 X 1949 r.
Józef Walczewski	1 X 1947 r. – 1 V 1952 r.
Stanisław Ciepiał	1 III 1949 r. – 1 XII 1949 r.
Stanisław Grzegorzewicz	1 IX – 31 XII 1948 r.
Jan Celiński	25 VIII 1949 r. – 31 VIII 1951 r.
Zdzisław Grela	22 II 1950 r. – 1 V 1952 r.
Piotr Grabowski	21 III 1950 r. – 30 IV 1952 r.

Jan Myszak	10 III – 6 XII 1950 r.
Tadeusz Sołtys	3 XII 1949 r. – 1 III 1951 r.
Stefan Kozak	16 XI 1950 r. – 1 V 1952 r.
Jan Rot	2 I – 28 II 1951 r.
Roman Kukulski	19 XI 1951 r. – 11 II 1952 r.
Czesław Tarczyński	21 XI 1951 r. – 1 VII 1952 r.
Jan Bieńko	3 XII 1951 r. – 31 I 1952 r.
Mieczysław Konopka	21 XI 1951 r. – 1 V 1952 r.
Stanisław Mróz	25 I – 22 III 1945 r.
Józef Dziaduch	10 II 1945 r. – 29 V 1946 r.
Stanisław Dorota	15 V 1945 r. – 29 II 1952 r.
Piotr Dziedzic	19 III – 14 XII 1945 r.
Aleksander Nowosad	27 VI 1945 r. – 1 I 1946 r.
Kazimierz Przykaza	14 IV 1945 r. – 12 IV 1947 r.
Łukasz Szwed	2 VIII 1945 r. – 6 VI 1946 r.
Leon Dziura	15 IX 1944 r. – 1 X 1945 r.
Kazimierz Świderek	3 IX 1945 r. – 1 I 1946 r.
Adolf Kozyra	26 IX 1951 r. – 1 V 1952 r.

Sekretariat odpowiadał za sprawy kancelaryjne urzędu, korespondencję przychodzącą i wychodzącą, korespondencję zdawczo–odbiorczą pism jawnych – tajnych, a także za teczki pism i rozkazów personalnych. Sekretariat współtworzyli sekretarz i maszynistki. Funkcję sekretarza przy PUBP piastowała Kazimiera Kulawiak⁴⁵⁷ (1 XII 1952 r.–15 V 1953 r.), a następnie: Irena Banaś⁴⁵⁸ (1 VIII 1947 r.–10 I 1950 r.), Leokadia

⁴⁵⁷ Kazimiera Kulawiak c. Walentego, ur. 27 II 1932 r. we wsi Zakręcie, pow. Krasnystaw. Ukończyła 4 klasy gimnazjum ogólnokształcącego i miesięczny kurs instruktorek kolonii dziecięcych w Lublinie. W okresie od 15 X 1949 r. do 23 VI 1950 r. pracowała jako instruktorka miejska w Referacie Administracyjno–Gospodarczym w Powiatowej Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” w Krasnymstawie. W 1949 r. wstąpiła do koła miejskiego ZMP w Krasnymstawie. 1 VIII 1950 r. przyjęta do pracy w PUBP w Krasnymstawie na stanowisko maszynistki. 10 X 1950 r. przeniesiona na tożsame stanowisko do PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 1 X 1952 r. starsza maszynistka PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 XII 1952 r. sekretarka PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 15 V 1953 r. zwolniona ze służby w organach BP na własną prośbę (AIPN Lu 0296/342, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Kazimierzy Kulawiak).

⁴⁵⁸ Irena Banaś c. Ignacego, ur. 29 VI 1926 r. w Puławach. W latach 1942–1944 ukończyła dwuletnią szkołę zawodową, a następnie szkołę rolniczą dla dziewcząt i dwie klasy gimnazjum. Od września 1945 r. pracowała w Powiatowym Urzędzie Pocztowym w Puławach. W grudniu 1945 r. wyjechała do Łodzi gdzie podjęła pracę w przedsiębiorstwie handlowym. W październiku 1946 r. wróciła do Puław, gdzie podjęła pracę w Komitecie Powiatowym PPR i w Powiatowym Zarządzie ZWM. 31 V 1947 r. zawarła związek małżeński z funkcjonariuszem PUBP w Puławach, Stanisławem Banasiem, który 10 VI 1947 r. został przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Przeniosła się do Tomaszowa wraz z nim. Od 27 VII 1947 r. pracowała w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisku sekretarza urzędu. 10 I 1950 r. przeniesiona do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko młodszego referenta sekcji 1 Wydziału II. Od 1 VII 1950 r. sekretarka Wydziału IV WUBP w Lublinie, a następnie od 1 I 1951 r. sekretarz Wydziału Komunikacji tego urzędu. W okresie od 1 IX 1952 r. do 31 XII 1956 r. referent i st.

Ostapowicz⁴⁵⁹ (1 II 1950 r. – 1 I 1952 r.) i Maria Grelecka z d. Wieprzek (15 V 1953 r. – 1 IV 1955 r.). Maszynistkami odpowiadającymi za pracę techniczną sekretariatu były: Maria Biała (18 IX 1944 r. – 18 II 1945 r.), Eugenia Muś (12 II – 31 V 1945 r.), Irena Skulimowska (25 VIII 1945 r. – 31 III 1946 r.), Janina Jednac (1 III – 9 V 1945 r.), Stanisława Kubiszyn z d. Tereszczuk (21 VII 1946 r. – 31 V 1950 r.), Kazimiera Pawelczyk z d. Paluch (20 II – 1 VI 1949 r.), Teodozja Maluga (15 XII 1951 r. – 1 V 1952 r.), Kazimiera Kulawiak (10 X 1950 r. – 1 XII 1952 r.), Władysława Sidor (19 IV 1953 r. – 20 VI 1954 r.), Kazimiera Rachańska z d. Gardias⁴⁶⁰ (15 XII 1952 r. – 31 XI 1954 r.), Władysława Rapa (14 III 1953 r. – 15 VI 1953 r.), Edwarda Ciak⁴⁶¹ (20 VI 1952 r. – 1 I 1954 r.) i Danuta Iwaszkiewicz⁴⁶² (1 IX 1954 r. – 28 II 1955 r.).

Aparatem gospodarczym przy PUBP w Tomaszowie Lubelskim, przemianowanym w 1949 r. na referat gospodarczy, zajmowali się intendentzi, buchalterzy (rachmistrze – płatnicy) i referenci. Stanowisko referentów pełnili kolejno: starszy referent gospodarczy

referent sprawozdawczy Wydziału Komunikacji WUBP w Lublinie. 31 XII 1956 r. zwolniona ze służby w organach BP (AIPN Lu 028/1765, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Ireny Banaś).

⁴⁵⁹ Leokadia Ostapowicz c. Józefa, ur. 11 VI 1931 r. we wsi Konarszczyzna (ZSRR), ukończyła 1 klasę gimnazjalną. W latach 1943–1944 używając pseudonimu „Mała” była łącznikiem oddziału partyzanckiego im. S. Budionnego. W 1944 r. ewakuowana wraz z rodziną do Parczewa. W latach 1947–1948 w ZWM, a następnie od maja 1948 r. w PPR. 1 I 1947 r. przyjęta do pracy w PUBP we Włodawie na stanowisko maszynistki. Od 1 III 1949 r. sekretarz tego urzędu. 1 II 1950 r. przeniesiona do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko sekretarza urzędu. Od 1 I 1952 r. referent kierownictwa Wydziału II WUBP w Lublinie. Od 15 X 1954 r. referent sekcji 1 Wydziału II WUBP w Lublinie. Od 1 IV 1955 r. referent sekcji i Wydziału II WUdsBP w Lublinie. Od 1 XI 1957 r. referent sekcji 1 Wydziału Ewidencji Operacyjnej KWMO w Lublinie. W okresie od 12 X 1962 r. do 21 XII 1963 r. ukończyła przeszkolenie w zakresie szkoły oficerskiej SB MSW. Od 1 IV 1967 r. oficer ewidencji operacyjnej sekcji 1 Wydziału „C” KWMO w Lublinie. Od 1 VI 1972 r. inspektor sekcji 3 Wydziału „C” SB KWMO w Lublinie. 30 IX 1975 r. zwolniona ze służby w organach bezpieczeństwa (AIPN Lu 028/2124, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Leokadii Ostapowicz).

⁴⁶⁰ Kazimiera Rachańska z d. Gardias, c. Jana, ur. 20 XI 1920 r. w Typinie, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończyła 7 klas szkoły podstawowej. 15 XII 1952 r. przyjęta do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko maszynistki. 31 XI 1954 r. zwolniona ze służby w organach BP (Karta z kartoteki funkcjonariuszy WUSW w Lublinie dot. Kazimiery Rachańskiej z d. Gardias, sygn. AIPN Lu 028/2547).

⁴⁶¹ Edwarda Ciak c. Bronisława, ur. 4 X 1925 r. w Zawadówce, pow. Chełm. Ukończyła jedną klasę gimnazjum handlowego. 20 VI 1952 r. przyjęta do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko maszynistki. 1 I 1954 r. przeniesiona do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko maszynistki Wydziału I. 18 II 1954 r. zwolniona dyscyplinarnie ze służby w organach BP (Karta z kartoteki funkcjonariuszy WUSW w Lublinie dot. Edwardy Ciak, sygn. AIPN Lu 028/2547).

⁴⁶² Danuta Iwaszkiewicz c. Józefa, ur. 28 VIII 1928 r. w Iłży, pow. Radom. Ukończyła 7 klas szkoły podstawowej. 1 IX 1954 r. przyjęta do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko maszynistki. 28 II 1955 r. zwolniona dyscyplinarnie ze służby w organach BP (Karta z kartoteki funkcjonariuszy WUSW w Lublinie dot. Danuty Iwaszkiewicz, sygn. AIPN Lu 028/2547).

Jan Marucha⁴⁶³ (5 VIII 1949 r. – 30 XI 1952 r.), Stefan Towbin⁴⁶⁴ (1 XII 1952 r. – 15 VI 1953 r.), Ryszard Kwieciński⁴⁶⁵ (1 III – 24 XI 1949 r.). Funkcję intendentów: pełnili Grzegorz Rychel⁴⁶⁶, Władysława Rapa⁴⁶⁷ (15 VI 1953 r. – 30 IV 1954 r.), Kazimierz

⁴⁶³ Jan Marucha s. Jana, ur. 2 VIII 1908 r. w miejscowości Przedmieście Góry, pow. Krasnystaw. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W 1930 r. przyjęty do czynnej służby wojskowej w 27 pap we Włodzimierzu Wołyńskim, przy którym ukończył 6-miesięczną szkołę podoficerską, otrzymując awans do stopnia kaprała, a następnie 4-miesięczny kurs dywizyjny, otrzymując stopień plutonowego. W 1932 r. przeszedł do cywila i podjął pracę jako ekspedytor drzewny w lasach państwowych w Łopienniku, gdzie pracował do 1942 r. 24 VI 1942 r. aresztowany przez Niemców za kradzież drzewa. Przetrzymany w Krasnymstawie, a następnie przewieziony do więzienia na zamku w Lublinie. 15 III 1944 r. zwolniony z więzienia. Powrócił w rodzinne strony. 30 VIII 1944 r. rozpoczął służbę wojskową w 33 pp. w Krakowie, gdzie objął dowództwo nad 1 kompanią. W styczniu 1945 r. został wysłany do pierwszej oficerskiej szkoły piechoty po ukończeniu której 26 VIII 1945 r. został mianowany podporucznikiem. 29 VIII 1945 r. został zdemobilizowany. Wrócił w rodzinne strony. 7 V 1946 r. wstąpił do PPR zostając sekretarzem koła w Przedmieściu Zastawie. 3 XI 1947 r. skierowany przez PPR w Krasnymstawie do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko komendanta ochrony. 1 I 1949 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Biłgoraju na stanowisko referenta broni Referatu Gospodarczego. 5 VIII 1949 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na tożsame stanowisko pracy. 30 XI 1952 r. zwolniony ze służby w organach BP na własną prośbę z powodów zdrowotnych (AIPN Lu 0296/379, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Jana Maruchy).

⁴⁶⁴ Stefan Towbin s. Berka, ur. 15 XII 1915 r. w Równem, woj. wołyńskie. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W latach 1939–1944 służył w ACz (757 batalionie czołgów). Ukończył wówczas szkołę podoficerską otrzymując stopień kaprała. Ranny pod Stalingradem. W latach 1944–1945 służył w stopniu kaprała w 36 samodzielnej kompanii łączności LWP. 21 III 1946 r. przyjęty do pracy w PUBP w Łukowie na stanowisko wartownika. Od 27 VII 1946 r. komendant aresztu PUBP w Łukowie. Od 14 II 1949 r. starszy referent Referatu Gospodarczego PUBP w Łukowie. 1 III 1951 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko referenta nadzoru technicznego referatu budowlanego służby kwatermistrzostwa. Od 1 V 1951 r. inspektor nadzoru robót budowlanych referatu remontów kwatermistrzostwa. 1 XII 1952 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko starszego referenta referatu gospodarczego. 15 VI 1953 r. zwolniony ze służby w organach BP w związku z podaniem nieprawdziwych informacji w swoim życiorysie i ankiecie personalnej funkcjonariuszy (AIPN Lu 0296/541, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Stefana Towbina).

⁴⁶⁵ Ryszard Kwieciński s. Władysława, ur. 11 I 1928 r. we Lwowie. Ukończył 3 klasy gimnazjum. W okresie okupacji niemieckiej pracował jako mechanik w warsztatach samochodowych i radiowych „Telefunken” w Lwowie. W 1946 r. wraz z matką przesiedlony do Ząbkowic Śląskich. W połowie lutego 1947 r. zamieszkał wraz z matką w Lublinie. 31 X 1946 r. wyrokiem Sądu Grodzkiego w Ząbkowicach ukarany 6-miesięczną karą więzienia za przywłaszczenie paczki w wagonie, podczas przejazdu ze Lwowa do Wrocławia. Karę odsiadywał w więzieniu w Kłodzku. 30 VII 1947 r. przyjęty do pracy w KWMO w Lublinie jako dyżurny pierwszego komisariatu. Od 1 IX 1948 r. buchalter sekcji gospodarczej Wydziału Zaopatrzenia KWMO w Lublinie, a następnie od 1 X 1948 r. milicjant plutonu operacyjnego KPMO w Lublinie. Od 1 III 1949 r. pozostawał w dyspozycji szefa WUBP w Lublinie. 1 III 1949 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko starszego referenta Referatu Gospodarczego. 24 XI 1949 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko referenta Administracji Nieruchomości Służby Kwaterunkowo-Budowlanej. 30 IX 1951 r. zwolniony ze służby w organach BP w związku z zatajeniem, w ankiecie specjalnej, półrocznej kary więzienia (AIPN Lu 028/174, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Ryszarda Kwiecińskiego).

⁴⁶⁶ Na podstawie zachowanej dokumentacji brak możliwości ustalenia dokładnej daty pełnienia służby na stanowisku intendenta.

⁴⁶⁷ Władysława Rapa c. Stanisława, ur. 14 VII 1933 r. w Suławcu, pow. Zamość. Wykształcenie średnie. W latach 1946–1949 uczęszczała do prywatnego gimnazjum w Radechnicy. W 1949 r. wstąpiła do ZMP. W roku szkolnym 1949–1950 przeniosła się do liceum pedagogicznego w Szczepieszynie, które ukończyła w 1951 r. Pracowała jako nauczycielka w Szkole Podstawowej w Radechnicy, pełniąc jednocześnie funkcję sekretarza gminnego koła ZMP w tej miejscowości. 14 III 1953 r. przyjęta do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko maszynistki. Od 15 VI 1953 r. rachmistrz – płatnik referatu gospodarczego PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 30 IV 1954 r. zwolniona z pracy w organach BP z powodu braku zgody na przeniesienie do pracy w WUBP w Lublinie (AIPN Lu 0296/510, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Władysławy Rapy).

Śmiałko (1 X 1948 r. – 1 I 1949 r.), Henryk Posikata⁴⁶⁸ (1 V – 15 VIII 1954 r.) i Józef Siarka⁴⁶⁹ (1 IX 1951 r. – 30 IV 1952 r.), buchalterami urzędu byli: rachmistrz – płatnik Wacław Celiński⁴⁷⁰ (15 IX 1950 r. – 15 V 1955 r.), rachmistrz – płatnik Kazimierz Śmiałko (1 VI – 1 X 1948 r.), rachmistrz – płatnik Irena Firlej⁴⁷¹ (1 X 1948 r. – 31 X 1949 r.),

⁴⁶⁸ Henryk Posikata s. Bronisława, ur. 24 VIII 1933 r. w Majdanie – Sielec, pow. Tomaszów Lubelski. W latach 1944–1950 r. uczęszczał do powszechnej szkoły w Majdanie – Sielec. W 1950 r. rozpoczął naukę w Państwowym Technikum Kontraktacji Roślin Przemysłowych w Zamościu. Od 1950 r. członek ZMP w Zamościu. 1 IX 1953 r. przyjęty do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko inspektora Inspekcji Finansowej Wydziału Finansowego. Od 1 XI 1953 r. referent sekcji 2 Wydziału Finansowego WUBP w Lublinie. 1 V 1954 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko rachmistrza – płatnika. 15 VIII 1954 r. zwolniony dyscyplinarnie ze służby BP. Powodem zwolnienia było nadmierne nadużywanie alkoholu i wszczynanie awantur (AIPN Lu 028/1164, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Henryka Posikaty).

⁴⁶⁹ Józef Siarka s. Jana, ur. 20 XII 1926 r. w m. Odrowąż, pow. Radomsko. Do 1944 r. pracował w gospodarstwie z rodzicami. W 1944 r. należał do BCh w Radomsku. W 1945 r. powołany do czynnej służby wojskowej w KBW, gdzie pełnił stanowisko zastępcy dowódcy plutonu. W 1947 r. przeszedł do cywila. 29 IX 1944 r. przyjęty do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko wartownika. 1 I 1951 r. przeniesiony na stanowisko aplikanta Wydziału Śledczego WUBP w Lublinie. 1 IX 1951 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko intendenta gmachów Referatu Gospodarczego. 30 IV 1952 r. zwolniony z organów BP na własną prośbę (AIPN Lu 028/262, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Józefa Siarki).

⁴⁷⁰ Wacław Celiński s. Franciszka, ur. 5 VI 1926 r. w Zamieście, pow. Chełm. Wykształcenie średnie. W okresie okupacji niemieckiej pracował na terenie Chełma. 15 V 1944 r. został powołany do Junackich Hufców Pracy w Chełmie. Od 10 VIII 1944 r. zgłosił się na ochotnika do wojska. Służył w 3 Pomorskiej Dywizji Piechoty i 9 Zaodrzańskim Pułku Piechoty. 7 II 1947 r. zdemobilizowany. 1 VIII 1947 r. na własną prośbę przyjęty do pracy w PUBP we Włodawie na stanowisko młodszego referenta Referatu II. Od 5 II 1948 r. intendent PUBP we Włodawie. Od 1 V 1950 r. rachmistrz–płatnik PUBP we Włodawie. 15 IX 1950 r. przeniesiony na tożsame stanowisko pracy do PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 15 VI 1953 r. starszy referent Referatu Gospodarczego PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 15 V 1955 r. starszy referent zaopatrzenia KPMO w Tomaszowie Lubelskim. Zarządzeniem personalnym nr 3309 z 22 X 1961 r. został ukarany obniżeniem stopnia służbowego z porucznika na starszego sierżanta po tym, jak w dniu 23 VIII 1961 r., będąc pod wpływem alkoholu, przebywał w pracy i uniemożliwił przystąpienie do kontroli dokumentów finansowych inspektorowi Wydziału Finansowego KWMO w Lublinie, 12 IX 1961 r. w stanie nietrzeźwym przybył do siedziby KWMO w Lublinie. 31 I 1962 r. zwolniony ze służby w MO (AIPN Lu 0297/414, Akta personalne funkcjonariusza UB/MO dot. Wacława Celińskiego).

⁴⁷¹ Irena Firlej c. Bolesława, ur. 24 IV 1928 r. w Lublinie. Wykształcenie średnie (ukończone gimnazjum handlowe w Lublinie). 15 IX 1946 r. przyjęta do pracy w DOKP w Lublinie, gdzie pracowała w Referacie Finansów i Statystyki. W 1948 r. przyjęta do Miejskiego Komitetu PPR w Lublinie. 2 X 1948 r. przyjęta do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko buchaltera. Od 1 I 1949 r. rachmistrz–płatnik Referatu Gospodarczego PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 31 X 1949 r. zwolniona ze służby jako nienadająca się do pracy organach BP (AIPN Lu 0296/38, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Ireny Firlej).

rachmistrz – płatnik Michał Wacek⁴⁷² (26 X 1949 r. – 2 IX 1950 r.), rachmistrz – płatnik Franciszka Przybysz⁴⁷³ (21 VIII 1954 r. – 15 V 1955 r.).

Na stanie referatu gospodarczego znajdował się także etat referenta broni, którym był Eugeniusz Dubas⁴⁷⁴ (1 X 1949 r. – 15 VI 1953 r.), a następnie Józef Walczewski⁴⁷⁵ (15 VI 1953 r. – 1 IV 1955 r.). Referat gospodarczy zatrudniał i sprawował także nadzór nad: kierowcami, sprzątaczkami, kucharkami, pomocą kuchenną i kelnerkami. Na etacie kierowcy (szofer) zatrudnieni byli: Teodor Filipowicz (1 II 1945 r. – 31 VIII 1949 r.), Zygmunt Skiba (1 VIII 1949 r. – 1 VI 1951 r.), Tadeusz Kostyła (1 XI 1949 r. – 1 VI 1950 r.), Kazimierz Hejno (21 IV – 17 XII 1950 r.), Franciszek Kalita (1 II 1951 r. – 1 IV 1955 r.) i Marian Biszczał (1 I 1952 r. – 30 XI 1954 r.). Sprzątaczkami urzędu były: Katarzyna Szczupak, Maria Dziaduch, Franciszka Mikołowicz i Franciszka Wężowska. Na etacie kucharki zatrudnione były: Franciszka Wężowska i Katarzyna Panek, zaś kelnerkami: Katarzyna Wojczuk, Czesława Panek.

⁴⁷² Michał Wacek s. Jana, ur. 31 VIII 1907 r. we wsi Antonówka, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W 1929 r. odbył czynną służbę wojskową w 44 pp w Równem, gdzie pełnił funkcję drużynowego. Przed 1939 r. pracował jako robotnik w cegielni w Budach, gmina Krynice. W latach 1939–1944 pracował w zarządzie drogowym w Tomaszowie Lubelskim, a następnie dróżnik na trasie Tarnawatka–Dąbrowa. Po wkroczeniu ACz zmobilizowany do wojska. Służbę odbywał w Sieradzu i Dęblinie. W 1946 r. przeszedł do cywila. Powrócił w rodzinne strony i podjął pracę w Powiatowym Oddziale Informacji i Propagandy w Tomaszowie Lubelskim na stanowisku instruktora, a następnie kierownika. W tym okresie wstąpił także do PPS. W 1947 r. pracował, jako inkasent podatkowy w gminie Krynice. 26 X 1949 r. skierowany przez KP PZPR w Tomaszowie Lubelskim do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko rachmistrza–płatnika. 2 IX 1950 r. skreślony z ewidencji funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa z powodu śmierci (AIPN Lu 0296/549, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Michała Wacka).

⁴⁷³ Franciszka Konwa z d. Przybysz c. Józefa, ur. 3 XII 1930 r. w Łukowie. W latach 1930–1944 przebywała z rodzicami. Od 1944 r. uczyła się w gimnazjum kupieckim w Łukowie, które przerwała w 1946 r. ze względu na trudne warunki życia. Od 1 VII 1949 r. pracowała w charakterze ekspedientki w Powszechnej Spółdzielni Spożywców w Łukowie. Jako pracownik PPS ukończyła kurs buchalteryjny i księgowości. W latach 1949–1951 członek ZSL, ZMP i LK w Łukowie. 21 VIII 1954 r. przyjęta do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko rachmistrza – płatnika. Od 15 V 1955 r. referent finansowy KPMO w Tomaszowie Lubelskim. 31 XII 1955 r. zwolniona ze służby w organach BP z powodu likwidacji stanowiska pracy (AIPN Lu 0297/1087, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Franciszki Przybysz).

⁴⁷⁴ Eugeniusz Dubas s. Antoniego, ur. 18 V 1924 r. w Komarowie, pow. Tomaszów Lubelski. 11 XI 1946 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. Od 1 X 1949 r. referent broni PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 15 VI 1953 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Zamościu na stanowisko st. referenta Referatu Gospodarczego. Od 1 IV 1955 r. komendant ochrony PUdsBP w Zamościu. 21 X 1956 r. zwolniony z służby w organach BP z powodu reorganizacji (Karta z kartoteki funkcjonariuszy WUSW w Lublinie dot. Eugeniusza Dubasa, sygn.. IPN Lu 028/2547).

⁴⁷⁵ Józef Walczewski s. Katarzyny, ur. 25 IV 1927 r. w Olchowcu, pow. Krasnystaw. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej pracował, jako robotnik rolny na gospodarstwie w Siennicy Różanej i Piotrkowie. 28 VIII 1945 r. wstąpił do PPR. 7 IX 1945 r. z upoważnienia KP PPR w Lublinie został skierowany do pracy w PUBP w Lublinie na stanowisko wartownika. Od 9 X 1946 r. młodszy referent Referatu III PUBP w Lublinie. 1 X 1947 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. 1 V 1952 r. mianowany pomocnikiem komendanta gmachu PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 15 VI 1953 r. referent broni Referatu Gospodarczego PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 IV 1955 r. ponownie wartownik PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim. 31 XII 1956 r. zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa. W okresie od 6 IV do 5 V 1962 r. przeszedł przeszkolenie wojskowe (AIPN Lu 0296/551, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Józefa Walczewskiego).

Przy PUBP w Tomaszowie Lubelskim funkcjonowało także ambulatorium, w którym zatrudniony był lekarz i pielęgniarki. Pracą ambulatorium kierowali lekarze: Mieczysław Pietraszkiewicz⁴⁷⁶ (1 I 1948 r. – 28 III 1953 r.), Tadeusz Rybacki⁴⁷⁷ (28 III – 31 V 1953 r.) i Zbigniew Smutek⁴⁷⁸ (2 VIII 1953 r. – 31 XII 1954 r.). Pielęgniarką ambulatorium była Janina Kudyba. W PUBP w Tomaszowie funkcjonowała także biblioteka, którą prowadziła Zofia Świderek.

W strukturze PUBP odnotowano także działalność tzw. cenzora Biura Kontroli Prasy i referenta personalnego. Biuro Kontroli Prasy od 19 stycznia 1945 r. podporządkowane było MBP, a wcześniej Resortowi Informacji i Propagandy⁴⁷⁹. Stanowisko cenzora pełniła Maria Biała, zaś referentem personalnym byli: Włodzimierz Oleszczuk (3 VII 1945 r. – 22 II 1946 r.) i Józef Lipowicz (1 I – 1 V 1949 r.). Do zadań referenta personalnego należało

⁴⁷⁶ Mieczysław Pietraszkiewicz s. Piotra, ur. 20 XII 1904 r. w Woronowie, pow. Działowa, woj. Wileńskie. W 1927 r. ukończył Gimnazjum Państwowe w Działowie. W latach 1927–1934 studiował na wydziale lekarskim Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. 20 X 1934 r. uzyskał dyplom ukończenia studiów wyższych. W latach 1935–1937 pracował w Kolumnie Epidemicznej w powiecie Mołodeckim, woj. wileńskie. W okresie od lutego 1937 r. do marca 1939 r. pracował jako lekarz w ambulatorium przy poliklinice miejskiej w Wilnie i jako wolontariusz na oddziale położniczym w szpitalu miejskim w Wilnie. W marcu 1939 r. ukończył półroczny kurs lekarzy sanitarnych w Warszawie. Po ukończeniu powrócił do Wilna, gdzie pracował jako lekarz sanitarny. W okresie okupacji niemieckiej pracował, jako epidemiolog rejonowy przy poliklinice miejskiej na następnie ponownie, jako lekarz sanitarny. W marcu 1945 r. przyjechał do Tomaszowa Lubelskiego, jako repatriant. Po przyjeździe objął stanowisko lekarza powiatowego. 1 I 1948 r. przyjęty do pracy kontraktowej w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko lekarza ambulatorium. Równocześnie pracował jako lekarz w Powiatowym Ośrodku Zdrowia w Tomaszowie Lubelskim. 28 III 1953 r. zwolniony dyscyplinarnie ze służby, jako nienadający się do pracy w organach BP. Powodem zwolnienia było przeprowadzone dochodzenie Naczelnika Wydziału ds. Funkcjonariuszy, które wykazało, że Mieczysław Pietraszkiewicz, przyjmując się do pracy w UB zataił w ankiecie działalność teścia i braci oraz nie powiadomił PUBP w Tomaszowie Lubelskim o fakcie skierowania do niego na leczenie członka II inspektoratu zamojskiego AK Józefa Orłowskiego ps. „Pistolet” (AIPN Lu 0298/2, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Mieczysława Pietraszkiewicza).

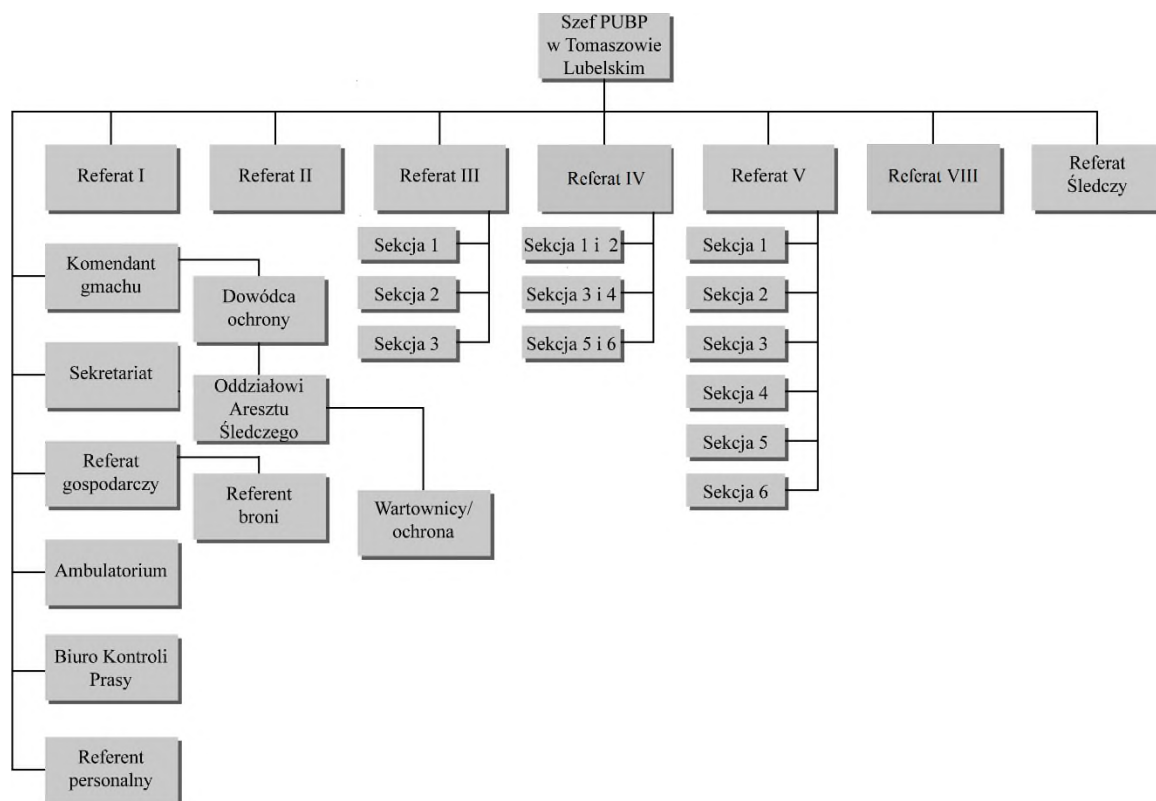
⁴⁷⁷ Tadeusz Rybacki s. Antoniego, ur. 5 IX 1917 r. w Sobkowie, pow. Jędrzejów. Wykształcenie wyższe. W latach 1937–1939 służył w Wojsku Polskim w Dęblinie. Wraz z macierzystą jednostką brał udział w kampanii wrześniowej. W okresie okupacji niemieckiej był aresztowany przez gestapo i osadzony w więzieniu w Lublinie, stąd przetransportowany w maju 1941 r. do KL Auschwitz – Birkenau. W marcu 1943 r. przewieziony do obozu koncentracyjnego KL Buchenwald gdzie przebywał do zakończenia wojny. Po oswobodzeniu obozu powrócił do kraju i podjął studia medyczne we Wrocławiu i Lublinie. W 1950 r. ukończył studia i podjął pracę jako lekarz na klinice uniwersyteckiej w Lublinie. W październiku 1951 r. został powołany do wojska. Służbę początkowo odbywał w jednostkach wojskowych w Łodzi i Bartoszycach (ukończył kurs oficerów służby medycznej w Łodzi), skąd został przeniesiony do szpitala wojskowego w Piszcu a następnie do jednostki wojskowej w Tomaszowie Lubelskim. 28 III 1953 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko lekarza ambulatorium w miejsce Mieczysława Pietraszkiewicza. 31 V 1953 r. zwolniony z pracy w organach BP. Powodem zwolnienia było przeniesienie jednostki wojskowej stacjonującej w Tomaszowie Lubelskim, której podlegał Tadeusz Rybacki na inny teren (AIPN Lu 0296/526, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Tadeusza Rybackiego).

⁴⁷⁸ Zbigniew Smutek s. Jana, ur. 2 VI 1926 r. w Bóbrce, woj. łódzkie. Ukończył Akademię Medyczną w Lublinie. 2 VIII 1953 r. przyjęty do pracy na stanowisko lekarza ambulatorium PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 31 XII 1954 r. przeniesiony do pracy w MSW (Karta z kartoteki funkcjonariuszy WUSW w Lublinie, dot. Zbigniew Smutek, sygn. IPN Lu 028/2547).

⁴⁷⁹ T. Strzyżewski, *Wielka księga cenzury PRL w dokumentach*, Warszawa 2015, s. 12 – 13.

prowadzenie książki i skorowidzów pracowników PUBP, kartoteki ewidencyjnej, teczki pism, rozkazów personalnych oraz korespondencji przychodzącej i wychodzącej.

Schemat organizacyjny PUBP w Tomaszowie Lubelskim (1 I 1948 r.)

Od maja 1952 r. przy PUBP w Tomaszowie Lubelskim funkcjonowało także stanowisko referenta do spraw poboru, utworzone na bazie powstałego w 1951 r. stanowiska referenta do spraw poboru i rezerw KBW i WOP. Zadaniem tego referenta było przede wszystkim pozyskiwanie do PUBP żołnierzy kończących służbę w formacjach wojskowych KBW, WOP czy Informacji Wojskowej, którzy byli podporządkowani MBP i wojsku⁴⁸⁰. Stanowisko referenta do spraw poboru w PUBP w Tomaszowie pełnił sierżant Tadeusz Sołtys⁴⁸¹.

⁴⁸⁰ P. Chmielowiec, *Urząd Bezpieczeństwa w Brzozowie...*, s. 73.

⁴⁸¹ Tadeusz Sołtys s. Stanisława, ur. 13 XII 1925 r. w Łysakowie, pow. Kraśnik. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji do 1943 r. pracował jako robotnik na jednym z folwarków. Od 15 XI 1943 r. w I kompanii AL pod dowództwem Ludwika Paszkowskiego ps. Lutek”. Po wkroczeniu oddziałów ACz wstąpił do MO na terenie Lublina. Od stycznia 1945 r. w PPR. W marcu 1945 r. zwolnił się z pracy w MO i powrócił w rodzinne strony. 5 X 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Kraśniku na stanowisko wartownika. Od 13 X 1947 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Hrubieszowie na stanowisko wartownika aresztu. Od 5 XII 1949 r. wartownik PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 III 1951 r. referent ds. poboru i rezerw KBW i WOP w PUBP w Tomaszowie Lubelskim. W okresie od 15 IX 1950 r. do 24 II 1951

Stan organizacyjny PUBP w Tomaszowie Lubelskim z podziałem na poszczególne referaty i sekcje utrzymał się do końca kwietnia 1952 r. Wtedy to w niektórych PUBP nastąpiła likwidacja referatów operacyjnych. W myśl podjętych decyzji, zawartych w instrukcji o organizacji pracy operacyjnej w PUBP z 2 kwietnia 1952 r., zmiany w szczególności miały dotyczyć tych urzędów bezpieczeństwa nadzorujących powiaty o cechach rolniczych. W powiatach o charakterze przemysłowym i dużych miastach pozostawiono podział na referaty i sekcje. Dotychczasowe kompetencje referatów przejęli wówczas referenci przy kierownictwie PUBP i referenci terenowi, którzy zajmowali się zagadnieniami w gminach wiejskich i całym powiecie. Przyczyną podjętej reorganizacji w poszczególnych powiatach okazała się słaba skuteczność PUBP w środowisku wiejskim⁴⁸².

Po dokonanych zmianach struktura PUBP w Tomaszowie Lubelskim przedstawiała się następująco: szef urzędu, zastępca szefa, sekretariat, referenci przy kierownictwie, referent personalny, referenci terenowi, Referat II, Referat śledczy, Referat gospodarczy, Referat ochrony, Referat wojskowy i tzw. sekcja 8. Stan liczbowy pracowników wynosił łącznie 27 funkcjonariuszy. Na całość tej liczby składało się stanowisko szefa i jego zastępcy, dwóch funkcjonariuszy zatrudnionych w Referacie II, trzech pracowników sekretariatu, czterech referentów przy kierownictwie, dziesięciu referentów gminnych, pięciu pracowników referatu gospodarczego, jeden pracownik na stanie referatu wojskowego; nieobsadzony pozostawał wakat referatu ochrony i sekcji VIII⁴⁸³.

Referenci przy kierownictwie PUBP w Tomaszowie Lubelskim:

Czesław Różański	starszy referent	27 XI 1951 r. – 1 II 1952 r.
Tadeusz Ochnik ⁴⁸⁴	referent	15 IV 1949 r. – 1 I 1950 r.

r. ukończył 5-miesięczny kurs szkoły zawodowej WUBP w Lublinie. Od 1 V 1952 r. zatwierdzony na stanowisko referenta ds. poboru PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 I 1955 r. kierownik Powiatowego Referatu Uzupelnień w Tomaszowie Lubelskim, podlegającego Zarządowi Organizacyjno-Wojskowego MSW. 6 XI 1956 r. zwolniony z zawodowej służby wojskowej i przeniesiony do rezerwy w związku z reorganizacją terenowego aparatu uzupełnień MSW (AIPN BU 0194/494, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Tadeusza Sołtysa).

⁴⁸² D. Iwaneczko, *Ogniwo strachu. Urząd Bezpieczeństwa w Lubaczowie 1944–1956*, Rzeszów 2012, s. 87.

⁴⁸³ AIPN Lu 034/21, Sprawozdanie z pracy PUBP w Tomaszowie Lubelskim za miesiąc wrzesień 1952 r.

⁴⁸⁴ Tadeusz Ochnik s. Stanisława, ur. 15 VIII 1923 r. we wsi Dwornia, pow. Łuków. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. Do 1944 r. pracował w gospodarstwie z rodzicami. W 1944 r. powołany do czynnej służby wojskowej lecz 13 IV 1945 r. został uznany przez wojskową komisję lekarską za niezdolnego do służby wojskowej. Powrócił w rodzinne strony. Po wkroczeniu ACz na Lubelszczyznę podjął współpracę z NKWD w charakterze wywiadowcy, a następnie wstąpił do KZMP. Z rekomendacji PPR w Łukowie 16 IX 1945 r. został przyjęty do pracy w PUBP w Łukowie na stanowisko referenta WzB. W marcu 1947 r. skierowany na 3-miesięczny kurs przy WUBP w Lublinie, po ukończeniu którego uzyskał awans na st. referenta Referatu IV PUBP w Łukowie. Od 1 X 1947 r. st. referenta Referatu V PUBP w Łukowie. 17 XII 1947 r. ukończył 6-tygodniowy kurs dla kierowników PUBP. Po ukończeniu kursu 23 VI 1948 r. został przeniesiony na etat

Kazimierz Pieczuła	referent starszy referent	1 V – 1 X 1952 r. 1 X 1952 r. – 15 II 1953 r.
Michał Dziura	referent	1 V – 1 XII 1952 r.
Ryszard Trąbka	starszy referent	1 V 1952 r. – 1 IX 1954 r.
Edward Chwostek ⁴⁸⁵	starszy referent	1 XI 1952 r. – 1 IV 1955 r.
Bolesław Mirecki ⁴⁸⁶	referent	9 XII 1952 r. – 15 IV 1953 r.
Józef Kołacz ⁴⁸⁷	referent	1 VI – 1 VII 1952 r.,

do CW MBP. 15 IV 1949 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko st. referenta przy Kierownictwie. 1 I 1950 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Hrubieszowie na stanowisko st. referenta przy kierownictwie. 30 XI 1950 r. zwolniony ze służby w organach BP zgodnie z orzeczeniem Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie (AIPN Lu 0296/406, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Tadeusza Ochnika).

⁴⁸⁵ Edward Chwostek s. Franciszka, ur. 20 IX 1923 r. we wsi Świerszczów, pow. Hrubieszów. Ukończył 6 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji pracował z rodzicami w gospodarstwie i w rozlewni piwa w Hrubieszowie. Po wkroczeniu oddziałów ACz, 28 XII 1944 r. powołany do czynnej służby wojskowej w I brygadzie zaporowej. 6 VI 1945 r. został przeniesiony do 9 p. KBW w Białymstoku, gdzie ukończył 6-tygodniowy kurs KBW. 10 II 1947 r. przeszedł do rezerwy. Po powrocie w rodzinne strony, 1 III 1947 r. podjął pracę w PUBP w Hrubieszowie na stanowisku mł. referenta Referatu III. Od 1 X 1947 r. mł. referent Referatu IV PUBP w Hrubieszowie. Od 1 VIII 1949 r. referent Referatu IV PUBP w Hrubieszowie. 1 V 1952 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko st. referenta terenowego na gminę Jarczów i Machnów. Od 1 XI 1952 r. st. referent przy kierownictwie. Od 1 IV 1955 r. st. referent PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 IV 1956 r. oficer operacyjny PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim. 21 X 1956 r. zwolniony ze służby w organach BP (AIPN Lu 0296/197, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Edwarda Chwostka).

⁴⁸⁶ Bolesław Mirecki s. Jana, ur. 10 XII 1929 r. w Rachaniach, pow. Tomaszów Lubelski. W okresie okupacji niemieckiej przebywał z rodzicami. W 1947 r. wyjechał do Wałbrzycha, gdzie pracował w warsztacie samochodowym jako pomocnik mechanika. Rok później wrócił do Rachań, gdzie wstąpił do miejscowego koła ZMP i podjął pracę w tamtejszej GSSCh na stanowisku referenta skupu ziemiopłodów. Przez GSSCh oddelegowany do liceum rolno–pszczelarskiego w Osmolicach. 15 XI 1951 r. powołany do czynnej służby wojskowej w Olsztynie (wojska łączności). Po roku zwolniony ze służby. Powrócił w rodzinne strony, gdzie ponownie podjął pracę w GSSCh w Rachaniach. 9 XII 1952 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta przy kierownictwie. Od 15 IV 1953 r. referent terenowy PUBP w Tomaszowie Lubelskim na gminę Tyszowce. 31 III 1955 r. zwolniony ze służby w organach BP z powodu reorganizacji (AIPN Lu 0296/393, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Bolesława Mireckiego).

⁴⁸⁷ Józef Kołacz s. Ignacego, ur. 20 V 1927 r. w Chlewiskach, pow. Końskie. Ukończył 1 klasę liceum ogólnokształcącego. W październiku 1942 r. aresztowany przez Niemców i skierowany do Junackich Hufców Pracy w Radomiu. W 1947 r. wstąpił do ORMO na terenie wsi Chlewiska, a następnie PPR i ZWM. 22 VI 1948 r. powołany do służby wojskowej w KBW, a następnie od 5 IV 1949 r. do 15 bryg. WOP. Od 1949 r. w PZPR. 7 X 1950 r. przyjęty do służby w organach BP i zaliczony w stan słuchaczy 5-miesięcznego kursu w Ośrodku Szkoleniowym MBP w Pleszewie. Po ukończeniu kursu 10 VI 1951 r. przeniesiony do pracy WUBP w Lublinie na stanowisko referenta sekcji 1 Wydziału III. Od 1 VI 1952 r. w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta przy kierownictwie. Od 1 VII 1952 r. referent terenowy PUBP w Tomaszowie Lubelskim na gminę Tyszowce. 1 XII 1952 r. ponownie mianowany referentem PUBP w Tomaszowie Lubelskim przy kierownictwie. 15 IV 1953 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Krasnymstawie na stanowisko pomocnika komendanta gmachu. 7 V 1955 r. posterunkowy posterunku MO w Krasnymstawie. 16 IX 1957 r. zaliczony w stan słuchaczy 3-miesięcznego kursu w Ośrodku Szkoleniowym przy ZOMO w Lublinie. 25 IV 1961 r. zaliczony w stan słuchaczy ZOMO. 8 IX 1964 r. zaliczony w stan słuchaczy 8-tygodniowego kursu w OSMO Jabłonna. Od 1 V 1967 r. posterunkowy na wolnym etacie dzielnicowego w Referacie Dzielnicowych w KPMO w Krasnymstawie. Od 1 I 1968 r. milicjant plutonu służbowego KPMO w Krasnymstawie. 1 VI 1975 r. przeniesiony do pracy w KWMO w Chełmie na stanowisko milicjanta drużyny konwojowo–ochronnej komisariatu MO w Krasnymstawie. W okresie od 1 XI 1975 r. do 31 I 1979 r. milicjant dyżurny KWMO w Chełmie, a następnie dyżurny grupy dyżurnej KWMO w Chełmie przy komisariacie MO w Krasnymstawie. 31 I 1979 r. przeszedł na emeryturę (AIPN Lu 0288/1271, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Józefa Kołacza).

		1 XII 1952 r. – 15 IV 1953 r.
Julian Kielar	referent	1 V 1952 r. – 28 VII 1953 r.
Marian Kotyła ⁴⁸⁸	referent	3 VI 1952 r. – 8 VII 1953 r.
Jan Steć ⁴⁸⁹	referent	15 VII – 1 XI 1953 r.
Jerzy Szumowski ⁴⁹⁰	referent	14 V 1953 r. – 26 VIII 1954 r.
Henryk Musiejuk ⁴⁹¹	referent	24 IX 1953 r. – 27 I 1954 r.

⁴⁸⁸ Marian Kotyła s. Jana, ur. 20 III 1930 r. w Hoszni Abramowskiej, pow. Biłgoraj. Ukończył 3 klasy Liceum Odzieżowego w Biłgoraju. Do 1946 r. pracował przy rodzicach na roli. W 1947 r. wstąpił do ZWM, a następnie do ZMP. Od 4 VII 1949 r. w PZPR. Po ukończeniu szkoły średniej wraz nastaniem 1950 r. wyjechał do Kamionki Górnej, pow. Węgorzewo gdzie pracował w PGR, jako instruktor socjalny. 1 XI 1950 r. został przeniesiony przez Komitet Powiatowy PZPR w Węgorzewie do pracy w komendzie powiatowej „Służba Polsce” na stanowisko inspektora wyszkolenia politycznego. 17 XI 1950 r. powołany do czynnej służby wojskowej w JW w Słupsku, a następnie w Malborku gdzie pełnił stanowisko dowódcy czołgu ciężkiego. Po ukończeniu służby wojskowej powrócił w rodzinne strony gdzie podjął pracę inspektora wyszkolenia wojskowego w Zarządzie Powiatowym LPZ. 3 VI 1952 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta przy kierownictwie. 10 IX 1952 r. skierowany na kurs w Międzywojewódzkiej Szkole Bezpieczeństwa Publicznego w Katowicach. 8 VII 1953 r. po ukończeniu kursu w dyspozycji szefa WUBP w Lublinie. Od 8 VII 1953 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko referenta sekcji 2 Wydziału XI, a następnie starszego referenta tejże sekcji. 1 V 1954 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Radzynie Podlaskim na stanowisko starszego referenta powiatowego. Od 1 IV 1955 r. starszy referent PUdsBP w Radzynie Podlaskim. W okresie od 1 IV 1956 r. do 1 I 1957 r. oficer operacyjny i starszy oficer operacyjny ds. BP KPMO w Radzynie Podlaskim. Od 1 I 1957 r. starszy oficer operacyjny ds. BP KPMO w Opolu Lubelskim. 15 VIII 1958 r. zwolniony ze służby w MO z powodów dyscyplinarnych (AIPN Lu 028/1910, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Mariana Kotyły).

⁴⁸⁹ Jan Steć s. Barbary, ur. 19 VII 1918 r. w Trzeszczanach, pow. Hrubieszów. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. Do 1949 r. pracował z rodzicami w gospodarstwie. Od 1946 r. członek koła PPR we wsi Nieledeń, pow. hrubieszowski. Od 1948 r. sekretarz PZPR w Nieledewi. Z ramienia partii jeszcze tego samego roku skierowany na kurs do wojewódzkiej szkoły partyjnej, po ukończeniu której podjął pracę w KP PZPR w Hrubieszowie. Od 15 VII 1951 r. pełnił funkcję dyrektora technicznego w PGR w Poturzynie. W 1952 r. skierowany na naukę do szkoły rolniczej na Dolnym Śląsku. Od lutego 1953 r. pracował na stanowisku kierownika działu personalnego, pełniąc równocześnie funkcję sekretarza POP w Cukrowni Woźuczyn. 15 VII 1953 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisku referenta przy kierownictwie. Od 1 XI 1953 r. referent terenowy PUBP w Tomaszowie Lubelskim na gminę Łaszczów. 31 I 1955 r. zwolniony dyscyplinarnie ze służby w organach BP zgodnie z decyzją Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie z powodu nadużywania alkoholu (AIPN Lu 0296/446, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Jana Stecia).

⁴⁹⁰ Jerzy Szumowski s. Jana, ur. 1 VI 1928 r. w Wólce Gościeradowskiej, pow. Kraśnik. Wykształcenie średnie. 14 V 1953 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta przy kierownictwie. 15 IX 1953 r. zaliczony w poczet słuchaczy rocznego międzywojewódzkiego kursu przeszkolenia oficerów BP w Poznaniu. 26 VIII 1954 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Kraśniku na stanowisko st. referenta terenowego na gminę Chrzanów. Od 1 II 1956 r. oficer operacyjny Delegatury ds. BP w Janowie Lubelskim. Od 1 I 1957 r. st. oficer operacyjny Referatu ds. SB KP MO w Janowie Lubelskim. W okresie od 23 VI do 1 VII 1966 r. p.o. zastępcy komendanta MO ds. SB w Janowie Lubelskim. Od 16 X 1969 r. st. inspektor operacyjny Referatu ds. SB KP MO w Kraśniku. 1 II 1972 r. przeniesiony do KP MO w Bełżycach na stanowisko i zastępcy Komendanta ds. SB. Od 16 V 1974 r. i zastępca komendanta MO w Opolu Lubelskim ds. SB. Od 1 VI 1976 r. zastępca naczelnika Wydziału II SB KW MO w Chełmie. 15 VII 1976 r. przeniesiony do pracy w KW MO w Radomiu na stanowisko zastępcy naczelnika Wydziału III SB. Od 18 VII 1979 r. naczelnik Wydziału III KW MO w Radomiu. Od 29 I 1982 r. naczelnik Wydziału V SB. 26 II 1988 r. skreślony z ewidencji funkcjonariuszy SB z powodu śmierci (Karta z kartoteki funkcjonariuszy WUSW w Lublinie dot. Jerzego Szumowskiego, sygn. AIPN Lu 036/7).

⁴⁹¹ Henryk Musiejuk s. Antoniego, ur. 14 VI 1929 r. we wsi Lisiowólka, pow. Radzyna Podlaska. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej i 2 klasy szkoły zawodowej. Okres okupacji niemieckiej spędził z rodzicami. W 1948 r. wstąpił do ZMP w Lisiowólce, a następnie podjął naukę w szkole budowlanej w Szczecinie. W 1950 r. powrócił w rodzinne strony. W 1951 r. powołany do czynnej służby wojskowej. Po ukończeniu

Kazimierz Sobuś ⁴⁹²	referent	9 X 1953 r. – 1 IX 1954 r.
Stanisław Samulak ⁴⁹³	referent	27 XI 1953 r. – 1 II 1954 r.
Władysław Beńko ⁴⁹⁴	referent	21 V 1953 r. – 1 XI 1953 r.
Czesław Pastuszek ⁴⁹⁵	referent	27 VIII 1954 r. – 1 IV 1955 r.

4 miesięcznego przeszkolenia wojskowego zwolniony ze służby. W 1951 r. po powrocie z wojska podjął pracę jako stolarz w Zarządzie Budownictwa Miejskiego w Lublinie, a następnie przyjął się do pracy w Służbie Ochrony Kolei w tym mieście. 24 IX 1953 r. na własną prośbę został przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta przy kierownictwie. Od 27 I 1954 r. referent terenowy PUBP w Tomaszowie Lubelskim na gminę Majdan Górny. 15 V 1955 r. przeniesiony do pracy w Komisariatu MO w Lublinie na stanowisko starszego referenta grupy operacyjno–dochodzeniowej. 1 IX 1955 r. oddelegowany na roczną szkołę oficerską MO w Szczytnie. Od 1 VIII 1956 r. komendant posterunku MO w Kąkolewnicy. Od 1 IX 1957 r. posterunkowy posterunku MO w Wohyniu. Od 1 III 1958 r. komendant posterunku MO w Wohyniu. Od 1 V 1964 r. komendant posterunku MO w Kocku. Od 1 I 1974 r. starszy posterunkowy KPMO w Radzynie Podlaskim. Od 1 VI 1975 r. milicjant dyżurny Komisariatu MO w Radzynie Podlaskim. Od 1 VII 1977 r. inspektor Referatu Operacyjno Dochodzeniowego Komisariatu MO w Radzynie Podlaskim. Od 1 II 1983 r. kierownik sekcji operacyjno–dochodzeniowej RUSW w Radzynie Podlaskim. 15 XI 1984 r. przeszedł na emeryturę (AIPN Lu 0237/1006, Akta personalne funkcjonariusza UB/MO dot. Henryka Musiejuka).

⁴⁹² Kazimierz Sobuś s. Leona, ur. 25 IV 1929 r. w Pukarzowie, pow. Tomaszów Lubelski. Wykształcenie średnie. W 1946 r. wstąpił do ZWM i ZMP. W 1950 r. rozpoczął studia na KUL, które przerwał z powodów materialnych. Od 1951 r. pracował w Związku Gminnych Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Tomaszowie Lubelskim. Wraz początkiem 1952 r. w PZPR. 9 X 1953 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisku referenta przy kierownictwie. Równocześnie studiował na wydziale prawa Uniwersytetu Warszawskiego. 31 III 1955 r. zwolniony ze służby w organach BP z powodu nieprzykładania się do obowiązków służbowych (AIPN Lu 0296/442, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Kazimierza Sobusia).

⁴⁹³ Stanisław Samulak s. Kazimierza, ur. 2 VI 1930 r. w Żwiartowie, pow. Tomaszów Lubelski. Do 1947 r. pozostawał z rodzicami w gospodarstwie. W 1947 r. powołany przez ZWM do Ochotniczej Brygady Odbudowy Warszawy, gdzie przebywał przez dwa lata. Po powrocie z Warszawy podjął pracę w Gminnym Ośrodku Maszynowym w Krynicach, jako traktorzysta. W tym samym okresie ukończył sześciomiesięczną szkołę partyjną, po ukończeniu której został mianowany instruktorem politycznym w POM w Lubiczy Królewskiej. Następnie pracował w KP PZPR w Tomaszowie Lubelskim. W 1952 r. został przeniesiony do pracy w PZGS w Tomaszowie Lubelskim, skąd po krótkim czasie zwolnił się i podjął pracę w Prezydium PRN w Tomaszowie Lubelskim na stanowisku kierownika referatu społeczno–administracyjnego. W latach 1946–1947 wstąpił do ZWM i PPR. 27 XI 1953 r. skierowany do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta przy kierownictwie. Od 1 II 1954 r. referent Referatu V PUBP w Tomaszowie Lubelskim. 30 VIII 1954 r. zwolniony z pracy w organach BP z powodów dyscyplinarnych (nadmierne spożywanie alkoholu).

⁴⁹⁴ Władysław Beńko s. Andrzeja, ur. 12 IX 1927 r. w Szarowoli, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 5 klas szkoły podstawowej i 6 miesięczny kurs kierowców gospodarczych przy PGR. Po wkroczeniu ACz na teren Lubelszczyzny wyjechał na ziemie zachodnie, gdzie pracował w młynie na terenie powiatu waleckiego. W 1948 r. powrócił w rodzinne strony. W latach 1949–1953 pracował jako kierowca w PGR w Krzywicach, (pow. Tomaszów Lubelski), a następnie – po ukończeniu kursu dla kierowników gospodarstw w Elblągu – mianowany kierownikiem tegoż PGR. 8 V 1953 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta przy kierownictwie. Od 1 XI 1953 r. referent terenowy PUBP w Tomaszowie Lubelskim na gminę Ulchówek. 31 VIII 1955 r. zwolniony ze służby w organach BP z powodów zdrowotnych (AIPN Lu 028/1572, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Władysława Beńki).

⁴⁹⁵ Czesław Pastuszek s. Jakuba, ur. 10 I 1935 r. w Górach Kluczkowickich, pow. Puławy. Ukończył technikum rolnicze. Od 15 X 1949 r. w ZMP. W latach 1952–1953 odbywał praktykę zawodową w Państwowym Ośrodku Maszyn w Wierzbicy, pow. Chełm. 1 VIII 1953 r. przyjęty do pracy w organach BP i skierowany na roczną szkołę w Krajowym Ośrodku Szkoleniowym MBP w Czerwieńsku. Po ukończeniu szkoły 27 VII 1954 r. w dyspozycji szefa WUBP w Lublinie. 27 VIII 1954 r. skierowany do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta powiatowego. Od 1 IV 1955 r. referent PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 IV 1956 r. oficer operacyjny PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim. 31 XII 1956 r. zwolniony ze służby w organach BP w związku z reorganizacją. 1 VII 1957 r. ponownie przyjęty do pracy w organach BP. Podjął wówczas służbę w KPMO w Opolu Lubelskim na stanowisku oficera operacyjnego referatu ds. bezpieczeństwa. Od 1 III 1969 r. inspektor operacyjny SB Referatu ds. SB

Kazimierz Rosik	referent	1 V – 1 XI 1952 r.
Aleksander Mazur ⁴⁹⁶	referent	15 IV – 1 X 1953 r.
Piotr Kątek	Starszy referent	1 XI 1953 r. – 1 IV 1955 r.

Referenci terenowi przy PUBP w Tomaszowie Lubelskim (od 1 V 1952 r. do 9 XII 1954 r.):

Referenci terenowi na gminę Tyszowce	Józef Kołacz	1 VII – 1 XII 1952 r.
	Tadeusz Kołaczkowski ⁴⁹⁷	1 V – 1 VII 1952 r.
	Bolesław Mirecki	15 IV 1953 r. – 31 III 1955 r.
Referenci terenowi na gminę Pasieki i Majdan Sopocki	Czesław Kochan	1 V 1952 r. – 1 IV 1955 r.
	Czesław Tarczyński ⁴⁹⁸	1 VII 1952 r. – 1 X 1954 r.

KPMO w Opolu Lubelskim, następnie starszy inspektor tego urzędu. Od 13 IV 1974 r. p.o. pierwszego zastępcy KPMO w Opolu Lubelskim ds. SB. Od 30 VI 1975 r. starszy inspektor Wydziału IV SB KWMO w Lublinie. 15 VI 1981 r. zwolniony ze służby w MO (AIPN Lu 028/2194, Akta personalne funkcjonariusza UB/SB dot. Czesława Pastuszka).

⁴⁹⁶ Aleksander Mazur s. Wawrzyńca, ur. 4 II 1923 r. w Korytkowie, pow. Biłgoraj. Ukończył 8 klas szkoły podstawowej i 1 klasę gimnazjum. W okresie okupacji niemieckiej wywieziony na roboty przymusowe do Niemiec, skąd wrócił 22 VII 1945 r. Od 19 VII 1947 r. w PPR. 1 IX 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Biłgoraju na stanowisko wartownika. W okresie od 21 VI 1946 r. do 1 V 1952 r. pełnił funkcję gońca, ponownie wartownika i młodszego referenta Referatu III PUBP w Biłgoraju. 1 V 1952 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta terenowego PUBP w Tomaszowie Lubelskim na gminę Komarów i Kotlice. Od 1 IV 1953 r. referent PUBP w Tomaszowie Lubelskim przy kierownictwie. Od 1 IV 1955 r. komendant gmachu PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 X 1953 r. referent Referatu V PUBP w Tomaszowie Lubelskim, a następnie od 1 XI 1953 r. referent Referatu II tegoż urzędu. 1 IV 1956 r. zwolniony ze służby w organach BP z powodów zdrowotnych. Po zwolnieniu z organów BP pracował jako kierownik sklepu sportowego w Zamościu (AIPN Lu 0296/383, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Aleksandra Mazura).

⁴⁹⁷ Tadeusz Kulaczkowski s. Stanisława, ur. 10 II 1925 r. w Wiszniowie, pow. Hrubieszów. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. 1 VII 1949 r. z polecenia KP PZPR w Krasnymstawie przyjęty do pracy w PUBP w Lubartowie na stanowisko mł. referenta Referatu IV. Od 1 II 1950 r. mł. referent Referatu V PUBP w Lubartowie. Od 1 i 1952 r. referent Referatu V PUBP w Lubartowie. 1 V 1952 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta terenowego na gminę Tyszowce. 1 VII 1952 r. przeniesiony i mianowany referentem terenowym PUBP w Krasnymstawie na gminę Tarnogóra i Izbica. Od 1 X 1953 r. referent PUBP w Krasnymstawie przy kierownictwie. 1 II 1954 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Lubartowie na stanowisko referenta przy kierownictwie. 31 II 1955 r. zwolniony ze służby w organach BP (Karta z kartoteki funkcjonariuszy WUSW w Lublinie dot. Tadeusza Kulaczkowski, sygn. AIPN Lu 028/2547).

⁴⁹⁸ Czesław Tarczyński s. Jana, ur. 14 V 1926 r. we wsi Werechanie, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 8 klas szkoły ogólnokształcącej. W okresie okupacji niemieckiej przebywał z rodzicami w gospodarstwie. Po zakończeniu działań wojennych wstąpił do MO w Tomaszowie Lubelskim. W Milicji służył do 1947 r., po czym wyjechał do Wolimierza w powiecie lubańskim, woj. Wrocławskie, gdzie podjął pracę m.in. w Centralnym Zarządzie Przemysłu Hutniczego. 15 I 1951 r. zwolnił się na własną prośbę i wrócił wraz z rodziną do Rachań w powiecie Tomaszów Lubelski gdzie 1 IV 1951 r. podjął pracę w GSSCh na stanowisku referenta skupu. 21 XI 1951 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. Od 23 XI 1951 r. do 29 VI 1952 r. słuchacz międzywojewódzkiej szkoły BP w Olsztynie. Od 1 VII 1952 r. referent terenowy PUBP w Tomaszowie Lubelskim na gminę Majdan Sopocki. Od 1 X 1954 r. starszy referent terenowy PUBP w Tomaszowie Lubelskim na gminę Jarczów i Machnów. 1 IV 1955 r. przeniesiony do pracy w Delegaturze UdsBP w Parczewie na stanowisko starszego referenta. Od 1 IX 1955 r. starszy referent PUdsBP w Łukowie. Od 1 IV 1956 r. oficer operacyjny Referatu ds. SB KP MO w Łukowie. 1 IX 1956 r. skierowany na roczną szkołę oficerską w CW MSW w Legionowie. 5 I 1957 r. przeniesiony do pracy w KP MO w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko starszego oficera operacyjnego Referatu ds. SB. 1 IX 1958 r. przeniesiony do pracy w KP MO w Lubartowie na stanowisko starszego oficera operacyjnego Referatu ds. SB. Od 15 XII 1958 r. starszy oficer operacyjny KP MO w Krasnymstawie. 15 IX 1959 r. przeniesiony do pracy w KP MO w Puławach na stanowisko oficera operacyjnego. Od 1 IX 1960 r. referent sekcji operacyjno-dochodzeniowej do walki z przestępczością

Referenci terenowi na gminę Krynice - Tarnawatka	Wiktor Targoński ⁴⁹⁹ Czesław Skiba	1 XI 1953 r. – 1 IV 1956 r. 1 V – 1 IX 1952 r.
Referenci terenowi na gminę Łaszczów	Wacław Szeremeta Jan Steć	1 V 1952 r. – 15 IX 1953 r. 1 XI 1953 r. – 31 I 1955 r.
Referenci terenowi na gminę Jarczów - Machnów	Kazimierz Rosik Czesław Tarczyński	1 XI 1952 r. – 30 IV 1954 r. 1 X 1954 r. – 1 IV 1955 r.
Referenci terenowi na gminę Rachanie i Majdan Górny	Aleksander Korzeniowski ⁵⁰⁰ Wiktor Targoński Stanisław Musieju	1 V 1952 r. – 15 VII 1953 r. 1 VII 1952 r. – 1 XI 1953 r. 24 IX 1953 r. – 1 III 1955 r.
Referenci terenowi na gminę Bełżec i Lubycza Królewska	Stanisław Szczur Robert Kaźmierka ⁵⁰¹	1 V 1952 r. – 1 IV 1955 r. 26 VIII 1954 r. – 1 IV 1955 r.

kryminalną Referatu ds. SB KP MO w Wołominie. 31 X 1962 r. zwolniony ze służby w KP MO w Wołominie. Przeszedł na emeryturę (AIPN BU 01250/386, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Czesława Tarczyńskiego).

⁴⁹⁹ Wiktor Targoński s. Wacława, ur. 21 I 1928 r. w Michnowie, pow. Lubartów. Ukończył 5 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej pozostawał z rodzicami w gospodarstwie. W 1949 r. powołany do czynnej służby wojskowej w WOP w Szczecinie. W jednostce pełnił funkcje członka komitetu podstawowej organizacji partyjnej. Po powrocie z wojska, 19 XI 1951 r. przyjęty do pracy w PUBP w Lubartowie na stanowisko wartownika. Od 1 XII 1951 r. słuchacz międzywojewódzkiej szkoły w Olsztynie. Po ukończeniu szkoły, 1 V 1952 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. Od 1 VII 1952 r. referent terenowy PUBP w Tomaszowie Lubelskim na gminę Majdan Górny. Od 1 XI 1953 r. referent terenowy na gminę Krynice i Tarnawatka. Od 1 IV 1955 r. referent PUdsBP. Od 1 IV 1956 r. oficer operacyjny PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim. 31 XII 1956 r. zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa w związku z reorganizacją (AIPN Lu 0296/532, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Wiktora Targońskiego).

⁵⁰⁰ Aleksander Korzeniowski s. Józefa, ur. 11 I 1921 r. we wsi Rudzienko, pow. Lubartów. Ukończył 6 klas szkoły podstawowej. 4 I 1945 r. na własną prośbę przyjęty do pracy w PUBP w Lubartowie w charakterze wartownika. Od 1 I 1946 r. mł. referent grupy WzB PUBP w Lubartowie. 31 VIII 1947 r. zwolniony z pracy w organach BP na własną prośbę. 17 VIII 1949 r. ponownie przyjęty do pracy w organach BP. Podjął wówczas służbę w PUBP w Radzynie Podlaskim na stanowisku mł. referenta Referatu IV. Od 1 I 1952 r. referent Referatu IV PUBP w Radzynie Podlaskim. 1 V 1952 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta terenowego na gminę Rachanie. 15 VII 1953 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Puławach na stanowisko referenta terenowego na gminę Kamień i pole. Od 15 X 1953 r. st. referent terenowy PUBP w Puławach na gminę Kamień i Opole. Od 1 I 1955 r. st. referent operacyjny PUdsBP w Opolu Lubelskim. Od 1 IX 1956 r. oficer operacyjny PUdsBP w Krasnymstawie. 30 IX 1956 r. zwolniony ze służby w organach BP (Karta z kartoteki funkcjonariuszy WUSW w Lublinie dot. Aleksandra Korzeniowskiego, sygn. AIPN Lu 028/2547).

⁵⁰¹ Robert Kaźmierak s. Jana, ur. 7 VI 1926 r. w Sulowie, pow. Kraśnik. Ukończył 6 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej pracował z rodzicami w gospodarstwie. W 1947 r. powołany do czynnej służby wojskowej w 4 bryg. w Wrzeszczu. W 1949 r. został przeniesiony do rezerwy, powrócił w rodzinne strony. 6 XI 1950 r. z rekomendacji Stanisława Wtykały funkcjonariusza WUBP w Lublinie, przyjęty do pracy w PUBP w Lubartowie. 1 V 1952 r. referent terenowy PUBP w Lubartowie na gminę Abramów. Od 1 II 1952 r. referent terenowy PUBP w Lubartowie na gminę Ludwin. 15 IV 1953 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko referenta sekcji 3 Wydziału III. W okresie od 15 IX 1953 r. do 22 VII 1954 r. słuchacz międzywojewódzkiej szkoły w Poznaniu i Stalingradzie (Katowicach). 26 VIII 1954 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko st. referenta terenowego na gminę Bełżec i Lubycza Królewska. 1 IV 1955 r. przeniesiony do pracy w Podsyp w Biłgoraju na stanowisko st. referenta. Od 1 IV 1956 r. oficer operacyjny Podsyp w Biłgoraju. 30 XI 1956 r. zwolniony ze służby w organach BP. Po zwolnieniu pracował m.in. w zakładzie mleczarskim w Tarnogrodzie i w POM w Chmielku. Był także komendantem ORMO na rejon posterunku MO w Tarnogrodzie (AIPN Lu 0296/52, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Roberta Kaźmierska).

Referenci terenowi na gminę Telatyn i Poturzyn	Jan Oleszczuk Stanisław Pawlikowski ⁵⁰² Wacław Szeremeta	1 V 1952 r. – 31 I 1954 r. 15 II 1954 r. – 15 VIII 1954 r. 30 IX 1954 r. – 1 IV 1955 r.
Referenci terenowi na gminę Komarów i Kotlice	Aleksander Mazur Michał Dziura	1 V 1952 r. – 15 IV 1953 r. 1 XII 1952 r. – 1 IV 1955 r.
Referenci terenowi na gminę Ulhówek	Bolesław Myszkowski Władysław Beńko	1 V 1952 r. – 10 IX 1952 r. 1 XI 1953 r. – 1 IV 1955 r.
Referenci terenowi na gminę Jarczów – Machnów	Edward Chwostek	1 V 1952 r. – 1 XI 1952 r.

Funkcjonariusze referatu II (od 1 V 1952 r. do 9 XII 1954 r.):

Piotr Kontek	starszy referent	1 V 1952 r. – 1 XI 1953 r.
Szczepan Zakrzewski ⁵⁰³	referent – szyfrant	?
Aleksander Mazur	referent	1 XI 1953 r. – 1 IV 1955 r.
Stanisław Ruciński ⁵⁰⁴	referent – fotograf	13 XI 1954 r. – 15 V 1955 r.

Funkcjonariusze referatu V (od 1 V 1952 r. do 9 XII 1954 r.):

Stanisław Samulak	referent	1 II – 30 VIII 1954 r.
Aleksander Mazur	referent	1 X 1953 r. – 9 XII 1954 r.

⁵⁰² Stanisław Pawlikowski s. Jana, ur. 24 IV 1928 r. w Żakowoli Radzyńskiej, pow. Radzyń Podlaski. Ukończył 6 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej wywieziony wraz z całą rodziną na roboty przymusowe do Niemiec. Do Polski wrócił w 1945 r. Osiadł wraz z rodziną w Gryfinie w woj. szczecińskim. Tam też podjął pracę zwrotniczego w centralnym porcie w Szczecinie. W 1949 r. powołany do czynnej służby wojskowej w JW 2513 w Szczecinku, JW 1754 w Starogardzie i JW 3521 w Świdwinie. Ukończył 8-miesięczną szkołę podoficerską i kurs dla dowódców plutonu. W wojsku pełnił funkcję dowódcy plutonu i podoficera gospodarczego. 20 XI 1952 r. przeniesiony do rezerwy. 26 I 1953 r. przyjęty do pracy w PUBP w Radzynie Podlaskiej na stanowisko referenta przy kierownictwie. 15 II 1954 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta terenowego na gminę Telatyn i Poturzyn. 15 VIII 1954 r. zwolniony dyscyplinarnie ze służby w organach bezpieczeństwa (AIPN Lu 0296/422, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Stanisława Pawlikowskiego).

⁵⁰³ Funkcjonariusz ustalony na podstawie rozkazów personalnych WUBP w Lublinie. Brak możliwości ustalenia akt personalnych i karty ewidencyjnej w/w funkcjonariusza.

⁵⁰⁴ Stanisław Ruciński s. Józefa, ur. 1 XI 1930 r. w Bronowicach, pow. Puławy. Wykształcenie średnie. W latach 1945–1951 pracował jako robotnik fizyczny przy Ministerstwie Komunikacji Kierownictwa Budowy Mostów w Puławach, w Warszawskim Zjednoczeniu Wodno-Inżynierskim Budownictwa Przemysłowego w Warszawie i Państwowym Przedsiębiorstwie Budowlanym w Puławach. W 1949 r. wstąpił do ZMP. 20 XI 1951 r. powołany do służby wojskowej w 33 p. w Nysie. 8 II 1952 r. przyjęty do pracy w PUBP w Białej Podlaskiej na stanowisko wartownika. W okresie od 1 V 1953 r. do 29 IV 1954 r. wartownik PUBP we Włodawie. 3 V 1954 r. skierowany na 6-miesięczny kurs dla fotografów operacyjnych w CW MBP w Warszawie. Po ukończeniu kursu 13 XI 1954 r. skierowany do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta Referatu II. 15 V 1955 r. przeniesiony do pracy w KP MO w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko daktyloskopa-fotografa. 15 VI 1955 r. przeniesiony do pracy w KWMO w Lublinie na stanowisko fotografa sekcji 4 Wydziału Śledczego. W okresie od 15 VI 1956 r. do 21 XI 1983 r. służył w KWMO w Lublinie na stanowiskach technika dochodzeniowego, technika laboratorium kryminalnego, eksperta (inspektora) pracowni fotograficznej, kierownika sekcji 3 Wydziału Kryminalistyki. Od 21 XI 1983 r. funkcjonariusz stały na stanowisku kierownika sekcji Wydziału Kryminalistyki WUSW Lublin. 31 XI 1983 r. przeszedł na emeryturę (AIPN Lu 0211/4426, Akta personalne funkcjonariusza MO dot. Stanisława Rucińskiego).

Oficerowie śledczy (od 1 V 1952 r. do 9 XII 1954 r.):

Adolf Kotowski	starszy oficer śledczy	1 V 1952 r. – 1 IV 1955 r.
Stanisław Siepsiak	oficer śledczy	1 V 1952 r. – 15 IV 1954 r.
Józef Szczygieł ⁵⁰⁵	oficer śledczy	15 IV 1954 r. – 21 III 1955 r.
Wacław Kubiczek	oficer śledczy	1 V – 1 IX 1951 r.

Wartownicy PUBP w Tomaszowie (od 1 V 1952 r. do 9 XII 1954 r.):

Lucjan Prościński	komendant gmachu	1 V – 18 X 1952 r.
Jan Durak ⁵⁰⁶	komendant gmachu	18 X 1952 r. – 31 III 1955 r.
Stanisław Smyk	zastępca komendanta aresztu	1 V 1952 r. – 1 IV 1955 r.
Stefan Bochen ⁵⁰⁷	wartownik zastępca komendanta aresztu	10 XII 1952 r. – 1 III 1954 r. 1 III – 31 III 1954 r.
Józef Walczewski	pomocnik komendanta gmachu	1 V 1952 r. – 15 VI 1953 r.
Mieczysław Konopka ⁵⁰⁸	wartownik	21 XI 1951 r. – 1 VIII 1954 r.

⁵⁰⁵ Józef Szczygieł s. Piotra, ur. 10 III 1926 r. we wsi Nowodwór, pow. Lubartów. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. 7 IV 1949 r. z rekomendacji dowództwa KBW przyjęty do pracy w PUBP w Lubartowie na stanowisko wartownika. 17 VI 1950 r. ukończył 4-miesięczny kurs przy WUBP w Lublinie. 1 XII 1950 r. mianowany aplikantem Wydziału Śledczego WUBP w Lublinie (ze skierowaniem do pracy w PUBP w Lubartowie). 1 IV 1951 r. oficer śledczy Referatu Śledczego PUBP w Lubartowie. 15 X 1952 r. przeniesiony do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko oficera śledczego sekcji „W” Wydziału Śledczego. 1 VI 1953 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Biłgoraju na stanowisko oficera śledczego Referatu Śledczego. 15 IV 1954 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko oficera śledczego Referatu Śledczego. 31 III 1955 r. przekazany na stan KW MO w Lublinie (Karta z kartoteki funkcjonariuszy WUSW w Lublinie, sygn. AIPN Lu 028/2547).

⁵⁰⁶ Jan Durak s. Szymona, ur. 24 IX 1926 r. we wsi Kłoda, pow. Puławy. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej przebywał z rodzicami w gospodarstwie. W połowie 1944 r. wstąpił do organizacji Wici. 7 XI 1946 r. został powołany do czynnej służby w 7 samodzielny baonie operacyjnym KBW w Katowicach. 11 XI 1947 r. przydzielony do II baonu strzeleckiego 6 pułku KBW w Katowicach. 2 IX 1948 r. przeszedł do cywila i powrócił w rodzinne strony. Tego samego roku wstąpił do ZMP. 12 IX 1949 r. przyjęty do pracy w PUBP w Kraśniku na stanowisko wartownika. Od 1 V 1952 r. pomocnik komendanta gmachu PUBP w Kraśniku. 18 X 1952 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko komendanta gmachu. 31 III 1955 r. zwolniony ze służby w organach BP ze względów zdrowotnych (AIPN Lu 0296/222, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Jana Duraka).

⁵⁰⁷ Stefan Bochen s. Stefana, ur. 15 IV 1924 r. w Michałowie, pow. Tomaszów Lubelski. Narodowość ukraińska. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W 1945 r. został powołany do LWP jako poborowy. Z uwagi na narodowość ukraińską został wcielony do ACz. W 1947 r. przeszedł do cywila i wrócił w rodzinne strony. W 1950 r. został przyjęty do pracy jako strażnik w Cukrowni Woźuczyn. Od 14 II 1951 r. w PZPR. 10 XII 1952 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. 27 II 1954 r. powołany na stanowisko komendanta gmachu PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Zwolniony ze służby w organach BP na własną prośbę (AIPN Lu 0296/175, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Stefana Bochen).

⁵⁰⁸ Mieczysław Konopka s. Franciszka, ur. 9 III 1928 r. we wsi Rachodoszcze, pow. Zamość. Ukończył 4 klasy szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej przebywał z rodzicami. W 1943 r. wraz z rodziną wysiedlony do Białowoli w powiecie zamojskim. Po wkroczeniu ACz, powrócił w rodzinne strony. W 1948 r. wyjechał do Szczecina, gdzie podjął pracę na kolei. Po krótkim okresie powołany do czynnej służby wojskowej w 5 pułku KBW w Krakowie. W 1951 r. po przeniesieniu do rezerwy powrócił w rodzinne strony. 21 XI 1951 r. przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko wartownika. Od 1 VIII 1954 r. mianowany pomocnikiem komendanta gmachu PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 IV 1955 r. – w związku z likwidacją stanowiska pomocnika komendanta gmachu–

	pomocnik komendanta gmachu	1 VIII 1954 r. – 1 IV 1955 r.
Adolf Kozyra	wartownik	1 V 1952 r. – 28 II 1955 r.
Stefan Kozak	wartownik	1 V 1952 r. – 28 II 1955 r.
Czesław Tarczyński	wartownik	1 V – 1 VII 1952 r.
Czesław Jamroz	wartownik	1 V 1952 r. – 28 V 1955 r.
Mieczysław Sienkiel	wartownik	14 VIII 1952 r. – 31 XII 1954 r.
Izydor Rykała	wartownik	29 VII 1952 r. – 28 II 1955 r.
Adolf Taranowicz	wartownik	15 XI 1954 r. – 31 III 1955 r.

W maju 1954 r. w tomaszowskim PUBP pracowało łącznie 48 funkcjonariuszy⁵⁰⁹ z liczby tej 16 było pracownikami operacyjnymi (w tym: 12 referentów terenowych, trzech starszych referentów i jeden referent powiatowy) i dwóch oficerów śledczych. Wówczas znacznie poprawił stan moralny, dyscyplinarny i polityczny funkcjonariuszy, a także sama atmosfera wykonywanej pracy.

Po ucieczce na zachód wicedyrektora Departamentu X MBP Józefa Światły i ujawnieniu przez niego wspomnień ze służby w aparacie bezpieczeństwa, władze komunistyczne – chcąc ocieplić wizerunek bezpieki – zdecydowały się na przeprowadzenie reorganizacji. Dziewięć dni po ucieczce Światły, 14 grudnia 1954 r. dekretem Rady Państwa, rozwiązano MBP i powołano w jej miejsce dwa odrębne urzędy centralne, chroniące wewnętrzne i zewnętrzne bezpieczeństwo państwa, tj. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego⁵¹⁰. Stanowisko ministra Bezpieczeństwa Publicznego stracił wówczas Stanisław Radkiewicz. Pomimo jego odwołania dokonana reorganizacja ministerstwa okazała się iluzoryczna. Świadczył o tym fakt, że zarówno rzeczywista struktura MBP, jak i dotychczasowa polityka terroru, praktycznie nie uległa zmianom⁵¹¹.

Zamiany zostały wprowadzone także w urzędach bezpieczeństwa na szczeblu powiatu, gdzie powołano do życia Powiatowe Urzędy do spraw Bezpieczeństwa Publicznego. W Tomaszowie Lubelskim stan osobowy tamtejszego PUdsBP (wraz z początkiem 1955 r.) wynosił łącznie 17 funkcjonariuszy. Strukturę urzędu stanowili wówczas: kierownik urzędu, zastępca kierownika, sekretariat, referenci operacyjni, komendant gmachu, szofer

ponownie wartownik PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim. 31 XII 1956 r. zwolniony z pracy w organach BP (AIPN Lu 0296/311, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Mieczysława Konopki).

⁵⁰⁹ AIPN Lu 029/23, Sprawozdania miesięczne Wydziału Kadr WUdsBP w Lublinie za 1954 r., Sprawozdanie o stanie zatrudnienia z aparatu PUBP za miesiąc maj 1954 r., k. 126 (według numeracji PDF).

⁵¹⁰ A. Paczkowski, *Trzy twarze Józefa Światły*, Warszawa 2009, s. 171–189.

⁵¹¹ R. Graczyk, *Tropem SB. Jak czytać teczkę*, Kraków 2007, s. 83.

i ochrona. Na stanie urzędu było stu tajnych informatorów, dwóch rezydentów i pięć lokali kontaktowych⁵¹². Liczba etatów tomaszowskiego PUdsBP nie uległa praktycznie zmianie do końca 1956 r. i wyniosła łącznie 18 funkcjonariuszy (12 pracowników operacyjnych, czterech nieoperacyjnych i dwóch pracowników cywilnych)⁵¹³.

We wrześniu 1955 r. PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim prowadził łącznie 39 spraw ewidencyjno–obserwacyjnych dotyczących zagadnień funkcjonariuszy przedwojennej „dwójki” (łącznie 3 sprawy), byłych członków UPA (2 sprawy), byłych partyzantów BCh i działaczy PSL (7), byłych partyzantów AK (6), chłopów niechętnych władzy ludowej tzw. „Kułaków” (10), sekt religijnych 2), duchowieństwa katolickiego (3) i zwolnionych z więzień za przestępstwa szczególnie niebezpieczne (3). We wszystkich tych sprawach pozyskano do współpracy 36 jednostek sieci agenturalno–informacyjnej. Liczba ta uległa zdecydowanej zmianie w marcu 1956 r. Wówczas tomaszowski PUdsBP prowadził 9 spraw agenturalno–śledczych, 4 agenturalno–poszukiwawcze, 5 agenturalno– sprawdzających i 46 spraw ewidencyjno – obserwacyjnych⁵¹⁴.

Sprawy prowadzone przez PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim (stan na 28 IX 1956 r.)

	Stan spraw	Sprawy zaniechane	Ilość osób objętych rozpracowaniem
Agenturalno–śledcze	6		6
Agenturalno–poszukiwawcze	1		1
Agenturalnego sprawdzenia	3	2	3
Ewidencji obserwacyjnej	47	3	47
Razem:	57	5	57

Źródło: AIPN Lu 034/28, Sprawozdania kwartalne, oceny, raporty i meldunki sytuacyjne PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim z 1956 r.

Stan osobowy PUdsBP/Referatu ds. SB KP MO w Tomaszowie Lubelskim w latach 1955–1956

Bolesław Komińczyk	kierownik PUdsBP	30 IX 1954 r. – 31 XII 1956 r.
Henryk Słomka	zastępca kierownika	1 IV – 1 XII 1955 r.
Marian Sędłak	zastępca kierownika	1 XII 1955 r. – 31 XII 1956 r.
Maria Grelecka ⁵¹⁵	sekretarz	1 IV – 1 X 1955 r.

⁵¹² AIPN Lu 034/27, Agentura PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim, 30 XII 1955 r., s. 52 (numeracja PDF).

⁵¹³ AIPN Lu 029/26, Sprawozdanie o stanie zatrudnienia pracowników BP Wydziału Kadr i Szkolenia WUdsBP w Lublinie za 1956 r., s. 39.

⁵¹⁴ AIPN Lu 034/27, Sprawy PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim, 28 III 1956 r., s. 34 (numeracja PDF).

⁵¹⁵ Maria Grelecka z d. Wieprzek c. Wojciecha, ur. 10 V 1934 r. w Agatówce, pow. Kraśnik. Ukończyła 3 klasy liceum rolniczego w Olbięcinie. W 1950 r. podjęła praktykę w Prezydium GRN w Trzydniu, pow. Kraśnik. 11 IV 1951 r. przyjęta do pracy w PUBP w Kraśniku na stanowisko maszynistki. Od 29 II 1952

Franciszka Rapczuk ⁵¹⁶	sekretarz – maszynistka	1 X 1955 r. – 31 XII 1956 r.
Franciszek Kalita	kierowca	1 IV 1955 r. – 31 XII 1956 r.
Stanisław Szczur	referent powiatowy.	1 IV – 1 IX 1955 r.
	oficer operacyjny	1 IX 1955 r. – 31 XII 1956 r.
Kazimierz Sobuś	referent powiatowy.	1 IX 1954 r. – 31 III 1955 r.
Edward Chwostek	referent operacyjny.	1 IV 1955 r. – 1 IV 1956 r.
	oficer operacyjny	1 IV – 31 X 1956 r.
Henryk Śmiech ⁵¹⁷	referent operacyjny.	1 VII 1955 r. – 1 IV 1956 r.
	oficer operacyjny	1 IV – 31 XII 1956 r.
Edward Kańkowski ⁵¹⁸	starszy referent	1 IV 1955 r. – 1 IV 1956 r.
	oficer operacyjny.	1 IV – 31 XII 1956 r.

r. maszynistka PUBP w Łukowie. Od 15 V 1953 r. przeniesiona do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko sekretarza. Od 1 IV 1955 r. sekretarz–maszynistka PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim. 1 X 1955 r. przeniesiona do pracy WUdsBP w Lublinie na stanowisko maszynistki sekretariatu przy kierowniku. 20 XII 1956 r. zwolniona ze służby w organach BP w związku z reorganizacją (AIPN Lu 028/1683, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Marii Greleckiej).

⁵¹⁶ Franciszka Jasnowska z d. Rapczuk c. Franciszka, ur. 4 VII 1935 r. we wsi Sidorki, pow. Biała Podlaska. Wykształcenie średnie. 1 VIII 1952 r. podjęła pracę w miejskiej delegaturze Centralnego Urzędu Skupu i Kontraktacji w Białej Podlaskiej na stanowisku pracownika biurowego. 4 V 1953 r. przyjęta do pracy w PUBP w Łukowie na stanowisko maszynistki. 28 II 1955 r. zwolniona ze służby w organach BP. 11 VII 1955 r. ponownie przyjęta do pracy w organach BP. Wówczas podjęła pracę w WUdsBP w Lublinie na stanowisku maszynistki sekretariatu kierownictwa. 1 X 1955 r. przeniesiona do pracy w PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko sekretarza maszynistki. Od 1 IV 1956 r. sekretarz PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim. 21 IV 1958 r. zwolniona dyscyplinarnie ze służby w organach BP w związku z fałszowaniem rachunków (faktur) z odbytych podróży służbowych (AIPN Lu 0296/280, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Franciszki Jasnowskiej).

⁵¹⁷ Henryk Śmiech s. Antoniego, ur. 11 IX 1934 r. w Trębaczowie, pow. Lublin. Wykształcenie średnie. 1 IX 1954 r. przyjęty do pracy w organach BP z jednoczesnym skierowaniem na roczną szkołę oficerską przy Krajowym Ośrodku Szkolenia w Gdańsku. Po ukończeniu szkoły 1 VII 1955 r. pozostawał w dyspozycji szefa WUdsBP w Lublinie, a następnie skierowany do pracy w PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta operacyjnego. Od 1 IV 1956 r. oficer operacyjny PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim. 1 I 1957 r. przeniesiony do pracy w KW MO w Lublinie na stanowisko wywiadowcy sekcji obserwacji Wydziału „B”. Od 29 V 1961 r. st. Wywiadowca sekcji do zadań specjalnych Wydziału „B” KW MO w Lublinie. Od 1 XI 1961 r. st. oficer operacyjny Wydziału III KW MO w Lublinie. Od 1 VII 1962 r. st. oficer operacyjny Wydziału IV SB KW MO w Lublinie. 16 XII 1964 r. zwolniony z pracy w organach BP (Karta z kartoteki funkcjonariuszy WUSW w Lublinie dot. Henryka Śmiecha, sygn. AIPN Lu 028/2547).

⁵¹⁸ Edward Kańkowski s. Wawrzyńca, ur. 22 XI 1927 r. we wsi Chrzanów, pow. Janów Lubelski. Ukończył 3 klasy gimnazjum ogólnokształcącego. 17 VII 1945 r. przyjęty do pracy w PUBP w Krasnymstawie na stanowisko młodszego referenta Referatu III. Od 1 VII 1947 r. referent PUBP w Krasnymstawie. Od 1 X 1947 r. referent Referatu III PUBP w Krasnymstawie. 9 I 1948 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Radzynie Podlaskim, gdzie pełnił stanowiska referenta placówki Międzyrzec, referenta placówki Międzyrzec. Od 1 V 1952 r. starszy referent powiatowy. 1 IV 1955 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko starszego referenta. Od 1 IV 1956 r. oficer operacyjny i st. oficer operacyjny PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 IV 1960 r. mianowany czasowo p.o. zastępcy komendanta powiatowego MO ds. SB w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 VII 1960 r. zastępca komendanta powiatowego MO ds. SB w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 X 1963 r. st. oficer operacyjny KP MO w Tomaszowie Lubelskim. Od 1 IV 1967 r. st. inspektor KPMO w Tomaszowie Lubelskim. W okresie od 18 IX r. do 7 XII 1968 r. p. o. pierwszego zastępcy komendanta powiatowego MO ds. SB w Tomaszowie Lubelskim. 14 V 1973 r. przeszedł na emeryturę (AIPN Lu 0296/25, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Edwarda Kańkowskiego).

Aleksander Cichocki ⁵¹⁹	referent operacyjny.	1 X 1955 r. – 1 III 1956 r.
Julian Kielar	referent operacyjny.	1 IV 1955 r. – 1 IV 1956 r.
	oficer operacyjny	1 IV – 31 XII 1956 r.
Wiktor Targoński	referent operacyjny.	1 IV 1955 r. – 1 IV 1956 r.
	oficer operacyjny	1 IV 1956 r. – 31 XII 1956 r.
Czesław Kochan	referent operacyjny.	1 IV 1955 r. – 1 IV 1956 r.
	oficer operacyjny	1 IV – 30 IV 1956 r.
Michał Dziura	referent operacyjny.	1 IV 1955 r. – 1 IV 1956 r.
	oficer operacyjny	1 IV – 31 XII 1956 r.
Marian Pastuszek ⁵²⁰	referent operacyjny.	1 IV 1955 r. – 1 IV 1956 r.
	oficer operacyjny	1 IV – 31 XII 1956 r.
Czesław Pastuszek	referent operacyjny.	1 IV 1955 r. – 1 IV 1956 r.
	oficer operacyjny	1 IV – 31 XII 1956 r.
Czesław Wojnarowski ⁵²¹	oficer operacyjny.	9 IV – 31 XII 1956 r.

⁵¹⁹ Aleksander Cichocki s. Wojciecha, ur. 18 XI 1933 r. we wsi Latyczyn, pow. Zamość, ppłk organów bezpieczeństwa, ukończył technikum handlowe w Lublinie. Od 1951 r. pracował w Wojewódzkim Zarządzie ZMP w Lublinie. 27 VII 1954 r. ukończył dwuletnią szkołę oficerską w CW MBP w Legionowie. Skierowany do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko referenta sekcji 6 Wydz. III, a następnie referenta sekcji 1 i 4 Wydz. III WUBP w Lublinie i WUdsBP w Lublinie. 1 X 1956 r. oddelegowany do PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim. Zwolniony na własną prośbę ze służby 31 XII 1956 r. Od 9 II 1959 r. rozpoczął pracę na stanowisku inspektora w Wydziale III KWMO w Warszawie. 16 II 1962 r. przeniesiony do Grupy Operacyjnej przy Biurze Śledczym MSW. Od 1 X 1968 r. inspektor Wydz. II Dep. III MSW. w okresie od 1 VII 1975 r. do 6 VI 1978 r., decyzją wiceministra spraw wewnętrznych oddelegowany do pracy w grupie operacyjnej Departamentu III MSW w NRD. Po powrocie do kraju zatrudniony na stanowisku inspektora Wydz. III Dep. III, a następnie Wydz. V Dep. III. MSW. 15 IX 1989 r. zwolniony ze służby po nabyciu pełnych praw emerytalnych (AIPN BU 0604/1244, Akta personalne funkcjonariusza SB dot. Aleksandra Cichockiego).

⁵²⁰ Marian Pastuszek s. Józefa, ur. 12 VI 1935 r. w Borowinie, pow. Zamość. W 1950 r. ukończył szkołę podstawową i rozpoczął naukę w liceum ogólnokształcącym w Józefowie, pow. Biłgoraj. 20 I 1951 r. wstąpił do ZMP, gdzie pełnił funkcję członka zarządu szkolnego. 1 IX 1954 r. przyjęty do pracy w organach bezpieczeństwa PRL jako słuchacz Krajowego Ośrodka Szkoleniowego BP w Gdańsku, gdzie 1 VII 1955 r. ukończył roczną szkołę oficerską. Po ukończeniu szkoły pozostawał w dyspozycji szefa WUdsBP w Lublinie. 1 VIII 1955 r. skierowany do pracy w PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta operacyjnego. Od 1 IV 1956 r. oficer operacyjny Referatu ds. SB KP MO w Tomaszowie Lubelskim. 1 V 1960 r. przeniesiony do pracy w KP MO w Kraśniku na stanowisko oficera operacyjnego Referatu ds. SB. Od 14 III 1963 r. zatwierdzony na stanowisko sekretarza KP PZPR w Kraśniku. 24 VI 1967 r. ukończył studia na Wydziale Ekonomicznym w Wyższej Szkole Nauk Społecznych przy KC PZPR, otrzymując tytuł magistra ekonomii. Od 1 VII 1967 r. st. inspektor operacyjny Referatu ds. SB KP MO w Kraśniku. 1 VIII 1967 r. przeniesiony do pracy w KW MO w Lublinie na stanowisko zastępcy naczelnika Wydziału IV SB. Od 1 VII 1969 r. inspektor Inspektoratu Kierownictwa SB KW MO w Lublinie. Od 1 II 1970 r. starszy inspektor tego Inspektoratu. Od 1 II 1972 r. przekazany do dyspozycji Departamentu Kadr MSW. Od 1 I 1973 r. inspektor Wydziału VII Departamentu i MSW w Warszawie. Od 1 VI 1973 r. inspektor na wolnym etacie zastępcy naczelnika Wydziału V Departamentu i MSW. Od 1 VII 1973 r. starszy inspektor Wydziału V. W listopadzie 1982 r. oddelegowany do pracy w ambasadzie PRL w Bernie na stanowisku I sekretarza ds. konsularnych z równoczesnym pełnieniem funkcji rezydenta. Od 1 V 1988 r. zastępca Naczelnika Wydziału VI Departamentu i MSW. 31 VII 1990 r. zwolniony ze służby (AIPN BU 003175/874 t. 1–2, Akta personalne funkcjonariusza SB dot. Mariana Pastuszka).

⁵²¹ Czesław Wojnarowski s. Walentego, ur. 22 I 1928 r. we Włodzimierzu Wołyńskim. W okresie okupacji pracował jako pomocnik kowala. W 1943 r. wraz z rodziną został aresztowany i osadzony w obozie pracy, skąd zbiegł wraz z ojcem. Po wkroczeniu ACz przesiedlony wraz z rodziną z Włodzimierza Wołyńskiego do Hrubieszowa. Po przyjeździe podjął naukę w tamtejszym gimnazjum mechanicznym. Po zdaniu matury

Aleksander Mazur	Komendant gmachu	1 IV 1955 r. – 1 IV 1956 r.
Mieczysław Konopka	ochrona	1 IV 1955 r. – 31 XII 1956 r.
Stanisław Smyk	ochrona	1 IV 1955 r. – 31 XII 1956 r.
Józef Walczewski	ochrona	1 IV 1955 r. – 31 XII 1956 r.

Aresztowani przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1954

Rok	Liczba aresztowanych
1944	427
1945	374
1946	391
1947	359
1948	97
1949	109
1950	188
1951	141
1952	182
1953	25
1954	17
Razem:	2310

Źródło: AIPN Lu 052/83, Ewidencja aresztowanych przez PUBP Tomaszów Lubelski z lat 1944–1946; AIPN Lu 053/84, Ewidencja aresztowanych przez PUBP Tomaszów Lubelski z lat 1946–1954.

2.2. Kierownictwo

Po śmierci Stefana Maćki nowym kierownikiem PUBP w Tomaszowie Lubelskim został jego dotychczasowy zastępca – **Hipolit Wojtas**, który, według wspomnień Józefa Kijki, był *całkowicie zielony zarówno pod względem operacyjnym jak i politycznym. Główny ciężar pracy operacyjnej i polityczno-wychowawczej niósł w tym czasie Jan Leluch* (ówczesny zastępca kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim). *Według opinii naszego kolektywu on bardziej odpowiadał na kierownika niż Wojtas*. Hipolit Wojtas (s. Andrzeja), urodził się 13 sierpnia 1921 r. w Woźuczynie. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej, a w wieku 16 lat ukończył kurs spółdzielczy przy szkole rolniczej. Po ukończeniu kursu zorganizował w Woźuczynie zespół przysposobienia rolniczego przy Związku Strzeleckim, gdzie pracował jako sekretarz. Do 1940 r. pracował jako rachmistrz

podjął studia na wydziale rolniczym UMCS w Lublinie. Po ukończeniu studiów w 1953 r. został skierowany do pracy w POM w Lubyczy Królewskiej, pow. Tomaszów Lubelski na stanowisko agronoma rejonowego w spółdzielni produkcyjnej w Dębach. Członek ZMW (od 1945 r.) i PPR (od 1947 r.). 9 IV 1956 r. przyjęty do pracy w PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko oficera operacyjnego. 31 XII 1956 r. zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa w związku z reorganizacją (AIPN Lu 0296/470, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Czesława Wojnarowskiego).

w spółdzielni rolniczej. Tego samego roku wstąpił do BCh i w ich szeregach brał udział w walkach z Niemcami. Wraz z wkroczeniem oddziałów ACz nawiązał kontakty z PPR, z polecenia którego dnia 15 września 1944 r. został skierowany do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta sekcji 2. Po dwóch miesiącach od rozpoczęcia służby 12 listopada 1944 r. za solidne wypełnianie obowiązków służbowych powierzono Wojtasowi pełnienie obowiązków zastępcy kierownika PUBP w Tomaszowie. Nową funkcję pełnił nieoficjalnie łącząc ją z obowiązkami wywiadowcy sekcji 2.

Trzy dni po wykonaniu wyroku śmierci na Stefanie Maćko, 25 marca 1945 r. Hipolit Wojtas został mianowany kierownikiem PUBP w Tomaszowie. Dał się poznać jako funkcjonariusz odważny i zdecydowany w walce z podziemiem niepodległościowym, pomimo tego, że jak – stwierdzono w jego charakterystyce służbowej – w pracy miał trudności spowodowane małym przygotowaniem zawodowym i niedostatecznymi kwalifikacjami⁵²²

Hipolit Wojtas funkcję kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim pełnił do 20 sierpnia 1945 r. Tego dnia został przeniesiony do PUBP w Łukowie, gdzie objął tożsame stanowisko pracy. W przeciwnym kierunku do PUBP w Tomaszowie Lubelskim skierowany został dotychczasowy kierownik PUBP w Łukowie **Stefan Pietruszyński** (s. Hipolita), ur. 11 kwietnia 1916 r. w Warszawie. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej i dwie klasy średniej szkoły handlowej. W latach 1938–1941 pracował jako sprzedawca w Sulejowie, a następnie w dziale administracyjnym Spółdzielni Rolniczo-handlowej w Piotrkowie. Od maja 1941 r. ukrywał się przed gestapo w Radomiu, gdzie posługiwał się fałszywym dowodem osobistym na nazwisko Stefan Kaliński. W latach 1941–1943 pracował jako konduktor na stacji kolejowej w Skarżysku. Tam też 1 września 1943 r. wstąpił do PPR – używając pseudonimu „Albert” – i współredagował dwutygodnik „Bój AL”. Od lipca 1944 r. działał w i Brygadzie Ziemi Kieleckiej AL pod dowództwem Mieczysława Moczara, z którą brał udział w walkach z Niemcami. W październiku 1944 r. został z ramienia PPR skierowany do Centralnej Szkoły Oficerów Polityczno-Wychowawczych, po ukończeniu której otrzymał awans na stopień podporucznika.

Dnia 19 grudnia 1944 r., postanowieniem Zarządu Polityczno-Wychowawczego, został skierowany do pracy w organach bezpieczeństwa na stanowisko zastępcy

⁵²² Funkcję kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim pełnił do 20 VIII 1945 r. Tego dnia został przeniesiony służbowo do pracy w PUBP w Łukowie, gdzie objął stanowisko p.o. kierownika, tamtejszego urzędu. 24 I 1946 r. w wyniku napadu na siedzibę PUBP w Łukowie, dokonanego przez oddział podziemia niepodległościowego WiN dowodzonego przez Bolesława Mosingiewicza „Czarny”, Hipolit Wojtas wraz z dwójką podległych funkcjonariuszy, został zastrzelony. Uwolniono wówczas więźniów i zniszczono archiwum UB (AIPN Lu 0212/487, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Hipolita Wojtasa).

kierownika PUBP w Łukowie, a następnie – od 30 stycznia 1945 r. – mianowany kierownikiem tego urzędu. Kierując PUBP w Łukowie dał się poznać jako osoba inteligentna i energiczna, zdecydowana w walce z podziemiem niepodległościowym. Po ośmiu miesiącach, 20 sierpnia 1945 r. – z powodu nieporozumień na linii przełożony–podwładny, został przeniesiony i mianowany nowym kierownikiem PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Po ataku kompanii „Narol” na areszt PUBP w Tomaszowie Lubelskim, do którego doszło 14 listopada 1945 r., kierownictwo WUBP w Lublinie stwierdziło, że Stefan Pietruszyński nie nadaje się do pełnienia kierowniczych stanowisk w organach bezpieczeństwa. Podczas odprawy kierownictwa powiatowych struktur UBP w siedzibie WUBP w Lublinie, która odbyła się 28 listopada 1945 r., Pietruszyński został ukarany naganą w związku *zniesumiennym wykonywaniem obowiązków służbowych i dopuszczaniem się karygodnych czynów, co przekładało się na niski poziom pracy podległego mu urzędu*. W trakcie zarządzanej przerwy w naradzie roztargniony Stefan Pietruszyński wyszedł z sali i popełnił na korytarzu drugiego piętra WUBP w Lublinie samobójstwo poprzez strzał z pistoletu w podbródek.⁵²³

Następcą Stefana Pietruszyńskiego został **Czesław Cygler** (s. Teodora), ur. 5 listopada 1907 r. w Kujbyszewie. Z zawodu – urzędnik. W 1924 r. ukończył szkołę średnią handlową w Warszawie. W latach 1928–1930 odbył służbę wojskową w 9 pułku strzelców konnych w Grajewie. Po ukończeniu służby wojskowej podjął pracę w Krajowym Towarzystwie Melioracyjnym w Sosnowcu. W latach 1936–1939 studiował na Wydziale Prawa i Nauk Ekonomiczno–Społecznych Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie. Wybuch wojny w 1939 r. spowodował przerwanie nauki. Wyjechał do Wołynia, w powiecie radzińskim gdzie pracował u teściów w gospodarstwie. Tam też w 1942 r. nawiązał kontakty, a następnie wstąpił w szeregi formacji wojskowej „Służba Ochrony Powstania”, która od 1943 r. podlegała Komendzie Głównej AK. w konspiracji używał pseudonimu „Zalewski”.

Po wkroczeniu Armii Czerwonej do Wołynia w sierpniu 1944 r., odszedł z SOP i nawiązał kontakty organizacyjne z tamtejszą komórką PPR. 20 października 1944 r. złożył podanie do pracy w organach bezpieczeństwa. Dzień później został przyjęty do pracy w PUBP w Radzynie Podlaskim jako sekretarz. 25 maja 1945 r. został przeniesiony na stanowisko zastępcy kierownika PUBP w Białej Podlaskiej. Od 21 listopada 1945 r. pozostawał w dyspozycji kierownika WUBP w Lublinie. Funkcję kierownika PUBP

⁵²³ AIPN Lu 0296/48, Akta personalne funkcjonariusza SB dot. Stefana Pietruszyńskiego.

w Tomaszowie Lubelskim objął 9 stycznia 1946 r. Dnia 18 kwietnia 1947 r., jadąc motocyklem na trasie Bełżec–Tomaszów Lubelski, uległ poważnemu wypadkowi. Nieprzytomnego przewieziono do Szpitala Powiatowego w Tomaszowie, gdzie zmarł po trzech dniach, 21 kwietnia 1947 r. Przyczyną śmierci było złamanie podstawy czaszki⁵²⁴.

Po śmierci Czesława Cyglera w PUBP w Tomaszowie Lubelskim 24 kwietnia 1947 r. odbyła się kontrola, którą przeprowadziła komisja złożona z czterech funkcjonariuszy WUBP w Lublinie⁵²⁵. W jej wyniku krytycznie odniesiono się do pracy szefa PUBP Czesława Cyglera, zarzucając mu brak kontroli nad urzędem i zaniedbania praktycznie w każdej komórce organizacyjnej. Główne zarzuty dotyczyły: nieuporządkowania korespondencji i kartotek, niedokładność w uzupełnieniu kart ewidencyjnych, braku funduszu dyspozycyjnego na cele operatywne oraz brak planowanej pracy operacyjnej i biurowej. Referatowi śledczemu zarzucono niewłaściwe prowadzenie ksiąg i wykazów osób zatrzymanych oraz zbyt długie przetrzymywanie aresztowanych bez przesłuchań i sankcji prokuratorskiej. Kontrola wykazała także nieprawidłowości w magazynie żywnościowym i mundurowym (m.in. marnotrawienie produktów żywnościowych, które nie były wydawane pracownikom, co powodowało ich długoterminowe zaleganie, a w konsekwencji było przyczyną pojawienia w magazynie szczurów). Natomiast samym pracownikom zarzucono brak przestrzegania godzin służbowych i częste upijanie się⁵²⁶.

Wnioski komisji przyczyniły się do złożenia propozycji **Andrzejowi Kolano**, który w powiecie biłgorajskim uznany był za sprawnego organizatora władzy ludowej i dobrego gospodarza. Był synem Michała, ur. 7 sierpnia 1914 r. w Kamionce w powiecie biłgorajskim. Ukończył pięć klas szkoły podstawowej. Do 1936 r. pracował z ojcem w warsztacie stolarskim. Tego samego roku wstąpił do KPP. Rok później w 1937 r. został powołany do wojska. Służył w 9 pp. Legionów w Zamościu. Tam też ukończył szkołę podoficerską i otrzymał stopień kaprała. W 1937 r. został zwolniony do cywila. Ponownie zmobilizowany sierpniu 1939 r., brał udział w walkach z wojskami niemieckimi w okolicach Radomia, Puław i Krasnegostawu. Ranny na polu bitwy został zatrzymany przez Niemców i odstawiony do szpitala w Tarnowie, skąd uciekł. Powrócił w rodzinne strony, gdzie w lutym. 1940 r. wstąpił do Straży Chłopskiej na terenie Kamionki.

⁵²⁴ AIPN Lu 0296/203, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Czesława Cyglera.

⁵²⁵ W skład komisji weszli: kierownik sekcji I Wydziału III WUBP w Lublinie–Jan Kardasz, będący jej przewodniczącym, Józef Wójcik–referent Wydziału Personalnego WUBP w Lublinie, Stanisław Dawidiuk –starszy oficer śledczy WUBP w Lublinie, Aleksander Maksymiuk–buchalter Wydziału Finansowego WUBP w Lublinie.

⁵²⁶ AIPN Lu 034/15, Raport w sprawie ogólnego stanu PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 30 IV 1947 r., s. 242–246 (numeracja PDF).

Początkowo objął stanowisko komendanta placówki w Kamionce, a następnie dowódcy plutonu w Krzeszowie Górnym. Za przynależność do SCh 7 września 1942 r. został aresztowany przez gestapo i osadzony w areszcie policji granatowej w Krzeszowie. Dzięki pomocy znajomych z organizacji udało mu się zbiec z aresztu. W grudniu 1942 r. nawiązał kontakty z oddziałem AL dowodzonym przez Juliana Karczmarczyka ps. „Lipa”. W oddziale przebywał do chwili wkroczenia oddziałów ACz. 26 lipca 1944 r. współorganizował posterunek MO w Krzeszowie, gdzie przez okres dwóch tygodni był komendantem. Następnie został przeniesiony do pracy w KP MO w Biłgoraju. Tam przydzielony został do aktywu PPR, z którym współorganizował gminne rady narodowe. Następnie pełnił funkcję komendanta MO w Tarnogrodzie i Józefowie⁵²⁷.

Gdy wracał z odprawy komendantów w Biłgoraju w marcu 1945 r. został zatrzymany przez żołnierzy ACz na trasie wiodącej do Józefowa i odstawiony do PUBP w Biłgoraju. Tam został poinformowany o tym, że w czasie przejazdu miał być zastrzelony przez oddział partyzancki Konrada Bartoszewskiego „Wira”⁵²⁸. Za namową sowieckiego doradcy NKWD przy PUBP w Biłgoraju, kpt. Golinowa, przyjął wówczas propozycję pracy w PUBP w Biłgoraju na stanowisko oficera śledczego, co nastąpiło 10 maja 1945

⁵²⁷ Gdy Andrzej Kolano był komendantem posterunku MO w Józefowie, oddział dowodzony przez Konrada Bartoszewskiego „Wira” wydał na niego wyrok śmierci, gdyż przyczynił się do aresztowań i zabicia partyzantów podziemia niepodległościowego. W tej sprawie oddział „Wira” dokonał zbrojnego napadu na posterunek MO w Tarnogrodzie, w celu wykonania wyroku śmierci na Kolanie, jednak wówczas nie udało się go zabić.

⁵²⁸ Konrad Bartoszewski, ps. „Wir”, „Zadora”, „Łada” s. Wacława, ur. 5 VII 1914 r. w Baranówce na Wołyniu. Wykształcenie wyższe (ukończone studia polonistyczne w Uniwersytecie Warszawskim). W 1938 r. ukończył dwygodziny kurs podchorążych przy 3 DPL w Zamościu. W 1939 r. brał udział w kampanii wrześniowej. Walczył pod Tomaszowem Lubelskim. W okresie okupacji niemieckiej dowódca placówki Józefów Obwodu ZWZ-AK Biłgoraj. Od listopada 1941 r. komendant rejonu Józefów, Aleksandrów, Babice i Łukowa. Dowodzony przez niego oddział brał udział w walkach o Krasnobród. 25 II 1943 r. aresztowany przez Niemców. Trzy godziny później – odbity przez oddział pod dowództwem Czesława Mużacza ps. „Selim”. W odwecie Niemcy rozstrzelali publicznie na rynku w Józefowie rodziców i siostrę „Wyra”. Jeden z autorów bitwy pod Osuchami w ramach operacji „Sturmwind II”. Uczestnik akcji „Burza”. Dowodził wówczas 9 pułkiem piechoty Ziemi Zamojskiej. Po wkroczeniu oddziałów ACz nadal w konspiracji. 28 I 1945 r. dowodzony przez niego oddział brał udział w brawurowej akcji rozbicia więzienia PUBP w Biłgoraju. W tym okresie pełnił funkcję zastępcy komendanta Obwodu AK Biłgoraj. Od maja 1946 r. do grudnia 1946 r. członek sztabu Okręgu lubelskiego WIN. Od grudnia 1946 r. do 22 III 1947 r. – szef sztabu lubelskiego Okręgu WiN. W 1952 r. aresztowany w Radomiu przez UB. Zwolniony z więzienia w 1955 r. ze względu na zły stan zdrowia. Po wyjściu na wolność zamieszkał w Niekłaniu, a następnie we Wrocławiu. Tam w 1969 r. doktoryzował się na Uniwersytecie Wrocławskim. W tym samym roku został przyjęty do pracy w charakterze adiunkta na KUL w Lublinie. W latach 70. rozpracowywany przez Wydział IV WUSW w Lublinie. Objęty wówczas kwestionariuszem ewidencyjnym o kryptonimie „Winowiec” jako osoba wrogo ustosunkowana do władzy ludowej. W 1979 r. przeszedł na emeryturę. Autor prac naukowych z lat okupacji. Zmarł po krótkiej i ciężkiej chorobie 21 IV 1987 r. w Lublinie. Pochowany na tamtejszym cmentarzu przy ulicy Lipowej. Od 25 III 2011 r. Konradowi Bartoszewskiemu nadano pośmiertnie, decyzją Rady Miejskiej w Józefowie, tytuł Honorowego Obywatela Gminy Józefów (K. Bartoszewski, *Relacje, wspomnienia, opracowania*, Lublin 1996, K. Bartoszewski, *Sturmwind II. Walki w Puszczy Solskiej 21–25 czerwca 1944 r. [w:] Armia Krajowa na środkowej i południowej Lubelszczyźnie i Podlasiu*, red. T. Strzembosz, Lublin 1993, s. 93–103, Akt nadania honorowego obywatela Gminy Józefów).

r. Po dwóch miesiącach służby został mianowany p.o. zastępcy kierownika biłgorajskiego PUBP. Od 23 października 1945 r. do 20 kwietnia 1947 r. pełnił funkcję zastępcy kierownika PUBP w Zamościu i Kraśniku.

Dnia 30 kwietnia 1947 r. został skierowany do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko szefa tego urzędu. Funkcję tę pełnił przez ponad dwa lata do 31 października 1949 r.⁵²⁹. Za kadencji Andrzeja Kolana nastąpiła budowa aresztu i przeprowadzenie remontów w budynkach PUBP. W połowie lipca 1948 r. Kolano – po wielokrotnych próbach nacisku na szefa WUBP w Lublinie – otrzymał zgodę i fundusze na przeprowadzenie tych inwestycji. Zmiana decyzji szefa WUBP podyktowana była raportem dekadowym szefa PUBP w Tomaszowie, w którym ten meldował do WUBP w Lublinie o fatalnym stanie aresztu i budynku PUBP, o przegnitych futrynach okiennych i słabych mocowaniach krat w oknach, co zachęcało niektórych więźniów do podjęcia prób ucieczki. Budowę i remont rozpoczęto 27 września 1948 r. sposobem gospodarczym⁵³⁰.

W miejsce Andrzeja Kolano 1 listopada 1949 r. desygnowano **Władysława Antoniaka** (s. Jana), ur. 30 września 1909 r. w Rudce w gminie Siennica Różana. Dotychczas pełnił on funkcję starszego referenta PUBP w Tomaszowie. Ukończył dwie klasy liceum ogólnokształcącego. W latach 1930–1936 pracował jako krawiec. W 1932 r. nawiązał kontakt z KPP, a w 1933 r. wstąpił do Związku Młodzieży Wiejskiej „Siew” na terenie wsi Siennica Królewska. Rok później, został sekretarzem KPP na terenie gminy Siennica Różana, a następnie wszedł w skład komitetu dzielnicowego KPP w Krasnymstawie. W związku z działalnością w KPP 28 kwietnia 1936 r. został aresztowany i skazany przez Sąd Okręgowy w Lublinie na karę czterech lat pozbawienia wolności. Karę odbywał do 12 września 1939 r. w więzieniach: w Krasnymstawie, Lublinie i Drohobyczu. Po wyjściu z więzienia wyjechał do Kałusza w powiecie stanisławowskim, gdzie nawiązał kontakty z ACz⁵³¹.

Na miejscu otrzymał polecenie od komisarza miasta aby zorganizować komitety wiejskie na tamtejszym terenie. Później został skierowany do Stanisławowa, gdzie – wraz

⁵²⁹ 1 XI 1949 r. został przeniesiony na stanowisko zastępcy szefa PUBP w Białej Podlaskiej. Od 1 IV 1954 r. pozostawał w dyspozycji szefa WUBP w Lublinie. 1 V 1954 r. podjął służbę w WUBP w Lublinie na stanowisku starszego referenta sekcji 1 Wydziału II WUBP w Lublinie. W okresie od 1 VI 1955 r. do 1 I 1957 r. pełnił służbę w WUdsBP w Lublinie na stanowiskach starszego referenta sekcji 2 Wydziału IX, starszego referenta samodzielnej sekcji „W”. W okresie od 1 I 1957 r. do 31 V 1967 r. pracował w KW MO w Lublinie na stanowisku oficera techniki operacyjnej samodzielnej sekcji „W” i kierownika grupy Wydziału III. 31 V 1967 r. przeszedł na emeryturę (AIPN Lu 028/1989, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Andrzeja Kolano).

⁵³⁰ AIPN Lu 034/37, Raport dekadowy od 30 VIII do 30 IX 1948 r., s. 55 (według numeracji PDF).

⁵³¹ AIPN BU 2545/14, Akta personalne funkcjonariusza służby więziennej dot. Władysława Antoniaka.

z innymi – współorganizował spółdzielnię krawiecką, w której pracował do stycznia 1940 r. Następnie wyjechał do Kowla, gdzie odnalazł swoją siostrę i towarzyszy z okresu wspólnej działalności w KPP. Wszyscy razem, wyjechali do obwodu gorkowskiego w ZSRR. Tam po roku czasu otrzymał pięcioletni paszport i przyjął obywatelstwo ZSRR. Zamieszkał w Rostowie nad Donem, gdzie pracował jako krawiec. W 1946 r. wrócił do Polski, i zgłosił się do siedziby PPR w Krasnymstawie. Z ramienia partii w marcu 1946 r. został przyjęty do pracy w tamtejszym PUBP na stanowisku starszego referenta. Po trzech latach służby w PUBP w Krasnymstawie został przeniesiony 20 kwietnia 1949 r. do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko starszego referenta Referatu IV. 1 listopada 1949 r., po awansie na stopień chorążego został mianowany na stanowisko szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Funkcję tę pełnił do 1 grudnia 1950 r., wówczas został przeniesiony i mianowany zastępcą naczelnika więzienia w Warszawie do spraw polityczno-wychowawczych. Zmarł nagle 4 grudnia 1951 r. w Warszawie⁵³².

Po przeniesieniu Władysława Antoniaka, w jego miejsce desygnowany został **Marian Mozgawa** (s. Jana), ur. 18 marca 1925 r. w Liśniku Dużym w powiecie kraśnickim. Gdy ukończył siedem klas szkoły powszechnej podjął naukę w gimnazjum mechaniczno-słusarskim, którą przerwał w momencie wybuchu II wojny światowej. Do 1943 r. przebywał z rodzicami w gospodarstwie. W okresie od marca do grudnia 1943 r. pracował w mleczarni w Liśniku Dużym. W lutym 1944 r. został aresztowany przez Niemców i skierowany do Junackich Hufców Pracy w Kraśniku, skąd uciekł w maju 1944 r., Po ucieczce nawiązał kontakty ze Związkiem Walki Młodych, gdzie działał do 1946 r. 21 grudnia 1945 r. podjął służbę w PUBP w Kraśniku na stanowisku referenta terenowego na gminę Gościeradów.

Dnia 10 listopada 1945 r. został skierowany na kurs do Centralnej Szkoły MBP w Łodzi, po ukończeniu której został przeniesiono go do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko referenta sekcji 2 Wydziału II. Od 12 września 1947 r. do 24 maja 1949 r. pełnił funkcję kierownika sekcji 4 Wydziału I WUBP w Lublinie. W międzyczasie w lutym 1948 r. został skierowany do Centrum Wyszkozenia MBP w Legionowie. W okresie od 24 maja 1949 r. do 1 grudnia 1950 r. był kierownikiem sekcji 6 Wydziału I WUBP w Lublinie, skąd 1 grudnia 1950 r. został przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko szefa tej placówki. Funkcję tę pełnił do 14 lutego 1953 r. Dał się poznać, jako bezwzględny wróg, tropiciel i likwidator niepodległościowego podziemia zbrojnego

⁵³² AIPN BU 2593/41, Akta personalne funkcjonariusza Służby Więziennej dot. Władysława Antoniaka,

w powiecie tomaszowskim. Po trzech latach kierowania placówką PUBP w Tomaszowie, 14 lutego 1953 r. został przeniesiony na tożsame stanowisko do PUBP w Łukowie.⁵³³

Dzień później 15 lutego 1953 r., obowiązki Mariana Mozgawy przejął **Wojciech Kita**. Do Tomaszowa Lubelskiego przybył z Zamościa, gdzie był zastępcą szefa tamtejszego PUBP. Kita był (s. Andrzeja), urodził się 21 kwietnia 1922 r. w Lipinie Górnej w powiecie biłgorajskim. Ukończył sześć klas szkoły podstawowej. W 1942 r. został złapany

i skierowany do pracy w Junackim Hufcu Pracy w Chełmie. Po zwolnieniu w 1943 r. powrócił do domu rodzinnego. Tego samego roku wstąpił do BCh i przyjął pseudonim „Czarny”. Służył jako goniec w oddziale dowodzonym przez Józefa Stępniewskiego „Szach” i Hieronima Szteligę. Brał udział w rozbiciu posterunku policji ukraińskiej w Potoku Górnym. Po wkroczeniu Aż na Lubelszczyznę zerwał współpracę z BCh, a następnie podjął się organizacji posterunku MO w Potoku Górnym.

21 kwietnia 1945 r. wstąpił w szeregi organów bezpieczeństwa i został wartownikiem PUBP w Biłgoraju, gdzie spędził łącznie dwa lata pełniąc funkcję referenta do walki z bandytyzmem, a następnie referenta Referatu III tego urzędu. 23 Lutego 1948 r. został oddelegowany do Centralnej Szkoły MBP w Legionowie, po ukończeniu której 21 sierpnia 1950 r. został mianowany zastępcą szefa PUBP w Zamościu. Po trzech latach służby, 15 lutego 1953 r., został przeniesiony do PUBP w Tomaszowie Lubelskim, gdzie objął stanowisko szefa, które pełnił do 15 lutego 1954 r.⁵³⁴

⁵³³ Marian Mozgawa stanowisko szefa PUBP w Łukowie pełnił do 30 IX 1954 r., skąd ponownie został skierowany do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisku naczelnika Wydziału I, a następnie naczelnika Wydziału II. W okresie od 1 I 1957 r. do 19 IX 1961 r. mianowany zastępcą naczelnika Wydziału III, a później Naczelnik Wydziału III KWMO w Lublinie. 19 XI 1961 r. został bezpłatnie urlopowany do odwołania w związku z podjęciem pracy w KW PZPR w Lublinie w charakterze naczelnika Wydziału Administracyjnego. 24 VI 1965 r. ukończył studia wyższe na UMCS w Lublinie otrzymując tytuł magistra prawa. 1 IV 1966 r. wrócił do pracy w KWMO w Lublinie, gdzie objął stanowisko i zastępcy komendanta wojewódzkiego MO w Lublinie ds. SB. 1 VI 1975 r. mianowany komendantem wojewódzkim MO w Radomiu. Od 17 III 1981 r. mianowany dyrektorem generalnym w MSW. 5 I 1983 r. w związku z pogarszającym się stanem zdrowia został odwołany ze stanowiska i przeniesiony w stan spoczynku. W latach siedemdziesiątych przeciwko Marianowi Mozgawie prowadzono postępowanie wyjaśniające dotyczące jego nieodpowiedniego postępowania w okresie okupacji niemieckiej. Według zachowanej notatki służbowej z 1973 r. Mozgawie zarzucano, że będąc w Junackim Hufcu Pracy w Kraśniku, miał pomagać Niemcom w urządzaniu łapanek na chłopaków, których wcielono przymusowo do batalionów pracy. W wyniku dokonanego postępowania Mozgawa został uniewinniony od zarzutów (AIPN BU 0604/1921, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Mariana Mozgawy).

⁵³⁴ Z Tomaszowa został przeniesiony do WUBP w Lublinie, gdzie objął stanowisko zastępcy naczelnika Wydziału Wiejskiego. Od 1 XI 1955 r. naczelnik Wydziału VI. Od 1 I 1957 r. starszy oficer operacyjny Wydziału III KWMO w Lublinie. Od 1 II 1959 r. kierownik grupy Wydziału III. W latach 1960–1967 zastępca naczelnika Wydziału III KWMO w Lublinie, a następnie naczelnik Wydziału III i Wydziału VI. Od 1 VIII 1967 r. starszy inspektor Inspektoratu Kierownictwa SB w stopniu podpułkownika. 3 IV 1963 r. ukończył studia wyższe z zakresu historii na UMCS w Lublinie. Zmarł 13 IV 1968 r. w Sztokholmie.

Po odejściu Wojciecha Kity nowym szefem PUBP został **Bolesław Komińczyk** (s. Kazimierza), ur. 3 kwietnia 1923 r. we wsi Rogoźniczka, powiat Biała Podlaska. Od sierpnia 1954 r. pełnił funkcję zastępcy szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Do 1942 r. pracował z rodzicami w gospodarstwie, a następnie wyjechał do Warszawy, gdzie pracował jako pracownik fizyczny w PKP Warszawa–Praga. W Warszawie przebywał do 10 lipca 1944 r., po czym wrócił w rodzinne strony. Po wkroczeniu ACz zaciągnął się do służby wojskowej w 2 samodzielny batalionie łączności, a następnie został przeniesiony do służby w Marynarce Wojennej w Gdyni. Został zdemobilizowany 18 grudnia 1946 r. Wrócił do Rogoźniczki, gdzie został przewodniczącym przysposobienia rolniczego.

Do PPR wstąpił 4 czerwca 1947 r. Wiosną 1948 r. został wybrany prezesem Gminnego Związku Samopomocy Chłopskiej w Sworach. Do pracy w organach bezpieczeństwa został skierowany przez PPR 27 stycznia 1949 r. Jego pierwszą, macierzystą jednostką był PUBP w Białej Podlaskiej, gdzie objął stanowisko referenta Referatu V. Jeszcze tego samego roku, 25 listopada został przeniesiony do pracy w PUBP w Hrubieszowie, gdzie przez cztery lata pełnił funkcje starszego referenta Referatu V i starszego referenta przy kierownictwie. 10 września 1952 r. został skierowany na roczny kurs do CW MBP w Legionowie. Po ukończeniu kursu 1 października 1953 r. przeniesiono go do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko zastępcy szefa, a od 30 września 1954 r. powierzono mu obowiązki szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Funkcję tę sprawował do 31 grudnia 1956 r.⁵³⁵

Warto przy tej okazji odnotować również stanowiska zastępców kierowników (szefów) tomaszowskiego UB, ponieważ zdarzało się, że w niektórych przypadkach to oni sprawowali faktyczną władzę w urzędzie. Pierwszym zastępcą kierownika PUBP w Tomaszowie był wspomniany wcześniej Mikołaj Głowacki, który – z chwilą postrzelenia Aleksandra Żebrunia – pełnił przez około 1,5 miesiąca funkcję kierownika PUBP.

Przyczyną śmierci były powikłania pooperacyjne związane zastawkowym zwężeniem tętnicy głównej (AIPN Lu 028/2005, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Wojciecha Kity).

⁵³⁵ Po okresie służby w PUBP w Tomaszowie Lubelskim Bolesław Komińczyk 1 I 1957 r. został skierowany do pracy w KW MO w Łukowie, gdzie został mianowany zastępcą komendanta. W okresie od 1 IV 1967 r. do 1 III 1970 r. był pierwszym zastępcą komendanta Powiatowego MO w Łukowie ds. SB. Od 1 III 1970 r. mianowany zastępcą komendanta Granicznej Placówki Kontrolnej w Terespolu. W okresie od 1 VIII 1972 r. do 21 VI 1975 r. był zastępcą dowódcy GPK w Terespolu w ramach 23 chełmskiego oddziału WOP. Od 21 VI 1975 r. na emeryturze. Po przejściu na emeryturę pracował na ½ etatu jako inspektor ds. obronnych w Wojewódzkiej Stacji Sanitarno–Epidemiologicznej w Białej Podlaskiej. Od 14 XII 1981 r. ponownie przyjęty na ½ etatu do pracy w organach bezpieczeństwa na stanowisko inspektora Wydziału III SB KW MO w Białej Podlaskiej. 31 III 1982 r. zwolniony ze służby w SB (AIPN Lu 0287/436, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Bolesława Komińczyka, AIPN Lu 0238/9, Akta personalne pracownika cywilnego dot. Bolesława Komińczyka).

W okresie od stycznia do końca lutego 1945 r. w PUBP w Tomaszowie Lubelskim nie było zastępcy kierownika PUBP. *De facto* obowiązki zastępcy wziął na siebie ówczesny kierownik PUBP, Stefan Maćko. Dopiero od 1 marca 1945 r. nowym zastępcą kierownika PUBP desygnowano wspomnianego wcześniej Hipolita Wojtasa, który pełnił tę funkcję do 24 marca 1945 r. Dzień później, 25 marca, został mianowany kierownikiem PUBP w Tomaszowie w miejsce zastrzelonego Stefana Maćki. Zastępcą Hipolita Wojtasa został **Jan Leluch**, pełniący dotychczas funkcję oficera śledczego PUBP w Tomaszowie.

Jan Leluch (s. Stanisława), urodził się 25 grudnia 1914 r. w Niewirkowie w gminie Kotlice. Ukończył sześć klas szkoły podstawowej. W 1930 r. organizował komórkę KZMP w Kotlicach, zostając następnie jej sekretarzem. W 1932 r. za działalność w KZMP i KZMZU został aresztowany przez funkcjonariuszy posterunku policji w Kotlicach i osadzony w areszcie. Po kilku dniach został zwolniony w areszcie. W 1936 r. organizował Stronnictwo Ludowe i Koło Młodzieży Wiejskiej „Wici” w Niewirkowie. W tym czasie został ponownie aresztowany i osadzony w więzieniu w Zamościu. Za działalność w KZMP i KZMZU, wyrokiem Sądu Okręgowego w Zamościu, został skazany na sześć lat więzienia. Karę odbywał w Zamościu, Drohobyczu i Janowie Lubelskim. W wyniku rozbicia więzienia w Drohobyczu 12 września 1939 r. wyszedł na wolność. Nawiązał kontakty z ACz, z którą przedostał się do Niewirkowa, stąd po paru dniach, ponownie z ACz, wyjechał do ZSRR. Zamieszkał w Olewsku w obwodzie żytomierskim, gdzie pracował jako murarz w fabryce fajansu. Tam też wznowił działalność komunistyczną. Został prezesem komisji rewizyjnej przy MOPR w Olewsku. W latach 1940–1941 ukończył w Olewsku siódmą i ósmą klasę szkoły podstawowej.

Dnia 8 lipca 1941 r. został przetrzucony przez NKWD na teren Wołynia, gdzie – pod pseudonimem „Marek” – do kwietnia 1944 r. działał w sowieckiej grupie operacyjno–dywersyjnej, prowadząc działania na tyłach armii niemieckiej. W okolicach Młynowa został aresztowany przez Niemców i dołączony do grupy uwięzionych żołnierzy ACz. Po kilku dniach uciekł z aresztu i ukrywał się na terenie Włodzimierza Wołyńskiego. Po kilku tygodniach we wsi Chmielówka nawiązał kontakty z działaczami komunistycznymi i wraz z nimi rozpoczął działalność agitacyjno–dywersyjną. Zagrożony aresztowaniem, za zgodą przełożonych opuścił Włodzimierz Wołyński i wyjechał do Zamościa, gdzie ukrywał się do chwili wkroczenia oddziałów ACz. Jako jeden z pierwszych funkcjonariuszy został 15 września 1944 r. przyjęty do pracy w referacie bezpieczeństwa publicznego w Tomaszowie Lubelskim. Początkowo pełnił funkcję kierownika sekcji 7, a następnie oficera śledczego PUBP w Tomaszowie. 12 lutego 1946 r. oficjalnie objął stanowisko zastępcy kierownika

PUBP, choć *de facto* funkcję tę pełnił od końca marca 1945 r. Według wspomnień Józefa Kijko, to właśnie Jan Leluch, będąc lepiej przygotowanym pod względem operacyjnym i politycznym niż ówczesny kierownik Hipolit Wojtas, kierował pracą PUBP⁵³⁶. Służbę w tomaszowskim PUBP pełnił do 22 kwietnia 1946 r.⁵³⁷

Po odejściu Jana Lelucha obowiązki zastępcy przejął **Franciszek Płudowski** (s. Aleksandra), który urodził się 15 lutego 1907 r. w Kurowie w powiecie łukowskim. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej, a następnie trzyletnią rzemieślniczą szkołę zawodową w Warszawie. W 1928 r. został zmobilizowany do wojska. Służył 9 pac w Siedlcach. Absolwent szkoły podoficerskiej ze stopniem kaprala. Po wyjściu z wojska pod koniec 1930 r. zamieszkał w Siedlcach, gdzie podjął pracę w zakładzie szewskim. W 1932 r. wstąpił do PPR w Siedlcach. W 1935 r. wrócił do Kurowa, gdzie przebywał do 1939 r. Nie brał udziału w działaniach wojennych. W okresie okupacji był poszukiwany przez gestapo w związku z ukrywaniem jeńców sowieckich. Na przełomie 1943 i 1944 r. nawiązał kontakty i podjął dywersyjną współpracę z partyzantką sowiecką. Po wkroczeniu ACz rozpoczął służbę w organach bezpieczeństwa. 14 listopada 1944 r. został przyjęty do pracy w PUBP w Łukowie na stanowisko kierownika sekcji 4. Niecałe pół roku później 17 kwietnia 1945 r., objął stanowisko p. o. zastępcy kierownika PUBP w Łukowie. Następnie, 21 maja 1946 r. został przeniesiony na tożsame stanowisko do PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Funkcję tę pełnił przez trzy miesiące do 31 czerwca 1946 r.⁵³⁸

⁵³⁶ AIPN Lu 0207/17, Wspomnienia Józefa Kijko, b. funkcjonariusza organów BP, z partyzantki i służby w organach bezpieczeństwa, przesłane w 1979 r. do Biura Historycznego MSW, s. 98 (według numeracji PDF).

⁵³⁷ Jan Leluch został przeniesiony z PUBP w Tomaszowie Lubelskim do pracy w PUBP w Biłgoraju, gdzie 23 IV 1946 r. został szefem tamtejszego urzędu. Ze stanowiska szefa PUBP w Biłgoraju zrezygnował na własną prośbę. Od 4 I 1947 r. pozostawał w dyspozycji szefa WUBP w Lublinie. 15 V 1947 r. został mianowany naczelnikiem Wydziału V WUBP w Lublinie. 13 II 1950 r. przeniesiony na stanowisko szefa WUBP w Bydgoszczy. 9 II 1953 r. jako szef WUBP w Bydgoszczy został upomniany naganą w związku z zaniechaniem swoich obowiązków służbowych. Od 1 II 1953 r. pozostawał w dyspozycji dyrektora Departamentu Kadr i Szkolenia. Od 1 III 1953 r. zastępca naczelnika szkół operacyjnych Departamentu Kadr i Szkolenia. Od 1 VIII 1953 r. do 1 VIII 1965 r. pełnił kolejno funkcje: komendanta KOS MBP w Gdańsku, dyrektora Szkoły CW KdsBP w Legionowie, dyrektora Rocznej Szkoły Podwyższenia Kwalifikacji Referentów CW KdsBP w Legionowie, komendanta CW MSW w Legionowie, a następnie od 1 I 1961 r. zastępcy dyrektora Biura Rejestracji Cudzoziemców MSW w Warszawie i zastępcy dyrektora Zarządu Kontroli Ruchu Granicznego MSW w Warszawie. 15 I 1966 r. przeszedł na emeryturę (AIPN BU 0193/1948, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Jana Lelucha).

⁵³⁸ Od 31 VI 1946 r. pozostawał w dyspozycji szefa WUBP w Lublinie. 23 VIII 1946 r. skierowany do pracy w PUBP w Zamościu, gdzie pełnił funkcje referenta gminnego w Krasnobrodzie. 17 VII 1947 r. przeniesiony do pracy w PUBP w Siedlcach, gdzie objął stanowisko referenta, a następnie p.o. szefa PUBP. 15 XI 1947 r. ponownie pozostawał w dyspozycji szefa WUBP w Lublinie. 31 XII 1947 r. zwolniony dyscyplinarnie zgodnie z orzeczeniem Wydziału ds. Funkcjonariuszy w związku z zaniechaniem obowiązków służbowych poprzez pijaństwo, awantury i brak dyscypliny w urzędzie, którym kierował (AIPN Lu 028/227, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Franciszka Płudowskiego).

Od 1 stycznia 1948 r. obowiązki zastępcy szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim objął **Walerian Ochal** (s. Aleksandra), urodzony 15 października 1920 r. we wsi Piaseczno w powiecie lubartowskim. W okresie międzywojennym pracował w charakterze pomocnika magazyniera w Lubelskiej Spółdzielni Spożyców, a następnie w Lubelskiej Wytwórni Samolotów. W marcu 1940 r. został wywieziony na roboty przymusowe do Niemiec, skąd powrócił w listopadzie 1945 r. Służbę w organach bezpieczeństwa rozpoczął 12 stycznia 1946 r. w WUBP w Lublinie, gdzie został wywiadowcą sekcji 1 Wydziału III, a rok później – od 14 stycznia 1947 r. – został p.o. kierownika tej sekcji. W 1947 r. był słuchaczem kursu przy CW MBP w Legionowie. Po dwóch latach służby w WUBP, 2 stycznia 1948 r., został skierowany do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim w charakterze zastępcy szefa. Na tym stanowisku utrzymał się do 14 lutego 1949 r. We wniosku naczelnika ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie, skierowanym do dyrektora Biura Personalnego MBP z 10 lutego 1949 r. czytamy, że powodem przeniesienia Waleriana Ochala do PUBP w Kraśniku była jego *skłonność do picia wódki, za co był upominany przez szefa PUBP*. *Ponadto cała sytuacja odbiła się negatywnie na ich wzajemnych relacjach. W uzasadnieniu wniosku stwierdzono, że z uwagi na fakt, iż jest niezłym pracownikiem operatywnym i wymienione okoliczności wpływają ujemnie na całość pracy jak skompromitowanie się na tamtejszym terenie przez upicie się, zagubienie pistoletu oraz nawiązanie bliższych znajomości z kobietą, która go kompromituje. Przeniesienie na inny teren jest zasadne.* Po tych wnioskach 15 lutego 1949 r. przeniesiono Waleriana Ochala na tożsame stanowisko pracy do PUBP w Kraśniku.⁵³⁹

Następcą Waleriana Ochala mianowano dotychczasowego starszego referenta PUBP w Tomaszowie, **Henryka Deryło** (s. Szczepana), który urodził się 28 marca 1916 r. w New Jersey (USA). W 1923 r. wraz z rodziną powrócił do kraju i zamieszkał we wsi Podolszynka Plebańska w powiecie biłgorajskim. W 1933 r. służył w Wojsku Polskim w 44 pp. w Równie. Od 1935 r. był aktywnym członkiem KPP, zaś od 1936 r. był sekretarzem rejonowym KZMP w gminie Krzeszów. W 1939 r. został zmobilizowany do wojska, z którym brał udział w walkach z Niemcami. W lutym 1942 r. został aresztowany

⁵³⁹ W okresie od 15 IX 1950 r. do 15 VI 1954 r. pełnił kolejno funkcje: starszego referenta Biura Specjalnego i Sekcji 2 Wydziału II MBP w Warszawie, p.o. kierownika sekcji I Wydziału I MBP, kierownika sekcji III Wydziału Ogólnego MBP, a następnie zastępcy naczelnika Wydziału V Departamentu X MBP. W okresie od 20 VII 1954 r. do 1 IV 1956 r. starszy referent, a następnie starszy oficer techniki operacyjnej sekcji I Wydziału III Departamentu IX KdsBP w Warszawie. W okresie od 28 XI 1956 r. do 15 VI 1959 r. starszy oficer techniki operacyjnej Wydziału III Biura T MSW w Warszawie, a następnie kierownik sekcji II Wydziału III Biura „T” MSW w Warszawie. 15 VI 1959 r. zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa PRL (AIPN BU 0193/8854, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Waleriana Ochala).

przez gestapo i wywieziony do KL Auschwitz, a następnie do Gross Rosen i Oranienburga. W maju 1945 r. powrócił w rodzinne strony. Tego samego roku wstąpił do PPR, gdzie pełnił funkcję instruktora w Komitecie wojewódzkim w Lublinie i Komitecie powiatowym w Biłgoraju.

1 grudnia 1946 r. został przyjęty do pracy w PUBP w Biłgoraju na stanowisko referenta personalnego. Po trzech latach służby w Biłgoraju, 24 grudnia 1949 r. został przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta. Po miesiącu, 28 stycznia 1950 r. został mianowany zastępcą szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Funkcję tę sprawował do 15 listopada 1950 r., a następnie został skierowany do dyspozycji szefa WUBP w Lublinie⁵⁴⁰.

Po przeniesieniu Henryka Deryło nowym zastępcą szefa PUBP w Tomaszowie został **Władysław Woliński** (s. Pawła), ur. 27 września 1927 r. we wsi Stalownia w powiecie lubartowskim. Ukończył 4 klasy szkoły podstawowej. Do 30 stycznia 1945 r. pracował z rodzicami w gospodarstwie. W czasie okupacji niemieckiej nawiązał kontakty z oddziałem AL, któremu przechowywał i dostarczał żywność. 30 stycznia 1945 r., jak napisał w ankiecie personalnej – *czując się jako prawdziwy Polak* – podjął pracę w PUBP w Lubartowie na stanowisku wartownika urzędu. Służbę w PUBP w Lubartowie pełnił przez cztery lata. W tym czasie zajmował kolejno stanowiska: wartownika, referenta terenowego na gminę Łęczna i referenta Referatu I i IV. W 1946 r. ukończył trzymiesięczny kurs dla pracowników operacyjnych, a następnie w latach 1948–1949 – sześciomiesięczny kurs zawodowy przy WUBP w Lublinie, a następnie w latach 1948-1949 WUBP w Lublinie. Po ukończeniu kursów 5 maja 1949 r. został przeniesiony do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko starszego referenta Referatu IV. 1 marca 1951 r., został przeniesiony na stanowisko starszego referenta w kierownictwie PUBP w Tomaszowie a następnie – od 1 listopada 1951 r. – mianowany zastępcą szefa tego urzędu. Na tym stanowisku pracował do 31 listopada 1952 r.⁵⁴¹

⁵⁴⁰ W okresie od 16 XI 1950 r. do 31 XII 1954 r. pełnił stanowiska starszego referenta sekcji 4 Wydziału III WUBP w Lublinie, starszego instruktora sekcji 1 Wydziału Szkolenia WUBP w Lublinie i starszego referenta wyszkolenia kwatermistrzostwa WUBP w Lublinie. W okresie od 1 I 1955 r. do 30 VI 1968 r. przydzielony do pracy w KW MO w Lublinie, a następnie KM MO w Lublinie, gdzie pełnił kolejno funkcje referenta zaopatrzenia KW MO, inspektora Wydziału Służby Zewnętrznej KW MO, a następnie starszego referenta sekcji V Wydziału IV KM MO i starszego referenta i inspektora sekcji 3 Wydziału do Walki z przestępczością gospodarczą KM MO. 30 VI 1968 r. przeszedł na emeryturę (AIPN Lu 0211/3557, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Henryka Deryło).

⁵⁴¹ 1 XII 1952 r. Władysław Woliński został przeniesiony do pracy w WUBP w Lublinie, gdzie objął stanowisko kierownika Referatu Wojskowego przy Zakładach Instalacyjnych A14 w Poniatowej. Od 15 III 1953 r. mianowany szefem PUBP w Lublinie. Od 31 III 1955 r. kierownik PUdsBP w Chełmie. Od 27 XI 1956 r. zastępca komendanta powiatowego MO w Chełmie ds. Bezpieczeństwa, a następnie od 1 IV 1967 r.

Henryka Wolińskiego zastąpił **Jan Sekuła** (s. Jana), urodzony 12 czerwca 1927 r. we wsi Osina w powiecie puławskim. Ukończył siedem klas szkoły podstawowej. Od 1943 r. pracował jako robotnik drogowy. Po zwolnieniu z pracy przebywał z rodzicami, którym pomagał w gospodarstwie. W 1945 r. podjął praktykę zawodową w warsztacie szewskim w Osicach. Po zdobyciu zawodu do 1948 r. był szewcem. 17 czerwca 1948 r. został powołany do służby wojskowej w 9 pułku KBW w Bydgoszczy. Od 1949 r. w ZMP. Tuż przed ukończeniem służby wojskowej 15 kwietnia 1950 r., złożył podanie do pracy w WUBP w Bydgoszczy, ponieważ – jak stwierdził – *nadal chce pracować dla dobra Polski Ludowej, tym samym przyczynić się do szybszego zbudowania fundamentów socjalizmu w Polsce*. 31 października 1950 r. został przyjęty do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko młodszego referenta sekcji 4 Wydziału IV. Po roku służby został skierowany do odbycia rocznej szkoły bezpieczeństwa publicznego przy Krajowym Ośrodku Szkolenia w Gdańsku, po ukończeniu której został skierowany do pracy w PUBP we Włodawie na stanowisko starszego referenta przy kierownictwie. Dał się poznać jako dobrze wykonujący swoje obowiązki służbowe, co poskutkowało jego nominacją, 1 lutego 1953 r. na stanowisko zastępcy szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Po dziewięciu miesiącach służby w Tomaszowie został przeniesiony do WUBP w Lublinie na stanowisko starszego referenta sekcji 5 „B” Wydziału IV⁵⁴².

W miejsce Jana Sekuły stanowisko zastępcy szefa powierzono **Henrykowi Słomce** (s. Franciszka), ur. 15 kwietnia 1924 r. w Szyszkach w powiecie łukowskim, który pełnił dotychczas stanowisko zastępcy szefa PUBP w Zamościu. Początkowo w miejsce Sekuły stanowisko zastępcy szefa powierzono ppor. Stanisławowi Gomole z WUdsBP w Lublinie. Ten jednak z chwilą otrzymania awansu kategorycznie odmówił podjęcia służby

I zastępca komendanta powiatowego MO ds. SB. W okresie od 1 VIII 1969 r. do 31 VIII 1979 r. naczelnik Wydziału Kontroli Ruchu Granicznego KW MO w Lublinie, a następnie starszy inspektor przy zastępcy komendanta ds. SB KW MO w Lublinie. 31 VIII 1979 r. przeszedł na emeryturę. 14 VI 1958 r. ukończył w Chełmie liceum ogólnokształcące dla pracujących. W 1965 r. ukończył Kurs Doskonalenia Kadr Kierowniczych SB przy Departamencie Kadr i Szkolenia MSW w Warszawie (AIPN Lu 028/2174, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Władysława Wolińskiego).

⁵⁴² W okresie od 1 X 1953 r. do 1 IV 1955 r. pracował w WUBP w Lublinie na stanowisku starszego referenta sekcji 1 inspektoratu wiejskiego. W okresie 1 IV 1954 r. do 27 XI 1956 r. starszy referent sekcji 6 Wydziału IV WUdsBP w Lublinie i oficer operacyjny sekcji 6 Wydziału IV WUdsBP w Lublinie. W okresie od 27 XI 1956 r. do 1 II 1983 r. pracował w KW MO w Lublinie na stanowiskach: oficera operacyjnego i starszego oficera operacyjnego grupy II Wydziału III, inspektora grupy II Wydziału III, kierownika grupy III (Sekcji III) Wydziału III, a następnie zastępcy naczelnika Wydziału „C” i naczelnika Wydziału „C”. W okresie od 14 VII 1983 r. do 15 V 1990 r. naczelnik Wydziału „C” WUSW w Lublinie. 15 V 1990 r. przeszedł na emeryturę. Ukończył 4-letnie technikum handlowe, a następnie zawodowe studium administracyjne przy UMCS w Lublinie (AIPN Lu 028/2546, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Jana Sekuły).

w PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim⁵⁴³. W okresie okupacji niemieckiej wywieziony na roboty przymusowe do Niemiec, skąd wrócił w maju 1945 r. i osiadł w Hucie Dąbrowa, gdzie wstąpił do PPR. z ramienia Powiatowego Komitetu PPR w Łukowie został skierowany na trzytygodniowy kurs partyjny do Lublina. Gdy był w Lublinie wstąpił na ochotnika do grupy propagandowej przy LWP. Wraz z wojskiem, objeżdżając powiaty Kraśnik i Puławy, przeprowadzał wiece partyjne i brał udział w rozbijaniu grup partyzantów ukrywających się w lasach janowskich. Od sierpnia 1945 r. z rekomendacji Komitetu Powiatowego PPR w Łukowie podjął służbę w tamtejszym PUBP na stanowisku młodszego referenta sekcji do WzB, a od 6 sierpnia 1946 r. był referentem gminnym na wieś Myśłów. Następnie od 1 października 1947 r. był referentem Referatu V. Po trzyletniej służbie w PUBP w Łukowie, na skutek upicia alkoholowego i wywołania awantury został ukarany dwutygodniowym aresztem z potrąceniem 50% poborów i przeniesiony 20 kwietnia 1948 r. do PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko referenta Referatu V.

W Tomaszowie dał się poznać jako dość zdolny, odważny, pracowity, samodzielny, zdyscyplinowany i należycie się wywiązujący z narzuconych obowiązków funkcjonariusz. W grudniu 1950 r. wszczął awanturę z sekretarzem gminnym PZPR, co skutkowało jego przeniesieniem 15 grudnia 1950 r. do PUBP w Biłgoraju, gdzie pełnił kolejno stanowiska: starszego referenta Referatu V, starszego referenta terenowego na Tarnogród, Księżpol i Biszczę i starszego referenta przy kierownictwie. Od 1 lutego 1953 r. mianowany zastępcą szefa PUBP w Zamościu. Od 15 września 1953 r. był słuchaczem szkoły oficerskiej CW MBP w Legionowie. Po jej ukończeniu, 18 listopada 1954 r., uchwałą egzekutywy KW PZPR został ponownie skierowany do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim na stanowisko zastępcy szefa PUBP, a następnie PUdsBP w Tomaszowie. Od 15 listopada 1955 r. mianowany zastępcą kierownika PUdsBP w Radzynie Podlaskim⁵⁴⁴.

Po przeniesieniu Henryka Słomki do PUdsBP w Radzynie Podlaskim na stanowisko zastępcy kierownika w jego miejsce desygnowany został **Marian Sędlak** (s. Jana), urodzony 2 czerwca 1927 r. w Kolonii Leśniowice w powiecie chełmskim. Ukończył cztery klasy szkoły podstawowej. Do stycznia 1943 r. przebywał w domu

⁵⁴³ AIPN Lu 034/27, Sprawozdanie kwartalne PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim za III kwartał 1955 r., 29 IX 1955 r., s. 28 (numeracja PDF).

⁵⁴⁴ Od 1 I 1957 r. starszy oficer operacyjny PUdsBP w Radzynie Podlaskim. Od 1 IV 1957 r. przeniesiony na stanowisko zastępcy komendanta powiatowego MO w Parczewie ds. Służby Bezpieczeństwa. Od 1 V 1959 r. starszy oficer operacyjny KP MO w Lubartowie. Zwolniony ze służby w organach bezpieczeństwa PRL 28 IV 1962 r., m.in. na skutek złego prowadzenia się (AIPN Lu 028/1927, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Henryka Słomki).

rodzinnym, gdzie pracował w gospodarstwie. 19 stycznia 1943 r. został aresztowany przez policję granatową i wywieziony na roboty przymusowe do Niemiec. Powrócił do domu w Rejowcu 1 listopada 1945 r. Po trzech miesiącach pobytu w domu rodzinnym, 7 lutego 1946 r. wstąpił do PPR, z ramienia, którego ukończył szkołę partyjną (tzw. kurs agitatorów) przy KW PPR w Lublinie.

1 maja 1946 r. z polecenia KW PPR w Lublinie został przyjęty do pracy w WUBP w Lublinie na stanowisko wartownika komendantury. Jak stwierdzono we wniosku o przyjęcie, pomimo niskiego wykształcenia Marian Sędlak był *dobrze rozwinięty pod względem politycznym*. Będąc wartownikiem ukończył przeszkolenie śledcze przy Wydziale Śledczym WUBP, co poskutkowało jego przeniesieniem 1 stycznia 1947 r. do PUBP w Siedlcach na stanowisko młodszego oficera śledczego, a następnie – od 1 października – p.o. oficera śledczego. W okresie od 1 lipca do 30 listopada 1948 r. ukończył kurs śledczy przy CW MBP w Legionowie, po którym 1 grudnia 1948 r. został skierowany do pracy w WUBP na stanowisko oficera śledczego. Od 15 lipca 1949 r. do 1 kwietnia 1955 r. pełnił stanowiska: referenta, oficera śledczego i kierownika sekcji III Wydziału do spraw Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie, a następnie referenta sekcji 1 Inspektoratu Wiejskiego WUdsBP w Lublinie. Był postrzegany przez swoich przełożonych jako funkcjonariusz mający, zdolności organizacyjne i doświadczenie w pracy z ludźmi, co poskutkowało jego awansem 1 grudnia 1955 r. na stanowisko zastępcy kierownika PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim⁵⁴⁵.

⁵⁴⁵ Na stanowisku zastępcy szefa PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim pozostał do 31 XII 1956 r. Tego dnia, na własną prośbę zwolnił się z pracy w organach bezpieczeństwa. Stanowisko swoje tłumaczył wyjazdem na inny teren. Zamieszkał we wsi Urad w powiecie ślubickim, gdzie pracował we własnym gospodarstwie rolnym. Jesienią 1958 r. zrzekł się gospodarstwa i podjął pracę w nadleśnictwie Urad na stanowisku podleśniczego, pełniąc równocześnie funkcję sekretarza PZPR w Urzędzie. W 1957 r. ubiegał się o przyjęcie do pracy w KW MO w Zielonej Górze. Jego podanie zostało rozpatrzone negatywnie z uwagi na negatywne stanowisko komisji lekarskiej. 25 I 1960 r. wrócił na teren powiatu chełmskiego do miejscowości Osada-Rejowiec w powiecie chełmskim. (AIPN Lu 0296/47, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Mariana Sędlaka).

Rozdział 3

Funkcjonariusze

Organy Bezpieczeństwa zatrudniały w okresie powojennym tysiące osób, przyszłych funkcjonariuszy, których zadaniem było realizowanie spraw ustanowionych przez władzę ludową. Rekrutowano ich ze wszystkich warstw społecznych. W zdecydowanej większości były to jednak osoby wywodzące się z nizin społecznych, pochodzenia chłopskiego lub robotniczego. Każdy z przyszłych funkcjonariuszy, zgłaszający swój akces do pracy w UB, musiał złożyć podanie wraz z wypełnionym kwestionariuszem osobowym. Na jego podstawie sprawdzano przeszłość kandydata w celu wykluczenia wrogiego elementu. Jednym słowem – przyszły funkcjonariusz miał być bez reszty oddany władzy ludowej⁵⁴⁶.

Zdecydowana większość funkcjonariuszy PUBP w Tomaszowie Lubelskim, przyjętych do pracy w latach 1944–1952 r., wywodziła się z nizin społecznych, stąd też ich poziom wykształcenia nie odbiegał od poziomu ogółu społecznego i był z reguły bardzo niski. Zdecydowana większość funkcjonariuszy miała wykształcenie niepełne podstawowe lub podstawowe. Według dokonanej przez Grzegorza Jońca analizy akt personalnych, ponad połowa pracowników tamtejszego UB (57%) nie miała ukończonego pełnego wykształcenia podstawowego, co nie było niczym wyjątkowym i nie odbiegało od normy w urzędzie bezpieczeństwa w skali całego kraju. W przeliczeniu na jedną osobę stanowiło to dość dużą liczbę 146 funkcjonariuszy ogółem zatrudnionych w latach 1944–1956 w PUBP w Tomaszowie. W grupie tej dość duży odsetek stanowili funkcjonariusze, którzy mieli ukończone zaledwie trzy lub cztery klasy szkoły podstawowej. W zachowanych aktach osobowych funkcjonariusze ci zostali zdefiniowani jako pozbawieni umiejętności pisania i czytania, tzw. analfabeci. Ponownie posiłkując się badaniami Grzegorza Jońca – zaledwie 27% wszystkich funkcjonariuszy PUBP w Tomaszowie miało ukończone siedem klas szkoły powszechnej⁵⁴⁷. W przeliczeniu na jednego funkcjonariusza dawało to liczbę ogólną 68. Jednym słowem 84%, czyli 211 wszystkich funkcjonariuszy PUBP w Tomaszowie,

⁵⁴⁶ K. Rokicki, *Aparatu obraz własny. Analiza wykresów porównawczych dotyczących kadry aparatu bezpieczeństwa publicznego w latach 1944–1955* [w:] „Zwyczajny” resort. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, s. 13.

⁵⁴⁷ G. Joniec, *Ludzie tomaszowskiej bezpieki. Portret zbiorowy* [w:] *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*, red. G. Joniec, Lublin 2009, s. 54.

zatrudnionych w latach 1944–1956, miało wykształcenie niepełne podstawowe lub podstawowe⁵⁴⁸.

W latach 1944–1952 w PUBP w Tomaszowie 13% pracowników tej placówki miało ukończone przynajmniej dwie klasy szkoły gimnazjalnej. W przeliczeniu na etaty stan ten wynosił ponad 33 funkcjonariuszy, którzy mieli ukończoną przynajmniej jedną klasę gimnazjum lub wykształcenie średnie. W grupie tej ujęto również pracowników służb pomocniczych (sekretarzy, intendentów czy buchalterów/rachmistrzów–płatników). Wśród tej grupy funkcjonariuszy byli kierownicy (szefowie) PUBP: Aleksander Żebruń, Stefan Pietruszyński, Czesław Cygler, Władysław Antoniak i Marian Mozgawa, a także podlegli funkcjonariusze: Tadeusz Kubiszyn, Kazimierz Świderek, Tadeusz Matczuk, Stanisław Banaś, Aleksander Matwiejczyk, Piotr Kontek, Ryszard Trąbka, Julian Kielar, Michał Dziura, Waclaw Szeremeta, Stanisław Ciepiał, Józef Kołarż, Aleksander Mazur, Maria Grelecka, Edward Kańkowski, Irena Firlej, Włodzimierz Oleszczuk, Waclaw Celiński, Leokadia Ostapowicz, Irena Banaś, Kazimiera Kulawiak, Irena Jasnowska, Arseniusz Ostaszewski, Stanisław Szczur, Jerzy Szumowski, Henryk Śmiech, Władysław Rapa i Marian Kotyła. W zestawieniu ujęci zostali jedynie ci funkcjonariusze, którzy wykształcenie średnie nabyli jeszcze przed 1956 r.

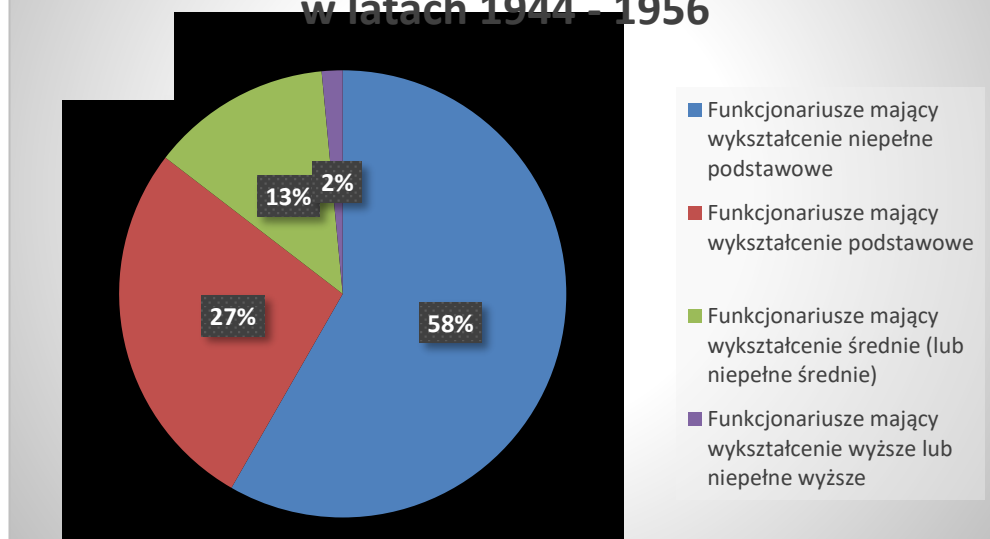
W tomaszowskim UB od chwili jego powstania nie było żadnego funkcjonariusza mogącego poszczycić się wyższym wykształceniem. Wyjątek od tej reguły stanowiła Wanda Umer, która skończyła dwa lata studiów z filologii klasycznej na KUL. W latach 1946–1947 grono funkcjonariuszy PUBP w Tomaszowie z wyższym wykształceniem stanowili: wspomniany Czesław Cygler – z zawodu radca prawny i Czesław Wojnarowski – absolwent Wyższej Szkoły Rolniczej w Lublinie⁵⁴⁹.

Ta trójka funkcjonariuszy to zaledwie około 2,0% wszystkich zatrudnionych w urzędzie. W latach późniejszych niektórzy funkcjonariusze, podnosząc swoje kwalifikacje zawodowe, kończyli studia wyższe. Proces ten miał miejsce w latach sześćdziesiątych. Wówczas w gronie tych osób znaleźli się: Marian Mozgawa, Wojciech Kita, Stanisław Sepsia czy Marian Pastuszek.

⁵⁴⁸ AIPN Lu 029/6, Sprawozdania i zestawienia statystyczne dotyczące funkcjonariuszy WUBP i PUBP woj. Lubelskiego – Wydział Kadr WUBP Lublin za rok 1946, s. 135-140 (według numeracji PDF); AIPN Lu 029/8, Sprawozdania statystyczne służby więziennictwa, wykazy statystyczne pracowników UB oraz wykaz dezertów i aresztowanych z WUBP i PUBP Wydziału Kadr WUBP w Lublinie z 1947 r.; AIPN Lu 029/9, Sprawozdania miesięczne Wydziału Personalnego WUBP w Lublinie z 1948 r.; AIPN Lu 029/10, Sprawozdania Wydziału Personalnego WUBP w Lublinie o stanie zatrudnienia w 1949 r.

⁵⁴⁹ G. Joniec, *Ludzie tomaszowskiej bezpieki...*, s. 56.

Wykształcenie funkcjonariuszy PUBP w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944 – 1956

Pod koniec marca 1947 r. ówczesny szef PUBP w Tomaszowie Lubelskim – Czesław Cygler, zaniepokojony stanem wykształcenia podległych funkcjonariuszy, zarządził zorganizowanie dla nich tzw. kursów dokształcających w zakresie ukończenia siedmiu klas szkoły podstawowej. Po ukończeniu takiego kursu funkcjonariusze mieli zdawać egzamin upoważniający ich do otrzymania świadectwa ukończenia szkoły podstawowej. Kurs odbywał się codziennie za (wyjątkiem sobót) w godzinach od 17⁰⁰-20⁰⁰. Kurs prowadzony był przez nauczycieli szkół podstawowych. Według raportu sporządzonego przez Czesława Cyglera *zainteresowanie i chęć do nauki u podległych pracowników słaba, u niektórych średnia. Poziom przygotowania na ogół słaby*⁵⁵⁰.

Poza kwestią wykształcenia na osobną uwagę zasługuje również sprawa pochodzenia społecznego, wieku, wyznania, narodowości, ideologii czy demoralizacji funkcjonariuszy tomaszowskiego PUBP. Problem ten jako pierwszy podjął w 2009 r. wspomniany już Grzegorz Joniec. W artykule jego autorstwa pt. *Ludzie tomaszowskiej bezpieki. Portret zbiorowy*, który ukazał się w pracy zbiorowej poświęconej PUBP w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956, autor szczegółowo opisał ten problem, opierając swoje badania naukowe na analizie 206 teczek personalnych i 37 kart ewidencyjnych z kartoteki funkcjonariuszy WUSW w Lublinie. Łącznie stanowiło to liczbę 243 funkcjonariuszy. Jednym słowem autor dokonał weryfikacji praktycznie

⁵⁵⁰ *Ibidem*, Raport dekadowy za okres od 11 III do 20 III 1947 r., s. 19-20 (według numeracji PDF).

wszystkich funkcjonariuszy pełniących w latach 1944–1956 służbę w tomaszowskim PUBP. Według moich obliczeń stan osobowy PUBP w Tomaszowie, zatrudnionych w latach 1944–1956, wynosił łącznie 251 funkcjonariuszy (nie licząc etatów sprzątaczek, kelnerek, kucharek, bibliotekarki czy pracowników ambulatorium). Ośmiu dodatkowych funkcjonariuszy nie miało znaczącego wpływu na wyraźne zmiany w ustaleniach poczynionych przez Grzegorza Jońca. Stąd też podobnie jak przy wykształceniu funkcjonariuszy, kwestię dotyczącą wymienionych wyżej zagadnień, oparłem także na jego wnioskach.

W przypadku pochodzenia społecznego około 90% funkcjonariuszy PUBP w Tomaszowie wywodziła się z rodzin chłopskich, w dużej mierze ze środowisk chłopów małorolnych i robotników folwarcznych. Grzegorz Joniec zauważa, że o przyjęciu do pracy w organach bezpieczeństwa decydował nie poziom wykształcenia, a odpowiednie pochodzenie klasowe⁵⁵¹.

Większość funkcjonariuszy przyjętych do pracy w PUBP, byli ludźmi młodymi. 75% kadry tomaszowskiej bezpieki stanowili funkcjonariusze, którzy z chwilą przyjęcia do służby znajdowali się w przedziale wiekowym pomiędzy 20 a 30 rokiem życia. Zaledwie 21 funkcjonariuszy z chwilą przyjęcia do służby miało ukończone 30, a siedmiu miało ukończone 40 lat. Zdecydowana większość tych funkcjonariuszy przyjmując się do pracy w PUBP, zadeklarowała w ankiecie wyznanie rzymsko-katolickie. Wskutek nacisków w sferze światopoglądowej zauważalny był spadek wyznania katolickiego wśród funkcjonariuszy, którzy w kolejnych ankietach deklarowali się już jako bezwyznaniowcy.

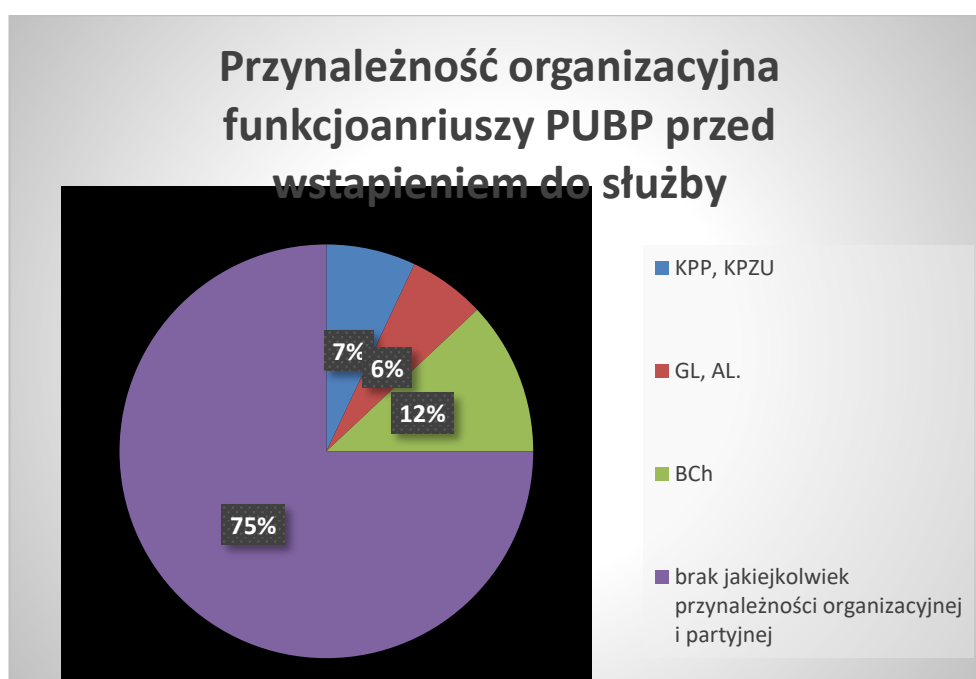
Pod względem ideologicznym zaledwie 17 funkcjonariuszy PUBP, w dołączonym do ankiety personalnej zyciorysie, zawarło informację o swojej działalności w przedwojennych organizacjach komunistycznych KPP⁵⁵² i KPZU. Według Grzegorza Jońca *o pewności ideologicznej funkcjonariusza mogła świadczyć nie tylko jego przeszłość w KPP czy udział w czerwonej milicji”, ale zwłaszcza przynależność do GL/AL w trakcie okupacji*. Na przykładzie PUBP w Tomaszowie zaledwie 14 funkcjonariuszy zadeklarowało swój udział w okresie okupacji niemieckiej w partyzantce GL/AL, choć należy zaznaczyć, że żaden

⁵⁵¹ *Ibidem*, s. 53.

⁵⁵² Komunistyczna Partia Polski – partia polityczna założona 16 XII 1918 r. w wyniku fuzji PPS–Lewica i Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy. Od 1919 r. KPP była organizacją nielegalną w Polsce. Jej głównymi założeniami było przede wszystkim dążenie do rewolucji i działalność na rzecz rządów bolszewickich w Rosji. Wchodziła w skład Kominternu. Ponadto KPP prowadziła działalność szpiegowską i sabotażowo-dywersyjną wobec państwa polskiego. Rozwiązana 16 VIII 1938 r. w trakcie wielkiej czystki w ZSRR (J. A. Reguła, *Historia Komunistycznej Partii Polski w świetle faktów i dokumentów*. Warszawa 1994; *Dokumenty Komunistycznej Partii Polski 1935–1938*, oprac. S. Ajzner, Z. Szczygielski, red. Z. Szczygielski, Warszawa 1968).

z nich nie pochodził z powiatu tomaszowskiego. W przeciwieństwie do sąsiedniego powiatu biłgorajskiego czy hrubieszowskiego na ziemi tomaszowskiej nie odnotowano w okresie okupacji niemieckiej wzmożonej działalności partyzanckiej GL. Przyczynę takiego stanu rzeczy upatruje się w działalności UPA i dokonanej akcji przesiedleńczej w powiecie zamojskim obejmującej wówczas teren byłego powiatu tomaszowskiego⁵⁵³.

Zastanawiający wydaje się fakt, że ponad 30 funkcjonariuszy powiązanych było w okresie okupacji niemieckiej z BCh. W grupie tych funkcjonariuszy znalazł się m.in. kierownik PUBP Hipolit Wojtas czy komendant gmachu PUBP Piotr Młynarczyk. Wielu z nich w krótkich odstępach czasu zwolniono z szeregów PUBP jako element niepewny.

Zdecydowana większość funkcjonariuszy tomaszowskiego PUBP mieściła się w normach przeciętnego, statystycznego pracownika zatrudnionego w organach bezpieczeństwa. Za normę tę uznawano: młody wiek, narodowość, pochodzenie społeczne, wykształcenie, wyznanie i brak doświadczenia politycznego⁵⁵⁴. Według Konrada Rokickiego *przynależność do UB nobilitowała oraz dawała szansę awansu społecznego i poczucie władzy. Były to główne powody podjęcia pracy w organach bezpieczeństwa.*

⁵⁵³ E. Olszewski, *Polska Partia Robotnicza na Lubelszczyźnie 1942–1948*, Lublin 1979 r., s. 54.

⁵⁵⁴ K. Rokicki, *Aparatu obraz własny...*, s. 27.

Ponadto, nowe doświadczenie w pracy w organach bezpieczeństwa, sprzyjało negatywnym cechom charakterologicznym⁵⁵⁵.

Z rozkazu nr 13 ministra Stanisława Radkiewicza 19 kwietnia 1945 r. powołano do życia w MBP samodzielną jednostkę organizacyjną – tzw. Wydział do Spraw Funkcjonariuszy, którego zdaniem było przede wszystkim prowadzenie postępowań w sprawach wykroczeń popełnianych przez funkcjonariuszy UB. Z czasem takowe wydziały 22 marca 1946 r. utworzono również na szczeblach WUBP⁵⁵⁶. Jednymi z najbardziej jaskrawych przejawów wykroczeń demoralizujących i moralnych funkcjonariuszy UB było bez wątpienia nałogowe pijaństwo i stosowanie niedozwolonych metod śledczych. PUBP w Tomaszowie Lubelskim nie był pod tym względem wyjątkiem na tle innych urzędów bezpieczeństwa. Spożywanie alkoholu w połączeniu z awanturnictwem (bójki, rozboje, strzelaniny, zabójstwa) w przypadku niektórych funkcjonariuszy PUBP w Tomaszowie było na porządku dziennym. Z tym problemem borykali się wszyscy kolejni kierownicy i szefowie tomaszowskiego PUBP, począwszy od 1944 r. skończywszy na 1956 r. Starania kolejnych szefów PUBP w zakresie podniesienia stanu moralnego wśród podległych funkcjonariuszy nie na wiele się zdały. Również stosowanie dość restrykcyjnych kar dyscyplinarnych nie poprawiło znacząco tej sytuacji. Jedynym wyjściem w tej sprawie było wydalenie takich funkcjonariuszy ze służby w organach bezpieczeństwa państwa.

Na przykładzie PUBP w Tomaszowie Lubelskim warto przy tej okazji odnotować przypadki demoralizacji niektórych funkcjonariuszy, których niewłaściwe prowadzenie na stałe wpisało się w działalność urzędu bezpieczeństwa. Jednym z takich był Łukasz Szwed – początkowo wartownik, a następnie komendant plutonu ochrony PUBP w Tomaszowie, który 17 września 1947 r. został zwolniony ze służby w UB po tym, jak objęto go śledztwem Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie. Zarzucano mu m.in., że w maju 1946 r. [...] będąc na rynku w Tomaszowie Lubelskim rozpoznał u obywatela Klimka konia, będącego własnością kuzyna Jana Kliszczaka, u którego banda UPA dokonała napadu rabunkowego, w czasie którego zrabowali w/w konia. Szwed w porozumieniu z byłym szefem PUBP w Tomaszowie Lubelskim (obecnie nie żyje) odebrał wspomnianego konia od obywatela Klimka i zaprowadził go do PUBP w Tomaszowie,

⁵⁵⁵ *Ibidem.*

⁵⁵⁶ J. Bednarek, *Przestępczość wśród funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa w latach 1946–1950 w ocenie Biura do spraw Funkcjonariuszy MBP*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” nr 1, Warszawa 2008, s. 141.

gdzie przebywał przez dwa tygodnie, po czym sprzedał tego konia za sumę 40.000 zł. Był to jeden z kilku zarzutów skierowanych w stronę Łukasza Szweda, któremu ostatecznie Wydział ds. Funkcjonariuszy umorzył sprawę w związku z jego zaangażowaniem na rzecz likwidacji oddziałów UPA. Wydział dodatkowo wziął pod uwagę jego pochodzenie społeczne i stan rodzinny. Pomimo że sprawy nie skierowano na drogę sądową, Łukasza Szweda zwolniono dyscyplinarnie bez odszkodowania ze służby w organach bezpieczeństwa państwa⁵⁵⁷.

Innym przykładem była postawa referenta terenowego na gminę Łaszczów, plutonowego Jana Stecia. Według raportu sporządzonego przez Wydział ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie, plut. Steć, pracując na stanowisku referenta terenowego, nawiązał szerokie znajomości z mieszkańcami kontrolowanego obszaru, z którymi spożywał alkohol w trakcie służby podważając tym sposobem autorytet organów bezpieczeństwa. Jego niewłaściwe prowadzenie się omawiane było na egzekutywie Podstawowej Organizacji Partyjnej przy PUBP w Tomaszowie Lubelskim, jednak nie przyniosło to spodziewanych rezultatów, ponieważ Jan Steć kilka dni po egzekutywie ponownie, wraz z innymi, upił się i wszczął awanturę z komendantem posterunku MO w Łaszczowie. Nie rokując perspektyw na przyszłość Jan Steć, postanowieniem Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie, został ukarany 14-dniowym aresztem zwykłym i dyscyplinarnie zwolniony ze służby w organach BP dnia 31 stycznia 1955 r. wobec braku poprawy swojego zachowania⁵⁵⁸.

Podobne zarzuty skierowano w stronę Henryka Posikaty, rachmistrza-płatnika PUBP w Tomaszowie Lubelskim. On także, według sporządzonego raportu kierownika sekcji 2 Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie por. Kazimierza Pietrzaka, spożywał duże ilości alkoholu i wszczynał awantury. Jak możemy przeczytać w raporcie, Henryk Posiada 15 maja 1954 r., będąc w stanie nietrzeźwym, *przewracał się po ulicy i porozbijał sobie twarz. Następnego dnia po tym zajściu egzekutywa POP przy tamtejszym urzędzie [tj. PUBP w Tomaszowie Lubelskim] przeprowadziła z nim rozmowę, w czasie której Posikata przyrzekał, że podobny fakt nie powtórzy się. Mimo jednak tego przyrzeczenia w kilkanaście dni później dopuścił się ponownego pijaństwa [...].* Wobec takiego zachowania Henryk Posikata został ukarany 7 dniowym aresztem zwykłym

⁵⁵⁷ AIPN Ld 098/569, Postanowienie o umorzeniu dochodzenia, s. 31–32 (według numeracji PDF).

⁵⁵⁸ AIPN Lu 0296/446, Analiza raportu kierownika PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim w sprawie ukarania 14 dniowym aresztem zwykłym i dyscyplinarnym wydaleniem z pracy w organach BP referenta terenowego plut. Jana Stecia, k. 20–21.

i wydalony dyscyplinarnie ze służby w organach BP jako funkcjonariusz, który swoim zachowaniem negatywnie wpływał na autorytet organów BP⁵⁵⁹.

Niestosowne zachowanie przejawiał także Julian Biernat, który – jak zanotowano w raporcie sporządzonym przez Wydział ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie całkowicie się skompromitował wskutek pijaństwa i niemoralnego prowadzenia się. W jego przypadku uwidoczniło się to z chwilą przeniesienia do pracy w PUBP w Chełmie, gdzie jako referent terenowy na gminę Świerże i Turka *upił się do nieprzytomności i zgubił teczkę z dokumentami wraz z pistoletem, którą to znalazł później pracownik KP PZPR. W miesiącu październiku 1953 r., wspólnie z komendantem posterunku MO Turka, pił wódkę do późna w nocy, a potem po pijanemu strzelał za furmanem o nieustalonym nazwisku. Poza tym chorąży Biernat w gromadzie Kamień pił wódkę z prezesem GS i będąc już w stanie nietrzeźwym dał pistolet służbowy temuż prezesowi, który strzelał do zapalniczki pod zakład o 1 litr wódki. Poza wymienionymi faktami ustalono, że chorąży Biernat w miesiącu październiku 1953 r. pił wódkę w gospodzie w Dorhusku z informatorem przez siebie obsługiwany. Faktem całkowitego skompromitowania się wobec tamtejszej ludności jest to, że chorąży Biernat zabił kota, którego oprawił i kazał go smażyć⁵⁶⁰.*

Problemy alkoholowe w PUBP w Tomaszowie Lubelskim obok – wyżej wspomnianych funkcjonariuszy – mieli także: Stanisław Samulak (ukarany 14-dniowym aresztem i wydalony ze służby w organach BP)⁵⁶¹; Tadeusz Sołtys (bez zezwolenia przełożonych, zaopatrzonego w broń, udał się na zabawę. Po powrocie do domu w stanie nietrzeźwym wszczął żonie awanturę, w trakcie której groził jej pistoletem. Sołtysa ukarano naganą wraz z ostrzeżeniem)⁵⁶²; Jan Oleszczuk (zaniedbał całkowicie pracę operacyjną, zaś pracując w terenie często się upijał, dlatego został usunięty z szeregów partii przez POP działającą przy PUBP w Tomaszowie Lubelskim)⁵⁶³; Stanisław Pawlikowski (na obsługiwanych przez siebie gminach Telatyn i Poturzyn dwukrotnie w maju 1954 r. w stanie nietrzeźwym strzelał z pistoletu. Został za to ukarany

⁵⁵⁹ AIPN Lu 028/1164, Analiza raportu szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim o ukaranie płatnika tegoż urzędu Henryka Posikaty siedmiodniowym aresztem zwykłym, k. 39 – 40.

⁵⁶⁰ AIPN Lu 0287/21, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Juliana Biernata, k. 23.

⁵⁶¹ AIPN Lu 0296/500, Raport dot. funkcjonariusza Stanisława Samulaka, 28 VII 1954 r., k. 35.

⁵⁶² AIPN Lu 034/22, Sprawozdanie z pracy PUBP w Tomaszowie Lubelskim za miesiąc styczeń 1953 r., 4 II 1953 r., s. 6 (według numeracji PDF).

⁵⁶³ AIPN Lu 034/23, Sprawozdanie z pracy PUBP w Tomaszowie Lubelskim za miesiąc październik 1953 r., 1 XI 1953 r., s. 202 (według numeracji PDF).

14-dniowym aresztem zwykłym)⁵⁶⁴; Ignacy Hoduń (wielokrotnie karany dyscyplinarnie za spożywanie alkoholu); Józef Kuśmirek (ukarany za pijaństwo 5-dniowym aresztem domowym); Stanisław Grzegorzewicz (ukarany 14-dniowym aresztem za wielokrotne upijanie się na służbie, a następnie dyscyplinarnie zwolniony); Jan Grzegorzcyk (także ukarany dwutygodniowym aresztem za wielokrotne upijanie się, a następnie dyscyplinarnie zwolniony).

W raporcie kontrolnym Wydziału do Spraw Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie zarówno Jan Grzegorzcyk, jak i Stanisław Grzegorzewicz, uznani zostali za nałogowych pijaków, którzy pomimo nałożonych kar i upomnień nie okazali należytej poprawy z zachowania⁵⁶⁵. Również warta odnotowania jest postawa Henryka Janickiego – w jego aktach personalnych czytamy, że *w dniu 3 stycznia 1948 r. o godzinie 17 odbyła się odprawa funkcjonariuszy PUBP w Tomaszowie, na której szef urzędu zreferował zarządzenie Ministra BP i szefa WUBP w Lublinie w sprawie nadużywania przez funkcjonariuszy BP alkoholu*. Dwie godziny po odprawie oficer śledczy Henryk Janicki wraz z referentem Michałem Dmitroczką upili się do nieprzytomności. Za powyższe obydwaj zostali ukarani pięciodniowym aresztem domowym i naganą. Zastępca szefa PUBP, Henryk Deryło został przeniesiony dyscyplinarnie do WUBP w Lublinie również w związku z pijaństwem. Bolesław Myszkowski także został ukarany pięciodniowym aresztem zwykłym z potrąceniem 50% poborów z powodu spożywania alkoholu i wszczynania awantur. *Przebywając służbowo w Bełżcu użył większą ilość alkoholu, udając się następnie do gospody ludowej, gdzie spotkawszy komendanta gminnego „SP” Wielgosza Bronisława wszczął z nim awanturę, wyjmując przy tym pistolet i mierząc do niego. Gdy Wielgosz zwrócił Myszkowskiemu uwagę, ten publicznie zaczął go wyzywać od bandytów*. Do podobnego zdarzenia z udziałem tego funkcjonariusza doszło także na zabawie tanecznej w Lubyczy Królewskiej, gdzie – będąc pod wpływem alkoholu – wszczął awanturę z uczestnikami zabawy⁵⁶⁶. W latach 1952–1954, służąc w organach bezpieczeństwa, Bolesław Myszkowski był pięciokrotnie karany dyscyplinarnie na łączną karę 46 dni aresztu zwykłego oraz naganą z ostrzeżeniem⁵⁶⁷.

⁵⁶⁴ AIPN Lu 034/25, Sprawozdanie z przeprowadzonej analizy i udzielania pomocy w pracy PUBP Tomaszów Lubelski w dniach od 18 V do 22 V 1954 r., 30 V 1954 r., s. 196 (według numeracji PDF).

⁵⁶⁵ AIPN Lu 0296/255, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Stanisława Grzegorzewicza, Raport Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie, 9 XII 1948 r., k. 19.

⁵⁶⁶ AIPN Po 061/580, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Bolesława Myszkowskiego, Rozkaz karny nr 7/52 szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 1 III 1952 r., s. 59 (według numeracji PDF).

⁵⁶⁷ *Ibidem*, Wniosek dotyczący dyscyplinarnego wydalenia z pracy w organach BP Bolesława Myszkowskiego, 13 II 1954 r., s. 78 (według numeracji PDF).

Podobny przypadek odnotowano w stosunku do Jana Oleszczuka, referenta Referatu III PUBP w Tomaszowie. Ten natomiast, po przeniesieniu z WUBP w Lublinie do Tomaszowa, dał się poznać jako funkcjonariusz nieprzestrzegający dyscypliny pracy. Realny problem z tym funkcjonariuszem był już w trakcie jego służby w lubelskim WUBP. Nie inaczej było w Tomaszowie. Tam zaledwie pół roku od podjęcia służby, 31 grudnia 1951 r. w trakcie zabawy sylwestrowej w Tomaszowie będąc w stanie nietrzeźwym wszczął awanturę. Zajście obserwował drugi z funkcjonariuszy, jego przełożony Czesław Różański, który podszedł do Oleszczuka i zwrócił mu uwagę, aby ten udał się z nim do domu. W odpowiedzi *Oleszczuk będąc w stanie nietrzeźwym polecenia przełożonego nie wykonał, a ppor. Różańskiego przy obecności cywilów uderzył go dwa razy ręką w twarz. Różański mówiąc, że ma do czynienia z pijanym a chcąc nie dopuścić do awantury, powrócił do PUBP, polecając dyżurnym urzędu Kochanowi i Myszkowskiemu, by z zabawy zabrali Oleszczuka, lecz ten stawiał opór, na skutek czego przymusem zabrali go ze sobą. W drodze do urzędu Oleszczuk uderzył kilka razy ręką idącego Kochana. Na dyżurce urzędu Oleszczuk z dyżurnym ponownie wszczął awanturę, nie chcąc iść do aresztu, lecz pod przymusem fizycznym osadzono go w areszcie. Za ten czyn Józef Oleszczuk ukarany został 14-dniowym aresztem zwykłym z ostrzeżeniem na przyszłość, że w razie powtórzenia takiego czynu, w stosunku do jego osoby będą wyciągnięte daleko idące sankcje karne*⁵⁶⁸.

Dwa lata później, 28 stycznia 1954 r. w sporządzonej charakterystyce służbowej Jana Oleszczuka czytamy: *wymieniony w ostatnim okresie został wyrzucony z szeregów partii za chuligańskie zachowanie się w terenie. Ponieważ czynione metody wychowawcze przez tutejszą POP nie przyniosły żadnych rezultatów. Będąc służbowo w terenie upijał się do nieprzytomności, wszczywał awantury z miejscową ludnością, jak i funkcjonariuszami MO, przez co podważał autorytet i dobre imię członka partii i pracownika BP. Były wypadki, że wymieniony będąc w stanie nietrzeźwym zgubił broń służbową, pistolet TT, który znaleziony był przez osoby drugie (...). Wymieniony w ten sposób postępował systematycznie. POP przy tutejszym urzędzie kilkanaście razy czyniła prośby zlikwidowania takiego stanu i dla tego jego sprawa była tematem obrad POP – nie przyniosło to jednak żadnego rezultatu. W końcu wymienionego wykluczono z szeregów partyjnych jako element niepoprawny, przypadkowy, który jedynie zaśmiecał szeregi*

⁵⁶⁸ AIPN Lu 0296/408, Raport z Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie w sprawie przeprowadzonego dochodzenia przeciwko Janowi Oleszczukowi, 29 II 1952 r., k. 27–28.

partyjne. 7 stycznia 1954 r. na wniosek szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim, Jan Oleszczuk został dyscyplinarnie zwolniony z pracy w organach bezpieczeństwa⁵⁶⁹.

W tym okresie podobne zachowanie odnotowano w stosunku do referenta terenowego Stanisława Pawlikowskiego, którego ukarano 14-dniowym aresztem zwykłym i zwolnieniem ze służby w związku nagannym zachowaniem. W prowadzonym postępowaniu Wydział ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie zarzucił mu postawę podważającą autorytet organów BP, między innymi 2 maja 1954 r. [...] *będąc służbowo w miejscowości Nowosiółki wprowadził się w stan nietrzeźwy wspólnie z pracownikami PGR, z którymi udał się na zabawę ludową w Nowosiółkach, gdzie wywołał awanturę strzelając z pistoletu służbowego*. Innym razem 19 maja 1954 r., *będąc w służbowo w terenie udał się do nauczyciela Adolfa Czwanika, z którym wprowadził się w stan nietrzeźwy, a następnie idąc drogą [...] Pawlikowski wy dobył pistolet strzelając kilkakrotnie w kierunku izolatorów znajdujących się na słupach telegraficznych*⁵⁷⁰.

Warto przy tej okazji nadmienić także nagminne spożywanie alkoholu przez Henryka Deryło (niejednokrotnie upijał się z szefem urzędu Władysławem Antoniakiem i podległymi funkcjonariuszami). Przyczyniło się do znacznego złagodzenia dyscypliny wewnętrznej i ogólnej destabilizacji urzędu, co zresztą wykazała przeprowadzona narada egzekutywy Komitetu Wojewódzkiego PZPR Lublinie. Powyższe przykłady są tylko kilkoma z wielu i można uznać je za standardową przypadłość nie tylko funkcjonariuszy tomaszowskiego UB. Kara 7- lub 14-dniowego aresztu w połączeniu z naganą za upicie się na służbie lub przyście do pracy w stanie nietrzeźwym była zazwyczaj karą typową do zaistniałej sytuacji, a zarazem niewspółmierną do popełnionych czynów.

Ukarani funkcjonariusze po tym okresie wracali zazwyczaj na swoje dotychczasowe miejsca pracy lub byli przeniesieni do służby do innego PUBP. Problem pojawiał się, gdy spożycie alkoholu miało bezpośredni wpływ na zachowanie funkcjonariusza, który –nietrzeźwy– dokonywał czynów nagannych bądź haniebnych. Również i ta przypadłość wśród funkcjonariuszy UB nie była niczym nadzwyczajnym. Takich przypadków w PUBP w Tomaszowie Lubelskim odnotowano sporo. Warto odnotować dość głośną sprawę zabójstwa intendenta-płatnika Michała Wacka. Do morderstwa doszło 1 września 1950

⁵⁶⁹ *Ibidem*, Charakterystyka służbowa Jana Oleszczuka, 21 I 1954 r., k. 31–32; Pismo Naczelnika Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie do szefa WUB w Lublinie w sprawie Jana Oleszczuka, 18 XII 1953 r., k. 32–33.

⁵⁷⁰ AIPN Lu 0296/422, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Stanisława Pawlikowskiego, Analiza rozkazu karnego, 27 VII 1954 r. s. 39–40.

r. na obrzeżach Tomaszowa. Ciało funkcjonariusza znaleziono dzień później na drodze do wsi Rogóżno w odległości 1,5 kilometra od Tomaszowa⁵⁷¹.

Zabójstwo zostało dokonane przez dwóch funkcjonariuszy PUBP w Tomaszowie – wartownika Jana Celińskiego i referenta Referatu III, Stefana Czernieca, którzy działając pod wpływem alkoholu zadali Wackowi śmiertelne ciosy nożem. Powodem zbrodni okazały się klucze do kasy tomaszowskiego PUBP, którymi dysponował zamordowany. Po uzyskaniu kluczy sprawcy planowali obrabować kasę i zdobyć pieniądze na alkohol. Dzień później sprawę rozwikłania morderstwa przejął Wydział do Spraw Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie⁵⁷².

O stosowaniu niedozwolonych metod śledczych przez funkcjonariuszy urzędu bezpieczeństwa wiemy za sprawą wicedyrektora Departamentu X MBP, Józefa Światły, który – po swojej ucieczce na zachód 5 grudnia 1953 r. – ujawnił na antenie rozgłośni Radia Wolna Europa w cyklu „Za kulisami partii i bezpieki” wiele informacji przedstawiających prawdziwe oblicze aparatu represji PRL. Dzięki jego relacjom na światło dzienne zaczęły wychodzić sprawy obnażające dotychczasową działalność organów bezpieczeństwa, w tym stosowanie niedozwolonych metod śledczych. W tej kwestii stosowano wzorce wypracowane przez Czekę, GPU i NKWD⁵⁷³.

Stosowanie niedozwolonych metod śledczych nie było wynikiem żadnej regulacji prawnej czy wewnętrznej instrukcji. Była to praktyka powszechnie używana w resorcie MBP. *Przymus fizyczny w toku śledztwa* – jak stwierdził Józef Dusza, jeden z oficerów śledczych MBP – *był powszechnie stosowany przez wszystkich oficerów śledczych. Nie było*

⁵⁷¹ AIPN Lu 04/369, Meldunek dotyczący zabójstwa płatnika PUBP w Tomaszowie Lubelskim – Michała Wacka, w dniu 1 IX 1950 r., k. 3.

⁵⁷² W tej sprawie nadzorujący dochodzenie z ramienia Wydziału do spraw Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie ppor. Henryk Świtakowski i ppor. Marian Sędlak udali się do PUBP w Biłgoraju celem sprawdzenia, czy na kontrolowanym przez nich terenie nie ukrywa się podejrzany o zabójstwo Stefan Czerniec. Wówczas podejrzewano, że może on przebywać w zabudowaniach rodzinnych swojej żony w podbiłgorajskiej wsi Sól. Przypuszczenia funkcjonariuszy okazały się prawdziwe. Podejrzany wraz z żoną znajdował się wówczas w zabudowaniach. Na wezwanie do poddania się Czerniec sięgnął po broń i zaczął strzelać w stronę funkcjonariuszy. Wywiązała się strzelanina w wyniku której ciężko ranni zostali Czerniec i jego żona. Obydwoje zostali przewiezieni do Szpitala Powiatowego w Biłgoraju. Po upływie 6 godzin wskutek rany postrzałowej brzucha zmarła żona. On zaś, pomimo ran postrzałowych głowy, za zgodą lekarza został doprowadzony na przesłuchanie przez funkcjonariuszy Wydziału do spraw Funkcjonariuszy. W toku trwającego przesłuchania kategorycznie zaprzeczał brania udziału w morderstwie Michała Wacka. Ostatecznie jednak 8 IX 1950 r. przyznał się do dokonania wraz z Janem Celińskim zabójstwa. Dwa dni później 10 IX 1950 r. Stefan Czerniec skarżąc się na usilne bóle głowy został ponownie przewieziony do szpitala w Biłgoraju, gdzie zmarł. Do zabójstwa w toku prowadzonego dochodzenia przyznał się także Jan Celiński (Postanowienie o umorzeniu śledztwa z dnia 31 I 1951 r. przeciwko funkcjonariuszom PUBP w Tomaszowie Lubelskim podejrzany o zabójstwo Wacka Michała buchaltera tegoż urzędu, oprac. G. Joniec [w:] *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*, red. G. Joniec, Lublin 2009, AIPN Lu 0296/208, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Stefana Czerniec).

⁵⁷³ M. Bombicki, *AK i WiN przed sądami specjalnymi*, Poznań 1993, s. 23.

*ani jednego oficera, który by tego nie robił. [...] bicie odbywało się rękami lub gumą, przede wszystkim w siedzenie i pięty. Te i inne formy przymusu znane były i stosowane od samego początku*⁵⁷⁴.

Wzorce te dość szybko przejęły także agendy terenowe UB. Tomaszów Lubelski nie był pod tym względem przypadkiem odosobnionym. Po prostu na przyzwolenie bicia w trakcie śledztwa była zgoda najwyższych władz PRL. Doskonałym przykładem takiego usposobienia w tomaszowskim UB był starszy referent Referatu III Józef Tereszczuk, cieszący się dobrą opinią swoich przełożonych *jako operatywny pracownik odznacza się odwagą, oddaniem i zamiłowaniem do pracy. Dnia 9 VII 1946 r. w czasie przeprowadzonej operacji we wsi Wolica–Brzozowa, gmina Komarów, z odległości 500 m. zastrzelił od dawna poszukiwanego bandytę i dowódcę plutonu organizacji WiN. Mimo że jeszcze kilku pracowników UB strzelało za uciekającym bandytą z bliższej odległości, bandyta zdołałby jeszcze uciec gdyby nie zimna krew i zdecydowanie Tereszczuka. Za ten czyn 17 lipca 1947 r. został objęty wnioskiem odznaczeniowym kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim, Czesława Cyglera. Oprócz tego wydarzenia Tereszczuk zasłynął w tomaszowskim UB przede wszystkim jako ten, który stosował przymus fizyczny wobec zatrzymanych osób. Z czasem jego postawa względem przesłuchujących stała się na tyle bezwzględna, że także on sam nie mógł już dłużej być tolerowany przez kierownictwo PUBP w Tomaszowie. 28 listopada 1949 r. Wydział do spraw funkcjonariuszy WUBP w Lublinie aresztował Tereszczuka, którego podejrzewano o stosowanie niedozwolonych metod śledczych w stosunku do zatrzymanego Antoniego Plizgi*⁵⁷⁵.

W toku przeprowadzonego dochodzenia i śledztwa ustalono, że 23 grudnia 1948 r. pod zarzutem dokonania zabójstwa Augustyna Wnuka oraz nielegalnego posiadania broni i napadów rabunkowych aresztowany został wspomniany Antoni Plizga, którego następnie umieszczono w areszcie PUBP w Tomaszowie do dyspozycji Referatu III. W czasie swojego pobytu w areszcie Antoni Ślizga kilkakrotnie był wzywany na przesłuchania, w których brał udział Józef Tereszczuk wraz z innymi funkcjonariuszami: Henrykiem Janickim, Aleksandrem Nowosadem, Janem Korobiejnikowem i Tadeuszem Kubiszynem. Wszyscy wymienieni funkcjonariusze w trakcie przesłuchania stosowali wobec Plizgi niedozwolone metody śledcze polegające na biciu po głowie, plecach, piętach i całym ciele. Pobijany Plizga na skutek odniesionych ran stracił przytomność i miał

⁵⁷⁴ S. Marat, J. Snopkiewicz, *Ludzie bezpieczeństwa*, Warszawa 1990, s. 13.

⁵⁷⁵ AIPN Lu 20/96, Akta sprawy WSR w Lublinie dot. Józefa Tereszczuka, Postanowienie o pociągnięciu do odpowiedzialności karnej Józefa Tereszczuka, 23 II 1950 r., k. 49.

uszkodzoną prawą rękę. Według protokołu przesłuchania świadka, Tadeusza Kulika, który wówczas siedział w jednej celi z Antonim Plizgą, czytamy: *wchodząc do celi zastałem Antoniego Plizgę leżącego, ponieważ nie mógł siedzieć ani chodzić, na nogach w ogóle nie mógł stać, gdy wstawał za swoją potrzebą to ja z Łachem musiałem go trzymać za rękę. Prawa ręka bez przerwy mu się trzęsła [...] Na zapytanie moje, co mu jest, dlaczego nie może chodzić i trzęsie mu się ręka Plizga odpowiedział, że podczas przesłuchania jeden z pracowników UB uderzył go kolbą od karabinu czy też drewnem w plecy i od tej pory trzęsie mu się ręka, następnie był bity po piętach, tak, że obecnie nie może chodzić. W dalszej rozmowie Plizga opowiadał mi, że we trzech kopali go w żołądek, wieszali go na szalu a puścili go dopiero, gdy z ust poczęła iść mu ślina*⁵⁷⁶.

Przesłuchany w tej sprawie został także lekarz tomaszowskiego UB – Mieczysław Pietraszkiewicz, który kilkakrotnie badał osadzonego w areszcie PUBP Antoniego Plizgę. W badaniach, poza chronicznym drżeniem prawej ręki, nie zauważył u osadzonego jakichkolwiek obrażeń skórnych. Mieczysława Pietraszkiewicza przyjęto do pracy w UB 1 stycznia 1948 r. Sekcja 2 Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie także wobec niego prowadziła dochodzenie, jednak w zupełnie innej sprawie. Chodziło o to, że Pietraszkiewicz przyjmując się do pracy w PUBP w Tomaszowie zataił w ankiecie personalnej działalność teścia i dwóch braci. Jego teść do 1939 r. był w Wilnie funkcjonariuszem policji państwowej. W 1941 r. wraz z żoną został wywieziony w głąb ZSRR, gdzie we wrześniu 1941 r. wstąpił do armii Andersa, w której awansował do stopnia sierżanta. W 1949 r. przedostał się do Anglii, skąd tego samego roku powrócił do Tomaszowa, gdzie pracował na stanowisku rachmistrza PRN. Według UB był wrogo ustosunkowany do władzy ludowej. Podobną drogę przeszedł jeden z braci – Feliks, który także walczył w szeregach armii Andersa, następnie przedostał się do Anglii, gdzie mieszkał, drugi z braci, Kazimierz. Ten natomiast pełnił w okresie okupacji niemieckiej funkcję kwatermistrza przy sztabie wieleńskiego inspektoratu AK. Za działalność konspiracyjną w ramach inspektoratu, 8 września 1950 r. wyrokiem WSR w Warszawie, został skazany na 15 lat więzienia. Ponadto Mieczysławowi Pietraszkiewiczowi zarzucono w dochodzeniu zatajenie przyjęcia na leczenie członka II inspektoratu zamojskiego AK, Józefa Orłowskiego. Zatajenie tych spraw przez Pietraszkiewicza było przyczyną jego

⁵⁷⁶ *Ibidem*, Protokół przesłuchania świadka Tadeusza Kulika, 28 I 1950 r., k. 33–34.

dyscyplinarnego zwolnienia bez odszkodowania ze służby w organach bezpieczeństwa 31 stycznia 1953 r. Uznano go wówczas za osobę politycznie niepewną⁵⁷⁷.

Wracając do sprawy Józefa Tereszczuka – on sam, jak i inni funkcjonariusze podejrzani w sprawie, nie przyznali się do zarzucanych czynów. Śledztwo w jego sprawie zakończono 24 lutego 1950 r. sporządzeniem aktu oskarżenia. Prowadzący sprawę oficer śledczy WUBP w Lublinie, Marian Sędlak, oskarżył Józefa Tereszczuka o stosowanie niedozwolonych metod śledczych w stosunku do wymienionego Antoniego Plizgi oraz o niewywiązywanie się z narzuconych obowiązków służbowych. Zarzucono mu także chaotyczność i niedbalstwo w pracy, niewykonywanie rozkazów przełożonych i spożywanie alkoholu w godzinach pracy⁵⁷⁸.

Oprócz sprawy Antoniego Plizgi, Józef Tereszczuk – według raportu Wydziału do spraw Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie posądzony był także o stosowanie przemocy wobec zatrzymanych w Wasylowie Wielkim (w powiecie tomaszowskim) członków UPA: Stanisława Muchy, Franciszka Ożoga, Mikołaja Kowalika, Filipa Szewczuka i Anny Depy. Według sporządzonego raportu Wydziału do spraw Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie z 22 grudnia 1949 r.: *Józef Tereszczuk polecił Stanisławowi Musze położyć się na podłodze i razem z Mieczysławem Kijką i majorem Szejnem z WP bili tegoż kijami po całym ciele. Po pewnym czasie ściągnięto z Muchy odzież i bito go po gołym ciele (...). Bicie takie według świadka trwało około dwóch godzin, wskutek czego Mucha stracił chwilowo przytomność. W dniu 18 listopada 1946 r. Mucha Stanisław (...) został odwieziony do PUBP w Tomaszowie Lubelskim, gdzie po upływie kilku dni zmarł w areszcie tamtejszego urzędu wskutek odniesionych obrażeń cielesnych. Przesłuchany na powyższe okoliczności świadek, Anna Depa, w całej rozciągłości potwierdziła fakty bicia Muchy. Zeznała również, że w podobny sposób postępowali i z nią, i innymi zatrzymanymi przez funkcjonariuszy PUBP⁵⁷⁹.*

Dnia 28 lutego 1950 r. postanowieniem WPR w Lublinie zatwierdzono akt oskarżenia wobec Józefa Tereszczuka, który następnie skierowano do WSR w Lublinie. Ponad dwa tygodnie później, 16 marca 1950 r. wyrokiem WSR w Lublinie skazano Józefa Tereszczuka na łączną karę pięciu lat pozbawienia wolności i degradację do stopnia

⁵⁷⁷ AIPN Lu 0298/2, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Mieczysława Pietraszkiewicza, Pismo szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim do naczelnika Wydziału Personalnego WUBP w Lublinie, 19 XII 1951 r., k. 33–35.

Ibidem, Raport Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie, 30 XII 1952 r., k. 37–38.

⁵⁷⁸ AIPN Lu 20/96, Akta oskarżenia przeciwko Józefowi Tereszczukowi, 24 II 1950 r., k. 54.

⁵⁷⁹ AIPN Lu 0296/535, Raport Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie w sprawie Józefa Tereszczuka, 22 XII 1947 r., k. 46–47.

szeregowego UB. w uzasadnieniu do wyroku czytamy: *na rozprawie sądowej oskarżony nie przyznał się do zarzucanych czynów, wyjaśniając, że Plizgi Antoniego w ogóle nie był [...] Przy wymiarze kary sąd wziął pod uwagę z jednej strony dotychczasową niekaralność oskarżonego, jego stosunki rodzinne, a z drugiej strony brak skruchy, szkodę wyrządzoną świadkowi Antoniemu Plizdze i okoliczność, że przez systematyczne niedbalstwo utrudniał należyte prowadzenie referatu. Uwzględniając ponadto służbową charakterystykę oskarżonego sąd wymierzył mu karę za poszczególne przestępstwa, jak i karę łączną współmierną do czynów*⁵⁸⁰. Po ponad 2,5 roku od wyroku skazującego, 19 listopada 1952 r. po kilkukrotnych prośbach pisanych do różnych instytucji – w tym do prezydenta Bolesława Bieruta⁵⁸¹ – Józef Tereszczuk postanowieniem WSR w Lublinie, został warunkowo zwolniony z odbycia reszty zasądzonej kary więzienia i wypuszczony na wolność⁵⁸².

Poza Józefem Tereszczukiem niedozwolone metody śledcze w PUBP w Tomaszowie Lubelskim stosował także Józef Małysz, referent Referatu III. Zanim przeniesiono go do pracy w PUBP w Tomaszowie, to wcześniej służył w PUBP w Radzynie Podlaskim, gdzie dał się poznać jako funkcjonariusz bezwzględny. Będąc pracownikiem tamtejszego Referatu III dopuścił stosowania przemocy fizycznej i tortur na aresztowanych za nielegalne posiadanie broni i dokonywanie napadów rabunkowych: Tadeuszu Zającu, Kazimierzu Sadowskim, Edwardzie Bieleckim i Józefie Żapczuku stosowanie przemocy fizycznej i tortur. Sprawą aresztowanych zajął się Wydział ds. Funkcjonariuszy WUBP i WPR w Lublinie. W raporcie sporządzonym przez Wydział ds. Funkcjonariuszy z dnia 1 grudnia 1949 r. czytamy: *wymienieni przesłuchani przez WPR w Lublinie i Wydział ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie stwierdzili, że Małysz Józef [...] stosował wobec nich różnego rodzaju tortury [...]. W czasie przesłuchania stosował prąd za pomocą maszyny elektrycznej, od której przewody okręcał na palcach rąk. Na skutek działania prądu w/w Tadeusz Zajęc doznawał porażenia i dreszczy. Sadowski Kazimierz podaje również, że w podobny sposób znęcał się nad nim Małysz w czasie przesłuchania. Ponadto Sadowski zeznaje, że gdy powyższe metody nie podziałały na niego, Małysz związał mu ręce i nogi, wkładając kij pomiędzy kolana i w tej pozycji powieszono go na drągu w rogu pokoju, przy*

⁵⁸⁰ AIPN Lu 20/96, Wyrok WSR w Lublinie w sprawie Józefa Tereszczuka, 16 III 1950 r., k. 77.

⁵⁸¹ Bolesław Bierut vel Rutkowski vel Birkowski ps. „Iwaniuk”, „Janowski”, „Tomasz” (1892–1956), współpracownik NKWD. W latach 1944–1947 prezydent KRN, a następnie w latach 1947–1952 prezydent Polski „ludowej”. W latach 1948–1956 pełnił stanowiska przewodniczącego KC PZPR, premiera i I sekretarza KC PZPR (F. Musiał, *Polityka czy sprawiedliwość?. Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946–1955)*, Kraków 2005, s. 33.

⁵⁸² *Ibidem*, Wyciąg ze wspólnego protokołu posiedzenia niejawnego WSR w Lublinie, 19 XI 1952 r. k. 116.

*czym bito go w pięty. Po pewnym czasie włożono mu rurkę w nos, przez którą pompowano mu wodę do żołądka*⁵⁸³.

Nie inaczej było z chwilą przeniesienia Małysza do pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim, gdzie także został referentem Referatu III. W tym samym raporcie dalej czytamy: *14 sierpnia 1949 r. Józef Małysz, jako funkcjonariusz PUBP w Tomaszowie, wziął na przesłuchanie zatrzymanego Wawrzyńca Kostrzelca. Po wprowadzeniu go do pokoju polecił mu położyć się na podłodze, [...] a następnie gumą począł go bić po całym ciele. Z powodu bicia zatrzymany zaczął krzyczeć, wskutek czego przybiegł pełniący w tym czasie obowiązki oficera inspekcyjnego Emil Gałamaga, który wchodząc do pokoju, gdzie przesłuchiwał zatrzymanego Małysz, zastał płaczącego Kostrzelca*⁵⁸⁴.

Józef Małysz nie przyznał się do zarzucanych czynów. Fakty jednak były bezsporne. Wydział ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie uznał go winnym dopuszczania się bicia i znęcania się nad zatrzymanymi. Pomimo kilkakrotnych prób upominania przez przełożonych w dalszym ciągu dopuszczał się przestępstw tego typu. Józef Małysz został zatrzymany i osadzony w areszcie 28 listopada 1948 r. zgodnie z postanowieniem WUBP w Lublinie. Jego sprawę skierowano następnie na drogę sądową. 30 listopada 1949 r., zgodnie z orzeczeniem Wydziału ds. Funkcjonariuszy, zwolniono go ze służby w organach bezpieczeństwa bez odszkodowania⁵⁸⁵.

Wydział ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie, analizując powyższą sprawę, wniósł 16 lutego 1950 r. do szefa WUBP w Lublinie prośbę Józefa Małysza o przywrócenie do pracy w UB, co nastąpiło 1 marca 1950 r. Na korzyść Małysza przemawiał wówczas fakt jego pobytu w areszcie w okresie od 28 listopada 1949 r. do 15 lutego 1950 r., umorzenie przez WPR w Lublinie jego sprawy i nie skierowanie jej na drogę sądową, a także młody wiek. Ponadto uznano, że torturowane przez niego osoby wywodziły się z elementów wrogich, zaś jego postępowanie względem nich wynikało z nieświadomości i chęci udowodnienia im winy w toku śledztwa.

Po ośmiomiesięcznej pracy w WUBP w Lublinie 1 listopada 1950 r. Józefa Małysza przeniesiono do pracy w UB na terenie województwa opolskiego. Służył w PUBP w Głubczycach i Strzelcach Opolskich, gdzie pełnił funkcję starszego referenta Referatu

⁵⁸³ AIPN Wr 0126/341, Raport Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie, 1 XII 1949 r. s. 45.

⁵⁸⁴ *Ibidem*, s. 45.

⁵⁸⁵ *Ibidem*, s. 46.

Ochrony Fabryki Obuwia w Otmęcie. 30 kwietnia 1952 r. został ponownie zwolniony dyscyplinarnie z pracy w organach bezpieczeństwa państwa⁵⁸⁶.

Pobyty i przesłuchanie w PUBP podobnie wspominał po latach współpracownik oddziału „Burty” i „Mogilki”, Mieczysław Rachański z Nedeżowa: *Po aresztowaniu przez UB zostałem przewieziony do Tomaszowa. Ubrany byłem w przyzwoite spodnie i mundur, które to zostały bestialsko ze mnie zdarte, a przyodziany zostałem w cuchnące i podarte ciuchy. Tutaj też od pierwszej chwili [...] zostałem wzięty na warsztat i obróbkę przez funkcjonariuszy UB. Oskarżony zostałem o przynależność do AK, nielegalne posiadanie broni, odchylenie się od służby wojskowej i uczestnictwo i organizowanie tajnych zebrań [...]. Przedstawiono mi do podpisu protokół, kiedy odmówiłem, bito mnie kablami elektrycznymi oraz szczepami drewna długości około 60 cm służącymi do palenia w piecach, gdy i to nie dawało rezultatów, wiązano mnie na tzw. pal, przekładając jedno drewno pod kolanem i wiążąc nad nim oburącz wyciągnięte ręce, następnie bito do utraty przytomności, podstawiając ponownie do podpisania protokół.* Według Mieczysława Rachańskiego jednym z przesłuchujących był ówczesny oficer śledczy PUBP w Tomaszowie, Jan Leluch⁵⁸⁷.

Z kolei Czesław Brzezicki, aresztowany pod zarzutem działalności w AK, 19 października 1944 r. w wyniku akcji obławnej tomaszowskiego PUBP i NKWD, tak zrelacjonował swój pobyt i śledztwo w tamtejszym urzędzie: *W więzieniu w UB w Tomaszowie przebywałem przez sześć dni. W tym czasie byłem przesłuchiwany przez oficera NKWD Pilipienkę, szefa UB Żebrunia oraz jego zastępcę Głowackiego. W czasie przesłuchania stałem przy ścianie, a Pilipienko strzelał do mnie nad głowę w ścianę. Przez Żebrunia i Głowackiego byłem bity po głowie, twarzy i popychany. Kilka razy wzywano dwóch oprawców, którzy zarzucali mi płaszcz wojskowy na głowę i po zdjęciu butów bito w pięty pałkami gumowymi. Piątego dnia w czasie przesłuchania dostałem krwotoku z ust i nosa. Cały ten czas przebywałem w ciemnej mokrej piwnicy [...]. Po kilku dniach spędzonych w celi więzienia tomaszowskiego PUBP, Czesław Brzezicki został przewieziony do zamku lubelskiego, skąd 9 listopada 1944 r. zabrano go na rozprawę sądową. Tego samego dnia wyrokiem WSR w Lublinie został skazany na karę śmierci,*

⁵⁸⁶ AIPN Wr 0126/341, Raport po przeprowadzeniu dochodzenia w sprawie przeciwko Józefowi Małyszowi, 25 IV 1952 r. s. 58–66 (według numeracji elektronicznej).

⁵⁸⁷ M. Rachański, *Wspomnienia*, b.d., rkps, s. 1–2 (kopia w zbiorach autora).

zamienioną po piętnastu dniach pobytu w celi śmierci – decyzją marszałka Michała Roli-Żymierskiego na 10 lat. Wyrok odbywał w więzieniu we Wronkach⁵⁸⁸.

Podobnie swój pobyt w więzieniu zapamiętał Jerzy Hłasko, który siedząc w celi PUBP w Tomaszowie kilkakrotnie był przesłuchiwany przez miejscowych funkcjonariuszy – Jana Lelucha, Hipolita Wojtasa i doradcę sowieckiego przy PUBP kapitana Pilipienkę. W celu jak to określił – *rozwiązłości języka* wobec jego osoby, w przesłuchaniach stosowano tzw. *dotatkowe argumenty w postaci jednometrowej długości gumy o przekroju 1x1 cm. [...] operowany byłem w pozycji stojącej przy ścianie i w unoszoną kolejno obnażoną stopę byłem bity przez stojącego obok oprawcę. [...] Gdy ta metoda nie przyniosła oczekiwanych skutków, musiałem, po opuszczeniu spodni, położyć się plecami do góry. Po unieruchomieniu rąk i nóg zacząłem takimi gumami otrzymywać razy w oba pośladki. [...]*⁵⁸⁹.

Aresztowany w czerwcu 1946 r. członek WiN, Roman Ulanowski, wspominał: *śledztwo w naszej sprawie trwało około miesiąc. Prowadzącym był oficer śledczy Edward Maryńczak⁵⁹⁰, który sporządził akt oskarżenia. Nie wiem jak Słoboda, ale ja i Krzaczkowski byliśmy w śledztwie torturowani. Ja przez ten miesiąc byłem przesłuchiwany prawie codziennie w dzień i nocy. Przesłuchiwał mnie za każdym razem wspomniany Maryńczak, ale zawsze towarzyszyli mu inni funkcjonariusze (...). Maryńczak pytał mnie o strukturę organizacji, nazwiska członków, źródło pochodzenia pieczętki i materiałów wybuchowych, które UB znalazło w czasie przeszukania mojego mieszkania [...]. Na ogół bił mnie Edward Maryńczak. On m. in. kopał mnie nogami po całym ciele, bił takim kablem po stopach, ciągnął mnie za nogi po bardzo szorstkim betonie zdzierając skórę z pleców. Z kolei przesłuchiwany w tej samej sprawie Marian Krzaczkowski*

⁵⁸⁸ Cz. Brzezicki, *Relacja z przesłuchań w czasie mojego pobytu w więzieniu UB w Tomaszowie Lubelskim i na zamku w Lublinie oraz Wronkach*, 23 II 1993 r. mps (kopia w zbiorach autora).

⁵⁸⁹ J. Hłasko, *Wspomnienia żołnierza tomaszowskiej Armii Krajowej*, „Rewizje Tomaszowskie”, 8 IV 1994 r.

⁵⁹⁰ Według zapisu znajdującego się w Izbie Pamięci Terroru Komunistycznego w Tomaszowie Lubelskim: *Wspomniany Edward Maryńczak na przełomie października i listopada 1949 r. próbował wymusić na małżeństwie z terenu powiatu biłgorajskiego złożenie nieprawdziwych zeznań, które dotyczyły próby kradzieży słoniny przez nieznaną sprawców. W stosunku do mężczyzny zastosował bicie kijami po plecach, głowie, nogach, wieszanie na kiju i bicie gumową pałką w pięty, skakanie w podkutych butach po klatce piersiowej i bicie po twarzy. W stosunku do kobiety, która była w czwartym miesiącu ciąży, stosowano bicie linijką i gumową pałką po całym ciele. Dwa miesiące po śledztwie urodzone dziecko, a krótko potem jego matka zmarła. W stosunku do innych, w sprawie próby kradzieży, Maryńczak i jeden z jego współpracowników użyli podobnych do opisywanych wyżej metod, a dodatkowo zastosowali zakładanie przesłuchiwanym maski przeciwgazowej i odcinanie dopływu powietrza.*

wspominał: *bito mnie po nogach i plecach gumą z zalanym w środku metalem [...] przypalano papierosami, wyrywano w środku nocy na niekończące się przesłuchiwanie*⁵⁹¹.

Obok wykazanej przemocy kolejną formą patologii lub kontrowersji, które dopuszczali się funkcjonariusze PUBP w Tomaszowie Lubelskim były kradzieże. Za powyższe starszy referent sekcji WzB, Henryk Jaremek, został dyscyplinarnie zwolniony z pracy w organach bezpieczeństwa z powodu skierowania sprawy do WSR w Lublinie. W raporcie kontrolnym z dochodzenia przeprowadzonego przez Wydział do spraw Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie, Henrykowi Jaremkowi zarzucono, że 25 listopada 1946 r. jako dowódca grupy operacyjnej wraz z grupą członków ORMO, brał udział w operacji w celu aresztowania podejrzanych osób. [...] *Jako dowódca – czytamy w raporcie „podżegał członków swej grupy do rabunków w terenie, oświadczając takowym, iż podczas operacji, kto zechce, będzie mógł zaopatrzyć się w terenie na zimę w odzież itp. [...] operacja miała charakter wyłącznie tylko rabunkowy, ponieważ zamiast wykonywać zadania służbowe, uczestnicy operacji chodzili po gospodarstwach i rabowali wszelkie rzeczy, jakie tylko wpadły im w ręce, zaś Jaremek jako dowódca, widząc czyny swoich podwładnych, żadnych przeszkód w tym im nie czynił, a nawet sam tego dokonywał [...] pomimo tego, iż do w/w Jaremkę zgłaszała się ludność cywilna ze skargami o popełnionych nadużyciach przez podległych mu ludzi, co też ten ostatni na powyższe skargi nie reagował w ogóle*⁵⁹². Ze względu na brak wyroku WSR w Lublinie nie jesteśmy w stanie ustalić, na jaką karę więzienia został łącznie skazany Henryk Jaremek.

Inny funkcjonariusz – Józef Kuśmirek – został dyscyplinarnie zwolniony z pracy w organach bezpieczeństwa 15 września 1949 r. w związku z dwukrotnym przywłaszczeniem pieniędzy przeznaczonych na opłatę polecenia służbowego. W śledztwie Kuśmirek przyznał się do zarzucanych czynów. Wyrokiem WSR w Lublinie z 19 listopada 1949 r. został skazany na 2 lata więzienia i zwrot przywłaszczonych pieniędzy służbowych. W uzasadnieniu wyroku możemy przeczytać, że w maju 1949 r. *będąc referentem PUBP w Tomaszowie pobrał od buchalterki tegoż urzędu kwotę 140.670 zł., celem uregulowania należności, którą winien był PUBP w Tomaszowie Lubelskim urzędowi pocztowemu. Oskarżony w dniu otrzymania pieniędzy, polecenia służbowego nie wykonał. Powrócił do PUBP i schował pieniądze w swoim biurku, a następnie wyjechał na trzydniową podróż służbową. Po*

⁵⁹¹ Izba Pamięci Terroru Komunistycznego w Tomaszowie Lubelskim. Zeznania Romana Ulanowskiego i Mariana Krzaczkowskiego.

⁵⁹² AIPN Lu 0296/277, Raport naczelnika Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie w sprawie Henryka Jaremkę, k. 25–26.

powrocie namówiony przez kolegów do wódki, zabrał służbowe pieniądze i z tych pieniędzy pokryli rachunek w restauracji. Po upływie pewnego czasu oskarżony jeszcze dwa razy z kolegami był na wódce, płacąc za rachunek pieniędzmi służbowymi. Oskarżony przepił około 40.000. zł. i po ostatnim razie będąc w stanie nietrzeźwym położył się spać na ławce i po obudzeniu się stwierdził brak reszty pieniędzy. W lipcu 1949 r. od swego szefa oskarżony otrzymał 10.000 zł. na urządzenie ciemni fotograficznej. Z tych pieniędzy oskarżony wydał 4.452 zł. a resztę zatrzymał sobie⁵⁹³.

Dopiero w 1956 r. szef PUdsBP w Tomaszowie określił stan moralno-polityczny podległych funkcjonariuszy jako dobry. Nie stwierdzono wówczas większego naruszenia dyscypliny służbowej i nagannego prowadzenia się funkcjonariuszy poza godzinami pracy. Wyjątkiem była postawa referenta Edwarda Chwostka, który niejednokrotnie karany był za pijaństwo i wszczynanie awantur, 14-dniowym aresztem zwykłym i naganą z ostrzeżeniem. Wobec braku poprawy ostatecznie zwolniono go ze służby w organach bezpieczeństwa.

Na osobną uwagę zasługują postawy i zachowania funkcjonariuszy UB, które odbiegały od norm ogólnie stosowanych w organach bezpieczeństwa okresu stalinowskiego w Polsce. W urzędzie bezpieczeństwa nie pracowali tylko i wyłącznie ludzie pozbawieni wszelkich zasad, wartości czy norm moralnych. Choć należy zaznaczyć, że odsetek takich funkcjonariuszy zatrudnionych w UB był relatywnie nieduży. Niektórzy z nich na poczet prowadzonej pracy wywiadowczej byli do UB specjalnie wprowadzani, inni zaś pozyskiwani z tego środowiska⁵⁹⁴. W przypadku PUBP w Tomaszowie takich postaw było niewiele. Analizując akta personalne funkcjonariuszy, nie ustalono faktu świadomego wprowadzenia ludzi podziemia w struktury PUBP w Tomaszowie. Odnotowano natomiast, postawy świadczące o życzliwości i godnej postawie względem aresztowanych żołnierzy podziemia.

W szczególności na takie zachowania podatni byli wartownicy UB, którzy spędzali wiele godzin z aresztowanymi. W tomaszowskim PUBP warta odnotowania jest postawa wartownika Stanisława Doroty⁵⁹⁵, któremu ostatecznie UB nigdy nie udowodniło współpracy z podziemiem. W latach 1920–1922 służył w 45 pp. Strzelców Kresowych w Równem. W czasie okupacji niemieckiej współpracował z BCh. Po wkroczeniu na teren

⁵⁹³ AIPN Lu 028/929, Wyrok WSR w Lublinie wobec Józefa Kuśmirka, 19 XI 1949 r., s. 32.

⁵⁹⁴ T. Balbus, *Ludzie podziemia w urzędzie bezpieczeństwa* [w:] „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, nr. 4(15), kwiecień 2002, s. 58.

⁵⁹⁵ Stanisław Dorota s. Jana, ur. 7 V 1900 r. w Nedeżowie, pow. Tomaszów Lubelski.

powiatu tomaszowskiego oddziałów Armii Czerwonej nawiązał współpracę z UB. Wobec takiej postawy polskie podziemie niepodległościowe wydało na niego wyrok śmierci. Z obawy o własne życie 15 maja 1945 r. za namową Jana Lelucha został przyjęty do pracy w PUBP w Tomaszowie na stanowisko wartownika. Od 1951 r. podejrzany był o współpracę z oddziałem dowodzonym przez Jana Leonowicza „Burty”. Według donosu informatora „Wójta”, Stanisław Dorota miał przyczynić się do uwolnienia z aresztu współpracownika tego oddziału, Józefa Cymbały z Nedeżowa⁵⁹⁶.

Informacja otrzymana od „Wójta” wzbudziła zainteresowanie Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie. W toku prowadzonego dochodzenia wątek współpracy Stanisława Doroty z oddziałem „Burty” pojawił się także przy okazji śledztwa wszczętego przeciwko Czesławowi Skrobanowi, jednego z najbliższych współpracowników „Burty”, który w jednym z przesłuchań wskazał go jako zaufanego funkcjonariusza. Ostatecznie nie stwierdzono, jakoby jednak jakoby Stanisław Dorota współpracował i utrzymywał kontakty z oddziałem „Burty”. Pomimo braku pociągnięcia go do odpowiedzialności karnej, 29 lutego 1952 r. postanowieniem Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Lublinie – został dyscyplinarnie zwolniony ze służby w organach BP jako element niepewny i nienadający się do pracy w UB⁵⁹⁷.

Także wobec braku dowodów winy, współpracy z podziemiem nie udowodniono referentowi gminy Komarów, Antoniemu Jurczyszynowi. Urodzony w Komarowie Jurczyszyn w okresie okupacji był żołnierzem BCh. Pod koniec stycznia 1945 r. został przyjęty do PUBP w Tomaszowie. Jego wybór na referenta na gminę Komarów nie był przypadkowy. Znał doskonale tamtejsze realia i środowiska, także te konspiracyjne. W początku 1947 r. był podejrzany przez swoich przełożonych o współpracę z oddziałem Hieronima Białowolskiego ps. „Grot”. 24 września 1947 r. został aresztowany przez funkcjonariuszy Wydziału Specjalnego WUBP w Lublinie w związku z podejrzeniem współpracy z WiN. Wydział Śledczy WUBP w Lublinie wszczął w tej sprawie śledztwo, które 5 stycznia 1948 r. zakończyło się umorzeniem. On sam został zwolniony z aresztu WUBP i wydalony 1 października 1947 r. ze służby w organach bezpieczeństwa PRL jako element niepewny⁵⁹⁸.

⁵⁹⁶ AIPN Lu 0296/218, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Stanisława Doroty.

⁵⁹⁷ *Ibidem*.

⁵⁹⁸ AIPN Lu 0296/286, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Antoniego Jurczyszyna.

Rozdział 4

Agentura PUBP w Tomaszowie Lubelskim

Jednym z kluczowych zadań operacyjnych ustanowionych urzędów bezpieczeństwa miała być praca z agenturą⁵⁹⁹. Jej przyszłe pozyskiwanie do współpracy miało opierać się na podstawie wzorców zaczerpniętych od NKWD. Przy niskim wykształceniu i przygotowaniu do pełnienia służby, w aparacie represji wielu funkcjonariuszy miało problem z odpowiednim podejściem do pracy z przyszłym agentem bądź informatorem.

Dotyczyło to przede wszystkim roku 1944, kiedy werbunek przyszłego agenta odbywał się w sposób bezpardonowy z zachowaniem daleko idących form szantażu, gróźb i strachu. Dopiero wprowadzenie pierwszych instrukcji z zakresu pozyskiwania agentury i pracy z nią, w lutym 1945 r., porządkowało i wyjaśniało pod względem metodycznym nieznany dotychczas zakres postępowania z przyszłym konfidentem. W początkowym okresie działalności Resortu Bezpieczeństwa Publicznego wprowadzono podział na trzy kategorie tajnych współpracowników, tj.: agent, informator i rezydent⁶⁰⁰.

Pojęcie *agent* według UB uznane było za najwyższą formę współpracy. Zazwyczaj była to osoba dyspozycyjna, wywodząca się ze środowiska wrogiego, która miała do niego bezpośredni dostęp⁶⁰¹. Drugą kategorią współpracy był wspomniany informator – osoba posiadająca możliwości nawiązania kontaktów z wrogiem „elementem” lub środowiskiem i jego stałej obserwacji⁶⁰². Obok agenta i informatora znaczącą rolę odgrywali również rezydenci, którzy – w zastępstwie funkcjonariuszy – nadzorowali pracę kilkuosobowych grup sieci sygnalizacyjnych. Ta forma współpracy w szczególności sprawdzała się na terenach oddalonych od siedziby PUBP, do których funkcjonariusze mieli problem z dotarciem⁶⁰³.

⁵⁹⁹ F. Musiał, *Wiązanie tajnych współpracowników z organami bezpieczeństwa Polski Ludowej. Przyczynek do dyskusji nad mechanizmem psychicznego manipulowania konfidentami* [w:] *Osobowe Źródła Informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłowe*, red. F. Musiał, Kraków 2008, s. 62.

⁶⁰⁰ W. Frazik, F. Musiał, *akta agenturalne w pracy historyka* [w:] *Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006, s. 303.

⁶⁰¹ W. Sawicki, *Osobowe źródła informacji organów bezpieczeństwa Polski Ludowej* [w:] *Osobowe Źródła Informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłowe*, red. F. Musiał, Kraków 2008, s. 21–25.

⁶⁰² F. Musiał, *Osobowe Źródła Informacji pionów operacyjnych Służby Bezpieczeństwa działających w granicach PRL* [w:] *Osobowe Źródła Informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2018, s. 29–30.

⁶⁰³ D. Iwaneczko, *Ogniwo strachu...*, s. 130.

Pierwsze informacje dotyczące agentury PUBP w Tomaszowie Lubelskim pojawiają się w raporcie nr 5 z dnia 19 października 1944 r. Wówczas Aleksander Żebruń meldował do WUBP w Lublinie o wykonaniu wyroku śmierci na pracowniku młyna – Ryszardzie Czyszakiewiczu, będącym agentem tomaszowskiego PUBP (w raporcie nie jest wymieniony pseudonim agenta). Żebruń informował w raporcie, że był to pierwszy mord tego typu, którego ofiarą padł agent⁶⁰⁴. W kwietniu 1945 r. stan agentury PUBP w Tomaszowie wynosił 30 agentów i 75 informatorów. Nie odnotowano wówczas żadnego rezydenta⁶⁰⁵. Jeszcze w tym samym miesiącu, rozkazem kierownika PUBP w Tomaszowie, dokonano analizy całej sieci agenturalnej tomaszowskiego PUBP. Dokonane sprawdzenie wykazało, że zdecydowana większość pozyskanej sieci agenturalno-informacyjnej z liczby 75 okazała się bezwartościowa. Stąd też zdecydowano się wykluczyć łącznie 50 dotychczasowych agentów i informatorów, a w ich miejsce pozyskać nowych⁶⁰⁶.

W maju 1945 r. po dokonanej reorganizacji agentury pozyskano siedmiu nowych informatorów, których celem było rozpracowanie środowisk AK i UPA. Odbyto także 25 tajnych spotkań z agenturą i otrzymano 25 donosów – w zdecydowanej większości bezwartościowych. Pełną świadomość miał ówczesny kierownik PUBP w Tomaszowie – Hipolit Wojtas, który w sprawozdaniu do WUBP w Lublinie meldował, że agentura – w związku z powstałą sytuacją w powiecie tomaszowskim, związaną głównie z aktywizacją *uzbrojonych bandyckich grup* AK i UPA – uchyła się od podjęcia współpracy z PUBP. Na 25 otrzymanych donosów zaledwie dwa przedstawiały wówczas wartość operacyjną. Ich autorami byli agenci „Dub” i „Swój”. Pierwszy z nich złożył donos dotyczący oddziału Zenona Jachymka ps. „Wiktor”. Drugi ujawnił koncentrację oddziałów UPA na terenie wsi Ułhówek i Rzeczyca, a także przyczynił się do aresztowania komendanta tomaszowskiego Obwodu AK Władysława Surowca ps. „Sosna”⁶⁰⁷.

Pod koniec czerwca 1945 r. PUBP w Tomaszowie rozpoczął – zgodnie z instrukcją nr 74 MBP z 12 maja 1945 r. – ewidencję sieci agenturalno-informacyjnej poprzez założenie trzydziestu sześciu teczek osobowych dotyczących agentury. Niewiele zmieniło się pod kątem pracy z samą agenturą. Fakt ten tłumaczono słabymi kwalifikacjami funkcjonariuszy PUBP w Tomaszowie i brakiem odpowiednich instrukcji (wytycznych)

⁶⁰⁴ AIPN Lu 034/2, Raport nr 5 kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim, s. 16 (według numeracji PDF).

⁶⁰⁵ AIPN Lu 034/4, Sprawozdanie kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 17 IV 1945 r., s. 7 (według numeracji PDF).

⁶⁰⁶ *Ibidem*, Sprawozdanie kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 17 IV 1945 r., s. 10 (według numeracji PDF).

⁶⁰⁷ AIPN Lu 034/4, Sprawozdanie nr 30 kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 17 V 1945 r., s. 15–16 (według numeracji PDF).

WUBP w Lublinie. Nie było zmian w tej kwestii także po ukończeniu przez referentów operacyjnych przeszkoleń czy kursów zawodowych. Stan taki *de facto* utrzymywał się do końca 1945 r. Po objęciu stanowiska kierownika PUBP przez Czesława Cyglera dokonano swoistego przeglądu sekcji działających wewnątrz urzędu. Odnotowano wówczas brak cennej agentury w podległych sekcjach, pomimo że niektóre z nich, jak śledcza, WzB, IV i V, były dość dobrze w nią zaopatrzone. Wraz z nastaniem 1946 r. główny nacisk w pracy agenturalnej położono na rozpracowanie i likwidację polskiego i ukraińskiego podziemia zbrojnego. Ich aktywność uniemożliwiała, jak pisał Cygler, skuteczny werbunek nowej sieci agenturalnej w terenie i brak większych działań operacyjnych. Wobec powyższego położono duży nacisk na działalność sekcji Walki z Bandytyzmem i jej agentury. Od 1946 r. zauważalny był wzrost akcji operacyjnych UB w terenie, które skierowane były przeciwko WiN i UPA. Wszystko to dzięki wzmożonej pracy funkcjonariuszy z agenturą, będącą na stanie sekcji WzB.

Począwszy od stycznia 1946 r. funkcjonariusze sekcji WzB w regularnych dziesięciodniowych odstępach odbywali kilkanaście spotkań operacyjnych z agenturą i okolicznymi mieszkańcami, Niektóre z nich kończyły się pozyskiwaniem nowych tajnych agentów i informatorów. Do połowy czerwca 1946 r., na podstawie doniesień agenturalnych i materiałów śledczych, funkcjonariusze sekcji WzB PUBP w Tomaszowie aresztowali łącznie 38 osób podejrzanych o *prowadzenie antypaństwowej działalności*. Wówczas w sekcji WzB tajną działalność prowadziło łącznie piętnastu agentów i piętnastu informatorów, którzy wykorzystywani byli operacyjnie w środowiskach WiN i UPA. W liczbie tej charakterystycznych było trzech agentów wewnętrznych, rozpracowujących daną organizację od środka. Byli to agenci o pseudonimach: „Rój”, „Krok” i „Gil”, którzy rozpracowywali oddział pod dowództwem Hieronima Białowolskiego „Grot”⁶⁰⁸.

Niezależnie od pracy sekcji WzB, w 1946 r. swoją działalność operacyjną prowadziły także pozostałe sekcje (referaty). Należy zaznaczyć, że ich aktywność – w porównaniu do działań operacyjnych sekcji WzB w terenie – miała na tym etapie mniejszą ekspansywność. Wyjątek może tutaj stanowić jedynie sekcja 5, która na przełomie marca i kwietnia 1946 r. miała na swoim stanie 21 informatorów i jednego

⁶⁰⁸ AIPN Lu 034/7, Sprawozdanie sekcji WzB PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 14 VI 1946 r., s. 70 (według numeracji PDF).

Hieronim Białowolski ps. „Grot” s. Michała, ur. 7 IX 1898 r. w Komarowie. Ukończył 6 klas gimnazjum. Zarówno w okresie okupacji niemieckiej, jak i sowieckiej, w AK. Komendant rejonu III Komarów–Tyszowce Obwodu AK Tomaszów Lubelski. Ujawnił się 11 IV 1947 r. w Warszawie. Po ujawnieniu powrócił do Komarowa. W latach 1947–1952 pozostawał w stałym zainteresowaniu PUBP w Tomaszowie Lubelskim.

agenta ulokowanych m.in.: w powiatowym nadleśnictwie (6 informatorów), w „Społem” (1 informator), w spółdzielni rolniczo-handlowej (2 informatorów), w aprowizacji (2 informatorów), w fabryce Cukrowni Wożuczyn (3 informatorów), w świadczeniach rzeczowych (4 informatorów), w młynach powiatowych (3 informatorów) i w piekarni (1 agent)⁶⁰⁹, którzy w tym czasie złożyli łącznie 16 doniesień agenturalnych. Na ich podstawie funkcjonariusze sekcji 5 aresztowali czterech członków komisji rozdzielczej, działającej przy UNRRA: sekretarza PRN w Tomaszowie – Bronisława Cisłę; sekretarza SL i pracownika Referatu Świadczeń Rzeczowych – Eugeniusza Maścibrodę, referenta Opieki Społecznej – Feliksa Krukowskiego i członka PPR – Romana Stroczyńskiego. Jako członkowie komisji dopuścili się nielegalnego przywłaszczenia towarów pochodzących z darów. Aresztowani, podczas zatrzymania przyznali się do zarzucanych czynów. W wyniku dokonanych rewizji domostw, u każdego z nich odnaleziono m.in. kilkanaście sztuk garniturów i butów⁶¹⁰.

Dla przykładu – sekcja 2 (a od listopada 1946 r. Referat II) PUBP w Tomaszowie odpowiadająca za rozpracowywanie sanacji, endecji i mniejszości narodowych, w lipcu 1946 r. miała zaledwie dwóch agentów, czterech informatorów i jednego rezydenta oraz nie prowadziła żadnej sprawy operacyjnego rozpracowania⁶¹¹. Podobnie przedstawiała się w tym okresie działalność sekcji 1 oraz sekcji 3 i 4 będących integralną częścią świeżo powstałego Referatu IV PUBP w Tomaszowie. Sekcja 1, zajmująca się m.in. rozpracowaniem niemieckiej agentury i volksdeutschami, wraz z nastaniem 1946 r. dysponowała sześciorgiem agentów i informatorów. Ich praca w żaden sposób nie przekładała się na jakość pracy sekcji. Wspomniana sieć w styczniu 1946 r. złożyła zaledwie trzy doniesienia agenturalne. Wraz z kolejnymi miesiącami ilość agentury sekcji 1 wynosiła łącznie 15 osób (stan na maj 1946 r.). Za najcenniejszego agenta sekcji 1 uważano wówczas informatora o pseudonimie „Słowik”⁶¹². Do końca 1946 r. sekcja 1 – działając już jako Referat I – miała pięciu agentów i dziesięciu informatorów. Część z nich wraz z przewidzianymi na 19 stycznia 1947 r. wyborami do sejmu ustawodawczego, została przekazana do pracy Referatu III⁶¹³.

⁶⁰⁹ AIPN Lu 034/7, Sprawozdanie sekcji 5 PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 7 III do 17 III 1946 r., s. 79–80 (numeracja PDF).

⁶¹⁰ *Ibidem*, Sprawozdanie dekadowe sekcji 5 PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 27 III do 7 IV 1946 r., s. 82–83 (numeracja PDF).

⁶¹¹ *Ibidem*, Sprawozdanie sekcji II PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 27 VI do 7 VII 1946 r., s. 75 (według numeracji PDF).

⁶¹² *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy sekcji 1 PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 17 V do 17 V 1946 r., s. 255–256 (według numeracji PDF).

⁶¹³ *Ibidem*, Meldunek sytuacyjny za okres od 7 XII–do 17 XII 1946 r., s. 279–280 (według numeracji PDF).

W tym okresie w sekcji 3 i 4 było dziewięciu informatorów i jeden rezydent. Z liczby tej czterech informatorów ulokowanych był w młynach na terenie powiatu tomaszowskiego, dwóch informatorów działało w Powiatowym Urzędzie Apropowizacyjnym, jeden w oddziale „Społem”, jeden w spółdzielni spożywczej i jeden po linii politycznej, zaś rezydent o ps. „Jawor”, pozyskany w lipcu 1946 r. pracował w dziale aprowizacji. Niedobór sieci agenturalnej był głównym powodem nieprowadzenia przez te sekcje spraw. Stan taki utrzymywał się do końca 1946 r. Należy zaznaczyć, że w ramach sekcji 3 i 4 sukcesywnie pozyskiwana była nowa agentura, choć jej zwiększenie liczbowe nie przekładało się na jakość pracy sekcji 3 i 4 Referatu IV. Od sierpnia 1946 r. sekcja 3 i 4 pozyskała do współpracy informatorów o pseudonimach: „Sardon”, „Gwiazda”, „Słońce” „Lipa”, „Pudełko”, „Jaskółka”, „Dąb”, „Grusza”, „Nieznany”, „Pazur” i „Kura”, którzy dobrowolnie zdecydowali się podjąć pracę pod kamuflażem. W tym miejscu warta odnotowania jest także nieugięta postawa Leona Deryło, współwłaściciela restauracji znajdującej się przy ulicy Zamojskiej w Tomaszowie, którego funkcjonariusz sekcji 3 i 4, Michał Dmitroca, wytypował jako kandydata na tajnego informatora PUBP. Dmitroca w sprawozdaniu za okres od 27 sierpnia 1946 r. do 7 września 1947 r. pisał: *gdy zaproponowałem Deryle współpracę z UB, by informował mnie kto przychodzi do restauracji i jakie są prowadzone rozmowy, Deryło odpowiedział mi kategorycznie, że na współpracę się nie zgadza, ponieważ nic nie wie, a gdyby i wiedział, to też by mi nic nie powiedział. Zaznaczam, że ani na Deryło, ani na Wilczyńską (Henryka – druga współwłaścicielka restauracji) na razie nie rozporządzam żadnymi materiałami, by móc mu zlikwidować restaurację*⁶¹⁴.

Stan sieci agenturalno–informacyjnej sekcji 4 PUBP w Tomaszowie, zajmującej się rozpracowaniem wrogich elementów w przemyśle w okresie od lutego do końca grudnia 1946 r., wahał się w granicach od 9 do 16 informatorów. Przez okres kilku miesięcy od lutego 1946 r. do lipca 1946 r. na stanie sekcji był tylko jeden agent. Informatorzy sekcji 4 pracowali tajnie w Cegielni „Budy” (informator ps. „Klon”), w tartaku Tarnawatka (informator ps. „Ryś”), w elektrowni miejskiej czy w tartaku Susiec. Sekcja 4 do końca 1946 r. nie prowadziła żadnej sprawy operacyjnej za wyjątkiem działań obserwacyjnych⁶¹⁵.

Najsłabiej pod względem wykorzystania agentury przedstawiała się praca sekcji 6 i 7. Z uwagi na brak dokumentów od lutego 1946 r. do końca grudnia 1946

⁶¹⁴ *Ibidem*, Sprawozdanie dekadowe sekcji 3 i 4 PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 27 VIII do 7 IX 1946 r., s. 106–107 (według numeracji PDF).

⁶¹⁵ *Ibidem*.

r. nie można określić ilości agentury i pracy z nią w ramach prowadzonych działań operacyjnych. Na podstawie zachowanych sprawozdań dekadowych sekcji 6 i 7, datowanych na styczeń 1946 r. wiemy, że na stanie sekcji 6, tzw. transportowej znajdowało się trzech agentów i czterech informatorów, którzy nie przedstawili żadnych wartościowych materiałów operacyjnych. Wraz z początkiem 1946 r. sekcja 6 nie odnotowała w kontrolowanych instytucjach żadnych wrogich wystąpień. Podobnie sprawy przedstawiały się w sekcji 7, w której znajdowało się dwóch informatorów i dwóch agentów, z którymi w tym okresie nie odbyto żadnych spotkań⁶¹⁶.

Natomiast w przypadku agentury sekcji 8, tzw. śledczej, jej stan w okresie od 1 stycznia do połowy czerwca 1946 r. wahał się w granicach 2–4 agentów celnych. Na podstawie ich doniesień agenturalnych w styczniu 1946 r. zatrzymano łącznie dziewięć osób na 25 ogółem aresztowanych, w lutym 1946 r. – 20 na 140 ogółem aresztowanych, zaś w maju 1946 r. – 19 na 49 ogółem aresztowanych⁶¹⁷.

Do końca maja 1946 r. stan agentury PUBP w Tomaszowie wynosił łącznie 86 osób. W liczbie tej było aż 78 informatorów, 5 agentów i 3 rezydentów. Po koniec lipca 1946 r. ówczesny kierownik PUBP, Czesław Cygler meldował, że agentura PUBP w Tomaszowie pracowała słabo. Przyczynę takiego stanu rzeczy upatrywał wówczas w braku odpowiedniej kadry. *Urząd nie posiada – jak pisał Cygler – pracowników operatywnych, którzy mogli pracować z cenniejszą agenturą. Jeżeli tacy byli, zostali z urzędu zabrani, a ostatni dwa, którzy jeszcze pracują niezłe z agenturą, jak Kijko i ostatnio przydzielony Jaremek, też w najbliższym czasie mają być zabrani do szkoły (...). Te przyczyny, jak również zagrożenie terenu przez bandy i terror z ich strony, wpływają hamująco na pracę agentury. Kierowana przeze mnie agentura do wewnątrz band do tej pory konkretnych wyników nie dała czy to dlatego, że nie mogła uzyskać zaufania dowódców band, czy też dlatego, że pracować nie chce⁶¹⁸.*

Taka sytuacja nie uległa zmianie do końca roku 1946. Dopiero styczeń 1947 r. i czas wyborów spowodował ożywienie pracy operacyjnej tajnych informatorów. Po wygranych przez komunistów wyborach, 31 stycznia 1947 r., jeden z informatorów doniósł bezpiece, że w powiecie rozpowszechniane są informacje, jakoby przeprowadzone 19

⁶¹⁶ *Ibidem*, Sprawozdania dekadowe sekcji 6 i 7 PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 7 I do 17 I 1946 r., s. 137–138.

⁶¹⁷ *Ibidem*, Sprawozdanie dekadowe sekcji 8 PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 27 V do 7 VI 1946 r., s. 171–172 (według numeracji PDF).

⁶¹⁸ *Ibidem*, Sprawozdanie do odprawy szefów PUBP województwa lubelskiego, 26 VII 1946 r., s. 226–227 (według numeracji PDF).

stycznia wybory nie były ważne i nieuznawane przez kraje zachodnie. W związku z tą informacją PUBP poprzez agenturę, podjął inwigilację środowiska PSL. Jednym z głównych rozpracowywanych był prezes powiatowego PSL, Adam Syczysz⁶¹⁹. Jego rozpracowanie prowadzono w ramach sprawy obiektowej o kryptonimie „Politycy”, której celem było środowisko działaczy PSL z powiatu tomaszowskiego. Przy tej sprawie w 1947 r. pracowało łącznie pięciu informatorów o pseudonimach „Wir”, „Alf”, „Jeleń”, „Dąb” i „Czarny”⁶²⁰.

W maju 1947 r. przez PUBP w Tomaszowie został zwerbowany informator „Cisza” z Tarnoszyna, który 19 maja 1947 r. złożył doniesienie o mającej się odbyć 22 maja 1947 r. we wsi Ułhówek wspólnej konferencji „WiN” i UPA. W tej sprawie rozkazem szefa PUBP w Tomaszowie wysłano 21 maja 1947 r. w teren grupę operacyjną UB i KBW. W wyniku przeprowadzonej operacji zastrzelono dowódcę plutonu UPA ps. „Wesoły”⁶²¹. Drugim znaczącym werbunkiem w tym okresie był informator „Liść”, który funkcjonował w środowisku podziemia niepodległościowego. Dzięki jego donosom PUBP w Tomaszowie był w posiadaniu informacji o kontaktach poakowskich oddziałów z powiatu tomaszowskiego i Zamojszczyzny. Według informatora do wzajemnych kontaktów dochodziło w Łabuniach w powiecie zamojskim.

Wraz z nastaniem 1948 r. jednym z głównych problemów, z którymi borykali się funkcjonariusze PUBP i jego agentura, była tak zwana w nomenklaturze komunistycznej „szeptana propaganda”. Dotyczyła ona sytuacji międzynarodowej na zachodzie Europy i co – za tym idzie – wybuchu konfliktu zbrojnego (III wojna światowa), którą państwa zachodnie miały wypowiedzieć ZSRR. w szczególności początek 1948 r. dotyczył tej właśnie kwestii, którą rzekomo żyła ludność powiatu tomaszowskiego. Zagadnienie to według PUBP w Tomaszowie rozpowszechniane było przez byłych działaczy PSL. Zapobiegawczo PUBP w tej sprawie wysłał w teren agenturę, aby zweryfikowała te informacje. Jeden z informatorów o pseudonimie „13” doniósł, że we wsi Pańków w gminie Tarnawatka, w zabudowaniach niejakiego Bednarczyka, dochodzi wieczorową porą do spotkań chłopów, podczas których debatuje się o sytuacji międzynarodowej i wybuchu konfliktu zbrojnego. Ten sam informator donosił, że za rozpowszechnienie tych

⁶¹⁹ AIPN Lu 034/15, Sprawozdania, raporty dekadowe oraz meldunki sytuacyjne poszczególnych sekcji PUBP Tomaszów Lubelski i raporty specjalne dot. prowadzonych akcji z 1947 r., Raport dekadowy za okres od 21 I do 31 I 1947 r., s. 11 (według numeracji elektronicznej).

⁶²⁰ AIPN Lu 08/191, Sprawa Obiektowa kryptonim „Politycy” prowadzona w latach 1944–1958 przez PUBP/Referat SB KPMO w Tomaszowie Lubelskim dot. członków i działalności PSL na terenie powiatu tomaszowskiego.

⁶²¹ *Ibidem*, Raport dekadowy za okres od 20 V do 30 V 1947 r., s. 31 (według numeracji elektronicznej).

informacji odpowiedzialny jest były mieszkaniec Pańkowa, obecnie zamieszkały w Lublinie, niejaki Długosz, który w okresie świąt Bożego Narodzenia przybył do Pańkowa i rozgłaszał informację o mającej nastąpić wkrótce trzeciej wojnie światowej. Według PUBP tożsame informacje rozgłaszane były na terenie gmin Tyszowce, Łaszczów i Komarów.

W kwestii wybuchu III wojny światowej w powiecie tomaszowskim w połowie 1948 r. – pomimo zaangażowania agentury – panował spory rozgardiasz do tego stopnia, że ludzie zaprzestali pracy na roli. *Szczególnie odbiło się to jak raportował do szefa WUBP w Lublinie jego imiennik z Tomaszowa – w pięciu gminach powiatu tomaszowskiego Uhnów, Kotlice, Tyszowce, Komarów i Łaszczów [...]. Podczas trwania propagandy o wojnie w spółdzielniach w terenie brakowało soli, zapalek, cukru, nafty i innych artykułów pierwszej potrzeby. W dniach od 6 do 14 lipca 1948 r. spółdzielnia „Społem” sprzedała soli trzy wagony, nie licząc zapasów, jakie miały spółdzielnie gminne (...) nafty jedną cysternę. Powodem tej propagandy było to, że została ogłoszona rejestracja roczników od 1905 r. do 1923 r. a referent wojskowy starostwa powiatowego w Tomaszowie jednym dniu rozesłał po gminach pisma w sprawie rejestracji tych roczników, a w drugim dniu nadał do wszystkich gmin, że odbędzie się pobór roczników od 1905 r. do 1923 r., i na skutek tego telefonogramu na terenie powiatu tomaszowskiego powstał silny popłoch i propaganda o wojnie. Informacje te zostały następnie potwierdzone przez jednego z informatorów PUBP pracującego w gminie Komarów, który podczas spotkania z przybyłym do gminy szefem PUBP, stwierdził, że „wojna powstała na skutek przesłanego telefonogramu z powiatowego starostwa, w którym nie pisze się, że odbędzie się rejestracja a pobór i na skutek tego powstała taka silna propaganda w terenie. W tej sprawie – po wcześniejszym dochodzeniu – zostali przez PUBP w Tomaszowie aresztowani: referent wojskowy starostwa powiatowego Stanisław Krupa i jego zastępca. Obydwaj otrzymali sankcję, zaś sprawę ich przekazano do WPR w Lublinie⁶²².*

Do końca września 1948 r. na stanie ewidencji PUBP w Tomaszowie znajdowało się 482 informatorów. Liczbę taką wykazało sprawozdanie Komisji Kwalifikacyjnej kontroli sieci informacyjnej. Z liczby tej (w tym okresie) wyeliminowano z sieci 279 informatorów (informatorzy ci z chwilą werbowania nie pozostawali na łączności, a ich werbunek odbywał się w sposób masowy, w czasie trwającej akcji „W” zorganizowanej

⁶²² AIPN Lu 034/37, Raport dekadowy za okres od dnia 30 VII do 30 VIII 1948 r., s. 40 (według numeracji PDF).

przez funkcjonariuszy innych UB), a 203 informatorów nadal pozostawiono w wykorzystaniu. Z liczby tej 164 informatorów zwerbowano dobrowolnie, zaś pozostałych 39 – na materiałach kompromitujących. Jedynie jedenastu wykorzystanych było w sprawach operacyjnych przez Referat I – 5 informatorów⁶²³, Referat III – 2 informatorów i Referat IV – 4 informatorów. Część pozostawała na kontaktach luźnych (68 informatorów), bądź podlegali przekazaniu do innych powiatów (54 informatorów). Według pokontrolnego sprawozdania sieć informacyjna PUBP *pracowała dobrze, dając materiały informacyjne ze swego terenu, czasem spotkania są zerwane z powodu warunków, jakie istnieją w naszym powiecie. Bardzo daleka odległość od miasta i brak komunikacji. Ogółem na łączności w tut. urzędzie oprócz informatorów luźnych i do przekazania na inny teren pozostawało 81*⁶²⁴.

Informatorzy związani z tomaszowskim UB pracowali tajnie przede wszystkim w środowiskach chłopskich (103), robotniczych (21), w instytucjach państwowych i samorządowych (24), nauczycielskich (4), uczniowskich (3) i kupieckich (1). Ze względu na luźny charakter pracy agenturalnej pozostałych informatorów, nie ustalono ich środowisk i miejsc faktycznej działalności⁶²⁵. W przypadku tajnej agentury PUBP w Tomaszowie ich stan liczbowy wynosił 17 agentów. Z liczby tej we wrześniu 1948 r. wyeliminowano 15 z nich. Ośmiu agentów (z tej liczby) przeniesiono na stanowiska informatorów, a zaledwie dwóch pozostawiono na etacie, wykorzystując ich w sprawach operacyjnych Referatu IV⁶²⁶.

Do końca 1948 r. *szeptana propaganda całkowicie upadła – pisał szef PUBP – a to z tego powodu, że społeczeństwo tutejszego powiatu bardzo dużo kolportuje pracy partyjnej, z której dowiaduje się o sukcesach frontowych Ludowej Armii Chińskiej i Greckiej, wzmagające się fale strajków w krajach Europy zachodniej i USA, co bardzo wpłynęło na ukrócenie propagandy wojennej (...) Akcja szeptanej propagandy nie ma posłuchu wśród społeczeństwa, a jeżeli jakiś fakt zaistnieje, to ludzie przyjmują z niedowierzaniem i szyderstwem. Ludność w większej ilości doszła do przekonania o korzyściach obecnego ustroju, a to dzięki ustaleniu cen na artykuły pierwszej potrzeby, ścigania spekulantów, ukrócenia swawoli bogatych gospodarzy. Ludność nabiera zaufania*

⁶²³ Na stanie Referatu i PUBP w Tomaszowie Lubelskim znajdowało się łącznie 22 informatorów, jednak z liczby tej jedynie pięciu utrzymywało stałą współpracę z bezpieką i była wykorzystywana w sprawie.

⁶²⁴ *Ibidem*, Sprawozdanie Komisji Klasyfikacyjnej kontroli sieci informacyjnej PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 29 IX 1948 r., s. 56–57 (według numeracji PDF).

⁶²⁵ *Ibidem*.

⁶²⁶ *Ibidem*, Sprawozdanie Komisji Klasyfikacyjnej kontroli sieci agenturalnej PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 29 IX 1948 r., s. 58 (według numeracji PDF).

do rządu widząc, że rząd w miarę możliwości stoi w obronie ludzi pracy i biednych chłopów przed wyzyskiem⁶²⁷.

W latach 1949– 1952 największym problemem tomaszowskiego PUBP w pracy z agenturą była niewystarczająca ilość lokali konspiracyjnych, stąd też spotkania z nią – nad czym ubolewał szef PUBP odbywały się w większości na świeżym powietrzu. Przy takiej formie współpracy operacyjnej zarówno agentura, jak i funkcjonariusze narażeni byli bardziej na dekonspirację. Kolejnym problemem był dobór do współpracy przypadkowej a nie celowej agentury. *Większość z informatorów posiada bardzo niskie wykształcenie i słabe wyrobienie polityczne i ogólne (półanalfabeci); nie mają dotarcia do wrogich środowisk, doniesienia dają o treści ogólnoinformacyjnej.* Przekładało się to na jakość wykonywanej pracy operacyjnej. Funkcjonariusze otrzymujący doniesienia nie byli w stanie ich umiejętnie wykorzystać, co zresztą wykazała wewnętrzna kontrola. Trafnym przykładem, obrazującym działalność operacyjną PUBP w Tomaszowie w zakresie pracy z agenturą, jest postać referenta terenowego na gminę Tyszowce – Józefa Kołacza, którego działalność operacyjną w pracy z tajną agenturą określono jako alarmującą. *Wymieniony, pomimo udzielania mu wskazówek i wytycznych – pisał szef PUBP w Tomaszowie – w dalszym ciągu nie przestrzega zasad konspiracji w pracy z siecią agenturalną, co zostało ostatnio stwierdzone przez starszego referenta Ryszarda Trąbkę, który przekazywał na kontakt starszemu sierżantowi Kołaczowi informatora ps. „Rekin”. Przy tej okazji Kołacz wyjął z kieszeni wykaz sieci informacyjnej będącej na jego łączności i pojedynczo personalnie zaczął pytać informatora ps. „Rekin” o pozostałych informatorów i czy zna ich opinię. Ponadto stwierdzono, że Józef Kołacz nie posiada w ogóle autorytetu ze strony funkcjonariuszy miejscowego posterunku MO, jak również tamtejszego społeczeństwa, które do referenta odnosi się na per ty, wołając przy tym Franek, itp.* Ostatecznie w tej sprawie Kołacz ukarany został ostrą naganą, rozkazem karnym i usunięciem ze stanowiska⁶²⁸.

W 1953 r. dość dużym brakiem pośród funkcjonariuszy w pracy z agenturą było przede wszystkim niewłaściwe wykonywanie zadań operacyjnych i brak elementarnego przygotowania do spotkania z informatorem lub agentem. *Same spotkania odbywały się zazwyczaj w ten sposób, że referent zapytał, co słyszą, na co informator odpowiadał ogólnikowo, że nie posiada żadnych wiadomości i referent tym zadowolił się, że odbył*

⁶²⁷ *Ibidem*, Raport miesięczny za okres od dnia 30 XI do 30 XII 1948 r., s. 70 (według numeracji PDF).

⁶²⁸ AIPN Lu 034/21, Sprawozdanie z pracy PUBP w Tomaszowie Lubelskim za miesiąc październik 1952 r. 4 XI 1952 r., s. 114 (według numeracji PDF).

spotkanie. Do takich wniosków doszedł szef PUBP w Tomaszowie w sprawozdaniu za miesiąc kwiecień 1953 r.

W związku z powyższym w celu usprawnienia dotychczasowej pracy funkcjonariuszy z agenturą, szef PUBP w Tomaszowie wprowadził w podległej jednostce cykl szkoleń z zakresu pracy aparatu BP z siecią agenturalną oraz doboru i opracowania kandydata do werbunku oraz samego werbunku. Od 1954 r. sytuacja ta uległa poprawie. Do tego czasu w PUBP w Tomaszowie działało łącznie 210 informatorów na terenie 17 gmin powiatu tomaszowskiego. Sama praca agentury w tym czasie dotyczyła przede wszystkim zagadnienia spółdzielni produkcyjnych. Należy zaznaczyć, że odpowiedzialny za tę kwestię Referat V prowadził działania operacyjne w sprawie zabezpieczenia obiektów gospodarczych w powiecie od 1947 r. Głównie dotyczyły one rozpracowania zespołów PGR w Pukarzowie, Krzywicy, Machnowie czy Poturzynie. Dzięki rozprawieniu się z większością przejawów działalności konspiracyjnej w powiecie PUBP mógł podjąć zwiększone działania operacyjne w kwestii spółdzielczej. Do końca czerwca 1953 r. – PUBP w spółdzielniach i we wsiach miał łącznie 81 informatorów, z którymi w okresie od czerwca 1952 do czerwca 1953 r. odbyto łącznie 1503 (zerwano 191) i otrzymano 1411 doniesień⁶²⁹. Pomimo tak dużej liczby przeprowadzonych spotkań i otrzymanych donosów, ich wpływ na jakość prowadzonych śledztw była znikoma. Świadczyła o tym mała ilość zrealizowanych spraw operacyjnych.

W maju 1954 r. PUBP w kwestii spółdzielni dokonał 23 werbunków agentury z zamiarem rozpracowania spółdzielni produkcyjnych w: Antonówce, Żubowicach, Przewalu, Nedeżowie, Łaszczówce, Przewłoce, Zatyłu, Korczminie, Łosińcu, Rogóźnie, Mikulinie, Dębach, Małoniżu, Dobużku; a także PGR: w Dubie, Wasyłowiu, Wólce Poturzyńskiej, Machnowie, Posadowie i POM w Pucharkach. W początkowej działalności agentury otrzymywane donosy dotyczyły w dużej mierze nadużyć, kradzieży i marnotrawstw w tych obiektach.

⁶²⁹ AIPN Lu 034/24, Materiał do odprawy przygotowany w świetle rozkazu 010/52, który dotyczył pracy referentów gminnych na terenie powiatu tomaszowskiego, 24 VI 1953 r., s. 67 (według numeracji PDF).

Sieć agenturalno-informacyjna PUBP w Tomaszowie Lubelskim w gminach i gromadach. Stan na maj 1954r.

Lp.	Nazwa gminy	Ilość gromad	Stan sieci			Wrogi element				
			Rezydentura	Agentura	Informatorzy	AK-WiN	SN-NSZ	BCh PSL	PSZ	Inne
1.	Krynice	17	-	-	12	33	3	155	1	172
2.	Tarnawatka	15	-	-	13	26	2	120	2	73
3.	Telatyn	11	1	-	20	24	3	4	9	-
4.	Poturzyn	8		-	10	32	3	8	1	-
5.	Rachanie	17	1	-	17	66	4	89	6	26
6.	Majdan Górny	16	1	-	24	11	1	103	-	64
7.	Tyszowce	21	1	-	18	172	1	24	-	250
8.	Łaszczów	24	1	-	16	72		76	1	26
9.	Komarów	20	-	-	12	152	21	41	-	157
10.	Bełżec	3	-	-	6	23	1	1	5	23
11.	Lubycza Królewska	9	2	-	15	3	-	2	2	35
12.	Jarczów	14	2	-	10	26	-	90	3	12
13.	Machnów	3	-	-	6	6	-		-	
14.	Pasieki	17	1	-	15	2	-	51	-	11
15.	Majdan Sopocki	18	1	-	13	111	28	26	-	91
16.	Kotlice	16	-	-	6	52	1	5		103
17.	Ulhówek	8	-	-	17	5	-	4	2	16
18.	Razem:	231	11	-	230	816	68	799	32	1059

Mimo że stan liczebny agentury przedstawiał się – w przypadku tomaszowskiego PUBP – dość dobrze, problemem okazała się ilość agentury podporządkowanej jednemu funkcjonariuszowi operacyjnemu. Niejednokrotnie liczba ta przekraczała 20 informatorów na jednego pracownika. Dlatego próbowano do pomocy w tej sprawie zaangażować rezydenturę odpowiedzialną za obsługę agentury, której *de facto* brakowało w PUBP. Ponadto PUBP zmagał się z niewystarczającą ilością lokali konspiracyjnych, co znacznie utrudniało pracę z siecią agenturalną. Poprawę w tym zakresie odnotowano dopiero w roku następnym. We wrześniu 1955 r. kierownik PUdsBP w Tomaszowie, Bronisław Komińczyk meldował do WUdsBP w Lublinie, że: *w związku z właściwym wykorzystaniem sieci agenturalno-informacyjnej uzyskano szereg ciekawych informacji po sprawach aktywnych, szczególnie agencyjno-śledczych, tak, iż w kilku sprawach wkrótce zostaną wykryci sprawcy [...]. Szereg pracowników zaczyna stosować kontrolowanie sieci i ma*

w tym kierunku poważne osiągnięcia [...]. W ostatnim czasie praca z siecią, jeżeli chodzi o spotkania również jest na lepszym poziomie, więcej czasu poświęca się na wiązanie sieci z naszym aparatem⁶³⁰.

Agentura PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim (stan na 31 XII 1955 r.)

Informatorzy	100
Rezydenci	2
Lokum kontaktowe	5

⁶³⁰ AIPN Lu 034/27, Sprawozdanie kwartalne za III kwartał 1955 r., 29 IX 1955 r., s. 22–23 (według numeracji PDF).

Rozdział 5

PUBP w Tomaszowie Lubelskim wobec podziemia niepodległościowego AK-DSZ-WiN w latach 1945–1949

5.1. Działania operacyjne w latach 1945–1946

Próba zwalczania podziemia zbrojnego przez PUBP w Tomaszowie w roku 1944 i w pierwszej dekadzie 1945 r. została omówiona w rozdziale dotyczącym powstania i początków działalności urzędu bezpieczeństwa w powiecie tomaszowskim. W związku z powyższym za datę początkową dla tego podrozdziału przyjęto przedział czasowy od połowy marca 1945 r., czyli okres w którym zginął kierownik PUBP Stefan Maćko. Należy zaznaczyć, że w pierwszej połowie 1945 r. PUBP w Tomaszowie nie wykazywał zbyt dużej aktywności operacyjnej i zbrojnej w zakresie rozpracowania i likwidacji podziemia niepodległościowego AK i DSZ.

W 1945 r. w powiecie tomaszowskim konspiracja niepodległościowa skupiała się wokół AK, DSZ, a następnie WiN, na czele której stał komendant obwodu. Od 1 stycznia 1945 r. był nim Stanisław Książek „Rota”. Sztab komendatury współtworzyli wówczas: pierwszy i drugi zastępca komendanta obwodu, adiutant, oficer wywiadu, łączności, dywersji bojowej, broni i kwatermistrz, szef BIP oraz inspektor WSOP, referentka WSK, kapelan, lekarz i płatnik⁶³¹. Obwód tomaszowski był integralną częścią inspektoratu zamojskiego AK, który składał się wówczas z czterech obwodów stanowiących pośredni szczebel dowodzenia pomiędzy okręgiem a obwodem⁶³².

W skład tomaszowskiego obwodu AK wchodziło wówczas siedem rejonów obejmujących swoim zasięgiem cały teren powiatu tomaszowskiego. Rejon I obejmował gminy: Łaszczów, Telatyn i Poturzyn oraz część gmin Dołhobyczów i Tarnoszyn. Na całość funkcjonowania rejonu I składały się trzy kompanie (placówki): „Łaszczów”, „Telatyn” i „Łykoszyn–Nabroź–Stara Wieś”. Od czerwca 1944 r. rejonem I dowodził ppor. rez. Eugeniusz Sioma ps. „Lech”. Rejon II sprawował kontrolę nad gminami: Majdan Górny i Jarczów oraz częścią gmin Tarnoszyn, Uhnów i Bełż. Składał się z trzech kompanii

⁶³¹ R. Wnuk, *Lubelski Okręg AK, DSZ i WiN 1944–1947*, Warszawa 2000, s. 264–265.

⁶³² K. Bartoszewski, *Struktury wojskowe Okręgu AK Lublin* [w:] *Armia Krajowa na środkowej i południowej Lubelszczyźnie i Podlasiu*, red. T. Strzembosz, Lublin 1993, s. 38.

(placówek): „Majdan Górny”, „Jarczów” i „Tarnoszyn–Uhnów–Bełż”. Komendantem rejonu II od września 1944 r. był ppor. rez. Bogdan Wojciechowski ps. „Czarny”. Rejon III obejmował Komarów i Tyszowce. Dowodził nim ppor. rez. Hieronim Białowolski ps. „Grot”. Na całość Rejonu III składało się trzy kompanie (placówki): „Siemierz–Kraczew–Janówka Wschodnia–Zubowice”, „Komarów” i „Tyszowce”. Rejon IV nadzorował gminę Krynice, Tarnawatkę i część gminy Rachanie. Jego komendantem był, od października 1944 r., st. sierż. Jan Opiełko ps. „Arab”. Rejonem V obejmującym gminy: Bełżec, Narol, Cieszanów, Ruda Różaniecka, Płazów, Dzików, Niemstów, Susiec, Majdan Sopocki i część gminy Pasieki dowodził, od maja 1942 r., ppor. rez. Marian Warda ps. „Polakowski”⁶³³. Składał się z sześciu kompanii (placówek): „Narol”, „Ruda Różaniecka”, „Cieszanów”, „Dzików”, „Susiec” i „Majdan Sopocki”. Rejon V był wówczas najliczniejszym i największym rejonem w całym obwodzie, liczącym łącznie 1517 żołnierzy⁶³⁴. Rejon VI obejmował teren miasta Tomaszowa Lubelskiego. Dowodził nim ppor. rez. Jan Szejn ps. „Skała”, „Wojnicz”. W skład rejonu VI wchodziło dwie placówki miejska i podmiejska. Rejon VII tworzyły Oddziały Dywersji Bojowej, którymi dowodził por. Zenon Jachymek ps. „Wiktor”. W skład rejonu VII wchodziły dwie kompanie 1 i 2⁶³⁵.

19 stycznia 1945 r., rozkazem Komendanta Głównego AK gen. Leopolda Okulickiego⁶³⁶, rozwiązaniu uległa Armia Krajowa. W okresie od lutego do kwietnia 1945

⁶³³ Marian Warda vel Marian Zarębski „Miller”, „Janusz”, „Mały”, „Polakowski” (s. Jana), ur. 31 III 1913 r. w Borysowie. W 1934 r. ukończył Wydział Wodny Szkoły Budownictwa w Lublinie. W 1935 r. ukończył Szkołę Podchorążych Rezerwy Artylerii we Włodzimierzu Wołyńskim. Służył we Włodzimierzu, po czym jako podporucznik WP został przeniesiony do rezerwy. W latach 1935–1939 pracował w Wydziale Melioracyjnym Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie, a następnie w Wodnym Zarządzie Państwowym w Puławach i Urzędzie Wojewódzkim w Białymstoku. Brał udział w kampanii wrześniowej 1939 r. W okresie okupacji niemieckiej trafił do niewoli niemieckiej, skąd uciekł. Ukrywał się w Warszawie, tam wstąpił do ZWZ. W 1941 r. aresztowany przez policję niemiecką. Ponownie udało mu się uciec. 10 II 1942 r. przybył na teren Zamojszczyzny, gdzie objął stanowisko szefa wywiadu i kontrwywiadu Inspektoratu Zamojskiego AK, następnie komendant rejonu V Obwodu Tomaszów Lubelski, później WiN. 1 V 1945 r. awansowany do stopnia kapitana i odznaczony Krzyżem Walecznych. Aresztowany 3 VIII 1946 r. wyrokiem WSR w Lublinie z dnia 15 III 1947 r. został skazany na karę 10 lat więzienia, zamienioną przez NSW na 8 lat. Zwolniony 17 XII 1953 r. Zmarł we wrześniu 2007 r. (AIPN Lu 0279/60, Noty biograficzne komendantów podziemia zbrojnego – obwód Tomaszów Lubelski. Fiszki dotyczące osób podejrzanych z terenu województwa lubelskiego, Kwestionariusz osobowy Mariana Wardy, k. 1–2).

⁶³⁴ M. Warda, *Rejon V* [w:] *Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa w Obwodzie Tomaszów Lubelski*, oprac. I. Caban, Lublin 1997, s. 28.

⁶³⁵ I. Caban, *Oddziały partyzanckie i samoobrony Obwodu AK Tomaszów Lubelski*, Warszawa 2000, s. 18–20.

⁶³⁶ Leopold Okulicki „Miller”, „Jan”, „Kobra 2”, „Kula”, „Mrówka”, „Niedźwiadek”, „Sęp”, „Termit” (1898–1946), gen. bryg. WP, cichociemny. Od 3 VI 1944 r. Szef Operacji i I zastępca Szefa Sztabu KG AK. Od 27 VII 1944 r. mianowany komendantem organizacji „NIE” w miejsce płk. Augusta Fieldorfa „Nila”. 1 X 1944 r. Dowódca AK gen. Tadeusz Komorowski „Bór”, wyznaczył go swoim następcą. Od 21 XII 1944 r. formalnie mianowany przez prezydenta Władysława Raczkiewicza dowódcą sił zbrojnych w kraju. Aresztowany 27 III 1945 r. przez NKWD w Pruszkowie i wywieziony do Moskwy. Skazany na łączną karę 10 lat więzienia w tzw. „Procesie Szesnastu”. Zmarł w niewyjaśnionych okolicznościach lub

r. konspiracja niepodległościowa nie miała żadnej oficjalnej nazwy. Pomimo rozwiązania AK działania represyjne organów bezpieczeństwa nie ustały. *Nie zapominaj ani na chwilę – czytamy w jednej z ulotek konspiracyjnych – krwawe zbiry NKWD bez przerwy tropią, aresztują i rozstrzelują oficerów i żołnierzy Armii Krajowej oraz organizacji niepodległościowych, którzy od początku walczyli z okupantem i dziś nie chcą się z hańbić zdradą Polski i współpracą z nieubłagany wrogiem naszego kraju*⁶³⁷.

W tym okresie, licząc do czerwca 1945 r., PUBP w Tomaszowie – wsparty oddziałami NKWD i LWP – podjął w tym zakresie dwie większe akcje operacyjne w terenie. W dniach 7 i 8 marca 1945 r. grupa operacyjna PUBP, NKWD i LWP przeprowadziła akcje zbrojne we wsiach Karczówka i Czartowczyk w gminie Tyszowce. Aresztowano wtedy siedemnastu partyzantów podziemia, wśród nich dowódcę kompanii Władysława Repczyńskiego „Konrada”⁶³⁸. W odwecie, pięć dni później – 13 marca 1945 r., oddział AK wykonał wyrok śmierci na Józefie Białym, który był informatorem PUBP i mężem Marii Białej funkcjonariuszki PUBP w Tomaszowie⁶³⁹.

Dwa tygodnie później, na terenie kontrolowanym przez rejon V obwodu Tomaszów Lubelski, 26 marca 1945 r. oddziały dowodzone przez por. Mariana Wardę „Polakowskiego” – komendanta rejonu V i por. Konrada Bartoszewskiego „Wira” – komendanta rejonu Józefów, dokonały rozbicia (założonego w październiku 1944 r.) obozu pracy w Nowinach–Błudku położonego w lesie przy drodze Józefów–Susiec. Oficjalnie obóz miał funkcjonować z przeznaczeniem dla volksdeutschów i reichsdeutschów. W rzeczywistości przetrzymywani byli w nim przede wszystkim żołnierze podziemia niepodległościowego i Wojska Polskiego. Według Bronisława Malca ps. „Żegota” obóz składał się z trzech baraków mieszkalnych dla wojska i więźniów o wymiarach 30 metrów długości i 12 metrów szerokości. Cały teren obozu, wspominał po latach: *ogrodzono płotem z drutu kolczastego, trzema rzędami o wysokości 3,5 metra. Zasięg ogrodzenia wynosił 200 metrów długości i 150 metrów szerokości. Po wykończeniu wszystkich robót, gdzieś w drugiej połowie grudnia 1944 r., przywieziono więźniów w liczbie 150 ludzi. Wraz z więźniami przyjechało wojsko w sile ponad 200 żołnierzy dla ochrony obozu i pilnowania*

został zamordowany w moskiewskim więzieniu NKWD na Łubiance (G. Mazur, J. Węgiński, *Konspiracja Lwowska 1939–1944. Słownik biograficzny*, Kraków 1997, s. 140–142).

⁶³⁷ Zakład Narodowy im. Ossolińskich, sygn. Akc 145/99 [dalej: ZNiO] Archiwum Dowództwa Oddziałów Leśnych „Warta” Obszaru Lwów Armii Krajowej na Rzeszowszczyźnie, cz. 2, Serwis informacyjno–propagandowy nr 5, 20 VI 1945 r., s. 217 (według numeracji PDF).

⁶³⁸ AIPN Lu 055/4, Sprawozdanie o pracy agenturalno–operatywnej WUBP w Lublinie za okres od 1 I do 20 V 1945 r., s. 30 (numeracja PDF).

⁶³⁹ *Ibidem*, s. 29 (numeracja PDF).

więźniów przy pracy⁶⁴⁰. W wyniku akcji zbrojnej na obóz spalono baraki, w których mieszkali więźniowie i personel obozu, a także wykonano wyrok śmierci na komendancie obozu, kpt. Władysławie Konowałowie i prokuratorze obozu o pseudonimie „Marek”⁶⁴¹.

W kwietniu 1945 r. podziemie wykonało wyrok śmierci na byłym dowódcy BCh, Janie Kędrze ps. „Błyskawica”. Jak stwierdził we wspomnieniach funkcjonariusz PUBP, Józef Kijko: *Kędra nie był naszym współpracownikiem, ale z sympatii do nas i z obywatelskiego obowiązku często przychodził do urzędu i dzielił się swoimi spostrzeżeniami*. Wyrok śmierci wykonany został nieopodal wsi Sabaudia. Wraz z Kędrą obecny był funkcjonariusz PUBP, Jan Gomółka. Obydwaj w stanie nietrzeźwym wracali z imprezy, do której doszło w barze Łopuszyńskiego w Tomaszowie Lubelskim. Kędra zginął na miejscu, zaś Gomółka został lekko ranny. Cień podejrzeń padł na funkcjonariuszy Referatu śledczego KP MO w Tomaszowie – Adama Armatyńskiego i Adama Adamusa, którzy tej nocy, wraz z Kędrą i Gomółką, byli w barze. Obydwaj od dłuższego czasu znajdowali po obserwacją PUBP w związku z ich współpracą z podziemiem. Zarówno Artymiński, jak i Adamus w tej sprawie zostali zatrzymani i osadzeni w areszcie PUBP. Ze względu na brak twardych dowodów zostali ostatecznie zwolnieni z aresztu i wrócili do pracy w KP MO.

Pod koniec kwietnia 1945 r. kierownik PUBP Hipolit Wojtas, w sprawozdaniu do szefa WUBP w Lublinie, pisał że *ludność powiatu tomaszowskiego jest na tyle spropagandowana [pisownia oryginalna] przez reakcję, że prawie od każdego mieszkańca usłyszysz się zdanie [...] jeszcze będziemy walczyć z Sowietami. Tereny zachodnie naszego powiatu są formalnie po prostu opanowane przez AK. Grupują się tam wszyscy żołnierze zbiegli z Lubaczowa i Biłgoraja. Po znajdujących się u nas agenturalnych danych zbiegłe Wojsko Polskie i akowcy w liczbie do 2 tysięcy ludzi skoncentrowało się w Józefowie [...], gdzie oczekują rozkazu do wystąpienia. [...] W związku z powyższą sytuacją uważam, że agenturalno-operacyjna praca nie da potrzebnego efektu bez udziału wojskowych operacji. Dlatego trzeba do powiatu tomaszowskiego wprowadzić wojsko, które można użyć na każdą operację. Bezwzględnie potrzebna grupa czerwonej armii*⁶⁴².

Obawy kierownika PUBP podyktowane były przede wszystkim zwiększoną aktywnością, koncentracją i wzrostem liczebności oddziałów AK w powiecie

⁶⁴⁰ Relacja świadka zdarzeń Bronisława Malca ps. „Żegota”, 12 IV 1988 r., s. 1, mps, (kopia w zbiorach ŚZŻAK Oddział Okręgowy w Zamościu, Koło Rejonowe w Suścu).

⁶⁴¹ K. A. Tochman, *Komunistyczny obóz pracy Nowiny–Błudek na Zamojszczyźnie (1944–1945)*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”, nr 1 (11), s. 101–102.

⁶⁴² AIPN Lu 034/4, Sprawozdanie do WUBP w Lublinie, 27 IV 1945 r., s. 7 (numeracja PDF).

tomaszowskim. Wpływ na taki stan miały także coraz częściej pojawiające się informacje o próbach porozumienia AK z UPA przeciwko komunistom. W sprawozdaniu kierownika PUBP wymieniono Narol, Hutę Różaniecką i Józefów jako miejsca, w których znajdowały się największe liczbowo oddziały AK⁶⁴³. Podobne obawy wysuwał KC PPR w Tomaszowie, pisząc w jednym ze sprawozdań o nasilających się aktach terroru ze strony podziemia zbrojnego, przyczyniających się do wstrzymania działalności partyjnej na tym terenie⁶⁴⁴.

*Członkowie bandy AK, WiN i NSZ jak pisał w sprawozdaniu kierownik PUBP w Tomaszowie Lubelskim, Czesław Cygler – przy pomocy PSL starają się jak najwięcej zjednoczyć sobie zwolenników przez rozsiewanie antypaństwowej propagandy i agitacji urządzając akty terrorystyczne na członków PPR*⁶⁴⁵. Największe wpływy podziemie niepodległościowe posiadało w obwodach wyborczych znajdujących się w: Kotlicach, Dubie, Niewirkowie, Łaszczowie, Majdanie Sopockim, Suścu, Rachaniu, Czartowcu i Czermnie⁶⁴⁶.

Na początku maja 1945 r. działalność konspiracyjna skupiła się wokół nowej organizacji wojskowej, powołanej rozkazem naczelnego wodza gen. Władysława Andersa⁶⁴⁷, pod nazwą Delegatury Sił Zbrojnych (DSZ). Wcześniej, w porozumieniu z Prezydentem RP i rządem na uchodźctwie, Władysław Anders rozwiązał wojskowo-społeczną organizację „Niepodległość” („NIE”), którą w tamtejszych realiach uznano za niewłaściwą. Powodem podjęcia takiej decyzji były docierające symptomy dekonspiracji oraz nieprzygotowanie „NIE” do zadań organizacyjnych w warunkach powojennych, a także coraz wyraźniejszy konflikt „NIE” ze stronnictwami politycznymi. Delegatem DSZ został płk Jan Rzepecki⁶⁴⁸.

⁶⁴³ *Ibidem*, Sprawozdanie nr 31, 27 V 1945 r., s. 19 (numeracja PDF).

⁶⁴⁴ E. Olszewski, *Polska Partia Robotnicza...*, s. 148.

⁶⁴⁵ AIPN Lu 034/7, Sprawozdanie dekadowe sekcji WzB PUBP w Tomaszowie Lubelskim, za okres sprawozdawczy. Od 27 IV do 7 V 1946 r., s. 68 (numeracja PDF).

⁶⁴⁶ A. Borzęcki, *Udział UBP w „zabezpieczeniu” referendum ludowego i kompanii wyborczej do Sejmu Ustawodawczego w powiecie tomaszowskim* [w:] *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*, red. G. Joniec, Lublin 2009, s. 83.

⁶⁴⁷ Władysław Anders (1892–1970), gen. broni. W latach 1926–1939 dowódca II Samodzielnej Brygady Kawalerii, a następnie Nowogrodzkiej Brygady Kawalerii i Grupy Operacyjnej Kawalerii. W latach 1939–1941 więziony w ZSRS. W latach 1941–1946 pełnił funkcję dowódcy Armii Polskiej w ZSRS, Armii Polskiej na Wschodzie, 2 Korpusu Polskiego, naczelnego wodza PSZ i generalnego inspektora sił zbrojnych. W latach 50. prezes m.in. Rady Polskiego Stowarzyszenia Byłych Sowieckich Więźniów Politycznych i przewodniczący zarządu Polskiej Fundacji Kulturalnej (*General broni Władysław Anders. Wybór pism i rozkazów*, wstęp, wybór i oprac. B. Polak, Warszawa 2009).

⁶⁴⁸ Jan Rzepecki vel Waclaw Rychliński ps. „Białynia”, „Ozóg”, „Burmistrz”, „Górski”, „Krawczyk”, „Ślusarczyk”, „Prezes”, „Rejent”, „Sędzia”, „Wolski” (1899–1983), płk dypl. Piechoty WP. W latach 1940–1945 szef BiP KG AK oraz DSZ. W okresie od 3 IX do 5 XI 1945 r. założyciel i pierwszy prezes i Zarządu

Głównym celem DSZ było prowadzenie działalności informacyjnej i propagandowej, stosowanie samoobrony, prowadzenie wywiadu i łączności z naczelnym dowództwem w Londynie, a także kontrola nad odradzającą się partyzantką⁶⁴⁹. W przeciwieństwie do struktury AK, w strukturze DSZ wprowadzono podział na obszary Centralny, Południowy i Zachodni, te z kolei dzieliły się na okręgi⁶⁵⁰, którym podporządkowane były obwody. Obwód DSZ Tomaszów Lubelski podlegał – jak dotychczas – okręgowi lubelskiemu, wchodzącemu w skład obszaru centralnego.

W okresie przedwyborczym, 10 maja 1945 r., pod Tomaszowem partyzantka zastrzeliła trzech informatorów PUBP o pseudonimach „Swój”, „Ostry” i „Druch”, którzy mieli przyczynić się do aresztowania komendanta obwodu tomaszowskiego DSZ – Władysława Surowca ps. „Sosna”⁶⁵¹. Pod koniec maja 1945 r. w lesie Bukowiec pod Tomaszowem stacjonował szwadron kawalerii dowodzony przez por. Józefa Sobieszczańskiego, który zdezerterował jednostki wojskowej w Hrubieszowie, przechodząc na stronę podziemia niepodległościowego⁶⁵².

Ów szwadron 15 czerwca 1945 r. wziął udział w odbiciu aresztowanego przez NKWD w okolicach Łaszczowa komendanta rejonu I obwodu Tomaszów Lubelski, por. Stanisława Siomy „Lecha”⁶⁵³ i jego trzech podwładnych: Zygmunta Wiśniarskiego „Anglika”, Władysława Grabika i Michała Karwata. Próbę odbicia podjęto na szosie pomiędzy Grodyślavicami a Józefówką. Pozycja, którą zajął szwadron dowodzony podczas akcji przez chor. Korsaka, mieściła się na skraju lasu Sojnica oddalonym o ok. 200 m od szosy. W wyniku strzelaniny śmierć poniosło trzech funkcjonariuszy NKWD, zaś

Zrzeszenia WiN. Wyrokiem WSR w Warszawie z 3 II 1947 r. skazany na 8 lat więzienia. Dwa dni później decyzją prezydenta RP Bolesława Bieruta ułaskawiony. W latach 1949–1955 ponownie więziony, następnie zrehabilitowany. Po wyjściu z więzienia pracował w Instytucie Historii PAN gdzie obronił doktorat (*Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach*, Wrocław 1999, t. VI, cz. 1, oprac. A. Zagórski, A. K. Kunert: *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1945*, t.1. Warszawa 1987).

⁶⁴⁹ G. Ostasz, *Okręg Rzeszowski Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”. Model konspiracji, struktura, dzieje*, Rzeszów 2006, s. 64–67.

⁶⁵⁰ „Bo mnie tylko wolność interesuje...”. Wywiad – rzeka z Marianem Gołębiowskim (*Nowy Jork, listopad 1988–czerwiec 1989*), wywiad przeprowadził D. Balcerzyk, wstęp i oprac. J. Dudek, Lublin 2011, s. 21–22.

⁶⁵¹ AIPN Lu 034/4, Sprawozdanie nr 30, 17 V 1945 r., s. 16 (numeracja PDF).

⁶⁵² AIPN Lu 055/4, Sprawozdanie o stanie pracy agenturalno – operatywnej WUBP w Lublinie, s. 53 (numeracja PDF).

⁶⁵³ Eugeniusz Sioma „Lech”, ur. 5 XI 1908 r. w Woźuczynie, ppor. WP, przed wojną ukończył seminarium nauczycielskie w Turkowicach, nauczyciel i kierownik siedmioklasowej szkoły powszechnej. Od 1941 r. w ZWZ–AK. Pod koniec 1943 r. mianowany dowódcą 3 kompanii leśnej obwodu tomaszowskiego AK, a następnie komendant I rejonu Łaszczów – Telatyn–Poturzyn, a od czerwca 1944 r. dowódcą kompanii „Żelaznej” AK Obwodu Tomaszów Lubelski. Walczył w obronie polskiej ludności przed UPA. 15 VI 1945 r. aresztowany w lesie niedaleko Łaszczowa przez oddział NKWD. Zginął tego samego dnia podczas próby odbicia przez szwadron kawalerii pod dowództwem chor. Korsaka w lesie koło Józefówki (E. Vonau, *Zapiski wspomnień. Wspomnienia nauczycielki Szkoły Powszechnej w Grodyślavicach*, Tomaszów Lubelski 2005, s. 17–19).

dwóch zostało rannych. Komendant „Lech” z trzema podwładnymi partyzantami wykorzystując moment zawieruchy, podjęli próbę ucieczki, w trakcie której z rąk NKWD śmierć na miejscu ponieśli por. Stanisław Sioma i Władysław Grabik⁶⁵⁴.

Zintensyfikowane działania operacyjne UB w powiecie tomaszowskim były przyczyną podjęcia rozmów polskiego podziemia niepodległościowego z OUN–UPA, do których doszło dwukrotnie – 2 i 21 maja 1945 r. Pierwsze spotkanie miało miejsce w miejscowości Doliny w powiecie lubaczowskim. Pertraktacje odbyły się za zgodą inspektora inspektoratu zamojskiego DSZ, Mariana Gołębiowskiego ps. „Irka”. Brał w nich udział dowódca rejonu V obwodu Tomaszów Lubelski DSZ – Marian Warda ps. „Polakowski”, zaś stronę ukraińską reprezentował Mykoła Wynnyczuk ps. „Korniejczuk”. Wówczas obie strony potraktowały spotkanie jako wstęp do właściwych rozmów z udziałem wyższych rangą dowódców DSZ i UPA. Do tego spotkania doszło trzy tygodnie później 21 maja, w przysiółku Żar w pobliżu Nowego Lublińca⁶⁵⁵.

W rozmowach z dnia 21 maja 1945 r. stronę ukraińską reprezentowali: Mykoła Wynnyczuk „Korniejczuk”, płk. Jurij Łopatyński „Szejk” – przedstawiciel Ukraińskiej Głównej Rady Wyzwoleńczej i głównego dowództwa UPA oraz Sergiusz Martyniuk ps. „Hrab” referent propagandy przy kierownictwie III okręgu OUN. Stronę polską reprezentowali m.in. inspektor Inspektoratu Zamojskiego DSZ Marian Gołębiowski ps. „Irka”, komendant tomaszowskiego Obwodu DSZ kpt. Stanisław Książek ps. „Rota”, „Wyrwa”, adiutant inspektora „Irki” Jan Turowski ps. „Norbert”, por. Stefan Pluta ps. „Jodła”, „Stal” – dowódca 5 kompanii DSZ Stary Dzików, dowódca 2 kompanii Ruda Różaniecka rejonu V Edmund Krzyżanowski ps. „Bez” i dowódca rejonu V por. Marian Warda ps. „Polakowski”.

W rezultacie po wielogodzinnych rozmowach zawarto lokalne porozumienie o wzajemnej współpracy, w myśl której obie strony postanowiły: zawiesić broń, wymieniać się informacjami wywiadowczymi, zwalczać agenturę i pospolity bandytyzm, zaniechać działań zbrojnych skierowanych w ludność cywilną przeciwnika, ustalić odpowiednie zasady, co do poruszania się po terenie kontrolowanym przez jedną ze stron oraz wprowadzono tzw. wzajemne strefy wpływów. Porozumieniem objęto powiat tomaszowski wraz z powiatami: chełmskim, hrubieszowskim, biłgorajskim i lubaczowskim⁶⁵⁶.

⁶⁵⁴ Eugeniusz Sioma ps. „Lech” (<https://dobroni.pl/n/eugeniusz-sioma-ps-1/105230>).

⁶⁵⁵ M. Zajączkowski, *Pod znakiem króla Daniela. OUN-B i UPA na Lubelszczyźnie 1944-1950*, Lublin–Warszawa 2016, s. 216.

⁶⁵⁶ M. Moszkowicz, *Gdzie w maju 1945 r. kierownictwo Inspektoratu AK–DSZ Zamość prowadziło rozmowy i zawarło porozumienie z OUN–B i UPA?*, „Cieszanowskie Zeszyty Regionalne”, tom 5, Cieszanów 2012,

Porozumienie z 21 maja 1945 r. było wstępem do dalszych wzajemnych rozmów i porozumień na terenach kontrolowanych przez kompanie tomaszowskiego Obwodu DSZ. W okresie od lipca do września 1945 r. porozumienia zawierano m.in. w Brzezinach Bełżeckich i Bieniaszówce w powiecie lubaczowskim. Brali w nich udział partyzanci rejonu V. W sąsiednim powiecie hrubieszowskim efektem współpracy polsko–ukraińskiej było wspólne przeprowadzenie ataku zbrojnego na Hrubieszów⁶⁵⁷.

W czerwcu 1945 r. w siedzibie tomaszowskiego PUBP wszedł w życie – opatrzony klauzurą ściśle tajne – wykaz *uzbrojonych formacji bandyckich działających w powiecie tomaszowskim*. W zestawieniu ujęte zostały oddziały dowodzone przez Mariana Wardę „Polakowskiego”, Zenona Jachymka „Wiktora”, Karola Kosteckiego „Kostka” i Hieronima Białowolskiego „Grotą”⁶⁵⁸. Jak stwierdzono w konkluzji wykazu wszyscy oni i podległe im oddziały *„systematycznie terroryzują ludność, która idzie na współpracę z Tymczasowym Rządem Jedności Narodowej (...) przez bardzo częste akty terroru śmierci”*⁶⁵⁹.

Na dzień 22 lipca 1945 r. Krajowa Rada Narodowa przewidywała uchwalenie amnestii. Osoby, które dokonały przestępstw przed datą jej uchwalenia, mogły ujawnić się nie ponosząc za to konsekwencji. W prasie konspiracyjnej można było przeczytać, że *w akcji tej biorą udział samoloty sowieckie, zrzucając ulotki. W miastach rozkleja się afisze lokalnych władz administracyjnych. Akcja ta, poprzedzona, rozkazem władz konspiracyjnych w sprawie „rozładowania lasów” [...], obliczona jest wyłącznie na efekt agitacyjny „tymczasowców” lubelskich*⁶⁶⁰.

s. 73–75, M. Zajączkowski, *Drogi do porozumienia między polskim i ukraińskim podziemiem niepodległościowym w latach 1945–1947* [w:] „Od zniewolenia do wolności”. Studia historyczne, red. A. F. Baran, Warszawa – Białystok 2009, s. 288; A. B. Szcześniak, W. Z. Szota, *Droga donikąd*, Warszawa 1973, s. 330; J. Sztendera, w *poszukiwaniu porozumienia. Podziemie ukraińskie i polskie w latach 1945–1947. Współpraca pomiędzy UPA i WiN* [w:] „Zeszyty Historyczne” nr 71/85, s. 153–177; M. Zajączkowski, *Pod znakiem króla Daniela...*, s. 222; AIPN Lu 02/381 t. 2, Akta kontrolno – śledcze dot. Mariana Wardy i innych, Protokół przesłuchania Mariana Wardy, 8 VIII 1946 r., s. 42.

⁶⁵⁷ R. Wnuk, G. Motyka, *Pany i Rezuny. Współpraca AK–WiN i UPA 1945–1947*, Warszawa 1997, s. 160–162, *UPA i WiN w walce z totalitaryzmem 1945–1947. Dokumenty, wspomnienia*, red. Bogdan Huk, Przemysł 2018, s. 225).

⁶⁵⁸ Oddział Hieronima Białowolskiego ps. „Grot” działał w latach 1944–1947 na terenie powiatu Tomaszów Lubelski. Składał się z żołnierzy AK i członków PSL. Posiadał łączność z operującymi na terenie powiatu zamojskiego i hrubieszowskiego oddziałami WiN i UPA. Liczył około 200 osób (*Informator o nielegalnych antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych działających w Polsce Ludowej w latach 1944–1956*, Lublin 1993, s. 30).

⁶⁵⁹ AIPN Lu 034/5, Wykaz uzbrojonych formacji zbrojnych działających w powiecie tomaszowskim, 1 VI 1945 r., s. 66–71 (numeracja PDF).

⁶⁶⁰ ZNiO, sygn. Akc 145/99, Serwis informacyjno–propagandowy nr 3, 20 VI 1945 r., s. 241 (według numeracji PDF).

Amnestia skierowana była w szczególności do organizacji niepodległościowych i ich żołnierzy, których działalność – według ustawy miała charakter przestępczy. Stąd też w lipcu 1945 r. urząd bezpieczeństwa wstrzymał działania represyjne proponując żołnierzom podziemia ujawnienie się⁶⁶¹. Czas pokazał, że istotą amnestii była tak naprawdę dekonspiracja partyzantów podziemia, a następnie ich rozpracowanie i pociągnięcie do odpowiedzialności karnej, a niekiedy ich fizycznej likwidacji.

Pierwsze propozycje PUBP w Tomaszowie skierowane do partyzantów podziemia pojawiły się początkiem lipca 1945 r. Wysłano wówczas do komendanta obwodu tomaszowskiego DSZ pośrednika, aby ten stawił się w siedzibie PUBP, w celu podjęcia rozmów o ujawnieniu i rozbrojeniu obwodu AK. Pierwsze oficjalne rozmowy z przedstawicielami podziemia w kwestii ujawnienia oddziałów tomaszowskiego obwodu kierownictwo PUBP podjęło w połowie lipca 1945 r. Wówczas doszło do spotkania kierownictwa PUBP z reprezentantem podziemia i działaczem PSL Adamem Symczyszynem ps. „Skiba”, podczas którego ustalono termin oficjalnej konferencji. Doszło do niej 10 sierpnia 1945 r. Na spotkanie przybyli członkowie prezydium PSL wspomniany Adam Symczyszyn ps. „Skiba”, Stanisław Hordyj „Marek”, Stanisław Kubas „Ludwik”, a także kilku innych członków prezydium⁶⁶². Podczas tego zebrania uzgodniono, że przedstawiciele prezydium PSL wpłyną na kierownictwo obwodu tomaszowskiego AK i wyprowadzą z konspiracji partyzantów podziemia. W tej sprawie 12 sierpnia 1945 r. członkowie prezydium PSL, zgodnie z ustaleniami, mieli się spotkać z kierownictwem tomaszowskiego obwodu AK i podjąć wiążące decyzje⁶⁶³.

Ustalenia prezydium PSL z kierownictwem PUBP spotkały się ze zdecydowaną odmową komendanta tomaszowskiego obwodu DSZ Jana Turowskiego ps. „Tatar”, który zakazał jakichkolwiek rozmów z PUBP i nakazał swoim podwładnym pozostanie w ukryciu oczekując dalszych rozkazów. Pomimo odmowy, 16 sierpnia 1945 r. Adam Symczyszyn podjął kolejną rozmowę z PUBP. W rozmowie stwierdził, że niezależnie od postawy „Roty”, prezydium PSL ujawni się i będzie nakłaniać do wyjścia z podziemia dwóch rejonów tomaszowskiego AK, na czele których stali komendanci związani z PSL⁶⁶⁴.

⁶⁶¹ D. Iwaneczko, *Przypadek czy przeznaczenie?...*, s. 136.

⁶⁶² J. Romanek, *Ruch Ludowy w województwie lubelskim w latach 1944–1949*, Lublin 2013, s. 129.

⁶⁶³ AIPN Lu 034/5, Sprawozdanie nr 38 o operatywnej i śledczej pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 28 VII do 8 VIII 1945 r., s. 36 (numeracja PDF).

⁶⁶⁴ *Ibidem*, Sprawozdanie nr 39 o operatywnej i śledczej pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 8 VIII do 17 VIII 1945 r., s. 39 (numeracja PDF).

Prawdopodobnie głównym powodem, dla którego PUBP zaangażował się tak usilnie w rozmowy z przedstawicielami podziemia, było dotarcie do poszukiwanego komendanta tomaszowskiego obwodu DSZ – „Tatar”⁶⁶⁵. Ten natychmiast, odmawiając podjęcia rozmów z komunistami, zapoczątkował zakrojone na szeroką skalę represje wymierzone w AK. Jeszcze w sierpniu grupa operacyjna PUBP/KBW przeprowadziła w Tomaszowie i Tyszowcach akcje operacyjne, w wyniku których aresztowano łącznie 31 osób współpracujących z AK⁶⁶⁶. w grupie aresztowanych z terenu Tyszowiec znalazł się Jerzy Diaczyszyn ps. „Narwik”⁶⁶⁷, komendant rejonu I, z którym PUBP wiązał duże nadzieje. W trakcie zatrzymania Diaczyszyn posługiwał się fałszywym dowodem tożsamości, stąd też początkowo nie wzbudził zainteresowania UB. Sytuacja uległa zmianie, gdy jeden z wartowników PUBP, pochodzący z Narola Leon Rysiowski, zdemaskował go twierdząc, że jest to zaprzyjaźniony z Karolem Kosteckim komendant rejonu I „Narwik”.

⁶⁶⁵ Jan Turowski „Grom”, „Jemiola”, „Kolba”, „Norbert”, „Tatar”, s. Karola, ur. 31 V 1917 r. w Szczepieszynie, kpt., oficer służby stałej piechoty. W 1936 r. uzyskał maturę i dyplom nauczyciela w seminarium nauczycielskim w Leśnej Podlaskiej. Po maturze wstąpił ochotniczo do wojska. Służył w 44 Pułku Strzelców Kresowych w Równem. 1 X 1937 r. przyjęty do Szkoły Podchorążych Piechoty w Komorowie koło Ostrowi Mazowieckiej. Jako dowódca 5 kompanii II baonu 7 Pułku Piechoty Legionów w Chełmie brał udział w kampanii wrześniowej 1939 r., gdzie walczył w bitwie pod Iłżą. Po zakończeniu działań wojennych powrócił do Tomaszowa Lubelskiego, gdzie włączył się w nurt działalności konspiracyjnej. Jeden z organizatorów SZP i ZWZ na tym terenie. Od listopada 1939 r. w SZP-ZWZ, komendant placówki Szczepieszyn, Od marca 1941 r. zastępca dowódcy oddziałów szturmowych Obwodu ZWZ Zamość. 27 IX 1944 r. aresztowany przez NKWD i osadzony w więzieniu w Zamościu, z którego został odbity przez oddział por. „Groma”. W latach 1945–1946 komendant Obwodu DSZ-WiN Tomaszów Lubelski. Aresztowany 27 IX 1946 r. przez WUBP w Lublinie za przynależność do „WiN”. Wyrokiem WSR w Lublinie z dnia 1 X 1947 r. skazany na 9 lat więzienia. Zwolniony 28 IX 1955 r. Po wyjściu z więzienia ukończył studia wyższe na wydziale prawa Uniwersytetu Warszawskiego i zamieszkał w Lublinie. Zmarł 16 IX 1984 r. w Lublinie. Pochowany na cmentarzu przy ulicy Lipowej (A. Skiba, *Jan Turowski ps. „Grom”, „Jemiola”, „Kolba”, „Norbert”, „Tatar”* [w:] J. Turowski, *Historia OP 9*, wybór i oprac. D. Górny, W. Soroka, A. Skiba, Zamość 2017, s. 9–13).

⁶⁶⁶ AIPN Lu 034/5, Sprawozdanie nr 39 o operatywnej i śledczej pracy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od dnia 8 VIII 1945 r. do dnia 17 VIII 1945 r., s. 38 (numeracja PDF).

⁶⁶⁷ Jerzy Diaczyszyn „Narwik”, „Bąk” s. Michała, ur. 5 V 1915 r. w Lubaczowie, w 1936 r. ukończył szkołę średnią w Rawiczu. W 1937 r. ukończył Szkołę Podchorążych Rezerwy w 62 pp. w Bydgoszczy. Wraz z wybuchem II wojny światowej zmobilizowany do 62 pp. w Bydgoszczy, ranny pod Warszawą. Od grudnia 1939 r. przebywał w Warszawie i Makowie Podhalańskim, skąd w lipcu 1940 r. przeniósł się do Narola. W październiku 1940 r. aresztowany przez gestapo i osadzony w więzieniu na zamku w Lublinie. Po 3,5 miesiącach powrócił ponownie do Narola. W latach 1941–1944 pracował na stacji kolejowej w Bełżcu. Od 1943 r. z inicjatywy Władysława Surowca „Sosny” zaprzyjaźniony do AK. Od lipca 1944 r. komendant rejonu I Obwodu Tomaszów Lubelski. 14 VIII 1945 r. aresztowany w Tyszowcach przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim pod zarzutem współpracy z AK. Wchodząc w skład komisji likwidacyjnej przy PUBP w Tomaszowie Lubelskim został zwolniony z aresztu 17 X 1945 r. (AIPN Lu 06/715, Akta kontrolno-śledcze dot. Jerzego Diaczyszyna).

W szczególności osoba „Narwika” miała posłużyć bezpiece w dotarciu do „Tatara” i nakłonieniu tomaszowskiej AK do wyjścia z podziemia⁶⁶⁸. W tym okresie PUBP dokonał także przeszukiwań w Maziłach, gdzie – w wyniku zakrojonej na szeroką skalę akcji – zarekwirowano archiwum tomaszowskiego obwodu AK, radiodbiornik, maszynę do pisania, kilka sztuk broni, amunicji i dużą ilość rakiet sygnalizacyjnych. Operacja w Maziłach nazwana została przez funkcjonariuszy PUBP *likwidacją kwatermistrzostwa obwodu AK*. Przeprowadzenie akcji było możliwe dzięki donosowi otrzymanemu od tajnego informatora o pseudonimie „Świerk”, który wskazał zabudowania Kazimierza Czuryło w Maziłach, gdzie dochodziło do narad kierownictwa tomaszowskiego obwodu AK. w trakcie zatrzymania Kazimierz Czuryło przyznał się bezpiece, że gościł u siebie w domu komendanta i kwatermistrza obwodu „Tatara” i „Porębę”⁶⁶⁹.

Po zakończeniu akcji operacyjnych w Tomaszowie i Tyszowcach w kręgu zainteresowań PUBP znalazł się teren Komarowa, Narola, Suśca i Majdanu Sopockiego, gdzie stacjonowały oddziały dowodzone przez Zenona Jachymka „Wiktora”, Karola Kostckiego „Kostka” i Jana Leonowicza „Burty”⁶⁷⁰. W tej sprawie rozpracowaniem

⁶⁶⁸ G. Joniec, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944-1956...*, [w:] Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944-1956, red. G. Joniec, Lublin 2009, s. 30.

⁶⁶⁹ AIPN Lu 034/4, Sprawozdanie nr 37 do WUBP w Lublinie, s. 34 (numeracja PDF).

⁶⁷⁰ Jan Leonowicz „Burta”, ur. 15 I 1912 r. w majątku Żabcze w powiecie tomaszowskim. Absolwent szkoły podstawowej i gimnazjum, po ukończeniu którego wstąpił do 2 psk w Hrubieszowie. Tam w stopniu plutonowego wziął udział w kampanii wrześniowej w bitwie Wołyńskiej Brygady Kawalerii pod wsią Mokra. W wyniku odniesionych ran podjął decyzję o powrocie do Poturzyna. Pod koniec 1939 r. przystąpił do SZP, a następnie do ZWZ. 25 XII 1939 r. wraz z niewielkim oddziałem rozbił posterunek policji granatowej w okolicach Łaszczowa. Udział w tej akcji przyczynił się do jego aresztowania przez policję ukraińską i osadzenia w areszcie w Poturzynie. Dzięki wstawiennictwu ojca wyszedł na wolność. Z obawy przed ponownym aresztowaniem nawiązał kontakt ze strukturami tomaszowskiego Obwodu AK, wchodząc w skład Oddziału Dywersji Bojowej pod dowództwem Zenona Jachymka „Wiktora”, gdzie pełnił funkcję dowódcy sekcji szturmowej Poturzyn odcinka Wschód. Wraz z oddziałem brał udział w brawurowych akcjach na posterunek policji ukraińskiej w Poturzynie i na niemiecki magazyn broni w Tarnawatce. Po wykonanych zadaniach, chcąc przecześć grożące mu niebezpieczeństwo ze strony okupanta, osiadł w sztabie Obwodu AK w Puszczy Solskiej niedaleko Rebizantów. Wszedł w skład Kompanii Leśnej dowodzonej przez ppor. Witolda Kopcia, gdzie został dowódcą jednego z patroli plutonu lotnego żandarmerii polowej sierżanta Wacława Kaszuckiego. Wiosną 1944 r., jako zwiadowca, wszedł w skład Kompanii Żelaznej dowodzonej przez sierżanta Andrzeja Dżygałę. W czerwcu 1944 r. – stacjonując wraz z oddziałami tomaszowskiego Obwodu ZWZ-AK w Puszczy Solskiej został otoczony przez wojska niemieckie w ramach wielkiej operacji obławnej Sturmwind II. Bez szwanku wraz z kilkoma partyzantami przebił się przez trzy pierścienie niemieckiego okrążenia. Uczestnik akcji „Burza”. Wraz z nastaniem okupacji sowieckiej nadal w konspiracji. Zorganizował kompanię dywersyjną zwaną „Żelazną Kompanią” w sile około 20–30 żołnierzy. Pod koniec czerwca 1945 r. wraz z kompanią brał udział w potyczce ze 120-osobowym oddziałem NKWD, przybyłym z Tomaszowa do Łaszczowa. Podczas małej amnestii nie ujawnił się, postanowił dalej prowadzić walkę niepodległościową. Stał na czele niewielkiej drużyny, której celem było zdobywanie broni i amunicji poprzez rozbrajanie milicjantów i ormowców, rozpędzanie zebranych agitacyjnych PPR. 31 VI 1946 r. oddział „Burty” wykonał w Kmiczynie wyrok śmierci na wiceprzewodniczącym Powiatowej Rady Narodowej, Wincentym Umerze, ojciec późniejszego wicedyrektora Departamentu Śledczego MBP ppłk. Adama Humera. W latach 1947–1950 „Burta” dowodził patroliem leśnym, liczącym – w zależności od danej sytuacji – od 3 do 7 ludzi. Patrol wsparty był tzw. siatką terenową liczącą przeszło 200 współpracowników,

operacyjnym objęci zostali: Kazimierz Dąbrowski „Kmicic”, związany z rejonem IV; a także partyzanci kompanii „Narol” – Roman Czostkiewicz ps. „Wist”, Jerzy Nocko ps. „Narolski”, Mieczysław Wójcik ps. „Mietek” i Wincenty Wolańczyk ps. „Żerdź”⁶⁷¹. Do dnia 28 września 1945 r. PUBP w Tomaszowie objął rozpracowaniem łącznie 106 partyzantów podziemia. Na liście objętych inwigilacją znaleźli się m.in. Zenon Jachymek, Hieronim Białowolski, Marian Pilarski czy Witold Kopec⁶⁷².

Początkowo – jak twierdził Józef Kijko – sprawa Jerzego Diaczyszyna miała być oddana pod sąd. Jednak po uzgodnieniach, kierownictwo PUBP zmieniło zdanie. *Morderstw mu nie udowodniono – wspominał Józef Kijko – wyrok groził mu w granicach 5 lat, co podlegałoby amnestii. W międzyczasie została ogłoszona amnestia, a po niej akcja ujawniania się podziemia. Wówczas PUBP zaproponował Diaczyszynowi kierowanie komisją amnestyjną. Zgodził się i został zwolniony. Stworzyliśmy mu warunki do pracy. Miał, więc biuro z sekretarzem, maszynę do pisania, a nawet drukarnia była do jego usług dla wydawania odzew do członków akowskiego podziemia. Z ramienia urzędu jako opiekuna, wyznaczono Jana Słodkiego*⁶⁷³.

Ostatecznie na terenie powiatu tomaszowskiego ujawniło się 996 członków BCH i zaledwie 177 żołnierzy AK⁶⁷⁴. Na odzew PUBP odpowiedzieli m.in. czterdziestoosobowy pluton 7 rejonu pod dowództwem Jana Grypy, który zdał 35 sztuk broni i 2000 sztuk amunicji⁶⁷⁵, a także drużyna wchodząca w skład jednego z plutonów 7 rejonu pod dowództwem Jana Czarnopysia ps. „Kruk”, która zdała 11 sztuk broni palnej i 100 sztuk amunicji⁶⁷⁶.

obejmującą pięć powiatów tomaszowski, biłgorajski, hrubieszowski, zamojski i lubaczowski. W latach 1948–1950 patrol wykonał szereg wyroków śmierci na działaczach partyjnych i funkcjonariuszach, a także dokonał wielu napadów na urzędy gminne, pocztowe i spółdzielnie samopomocy chłopskiej. „Burta” zginął 9 II 1951 r. w zasadzce zorganizowanej przez grupę operacyjną UB w Nowinach. Ciało po jego śmierci, przez okres 2 tygodni, wystawiono na widok publiczny dziedzińcu PUBP w Tomaszowie. Pochowany w bezimiennej mogile. (AIPN Lu 08/200 t. 1-22, Sprawa Obiektowa kryptonim „Niedobitki” prowadzona w latach 1949-1956 przez PUBP/PU ds. BP w Tomaszowie Lubelskim dot. oddziałów AK-WiN „Burty” (Jan Leonowicz) i „Mogiłki” (Jan Turzyniecki) działających na terenie powiatu tomaszowskiego; W. W. Bednarski, *Jan Leonowicz ps. Burta (1912–1951). Legendarny dowódca oddziału podziemia narodowego na Zamojszczyźnie*, „Biuletyn Towarzystwa Regionalnego Hrubieszowskiego” nr 43/2007, s. 78–81, M. Stawecki, *„Burta” przeklęty! „Burta” wyklęty, „Burta” doceniony?*, Tomaszów Lubelski 2014).

⁶⁷¹ *Ibidem*, Sprawozdanie dekadowe za okres od 27 IX do 7 X 1945 r., s. 89 (numeracja PDF).

⁶⁷² AIPN Lu 034/3, Wykaz inwigilowanych osób przy PUBP w Tomaszowie Lubelskim w ilości 106 osób, 28 września 1945 r., s. 69.

⁶⁷³ AIPN Lu 201/17, Wspomnienia Józefa Kijko, byłego funkcjonariusza organów BP, z partyzantki i służby w organach bezpieczeństwa, przesłane w 1979 r. do Biura Historycznego MSW, s. 115 (numeracja PDF).

⁶⁷⁴ R. Wnuk, Lubelski Okręg AK, DSZ i WiN..., s. 48.

⁶⁷⁵ AIPN Lu 034/4, Sprawozdanie nr 36 do WUBP w Lublinie, 8 VII 1945 r., s. 31 (numeracja PDF).

⁶⁷⁶ *Ibidem*, Sprawozdanie nr 37 do WUBP w Lublinie, s. 34 (numeracja PDF).

Jak stwierdził po latach Józef Kijko: *Jerzy Diaczyszyn był za małą figurą, aby mógł wpłynąć na akcję ujawniania w całym powiecie. Zaproponowaliśmy mu, aby spróbował dotrzeć do komendy obwodu przez zastępcę komendanta rejonu V, Karola Kosteckiego „Kostka”. Kostecki był nam cierpiem (sic!) w ciele i mieliśmy z nim dużo kłopotów ze względu na jego aktywność i posłuch w terenie. W tej sprawie we wrześniu 1945 r. w Narolu i Bełzcu doszło do spotkania Jerzego Diaczyszyna z Karolem Kosteckim. „Kostek” który możliwość ujawniania siebie i podległego mu oddziału.*

Aresztowanie w tym czasie przez tomaszowski PUBP kilku partyzantów „Kostka” spowodowało, że wahał się z podjęciem decyzji co do ujawnienia. Ostatecznie myśl taką porzucił, gdy dowiedział się, że aresztowani partyzanci są maltretowani przez funkcjonariuszy PUBP. „Kostek” po nawiązaniu z nimi kontaktu obiecał, że w ich sprawie podejmie negocjacje z PUBP, a gdyby negocjacje zakończyły się niepowodzeniem – miał odbić ich siłą z aresztu. Wśród aresztowanych i osadzonych w areszcie PUBP partyzantów kompanii „Narol” znaleźli się: Bronisław Brogowski, Mieczysław Wójcik, Roman Cząstkiewicz, Jerzy Nocko, Piotr Gałka i Wincenty Wolańczyk⁶⁷⁷.

Chcąc uzyskać zgodę kierownictwa rejonu i obwodu na podjęcie rozmów z PUBP, Kostecki spotkał się w tej sprawie ze Stanisławem Książkiem „Rotą” i Marianem Wardą „Polakowskim”. Pierwszy z nich odradzał rozmowy z UB przytaczając przykłady podobnych rozmów na innych terenach, które zazwyczaj kończyły się dekonspiracją i aresztowaniem. Drugi zaś przychylnie patrzył w stronę odbicia aresztowanych więźniów, twierdząc, że akcja może się udać. Ostatecznie w wyniku rozmów Kostecki otrzymał od kierownictwa obwodu wolną rękę, co do ujawnienia lub ewentualnego odbicia siłą aresztowanych⁶⁷⁸.

Obawy „Roty” i „Kostka”, co do przystąpienia kompanii „Narol” do akcji ujawniania, okazały się słuszne. Należy zaznaczyć, że 10 października 1945 r. sekcja do Walki z Bandytyzmem tomaszowskiego PUBP kierowana przez Konstantego Drabińskiego wszczęła grupowe rozpracowanie partyzantów kompanii „Narol” pod kryptonimem „Jaskiniowce”. Głównym celem rozpracowania był oczywiście „Kostek”, którego Drabiński określił jako *terrorystę bandy AK szkodzącemu państwu polskiemu i ustrojowi demokratycznemu*⁶⁷⁹.

⁶⁷⁷ AIPN Lu 034/3, Wykazy członków podziemia, dezertorów z WP oraz osób aresztowanych przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim z 1945 r., s. 17–18 (numeracja PDF).

⁶⁷⁸ K. Kostecki, *Okres od lipca 1944 r...*,

⁶⁷⁹ AIPN Lu 08/198, Sprawa obiektowa kryptonim „Jaskiniowcy” prowadzona w latach 1946–1956 dot. oddziału AK–WiN „Kostka” (Kazimierz Kostecki ps. Kostek) działającego na terenie powiatu

„Kostek” po ustaleniach zdecydował się podjąć rozmowy z PUBP i ich sowieckim doradcą. Stronę techniczną spotkania ustalił w Narolu z „Narwikiem”. Spotkanie – zgodnie z ustaleniami – miało odbyć się początkiem listopada na trasie pomiędzy Tomaszowem a Rawą Ruską w obecności sowieckiego doradcy przy PUBP, Jerzego Diaczyszyna i kierowcy. Ostatecznie w zastępstwie sowieckiego doradcy na naradę przybył kierownik PUBP Stefan Pietruszyński. Obydwie strony ustaliły termin kolejnego spotkania, na które Pietruszyński zobowiązał się przywieźć aresztowanych partyzantów kompanii „Narol”, a „Kostek” i jego oddział mieli wówczas złożyć broń i ujawnić się przed komisją amnestijną⁶⁸⁰.

Do umówionego spotkania doszło, według Kosteckiego, 7 listopada. 1945 r. Uczestniczyli w nim wspomniany „Kostek” w asyście dowódcy kompanii „Narol” por. Stefana Kobosa „Wrzosa”, zaś stronę ubecką reprezentowali kierujący sekcją WzB Konstanty Drabiński i Jerzy Diaczyszyn. PUBP nie dotrzymał warunków wcześniejszych ustaleń i nie przywiózł na miejsce aresztowanych partyzantów. Kostecki w trakcie spotkania otrzymał od Drabińskiego propozycję, aby wraz z nim pojechał do siedziby PUBP i tam uzgodnić warunki ujawniania. Zdając sobie sprawę, że może to być ubecka prowokacja, dyplomatycznie odmówił twierdząc, że wyjazd musi uzgodnić ze swoim komendantem. Obawy Kosteckiego potwierdził „Narwik”, który z chwilą wsiadania do samochodu szepnął mu, że PUBP chce go wciągnąć w pułapkę. Po otrzymaniu tej informacji „Kostek” podjął decyzję o siłowym uwolnieniu partyzantów⁶⁸¹.

Do ataku na areszt PUBP w Tomaszowie Lubelskim doszło w nocy z 13 na 14 listopada 1945 r. Akcją uwolnienia aresztowanych partyzantów dowodził Karol Kostecki, a jego zastępcą był Stefan Kobos „Wrzos”. W akcję zbrojną zaangażowany był także Jerzy Diaczyszyn, który wówczas zerwał współpracę z bezpieką i nawiązał kontakty organizacyjne z Kosteckim. To on, tuż przed akcją, spotkał się z Kosteckim w Bełżcu i rozrysował mu miejsca stacjonowania poszczególnych jednostek UB, MO i NKWD w Tomaszowie wraz ze schematem topografii PUBP i więzienia, a także przygotował trzech przewodników na czas akcji i rozeznał aktualną sytuację w mieście. W wyniku dokonanego szturmu partyzanci Kosteckiego uwolnili – poza partyzantami kompanii „Narol” – także wszystkich pozostałych więźniów przebywających tej nocy w areszcie

tomaszowskiego; Postanowienie o założeniu grupowego rozpracowania kryptonim „Jaskiniowce”, 10 X 1945 r., s. 41 (numeracja PDF).

⁶⁸⁰ D. Iwaneczko, *Przypadek czy przeznaczenie?...*, s. 138.

⁶⁸¹ K. Kostecki, *Fragment ze wspomnień d-cy komp. „Narol” AK Obwodu Tomaszów Lubelski*, b. d., mps, kopia w zbiorach autora, s. 2.

PUBP. Wśród tej grupy znaleźli się partyzanci z innych rejonów tomaszowskiego obwodu AK, a także Ukraińcy i Niemcy, którym wskazano jedynie kierunek ucieczki. Kompania zarekwirowała także pięć koni i cztery krowy i zniszczyła doszczętnie radiowęzeł. Tej nocy, po wypuszczeniu więźniów, „Kostek” odstąpił od zdobycia siedziby PUBP nie chcąc ryzykować życia partyzantów. Jediną śmiertelną ofiarą ataku na areszt był wartownik PUBP – Mieczysław Kot⁶⁸².

Według Józefa Kijki w dniu ataku na areszt w siedzibie PUBP przebywało łącznie dziesięciu funkcjonariuszy: kierownik urzędu, sowiecki doradca i adiutant, kierownik sekcji do WzB i kilku wartowników. Jeden wartownik stał przy drzwiach wejściowych, a dwóch Mieczysław Kot i Jan Strumidło – stało przy areszcie. Pozostali funkcjonariusze urzędu przebywali wówczas w swoich miejscach zamieszkania. Po latach, w swoich wspomnieniach Józef Kijko pisał, że atak na areszt był dużym zaskoczeniem dla kierownictwa PUBP: *Okres ujawniania się bechowców przebiegał bardzo spokojnie, bez żadnych podstępów z ich strony, a w tym jeszcze rozmowy z Kosteckim zaczęły nas upajać dość poważnymi osiągnięciami, tak, że w końcu dość poważnie osłabiła się nasza czujność. W dodatku ze strony podziemia, w czasie poprzedzającym napad, nie było aktywnej działalności, wszystko wskazywało, że szykują się do ujawnienia. W takiej sytuacji poczuliśmy się bezpieczni i to tak dalece, że nawet zaniechano wysyłania na miasto patroli. Do tego naszą sytuację pogorszył brak w Tomaszowie jakichkolwiek sił wojskowych. Kawalerzyści odjechali z początkiem września, również odwołano z Tomaszowa batalion wojsk pogranicznych. (...) Na skutek zaistniałego braku czujności napad poprzedzony dłuższym rozpoznaniem nie mógł się nie udać*⁶⁸³.

Po napadzie na areszt kierownictwo PUBP w Tomaszowie dokonało samokrytyki, a także przeanalizowało samo wydarzenie dochodząc do wniosku, że powodzenie ataku na areszt było możliwe z powodów słabej pracy operacyjnej i braku zabezpieczenia miasta i urzędu. Po ataku wzmożono czujność w pracy urzędu, wprowadzono nocne patrole i nakaz nocowania funkcjonariuszy operacyjnych w siedzibie PUBP. Wyczyn partyzantów kompanii „Narol” był mocno komentowany przez kierownictwo WUBP w Lublinie. Na odprawie kierowników PUBP w siedzibie WUBP w Lublinie jej ówczesny kierownik,

⁶⁸² Więcej zob. D. Iwaneczko, *Przypadek czy przeznaczenie?...*, s. 136–147; K. Kostecki, *Okres od lipca...*, s. 8–10, K. Kostecki, *Przypadek czy przeznaczenie?*, mps.; b.d., Relacja st. strz. Aleksandra Markiewicza „Szyszki”, 29 XI 1996 r., mps, (kopia w zbiorach autora).

⁶⁸³ AIPN Lu 0201/17, Wspomnienia Józefa Kijko, byłego funkcjonariusza organów BP, z partyzantki i służby w organach bezpieczeństwa, przesłane w 1979 r. do Biura Historycznego MSW, s. 119–120 (numeracja PDF).

Faustyn Grzybowski, w mocnych słowach napiętnował kierownika PUBP w Tomaszowie, Stefana Pietruszyńskiego, udzielając mu nagany. Ten z kolei (o czym wspomniano w podrozdziale dotyczącym kierownictwa), poczuł się dotknięty słowami kierownika, wyszedł bez słowa z sali, gdzie odbywała się odprawa i udał się na drugie piętro siedziby WUBP. Tam popełnił samobójstwo poprzez strzał z pistoletu w podbródek⁶⁸⁴.

Atak na PUBP wykazał – według Józefa Kijko – że *kierownictwo podziemia nie jest skłonne ani przygotowane do ujawnienia swoich członków. Reorganizacja AK, przekształcenie się w nową organizację pod nazwą „Wolność i Niepodległość” wskazywały, że reakcja dąży do prowadzenia polityki niepokoju i ciągłej konfrontacji zbrojnej, licząc zarówno na powstałe opozycyjne Polskie Stronnictwo Ludowe i na zagranicę*⁶⁸⁵. Przytoczona przez Kijkę organizacja, błędnie nazwana „Wolność i Niepodległość” w rzeczywistości dotyczyła powstałej 2 września 1945 r., z rozkazu płka Jana Rzepeckiego w miejsce DSZ na Kraj, organizacji antykomunistycznej o charakterze cywilnowojсковym, bez walki zbrojnej i dywersji – Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość”. Była to ostatnia organizacja konspiracyjno–niepodległościowa wywodząca się z AK⁶⁸⁶. *Jesteśmy ideologicznym przedłużeniem Polski Walczącej z ostatniego okresu AK wraz z organizacjami scalonymi i realizatorami jej celów oraz wyrazicielami tradycji okresów poprzednich* – czytamy w wytycznych ideowych i programowych Zrzeszenia⁶⁸⁷.

Celem WiN było wywalczenie w sposób pokojowy niepodległości państwa polskiego poprzez wprowadzenie demokracji na wzór standardów zachodnioeuropejskich. Jan Łopuski w swoich wspomnieniach pisał że *podstawowym celem WiN było oddziaływanie na świadomość społeczeństwa, ratowanie jego duszy przed naporem ideologii komunistycznej i postępującej sowietyzacji*⁶⁸⁸. Pierwsze struktury tej organizacji zarówno w powiecie tomaszowskim, jak i lubaczowskim, powstały na przełomie października i listopada 1945 r. Większość żołnierzy tomaszowskiego obwodu DSZ przeszła w struktury „WiN” prowadząc dalszą konspirację. Obwód WiN Tomaszów

⁶⁸⁴ AIPN Lu 0296/48, Raport do kierownika Wydziału Personalnego MBP w Warszawie, s. 21–22.

⁶⁸⁵ AIPN Lu 0201/17, Wspomnienia Józefa Kijko, byłego funkcjonariusza organów BP, z partyzantki i służby w organach bezpieczeństwa, przesłane w 1979 r. do Biura Historycznego MSW, s. 121 (numeracja PDF).

⁶⁸⁶ *Rozpracowanie i likwidacja rzeszowskiego Wydziału WiN w dokumentach UB (1945–1949)*, wybór, wstęp i oprac. T. Balbus, Z. Nawrocki, Warszawa 2001, s. 18.

⁶⁸⁷ *Podstawy, wytyczne ideowe i programowe oraz formy organizacyjne WiN-u [w:] Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach*, t. II, red. J. Huchlowa, M. Huchla, R. Lazarewicz, Z. Wierzbicki, A. Zagórski, Wrocław 1997, s. 196.

⁶⁸⁸ J. Łopuski, *Pozostać sobą w Polsce Ludowej. Życie w cieniu podejrzeń*, Rzeszów 2007, s. 28.

Lubelski o kryptonimie „Teresa”, „Młyn”, „K-2”, „102/A” dowodzony był przez Jana Turowskiego ps. „Norbert”⁶⁸⁹.

W odwece za 13 listopada, trzy dni później WUBP w Lublinie wysłał w teren grupę operacyjną w sile 93 żołnierzy KBW i dwóch funkcjonariuszy UB, w celu wytropienia sprawców napadu. Grupa, po przybyciu do Tomaszowa, analizowała donosy tajnych współpracowników i rozpoczęła pracę od ustalenia miejsc przebywania partyzantów kompanii „Narol”. Ustalono, że część żołnierzy stacjonuje w Bełzcu, zaś dowództwo kwateruje w okolicy Narola. W celu zweryfikowania tych informacji w dniach od 19 do 24 listopada 1945 r. podjęto akcje pacyfikacyjne m.in. na terenie gmin Bełzec, Lipsko i Narol. Zatrzymano 30 osób, z których 19 przewieziono do siedziby PUBP w Tomaszowie, wszczynając wobec nich śledztwo. Natomiast trzy osoby zostały zastrzelone w trakcie ucieczki. Aresztowano m.in.: Antoniego Lentowicza ps. „Smok”, Józefa Lentowicza ps. „Stopka”, Stanisława Brogowskiego ps. „Czeremosz” i kilka innych osób. Wszyscy zatrzymani powiązani byli z plutonem bełżeckim dowodzonym przez Bolesława Gocha „Dąbka”⁶⁹⁰. Bezpieka zarekwirowała także należący do tego plutonu magazyn z amunicją. Dodatkowo w trakcie całej akcji łupem grupy operacyjnej padło 31 sztuk KBK, 1 PTR, 1 CKM i 2 pistolety, 2500 sztuk amunicji do KBK, 250 sztuk amunicji do PPSz, 9 granatów, 3 rakiety i 2 paczki z trotylem wraz z zapalnikami. W trakcie trwania operacji pozyskano do współpracy jednego agenta, członka kompanii „Narol”⁶⁹¹.

W tym samym czasie 22 listopada 1945 r. GO PUBP w Tomaszowie dokonała także akcji operacyjnej na placówkę „Grotą” we wsi Czartoszyn. W jej trakcie aresztowano łącznie 14 osób podejrzanych o współpracę z „Grotą” i nielegalne posiadanie broni. W tym okresie Hieronim Białowolski ps. „Grot” i dowodzony przez niego oddział – był obok „Kostka” – jednym z najbardziej poszukiwanych konspiratorów obwodu. 22 grudnia 1945 r., postanowieniem kierownika sekcji WzB PUBP w Tomaszowie Konstantego Drabińskiego, założono grupowe rozpracowanie oddziału „Grotą” liczącego wówczas około stu partyzantów. Obok „Grotą” w postanowieniu o wszczęciu sprawy wymienieni zostali także dowódcy trzech kompanii bezpośrednio podległych Białowolskiemu,

⁶⁸⁹ *Fragmenty informatora MSW z oku 1964 na temat organizacji niepodległościowych lat czterdziestych* [w:] *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach*, t. III, Wrocław 1997, red. J. Huchlowa, M. Huchla, R. Lazarewicz, Z. Wierzbicki, A. Zagórski, Wrocław 1997, s. 429.

⁶⁹⁰ AIPN Lu 034/4, Sprawozdanie VIII Sekcji PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 17 XI do 27 XI 1945 r., s. 98 (numeracja PDF).

⁶⁹¹ AIPN Lu 08/198, Raport specjalny sporządzony przez kierownika WUBP w Lublinie ppłk. Faustyna Grzybowskiemu do MBP w Warszawie, 26 XI 1945 r., s. 44–45.

Mieczysław Klimowicz ps. „Krzysztof” i Bronisław Kulik ps. „Granit”. Sprawie nadano kryptonim „Zdobywcy”⁶⁹².

Meldunek sytuacyjny komendanta tomaszowskiego obwodu AK z grudnia 1945 r. nie pozostawał złudzeń. Czytamy w nim *na terenie powiatu tomaszowskie UB nie zmieniło swej taktyki terroru [...]. Obecnie stosuje się bicie w głowę, brzuch, plecy, stopy i oczywiście ciemnice w lochach. [...] Aresztowania na tutejszym terenie trwają bez przerwy. [...] Aresztowano, kogo się tylko dało. Siedzą tam ludzie zupełnie bez winy, nienależący do organizacji. Cele muszą być stale pełne, tego wymaga powaga UB i terror AK i muszą utrzymać. UB jest zniechęcony. Społeczeństwo odnosi się do nich z obrzydzeniem. Odrutowani i ubezpieczeni są lepiej niż gestapo. [...] Popierają bandytyzm, ci ostatni chodzą zupełnie swobodnie. Większość z nich, trudni się tym samym fachem*⁶⁹³.

Niezależnie od działań operacyjnych w terenie, PUBP wszczął także na szeroką skalę rozpracowanie, które miało na celu ustalenie odpowiedzialnych za listopadowy atak na areszt. W wyniku aresztowań, do których doszło w Bełżcu, jeden z zatrzymanych, Stanisław Brogowski ps. „Czeremosz” ujawnił w śledztwie, że za napadem na areszt PUBP stał „Kostek” i jego ludzie. Stwierdził także, że u niego w domu dochodziło do spotkań „Kostka” z „Narwikiem”⁶⁹⁴.

W okresie od listopada 1945 r. do końca grudnia 1945 r. bezpieka aresztowała pierwszego prezesa WiN, płka Jana Rzepeckiego i wszystkich dowódców obszarów tej organizacji, w tym m.in. byłego komendanta ZWZ Obwodu Tomaszów Lubelski – kpt. Józefa Rybickiego, pełniącego wówczas funkcję prezesa Obszaru Centralnego WiN. Ich ujęcie pogrzyżyło i osłabiło organizację⁶⁹⁵. Po ujęciu Jana Rzepeckiego jego obowiązki przejął płk Franciszek Niepokólczycki⁶⁹⁶ (początkowo od 23 listopada 1945 r. sprawował funkcję p.o. prezesa II Zarządu WiN, zaś od stycznia 1946 r. został prezesem).

⁶⁹² AIPN Lu 08/187 t. 1, Sprawa Obiektowa kryptonim „Ocean” prowadzona w latach 1944-1958 przez PUBP/Referat SB KPMO w Tomaszowie Lubelskim dot. członków AK z powiatu tomaszowskiego, Postanowienie o zaprowadzeniu grupowego rozpracowania, s. 14 (według numeracji PDF).

⁶⁹³ APL, sygn. 35/1099/0/6.3/170, Meldunek sytuacyjny za miesiąc grudzień 1945 r., k. 132.

⁶⁹⁴ AIPN Lu 034/4, Sprawozdanie VIII Sekcji PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 17 XI do 27 XI 1945 r., s. 98 (numeracja PDF).

⁶⁹⁵ W. Szczepański, *Wspomnienia, Lipiec 1944–grudzień 1957*, oprac. i red. nauk. T. Bereza, M. Gliwa, Rzeszów 2008, s. 114–115.

⁶⁹⁶ Franciszek Niepokólczycki ps. „Teodor”, „Szubert”, „Franek”, „Żejmian”, „Halny” (1900–1974), płk saperów WP, dowódca Związku Odwetu i członek Kedywu, żołnierz ZWZ–AK a następnie od 23 XI 1945 r. do 18 X 1946 r. prezes II Zarządu WiN. Aresztowany 22 X 1946 r. Wyrokiem WSR w Warszawie z 10 IX 1947 r. skazany na trzykrotną karę śmierci, zamienioną kolejno na dożywocie a następnie na 12 lat więzienia. Zwolniony 22 XII 1956 r. Po wyjściu z więzienia pracował m.in. w Spółdzielni Inwalidów i Emerytów Kolejowych w Warszawie (T. Balbus, *Franciszek Niepokólczycki [w:] Konspiracja i opór społeczny*

Bezpieka, czując się skompromitowana w związku z atakiem na areszt, w czasie od 6 lutego do 10 lutego 1946 r. wznowiła działania operacyjne w terenie. Celem podjętych akcji zbrojnych było wykrycie i aresztowanie Kosteckiego. W tych dniach specjalna grupa operacyjna PUBP/KBW i NKWD aresztowała łącznie 62 osoby, rekwirując również broń, a także zastrzeliła partyzanta z oddziału „Kostka” – Juliana Stupaka⁶⁹⁷. Pomimo, tak dużych aresztowań bezpieka nie osiągnęła zamierzonego celu – Kostecki nadal pozostawał na wolności.

Również w tym okresie PUBP podjął akcje operacyjne na terenie gminy Tyszowce. W jej wyniku 10 lutego 1946 r. aresztowano łącznie 25 osób podejrzanych o współpracę z Hieronimem Białowolskim ps. „Grot”, a także zarekwirowała dwie sztuki broni i 300 sztuk amunicji⁶⁹⁸. Pięć dni później, 15 lutego, ta sama grupa operacyjna ponowiła akcję operacyjną na Tyszowce i Pasieki w wyniku, której aresztowano kolejne dziesięć osób podejrzanych o współpracę z „Grottem”⁶⁹⁹.

Obok sprawy „Kostka” i „Grot”, PUBP w Tomaszowie systematycznie prowadził operacyjne rozpracowanie powiązanego z Kosteckim dowódcy rejonu V – Mariana Wardy „Polakowskiego”. Działania wobec niego zostały wzmożone po ataku jakiego, dokonał w marcu 1945 r. na komunistyczny obóz w Błudku–Nowinach. Już 4 kwietnia 1945 r. PUBP w Tomaszowie był w posiadaniu doniesienia, którego autorem był informator „Ołówek”. Potwierdził on wcześniejsze podejrzania bezpieki, że za atakiem na obóz stał „Polakowski” i jego oddział. Aktywna praca tego informatora przełożyła się także na kolejny donos datowany na 2 lipca 1945 r., w którym wskazał miejsce przebywania Mariana Wardy w leśniczówce koło Rudy Różanieckiej. Z intensyfikowane działania sieci agenturalnej pozwoliło bezpiece na skuteczne penetrowanie otoczenia „Polakowskiego”⁷⁰⁰.

Inwigilacją objęto Witolda Kopcia „Ligotę”⁷⁰¹, Władysława Pardusa ps. „Kat”, Antoniego Kusiaka „Bystrego”⁷⁰² i ich bliskich współpracowników. Efektem tych działań

w Polsce 1944–1956, Słownik biograficzny t. I, Kraków–Warszawa–Wrocław 2002, s. 308–311, *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach*, Wrocław 1999, t. VI, cz. 1, oprac. A. Zagórski).

⁶⁹⁷ D. Iwaneczko, *Przypadek czy przeznaczenie?...*, s. 147.

⁶⁹⁸ AIPN Lu 055/11, Informacja, 10 II 1946 r., s. 98 (numeracja PDF).

⁶⁹⁹ *Ibidem*, Informacja, 15 II 1946 r., s. 105 (numeracja PDF).

⁷⁰⁰ D. Piekarus, J. Romanek, *Działania PUBP wobec Mariana Wardy „Polakowskiego”, „Małego” dowódcy Rejonu V Obwodu AK-WiN Tomaszów Lubelski* [w:] *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*, red. G. Joniec, Lublin 2009, s. 156.

⁷⁰¹ Witold Kopeć vel Witold Kwiatkowski ps. „Ligota” s. Pawła, ur. 15 IV 1917 r. w Smoleńsku, ppor., dowódca kompanii III Obwodu AK Tomaszów Lubelski, ujawnił się 29 III 1947 r. w PUBP w Tomaszowie (Karta E-14 z kartoteki ogólnoinformacyjnej WUSW Lublin dot. Witolda Kopcia, sygn. IPN Lu 00226/1).

⁷⁰² Antoni Kusiak ps. „Bystry” s. Piotra, ur. 14 V 1907 r. w Majdanie Sopockim. Z konspiracją niepodległościową ZWZ–AK związany od lipca 1940 r., pełnił funkcję komendanta placówki ZWZ-AK Majdan Sopocki. Po organizacji batalionowej został p.o. dowódcy kompanii „Majdan Sopocki”, a następnie p.o. dowódcy plutonu

było aresztowanie i pozyskanie przez tomaszowskie UB m.in. bliskiego współpracownika „Ligoty”, mieszkańca Suśca – Bolesława Pardusa, który w zamian za wypuszczenie z aresztu zobowiązał się zdać broń i podjąć współpracę z PUBP jako tajny informator o pseudonimie „Kawaler”⁷⁰³.

Dzięki zgromadzonym materiałom operacyjnym i śledczym PUBP w Tomaszowie aresztował w dniach 22–31 stycznia 1946 r. szesnastu działaczy „WiN” rejonu VI obwodu Tomaszów Lubelski. W grupie tej znalazł się m.in.: Kazimierz Sak „Marta”, Józef Harbus „Flisak-Dąb” czy Władysław Świderek „Grab”⁷⁰⁴. Na podstawie zeznań wszystkich ujętych odtworzono schemat organizacyjny tomaszowskiego obwodu „WiN”, gdzie ujęty został także „Polakowski”. Wszczęte śledztwo okazało się ważne z jeszcze jednego powodu – wykazało bowiem ścisłe powiązanie partyzantów „WiN” obwodu Tomaszów Lubelski z PSL. Wśród szesnastu ujętych osób siedem należało do PSL. Śledztwo wykazało także bliskie związki partyzantów „Polakowskiego” z PSL na terenie Suśca oraz ich zaangażowanie we współtworzenie kół partii⁷⁰⁵. Pod koniec marca pod Tomaszowem zatrzymany został adiutant komendanta tomaszowskiego obwodu „WiN”, kpr. Józef Borecki „Komar”, „Wdowa”⁷⁰⁶, W tym samym czasie uaktywnili swoją działalność także partyzanci rejonu V. Wykonano wówczas dwa wyroki śmierci, które odbiły się echem w powiecie tomaszowskim. Zastrzelono wtedy mieszkańców Narola – Pawła Bielca i jego dwóch synów, a także Jana Okrucha. Paweł Bielec był volksdeutschem, na którym ciążył wyrok jeszcze z okresu okupacji niemieckiej. Zarzucano mu także współpracę z UB i napady rabunkowe. Niejednokrotnie był ostrzegany przez partyzantów kompanii „Narol”, aby zaprzestał niemoralnej działalności. Jan Okruch natomiast posądzony był o wydanie bezpiecze sztabu organizacji „WiN” mieszczącego się w Chyżach⁷⁰⁷.

Wraz z początkiem kwietnia 1946 r., w związku z dużą aktywnością oddziałów podziemia niepodległościowego w województwie lubelskim, WUBP w Lublinie zwiększył

w 2 komp. II batalionu. Po wkroczeniu Armii Czerwonej nadal w konspiracji, od stycznia 1947 r. komendant rejonu V WiN Obwód Tomaszów Lubelski (I. Caban, *Oddziały partyzanckie...*, s. 146).

⁷⁰³ D. Piekaruś, J. Romanek, *Działania PUBP wobec Mariana Wardy „Polakowskiego”...*, s. 156.

⁷⁰⁴ Wśród aresztowanych szesnastu osób znaleźli się m.in.: wspomniani wyżej Kazimierz Sak, Józef Harbus, Władysław Świderek oraz Władysław Gradecki, Jan Słoboda „Bartkowski”, Włodzimierz Krawczyk „Miotła”, Aleksander Misiński „Murat”, Tomasz Wolanin „Kultura”, Ignacy Bednarczuk „Jary-Czech”, Jan Kuśmierczak „Wyrwały”, Paweł Mandziuk, Jan Sak, Władysław Miska „Kalina”, Władysław Świdnicki „Orzeł II”, Jan Bartecki „Orzeł I”, ps. „Wdowa” (AIPN Lu 055/21, Raport specjalny 035/46 do Ministra BP w Warszawie, 25 II 1946 r., s. 84–98 (numeracja PDF)).

⁷⁰⁵ D. Piekaruś, J. Romanek, *Działania PUBP wobec Mariana Wardy...*, s. 155.

⁷⁰⁶ AIPN Lu 055/11, Informacja, 28 III 1946 r., s. 143 (numeracja PDF).

⁷⁰⁷ D. Iwaneczko, *Przypadek czy przeznaczenie?...*, s. 134, AIPN Lu 02/381 t. 1, Protokół przesłuchania Mariana Wardy, 8 VIII 1946 r., s. 61 (numeracja PDF).

działania operacyjne w terenie. Szefostwo WUBP, mając świadomość słabej pracy operacyjnej w dotychczasowej kwestii podziemia zbrojnego, w dniach 8–9 kwietnia 1946 r. na odprawie szefów PUBP województwa lubelskiego podjęło w tej sprawie wiążące decyzje. Położono przede wszystkim nacisk na zaangażowanie i pracę z dotychczasową i nową agenturą, pracę ewidencyjną i śledczą, dobór odpowiedniej kadry, a także przydzielenie do pomocy PUBP jednostek KBW. Czynniki te miały przyczynić się do likwidacji struktur podziemia zbrojnego na terenie poszczególnych powiatów województwa lubelskiego⁷⁰⁸.

Pierwsze efekty wprowadzonych zmian na terenie powiatu tomaszowskiego widoczne były już w maju 1946 r. PUBP w Tomaszowie Lubelskim, realizując wytyczne przystąpił przy współpracy z KBW do penetrowania terenu powiatu tomaszowskiego celem wykrycia aktywnych form konspiracji niepodległościowej. Na celowniku grup operacyjnych znaleźli się przede wszystkim: Zenon Jachymek „Wiktor”, Marian Warda „Polakowski”, Jan Leonowicz „Burta”, Karol Kostecki „Kostek”, Hieronim Białowski „Grot” i dowodzone przez nich oddziały. 19 maja 1946 r. jedna z tych grup operacyjnych przeprowadziła w Suścu akcję obławną, w wyniku której aresztowano dziesięć osób podejrzanych o współpracę z „Polakowskim” i „Burtą”.

Aktywność PUBP i WiN w maju 1946 r. w powiecie tomaszowskim spowodowana była przypadającym na 30 czerwca 1946 r. referendum ludowym, które było będącym jednym z najważniejszych wydarzeń w okresie kształtowania władzy ludowej w Polsce⁷⁰⁹. Referendum miało być sprawdzianem popularności dla rządzących krajem komunistów, zaś dla PSL zademonstrowaniem swojej przewagi nad PPR. Biorący w referendum mieli odpowiedzieć na trzy pytania dotyczące zniesienia senatu, utrwalenia w przyszłej konstytucji ustroju gospodarczego zaprowadzonego przez reformę rolną i zachodnich granic Państwa Polskiego na Bałtyku, Odrze i Nysie Łużyckiej⁷¹⁰.

⁷⁰⁸ AIPN Lu 055/10, Protokół z odprawy szefów PUBP odbytej w dniach 8–9 kwietnia 1946 r. w gmachu WUBP w Lublinie, s. 3–11 (numeracja PDF).

⁷⁰⁹ *Dokumenty do dziejów PRL. Referendum z 30 czerwca 1946 r.*, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1993, s. 5.

⁷¹⁰ M. Piotrowski, „Zabezpieczenie” przez władze komunistyczne referendum i wyborów na Lubelszczyźnie w 1946 i 1947 roku. *„Roczniki Humanistyczne”* t. 48: 2000, z. 2 (spec.), s. 396–400. Więcej zob.: *Głosowanie ludowe w raportach Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego*. Wybór i oprac.: T. Kisielewski, M. Strzelecki, Bydgoszcz 2000; *Dokumenty fałszerstw wyborczych w Polsce w roku 1946. Memoriał Polskiego Stronnictwa Ludowego w sprawie wyborów w Polsce złożony wraz z załącznikami w dniu 18 grudnia 1946 roku Ambasadam Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Związku Sowieckiego w Warszawie*, wstęp i oprac. M. Adamczyk i J. Gmitruk, Warszawa 2000.

Blok Demokratyczny zrzeszający partie PPR, PPS, SD, SL optował za głosowaniem trzy razy TAK. PSL – mające świadomość, że tak naprawdę chodzi o wolną, niepodległą i niezawisłą Polskę od Związku Sowieckiego – agitowało do udzielenia negatywnej odpowiedzi na pierwsze pytanie. „WiN” wzywało do odpowiedzi „nie” na pierwsze dwa pytania, zaś NSZ wezwały do głosowania na „nie” na wszystkie trzy pytania. W związku z ogłoszeniem terminu referendum, PPR – wraz z nastaniem maja 1946 r. przystąpiło do organizowania wieców agitacyjnych w gminach powiatu tomaszowskiego. W tej sprawie podziemie skutecznie próbowało powstrzymać wystąpienia i akcje agitacyjne organizowane przez komunistów m.in. w Majdanie Sopockim, a w gminach Rachanie, Krynice, Tarnawatka i Łaszczów dokonano napadów na działaczy PPR⁷¹¹.

Dużym rozgłosem w powiecie odbiła się śmierć wiceprzewodniczącego PRN w Tomaszowie Lubelskim, Wincentego Umera, ojca Adama Humera. 31 maja 1946 r. w domu Stefana Muchy w Kmiczynie miało miejsce zebranie przedwyborcze kilku działaczy PPR, na którym Wincenty Umer opowiadał o ogólnej sytuacji w powiecie. W trakcie trwającego zebrania przez okno zostały oddane strzały, które zraniły śmiertelnie Umera w klatkę piersiową⁷¹².

Według Józefa Kijki, funkcjonariusza PUBP w Tomaszowie Lubelskim, Wincenty Umer był człowiekiem *niezwykle uczciwym, głęboko wierzącym w ideę partii i głośno, otwarcie ją propagującym. Często wychodził na kilka dni w teren, zachodził do chłopów, dyskutował, przekonywał i zakładał partyjne komórki. Ostrzegaliśmy go*

⁷¹¹ AIPN Lu 034/7, Sprawozdanie dekadowe sekcji WzB PUBP w Tomaszowie Lubelskim, za okres sprawozdawczy od 27 IV do 7 V 1946 r., s. 67 (numeracja PDF).

⁷¹² Według zeznań rodzonego brata Wincentego Umera, Franciszka Umera do zamachu doszło 31 V 1946 r. Tego dnia Wincenty Umer przybył w towarzystwie działacza PPR, Michała Bryka, do jego zabudowań w Kmiczynie. *Kiedy spotkaliśmy się zeznał Franciszek Umer poszliśmy na moje podwórze i zaczęliśmy rozmawiać, po krótkiej rozmowie poszliśmy do wsi Kmiczyn. Ja z Brykiem poszliśmy do obywatela, Stefana Muchy a brat mój zatrzymał się u swego brata ciotecznego, ob. Jana Jezierczuka. Po 15 minutach również on przyszedł do nas do Muchy Stefana”. Tam zaczęliśmy rozmawiać o dzisiejszej dobie i jej warunkach. Na spotkaniu u Muchy obecni byli: Andrzej Wandziuk, Jan Zieliński, Jan Radomski, Jan Uszczyna, Michał Bryk i Władysław Dobrowolski – wszyscy pochodzili z Kmiczyna. Rozmowa trwała do godziny 22.00, Nagle brat mój zeznał Franciszek Umer zdjął marynarkę i usiadł przy ścianie, w ten padł strzał ja usłyszałem jak brat mój wypowiedział słowa „to ja” i lekko zaczął się usuwać na podłogę, ja widząc to złapałem brata za głowę, patrząc gdzie dostał, zauważyłem, że krew sączyła się z klatki piersiowej przytrzymując brata do chwili skonania. W podobnym tonie o zaistniałej sytuacji zeznał Stefan Mucha, u którego w domu odbywało się zebranie, podczas którego Wincenty Umer zapraszał na święto ludowe przypadające na 10 czerwca i opowiadał zgromadzonym o ogólnej sytuacji przedwyborczej w powiecie. Rozmowa trwała około godziny. W ten padł strzał za oknami – zeznał Mucha – wszyscy ze strachu pochyliliśmy się, w ten odzywa się Umer Wincenty „to ja” [...] został ugodzony kulą z pistoletu w prawą klatkę piersiową. Sprawców nie rozpoznano, ponieważ było ciemno (AIPN Lu 034/6, Listy gończe (odwetowe) i korespondencja dotycząca poszukiwań osób przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim z 1945 r., Protokół przesłuchania świadka Stefana Muchy, 1 VI 1945 r., s. 44 (według numeracji PDF), *Ibidem*, Protokół przesłuchania Franciszka Umera, 1 VI 1946 r., s. 47 (według numeracji PDF).*

kilkakrotnie, aby nie chodził w teren samotnie. Odpowiadał na to, że on nikogo nie przesładuje, ani ściga, z każdym może rozmawiać i każdego może przekonać do swojej słuszności. Nie nosił też nigdy ze sobą broni, mimo że miał przydzieloną, ufny w siłę swojej argumentacji⁷¹³”.

Ta pewność siebie, o której wspominał Józef Kijko, zgubiła Wincentego Umera. Jak wspomniano wcześniej, przynajmniej od marca 1945 r. Umer był na celowniku organizacji konspiracyjnych, które upatrywały w nim twardogłowego komunistę, ojca Adama Humera, pełniącego wówczas funkcję zastępcy kierownika Samodzielnego Wydziału IV MBP. Ponadto – według wspomnień Mariana Gołębiowskiego ps. „Ster”, których udzielił Piotrowi Lipińskiemu – Wincenty Umer, jako sekretarz partii w powiecie, uważany był przez podziemie za osobę jawnie współpracującą z NKWD, z którym osobiście uczestniczył w akcjach obławnych w powiecie tomaszowskim, gdzie aresztowano mieszkańców wsi. Miał także osobiście strzelać do tych, którzy uciekali. Najprawdopodobniej te argumenty zadecydowały o podjęciu przez podziemie radykalnych kroków zakończonych wykonaniem na nim wyroku śmierci.

Dyskusyjną sprawą pozostaje fakt zlecenia wykonania wyroku śmierci na Wincentym Umerze. Najprawdopodobniej zlecniodawcą był Marian Gołębiowski ps. „Ster”⁷¹⁴. W jednym z protokołów przesłuchań „Ster” miał się przyznać do zlecenia

⁷¹³ AIPN Lu 0201/17, Wspomnienia Józefa Kijki, byłego funkcjonariusza organów BP, z partyzantki i służby w organach bezpieczeństwa, przesłane w 1979 r. do Biura Historycznego MSW, s. 134 (numeracja PDF).

⁷¹⁴ Marian Gołębiowski „Irka”, „Ster”, „Korab”, „Lotka”, „Swoboda” *vel* Marian Gortat *vel* Marian Śliwa *vel* Marian Gołębiowski s. Stanisława, ur. 16 IV 1911 r. w Płońsku. Ukończył Seminarium Nauczycielskie w Kcyni i szkołę średnią w Słupicy. W latach 1934–1935 odbył służbę wojskową w 59. pp wielkopolskiej 15. DP w Inowrocławiu. Pracował jako urzędnik i nauczyciel. W kampanii wrześniowej niezmobilizowany. 18 IX 1939 r. przekroczył granicę polsko–rumuńską. Przebywał w obozie dla internowanych w Tulczy, Dobrej i Krajowej, skąd uciekł. W listopadzie 1939 r. przedostał się do Francji. Tam wstąpił do szkoły podchorążych w Coetquidan. W kwietniu 1940 r. otrzymał awans na stopień sierżanta podchorążego. Służył w 1 Dywizji Grenadierów jako zastępca dowódcy plutonu. Brał udział w obronie Francji. W czerwcu 1940 r. dostał się do niewoli niemieckiej, z której zbiegł w październiku 1940 r. Przebywał kolejno w Hiszpanii, Portugalii i Wielkiej Brytanii, gdzie odkomenderowany został do II baonu 1. Brygady Strzelców, gdzie pełnił funkcje zastępcy dowódcy plutonu. Zwerbowany następnie do służby na terenie kraju. Przeszedł szkolenie konspiracyjne ze specjalnością dywersji. 1 X 1942 r. mianowany został podporucznikiem ze starszeństwem. Nocą z 1/2 X 1942 r. w ramach operacji „Gimlet” został zrzucony na spadochronie w okolicach Dębina. W listopadzie 1942 r. został mianowany szefem Kedywu Zamojskiego Inspektoratu Rejonowego AK. Od października 1943r. komendant hrubieszowskiego Obwodu AK. W okresie od marca do czerwca 1945 r. pełnił kolejno stanowisko inspektora Inspektoratu AK Zamość i szefa Sztabu Okręgu Lublin DSZ, a następnie WiN. Aresztowany przez UB 21 I 1946 r. w Warszawie. Wyrokiem WSR w Warszawie z 3 II 1947 r. skazany na karę śmierci, zamienioną decyzją Bieruta na bezterminowe pozbawienie wolności, zamienione na mocy amnestii z 22 lutego 1947 r. na 15 lat więzienia. Na wolność wyszedł 21 VI 1956 r. Współzałożyciel działającej w latach 1964–1970 na terenie Warszawy opozycyjnej wobec komunistów organizacji „Ruch”. 20 VI 1970 r. w związku z działalnością w „Ruchu” został aresztowany i skazany na 4,5 roku więzienia. Więzienie opuścił w 1974 r. w 1976 r. był jednym ze współorganizatorów ROPCiO. W 1982 r. wyjechał do USA. Zmarł 18 X 1996 r. (K. A. Tochman, *Pułkownik Marian Gołębiowski*, „Zeszyty Historyczne WiN-u”, Nr 10, Rok VI, wrzesień 1997, s. 19–41).

wykonania wyroku śmierci na starego Umera. Na zadane przez oficera śledczego MBP, ppor. Jerzego Kędziorę pytanie, w jakim celu prowadził wywiad i obserwację kpt. Adama Humera i jego ojca, „Ster” odpowiedział kpt. Norbert – komendant obwodu Tomaszów organizacji WiN prowadził wywiad i obserwację ojca kpt. Humera w celu zlikwidowania tegoż. W styczniu 1946 r. będąc na inspekcji terenu, dałem „Norbertowi” pozwolenie likwidacji ojca kpt. Humera. Ojciec kpt. Humera miał być zlikwidowany przez bojówkę organizacji WiN dlatego, że znając wielu ludzi z terenu powiatu tomaszowskiego zagrażał dowództwu naszej organizacji i podobno spowodował już aresztowanie członków naszej organizacji⁷¹⁵. Po latach Gołębiowski w swoich wspomnieniach potwierdził, że takowy rozkaz wydał. Choć należy zaznaczyć, że zaprzeczał także, aby miał cokolwiek wspólnego z tą sprawą⁷¹⁶. Trudno jednoznacznie wytłumaczyć tę rozbieżność.

1 czerwca 1946 r. w domu Stefana Muchy, oficer śledczy PUBP w Tomaszowie, Edward Maryńczak, w asyście lekarza Mieczysława Pietraszkiewicza i protokolanta Józefa Lipowca, także funkcjonariusza PUBP w Tomaszowie, dokonali oględzin zwłok Wincentego Umera. Na podstawie opinii lekarza stwierdzono, że zgon nastąpił na skutek rany postrzałowej klatki piersiowej i uszkodzenia głównego systemu krążenia, co spowodowało dużą utratę krwi⁷¹⁷.

Tego samego dnia o całej sytuacji zostało poinformowane WUBP w Lublinie⁷¹⁸. W sprawozdaniu sekcji Walki z Bandytyzmem PUBP w Tomaszowie Lubelskim z dnia 14 czerwca 1946 r. czytamy, że wyrok został wykonany przez „członka organizacji WiN”. Trudno powiedzieć skąd sekcja WzB posiadała informacje. Jedno jest pewne do listopada 1946 r. PUBP w Tomaszowie zachowywał się w tej sprawie bardzo opieszale. Sytuacja zmieniła się po 15 listopada 1946 r., kiedy to sprawą zaczęło się interesować MBP. Wówczas szef PUBP w Tomaszowie, Czesław Cygler, chcąc zaspokoić ich dociekliwość, przesłał do nich raport wraz z odpisami protokołu oględzin zwłok i protokołów przesłuchań świadków w sprawie śmierci Wincentego Umera. Jednocześnie podległy mu PUBP rozpoczął w powiecie działania operacyjne zmierzające do wykrycia sprawców zastrzelenia Wincentego Umera.

⁷¹⁵ AIPN BU 944/114, Akta sprawy dot. Jana Rzepeckiego i innych skazanych za przynależność do AK, organizowanie na terenie Polski Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj, WiN, i „Samoobrony”, podżeganie do dokonywania napadów na funkcjonariuszy UBP i MO, zorganizowanie nielegalnej komórki łączności radiowej, która przekazywała poza granice wiadomości stanowiące tajemnice państwowe, uchylanie się od służby wojskowej, Protokół przesłuchania Mariana Gołębiowskiego, 25 IV 1946 r., s. 379 (numeracja PDF).

⁷¹⁶ J. Dudek, *Marian Gołębiowski (1911–1996). Żołnierz, opozycjonista, emigrant*, Lublin 2016, s. 188.

⁷¹⁷ AIPN Lu 034/6, Protokół oględzin zwłok Wincentego Umera, 1 IV 1946 r., s. 46 (numeracja PDF).

⁷¹⁸ AIPN Lu 055/19, Informacje dzienne z 1946 r. o sytuacji w powiatach województwa lubelskiego Wydziału Ogólnego WUBP w Lublinie, Informacja, 1 VI 1946 r., s. 91 (numeracja PDF).

Najprawdopodobniej zleceniodawcą wyroku, jak wspomniano wcześniej, był kpt. Marian Gołębiwski, inspektor Inspektoratu Rejonowego, zaś odpowiedzialnym za jego wykonanie był komendant tomaszowskiego Obwodu WiN kpt. Jan Turowski ps. „Norbert”. To On po dokonanych wywiadzie i obserwacji w terenie – podjął ostateczną decyzję, co do przeprowadzenia wyroku. Wybór padł na oddział partyzancki Jana Leonowicza ps. „Burta”. Nie ma stuprocentowej pewności, kto bezpośrednio 31 maja 1946 r. w Kmiczynie oddał strzały do Wincentego Umera. Mógł być to „Burta”. Nigdy on sam ani partyzanci jego oddziału nie byli sądzeni w tej sprawie. Odpowiedzialność za wykonanie wyroku ponieśli natomiast z rąk aparatu represji „Ster” i „Norbert”. Zastanawiający wydaje się fakt, że obydwaj dostali relatywnie niskie wyroki w tej sprawie, zważywszy, że śmierć poniósł ojciec wicedyrektora Departamentu Śledczego MBP.

Marian Gołębiwski jako jedyny w procesie kierownictwa I Zarządu Głównego WiN, został skazany na karę śmierci (w akcie oskarżenia zarzucono mu m.in. wydanie rozkazu likwidacji Wincentego Umera): ostatecznie jednak decyzją prezydenta Bolesława Bieruta, zamieniono mu karę na dożywotnie więzienie, a następnie na mocy amnestii z 22 lutego 1947 r. – na karę 15 lat więzienia⁷¹⁹. Wyszedł na wolność 21 czerwca 1956 r. Natomiast Jan Turowski w trakcie trwającego procesu przed WSR w Lublinie został uznany winnym m.in. za to, że jako komendant obwodu wydał „Burcie” rozkaz wykonania wyroku śmierci na Wincentym Umerze. Za powyższy czyn 1 października 1947 r. wyrokiem WSR w Lublinie został skazany jedynie na 10 lat więzienia⁷²⁰.

Śmierć Umera seniora wpłynęła na wzmożone i głębsze zainteresowanie PUBP w Tomaszowie oddziałem „Burty”. Jeszcze tego samego roku kolejne akty zbrojne grupy, dokonane jesienią 1946 r. w Tyszowcach, na osobach Jana Nowosada i Romana Łodzi, wobec których wykonano wyrok kary śmierci pod zarzutem współpracy z PPR tylko nasiliły czujność bezpieczeństwa⁷²¹. Referat III PUBP w Tomaszowie założył i wszczął wówczas rozpracowanie obiektowe o kryptonimie „Wilk”, którym objęci zostali: Jan Leonowicz ps.

⁷¹⁹ AIPN BU 944/124, Protokół posiedzenia niejawnego WSR w Warszawie o zastosowanie amnestii, 14 VII 1947 r., k. 79.

⁷²⁰ AIPN Ld 22/18, Akta osobowe więźnia karnego dot. Jana Turowskiego, Wyrok WSR w Lublinie przeciwko Janowi Turowskiemu, 1 X 1947 r., s. 22 (według numeracji PDF).

⁷²¹ H. Pająk, *Burta kontra UB*, Lublin 1992, s. 254.

„Burta”, Stanisław Samiec ps. „Pasek”⁷²², Franciszek Lal ps. „Słowik”⁷²³, Bolesław Ożóg ps. „Orzeł”⁷²⁴, Czesław Skroban ps. „Skała”⁷²⁵, z czasem także Jan Turzyniecki ps. „Mogiłka”⁷²⁶.

W połowie czerwca 1946 r. UB wznowiło działania operacyjne w terenie. 18 czerwca 1946 r. działaniem grup operacyjnych objęto miasto Tomaszów i obszar gmin Tyszowce i Łaszców. Ujęto wówczas dwóch uczniów gimnazjum – Ireneusza Krzaczkowskiego i Romana Ulanowskiego, podejrzanych o przynależność do WiN. Obydwaj w śledztwie przyznali się do zarzucanych czynów. W trakcie rewizji u Ulanowskiego znaleziono pieczętki WiN z opisem „Podziemna Jednostka Bojowa Organizacji „WiN” na Obwód Tomaszów Lubelski”, kilka min i pięć sztuk masek przeciwgazowych. Obydwaj także pod koniec kwietnia 1946 r., próbowali dokonać wysadzenia pomnika ku czci żołnierzom Armii Czerwonej w Tomaszowie, jednak ze

⁷²² Stanisław Samiec ps. „Pasek” s. Stefana, ur. 14 III 1925 r. w Łykoszynie w pow. Tomaszów Lubelski. W latach 1946–1952 żołnierz oddziału partyzanckiego Jana Leonowicza „Burty”. Ciężko ranny 30 IX 1952 r. w zasadzce grupy operacyjnej UB i KBW w Przewodowie. Przewieziony do szpitala więziennego w Lublinie gdzie po 18 dniach zmarł na skutek ran postrzałowych szyi, brzucha i biodra (H. Pająk, *Burta...*, s. 262-263).

⁷²³ Franciszek Lal s. Jana, ur. 20 X 1920 r. w Stanisławowie, pow. Biłgoraj. W okresie okupacji niemieckiej i sowieckiej żołnierz AK pod dowództwem Klemensa Kuli, a następnie Konrada Bartoszewskiego ps. „Wir”. W lutym 1945 r. wraz z oddziałem brał udział w rozbrojeniu posterunku MO w Józefowie, zaś w maju 1945 r. w rozbiściu PUBP w Biłgoraju. Ujawnił się 19 III 1947 r. w PUBP w Biłgoraju. Po ujawnieniu nawiązał kontakty organizacyjne z oddziałem „Burty”. Zginął 26 XII 1949 r. w trakcie obławy dokonanej przez funkcjonariuszy MO z posterunku w Tarnoszynie (AIPN Lu 08/200 t. 2, Plan działania dla GO „T” w okresie od 24–25 grudnia 1949 r.).

⁷²⁴ Bolesław Ożóg „Orzeł” s. Pawła, ur. 9 II 1919 r. w Typinie. W okresie okupacji niemieckiej żołnierz AK. Od 1948 r. w oddziale Jana Leonowicza „Burty”. Poległ 30 IX 1952 r. w zasadzce grupy operacyjnej UB i KBW w Przewodowie (Karta E-14 z kartoteki ogólnoinformacyjnej WUSW Lublin, sygn. IPN Lu 00226/1).

⁷²⁵ Czesław Skroban vel Czesław Skrobanowski ps. „Mały”, „Skała”, „Sobota” s. Jana, ur. 31 VII 1926 r. w Suścu. Z zawodu cieśla i tracz. W latach 1942–1944 członek sowieckiego oddziału partyzanckiego dowodzonego przez Miszkę Tatara. Wraz z oddziałem brał udział m.in. w rozbrojeniu posterunków niemieckich w Dubie i Nieleddwi. W czerwcu 1944 r. ocalał podczas wielkiej obławy niemieckiej na partyzantów w Puszczy Solskiej – Wicher II (Sturmwind II). Wtedy też podczas akcji w Puszczy Solskiej przypadkowo spotkał „Burte”, który – tak jak on – cudem wyszedł z obławy. W latach 1944–1945 żołnierz oddziału AK dowodzonego przez Władysława Pardusa Bartosińskiego „Kata”, a następnie żołnierz oddziału partyzanckiego Jana Leonowicza „Burty”. 24 IV 1947 r. ujawnił się przed komisją amnestyjną w Tomaszowie Lubelskim. Po ujawnieniu przebywał w Majdanie Sopotkim, gdzie zajmował się gospodarstwem. Został posądzony o napad na jedno z gospodarstw w Zamchu, za co 7 II 1949 r. WPR w Lublinie wydał za nim list gończy. Wraz z oddziałem „Burty” brał udział w napadzie na filie gminnych spółdzielni Samopomocy Chłopskiej w Rudzie Różanieckiej, Wasylowie Wielkim i Skwarkach. Od 1951 r. intensywnie rozpracowywany przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Aresztowany 30 V 1951 r., w wyniku zasadzki przez funkcjonariuszy PUBP w Tomaszowie Lubelskim w zabudowaniach Jana Kopra w Oseredku. Wyrokiem WSR w Lublinie na sesji wyjazdowej w Zamościu 16 V 1953 r. wraz ze Stanisławem Bednarczykiem i Bronisławem Pitułą został skazany na karę śmierci zamienioną postanowieniem NSW w Warszawie z dnia 14 VII 1953 r. na karę dożywotniego więzienia (AIPN Lu 06/121 t. 1–3, Akta kontrolno-śledcze dot. Czesława Skrobana i innych, AIPN Lu 21/43 t. 1–3, Akta sprawy dot. Czesława Skrobana i innych).

⁷²⁶ AIPN Lu 07/3 t. 1, Raport o zaniechaniu dalszego prowadzenia rozpracowania agencyjnego kryptonim „Niedobitki” nr 010/51, 25 II 1955 r., s. 14 (numeracja PDF).

względu na niemożność odpalenia miny ich czyn nie doszedł do skutku – wówczas dokonali pomalowania pomnika smołą⁷²⁷. Na terenie gmin Tyszowce i Łaszczów ujęto trzy osoby podejrzane o współpracę z WiN, w tym komendanta posterunku MO w Łaszczowie – Stanisława Ciosa.

Dzień później, 19 czerwca 1946 r., partyzanci kompanii „Narol” wykonali wyrok śmierci na trzech mieszkańcach Bełzca: Stefanie Szymulskim, Władysławie Skowronku i Waławie Ohirce. Całej trójce zarzucono współpracę z PUBP. Za dowód posłużył tajny meldunek zawierający zobowiązania i wykaz dziewięciu agentów PUBP w Tomaszowie, w którym ujęci zostali wyżej wymienieni. Meldunek znaleziony został w Bełzcu przez jego mieszkańca a zarazem członka placówki WiN. Spis zgubiony został przez funkcjonariuszy tomaszowskiego PUBP w trakcie wykonywania czynności służbowych na stacji kolejowej w Bełzcu. Wyrok z rozkazu komendanta obwodu wykonany został w lesie Czarny Borek nieopodal Lipia⁷²⁸. Śmierć Szymulskiego, Ohirki i Skowronka naraziła tomaszowski obwód WiN na wzmożone zainteresowanie bezpieczeństwa. Ponownie o Narolu i okolicach zaczęło być głośno. Zaraz na drugi dzień po zabójstwie w Tomaszowie w wyniku działań operacyjnych zostało zatrzymanych sześć osób, podejrzanych o nielegalne posiadanie broni i przynależność do WIN, a dzień później w Majdanie Sopockim – kolejne trzy osoby⁷²⁹.

Wykonanie wyroku śmierci na trzech mieszkańcach Bełzca zbiegło się z przeprowadzonym kilka dni później referendum. Zaangażowanie podziemia na rzecz jego prawidłowego przebiegu ostatecznie zostało pogrzebane 30 czerwca 1946 r. w dniu referendalnym, kiedy to komuniści – dzięki skutecznym manipulacjom i aktom terroru sfałszowali jego końcowy wynik. Według raportu WiN, sporządzonego przez ppor. Antoniego Radzika „Orkisz”⁷³⁰, w powiecie tomaszowskim końcowy wynik referendum przedstawiał się następująco: na pierwsze pytanie „nie” odpowiedziało 86%, na drugie pytanie „nie” – 75%, na trzecie – brak danych⁷³¹.

⁷²⁷ AIPN Lu 034/8, Sprawozdanie dekadowe Referatu Śledczego PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 17 VI do 27 VI 1946 r., s. 3 (według numeracji PDF).

⁷²⁸ W. Hanus, *Jeden z ostatnich...*, s. 111.

⁷²⁹ AIPN Lu 055/19, Informacja, 20–21 VI 1946 r., s. 127–130 (numeracja PDF).

⁷³⁰ Antoni Radzik „Dolina”, „Orkisz” s. Andrzej, ur. 25 XII 1912 r. w miejscowości Sól, pow. Biłgoraj, w 1940 r. komendant obwodu SZP Hrubieszów, a następnie zastępca komendanta SZP Biłgoraj. W okresie od grudnia 1942 r. do czerwca 1944 r. adiutant i oficer wywiadu Inspektoratu Zamojskiego ZWZ–AK. W okresie od czerwca 1946 r. do 30 IX 1946 r. p.o. Inspektora Inspektoratu Zamojskiego. Ujawnił się w PUBP Biłgoraj (I. Caban, Z. Mańkowski, *Struktura terytorialna, organizacyjna, obsada personalna oraz kryptonimy lubelskiego okręgu Armii Krajowej*, „Rocznik Lubelski” t. VIII, Lublin 1965, s. 209–252).

⁷³¹ A. Borzęcki, op. cit., s. 88.

Po zakończeniu referendum władza ludowa rozpoczęła prace przygotowawcze pod przyszłoroczne wybory parlamentarne. Jeszcze lipcu powołano pod przewodnictwem Michała Roli-Żymierskiego tzw. Państwowy Komitet Bezpieczeństwa (PKW), który miał prowadzić działania operacyjne wymierzone w podziemie. W tym celu utworzono grupy ochronno-propagandowe z zadaniem poprawy bezpieczeństwa w kraju⁷³². Działaniami w tym zakresie objęto także powiat tomaszowski.

Od 9 lipca 1946 r. grupa operacyjna UB/KBW/MO wznowiła działania obławne na terenie Komarowa i Tyszowiec. Zatrzymano wówczas trzynastu partyzantów „Grota” m.in. łączniczkę Zofię Pokipiuszkę, Jana Siomę, Wacława Krupę oraz zastrzelono w trakcie ucieczki dowódcę plutonu oddziału „Grota” – Jana Drażka z Wolicy Brzozowej⁷³³. Akcję na Komarów ponowiono w dniach 24–25 lipca 1946 r. Wówczas aresztowano kolejne sześć osób podejrzanych o współpracę z „Grotą” m.in. zastępcę komendanta MO w Komarowie – Franciszkę Przyczynę⁷³⁴. Wraz z nastaniem sierpnia 1946 r. grupy operacyjne UB/KBW ponownie przystąpiły do intensywnego przeczesywania terenów rejonu V odnosząc pierwsze sukcesy. 2 sierpnia 1946 r. w Narolu i na terenie gminy Bełżec grupa operacyjna PUBP i KBW przeprowadziła akcję obławną skierowaną przeciwko Kosteckiemu i jego partyzantom. W jej wyniku na terenie Bełżca aresztowano jedną osobę, zaś w Narolu łącznie osiem osób⁷³⁵, w tym Romana Dudka ps. „Wicher” – partyzanta II plutonu kompanii „Narol”⁷³⁶. Według meldunku do szefa WUBP w Lublinie z dnia 2–5 sierpnia 1946 r. to właśnie on w przesłuchaniu miał wskazać funkcjonariuszom PUBP w Tomaszowie miejsce ukrycia Mariana Wardy. Dudek dzień później, prowadzony na kolejne przesłuchanie, podjął próbę ucieczki, w trakcie której został zastrzelony⁷³⁷.

⁷³² V. Gut., *Józef Frańczak ps. „Lalek”*. Ostatni partyzant poakowskiego podziemia, Toruń 2004, s. 27; Cz. Osękowski, *Wybory do sejmu z 19 stycznia 1947 roku w Polsce*, Poznań 2000, s. 79–85.

⁷³³ AIPN Lu 055/21, Raport specjalny nr 0171/46, 15 VII 1946 r., s. 220 (numeracja PDF).

⁷³⁴ Zatrzymani to: Mieczysław Chwaleba, Tadeusz Kłoda, Mieczysław Matys, Józef Kość i Stanisław Jachymek.

⁷³⁵ Wraz z Romanem Dudkiem zatrzymani zostali Jan Stupak, Edward Mulak, Józef Mulak, Tadeusz Rysiowski, Władysław Cilniak, Władysław Bronda i Józef Kucharski (AIPN Lu 034/7, Sprawozdanie dekadowe pracy operatywno-agenturalnej pow. Tomaszów Lubelski od dnia 27 VII 1946 r. do 7 VIII 1946 r., s. 20 (numeracja PDF)).

⁷³⁶ AIPN Lu 055/21, Informacja, 2 VIII 1946 r., s. 234 (numeracja PDF).

Śledztwo wobec Mariana Wardy i innych trwało łącznie 2 miesiące. Wyrokiem WSR w Lublinie z dnia 17 III 1947 r. Marian Warda skazany został na 10 lat więzienia. Skazani razem z nim w procesie byli Stanisław Zańczak, który otrzymał wyrok 5 lat więzienia, Władysław Wicijowski–5 lat więzienia (na mocy amnestii karę tę w całości mu darowano), Władysław Lomber–8 lat więzienia, ks. Józef Waląg–4 lata więzienia, zaś Zygmunt Józefczyk i Władysław Bartłomowicz zostali uniewinnieni.

⁷³⁷ W sprawie zastrzelenia Romana Dudka WUBP w Lublinie wszczęło dochodzenie wobec oficera śledczego PUBP w Tomaszowie Lubelskim, Jana Marciniszyna. Według ustaleń 3 VIII 1946 r. Roman Dudek w trakcie konwojowania przez Jana Marciniszyna podjął ucieczkę z budynku PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Za uciekającym, po uprzednim napomnieniu do zatrzymania się, wspomniany Jan Marciniszyn

3 sierpnia 1946 r. w wyniku operacji obławnej grupy operacyjnej PUBP i KBW na terenie gminy Majdan Sopocki aresztowany został „Polakowski” wraz z grupą siedmiu współpracowników: Bronisławem Malcem ps. „Żegota”, Janiną Mielniczuk, Heleną Rębacz, Franciszkiem Malcem, Władysławem Kozakiem, Piotrem Watrakiem i Wawrzyńcem Suskim. Jeszcze tego samego dnia wobec Mariana Wardy i pozostałych zatrzymanych PUBP w Tomaszowie wszczęło brutalne śledztwo. W trakcie przesłuchań zastosowano różne metody tortur, polegające m.in. na podłączeniu prądu do palców, wbijaniu szpilek pod paznokcie, zrywaniu paznokci z nóg, biciu w pięty⁷³⁸.

Następnego dnia w lesie pod Płazowem zlokalizowano i zniszczono koszary kompanii „Narol”. Zatrzymanie „Polakowskiego” pociągnęło za sobą dalsze zatrzymania w terenie. W Narolu aresztowani zostali m.in.: Władysław Wicijowski, Stanisław Żańczak⁷³⁹, Wojciech Wolanin, Jan Wolanin i szereg współpracowników, a dzień później także Bronisław Lomber⁷⁴⁰, który z ramienia kompanii „Narol” odpowiadał za magazyn broni mieszczący się w Zagrodach. 5 sierpnia 1946r. wraz z aresztowaniem Lombera grupa operacyjna zlokalizowała także magazyn, w którym odkryto ponad 4000 sztuk amunicji, 11 granatów, ponad 100 sztuk min, 450 rakiet, 3 raketnice, 1 PPSz i 11 sztuk KBK⁷⁴¹. Natomiast w dniach 8–19 sierpnia ta sama grupa operacyjna aresztowała pod zarzutem współpracy z rejonem V WiN m.in.: Zygmunta Józefczyka, Władysława Bartłomowicza, ks. Józefa Waląga i Władysława Wesołowskiego⁷⁴².

oddał kilka strzałów, z których jeden spowodował jego natychmiastową śmierć. Jak stwierdzono w dochodzeniu, funkcjonariusz strzelając do uciekającego wykonał rozkaz służbowy. Wobec powyższego, sprawę zastrzelenia Romana Dudka, postanowieniem oficera śledczego WUBP w Lublinie Leonarda Zdziechowskiego, umorzono (AIPN Lu 028/1004, Akta personalne funkcjonariusza UB dot. Jana Marciniuszyna).

⁷³⁸ D. Górny, *Biografia Niepokornego* [w:] J. Turowski, *Historia OP 9*, Zamość 2017.

⁷³⁹ Stanisław Żańczak s. Kazimierza, ur. 17 XI 1908 r. w Zagrodach. Ukończył 4 klasy szkoły podstawowej. W latach 1929–1931 służył w 6 Pułku Strzelców Konnych WP w Żółkwi, a następnie przebywał w Centrum Wyszkozenia Kawalerii WP w Grudziądzu. W lutym 1943 r. wstąpił w szeregi kompanii AK „Narol” obwodu Tomaszów Lubelski, jako ps. „Sikora”. W kompanii pełnił funkcję dowódcy drużyny, a od kwietnia 1945 r. dowódcy plutonu. 4 VIII 1946 r. aresztowany przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Wyrokiem WSR w Lublinie z 15 III 1947 r. został skazany na łączną karę 21 lat pozbawienia wolności zamienioną na mocy amnestii na 5 lat więzienia. Wolność uzyskał w 1951 r. 11 III 1951 r. pozyskany do współpracy jako informator o ps. „Wicher” przez mł. referenta Referatu V PUBP w Lubaczowie, Tadeusza Biernackiego, celem rozpracowania byłych żołnierzy AK i WiN z terenu Narola i Lipska (AIPN Rz 00138/687/J, Teczka personalna informatora „Wichra”).

⁷⁴⁰ Bronisław Lomber „Słowik” s. Kazimierza, ur. 16 VIII 1913 r. w Zagrodach, pow. Lubaczów, ukończył 5 klas szkoły podstawowej. W latach 1945–1946 magazynier broni kompanii „Narol”. Aresztowany 5 VIII 1946 r. w związku z działalnością w WiN. Wyrokiem WSR w Lublinie z 15 III 1947 r. skazany na 8 lat więzienia (AIPN Rz 043/218, Sprawa ewidencyjno-obszernicza dot. Bronisława Lombera, byłego żołnierza AK i działacza WiN podejrzanego o ukrywanie zmagazynowanej broni).

⁷⁴¹ AIPN Lu 81/186, Akta w sprawie dot. Mariana Wardy i innych, Akt oskarżenia przeciwko Marianowi Wardze i innym, 3 X 1946 r., s. 76 (numeracja PDF).

⁷⁴² *Ibidem*, s. 77-78.

Działania operacyjno–obławne rozpoczęte 2 sierpnia trwały do 9 sierpnia 1946 r. w tych dniach na terenie gminy Majdan Sopocki, Narol, Płazów i Ruda Różaniecka aresztowano łącznie 20 partyzantów i współpracowników rejonu V WiN w tym Leokadię Pawłowską, łączniczkę „Bystrego” i Juliana Węgrzyna⁷⁴³, zaś w dniach 16–22 sierpnia PUBP ponowił akcję obławną na Bełżec i okolice, gdzie zatrzymano dziewięć osób podejrzanych o współpracę z „Kostkiem”⁷⁴⁴.

Sytuacja nie uległa zmianie wraz z nastaniem września 1946 r. Grupy operacyjne PUBP i KBW po owocnym sierpniu z jeszcze większym animuszem przystąpiły do penetracji lasów powiatu tomaszowskiego. Należy pamiętać, że nadal na wolności przebywali „Kostek”, „Bystry” czy „Grot”. Ten ostatni znalazł się pod szczególną kontrolą PUBP po tym, gdy szef tamtejszego urzędu otrzymał od szefa WUBP w Lublinie datowany na dzień 9 sierpnia 1946 r. spis partyzantów rejonu III, w celu rozpracowania operacyjnego. Spis zawierał informacje o poszczególnych miejscowościach, w których mieszkali wymienieni z imienia i nazwiska partyzanci „Grot”, w tym sam „Grot”. Idąc tym tropem w połowie sierpnia 1946 r. grupa operacyjna PUBP i KBW przystąpiła do ponownych akcji przeczesywania terenu. 25 sierpnia aresztowano na terenie Telatyna i Tyszowiec czterech partyzantów oddziału „Grot”, zaś dwa dni później rozpoczęto trwającą do 7 września 1946 r. akcję obławną, obejmującą ponownie teren gminy Komarów i Tyszowce. W Jej wyniku aresztowano łącznie czternaście osób powiązanych organizacyjnie z „Grottem”⁷⁴⁵.

Równoległe do akcji w Komarowie i Tyszowcach w dniach 29–31 sierpnia 1946 r. PUBP, przy współpracy z 8 pp. WP, dokonał akcji operacyjnych na terenie gminy

⁷⁴³ Julian Węgrzyn „Butelka” s. Władysława, ur. 9 IV 1922 r. w Przecince, pow. Tomaszów Lubelski, ukończył 3 klasy szkoły podstawowej. W latach 1937–1941 pracował w gospodarstwie, a następnie w piekarni. Od 1942 r. w BCh, po scaleniu w AK. Wraz z oddziałem brał udział w potyczkach z Niemcami we Frampolu i Tarnogrodzie. Jesienią 1944 r. aresztowany przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim za nielegalne posiadanie broni. Zwolniony z aresztu po 6 miesiącach z powodu braku dowodów winy. W 1949 r. podjął współpracę z oddziałem Jana Leonowicza „Burty”, za którą w 1950 r. został ponownie aresztowany. Po miesiącu czasu zwolniony z aresztu. W sierpniu 1951 r. zaczął ukrywać się w związku z nielegalnym handlem mięsem. Ponownie aresztowany 12 XII 1951 r. w domu Antoniego Miazgi w trakcie tajnej narady współpracowników oddziału „Mogiłki”. Tego samego dnia został zwerbowany do współpracy przez szefa PUBP w Tomaszowie, Mariana Mozgawę i jego zastępcę, Władysława Wolińskiego jako tajny współpracownik o pseudonimie „Wiśnia. W trakcie współpracy ujawnił szereg cennych informacji dotyczących działalności oddziału „Mogiłki”. Wylimowany z sieci agenturalnej PUBP w Tomaszowie Lubelskim 20 X 1954 r. z uwagi na dekonspirację wśród miejscowej ludności (AIPN Lu 003/864 t. 1-6, Teczka personalna informatora „Wiśni”).

⁷⁴⁴ AIPN Lu 034/7, Sprawozdanie dekadowe o pracy operacyjno–agenturalnej pow. Tomaszów Lubelski za okres od dnia 17 VIII 1946 r. do 27 VIII 1946 r., 27 VIII 1946 r., s. 28 (numeracja PDF).

⁷⁴⁵ Na terenie Komarowa aresztowani zostali: Aleksander Bochenek, Leon Szopiński, Józef Olszewski, Hieronim Łakomski, Antoni Płocidym i Antoni Witkowski, zaś na terenie Telatyna aresztowano: Franciszka Siomę, Józefa Turowskiego, Pawła Jachymka, Wacława Parola, Hipolita Dorębskiego, Czesława Gancarza, Władysława Gałana i Mariana Sikorę (AIPN Lu 034/7, Sprawozdanie dekadowe z pracy operacyjno–agenturalnej pow. Tomaszów Lubelski za okres od 27 VIII do 7 IX 1946 r., s. 27).

Majdan Sopocki. Celem akcji było ujęcie „Bystrego”. W rezultacie podjętych działań udało się ująć łącznie dziewięć osób, w tym partyzanta oddziału „Bystrego” – Jana Makucha ps. „Buldog” zamieszkałego w Ciotuszy. W wyniku dokonanego na miejscu przesłuchania miał wskazać bezpiecze miejsce ukrycia broni należącej do oddziału „Bystrego”. Prowadzony pod eskortą funkcjonariuszy do miejsca tajnego magazynu podjął ucieczkę, w trakcie której został ranny. W wyniku odniesionych ran zmarł po przewiezieniu do szpitala⁷⁴⁶.

Niewiele zmieniło się na tym polu w kolejnych miesiącach. Począwszy od października 1946 r. grupy operacyjne nadal prowadziły akcje obławne w terenie, aresztując wielu partyzantów i współpracowników „Bystrego”, „Kostka” i „Groma”. 8 października aresztowano w Majdanie Sopockim, powiązanych z „Bystrym”, Michała Hurkałę i Alfreda Kozyrę. 13 października aresztowano na terenie gminy Narol Janinę Brzyską i Tadeusza Kaniuka, komendanta posterunku MO w Narolu, podejrzewanych o współpracę z „Kostkiem”. W dniach 18 i 21 października 1946 r. grupa operacyjna ponowiła akcję na Majdan Sopocki, jednak w wyniku przeprowadzonych działań nie udało się nikogo aresztować. W okresie od sierpnia do końca października 1946 r. w wyniku dokonanych akcji obławnych PUBP w Tomaszowie, aresztował łącznie 24 współpracowników „Bystrego”. Wśród aresztowanych znaleźli się m.in.: Władysław Bartłomowicz i Bronisław Żańczak⁷⁴⁷. 25 października 1946 r. PUBP w Lubaczowie współpracując z PUBP w Tomaszowie, aresztowało podkomendnego „Kostka”, Jerzego Woźniaka ps. „Czarny Jurek”⁷⁴⁸. W śledztwie ujawnił informacje dotyczące obsady rejonu V i jego współpracowników⁷⁴⁹.

Poważnym ciosem dla całego tomaszowskiego obwodu było aresztowanie 21 września 1946 r. w Sopocie najpierw Zenona Jachymka „Wiktora”, a tydzień później 27 września 1946 r., w Warszawie namierzono i aresztowano komendanta obwodu WiN

⁷⁴⁶ *Ibidem*, s. 27.

⁷⁴⁷ AIPN Lu 08/198, Wykaz band działających na terenie powiatu tomaszowskiego, 15 X 1946 r., s. 4 (numeracja PDF).

⁷⁴⁸ Jerzy Woźniak vel Michał Sopol „Jurek” s. Juliana, ur. 22 III 1922 r. w Łodzi, ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W 1945 r. ukończył trzymiesięczny kurs dla pracowników bezpieczeństwa państwa CW MBP w Łodzi, po którym skierowany został do pracy w PUBP w Lubaczowie w charakterze referenta politycznego. W grudniu 1945 r. wraz z dwoma innymi funkcjonariuszami zdezerterował z PUBP w Lubaczowie, wstępując do kompanii „Narol” pod dowództwem „Kostka”. Aresztowany 26 X 1946 r. przez PUBP w Lubaczowie. Wyrokiem WSR w Rzeszowie z 12 III 1947 r. skazany na karę śmierci zamienioną na mocy amnestii na 15 lat więzienia. Wolność uzyskał 16 II 1954 r. Zamieszkał w Laskach pod Warszawą (AIPN Rz 046/1102, Akta kontrolno-śledcze dot. Jerzego Woźniaka, AIPN Rz 107/432, Akta sprawy dot. Jerzego Woźniaka).

⁷⁴⁹ *Rozpracowanie i likwidacja rzeszowskiego Wydziału WiN...*, s. 85.

Tomaszów Lubelski, Jana Turowskiego ps. „Norbert”. W dniach 6–9 listopada 1946 r. UB arestował sztab Komendy Okręgu Lublin mieszczący się na Pradze przy ul. Futera 9 w Warszawie. W wyniku zasadzki wpadli m.in. szef sztabu mjr Jan Szatyński-Szatowski ps. „Zagończyk”, szef wywiadu mjr Zygmunt Żebracki-Żyłka ps. „Ax” czy inspektor inspektoratu Lublin – por. Franciszek Abraszewski ps. „Boruta”⁷⁵⁰. Pod koniec października 1946 r. konspiracyjne „Ku Wolności” pisało o bezlitosnym tępieniu najlepszych polskich obywateli *ręką katów sowieckich i zdrajców zaprzędanych Moskwie*⁷⁵¹.

W połowie listopada 1946 r. komendant okręgu lubelskiego, ppłk. „Drugak” znalazł się w bardzo trudnej sytuacji – pozbawiony sztabu zrezygnował z jego odbudowy powołując jedynie swojego zastępcę, por. Konrada Bartoszewskiego ps. „Wir”. Zerwaniu uległy kontakty konspiracyjne pomiędzy okręgiem a obwodami, gdzie sytuacja przedstawiała się podobnie. Po ujęciu „Norberta” jego miejsce zajął Stanisław Szybkowski ps. „Ormian”⁷⁵², który – pozbawiony łączności z okręgiem – większość decyzji musiał podejmować samodzielnie.

Dnia 30 listopada grupa operacyjna zatrzymała w Lipsku Edwarda Brzyskiego i Józefa Żołądka, bliskich współpracowników „Kostka” i „Wrzosa”. Sukcesem zakończyły się również działania operacyjne prowadzone przez PUBP i MO w połowie grudnia 1946 r. Zatrzymano wówczas na terenie gmin Rachanie i Komarów sześciu partyzantów WiN: Bronisława Kurnika, Mieczysława Naszyńskiego, Seweryna Miedziaka, Jana Kity, Hieronima Gałana i Jana Kowala⁷⁵³.

⁷⁵⁰ R. Wnuk, *Lubelski Okręg AK, DSZ i WiN...*, s. 61.

⁷⁵¹ „Ku Wolności” nr 10, X 1946 r.

⁷⁵² Stanisław Szybkowski „Chmiel”, „Ormian” s. Floriana, ur. 10 IX 1902 r. w Wesolej, pow. Brzozów. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W latach 1919–1939 służył w 10 pp. i 38 pp. w Przemyślu. W 1939 r. służąc w 164 pp. brał udział w kampanii wrześniowej. W 1940 r. związał się na terenie Przemyśla z ZWZ organizowanej przez Teofila Dałkana. W wyniku wykrycia organizacji i fali arestowań jej żołnierzy przez gestapo wyjechał z Przemyśla do Narola, gdzie w maju 1942 r. nawiązał kontakt z Janem Wolańczykiem „Leliwą” został zaprzysiężony do ZWZ–AK. W 1943 r. arestowany i osadzony w obozie w Zamościu. W 1944 r. został mianowany zastępcą dowódcy plutonu Wojskowej Służby Ochrony Powstania. Na skutek przebytej choroby do czerwca 1946 r. nie prowadził aktywnej działalności konspiracyjnej. Od lipca 1946 r. pełnił funkcję komendanta obwodu WiN Tomaszów Lubelski. 12 IV 1947 r. ujawnił się przed komisją amnestyjną w Narolu. Po ujawnieniu związał się kolejno z PPS i PZPR. 23 II 1948 r., jako informator „Smok”, został pozyskany przez UB do współpracy. Pozyskania dokonał por. Leon Cholewka. Po 2 latach współpracy 31 V 1955 r. został wyłączony z dalszej sieci agenturalnej z uwagi na postępującą chorobę płuc (AIPN Rz 042/52, Akta operacyjne dot. Stanisława Szybkowskiego i innych, AIPN Rz 0087/127, Teczka personalna informatora „Smoka”, AIPN Lu 0279/60, Nota biograficzna Stanisława Szybkowskiego, k. 20).

⁷⁵³ AIPN Lu 034/7, Sprawozdanie dekadowe z pracy operatywno-agenturalnej pow. Tomaszów Lubelski, 17 XII 1946 r., s. 27.

5.2. Działania operacyjne w latach 1947–1949

Zakrojone w ostatnich miesiącach działania operacyjne przyniosły efekt w postaci namierzenia i aresztowania komendanta rejonu V, „Kostka”. Trudno określić, kto przyczynił się do jego aresztowania. W zachowanych sprawozdaniach PUBP w Tomaszowie Lubelskim z roku 1947 jest luka w miesiącu styczniu. Sprawozdania za ten miesiąc do szefa WUBP w Lublinie zaczynają się od 10 stycznia 1947 r. Należy zaznaczyć, że na ten okres przypadały także wybory do sejmiku ustawodawczego, stąd też sprawozdania z tego okresu dotyczą w dużej mierze tejże kwestii. Pętla ubecka wokół „Kostka” zaczęła zacieśniać się od grudnia 1946 r. Wówczas trwał w powiecie tzw. okres przedwyborczy, kiedy to roilo się od oddziałów wojskowych i grup ochronno–propagandowych mających za zadanie zabezpieczyć wybory do sejmiku i likwidować polskie podziemie. W lasach powiatu tomaszowskiego działały także wykorzystywane przez PUBP tajne grupy operacyjne funkcjonariuszy ucharakteryzowanych i pozorujących oddziały leśne. Działanie w takich warunkach stawało się coraz bardziej trudne⁷⁵⁴.

Pod koniec 1946 r. Karol Kostecki zdawał sobie sprawę, że po aresztowaniu „Polakowskiego” i „Norberta” był jednym z najbardziej poszukiwanych – obok „Bystrego”, Burty” i „Grota” – partyzantów w powiecie. Również na wolności pozostawał dowódca kompanii „Narol”, Stefan Kobos” ps. „Wrzos”⁷⁵⁵, o którym w śledztwie zeznał

⁷⁵⁴ D. Iwaneczko, *Przypadek czy przeznaczenie?...*, s. 152.

⁷⁵⁵ Stefan Kobos *vel* „Stanisław Kowalski” ps. „Wrzos”, „Michorowski” s. Jana, ur. 27 XI 1900 r. w Maniowie, pow. Dąbrowa Tarnowska. W I wojnie światowej służył w legionach Piłsudskiego. W 1920 r., jako żołnierz 2 Dywizji Litewsko-Białoruskiej pod dowództwem gen. Lucjana Żeligowskiego brał udział w wojnie polsko–bolszewickiej walcząc pod Wilnem. Po zakończeniu działań wojennych pozostał w wojsku polskim. W latach 1921–1939 r. służył m.in. w Batalionie Aerostatycznym w Poznaniu, 2 Pułku Lotniczym w Krakowie, Batalionie Balonowym w Toruniu i 8 Batalionie Pancernym w Bydgoszczy. W 1937 r. awansowany do stopnia sierżanta zawodowego wojsk pancernych. We wrześniu 1939 r. zmobilizowany do 2 Batalionu Pancernego w Żurawicy, z którym walczył w walkach obronnych w okolicach Przemyśla, Lwowa i Stanisławowa. Po klęsce wrześniowej wraz z żoną Marią i matką zatrzymany w Radziwiłłowie i ulokowany w sowieckim transporcie kolejowym, skierowanym na granicę GG z ZSRR, z którego uciekli w okolicach Bełzca, kryjąc się pobliskich Brzezinach Bełżeckich. W okresie od listopada 1939 r. do końca 1941 r. związany z konspiracją niepodległościową na terenie Bełzca i Narola, tj. Organizacją Wojskową (OW) i Konsolidacją Longinusów Obrońców Niepodległości „Klon”. Po rozwiązaniu struktur tych organizacji na przełomie 1941/1942 r. przystąpił do ZWZ–AK rejonu V Obwodu Tomaszów Lubelski zostając dowódcą III placówki Brzeziny Bełżeckie wchodzącej w skład kompanii „Narol” dowodzonej przez ppor. Michała Bednarskiego ps. „Jodła”, a następnie przez por. Karola Kosteckiego ps. „Kostek”. Wraz z kompanią w 1944 r. brał udział w walkach obronnych z UPA na Narolszczyźnie. We wrześniu 1945 r. awansowany do stopnia porucznika i mianowany dowódcą kompanii WiN „Narol” z jednoczesnym pełnieniem obowiązków dowódcy placówki III Brzeziny Bełżeckie. W listopadzie 1945 r. wraz z kompanią „Narol” uczestniczył w rozbiciu więzienia PUBP w Tomaszowie Lubelskim. W latach 1945–1947 brał udział w porozumieniach polsko–ukraińskich (AK–WiN z OUN–UPA) na Narolszczyźnie. Nie ujawnił się podczas amnestii z 1945 r. i 1947 r. Po rozwiązaniu struktur kompanii „Narol” stanął na czele Samodzielnego Obwodu WiN Tomaszów Lubelski. Od marca 1952 r. rozpracowywany przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim w ramach sprawy agenturalnego–rozpracowania,

„Polakowski”. Ten, ukrywając się w niewielkich Brzezinach – wsi położonej na styku dwóch powiatów, nie wzbudzał w tym czasie zbytniego zainteresowania tomaszowskiego PUBP.

Kostecki wpadł 7 stycznia 1947 r. w Rebizantach nad Tanwią, gdzie odbywała się wówczas odprawa komendantów placówek rejonu V. Trudno do dnia dzisiejszego jasno stwierdzić, kto przyczynił się do zdemaskowania odprawy i aresztowania Kosteckiego. Zachowane akta nie udzielają odpowiedzi w tej sprawie. Według Dariusza Iwaneczki najprawdopodobniej oddział wojskowy lub grupa ochronno–propagandowa, będąca w Rebizantach, przypadkowo natknęła się na obecnych tam partyzantów⁷⁵⁶.

Kostecki po aresztowaniu został przewieziony do Rzeszowa, gdzie przeszedł brutalne śledztwo w siedzibie WUBP w Rzeszowie. Śledztwo w stosunku do Karola Kosteckiego zamknięto 14 czerwca 1947 r., a 19 czerwca 1947 r. sporządzono akt oskarżenia, w którym został posądzony o przynależność do AK i WiN, udzielanie pomocy w zabójstwach i wydanie rozkazów wykonania wyroków śmierci, przeprowadzenie zamachu na PUBP w Tomaszowie i nielegalne posiadanie broni. Wyrokiem WSR w Rzeszowie z 29 lipca 1947 r. został skazany na sześciokrotną karę śmierci zamienioną na mocy amnestii na 15 lat więzienia⁷⁵⁷.

Po aresztowaniu Kostka – jak pisał w raporcie dekadowym do szefa WUBP w Lublinie jego imiennik w Tomaszowie, Czesław Cygler – *bandę jego można uznać za zlikwidowaną. Nowym komendantem rejonu V w miejsce Kosteckiego został Antoni Kusiak „Bystry*. Brak łączności rejonu z obwodem sprawiła, że jego komendantura była iluzoryczna. Według Cyglera „Bystry” posiadał wówczas pod swoją komendą około dziesięciu osób ukrywających się na terenie powiatu lubaczowskiego⁷⁵⁸. Fakt ten, przy obecnej sytuacji i warunkach politycznych w kraju, nie był czymś wyjątkowym. Coraz częściej partyzanci wąpili w sens prowadzenia dalszej konspiracji. Odczucia te nasiliły się wraz z przeprowadzeniem wyborów do sejmu ustawodawczego, które odbyły się

kryptonim „Pasożyty”. Ujęty przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim 21 I 1956 r. w zabudowaniach Edmunda Szczepańskiego w Brzezinach Bełżeckich. Wyrokiem Sądu Wojewódzkiego w Lublinie na sesji wyjazdowej w Zamościu 28 IX 1956 r. skazany na dożywotnie więzienie, zamienione na mocy amnestii na 15 lat więzienia. W 1957 r. Sąd Najwyższy zmniejszył mu karę do 8 lat pozbawienia wolności. Zmarł 24 VII 1976 r. w Opolu (W. Hanus, *Jeden z ostatnich...*; J. Wołoszyn, *Materiały do słownika biograficznego uczestników walk z komunizmem (biogramy)*. Stefan Kobos, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2003 r., nr 19–20).

⁷⁵⁶ D. Iwaneczko, *Przypadek czy przeznaczenie?...*, s. 154.

⁷⁵⁷ *Ibidem*, s. 172–173.

⁷⁵⁸ AIPN Lu 034/15, Raport dekadowy szefa PUBP w Tomaszowie za okres od 10 I do 20 I 1947 r., s. 9 (według numeracji PDF).

19 stycznia 1947 r. Należy zaznaczyć, że w tym okresie Okręg Lublin WiN, mimo że wciąż skupiał wielu działaczy i współpracowników, pod względem organizacyjnym wiele utracił. Wpływ na zaistniały fakt miały przede wszystkim liczne rozpracowania przez UB placówek terenowych WiN i aresztowania jej partyzantów, co powodowało znaczne uszczuplenie jej struktur⁷⁵⁹.

Styczniowe wybory do sejmu wykazały jedno – nadzieje o wolnej i niepodległej Polsce były fikcją. W powiecie tomaszowskim, podobnie jak w całym kraju, komuniści – będąc w pełni przygotowani do wyborów – sfalszowali ich końcowy wynik osiągając zdecydowaną większość mandatów w sejmie. Osiągnięcie końcowego wyniku było możliwe dzięki zdecydowanej przewadze komunistów w zabezpieczeniu komisji wyborczych, w których brali udział żołnierze LWP, WOP, członkowie ORMO i funkcjonariusze MO. Dodatkowo na terenie powiatu działały wspomniane wyżej grupy WP (tzw. ochronno–propagandowe), do których przydzielony był funkcjonariusz PUBP, docierające do każdej wioski powiatu tomaszowskiego, by tropić „siły reakcyjne”. W powiecie tomaszowskim za najbardziej narażone na wpływ reakcji PUBP uznał teren gmin Tyszowce, Komarów i Łaszczów⁷⁶⁰.

Wpływ na końcowy wynik wyborów miała także inwigilacja i rozpracowanie przez PUBP członków komisji obwodowych, których bezpieka określiła jako niepewnych, a także akcje zastraszające. W okresie przedwyborczym PUBP w Tomaszowie – w wyniku podjętych działań operacyjnych – dokonał werbunku wielu członków komisji, wójtów, sołtysów, a także aresztował łącznie 71 osób, z czego 29 należało do WiN. Ujęci zostali m.in. partyzanci oddziałów WiN „Burty”, „Bystrego”, „Kostka” tj.: Rudolf Jeleśniański, Wincenty Wolańczyk ps. „Żerdź”, Stanisław Łasocha ps. „Wielki” – magazynier broni oddziału „Bystrego”, Henryk Wysocki powiązany z „Katem” czy Zbigniew Starak ps. „Zbyszek”⁷⁶¹. Ten ostatni współpracownik Jana Leonowicza „Burty” podejrzany był o współudział w dokonaniu zamachu na Wincentego Umera⁷⁶².

Przeczą temu zachowane w Archiwum IPN akta operacyjne i sądowe Zbigniewa Staraka, w których brak jakichkolwiek informacji potwierdzających dokonanie bądź

⁷⁵⁹ R. Wnuk, *Lubelski Okręg AK, DSZ i WiN...*, s. 63.

⁷⁶⁰ A. Borzęcki, op. cit., s. 93.

⁷⁶¹ Zbigniew Starak ps. „Zbyszek” *vel* Zbigniew Kubicki s. Antoniego, ur. 2 IX 1925 r. w Gródku Jagiellońskim, woj. lwowskie. 15 V 1945r. zdezerterował z 4 Zapasowego Pułku Kawalerii w Hrubieszowie. 6 XII 1946 r. aresztowany przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim pod zarzutem współpracy z oddziałem „Burty”. Wyrokiem WSR w Lublinie z 9 VI 1947 r. skazany na 5 lat więzienia, darowaną w całości na mocy amnestii z 22 II 1947 r.

⁷⁶² IPN Lu 034/7, Sprawozdanie z akcji przedwyborczej i walki z bandytyzmem do odprawy szefów PUBP, 29 XII 1946 r., s. 71 (według numeracji PDF).

współuczestnictwo w zamachu. Rzeczywiście w okresie od czerwca do grudnia 1946 r. brał on udział w szeregu napadów rabunkowych na mieszkańców okolicznych wsi powiatu tomaszowskiego, jednak w żaden sposób nie można połączyć ich z wydarzeniem z 31 maja 1946 r.

Od 16 stycznia 1947 r. do każdego obwodu wyborczego przyporządkowany był jeden funkcjonariusz PUBP w Tomaszowie, który – podobnie jak członkowie PPR, SL czy MO – miał za zadanie prowadzenie intensywnej propagandy. Podjęta na dużą skalę inwigilacja i szantaż komunistów wypaczył końcowy wynik wyborów. WiN, podobnie jak PSL, nie zgadzało się z jej oficjalnym wynikiem. Wybory z 19 stycznia położyły kres nadziejom społeczeństwa o wolnej i demokratycznej Polsce. Polskie podziemie prowadziło działania propagandowe wśród społeczeństwa, polegające m.in. na akcji rozlepiania afiszy i ulotek. Tym sposobem próbowano – bez użycia broni – uderzać w komunistów⁷⁶³.

Ostatecznie, wobec potężnego aparatu terroru, wyniki referendum ludowego zostały sfałszowane przez komunistów na każdym szczeblu komisji wyborczych. Największa partia opozycyjna – PSL – wyraziła swój protest przeciwko nadużyciom w związku z głosowaniem⁷⁶⁴, jednak bez zamierzonych rezultatów. Resortowy historyk Tadeusz Walichnowski, w swojej książce pt. „U źródeł walk z podziemiem reakcyjnym w Polsce” pisał: *zwycięstwo bloku demokratycznego w referendum 30 czerwca 1946 r. było zapowiedzią ostatecznej klęski mikołajczykowskiego PSL i wszystkich sił wstecznych, z podziemiem zbrojnym włącznie, było najoczywistszym wyrazem umacniania się władzy ludowej w Polsce*⁷⁶⁵. Podobne odczucia towarzyszyły ukrywającym się konspiratorom, którzy także mieli świadomość, że prowadzenie dalszej walki straciło sens. Do podobnych konkluzji doszły także oddziały partyzanckie „Bystrego” i „Grota”, które wraz z zakończeniem wyborów nie przejawiały znaczącej działalności konspiracyjnej.

Szef PUBP w Tomaszowie w raporcie sporządzonym do szefa WUBP w Lublinie pisał, że: *daje się zauważyć ze strony poszczególnych bandytów chęć legalizacji, szczególnie po ostatnio przeprowadzonej segregacji tutejszego aresztu, w wyniku której wypuściłem kilku członków organizacji WiN „Grota”*. Są sygnały z terenu, że inni, którzy

⁷⁶³ P. Gawryszczak, *Podziemie polityczno-wojskowe w Inspektoracie Lublin w latach 1944–1956*, Lublin 1998, s. 100.

⁷⁶⁴ Komunikat nr 10. Protest PSL przeciw nadużyciom w związku z głosowaniem ludowym, 12 VII 1946 r., [w:] *Komunikaty Polskiego Stronnictwa Ludowego 1946-1947*, red. M. Adamczyk, J. Gmitruk, J. Mazurek, Warszawa 2002, s. 116-119.

⁷⁶⁵ T. Walichnowski, *U źródeł walk z podziemiem reakcyjnym w Polsce*, Warszawa 1987, s. 198.

do tej pory kryją się, pragną ujawnić się”⁷⁶⁶. Wraz z początkiem lutego 1947 r. ujawnił się i zdał broń czternastoosobowy pluton rejonu III dowodzony przez Bolesława Jachymka ps. „Bej”. Zdano wówczas kilkanaście sztuk broni palnej. W tym samym okresie w podobnej sytuacji znalazł się oddział „Bystrego”⁷⁶⁷.

Po sfalszowanych wyborach komuniści przystąpili do ostatecznego rozprawienia się z działaczami i partyzantami podziemia niepodległościowego. Wykorzystując słabnące nastroje działaczy i partyzantów podziemia w terenie, związane z klęską wyborczą, brakiem reakcji państw zachodnich na sytuację panującą w kraju i pierwszych prób ujawnienia ukrywających się po lasach oddziałów podziemia, spowodowało, że władza ludowa wyszła z inicjatywą ogłoszenia kolejnej ustawy amnestyjnej. Według rządzących była ona aktem dobrej woli skierowanej w przeciwników rządu. W rzeczywistości głównym jej celem była likwidacja aktywnych oddziałów podziemia i przeciwników rządu. Ustawa, w którą zaangażowano potężną akcję propagandową, ogłoszona została 22 lutego 1947 r. Zgodnie z jej treścią każdy z partyzantów podziemia mógł się ujawnić nie ponosząc za to żadnych konsekwencji. Amnestia miała obowiązywać do 25 kwietnia 1947 r. i nie przywidywała przedłużenia tej daty. W związku z jej wejściem w życie w kraju ponownie powołano komisje amnestyjne przy PUBP i WUBP, przed którymi ujawniło się ponad 53 tys. żołnierzy podziemia. Z liczby tej około dwanaście tysięcy ujawniło się na Lubelszczyźnie. Według założeń amnestii wszystkim więźniom politycznym, których kary więzienia nie przekraczały okresu pięciu lat darowano w całości, karę dziesięciu lat zmniejszono do lat pięciu, zaś karę śmierci zamieniono na piętnaście lat więzienia⁷⁶⁸. Według oficjalnego przekazu amnestia była swoistym aktem łaski władzy ludowej względem osób skazanych prawomocnym wyrokiem i szansą powrotu do normalnego życia. Nieoficjalne, zaś głównym celem amnestii było zewidencjonowanie wrogiego względem władzy zorganizowanego ruchu oporu, a następnie jego likwidacja⁷⁶⁹.

W powiecie tomaszowskim na „przyjaźnie wyciągniętą dłoń władzy ludowej” postanowiło odpowiedzieć dowództwo rejonu V. W kwietniu 1947 r. przed komisjami amnestijnymi w Tomaszowie i Narolu ujawnił się dosłownie cały rejon V z Antonim Kusiakiem „Bystrym”, Władysławem Pardusem „Katem” i Witoldem Kopciem „Ligotą”

⁷⁶⁶ AIPN Lu 034/15, Raport dekadowy szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 10 II 1947 r., s. 13 (numeracja PDF).

⁷⁶⁷ *Ibidem*, Raport dekadowy szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 11 II do 28 II 1947 r., s. 15 (numeracja PDF).

⁷⁶⁸ J. Twardy, *Amnestia 1947 na Lubelszczyźnie*, „Zeszyty Społeczne KIK”, Lublin 1995, nr 3, s. 42–43.

⁷⁶⁹ S. Poleszak, *Polskie podziemie niepodległościowe [w:] Dzieje Lubelszczyzny 1944–1956. Aspekty polityczne*, Lublin 2016, s. 433.

na czele. 14 kwietnia ujawnił się Jan Turzyniecki ps. „Mogiłka”, zaś 16 kwietnia 1947 r. w Narolu ujawniła się prawie cała kompania „Narol” wraz z komendantem tomaszowskiego obwodu WiN – Stanisławem Szybkowskim „Ormianem”. Tego dnia jedyną osobą kompanii, która nie ujawniła się przed obliczem komisji, był jej dowódca – por. Stefan Kobos ps. „Wrzos”, który nie wierzył w szczerą intencję komunistów. Z wcześniej poczynionymi ustaleniami, do których doszło na nardzie partyzantów podziemia w Perespie i Tyszowcach, postanowił trwać w konspiracji, ukrywając się w miejscu swojej dotychczasowej działalności – w Brzezinach⁷⁷⁰.

Idąc za przykładem Rejonu V stopniowo zaczęła ujawniać się placówka Rejon III Komarów dowodzona przez Hieronima Białowolskiego „Grota”. Sam dowódca i jego zastępca „Nil”, ukrywając się w Warszawie, 11 kwietnia 1947 r. ujawnili się przed tamtejszą komisją WUBP. Z decyzją o ujawnieniu wstrzymała się placówka w Tyszowcach. Według PUBP, partyzanci tego rejonu pozostawali pod silnym wpływem „Burty” i Mariana Pilarskiego ps. „Jar”⁷⁷¹. W zaistniałej sytuacji kierownictwo PUBP

⁷⁷⁰ W. Hanus, *Jeden z ostatnich...*, s. 124.

⁷⁷¹ Marian Pilarski „Jar”, „Grom”, „Olgierd” s. Franciszka, ur. 30 VIII 1902 r. w Pisarzowicach. Miał wykształcenie średnie. Wraz z wybuchem I wojny światowej zgłosił się na ochotnika do 3 p. Leg. Polskich – Brygady Karpackiej. W 1920 r. brał udział w wojnie z bolszewikami, w której pod Tyszowcami został ciężko ranny. W latach 1920–1939 plutonowy, a następnie chorąży zawodowy WP. W tym okresie pełnił funkcję dowódcy plutonu, adiutanta dowódcy baonu w 83 p. Kобрzyńskim Armii Polesie. Wraz z wybuchem II wojny światowej pod Kockiem dostał się do niewoli niemieckiej, z której uciekł, udając się do Tyszowiec, gdzie w grudniu 1939 r. stanął na czele tamtejszej placówki ZWZ–AK, działającej w ramach Inspektoratu Zamojskiego, a następnie 21 kompanii AK Inspektoratu Zamojskiego. W 1944 r. z chwilą zaostrzenia konfliktu polsko–ukraińskiego, kierowanej przez „Groma” kompanii Tyszowce powierzono zabezpieczenie północno–wschodniego odcinka na linii Kotlice–Tyszowce–Stara Wieś. Po zakończeniu zmagani wojennych i wkroczeniu Armii Czerwonej na terytorium państwa polskiego pozostał w konspiracji. Poszukiwany przez NKWD i UB. Dla bezpieczeństwa na własną prośbę został skierowany do obwodu zamojskiego, gdzie odpowiadał za wywiad. Od tej chwili posługiwał się również, pseudonimami „Jar” i „Olgierd”. W lipcu 1946 r. został mianowany komendantem Zrzeszenia WiN obwód Zamość, a następnie inspektorem inspektoratu zamojskiego. Wiosną 1947 r. ujawnił się pozornie przed komisją amnestijną, po czym ponownie tworzył struktury konspiracyjne przyszłej organizacji, działającej od 1948 r. jako II Inspektorat Zamojski, którego sztab główny mieścił się w klasztorze Ojców Bernardynów w Radeckim. Jesienią 1948 r. odbyło się uroczyste zaprzysiężenie członków nowej organizacji, a następnie rozbudowa jej struktur obejmująca 4 obwody (Zamość, Tomaszów Lubelski, Hrubieszów i Krasnystaw). Zaledwie po niecałych 2 latach od zaprzysiężenia II Inspektorat Zamojski został namierzony i zlikwidowany przez UB w kwietniu 1950 r. w tym samym miesiącu aresztowany został „Jar”. Podczas rozbicia organizacji zarekwirowano broń maszynową i archiwum organizacji. Trwające półtora roku śledztwo wymierzone w Mariana Pilarskiego zakończyło się sporządzeniem aktu oskarżenia, w którym zarzucono mu kierowanie nielegalną organizacją, mającą na celu obalenie przemocą Polski Ludowej. 17 V 1954 r. zgodnie z decyzją kierownictwa WUBP w Lublinie, połączono sprawy wszystkich osób wchodzących w skład sztabu inspektoratu zamojskiego, aresztowanych wiosną 1950 r., w jedną całość. Proces przeciw głównemu dowódczemu Inspektoratu Zamojskiego odbył się w dniach 9–16 X 1951 r. przed WSR w Lublinie. Na ławie oskarżonych obok Mariana Pilarskiego, zasiadli: Stanisław Bizior, prowincjał Zakonu Ojców Bernardynów – O. Andrzej Szepelak, Władysław Skowyrza, Kazimierz Kaleta, Alfred Thor, Józef Wołoszczuk, ks. Józef Płonka, ks. Jan Ryba i brat zakonny Piotr Golba. Wszystkich oskarżonych uznano winnych zarzucanych im czynów. Dodatkowo „Jara” uznano winnym m.in. kierowania organizacją konspiracyjną, przechowywania broni palnej i amunicji, nakłaniania do przeprowadzenia w maju 1946 r. zamachu na więzienie PUBP w Zamościu, wydawania wyroków śmierci na funkcjonariuszy UB, MO i działaczy partyjnych. WSR w Lublinie skazał Mariana

w Tomaszowie, po zakończeniu akcji ujawniania w Komarowie, postanowiło przenieść działalność komisji do Tyszowiec. Bezpieka była pewna, że takie postawienie sprawy wpłynie na zmianę decyzji ukrywających się tam partyzantów. Rzeczywiście, podjęta przez PUBP decyzja o zmianie miejsca urzędowania komisji przyczyniła się do ujawnienia kompanii placówki w Tyszowcach pod dowództwem Jana Kulika ps. „Bela” i Bolesława Jachymka ps. „Bej”⁷⁷².

Podobnie jak „Wrzos”, nie ujawniać się postanowił także Jan Leonowicz „Burta”. Uczestnicząc 7 kwietnia 1947 r. w odprawie konspiratorów w Perespie, kategorycznie odmówił ujawnienia się – zgodnie z rozkazem inspektora inspektoratu lubelskiego WiN przed komisją amnestyjną – nie wierząc w szczerą intencję komunistów. Po rozmowach z „Jarem”, „Wrzos” i „Burta” wyrazili zgodę, że podległym partyzantom nie będą robić przeszkód, co do ujawnienia przed komisją amnestyjną, sami natomiast zdecydowali się pozostać w ukryciu. Według „Jara” ujawnienie części partyzantów Zamojszczyzny miało być upozorowane i wynikało z faktu, że po ujawnieniu „Jara” przed komisją amnestyjną PUBP w Zamościu, do którego doszło 11 kwietnia 1947 r., przystąpił on do tworzenia struktur nowej organizacji konspiracyjnej pod nazwą Armia Polska (AP) – był to załączek tzw. II Inspektoratu Zamojskiego AK. Wejście w struktury nowej organizacji „Jar” zaproponował także „Wrzosowi” i „Burcie”, gdzie obydwaj mieli odgrywać znaczące role. Ostatecznie jednak próby nakłonienia ich do podporządkowania komendzie „Jara” zakończyły się niepowodzeniem. Obydwaj stwierdzili, że nowopowstała organizacja, ze względu na nazbyt rozbudowane struktury – narażona jest na dekonspirację i rozbitcie przez bezpiekę⁷⁷³.

Obawy „Wrzosa” i „Burty”, co do kwestii ujawnienia przed komisją, okazały się uzasadnione. Na Lubelszczyźnie podobnie postąpili Zdzisław Broński ps. „Uskok” ze zgrupowania „Zapory” czy Edward Taraszkiewicz ps. „Żelazny”, który stanął na czele oddziału po śmierci swojego brata Leona Taraszkiewicza ps. „Jastrząb”⁷⁷⁴. Wypełnione

Pilarskiego na karę śmierci, pozbawienie praw publicznych i obywatelskich praw honorowych na zawsze wraz z przypadkiem na rzecz skarbu państwa całego mienia. 28 XI 1951 r. NSW w Warszawie podtrzymał wyrok w mocy, bez uwzględnienia skargi rewizyjnej obrońców i skazanych. Bolesław Bierut wobec Mariana Pilarskiego i Stanisława Biziora nie skorzystał z prawa łaski. Wyrok na Marianie Pilarskim został wykonany 4 III 1952 r. w więzieniu na zamku w Lublinie. 7 XI 1991 r. Sąd Warszawskiego Okręgu Wojskowego w dniu 7 XI 1991 r. uznał za nieważny wyrok WSR w Lublinie (Z. Leszczyńska, *Ginę za to, co najgłębiej człowiek ukochać może*, cz. II, Lublin 2003, s. 199–203).

⁷⁷² AIPN Lu 034/15, Raport dekadowy szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 31 III 1947 r., s. 21 (numeracja PDF).

⁷⁷³ W. Hanus, *Jeden z ostatnich...*, s. 123.

⁷⁷⁴ H. Pająk, *„Jastrząb” kontra UB*, Lublin 1993, s. 204–207.

przed komisją ankiety w rzeczywistości miały posłużyć UB do późniejszej inwigilacji i aresztowań. Wraz z zakończeniem okresu stawienia się przed komisją amnestijną, PUBP w Tomaszowie ze zdwojoną siłą przystąpił do rozprawienia się z ukrywającymi się po lasach partyzantami. Na pierwszym miejscu listy najbardziej poszukiwanych partyzantów w powiecie tomaszowskim był „Burta” i jego ludzie, w osobach: Stanisława Samica ps. „Pasek”, Bolesława Ożoga ps. „Orzeł”, Edwarda Skalnego ps. „Skalski”, Franciszka Lala ps. „Słowik”, którzy – pomimo ujawnienia przed komisją podjęli dalszą działalność konspiracyjną. W tym okresie, dzięki głębokiemu zakonspirowaniu, zainteresowania UB nie wzbudzał por. „Wrzos”.

W maju 1947 r. tomaszowscy konspiratorzy, którzy nie podporządkowali się komendzie „Jara”, podjęli decyzję o utworzeniu własnej organizacji pod nazwą Samodzielny Obwód WiN Tomaszów Lubelski, na czele którego stanął były dowódca kompanii „Narol” por. Stefan Kobos „Wrzos”. W skład Samodzielnego Obwodu wszedł również „Burta” i jego oddział. On sam mianowany został dowódcą oddziałów leśnych, a także Jan Gorączka „Lont”⁷⁷⁵ – były dowódca Rejonu II WiN, który, mimo że 21 kwietnia 1947 r. ujawnił się w PUBP w Tomaszowie Lubelskim, w maju – zdając sobie sprawę z prawdziwej intencji komunistów – postanowił wrócić do konspiracji podejmując współpracę z Kobosem⁷⁷⁶.

Od czerwca 1947 r. w ramach samodzielnego obwodu „Burta” objął dowództwo nad patrolem leśnym, składającym się od trzech do siedmiu partyzantów wspartych siatkami terenowymi. W okresie wakacyjnym 1947 r. grupa nie przejawiała większej działalności konspiracyjnej i zbrojnej, o czym w raportach meldował do WUBP w Lublinie szef PUBP w Tomaszowie. Dopiero wraz z nadejściem września 1947 r. w dniach 16 i 25 września oddział dokonał dwóch napadów rabunkowych na mieszkańca wsi Muratyn –

⁷⁷⁵ Jan Gorączka „Lont” s. Szczepana, ur. 8 II 1916 r. w Podludowie. Ukończył szkołę podstawową w Podludowie i szkołę rolniczą w Zamościu. W 1939 r. powołany do czynnej służby wojskowej w 9 pułku piechoty legionów w Zamościu, gdzie pełnił funkcję минера. W 1941 r. instruktor minierów przy sztabie obwodu ZWZ–AK Tomaszów Lubelski. Po wkroczeniu ACz na Lubelszczyznę „Lont” nawiązał kontakty organizacyjne z Rejonem II Obwodu AK Tomaszów Lubelski pod dowództwem ppor. rez. Bogdana Wojciechowskiego ps. „Czarny”. W czerwcu 1944 r., wobec zagrożenia ze strony UPA, „Lont” należał do tzw. siódmego zgrupowania bojowego pod dowództwem „Czarnego”. Uczestnik akcji „Burza”. W 1947 r. ujawnił się przed komisją amnestijną w Tomaszowie Lubelskim, a następnie wznowił działalność konspiracyjną w szeregach Samodzielnego Obwodu WiN Tomaszów Lubelski pod dowództwem por. Stefana Kobosa „Wrzosa”, gdzie pełnił funkcję komendanta rejonu II. Pod koniec 1949 r. zorganizował w Wierszycy, kierowaną przez Antoniego Maryńczaka, tajną organizację konspiracyjną o kryptonimie „Przedszkole”. Zamordowany przez grupę operacyjną UB/KBW 16 III 1952 r. w swoich zabudowaniach w kolonii Podludów (W. Hanus, *Jan Gorączka ps. „Lont”* [w:] *Zapomniani wyklęci. Sylwetki żołnierzy powojennej konspiracji antykomunistycznej*, Warszawa 2019, s. 105-119).

⁷⁷⁶ W. Hanus, *Jeden z ostatnich...*, s. 123.

Mieczysława Żukowskiego i na siedzibę Urzędu Gminy w Poturzynie, gdzie zarekwirowano maszynę do pisania i zniszczono portret Józefa Cyrankiewicza⁷⁷⁷. W odwecie czterdziestoosobowa grupa operacyjna PUBP i KBW z Tomaszowa dzień później, 26 września 1947 r., przeprowadziła akcję obławną w powiecie hrubieszowskim. Aresztowano wówczas trzy osoby podejrzewane o współpracę z „Burta”: Stanisława Bala, Romana Starzeckiego i Anielę Szatkowską⁷⁷⁸.

Ponownie grupa wznowiła działalność w listopadzie 1947 r. Dokonano wówczas dwóch napadów zbrojnych, o których było głośno w terenie, co zresztą odnotował w raporcie do WUBP w Lublinie szef PUBP w Tomaszowie informując, że dało się *zauważyć zwiększone ruchy bandy WiN „Burty”*⁷⁷⁹. Pierwszy napad miał miejsce 13 listopada 1947 r. – wykonano wówczas wyrok śmierci na działaczu PPR w Maziłach, Józefie Pietrynie, zaś kilka dni później – 25 listopada 1947 r. grupa dokonała rekwizycji w zabudowaniach komendanta MO Mieczysława Bondyry w Majdanie Sopockim. Do końca 1947 r. „Burta” i jego ludzie dokonali także napadu zbrojnego na wójta gminy Telatyn, Andrzeja Radomskiego, któremu zrabowano z gminnej kasy łącznie 230 tys. złotych⁷⁸⁰. Do lutego 1948 r. „Burta” i jego partyzanci zaprzestali większych akcji zbrojnych ukrywając się po zaprzyjaźnionych kwaterach. Tomaszowskie UB podejrzewało nawet, że brak aktywności grupy „Burty” związany był z jego wyjazdem i ukrywaniem się na ziemiach zachodnich. Taką informacją podzielił się z UB informator „Sznurówka”⁷⁸¹.

II Inspektorat Zamojski utworzony został oficjalnie 23 marca 1948 r. na terenie klasztoru Ojców Bernardynów w Radecznicy. Jego twórcą był Marian Pilarski ps. „Jar” – piłsudczyk, uczestnik wojny polsko–bolszewickiej i wojny obronnej 1939 r. w okresie okupacji niemieckiej komendant placówki AK Tyszowce Rejonu III Obwodu Tomaszów Lubelski, a następnie – po utworzeniu Zrzeszenia WiN – komendant Obwodu Zamość tejże organizacji. Głównym celem Inspektoratu nie był zbrojny radykalizm (choć zostały mu podporządkowane oddziały lotne dowodzone przez: Józefa Złomańca⁷⁸², ps. „Mosiądz”

⁷⁷⁷ AIPN Lu 08/200 t. 2, Sprawa Obiektowa kryptonim „Niedobitki” prowadzona w latach 1949–1956 przez PUBP/PU ds. BP w Tomaszowie Lubelskim dot. oddziałów AK-WiN „Burty” (Jan Leonowicz) i „Mogiłki” (Jan Turzyniecki) działających na terenie powiatu tomaszowskiego, Plan likwidacji współpracowników „Mogiłki”, 25 IX 1951 r., s. 170 (numeracja PDF).

⁷⁷⁸ AIPN Lu 034/15, Raport specjalny za okres od 26 IX do 30 IX 1947 r., s. 216 (numeracja PDF).

⁷⁷⁹ AIPN Lu 034/15, Raport dekadowy za okres od 10 X do 11 XI 1947 r., s. 43 (numeracja PDF).

⁷⁸⁰ H. Pająk, *Burta kontra UB*, Lublin 1992, s. 254–255.

⁷⁸¹ AIPN Lu 034/15, Raport dekadowy 10 XI 1947 r. do 20 XI 1947 r., s. 46 (numeracja PDF).

⁷⁸² Józef Złomaniec „Maciek”, „Mosiądz” s. Jakuba, ur. 24 X 1928 r., Sułów, pow. Zamość. W latach 1949–1951 dowódca oddziału partyzanckiego. Od września 1951 r. członek organizacji Tajna Armia Podziemna. Aresztowany po raz pierwszy 10 V 1950 r. przez funkcjonariuszy posterunku MO w Sułowie. Zbiegł z aresztu, ukrywał się do momentu ponownego aresztowania 16 I 1952 r. przez WUBP w Lublinie.

Stanisława Pakosa⁷⁸³ ps. „Wrzos”, Mieczysława Wróblewskiego⁷⁸⁴ ps. „Szum”, Piotra Smagały⁷⁸⁵ ps. „Sroka”, Tadeusza Łagody ps. „Barykada” i Ludwika Rogalskiego ps. „Kanciarz”⁷⁸⁶)⁷⁸⁷ lecz prowadzenie kontrwywiadowczej działalności w terenie, mającej na celu dokumentowanie zbrodni organów bezpieczeństwa, współpracę z PSL i przenikanie w struktury PPR i PPS. „Jar” tworząc – II Inspektorat – wykonał mozolną pracę w ramach której połączył w całość rozproszoną po całej Zamojszczyźnie konspirację niepodległościową. Stan liczbowy II Inspektoratu szacowano na 200–400 osób⁷⁸⁸.

Wyrokiem WSR w Lublinie z 6 II 1954 r. skazany na 15 lat więzienia. Zwolniony z więzienia w 1960 r. 9 II 1962 r. wyrokiem Sądu Wojewódzkiego w Lublinie ponownie skazany tym razem na 10 lat więzienia za prowadzenie wrogiej działalności. W latach późniejszych objęty przez Wydział III KWMO w Zamościu kwestionariuszem ewidencyjnym krypt. „Organizator” (AIPN Lu 72/100, Akta sprawy dot. Władysława Wróbla i Józefa Złomańca).

⁷⁸³ Stanisław Pakos „Konar”, „Wrzos” s. Pawła, ur. 9 XII 1922 r. w Łabuniach, ukończył 7 klas szkoły podstawowej. Od lutego 1943 r. w konspiracji ZWZ–AK na terenie Łabuń. W 1945 r. aresztowany w Łabuniach przez NKWD, po przesłuchaniu wypuszczony na wolność. Po wkroczeniu ACz nadal w konspiracji. Od listopada 1946 r. w WiN. Pełnił funkcję zastępcy drużynowego. 11 III 1947 r. ujawnił się w PUBP w Zamościu. Po ujawnieniu nie zaprzestał działalności, dowodził oddziałem żandarmerii Inspektoratu AK Zamość. Poległ w walce z grupą operacyjną UB i KBW 20 XII 1951 r. w kol. Brudek, pow. Zamość (AIPN Lu 016/505, Akta kontrolno–śledcze dot. Stanisława Pakosa).

⁷⁸⁴ Mieczysław Wróblewski „Rzepa”, „Szum” s. Dominika, ur. 25 VIII 1917 r. w okresie okupacji niemieckiej oficer zaopatrzeniowy rejonu AK Hrubieszów pod dowództwem „Kalifa”. Po wkroczeniu ACz nadal w konspiracji. Od 1949 r. komendant rejonu II Inspektoratu Zamojskiego AK, a następnie dowódca oddziału działającego na terenie pow. zamojskiego, hrubieszowskiego i częściowo chełmskiego. Od 1951 r. pozostawał w stałym rozpracowaniu przez PUBP Hrubieszów w ramach sprawy agenturalnej krypt. „Bojówka”. Poległ w walce z funkcjonariuszami PUBP w Hrubieszowie 25 V 1952 r. (AIPN Lu 08/287 t. 1–5, „Bojówka”, Materiały dotyczące oddziału Szuma (Wróblewski Mieczysław) – Hrubieszów).

⁷⁸⁵ Piotr Smagała s. Adama, ur. 19 VII 1913 r. w Rokitowie. W 1935 r. powołany do czynnej służby wojskowej w 23. pp. we Włodzimierzu Wołyńskim, a następnie w KOP we Lwowie. W wyniku wybuchu II wojny światowej zmobilizowany do 9. pp leg. W Zamościu. Walczył z wojskami niemieckimi w okolicach Puław. Z konspiracją niepodległościową związany od końca 1942 r., gdzie działał w placówce BCh w Rokitowie, a następnie w AK. Wraz z oddziałem brał udział w odbiciu aresztowanych przez Niemców żołnierzy AK w Żółkiewce. W okresie od lata 1944 r. do wiosny 1947 r. prowadził działalność konspiracyjną w ramach utworzonego przez siebie oddziału WiN, podporządkowanego Hieronimowi Dekutowskiemu ps. „Zapora”. Ujawnił się podczas kwietniowej amnestii 1947 r. Latem 1947 r. utworzył lotny oddział żandarmerii podporządkowany dowództwu IV Obwodu Krasnystaw II Inspektoratu Zamojskiego AK. Aresztowany przez UB 25 VI 1949 r. w Żurawie, pow. Krasnystaw, przez grupę operacyjną UB. 6 IV 1950 r. wyrokiem WSR w Lublinie skazany na czterokrotną karę śmierci. Wyrok poprzez rozstrzelanie wykonano 28 V 1950 r. na zamku lubelskim (konspiracja.wkwasztorze.pl/smagala-piotr-sroka/)

⁷⁸⁶ Ludwik Rogalski ps. „Szczepan”, „Kanciarz” s. Antoniego, ur. 14 I 1915 r. w kolonii Zawalów, pow. Hrubieszów, żołnierz (łącznik) AK oddziału pod dowództwem Józefa Kaczoruka ps. „Ryszard”, a następnie WiN. 12 XI 1945 r. ujawnił się zdając broń. Po ujawnieniu nadal w konspiracji. Latem 1948 r. zaprzysiężony w strukturze II Inspektoratu Zamojskiego AK gdzie pełnił funkcję dowódcy lotnej żandarmerii w Rejonie II Obwodu Zamość. Aresztowany przez PUBP w Zamościu 8 IV 1950 r. Od początku do zakończenia procesu przetrzymywany był w więzieniu w Zamościu. 26 I 1951 r. wyrokiem WSR w Lublinie został skazany na karę śmierci, którą wykonano 4 VI 1951 r. (*Zamojskie drogi do Niepodległości. Śladami Powstania Zamojskiego*, red. S. Zawisłak, Zamość 2018, s. 35, B. Szyrowski, *Sprawa karna żołnierzy i kompanii Ludwika Rogalskiego „Kanciarza” II Inspektoratu Zamojskiego AK*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” lipiec–wrzesień nr 3, Warszawa 2017).

⁷⁸⁷ B. Szyrowski, *II Inspektorat Zamojski Armii Krajowej 1948–1950*, Lublin 2017, s. 12.

⁷⁸⁸ *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, red. r. Wnuk, S. Poleszak, A. Jaczyńska, M. Śladecka, Warszawa–Lublin 2007, s. 120.

Obsadę personalną Inspektoratu stanowił inspektor Inspektoratu („Jar”), zastępca inspektora („Orkan”), szef wywiadu (Antoni Gronowski ps. „Sęp”), szef służby zdrowia (Julian Tyczkowski ps. „Szpalt”), duszpasterstwo (Jan Hugolin Ryba), główny punkt kontaktowy (Aleksander Stasik ps. „Jastrząb”), WSK (Maria Kita ps. „Maria”) i adiutant Inspektora (Antoni Burzański ps. „Burza”). Od marca 1949 r. strukturę organizacji oparł na trzech obwodach (Zamość, Hrubieszów i Tomaszów Lubelski)⁷⁸⁹.

Stanowisko dowódcy Obwodu Zamojskiego pełnił Władysław Skowera „Orkan”, będący jednocześnie zastępcą „Jara”. Dowódcą Obwodu hrubieszowskiego był Mieczysław Dziduch ps. „Kolin”, zaś tomaszowskiego – „Jar” mianował Alfreda Thora ps. „Zych” żołnierza ZWZ i AK na terenie Zamojszczyzny, uczestnika walk z Niemcami pod Antoniówką, Cieszynem, Siedliskami i Kazimierzówką⁷⁹⁰. Było to w grudniu 1948 r. Wówczas Thor dostał od Józefa Włoszczuka, działającego jako wysłannik „Jara”, propozycję objęcia komendantury obwodu Tomaszów Lubelski. Taka propozycja została złożona najpierw Stefanowi Kobosowi ps. „Wrzos”, byłemu komendantowi kompanii „Narol” rejonu V AK–WiN obwodu Tomaszów Lubelski. Ten jednak odmówił kierowania obwodem w ramach II Inspektoratu i nie podporządkował się komendanturze „Jara”. Thor przychylnie ustosunkował się do złożonej propozycji. Oficjalne przekazanie dowództwa miało miejsce latem 1949 r. podczas odprawy konspiracyjnej kierownictwa II Inspektoratu, do której doszło w zabudowaniach Ludwika Rogalskiego ps. „Kanciarz” w Koniuchach⁷⁹¹.

Obwodowi Tomaszów Lubelski nadano kryptonim „Zośka”⁷⁹². Podzielony był na siedem rejonów (rejon I obejmował Tomaszów Lubelski i gminę Uhnów – dowódca Kazimierz Nagórny, II: gminę Łaszczów – dowódca Władysław Wiśniewski ps. „Lemiesz”, III: gminę Rachanie – dowódca Jan Czuk ps. „Kosa”, IV: gminę Tarnawatka – dowódca Edward Czuwara, V: gminę Majdan Górny i Jarczów – dowódca Jan Krystek, VI: gminę Komarów – dowódca Stanisław Bajer, VII: gminę Tyszowce – dowódca Władysław Gniewkowski)⁷⁹³. Strukturę obwodu tworzył komendant Alfred Thor, jego zastępca – Marian Woźniacki, szef wywiadu – Józef Prusiński ps. „Barbara” i wspomniany

⁷⁸⁹ J. Kopiński, „*Ostatni Mohikanie*”. *Antytotalitarne podziemie na Lubelszczyźnie po 1947 r.*, [w:] *Podziemie Zbrojne na Lubelszczyźnie wobec dwóch totalitaryzmów 1939-1956*, red. S. Poleszak i A. Puławski, Warszawa 2002, s. 66–81.

⁷⁹⁰ AIPN Lu 01/435 t. 1, Życiorys Alfreda Thora, s. 150 (numeracja PDF).

⁷⁹¹ AIPN Lu 08/226 t. 1, Sprawa obiektowa kryptonim „Zdrajcy” prowadzona w latach 1945–1958 przez PUBP w Zamościu/Wydział III WUBP/KWMO w Lublinie dot. działalności „Inspektoratu Zamojskiego AK”, Protokół przesłuchania Alfreda Thora, 12 IV 1950 r., s. 52 (numeracja PDF).

⁷⁹² *Ibidem*, Protokół przesłuchania Alfreda Thora, 14 IV 1950 r., s. 72 (numeracja PDF).

⁷⁹³ B. Szyprowski, *II Inspektorat ...*, s. 8.

wyżej komendant rejonu I. Stałymi współpracownikami Alfreda Thora byli: Wojciech Gołębiowski, Regina Chmiel (łącznik) i Teodor Litepło⁷⁹⁴.

Zaledwie dwa miesiące od utworzenia II Inspektoratu do PUBP w Zamościu zaczęły docierać pierwsze informacje dotyczące tejże organizacji. Wówczas bezpieka nie była jeszcze w stanie połączyć faktów, zdarzeń i osób związanych z II Inspektoratem, choć miała wiedzę dotyczącą „Jara” jako komendanta zamojskiego obwodu WiN. Jeszcze w 1947 r. aresztowano i przesłuchano Eugeniusza Jarosza z kolonii Średniówka, który zeznał, że w grudniu 1946 r. na kolacji wigilijnej gościł u siebie w domu kilkunastu partyzantów zamojskiego obwodu WiN, wśród których obecny był „Jar” i jeden z zakonników z klasztoru w Radecznicy. Natomiast w lutym 1948 r. PUBP w Zamościu otrzymał od informatora „Kanarka” donos, w którym opisał zaangażowanie zakonników klasztoru w Radecznicy w konspirację na terenie Zamojszczyzny. „Kanarek” był jednym z partyzantów ukrywających się na terenie klasztoru, gdzie składowano broń inspektoratu i przyjmowano mjr. Hieronima Dekutowskiego ps. „Zapora”⁷⁹⁵ i jego ludzi⁷⁹⁶.

Między innymi jego donosy były początkiem podjęcia przez PUBP w Zamościu pierwszych działań operacyjnych w ramach rozpracowania o kryptonimie „Zdrajcy”, mającej na celu dokładne przyjrzenie się tajemniczej podziemnej organizacji konspiracyjnej. Sprawa ta okazała się na tyle rozwojowa, że PUBP w Zamościu w połowie 1948 r. podjął współpracę z PUBP w Hrubieszowie i Tomaszowie. Referat III PUBP w Tomaszowie Lubelskim wszczął w październiku 1948 r. agenturalne rozpracowanie o kryptonimie „15”, którego celem był „Jar”⁷⁹⁷. Załącznikiem tego rozpracowania okazały się dwa anonimy otrzymane przez PUBP w Tomaszowie, w których znalazły się informacje dotyczące rejonu VII obejmującego gminę Tyszowce obwodu Tomaszów, wchodzącego w skład II Inspektoratu Zamojskiego⁷⁹⁸.

⁷⁹⁴ AIPN Lu 08/226 t. 1, Protokół przesłuchania Alfreda Thora, 4 V 1950 r., s. 85 (numeracja PDF).

⁷⁹⁵ Hieronim Dekutowski ps. „Zapora”, ur. 24 IX 1918 w Dzikowie, por./mjr. AK–WiN. W latach 1939–1943 w Armii Polskiej we Francji i w Anglii. 16/17 IX 1943 r. zrzucony do Polski jako cichociemny; dowódca oddziału partyzanckiego w Inspektoracie AK Zamość; od stycznia 1944 r. szef Kedywu w Inspektoracie AK Lublin–Puławy i dowódca oddziału dyspozycyjnego Kedywu. Od 1 VI 1945 r. dowódca oddziałów leśnych inspektoratu DSZ–WiN Lublin, a następnie dowódca zgrupowania partyzanckiego. Aresztowany wraz z grupą 7 podkomendnych 16 IX 1947 r. w okolicach Nysy w trakcie przekraczania granicy. 15 XI 1948 r. wyrokiem WSR w Warszawie skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano 7 III 1949 r. (E. Kurek, *Zaporczycy 1943–1949*, Lublin 1995, H. Pająk, *Oni się nigdy nie poddali*, Lublin 1971, s. 41–43).

⁷⁹⁶ *Ibidem*, Doniesienie informatora ps. „Kanarek”, 13 IV 1948 r., s. 27–28 (numeracja PDF).

⁷⁹⁷ AIPN Lu 034/37, Opracowanie sprawozdania Referatu III PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 1 VIII do 15 IX 1948 r., s. 111 (numeracja PDF).

⁷⁹⁸ AIPN Lu 08/226 t. 3, Plan ramowy operacyjnych przedsięwzięć po likwidacji Inspektoratu Zamojskiego, 2 VI 1950 r., s. 106 (numeracja PDF).

Wówczas Referat III PUBP w Tomaszowie, wszczynając agenturalne rozpracowanie o kryptonimie „15”, pozyskał do współpracy trzech informatorów: „Wiktora”, „Noża” i „Liścia”. Pierwszy z nich był nieujawnionym żołnierzem AK mającym szerokie możliwości rozpracowania w powiecie i ujawnił szereg informacji dotyczących „Jara”. Drugi zaś działał na terenie gminy Tyszowce i – podobnie jak „Wiktor” – dzielił się z UB informacjami dotyczącymi „Jara”. Zaś informator „Liść” był nieujawnionym żołnierzem AK, któremu zlecono ustalenie miejsc magazynowania broni należącej do partyzantów inspektoratu, a także podjęto misję uaktywnienia agentury, wywodzącej się ze środowisk dawnego BCh i PSL, gdyż – jak ustalono Thor spotykał się z byłymi dowódcami BCh na terenie powiatu tomaszowskiego Władysławem Wyłupkiem i Stanisławem Kubasem⁷⁹⁹.

Niezależnie od sprawy II Inspektoratu, tomaszowski PUBP prowadził operacyjne rozpracowanie „Burty” i jego partyzantów w ramach sprawy obiektowej o kryptonimie „Wilk”. Działania PUBP w tej kwestii zostały wzmożone po kolejnej aktywizacji grupy „Burty”, która nastąpiła w kwietniu i maju 1948 r. Należy zaznaczyć, że w dwóch miesiącach poprzedzających, grupa dokonała dwóch napadów zbrojnych w Wasylowie i Nadolcach, gdzie obrabowano gospodarstwa Onufrego Dziubaka i Alfonsa Bajkowskiego. W kwietniu i w maju grupa wykonała wyroki śmierci na Bronisławie Tryndusie z Kolonii Moratyn i Edwardzie Marcińskim, członka ORMÓ z Korczmina, a także dokonała napadu zbrojnego na spółdzielnię w Suścu⁸⁰⁰.

PUBP w Tomaszowie wszczął wówczas akcje przeczesujące w terenie, w trakcie których odnaleziono i wysadzono osiem bunkrów, zarekwirowano kilka sztuk broni palnej i 9.500 sztuk amunicji. „Burty” i jego partyzantów nie namierzono. Dzięki zaangażowaniu sprawdzonej sieci agenturalnej, PUBP w Tomaszowie – w ramach realizacji sprawy o kryptonimie „Wilk” – z każdym kolejnym miesiącem otrzymywał bardziej szczegółowe dane co do grupy „Burty”. W połowie 1948 r. PUBP wiedział, że za napadami stoi niewielka, kilkuosobowa grupa, szybko przemieszczająca się po terenach powiatu tomaszowskiego, hrubieszowskiego i lubaczowskiego. Również coraz częściej, począwszy od końca 1947 r., do PUBP zaczęły dochodzić sygnały, że „Burta” nie działał samodzielnie, że jest pod rozkazami osoby o pseudonimie „Wrzos”, który stoi na czele konspiracyjnej nielegalnej organizacji podziemnej. Na ten trop pod koniec grudnia 1947 r. PUBP

⁷⁹⁹ *Ibidem*, s. 107 (numeracja PDF).

⁸⁰⁰ H. Pająk, op. cit., s. 255.

w Tomaszowie naprowadził informator „Kot” i analiza protokołów przesłuchań członków UPA. Według donosu i protokołów, „Wrzos”, jako dowódca ściśle zakonspirowanej organizacji, brał udział w porozumieniach polsko–ukraińskich. Ostatnio widziany był we wsi Brzeziny Bełżeckie. Wobec niego PUBP postanowił wszcząć plan operacyjny, mający na celu jego ujęcie bądź fizyczną likwidację⁸⁰¹.

Do końca września 1948 r. PUBP w Tomaszowie zwerbował do rozpracowania obiektowego o kryptonimie „Wilk” łącznie 26 informatorów, działających, w poszczególnych gminach powiatu tomaszowskiego⁸⁰². Również przy współpracy z PUBP w Lubaczowie w sprawie „Burty” i jego ludzi zaangażowano grupy operacyjne, które miały za zadanie penetrowanie wsi i lasów powiatu tomaszowskiego. Każda z nich, oznaczona numerem od 01–05 odpowiadała za obszar poszczególnych gmin powiatu tomaszowskiego. W dniach od 13 do 16 października 1948 r. wspomniane grupy operacyjne UB, KBW i MO dokonały akcji obławnych na terenie gmin: Telatyn, Poturzyn, Łaszczów, Rachanie i Majdan Górny, mających na celu aresztowanie współpracowników „Burty” i namierzenie ewentualnych miejsc, w których mogli przebywać poszukiwani. W tych dniach aresztowano sześć osób⁸⁰³. Obok wspomnianego „Burty” w kręgu zainteresowań Referatu III PUBP znaleźli się także Czesław Skroban, którego wówczas bezpieka najprawdopodobniej nie łączyła z grupą „Burty” oraz niejaki Kazimierz Panas, Stanisław Romańczuk, Antoni Plizga i Jan Ulanowski, którzy mieszkali na terenie kolonii Dub, Moratyn i Krzywystok⁸⁰⁴.

Tydzień później, 23 października 1948 r. grupa „Burty” dokonała napadu zbrojnego na pocztę i stację kolejową w Suścu, zaś 10 listopada 1948 r. – napadu na sołtysa wsi Łasochy. Jeszcze tego samego dnia szef PUBP w Tomaszowie zwołał w kierowanej przez siebie placówce odprawę, na którą przybyli szefowie PUBP w Zamościu i Hrubieszowie. Na odprawie uzgodniono, że na dzień 13 listopada 1948 r. do PUBP w Tomaszowie przybędą kierownicy referatów III, wspomnianych urzędów bezpieczeństwa i wspólnie opracują plan rozpoznawczo–operacyjny mający na celu ujęcie „Burty” i jego grupy. Plan wprowadzono zgodnie z wytycznymi naczelnika Wydziału III WUBP w Lublinie. Rozpracowaniem objęto wówczas Moratyn, Witków, Pasieki i Majdan Sopocki, gdzie działały 3–4 osobowe grupy pod kontrolą funkcjonariusza UB, które miały penetrować

⁸⁰¹ AIPN Lu 034/15, Raport dekadowy za okres od 20 XII do 30 XII 1947 r., s. 52 (według numeracji PDF).

⁸⁰² AIPN Lu 034/37, Sprawozdanie Referatu III, 26 IX 1948 r., s. 120 (numeracja PDF).

⁸⁰³ *Ibidem*, Raport specjalny, 19 X 1948 r., s. 169 (numeracja PDF).

⁸⁰⁴ *Ibidem*, Stosownie do szyfrogramu z dnia 25 IX 1948 r. nr 33, 26 IX 1948 r., s. 117 (według numeracji PDF).

okoliczne wioski w celu wykrycia potencjalnych miejsc przebywania „Burty” i jego ludzi⁸⁰⁵.

Wraz z nastaniem 1949 r. szef PUBP w Tomaszowie pisał do szefa WUBP w Lublinie, że *banda terrorystyczno–rabunkowa WiN pod dowództwem „Burty” w dalszym ciągu nie została zlikwidowana. Banda ta grasuje na terenie powiatu Tomaszów, Hrubieszów, Zamość i Biłgoraj. Bandyci ukrywają się, jak ustalono, u gospodarzy wiejskich bogatych i biednych, którzy dają im możliwość ukrywania się poprzez udzielanie pomocy i konspiracji w terenie. Zatrzymany o współpracę z „Burtą” Wacław Bąk z kolonii Moratyn w zeznaniach podał kilka melin „Burty” i o kilku napadach dokonanych przez „Burtę” m.in. napad na sołtysów w 1948 r. we wsi Moratyn*⁸⁰⁶. Wspomniany Bąk został aresztowany w wyniku akcji obławnej dokonanej przez grupę operacyjną w kolonii Moratyn.

W nocy 3 stycznia 1949 r. grupa „Burty” dokonała napadu zbrojnego na sołtysa wsi Łasochy w gminie Pasieki, a dzień później, 4 stycznia, grupa wykonała w Rybnicy wyrok śmierci na współpracownicze PUBP w Tomaszowie – Eufrozynie Czarnej. Według raportów PUBP w Tomaszowie, licząc od 5 stycznia do końca kwietnia 1949 r., grupa „Burty” nie wykazywała zwiększonej aktywności. Sytuacja zmieniła się 30 kwietnia 1949 r., kiedy grupa dokonała kolejnego wyroku śmierci – tym razem na wójta gminy Telatyn, Józefa Ślęzaka. PUBP otrzymał wówczas doniesienia od okolicznych mieszkańców, że grupa była widziana w tych okolicach. Jedno z doniesień mówiło o ukrywaniu się grupy w zabudowaniach Wacława Juzeluka, zamieszkałego we wsi Czartowiec. Po przeprowadzeniu akcji obławnej u niego w zabudowaniach, stwierdzono że nikt tam się nie ukrywał. Juzeluk w przesłuchaniu przyznał się do współpracy z grupą i wskazał zabudowania Antoniego Pereca i Ignacego Rosoła ze wsi Siemnice, Stanisława Poniatowskiego z kolonii Hopkie i Stanisława Marszalca z Moratyna. Również PUBP otrzymał doniesienie, w którym informowano o zabudowaniach znajdujących się w Typinie, gdzie miała przebywać grupa „Burty”. Donos sporządzony został cztery godziny po opuszczeniu grupy. W tej sprawie tomaszowski PUBP sporządził plan operacyjny przesłany do Naczelnika Wydziału III WUBP w Lublinie, a także dokonał,

⁸⁰⁵ *Ibidem*, Raport specjalny, 15 XI 1948 r., s. 173 (numeracja PDF).

⁸⁰⁶ AIPN Lu 034/19, Raport miesięczny za okres od dnia 31 XII 1948 r. do 31 I 1949 r., 31 I 1949 r., s. 6 (numeracja PDF).

w maju 1949 r. ośmiu operacji obławnych, w trakcie, których aresztowano siedem osób podejrzanych o współpracę z „Burtą”⁸⁰⁷.

Wzmoczenie działań operacyjnych PUBP nie zraziło „Burty” i jego ludzi, którzy w czerwcu ponownie się uaktywnili. 26 czerwca 1949 r., pomiędzy kolonią Majdan a Niewirkowem grupa wykonała wyrok śmierci na funkcjonariuszu MO – Tadeuszu Skrzypczuku, zamieszkałym w Kotlicach. W tej sprawie przybyła na miejsce grupa operacyjna KBW i PUBP, nie natrafiła na żadne ślady zamachu. *W związku z często powtarzającymi się wypadkami napadów oraz ze niezmnijającą się aktywnością nielegalnych organizacji – jak pisał szef PUBP w Tomaszowie – dano znajdującej się w terenie agencji zadania. W celu uzyskania bliższych danych dotyczących bandy „Burty” zwerbowano jednego agenta i dwóch informatorów, którzy nastawieni są po w/w bandytach*⁸⁰⁸. Informatorami zwerbowanymi do sprawy okazali się „Brzoza” i „Iskra”. W czerwcu 1949 r. tomaszowski PUBP przeprowadził łącznie siedem operacji obławnych, w trakcie których aresztowano jednego współpracownika „Burty” i zarekwirowano broń oraz kilkadziesiąt sztuk amunicji.

Niewiele zmieniło się w lipcu 1949 r. w raporcie do szefa PUBP w Tomaszowie do WUBP w Lublinie czytamy, że: *aktywna działalność nielegalnych organizacji na terenie tutejszego powiatu utrzymuje się nadal. W miesiącu lipcu na terenie powiatu tomaszowskiego został zanotowany jeden występ bandycki o charakterze politycznym, a mianowicie w dniu 12 lipca 1949 r. około godziny 6 rano w miejscowości Majdan Sopocki został dokonany napad na wójta gminy Andrzeja Wrębiaka. Bandyci zrobili zasadzkę i postrzelili go, na skutek czego zmarł w odległości 50 metrów od Zarządu Gminnego, gdzie jeszcze zdążył dotrzeć. Po dokonanych napadzie w przeciągu kilkunastu minut PUBP w Tomaszowie został powiadomiony o zaistniałym fakcie przez posterunek MO w Majdanie Sopockim. Na miejsce wypadku przybył szef PUBP w Tomaszowie w asyście grupy operacyjnej UB, KBW i MO. Wszczęto dochodzenie, w trakcie którego ustalono, że za dokonaniem zamachu stał pochodzący z Suśca partyzant „Burty” – Czesław Skroban. W tej sprawie dwa dni później, 14 lipca 1949 r. GO przeprowadziła obławę na Susiec. Jednak nie przyniosła ona oczekiwanych rezultatów*⁸⁰⁹.

⁸⁰⁷ *Ibidem*, Raport miesięczny za okres od dnia 1 V 1948 r. do 31 V 1949 r., 31 V 1949 r., s. 26 (numeracja PDF).

⁸⁰⁸ *Ibidem*, Raport miesięczny za okres od dnia 1 VII 1948 r. do 30 VII 1949 r., 30 VII 1949 r., s. 31 (numeracja PDF).

⁸⁰⁹ *Ibidem*, Raport miesięczny za okres od dnia 1 VII 1948 r. do 31 VII 1949 r., 30 VI 1949 r., s. 31 (numeracja PDF).

Zamach wykonany na Andrzeju Wrębiaku zmusił PUBP w Tomaszowie do podjęcia zdecydowanego rozprawienia z grupą „Burty”. Katalizatorem do podjęcia takowych działań okazała się odprawa, do której doszło w dniach 9–10 sierpnia 1949 r. w siedzibie PUBP w Tomaszowie, w której udział wzięli zastępca szefa WUBP w Lublinie, zastępca Naczelnika Wydziału III WUBP w Lublinie, przedstawiciel Departamentu III MBP, dowódca KBW, komendant WK MO w Lublinie i szefowie PUBP w Tomaszowie, Hrubieszowie i Zamościu. Na odprawie uzgodniono i wprowadzono przedsięwzięcia mające na celu usprawnienie dotychczasowej pracy operacyjnej w zakresie rozpracowania „Burty” i jego partyzantów. Nakreślono wówczas szczegółowe zadania operacyjne co do poszczególnych członków grupy „Burty” i podjęto działania wykorzystujące wojsko w terenie.

Zwieńczeniem odprawy było powołanie do życia 15 sierpnia 1949 r. tzw. grupy operacyjnej „Tomaszów” („T”), zajmującej się wyłącznie rozpracowaniem operacyjnym „Burty” i jego partyzantów. Trzon grupy stanowili żołnierze plutonu KBW, stacjonującego w Tomaszowie, i po części z plutonu KBW w Hrubieszowie. Sztab GO „T” współtworzyli: pracownik Wydziału III WUBP w Lublinie – Stefan Maszkiewicz, który równocześnie odpowiadał za całokształt pracy operacyjnej GO, kierownik Referatu III PUBP w Tomaszowie Józef Tereszczuk i pracownik tego referatu – Józef Małysz. Grupa rozpoczęła swoją działalność z dniem jej powołania, przystępując od razu do aktywnej pracy operacyjnej przede wszystkim w zakresie weryfikacji pod względem przydatności agentury już zaangażowanej i werbowanie nowej. W tej sprawie szef PUBP w Tomaszowie, Andrzej Kolano, przeprowadził spotkania kontrolne z ważniejszą agenturą. Plan zakładał utworzenie sieci agenturalno–informacyjnej rozmieszczonej w każdej wsi powiatu tomaszowskiego. Szef PUBP w ramach GO miał także kontrolować każdy gminny posterunek MO w powiecie tomaszowskim. W tej kwestii 16 sierpnia 1949 r. w Tomaszowie doszło do spotkania szefa PUBP w Tomaszowie z komendantami gminnych posterunków, podczas którego otrzymali wytyczne w sprawie „Burty”. Należy zaznaczyć, że powołanie GO było ściśle tajne, a o jej funkcjonowaniu wiedziały jedynie wybrane osoby. Zaangażowani do współpracy w ramach GO żołnierze, milicjanci czy niektórzy funkcjonariusze UB nie mieli świadomości i wiedzy w tym zakresie⁸¹⁰.

⁸¹⁰ AIPN Lu 08/200 t. 2, Plan rozpracowania i likwidacji bandy Jana Leonowicza ps. „Burta” oraz współpracowników i meliniarzy, 12 VIII 1949 r., s. 13–14 (numeracja PDF).

W połowie sierpnia 1949 r., w myśl nakreślonych przedsięwzięć, GO „T” dokonała trzech akcji obławnych. Za każdym razem o dokonanych akcjach stale informowany był Wydział III WUBP w Lublinie. Akcje te wsparte były działalnością tajnych informatorów o pseudonimach: „Rekin”, „Osika”, „Wilk”, którzy dzielili się z PUBP przypuszczalnymi miejscami ukrycia „Burty” i jego partyzantów. Poza kilkoma mało znaczącymi aresztowaniami sierpniowe akcje obławne nie wniosły poważniejszych przedsięwzięć w sprawie. W tym okresie jedną z osób objętą rozpracowaniem GO „T” był Jan Gorączka ps. „Lont” – były żołnierz AK rejonu II Obwodu Tomaszów Lubelski. W 1947 r. ujawnił się przed komisją amnestyjną w Tomaszowie Lubelskim, a następnie wznowił działalność konspiracyjną w szeregach WiN. GO „T” była wówczas w posiadaniu donosów informatora ps. „Wójt”, w których informował bezpiekę o kontaktach „Lonta” z „Burtą”, podając równocześnie miejsca, w których może ukrywać się „Lont”. Jak twierdził, „Lont” miał dwie skrytki znajdujące się w miejscu swojego zamieszkania: w domu pod podłogą jednej z izb i na podwórzu pod stertą siana. Według zaleceń planu operacyjnego GO postanowiła przeprowadzić obławę na Podlodów w celu namierzenia kryjówek i ujęcia „Lonta”⁸¹¹. W początkowej fazie realizacji planu GO ustaliła łącznie 138 osób podejrzanych o współpracę i pomoc w ukrywaniu poszukiwanych. Osoby te objęte zostały planem operacyjnych przedsięwzięć⁸¹².

Nie zważając na grożące niebezpieczeństwo, grupa „Burty” wraz z początkiem września 1949 r. uaktywniła swoją działalność, dokonując 7 września dwóch wyroków śmierci na członkach ORMO z Nowin – Wawrzyńcu Suskim i Leonie Rogowskim. Pomimo intensywnej działalności w terenie GO, sprawa rozpracowania i ujęcia „Burty” i jego partyzantów utknęła w martwym punkcie. Ówczesny szef PUBP w Tomaszowie sprawę tę uzasadniał przede wszystkim słabą pracą sieci agenturalnej, która zazwyczaj przekazywała informację ogólne i mało cenne z operacyjnego punktu widzenia⁸¹³.

Dopiero w grudniu 1949 r. PUBP w Tomaszowie odniósł pierwszy znaczący „sukces” w sprawie rozpracowania „Burty”. 26 grudnia 1949 r. w wyniku obławy zamordowany został jeden z najbliższych współpracowników „Burty”, Franciszek Lal ps. „Słowik”. Zastrzelenie Lala poprzedzone zostało wykryciem przez grupę operacyjną „T” bunkra w lesie witkowskim. O godzinie 1.⁰⁰ w nocy 25 grudnia 1949 r. bunkier, w którym

⁸¹¹ *Ibidem*, s. 16 (numeracja PDF).

⁸¹² *Ibidem*, s. 16–28 (numeracja PDF).

⁸¹³ *Ibidem*, Raport miesięczny za okres od dnia 1 XI 1948 r. do 30 XI 1949 r., 30 XI 1949 r., s. 65 (numeracja PDF).

obecni byli „Burta”, „Słowik”, „Pasek” i „Mogiłka”, został otoczony przez wspomnianą GO. Partyzanci w samej bieliźnie wraz z bronią zdecydowali się podjąć dramatyczną ucieczkę z bunkra i przerwać potrójny pierścień obławy. Pod ostrzałem własnym i przeciwnika całej czwórce udało się wymknąć z okrążenia. W swoim pamiętniku „Mogiłka” stwierdził, że przy tak dużym nasileniu strzałów, wybuchu rakiet i granatów, cudem nazwał brawurową ucieczką z obławy. Jediną osobą ranną w całym zajściu był Franciszek Lal, który – pomimo odniesionych odmrożeń i skaleczeń stóp – wyrwał się z obławy pokonując trzydziestokilometrowy odcinek drogi i dotarł do Przewodowa, a stamtąd do Machnówka, gdzie skrył się w jednej ze stodół. Tam został zauważony przez miejscowego ormowca, który powiadomił o zajściu posterunek MO w Tarnoszynie⁸¹⁴.

Na miejsce przyjechał patrol MO z komendantem posterunku, Kazimierzem Przybikiem, na czele. Wywiązała się strzelanina. Lal poniósł śmierć na miejscu. Według wspomnień „Mogiłki” miejsce lokalizacji bunkra najprawdopodobniej wskazali PUBP, zaprzyjaźnieni z „Burtą”, Władysław Piłat i zięć Stanisława Golucha, niejaki Janek, u którego kilka godzin przed obławą gościli „Burta”, „Mogiłka” i „Słowik”. Podejrzenia „Mogiłki” były błędne. Według dokumentacji zachowanej w zasobie archiwalnym IPN wiadomo, że informacje dotyczące lokalizacji bunkra pochodziły od współpracownika „Burty”, Jana Winiarskiego z kolonii Smoligowskiej, który został aresztowany przez GO w dniu podjęcia szturm na bunkier. Tego samego dnia zatrzymano także Edwarda Kłokowa, który dzień wcześniej na kolacji wigilijnej gościł w swoich zabudowaniach w kolonii Smoligowskiej „Burtę” i jego ludzi. Winiarski, nieskłonny do rozmowy po kilkudniowych wyczerpujących przesłuchaniach w siedzibie PUBP w Tomaszowie, przyznał się do ścisłej współpracy z „Burtą”, ujawniając szereg współpracowników i kryjówek w terenie⁸¹⁵. Według „Mogiłki” na miejsce obławy przyjechało łącznie 30 wojskowych samochodów ciężarowych, na których znajdowało się 600 żołnierzy⁸¹⁶. Z akt wiemy, że za obławą w lesie witkowskim stała powołana do rozpracowania „Burty” i jego partyzantów GO „T”, podzielona wówczas na czas operacji obławnej na podgrupy

⁸¹⁴ J. Turzyniecki, *Wspomnienia z powojennych czasów*, oprac. Zygmunt Wiśniarski ps. „Anglik”, „Rocznik Tomaszowski” t. 3, Tomaszów Lubelski 2014, s. 222.

⁸¹⁵ AIPN Lu 08/200 t. 3, Plan likwidacji melin „Burty” oraz operatywne przedsięwzięcia do niektórych figurantów przechodzących w PUBP, 10 I 1950 r., s. 39 (numeracja PDF).

⁸¹⁶ H. Pająk, op. cit., s. 78.

skupiające około stu żołnierzy KBW i funkcjonariuszy UB pod dowództwem por. Firleja⁸¹⁷.

⁸¹⁷ AIPN Lu 08/200 t. 2, Plan działania dla GO „T” w okresie od 24–25 XII 1949 r., s. 34.

Rozdział 6

Rozpracowanie i likwidacja ostatnich partyzantów konspiracji niepodległościowych na terenie powiatu tomaszowskiego w latach 1950-1956

6.1. Działania operacyjne w latach 1950–1952

Dzień po zamordowaniu Franciszka Lala, grupa operacyjna aresztowała zaprzyjaźnionych z partyzantami gospodarzy, w tym zamieszkałego w Smoligowie Stanisława Golucha⁸¹⁸. Aresztowano go pod zarzutem współpracy z oddziałem pod dowództwem „Burty” i udzielania im schronienia. 2 stycznia 1950 r. Goluch objęty został dwumiesięczną sankcją WPR w Lublinie i osadzony w areszcie PUBP w Tomaszowie. Dziesięć dni później referat śledczy PUBP wszczął wobec jego osoby śledztwo w związku z podejrzeniem jego współpracy z oddziałem „Burty”. Śledztwo zakończono 10 lutego 1950 r. sporządzeniem aktu oskarżenia. Zarzucano mu, że w okresie od października 1948 r. do 26 grudnia 1949 r. kilkanaście razy udzielał schronienia i pożywienia „Burcie”, „Mogiłce”, „Paskowi” i „Słowikowi”. Za te czyny 17 marca 1950 r. Stanisław Goluch, wyrokiem WSR w Lublinie, został skazany na łączną karę osiem lat pozbawienia wolności.

Po przesłuchaniach Winiarskiego i Kłokowa PUBP w Tomaszowie postanowił przy współpracy z KBW, przeprowadzić na dzień 5 stycznia 1950 r. kolejne operacje obławne poprzedzone odprawą. Obławą miał być objęty teren gminy Poturzyn, a szczególności wieś Witków. Akcja na gminę Poturzyn przeprowadzona została w dniach 15–16 stycznia. W jej wyniku ujęto dziewięciu współpracowników „Burty”. Zgodnie z planem operacyjnym PUBP postanowił także skontrolować apteki i ich składy na terenie Tomaszowa, Zamościa, Hrubieszowa i Biłgoraja. Zachodziło podejrzenie, że ukrywający się partyzanci mogą mieć poważne odmrożenia, podobnie jak Franciszek Lal, stąd też UB doszedł do wniosku, że ukrywający się będą dążyć do zakupu leków na odmrożenia⁸¹⁹.

W styczniu referat III PUBP w Tomaszowie wznowił także zerwaną wcześniej łączność z 47 informatorami. Zakres ich działalności miał obejmować teren gmin: Tyszowce, Komarów, Łaszczów, Jarczów i Telatyn. Każdy z nich miał być objęty

⁸¹⁸ Stanisław Goluch s. Łukasza, ur. 17 IX 1900 r. we wsi Wilczanka, pow. Puławy.

⁸¹⁹ AIPN Lu 08/200 t. 2, Plan kontroli aptek na terenie pow. Tomaszów Lubelski, 20 I 1950 r., s. 46 (numeracja PDF).

weryfikacją pod kątem przydatności operacyjnej, po której angaż w sprawie „Burty” mieli otrzymać najlepsze⁸²⁰. W styczniu także nastąpiło zwiększenie stanu osobowego grupy „Burty”, która rozkazem swojego dowódcy – w celu uniknięcia dekonspiracji wobec zwiększonych działań operacyjnych w terenie podzieliła się wówczas na czteroosobowe plutony, dowodzone kolejno przez: Stanisława Samca ps. „Pasek”, Jana Turzynieckiego ps. „Mogiłka”, Bolesława Ożoga ps. „Orzeł” i Antoniego Maryńczaka ps. „Motylewski”⁸²¹. Maryńczak wówczas stał na czele organizacji o kryptonimie „Przedszkole” z Wierszyczycy będącej plutonem zapasowym, z którego mieli rekrutować się przyszli partyzanci oddziału „Burty”.

Pomimo zakrojonych na dużą skalę akcji obławnych grup operacyjnych, „Burta” i jego partyzanci nie zaniechali swojej działalności – wręcz przeciwnie, grupa podjęła dalsze działania zbrojne i zaczepne wymierzone we władzę ludową. 27 stycznia 1950 r. grupa dokonała akcji zbrojnej na GSSCh w Nedeżowie, w lutym zatrzymała w Posadowie członka ORMÓ Władysława Lutego, któremu zarekwirowała – ku przestrodze – broń i amunicję, zaś w marcu dokonała włamania do filii GSSCh w Paarach, skąd zrabowano 70 tys. złotych, i napadu na sekretarza organizacji partyjnej PZPR – Marię Stelmach, której obcięto włosy. Wobec tych zdarzeń utworzono grupę operacyjną podzieloną na trzy podgrupy, w skład której weszli pracownicy PUBP w Tomaszowie, Hrubieszowie i Zamościu. Każda z grup liczyła łącznie około piętnastu funkcjonariuszy. Za ich prawidłową pracę operacyjną odpowiadali zastępca szefa WUBP w Lublinie, kpt.

⁸²⁰ AIPN Lu 08/200 t. 3, Plan ramowy referatu III PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 6 I 1950 r., s. 29 (numeracja PDF).

⁸²¹ Antoni Maryńczak „Motylewski”, „Domur” s. Jana, ur. 27 III 1910 r. w Wereszczycy. Ukończył 3 klasy szkoły podstawowej. W latach 1930–1931 służył w stopniu kaprała w Wojsku Polskim w II Baterii Artylerii Lekkiej w Dubnie. Podczas okupacji niemieckiej został zwerbowany przez Jana Krystka „Sójkę” do BCH, gdzie pełnił funkcję zastępcy drużynowego i łącznika, używając pseudonimu „Motylewski”. Z chwilą wejścia Armii Czerwonej pozostał w podziemiu. Wraz z ogłoszeniem amnestii z 1945 r. ujawnił się w PUBP w Tomaszowie Lubelskim, po czym nawiązał kontakt z WiN zostając stałym współpracownikiem komendanta rejonu II Jana Gorączki „Lonta”, a także Jana Leonowicza „Burty” i Jana Turzynieckiego „Mogiłki”. Pod koniec maja 1949 r. rozkazem „Lonta” został mianowany dowódcą placówki pod kryptonimem „Przedszkole”. Jako głównodowodzący placówką odpowiadał za werbunek osób, z których organizował zapasowy pluton szkolący przyszłych kandydatów do oddziału leśnego. Aresztowany 15 II 1952 r. podczas obławy zorganizowanej przez grupę operacyjną UB i KBW z Tomaszowa Lubelskiego na terenie Wereszczycy. Wyrokiem WSR w Lublinie z 11 XI 1952 r. został skazany na karę śmierci za zbrojne kierowanie nielegalną organizacją, posiadanie bez zezwolenia broni i nakłanianie Bronisława Pituly i Ryszarda Ciszewskiego do dokonania zamachu na sekretarza gminy w Jarczowie. W tym samym procesie sądeni zostali także pozostali członkowie placówki: Mieczysław Malec, Mieczysław Kielar, Emilian Drzewosz, Żelisław Kowalski, Adolf Mamot i Stanisław Jędrzejewski. Postanowieniem NSW w Warszawie orzeczoną karę śmierci zamieniono mu na karę dożywotniego więzienia. 13 III 1992 r. Sąd Wojewódzki w Lublinie unieważnił wobec Antoniego Motylewskiego wyrok WSR w Lublinie (AIPN Lu 21/35 t. 1–3, Akta sprawy dot. Antoniego Maryńczaka i innych; Z. Leszczyńska, *Ginę za to, co najgłębiej...*, cz. II, s. 404–405).

Jan Gorliński i funkcjonariusz Wydziału III WUBP w Lublinie, kpt. Andrzejewski. W zależności od potrzeb operacyjnych grupa miała być dodatkowo wsparta oddziałami KBW i MO. Grupa – po wcześniejszym otrzymaniu doniesień od informatorów ps. „Rekin”, „Tarczyk”, „Śliwa” i „Bąk” – dokonała akcji obławnych w Czartowcu, w wyniku których aresztowano czterech współpracowników „Burty” oraz w gminie Majdan Sopocki, gdzie aresztowano kolejne siedem osób i zarekwirowano kilka sztuk broni maszynowej, granatów i amunicji⁸²².

GO działające przy PUBP nadal skupiły się na realizacji nowych przedsięwzięć, które zwieńczone były dokonywaniem kolejnych przeczesowań terytorium gmin w powiatach tomaszowskim i hrubieszowskim. W lutym GO przeprowadziły akcje obławne w gminach Krynice, Komarów i Waręż, w marcu – na gminy Rachanie, Jarczów i Telatyn. Zintensyfikowano także współpracę z PUBP w Hrubieszowie i Zamościu w zakresie ustalenia danych personalnych i miejsc zamieszkania współpracowników „Burty”. W kwietniu dokonano akcji obławnych na terenie gminy Tyszowce. *Wojsko nas ściga* – wspominał w swoim pamiętniku „Mogiłka” – *my chodzimy długimi susami, robimy, co noc 20 do 30 kilometrów na trzy powiaty: tomaszowski, hrubieszowski i biłgorajski. Ubeki mówią, że „Burta” jeździ samolotem, bo nie mogą nadążyć jeździć samochodami za nami*⁸²³. W tym okresie PUBP w Tomaszowie prowadził szereg innych działań operacyjnych mających na celu wykrycie bądź likwidację aktywnych form konspiracji niepodległościowej. Na pewno sprawa „Burty” i jego oddziału była jedną z ważniejszych spraw.

Brak konkretnych ustaleń w sprawie „Burty” i jego ludzi po części spowodowane było zaangażowaniem tomaszowskiego PUBP także w inne sprawy operacyjne. Jedną z nich było nowopowstałe agenturalne rozpracowanie o kryptonimie „Spółdzielnia nr 2” założone 16 lutego 1950 r. przez starszego referenta Referatu III PUBP w Tomaszowie Lubelskim, Józefa Adamczyka. Celem rozpracowania byli partyzanci Zrzeszenia WiN obwodu Tomaszów Lubelski. Według ustaleń Józefa Adamczyka: *organizacja zwalczała ugrupowania partyjnych stronnictw demokratycznych, występowała zbrojnie i czynnie przeciw demokracji ludowej, tworząc bandy, które mordowały działaczy demokratycznych*. Organizacja WiN i jej zbrojne oddziały nie przejawiały w tym okresie w powiecie tomaszowskim wzmożonej działalności konspiracyjnej, czego pełną świadomość miał

⁸²² AIPN Lu 034/38, Raport miesięczny za okres od 1 III do 1 V 1950 r., 1 IV 1950 r., s. 19 (numeracja PDF).

⁸²³ J. Turzyniecki, *Wspomnienia z powojennych...*, s. 211.

funkcjonariusz wszczynający rozpracowanie. *Obecnie działalność tej organizacji jest słaba* – pisał w postanowieniu do założenia sprawy Józef Adamczyk, *ponieważ bandy zbrojne WiN jak „Grot”, „Wiktora” i inne zostały zlikwidowane i obecnie tak jaskrawej działalności tej organizacji nie widać. Jednak jest nam wiadomo, że wróg nie przestał działać na szkodę demokracji ludowej. Ustalono, że część członków „WiN” przejawia wrogą działalność w każdej dziedzinie życia*⁸²⁴. Założenie sprawy było pokłosiem wizyty w PUBP w Tomaszowie referenta Wydziału III WUBP w Lublinie Franciszka Skubika, który przybył do PUBP jako instruktor szkoleniowy funkcjonariuszy Referatu III. Przy okazji analizując pracę Referatu III, natrafił na brak prowadzenia w tym okresie aktywnych spraw agenturalno–śledczych⁸²⁵.

Rozpracowaniem agenturalnym o kryptonimie „Spółdzielnia nr 2” objęto wówczas dwunastu figurantów w osobach: Hieronima Białowolskiego ps. „Grot”, Franciszka Mazurka, Józefa Kościa ps. „Tygrys”, Antoniego Kusiaka ps. „Bystry”, Czesława Klimkiewicza, Bolesława Bartosza ps. „Piwo”⁸²⁶, Tadeusza Jachymka ps. „Kominarz”⁸²⁷, Bolesława Bochenka ps. „Granit”⁸²⁸, Jana Białowolskiego⁸²⁹, Jana Korkuta ps. „Karzelek”⁸³⁰, Władysława Pardusa–Bartosiańskiego ps. „Kat”⁸³¹ i Adolfa Lipowca ps. „Krzywonos”. Wspomniani – Franciszek Mazurek, Józef Kość⁸³², Czesław Klimkiewicz, Bolesław Bochenek, Jan Korkut i Adolf Lipowiec – pochodzili z Komarowa, Tyszowiec i Dzierążni, powiązani byli z Hieronimem Białowolskim i Zenonem Jachymkiem, zaś Antoni Kusiak ps. „Bystry” i Władysław Pardus–Bartosiański związani byli z IV kompanią AK, a następnie

⁸²⁴ AIPN Lu 08/188, Sprawa Obiektowa kryptonim „Spółdzielnia II”/„Ocean”/„Zgrzyt” prowadzona w latach 1946–1953 przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim dot. oddziałów Obwodu WiN z powiatu tomaszowskiego, Postanowienie o założeniu agenturalnego rozpracowania o kryptonimie „Spółdzielnia nr 2”, s. 9 (według numeracji PDF).

⁸²⁵ *Ibidem*, Raport, 17 II 1950 r., s. 19 (według numeracji PDF).

⁸²⁶ Bolesław Bartosz ps. „Piwo” s. Michała, ur. 6 XII 1918 r.

⁸²⁷ Tadeusz Jachymek ps. „Kominarz” s. Jana, ur. 27 VIII 1915 r. w Komarowie, pow. Tomaszów Lubelski.

⁸²⁸ Bolesław Bochenek ps. „Granit” s. Antoniego, ur. 6 I 1907 r. Pełnił funkcję zastępcy komendanta rejonu III Obwodu AK Tomaszów Lubelski.

⁸²⁹ Jan Białowolski s. Michała, ur. 28 IV 1900 r. w Komarowie. W okresie okupacji niemieckiej pełnił funkcję sekretarza Rejonu III Obwodu AK Tomaszów Lubelski.

⁸³⁰ Jan Korkut ps. „Karzelek” s. Jana, ur. 3 IX 1907 r. we Lwowie. W okresie okupacji niemieckiej pełnił funkcję szefa łączności w tomaszowskim Obwodzie AK.

⁸³¹ Władysław Pardus (Bartosiański) s. Stanisława, ur. 13 III 1911 r. w Aleksandrowie, ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W latach 1939–1944 w konspiracji niepodległościowej „Klon”, a następnie w AK. Początkowo w grupie leśnej „Polakowskiego”. Dowódca ochrony komendy tomaszowskiego Obwodu AK, a następnie dowódca plutonu Kompanii Leśnej pod dowództwem Witolda Kopcia „Ligoty”. Uczestnik akcji „Burza”. Aresztowany jesienią 1944 r. przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Zbiegł z więzienia, nadal związany z konspiracją, dowódca placówki WiN Susiec. 11 III 1947 r. ujawnił się w PUBP w Tomaszowie Lubelskim. W latach późniejszych poddany stałej inwigilacji SB (I. Caban, *Oddziały partyzanckie i samoobrony...*, s. 148).

⁸³² Józef Kość s. Hipolita, ur. 21 XII 1920 r. w Komarowie, pow. Tomaszów Lubelski.

WiN, która obejmowała teren gminy Majdan Sopocki Rejonu V Obwodu Tomaszów Lubelski. Za wszczęcie sprawy posłużyły doniesienia, protokoły przesłuchań i ankiety amnestyjne. W początkowej fazie realizacji włączono do sprawy dwóch informatorów ps. „Nóż” i „Wrona”. W ich sprawie podjęto działania zmierzające do ustalenia miejsca zamieszkania, pracy i przynależności partyjnej⁸³³.

Drugą sprawą było wspomniane wcześniej agenturalne rozpracowanie o kryptonimie „15”, będące częścią dużej sprawy obiektowej o kryptonimie „Zdrajcy” – wszczętej przez PUBP w Zamościu – której celem był Marian Pilarski ps. „Jar” i dowodzony przez niego II Inspektorat Zamojski AK. Tomaszowski PUBP sprawę prowadził od połowy lipca 1948 r. W jej ramach rozpracowywał działaczy II inspektoratu z terenu powiatu tomaszowskiego. Przełom w sprawie o kryptonimie „Zdrajcy” i „15” nastąpił 1 kwietnia 1950 r. PUBP w Zamościu, prowadząc wówczas akcję obławną w terenie, której celem był oddział dowodzony przez Stanisława Pakosa ps. „Wrzos” aresztował niejakiego Michała Ogórka, jednego ze współpracowników oddziału. Niepozorna na pierwszy rzut postać okazała się kluczowa w kwestii rozpracowania struktur II inspektoratu. W śledztwie Ogórek ujawnił bardzo ważną informację. A mianowicie zeznał, że w marcu 1950 r. w zabudowaniach Ludwika Rogalskiego ps. „Kanciarz” w Koniuchach doszło do narady nieznanym mu osób związanych z tajną organizacją działającą na terenie Zamościa. Na podstawie jego zeznań aresztowany został Rogalski, który w śledztwie potwierdził zeznania Ogórka, ujawniając przy tym, że w ostatnim okresie przebywali u niego mieszkańcy Koniuch – Józef Włoszczuk ps. „Pistolet”⁸³⁴ i Czesław Szewluk. Na tej podstawie 8 kwietnia 1950 r. aresztowany został Józef Włoszczuk. Był zastępcą komendanta obwodu Hrubieszów II inspektoratu, który po kilku dniach intensywnego śledztwa przyznał się, że od początku 1948 r. pozostawał w tajnym

⁸³³ *Ibidem*, Plan operatywnych przedsięwzięć na członków nielegalnej organizacji WiN działających na terenie pow. Tomaszów Lubelski, od 22 II 1950 r. do 28 III 1950 r., s. 17–18 (według numeracji PDF).

⁸³⁴ Józef Włoszczuk ps. „Czad”, „Pistolet” s. Antoniego, ur. 6 I 1906 r. we wsi Frankamionka, pow. Hrubieszów. Ukończył 7 klas szkoły powszechnej. W 1928 r. powołany do służby wojskowej, którą odbywał w 2 pułku strzelców konnych w Hrubieszowie. W okresie okupacji niemieckiej należał do ZWZ-AK. Posługiwał się wówczas pseudonimem „Czad”. Od stycznia 1944 r. w oddziale leśnym pod dowództwem Józefa Kaczoruka ps. „Ryszard”, gdzie był dowódcą drużyny w 3 plutonie w kompanii „Wiklina”. Ujawnił się 12 XI 1945 r., po czym wyjechał do Wrocławia. W lipcu 1946 r. powrócił w rodzinne strony i nawiązał kontakty organizacyjne z rejonem WiN dowodzonym przez Zygmunta Jaślikowskiego ps. „Kary”. Przyjął pseudonim „Pistolet”. Ponownie ujawnił się 11 IV 1947 r. Po ujawnieniu wciągnięty przez Mariana Pilarskiego ps. „Jar” do II Inspektoratu Zamojskiego AK został wciągnięty bezpośrednio przez Mariana Pilarskiego ps. „Jar”. Został mianowany dowódcą rejonu Koniuchy–Skierbieszów–Sitno–Kotlice znajdującego się w Obwodzie i Zamość. Aresztowany 8 IV 1950 r. Wyrokiem WSR w Lublinie 16 X 1951 r. skazany na 10 lat więzienia. Zwolniony 20 VII 1956 r. z więzienia na mocy amnestii (AIPN Lu 08/226 t. 1-13, Sprawa obiektowa kryptonim „Zdrajcy” prowadzona w latach 1945–1958 przez PUBP w Zamościu/Wydział III WUBP/KWMO w Lublinie dot. działalności Inspektoratu Zamojskiego AK).

kontakcie organizacyjnym z „Jarem” i „Kanciarzem”. W śledztwie Włoszczuk wskazał także UB komendantów odpowiedzialnych za kierowanie obwodem zamojskim, hrubieszowskim, tomaszowskim i podległe im rejony w ramach II inspektoratu, a także ujawnił około 45 działaczy i współpracowników organizacji w terenie. W grupie tej znalazł się m.in. „Jar”. Na podstawie tych informacji 11 kwietnia 1950 r. przy PUBP w Zamościu powołano specjalną czteroosobową grupę śledczą funkcjonariuszy WUBP w Lublinie i PUBP w Zamościu, która – w oparciu o informacje otrzymane od Józefa Włoszczka w dniach od 11 do 14 kwietnia 1950 r. przeprowadziła szereg aresztowań członków II inspektoratu. W tych dniach ujęci zostali m.in.: komendant II Inspektoratu Marian Pilarski ps. „Jar”, Władysław Skowera ps. „Orkan”⁸³⁵ – będący zastępcą „Jara” i jednocześnie komendantem obwodu Zamość, Stanisław Bizior ps. „Eam”⁸³⁶ – dowódca III i IV rejonu w inspektoracie Zamość, Antoni Gronowski ps. „Sęp” – komendant na miasto Zamość, Kazimierz Kaleta ps. „Zakręt” – szef wywiadu na miasto Zamość, a także Alfred Thor „Zych – komendant obwodu Tomaszów i jego zastępca, Marian Woźniacki⁸³⁷. Do końca kwietnia 1950 r. ujęto łącznie 88 osób. Wśród nich znaleźli się: ojciec Hugolin Ryba –

⁸³⁵ Władysław Skowera „Orkan” s. Jana, ur. 11 IV 1904 r. w Przeorsku, wykształcenie średnie, podoficer zawodowy WP, chorąży. W latach 1949–1950 członek Inspektoratu Zamojskiego AK pod dowództwem Mariana Pilarskiego „Jara”. W organizacji pełnił funkcję komendanta obwodu zamojskiego AK. Aresztowany 12 IV 1950 r. przez WUBP w Lublinie. Wyrokiem WSR w Lublinie z 16 X 1951 r. skazany na 10 lat więzienia. Odznaczony krzyżem *Virtutti Militari*, Krzyżem *Walecznych* i Krzyżem *Niepodległości* (AIPN Lu 21/26 t. 1–12, Akta sprawy dot. członków Inspektoratu Zamojskiego AK).

⁸³⁶ Stanisław Bizior „Eam”, „Śmigło” s. Pawła, ur. 15 IV 1918 r. w Szczepleszynie. Z zawodu stolarz. W okresie okupacji niemieckiej wchodził w skład oddziału AK pod dowództwem Tadeusza Kuncewicza „Podkowy”. Z chwilą wkroczenia Armii Czerwonej na terytorium państwa polskiego otrzymał powołanie do wojska. Został skierowany do szkoły lotniczej w Zamościu, z której zbiegł w lutym 1945 r. Ponownie nawiązał kontakt z „Podkową”, wraz z nim próbował przedostać się na Zachód jednak bezskutecznie. Z chwilą powstania na terenie Zamojszczyzny Inspektoratu Zamojskiego Zrzeszenia WiN pod dowództwem Mariana Pilarskiego „Jara”, wstąpił w jego szeregi, obejmując kolejno funkcje komendanta żandarmerii obwodu zamojskiego, a następnie od marca 1947 r. komendanta obwodu Stary Zamość. W ramach działalności w WiN brał udział w brawurowym napadzie na więzienie PUBP w Zamościu i browar w Zwierzyńcu. Aresztowany przez bezpiekę 13 IV 1950 r. Po roku brutalnego śledztwa, prowadzonego w początkowej fazie przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim, a następnie WUBP w Lublinie, został oskarżony – wraz z 10 innymi osobami wchodzącymi w skład Inspektoratu Zamojskiego o działalność antypaństwową zmierzającą do obalenia przemocą ustroju Polski Ludowej. Wyrokiem WSR w Lublinie Stanisław Bizior wraz z Marianem Pilarskim zostali skazani na karę śmierci. NSW w Warszawie wobec Stanisława Biziora i Mariana Pilarskiego utrzymał w mocy wyrok WSR. Podobnie zachował się Bolesław Bierut, który wobec głównych oskarżonych zatwierdził karę śmierci. Wyrok na Stanisławie Biziorze i Marianie Pilarskim został wykonany 4 marca 1952 r. (AIPN Lu 21/26 t. 1–13, Akta sprawy dot. Mariana Pilarskiego i innych; H. Pająk, *Straceni w polskich więzieniach 1944–1956*, Lublin 1994).

⁸³⁷ Marian Woźniacki s. Stanisława, ur. 28 IV 1909 r. w Tyszowcach, kapral rezerwy WP. W latach 1949–1951 członek Inspektoratu Zamojskiego AK pod dowództwem Mariana Pilarskiego „Jara”. Aresztowany 13 IV 1950 r. przez WUBP w Lublinie. Wyrokiem WSR w Lublinie z 16 X 1951 r. skazany na 5 lat więzienia (AIPN Lu 21/26 t. 1–12, Akta sprawy dot. członków Inspektoratu Zamojskiego AK).

Bernardyn z Radeczniczy, i wchodzący w skład kierownictwa II Inspektoratu – Julian Tyczkowski i Zygmunt Klukowski⁸³⁸.

Alfred Thor „Zych” został aresztowany przez PUBP w Tomaszowie dokładnie 12 kwietnia 1950 r. Kwiecień w przypadku PUBP w Tomaszowie był miesiącem bardzo intensywnym w pracy operacyjnej, głównie za sprawą aresztowanych członków II inspektoratu. Do końca maja 1950 r. tomaszowski PUBP w ramach rozpracowania operacyjnego aresztował także najbliższych współpracowników Thora: Józefa Prusińskiego ps. „Barbara” – szefa wywiadu obwodu Tomaszów i Jana Jakubiaka – komendanta rejonu Tyszowce. Mając świadomość, że nie rozszyfrowano całego rejonu Tyszowce tomaszowski PUBP podjął dalsze działania operacyjne w tej sprawie angażując do współpracy tajnych informatorów ps. „Wiktor”, „Nóż”, „Marek” i „Liść”, którzy w toku dotychczasowego rozpracowania ujawnili szereg informacji dotyczących „Jara”. 13 kwietnia 1950 r. tomaszowski PUBP aresztował Stanisława Przybysza ps. „Maszynka” i Alfreda Kaszubę ps. „Wąż”, podejrzanych o dokonywanie napadów zbrojnych na urzędy państwowe, spółdzielnie i osoby cywilne na terenie powiatu tomaszowskiego. W toku śledztwa okazało się, że wspomniana dwójka była w ścisłej współpracy ze Stanisławem Pakosem ps. „Wrzos”⁸³⁹.

Obydwaj w śledztwie ujawnili jedną z poważniejszych melin Pakosa w Kotlicach, która znajdowała się w zabudowaniach Józefa Bronikowskiego. Tomaszowski PUBP na podstawie dotychczasowych zeznań „Jara” i „Pistoleta” w kwietniu 1950 r. zainteresował się także leśniczym lasów tyszowieckich, Zygmuntem Szczygłem i Józefem Poniatowskim. Według ustaleń Szczygieł 28 września 1949 r. w klasztorze Ojców Bernardynów w Radeczniczy złożył przysięgę na wierność organizacji „Jara”. W jego sprawie podjęto decyzję o opracowaniu go na werbunek jako informatora, zaś w przypadku nauczyciela Poniatowskiego, zwerbowanego do organizacji w marcu 1948 r., podjęto szczegółowy wywiad uwzględniając jego dotychczasowe kontakty organizacyjne⁸⁴⁰.

⁸³⁸ AIPN Lu 08/226 t. 6, Raport do Dyrektora Departamentu Śledczego MBP, 6 V 1950 r., s. 4-5 (numeracja PDF).

⁸³⁹ Stanisław Pakos, „Konar”, „Wrzos” s. Pawła, ur. 9 XII 1922 r. w Łabuniach, ukończył 7 klas szkoły podstawowej. Od lutego 1943 r. w konspiracji ZWZ–AK na terenie Łabuń. W 1945 r. aresztowany w Łabuniach przez NKWD po przesłuchaniu wypuszczony na wolność. Po wkroczeniu ACz nadal w konspiracji. Od listopada 1946 r. w WiN. Pełnił funkcję zastępcy drużynowego. 11 III 1947 r. ujawnił się w PUBP w Zamościu. Po ujawnieniu nie zaprzestał działalności, dowodził oddziałem żandarmerii Inspektoratu AK Zamość. Poległ w walce z grupą operacyjną UB i KBW 20 XII 1951 r. w kol. Brudek, pow. Zamość (AIPN Lu 016/505, Akta kontrolno –śledcze dot. Stanisława Pakosa).

⁸⁴⁰ AIPN Lu 08/226 t. 10, Plan operacyjnych przedsięwzięć po sprawie likwidacji nielegalnej organizacji AK na terenie powiatu Zamość, Hrubieszów i Tomaszów, 20 V 1950 r., s. 136–139 (numeracja PDF).

Wraz z aresztowaniem członków II Inspektoratu Zamojskiego AK tomaszowski UB, idąc za ciosem, 17 kwietnia 1950 r. postanowieniem starszego referenta Referatu III PUBP Bronisława Matwieja, wszczął rozpracowanie obiektowe o kryptonimie „Ocean”. Głównym celem było rozpracowanie pozostałych na wolności byłych partyzantów AK i WiN, którzy *za okupacji dążyli do współpracy z okupantem, znęcali się nad członkami PPR, a po wyzwoleniu zadaniem ich było rozbić front ludowy, obalić ustrój demokracji ludowej i nie dopuścić do socjalizmu w Polsce. Wobec czego element ten jest mocno nasycony nienawiścią do Polski Ludowej i może w każdej chwili przejawiać wrogą działalność w postaci sabotażu i dywersji* – czytamy w postanowieniu do założenia sprawy⁸⁴¹.

Sprawą objęto łącznie 58 osób, z czego dziesięć poddanych było aktywnemu rozpracowaniu przez czterech tajnych informatorów „Orzeł”, „Ryszard”, „Kapusta” i „Rola” wywodzących się z dawnego środowiska AK i WiN⁸⁴². Na liście głównych podejrzanych figurowali: Stanisław Hordyj ps. „Marek”, Jan Krystek ps. „Sójka”, Hieronim Białowski ps. „Grot”, Mieczysław Szajna ps. „Skała”, Marian Rogowski ps. „Rdest”, „Władysław Wiśniewski ps. „Lemiesz”, Bogdan Kamiński ps. „Kaksa”, Władysław Kocańda, Helena Mazurek ps. „Ostoja” i Józef Mazurek. Wszystkich wymienionych PUBP uznał za *element podatny do prowadzenia wrogiej i wywrotowej roboty przeciwko państwu demokracji ludowej na rzecz imperializmu angloamerykańskiego*. W ich sprawie PUBP opracował plan operacyjnych przedsięwzięć, w ramach którego podjęto przeprowadzenie wszechstronnych wywiadów w terenie pod kątem ustalenia ich dotychczasowych kontaktów i prowadzonej działalności⁸⁴³.

Grupa „Burty” ponownie uaktywniła się w maju 1950 r. Wówczas dokonała akcji zbrojnej na GSSCh w Rudzie Różanieckiej, zaś 14 maja 1950 r. partyzant „Burty”, Bolesław Ożóg ps. „Orzeł”, wykonał w Pawłówce wyrok śmierci na członku PZPR podejrzanym o współpracę z PUBP – Janie Głużce. 17 czerwca natomiast „Burta” podłożył minę pod budynek szkoły podstawowej ku przestrodze nauczycielom, *by nie uczyli tam dzieci po stalinowsku*. Wybuch spowodował jedynie uszkodzenie jednej ze ścian budynku

⁸⁴¹ AIPN Lu 08/187 t. 2, Sprawa Obiektowa kryptonim „Ocean” prowadzona w latach 1944–1958 przez PUBP/Referat SB KPMO w Tomaszowie Lubelskim dot. członków AK z powiatu tomaszowskiego, Postanowienie o wszczęciu obiektowego rozpracowania na aktyw członków organizacji AK obwodu Tomaszów Lubelski, s. 8 (według numeracji PDF).

⁸⁴² AIPN Lu 034/27, Raport z przeprowadzonej kontroli departamentalnej po zagadnieniach Wydziału III, 20 II 1953 r., s. 94 (według numeracji PDF).

⁸⁴³ AIPN Lu 08/187 t. 2, Raport o wszczęciu rozpracowania obiektowego na obwód nielegalnej organizacji AK pod kryptonimem „Ocean”, s. 9–15 (według numeracji PDF).

szkolnego. Celem przedsięwzięcia nie było zlikwidowanie nauczycieli, o czym świadczył czas, w którym „Burta” zdecydował się na podłożenie ładunku. Był to okres wakacyjny wówczas uczniów nie było w szkole.

Sprawa Jana Głużki, z uwagi na jego dotychczasowe aktywne zaangażowanie na polu partyjnym i społecznym, wywołała rozsierdzenie PUBP w Tomaszowie, który kilka dni po zamachu wprowadził w życie kolejny plan operacyjnych przedsięwzięć, bezpośrednio nadzorowany przez szefa PUBP w Tomaszowie. Do sprawy zaangażowano agenturę i aresztowano początkowo dwie osoby. Wątpliwości w sprawie rozwiązał donos z 23 maja 1950 r., sporządzony przez informatora ps. „Mróz”, w którym informował PUBP w Tomaszowie, że za dokonany zamachem stał partyzant „Burty” Bolesław Ożóg. W jego sprawie referat III PUBP w Tomaszowie podjął działania operacyjne zmierzające do ustalenia miejsca ukrycia Ożoga⁸⁴⁴.

W aktach sprawy „Burty” i jego partyzantów brak jest raportów, sprawozdań i planów przedsięwzięć za okres od czerwca do końca września 1950 r. Trudno odnieść się do działań operacyjnych PUBP w tym okresie. Jedno jest pewne tomaszowski PUBP nadal intensywnie starał się rozpracować „Burte” i jego ludzi, angażując przy tym potężne siły szeroko pojętego aparatu bezpieczeństwa. Nie ulega wątpliwości, że w tym okresie rozpracowanie, ujęcie bądź likwidacja „Burty” i jego partyzantów było najważniejszym zadaniem dla tomaszowskiego UB. Należy zaznaczyć, że na tym etapie realizacji sprawy wszczętej przeciwko „Burcie” rozpracowane zostały już struktury organizacyjne II Inspektoratu Zamojskiego AK i jego działacze. Stąd też tomaszowski PUBP całą swoją uwagę mógł skupić wyłącznie na „Burcie”. Nie zapominajmy, że w tym okresie nadal głęboko zakonspirowany, a przez to stale pomijany w raportach UB, był Stefan Kobos ps. „Wrzos” – wówczas dowódca Samodzielnego Obwodu WiN Tomaszów Lubelski, któremu bezpośrednio do końca września 1950 r. podporządkowany był oddział „Burty”⁸⁴⁵.

We wrześniu 1950 r. partyzanci ostrzygli sekretarza POP PZPR w Gródku, Zofię Ćwik, zaś w dniach 26–29 września przeprowadzili rekwizycję w spółdzielni w Majdanie Sopockim i rozbili posterunek ORMO w Tarnawatce. Trzon oddziału stanowili wówczas, obok „Burty, „Mogiłki”, „Paska”: Stanisław Lal, Bolesław Ożóg, Czesław

⁸⁴⁴ AIPN Lu 08/200 t. 3, Plan operacyjny w celu ujęcia członka bandy Bolesława Ożoga, 24 V 1950 r., s. 116 (numeracja PDF).

⁸⁴⁵ W. Hanus, *Jeden z ostatnich...*, s. 130.

Skroban, Edward Skalny⁸⁴⁶, Bronisław Pituła, Tadeusz Swatowski⁸⁴⁷, Antoni Dziuba, August Dziuba i Julian Sikora. Do października 1950 r. do sprawy „Burty” PUBP w Tomaszowie zwerbował łącznie 39 informatorów, z czego najbardziej zaufanymi okazali się informatorzy: „Marek”, „Buldog”, „Orzeł”, „Gołąb”, „Rola”, „Orzech” i „Liść”. W tym okresie śledztwo wobec „Burty” i jego partyzantów weszło w decydującą fazę realizacji, głównie za sprawą informatora „Orzecha”, który 15 listopada 1950 r. poinformował PUBP w Tomaszowie, że na terenie gminy Majdan Sopocki w lesie wieluńskim ukrywają się partyzanci „Burty”. Jedną z osób ukrywających się był Czesław Skroban ps. „Sobota”, którego „Orzech” spotkał w Oseredku, gdy powracał z odwiedzin mieszkanki tej miejscowości, Janiny Litkowiec. W rozmowie z funkcjonariuszem PUBP „Orzech” zaznaczył, że partyzanci mogą ukrywać się w Oseredku, kolonii Zagóra lub Rybnicy. Ze względu na dość nieprecyzyjne informacje o miejscach przebywania partyzantów otrzymane od „Orzecha” i rozległy teren gminy Majdan Sopocki i okolicznych lasów, PUBP zrezygnował z dokonania akcji obławnej. Ostatecznie informator „Orzech” wyszedł z propozycją, że to on – uprzednio zaopatrzony w broń palną – dokonana fizycznej likwidacji Skrobana, na co szefostwo PUBP przystało z uwagi na fakt braku dogodnego miejsca zakonspirowania w tamtych okolicach grupy operacyjnej⁸⁴⁸.

W grudniu 1950 r. tomaszowski PUBP ponownie otrzymał od informatora „Orzecha” donosy potwierdzające regularne przebywanie Czesława Skrobana na terenie wsi Oseredek. Podobnie jak uprzednio w informacjach pojawił się motyw rodziny Litkowców, których w dniach 10–11 grudnia 1950 r. mieli odwiedzać partyzanci. Będąc w posiadaniu tych informacji 12 grudnia szef PUBP wysłał w teren pięcioosobową grupę funkcjonariuszy pod kierownictwem ppor. Stanisława Gierczaka, która każdego wieczoru miała tajnie przebywać nieopodal miejsca zamieszkania Litkowców z zadaniem likwidacji partyzantów⁸⁴⁹.

Wieś Oseredek – pisał we wspomnieniach kierownik grupy operacyjnej, Stanisław Gierczak – była dla nich po prostu stolicą. Tam czuli się śmieiej jak w innych rejonach powiatu. Gałęzie starych, pochyłych sosen zasłaniały okna meliniarzy i wdzierały się w przygnięte strzechy z lasem związanych zabudowań. Jednym słowem teren trudny

⁸⁴⁶ Edward Skalny s. Piotra, ur. 1 XII 1925 r. w kolonii Nowosiółki, pow. Tomaszów Lubelski. Partyzant oddziału „Burty”. Zastrzelony 18 XII 1950 r. w Oseredku w trakcie zasadzki zorganizowanej przez PUBP w Tomaszowie.

⁸⁴⁷ Tadeusz Swatowski ps. „Kotek” s. Tomasz, ur. 19 IV 1923 r., w Wózuczynie. Partyzant oddziału „Burty”, zastrzelony 23 VI 1951 r. w trakcie obławy przez funkcjonariuszy PUBP w Tomaszowie w Karczówce.

⁸⁴⁸ AIPN Lu 08/200 t. 13, Raport Specjalny, 17 XI 1950 r., s. 85 (numeracja PDF).

⁸⁴⁹ *Ibidem*, Raport Specjalny, 13 XII 1950 r., s. 92 (numeracja PDF).

i dotychczas znany mi z opowiadania. [...] Założenia planu były bardzo śmiałe i ryzykowne, bowiem nastawiono się na ujęcie bandytów żywych. Broń miała być użyta tylko w razie konieczności i wtedy, jeżeli będziemy mieli do czynienia z grupą większą niż dwóch bandytów⁸⁵⁰.

Dopiero 18 grudnia 1950 r. grupa funkcjonariuszy tajnie stacjonująca nieopodal gospodarstwa Litkowców w Oseredku około godziny 18³⁰ zauważyła dwie osoby przybyłe do tego domu. Przebywali tam około godziny. *Leżymy prawie nieruchomi za gęsto plecionym płotem – wspominał Stanisław Gierczak – nagle dostrzegam w pobliżu dwie sylwetki ludzkie, które w ciemności nie sposób było rozpoznać. Wyglądały one jak śmieszne małe figurki poruszające się cel za celem w naszym kierunku. Wszyscy zamilkli wstrzymując oddech w sobie, aby nie zdradzić zasadzki. Tymczasem niedawne jeszcze małe figurki przekształciły się w postaci ludzkie i znalazły się już o kilka metrów od płotu, za którym leżałem z kolegami. Już mnie minęli. Przez cały czas patrzyłem na nich przez lufę automatu i nie zdecydowałem się na oddanie strzału. Wydawało mi się, że są to bandyci, jednak nie miałem całkowitej pewności. Za chwilę skręcili w lewo i schowali się w leśnych ciemnościach. Koledzy z zasadzki poderwali się, podbiegli do mnie i zapytują, dlaczego przepuściliśmy bandziorów. Ja im zadałem podobne pytanie, ale, po co te wymówki, teraz nie czas na klótnie. Tym razem trop był całkiem świeży, prawie ciepły. Musimy śledzić bandytów, chociażby przez całą noc. Na krótkiej nardzie wyciągnięto prawidłowe wnioski. Bednarz, który najlepiej znał rejon, sądzi, że banda nie odeszła jeszcze z Oseredka. Na skraju wioski, tuż przy samym lesie jest szkoła podstawowa, w której mieszkają dwie młode nauczycielki⁸⁵¹.* Funkcjonariusz nie mylił się.

Po wyjściu z domu Litkowców partyzanci odwiedzili dwie nauczycielki. Po wejściu do szkoły, śledzący ich funkcjonariusze zajęli odpowiednie stanowiska w odległości około 40 metrów od budynku szkolnego. Jeden z funkcjonariuszy podszedł pod okno budynku podsłuchując treść rozmów partyzantów. W międzyczasie do szkoły przyszedł także Czesław Skroban. Po około 5 godzinach, niczego nieświadomi partyzanci opuścili budynek szkoły kierując się w stronę lasu wprost na zorganizowaną przez UB zasadzkę. W odległości około 10 metrów ukryci w zasadzce funkcjonariusze PUBP otworzyli ogień z broni maszynowej. Na miejscu zabity został Edward Skalny ps. „Skalski”. Dwóch

⁸⁵⁰ AIPN BU 2241/306, Gierczak Stanisław, Wspomnienia z lat 1944–1950. Relacja nr 43, s. 14 (według numeracji PDF).

⁸⁵¹ *Ibidem*, s. 15.

partyzantów zdołało zbiec z miejsca zasadzki, choć jeden z nich, Stanisław Samiec ps. „Pasek”, został ranny⁸⁵².

Tej nocy aresztowano także dwie nauczycielki – Alicję Pydo i Alfredę Bartosiewicz. Podjęto pościg za partyzantami, jednak ostatecznie nie udało się namierzyć miejsca ich przebywania. Po akcji tomaszowski PUBP zlecił informatorowi „Orzechowi” ustalenie miejsca ukrycia rannego partyzanta. Wobec dwóch aresztowanych nauczycielek po przewiezieniu ich do siedziby PUBP wszczęto brutalne śledztwo. Sponiewierane przez śledczych tomaszowskiego UB przyznały się do utrzymywania znajomości z „Burta”. W toku śledztwa ujawniły także, że „Burta” – w dość regularnych odstępach czasu – odwiedzał zamieszkałą w Nowinach Władysławę Płoszaj⁸⁵³.

23 grudnia 1950 r. w przypadkowych okolicznościach w lesie, nieopodal wsi Chyże w powiecie lubaczowskim, grupa operacyjna PUBP w Lubaczowie, przeczesująca teren gminy Bełżec, natrafiła na otwarty właz do bunkra. Podjęcie działań operacyjnych związane było z dokonaniem pięć dni wcześniej napadem zbrojnym na GS w Bełżcu. W wyniku akcji śmierć na miejscu poniósł lokator bunkra, Edward Pępiak, będący współpracownikiem „Burty”, przy którym znaleziono pistolet i granat. W bunkrze znaleziono asortyment należący do GS w Bełżcu i broń maszynową. Podczas operacji w lesie nieopodal bunkra zatrzymano także trzech współpracowników Edwarda Pępiaka – Pawła i Bronisława Rykałów oraz Stanisława Borkowskiego⁸⁵⁴.

20 stycznia 1951 r. PUBP w Tomaszowie zwerbowało do sprawy „Burty” informatora „Gwiazdę”, który w trakcie śledztwa przyznał się do współpracy z partyzantami „Burty” i udzielania im schronienia. Zeznał, że w swoich zabudowaniach ukrywał Jana Turzynieckiego, Bolesława Ożoga i Stanisława Samca. Wskazał ponadto dwa gospodarstwa, w których mogą ukrywać się poszukiwani. Trzy dni po werbunku informatora „Gwiazdy”, 23 stycznia, aresztowany został współpracownik „Burty” – Antoni Dziuba. W dniu zatrzymania podzielił się z UB informacją o ukrywającym się we wsi Zamch w powiecie biłgorajskim przedwojennym kapitanie, będącym bezpośrednim przełożonym „Burty”. Prawdopodobnie Dziubie chodziło o Stefana Kobosa ps. „Wrzos”. Nie mając doprecyzowanych informacji w tej sprawie wymienił wieś Zamch, a nie Brzeziny Bełżeckie, gdzie faktycznie od 1947 r. przebywał w ukryciu „Wrzos”. Dziuba

⁸⁵² AIPN Lu 08/200 t. 13, Raport Specjalny, 18 XII 1950 r., 94–95 (numeracja PDF).

⁸⁵³ *Ibidem*.

⁸⁵⁴ AIPN Lu 08/200 t. 2, Sprawozdanie z pracy grup operacyjnych Tomaszów, Hrubieszów i Zamość za okres od dnia 15 XII do 30 XII 1950 r., s. 248 (numeracja PDF), AIPN Lu 034/38, Telefonogram komendanta KWMO w Lublinie do szefa WUBP w Lublinie, 24 XII 1950 r., s. 216 (według numeracji PDF).

potwierdził także zeznania dwóch aresztowanych nauczycielek⁸⁵⁵, a także wskazał stan osobowy oddziału „Burty”, liczący wówczas dziewięć osób. Jego trzon obok dowódcy, stanowili: „Mogiłka”, Stanisław Samiec, Bolesław Ożóg, Czesław Skroban, Tadeusz Swatowski, Stanisław Romańczuk, Julian Sikora, Augustyn Dziuba⁸⁵⁶.

29 stycznia 1951 r. GO PUBP, mając na uwadze zeznania dwóch aresztowanych nauczycielek, przystąpiła do rozpracowania wspomnianej Władysławy Płoszaj, która od tego czasu stała się figurantką sprawy obiektywnej o kryptonimie „Powszechniacy”, dotyczącej nauczycielstwa na terenie powiatu tomaszowskiego, prowadzonej przez Referat V PUBP. Sprawą, obok Płoszajowej, objęto również nauczycielkę Danutę Uchnast. W ramach sprawy pozyskano do współpracy jednego informatora⁸⁵⁷.

Tego dnia dwóch funkcjonariuszy GO PUBP, Ryszard Trąbka i Józef Bednarz, udało się w okolice Szczebrzeszyna skąd pochodziła Władysława Płoszaj. Tam, po przeprowadzeniu wywiadu środowiskowego, ustalili, że jej matka jest ciężko chora. W myśl planu operacyjnego funkcjonariusze wysłali ze Szczebrzeszyna fałszywy telegram, którego nadawcą miał być rzekomo jej ojciec o treści: *Matka jest chora i prosi córkę o natychmiastowe przybycie, furmanka będzie czekać na nią przy stacji kolejowej w Szczebrzeszynie*. 30 stycznia 1951 r. Władysława Płoszaj odczytała telegram i tego samego dnia udała się pociągiem na stację kolejową w Szczebrzeszynie, gdzie na miejscu czekali na nią funkcjonariusze UB. 2 lutego została przewieziona do siedziby tomaszowskiego PUBP. Początkowo nie przyznawała się do znajomości z „Burtą”. Brutalne śledztwo, którego doświadczyła, przyniosło efekt. 3 lutego sponiewierana przez oficerów śledczych PUBP, przyznała się do zarzucanych czynów, informując, że utrzymuje dość regularne kontakty osobiste z poszukiwanym „Burtą”, który przychodzi do niej na nocleg. Równocześnie tego samego dnia Władysława Płoszaj została pozyskana do współpracy jako tajny informator o ps. „Mewa”. Jej pozyskania dokonali szef PUBP w Tomaszowie Lubelskim, Marian Mozgawa i kierownik GO Stanisław Gierczak, przy pomocy funkcjonariusza Wydziału III WUBP w Lublinie. W śledztwie wykazała, że

⁸⁵⁵ *Ibidem*, Raport specjalny dot. likwidacji dowódcy bandy Jana Leonowicza „Burty” grasującego na terenie powiatu tomaszowskiego, 11 II 1951 r., s. 131 (numeracja PDF).

⁸⁵⁶ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy podgrupy operacyjnej na okres od 15 I do 31 I 1951 r., 31 I 1951 r., s. 114 (numeracja PDF).

⁸⁵⁷ AIPN Lu 034/20, Sprawozdanie z pracy Referatu V PUBP w Tomaszowie Lubelskim za miesiąc styczeń 1951 r., 29 I 1951 r., s. 215 (według numeracji PDF).

ostatnie spotkanie z „Burtą” miała 24 stycznia 1951 r., zaś kolejne miało odbyć się w niedzielę 4 lutego⁸⁵⁸.

Po aresztowaniu Alicji Pydo, Alfredy Bartosiewicz, Władysławy Płoszaj i Antoniego Dziuby śledztwo wobec „Burty” i jego partyzantów wchodziło w decydującą fazę realizacji. Zwieńczeniem aresztowania wspomnianych osób było pozyskanie do współpracy 1 lutego 1951 r. przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim informatora o pseudonimie „Księżyc”, którym okazał się bliski współpracownik „Burty”, Jan Koper⁸⁵⁹ z Oseredka. Aresztowanie i pozyskanie tych osób było kluczowe dla rozpracowania „Burty”. Jan Koper od wiosny 1950 r. był w stałym kontakcie z partyzantami, „Burty” udzielał im schronienia, żywności i wywiadu w terenie. W zażyłej znajomości pozostawał z Czesławem Skrobanem. Pozyskanie Jana Kopra nastąpiło zgodnie z planem operacyjnym zatwierdzonym przez naczelnika Wydziału III WUBP w Lublinie.

W trakcie opracowania UB ustalił, że Jan Koper miał założoną sprawę w sądzie grodzkim w Tomaszowie w związku z nieuregulowaną powinnością. UB wykorzystał ten fakt, wysyłając do niego wezwanie, aby na dzień 1 lutego wstawił się w siedzibie sądu. Przestraszony Koper tego dnia zgodnie z wezwaniem wstawił się w Tomaszowie. W trakcie przemarszu do sądu został tajnie zdjęty przez UB i przewieziony do mieszkania konspiracyjnego UB. Początkowo nie przyznał się do współpracy z „Burtą”, lecz w dalszej części przesłuchania załamał się i potwierdził wcześniejsze ustalenia UB, a także wskazał nowe fakty, dotychczas nieznanne bezpiece. Koper pozyskany został przez kierownika GO, a zarazem funkcjonariusza PUBP w Tomaszowie, Stanisława Gierczaka i pracownika GO

⁸⁵⁸ AIPN Lu 08/200 t. 13, Sprawozdanie z pracy podgrupy operacyjnej na okres od 1 II do 15 II 1951 r., 14 II 1951 r., s. 114 (numeracja PDF).

⁸⁵⁹ Jan Koper „Kapitan”, „Jańcio” s. Wawrzyńca, ur. 22 V 1922 r. w Oseredku. Ukończył 6 klas szkoły podstawowej. W latach 1936–1942 przebywał z rodzicami w gospodarstwie rolnym w Oseredku. W połowie 1942 r. wstąpił do oddziału AK pod dowództwem Witolda Kopcia „Ligoty”. Nie ujawnił się podczas amnestii 1945 r. Ujawnił się podczas kwietniowej amnestii 1947 r., jednak zataił przed komisją fakt posiadania broni. W tym samym roku wstąpił do PPR. w marcu 1950 r. podjął współpracę z oddziałem Jana Leonowicza „Burty”, któremu udzielał schronienia, wyżywienia i wywiadu. Informacje dotyczące współpracy Jana Kopra z „Burtą” przekazał PUBP w Tomaszowie inny współpracownik „Burty”, Antoni Dziuba. Na podstawie tych informacji 1 II 1951 r. zwerbowany do współpracy przez Antoniego Gierczaka, kierownika podgrupy operacyjnej PUBP w Tomaszowie Lubelskim, jako informator o pseudonimie „Księżyc” w celu rozpracowania oddziału „Burty” na terenie gminy Majdan Sopocki. Podczas współpracy „Księżyc” przekazał bezpiece 50 doniesień, stanowiących według sporządzonej charakterystyki wartość operacyjną. 31 V 1951 r. wydał, bezpiece w swoich zabudowaniach Czesława Skrobana „Małego”. Po jego aresztowaniu, z obawy przed dekonspiracją i utratą życia, na okres 2 lat został przeniesiony do Świdnika, gdzie pracował w straży przemysłowej, będąc równocześnie informatorem tamtejszego PUBP. Na teren powiatu tomaszowskiego powrócił 8 VI 1953 r. Według sporządzonej charakterystyki za okres współpracy z UB pobrał łącznie 1500 zł. Ze względu na dekonspirację wyłączony z sieci agenturalnej PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim w marcu 1955 r. W latach 1959–1961 współpracował z KP MO w Tomaszowie jako kontakt obywatelski (AIPN Lu 0024/502 t. 1–2, Teczka personalna informatora ps. „Księżyc”).

Józefa Bednarza. Pierwsze spotkanie operacyjne z informatorem zaplanowano na 3 lutego 1951 r.

3 lutego, zgodnie z informacją otrzymaną od Władysławy Płoszaj, GO postanowiła zorganizować w Nowinach (w miejscu jej zamieszkania) zasadzkę, w której wzięły udział dwie grupy operacyjne. Pierwsza z nich, składająca się z czterech funkcjonariuszy wraz byłym członkiem oddziału „Burty”, Antonim Dziubą, który miał rozpoznać „Burtę”, miała oczekiwać na niego w szopie. Druga grupa wraz z Płoszajówną znajdowała się wewnątrz domu. „Burta” jednak z niewiadomych przyczyn nie przybył tego dnia w umówione miejsce. Kobieta ze względu na zbyt duży stres poprosiła znajdujących się wewnątrz funkcjonariuszy o opuszczenie budynku. Funkcjonariusze znajdujący się w szopie postanowili w dalszym ciągu pozostać na stanowiskach, bowiem do kolejnej wizyty „Burty” miało dojść 9 lutego. W tym dniu nieświadomy niczego „Burta” przyszedł wieczorową porą o godz. 20³⁰ od strony wsi Przejmy do szkoły w Nowinach. Rozpoznany przez Antoniego Dziubę, „Burta” w momencie pukania w okno został ostrzelany przez znajdujących się w szopie funkcjonariuszy. W ostatniej chwili próbował chwycić za karabin i podjąć walkę, ale niestety poniósł śmierć na miejscu.

Tak zginął najbardziej poszukiwany w powiecie tomaszowskim partyzant podziemia niepodległościowego. „Burta” słynął z niebywale odwagi, która niejednokrotnie zakrawała o brak zachowania zdrowego rozsądku. Potrafił w sposób prześmiewczy zadrwić z UB. Według wspomnień jego córki, Krystyny Leonowicz–Babiak: *poszukiwany listami gończymi potrafił grać w piłkę z chłopcami pod nosem UB, zaś innym razem w Tomaszowie przysiadł się do ubowców pijących piwo przed wyruszeniem na akcję przeciw niemu*⁸⁶⁰.

Tego dnia w zasadzce na „Burtę” brali udział funkcjonariusze: Ryszard Trąbka, Józef Bednarz, Marian Wójtowicz i były współpracownik „Burty”, Antoni Dziuba⁸⁶¹. Po śmierci ciało Jana Leonowicza „Burty” zostało wystawione publicznie na okres dwóch tygodni przed budynkiem PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Najprawdopodobniej spoczęło w bezimiennej mogile na cmentarzu komunalnym w Tomaszowie Lubelskim, znajdującym się przy ulicy Zamojskiej.

⁸⁶⁰ Jan Leonowicz ps. „Burta”. Wspomnienia córki, 16 IX 2012 r. Praca przygotowana przez Martynę Dziuras w ramach Konkursu historycznego pt. „Historia mojej małej Ojczyzny. Wspomnienia o żołnierzach SZP–ZWZ–AK Inspektoratu Zamość oraz ich powojenne losy”.

⁸⁶¹ IPN Lu 08/200 t. 13, Raport specjalny dot. likwidacji Jana Leonowicza ps. „Burta”, 11 II 1951 r., s. 131–132.

Po zabójstwie „Burty” PUBP w Tomaszowie z informatorem „Mewą” wiązał duże nadzieje w celu rozpracowania i likwidacji pozostałych partyzantów. Ta jednak, wstrząśnięta wydarzeniami z 9 lutego, kategorycznie odmawiała dalszej współpracy twierdząc, że jest zdekonspirowana w swoim środowisku. Władysława Płoszaj nie myliła się. Zaledwie kilka dni po zabójstwie na terenie gminy Majdan Sopocki rozpowszechniano informację, że za wydaniem „Burty” stała nauczycielka z Nowin będąca tajnym informatorem ps. „Mewa”. W obliczu linczu okolicznych mieszkańców PUBP postanowił wywieźć Władysławę Płoszaj na inny teren⁸⁶².

Jeszcze tego samego dnia pracownicy obecni na miejscu powiadomili obecne w terenie wojsko, aby jak najszybciej przybyło na miejsce, gdyż zachodziło prawdopodobieństwo, że nieopodal miejsca zdarzenia mogli przebywać pozostali partyzanci „Burty”. Do takich wniosków naprowadził funkcjonariuszy GO Antoni Dziuba, który stwierdził, że „Burta” przychodził do Nowin w asyście swoich partyzantów, którzy oczekiwali na niego w pobliskiej wsi. Na miejsce przybył oddział KBW w sile 65 żołnierzy i GO. Obławą objęto wówczas teren wsi Przejmy. Podczas akcji obławnej aresztowano trzy osoby podejrzewane o udzielanie pomocy partyzantom: Józefa Borka i Antoniego Gardiasa zamieszkałych w Przejmach oraz Stanisława Paska zamieszkałego w Czarnym Lesie. W trakcie wstępnego przesłuchania ujęci częściowo przyznali się do zarzucanych czynów⁸⁶³.

W momencie, gdy ważyły się losy Jana Leonowicza, Referat III tomaszowskiego PUBP wszczął 6 lutego 1951 r. rozpracowanie agenturalne pod kryptonimem „Hanka”, której figurantką była pracownica szkoły rolniczej w Tarnawatce Mieczysława Kozłowska. UB podejrzewał ją o powiązanie organizacyjne z WiN. Informacji takowych udzielił PUBP informator ps. „Wolny”. *Powyższa sprawa znajduje się w stadium dalszego rozpracowania – pisał szef PUBP w Tomaszowie – Dotychczas posiadane materiały potwierdziły wrogą działalność Kozłowskiej, lecz do realizacji nie są wystarczające, gdyż jest brak konkretnych świadków, którzy po przesłuchaniu oficjalnie, by stwierdzili wrogą działalność polityczną Kozłowskiej*⁸⁶⁴.

⁸⁶² *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy podgrupy operacyjnej przy PUBP w Tomaszowie za okres od 1 IV do 15 IV 1951 r., 30 IV 1951 r., s. 205 (numeracja PDF).

⁸⁶³ *Ibidem*.

⁸⁶⁴ AIPN Lu 034/20, Raport specjalny dot. rozpracowania agenturalnego przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 14 IV 1951 r., s. 192 (według numeracji PDF).

Po śmierci „Burty” dowództwo nad grupą przejął Jan Turzyniecki „Mogiłka”. Grupę stanowili wówczas obok niego: Bronisław Pituła „Ojciec”⁸⁶⁵, Tadeusz Swatowski, Bolesław Ożóg i od kwietnia 1951 r. także Ryszard Ciszewski „Marian”⁸⁶⁶, Stanisław Bednarczyk⁸⁶⁷, Jan Jandula i Władysław Klim⁸⁶⁸. UB, pomimo tak dużego sukcesu, nie zaprzestał organizowania kolejnych zasadzek na ukrywających się partyzantów. Ci, rozdzieleni po kwaterach ukrywali się w różnych miejscowościach. Po paru dniach od

⁸⁶⁵ Bronisław Pituła „Ojciec” s. Kazimierza i Katarzyny Mazur, ur. 17 V 1930 r. w Osuchach. Wykształcenie 3 klasy szkoły podstawowej, z zawodu rolnik. W okresie okupacji niemieckiej pracował z rodzicami w gospodarstwie. W 1943 r. wywieziony na roboty przymusowe do Niemiec. Do kraju powrócił w 1944 r. Podjął łączność z oddziałem BCh pod dowództwem „Jaskółki”. Od 1949 r. żołnierz oddziału Jana Leonowicza „Burty”, a następnie Jana Turzynieckiego „Mogiłki”. Na przełomie maja i czerwca 1951 r. brał udział w zamachach na sekretarza Komitetu Gminnego PZPR w Jarczowie Antoniego Gołębiowskiego oraz komendanta posterunku MO w Majdanie Górnym Michała Szabata. Aresztowany 13 II 1952 r. w bunkrze pomiędzy Józefowem, Oseredkiem a Osuchami. Wyrokiem WSR w Lublinie na sesji wyjazdowej w Zamościu z dnia 16 V 1953 r. wraz z Czesławem Skrobanem i Stanisławem Bednarczykiem został skazany na karę śmierci, zamienioną postanowieniem NSW w Warszawie z dnia 14 VII 1953 r. na karę dożywotniego więzienia (AIPN Lu 06/121 t. 1-3, Akta kontrolno-śledcze dot. Czesława Skrobana i innych, AIPN Lu 21/43 t. 1-3, Akta sprawy dot. Czesława Skrobana i innych).

⁸⁶⁶ Ryszard Ciszewski ps. „Mat”, „Makaron”, „Marian”, „Warszawiak” s. Piotra, ur. 23 VII 1927 r. w Sitańcu, pow. Zamość. W okresie okupacji niemieckiej żołnierz oddziału AK pod dowództwem Jerzego Skolińca ps. „Jurek” działającego na terenie powiatów lubartowskiego i radzyńskiego. Używał wówczas pseudonimu „Mat”. w 1950 r. założył na terenie powiatu lubartowskiego organizację konspiracyjną pod nazwą „Powstańcza Armia Narodowa” (PAN). Po śmierci „Burty” w lutym 1951 r. przystąpił do oddziału Jana Turzynieckiego „Mogiłki”. Poległ w walce 8 VI 1951 r. z funkcjonariuszami posterunku MO we wsi Typin, pow. Tomaszów Lubelski (Karta ewidencyjna z kartoteki ogólnoinformacyjnej i odtworzeniowej WUSW Lublin, sygn.. IPN Lu 00226/1).

⁸⁶⁷ Stanisław Bednarczyk s. Andrzeja, ur. 20 VIII 1928 r. w Topulczy. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W okresie okupacji niemieckiej przebywał na gospodarstwie. W 1950 r. podjął pracę jako magazynier materiałów pędnych w Gminnej Spółdzielni Samopomocy Chłopskiej w Uchnowie. W wyniku nieprawidłowości w magazynie, obawiając się odpowiedzialności, zaczął się ukrywać. W lutym 1951 r. nawiązał kontakt z oddziałem Jana Turzynieckiego „Mogiłki”. Wraz z oddziałem brał udział w rozbrojeniu członków ORMO w Starej Wsi i Malicach, zamachu na członka partii Eliasza Misiuka z Radostowa oraz akcji zbrojnej na spółdzielni w Wasylowie Wielkim. 30 IX 1952 r. wraz ze Stanisławem Samcem oraz Bronisławem Ożogiem został otoczony w starym młynie w Przewodowie przez grupę operacyjną UB i KBW. Ranny, został aresztowany. Wyrokiem WSR w Lublinie na sesji wyjazdowej w Zamościu z dnia 16 V 1953 r. wraz z Czesławem Skrobanem i Bronisławem Pitulą został skazany na karę śmierci zamienioną postanowieniem NSW w Warszawie z dnia 14 VII 1953 r. na karę dożywotniego więzienia (AIPN Lu 06/121 t. 1-3, Akta kontrolno-śledcze dot. Czesława Skrobana i innych, AIPN Lu 21/43 t. 1-3, Akta sprawy dot. Czesława Skrobana i innych).

⁸⁶⁸ Władysław Klim „Gliwa” s. Mikołaja, ur. 5 VIII 1922 r. we wsi Podhorcach, gm. Majdan Górny. Ukończył 4 klasy szkoły podstawowej, z zawodu szewc. W okresie okupacji niemieckiej żołnierz BCh pod dowództwem Jana Krystka „Sujki”. Używał pseudonimu „Wrzos”. Wraz z oddziałem BCh brał udział w akcji przeciwko oddziałowi niemieckiemu w Łukowej w powiecie biłgorajskim. Wraz z nastaniem okupacji sowieckiej powrócił do domu, zachowując karabin. W 1945 r. wyjechał na ziemie zachodnie. Podczas amnestii z 1947 r. ujawnił się zdając broń w PUBP w Tomaszowie Lubelskim. W 1948 r. wstąpił do ZMP. W kwietniu 1951 r. nawiązał kontakt z Ryszardem Ciszewskim „Marianem” i Tadeuszem Swatowskim „Kotkiem”, działającymi w oddziale pozostałym po śmierci „Burty”. Po naradzie mającej miejsce w Wierszycy, na której zgodnie z rozkazem Jana Turzynieckiego „Mogiłki” podzielono oddział na grupy, wszedł w skład grupy „Mariana”. W wyniku nieporozumień opuścił grupę w maju 1951 r. W czerwcu 1951 r. nawiązał kontakt z Bronisławem Pitulą, z którym ukrywał się w bunkrze w rejonie Osuchów. Aresztowany 17 II 1952 r. w Pawłowce. Wyrokiem WSR w Lublinie, na sesji wyjazdowej w Zamościu z 16 V 1953 r. został skazany na dożywotnie więzienie zamienione postanowieniem NSW w Warszawie z 14 VII 1953 r. na karę 15 lat więzienia (AIPN Lu 06/121 t. 1-3, Akta kontrolno-śledcze dot. Czesława Skrobana i innych, AIPN Lu 21/43 t. 1-3, Akta sprawy dot. Czesława Skrobana i innych).

tragicznej nocy do ukrywającego się w Wierszyczycy „Mogiłki” doszły wieści o zabójstwie. Początkowo nie wierzył. Po okolicy krążyły plotki, że UB zastrzeliło kogoś innego. Dopiero informacje uzyskane drogą wywiadu z Tomaszowa Lubelskiego potwierdziły przypuszczenia. „Mogółka” wraz Dziubą i Sikorą postanowili ukrywać się w Wierszyczycy, gdzie w czasie jednej obławy grupy operacyjnej UB i KBW cudem uniknęli aresztowania. Nadal aktywni na polu rozpracowania będących nadal na wolności partyzantów pozostawali m.in. informatorzy „Księżyc”, „Gwiazda”, „Orzech” i „Mewa”. W donosie pierwszego z nich, datowanym na 22 lutego 1951 r., pojawiły się informacje dotyczące pochodzącego z Narola Stefana Kobosa ps. „Wrzos”. „Księżyc” stwierdził, że był on bezpośrednim dowódcą „Burty” i jego partyzantów, a w przeszłości był zastępcą „Kostka”. Informacje te 15 marca 1951 r. w trakcie werbunku, potwierdził nowo pozyskany informator o pseudonimie „Klucz”. Od tego momentu tomaszowski PUBP zaczął z coraz większą dociekliwością przyglądać się sprawie owego „Wrzosa”⁸⁶⁹.

W marcu 1951 r., dzięki donosom otrzymanym od informatorów „Księżyc” i „Klucz”, GO PUBP podjęła przeprowadzenie akcji obławnej, tym razem na terenie Typina, Kolonii Hopkie i Grodyślawice, do której doszło 22 marca 1951 r. Dokonana akcja nie potwierdziła przypuszczeń informatorów. Zaczęła się wielka operacja obławna na pozostałych na wolności partyzantów. Ci natomiast, widząc zmasowane działania GO, rozkazem „Mogółki” w lutym 1951 r. zdecydowali się podzielić na dwie grupy. Pierwsza grupa operowała w składzie: Bronisław Pituła, Tadeusz Swatowski, Ryszard Ciszewski i Bolesław Ożóg, z czasem odłączyła się od „Mogółki” i działała samodzielnie. W kwietniu 1951 r. we wsi Wygon doszło do ponownego spotkania grup „Mogółki” i „Mariana”, które – zgodnie z ustaleniami – podzielono wówczas na trzy grupy dowodzone przez „Mogółkę”, „Paska” i „Mariana”. Do grupy „Mogółki” przeszedł Tadeusz Swatowski, Bolesław Ożóg pozostał przy „Pasku”, zaś Bronisław Pituła przy „Marianie”⁸⁷⁰.

Także w kwietniu 1951 r. kierownik podgrupy operacyjnej przy PUBP, Stanisław Gierczak, analizując sprawę operacyjną dotyczącą „Burty” i jego partyzantów doszedł do wniosku, że w tym okresie na terenie powiatu tomaszowskiego pozostawała na wolności siedmioosobowa grupa partyzancka, będąca pozostałością oddziału „Burty”, którą

⁸⁶⁹ AIPN Lu 034/20, Raport specjalny, 26 II 1951 r., s. 150–151 (numeracja PDF).

⁸⁷⁰ B. Szyprowski, *Meliniarz Oddziału Mogółki. Sprawa karna Aleksandra Szyprońskiego, „Archiwariusz Zamojski”* 2011, s. 72–73.

zdecydował się rozpracować w ramach utworzonej 2 kwietnia 1951 r. sprawy agenturalnej o kryptonimie „Niedobitki”⁸⁷¹.

Za podstawę do założenia sprawy posłużyły informacje uzyskane w toku śledztwa od trzech informatorów PUBP w Tomaszowie o pseudonimach: „Księżyc”, „Klucz” i „Brzoza” oraz od bliskich współpracowników „Burty” Antoniego Dziuby i Jana Kopra. Sprawą w początkowej fazie realizacji objęto łącznie 25 osób⁸⁷². 14 kwietnia 1951 r. PUBP w Tomaszowie do sprawy zwerbował informatora ps. „Słowik”, zamieszkałego na terenie gminy Majdan Górny. Był członkiem podziemnej organizacji PAN, jak również był w ścisłym powiązaniu z partyzantami „Mogiłki” Ryszardem Ciszewskim i Bolesławem Ożogiem⁸⁷³.

Dwa tygodnie od założenia sprawy agenturalnej o kryptonimie „Niedobitki”, PUBP w Tomaszowie 18 kwietnia 1951 r., w osobie starszego referenta Ryszarda Trąbki, wszczął także rozpracowanie obiektowe o kryptonimie „Zdrajcy”, dotyczące byłych partyzantów oddziału Witolda Kopcia „Ligoty”, którzy figurowali w sprawie „Mogiłki”. Chcąc uniknąć zbyt dużej rozległości sprawy o kryptonimie „Niedobitki” PUBP zdecydował się wszcząć odrębne rozpracowanie obiektowe, skupiając się tylko i wyłącznie na kwestii byłych partyzantów „Ligoty” pochodzących z terenu gminy Susiec. Od chwili założenia rozpracowania przez sprawę przewinęło się łącznie 90 osób. Pod koniec 1953 r. w rozpracowaniu figurowało łącznie 16 osób inwigilowanych przez sześciu tajnych informatorów: „Granat”, „Księżyc”, „Rola”, „Heniek”, „Kasztan” i „Orzeł”, związanych z terenem gminy Susiec. Wszyscy oni dotychczas zaangażowani byli w sprawie o kryptonimie „Wilk” i „Niedobitki”⁸⁷⁴.

Tuż po Wielkanocy 1951 r. oddział „Mogiłki” wznowił działalność konspiracyjną. W maju – ku przestrodze „Mogiłka” upomniął dwóch działaczy PZPR: sołtysa wsi Czartowszczyk, Bronisława Pardę i niejakiego Malickiego, a następnie oddział wykonał wyrok śmierci na sekretarzu gminnym PZPR w Jarczowie, Antonim Gołębiowskim. W tej sprawie wprowadzono w życie plan operacyjnych przedsięwzięć, mający na celu ustalenie sprawców zamachu. Równocześnie PUBP w Tomaszowie otrzymał od informatorów „Księżyc” i „Klucza” informacje dotyczące oddziału „Mogiłki”, z których wynikało, że

⁸⁷¹ AIPN Lu 08/200 t. 3, Postanowienie o założeniu agenturalnego rozpracowania na pozostałych członków bandy „Burty”, s. 32 (numeracja PDF).

⁸⁷² AIPN Lu 034/20, Raport specjalny dotyczący rozpracowania agenturalnego, 14 IV 1951 r., s. 191 (według numeracji PDF).

⁸⁷³ AIPN Lu 08/200 t. 3, Sprawozdanie z pracy podgrupy operacyjnej przy PUBP w Tomaszowie za okres od 1 IV do 15 IV 1951 r., 30 IV 1951 r., s. 205 (numeracja PDF).

⁸⁷⁴ AIPN Lu 08/200 t. 11, Rozpracowanie obiektowe, s. 5 (numeracja PDF).

partyzanci, w celu uniknięcia dekonspiracji, działali w małych grupach na terenie Typina i Oseredka. Obydwaj także spotykali się osobiście ze Skrobanem w lesie pod Oseredkiem i w miejscu swojego zamieszkania, gdzie ten przychodził po żywność. Idąc tym tropem GO PUBP podjęła działania operacyjne, mające na celu ujęcie lub likwidację Czesława Skrobana. W tej sprawie wprowadzono plan operacyjny, który zakładał zorganizowanie zasadzek w miejscu zamieszkania dwóch informatorów – „Księżycy” i „Gwiazdy”. Zasadzki miały odbyć się 26–27 maja 1951 r. wewnątrz stodół znajdujących się na podwórzach informatorów, w których zorganizowano pięcioosobowe grupy operacyjne PUBP i KBW. Skroban, zgodnie z planem, miał być zwabiony przez informatorów do stodoły pod pozorem np. przekazania żywności. Okazja taka nadarzyła się 30 maja 1951 r. Wówczas niczego niepodejrzewający Skroban sam zgłosił się do informatora „Księżycy” z propozycją, aby ten pomógł mu dokonać kradzieży wozu na terenie Oseredka. Ten przystał na propozycję oświadczając Skrobanowi, aby ten tuż przed kradzieżą przybył do niego na podwórze. Nic niepodejrzewający Czesław Skroban około godziny 24⁰⁰ przybył na podwórze informatora „Księżycy”. W celu przedyskutowania napadu obydwaj udali się do stodoły, gdzie czekała na nich grupa operacyjna. Skroban został aresztowany i przewieziony do PUBP w Tomaszowie. W toku przesłuchań wskazał 25 współpracowników oddziału i ujawnił, że Marian Ciszewski i Bronisław Pituła ukrywali się w Osuchach, a 2 czerwca 1951 r. mieli przybyć na umówione spotkanie do lasu pod Oseredkiem⁸⁷⁵.

Spotkanie, o którym wspominał w zeznaniach Skroban, nigdy nie doszło do skutku. W tym okresie Ryszard Ciszewski i Bronisław Pituła przebywali w Typinie w zabudowaniach Wojciecha Kamińskiego. 8 czerwca 1951 r. do domu, w którym ukrywali się poszukiwani, przyszli dwaj milicjanci posterunku MO w Majdanie Górnym, tj. komendant posterunku Michał Szabat i Jan Gała. Obydwaj przyjechali z rutynową kontrolą do wsi. O fakcie przebywania tam partyzantów nic nie wiedzieli. W momencie otworzenia drzwi do jednej z izb milicjant, Michał Szabat, natrafił na Ciszewskiego – ten strzelił w jego kierunku z pistoletu trafiając go. Wywiązała się strzelanina. W trakcie odwrotu ranny Szabat zdążył jeszcze puścić w stronę Ciszewskiego serię z pepeszy. W wyniku odniesionych ran śmierć na miejscu poniósł Ciszewski i funkcjonariusz Michał Szabat. Bez uszczerbku na zdrowiu z opresji wyszedł Bronisław Pituła, który po tym zajściu dołączył do grupy „Mogiłki”⁸⁷⁶.

⁸⁷⁵ *Ibidem*, Raport specjalny dotyczący ujęcia Czesława Skrobana, s. 220–221 (numeracja PDF).

⁸⁷⁶ B. Szyprowski, *Meliniarz oddziału „Mogiłki”*..., S. 72.

Dwa tygodnie później, 23 czerwca 1951 r., oddział „Mogiłki” poniósł kolejną dotkliwą stratę. Tego dnia zamordowany został Tadeusz Swatowski. Dzień wcześniej Swatowski wraz z „Mogiłką”, Sikorą i Dziubą przebywali w Karczówce, w młynie należącym do gospodarza Stanisława Jędruszyna, od którego partyzanci chcieli pożyczyć 500 zł. Po odbiór pieniędzy mieli zgłosić się w młynie dzień później. Po odejściu partyzantów gospodarz powiadomił sołtysa i przypadkowo spotkanego funkcjonariusza PUBP w Tomaszowie, Zenona Pokrywko, ten z kolei zawiadomił swojego szefa. Po otrzymaniu meldunku, 23 czerwca szef PUBP wraz z podległymi pracownikami i dwoma milicjantami KPMO w Tomaszowie udali się do młyna, gdzie oczekiwano na partyzantów. Podchodząc pod młyn funkcjonariusze zauważyli w pobliżu trzy osoby. Z powodu braku pewności, czy są to milicjanci czy partyzanci, jeden z funkcjonariuszy udał się w ich stronę. Zdezorientowani partyzanci otworzyli ogień, doszło do strzelaniny, w wyniku której zabity został Swatowski⁸⁷⁷, zaś ranny został „Mogiłka” i jeden z funkcjonariuszy KPMO, Tadeusz Strumidło. Pomimo zranienia „Mogiłka” wraz z dwójką partyzantów zdołał uciec i ukryć się w zbożu na pobliskim polu, skąd udali się na zaprzyjaźnione kwatery do kolonii Nadolce i Wierszyczycy. Tylko dzięki nieporęcznej akcji obławnej PUBP (funkcjonariusze zaskoczeni obecnością partyzantów przed młynem zdążyli obstawić tylko jego północną część) pozostali partyzanci uniknęli śmierci.

W okresie od lipca do końca października 1951 r. partyzanci dokonali kilku akcji, m.in. przeprowadzili rekwizycję we wsi Wieprzów w zabudowaniach Karola Pasierbskiego, Andrzeja Poźniaka, Antoniego Czyża i Jana Kudelki. 17 września „Mogiłka” i jego partyzanci zdetonowali ładunek wybuchowy pod GS w Wierszyczycy, skąd próbowali zabrać towary. Wobec szybkiego przyjazdu na miejsce milicjantów z pobliskich posterunków, ostatecznie nie udało się zarekwirować produktów znajdujących się na stanie spółdzielni. Głośnym echem odbił się wyrok śmierci wykonany 8 października 1951 r. na sekretarzu POP PZPR z Żulic, Janie Ledzie. W tej sprawie PUBP w Tomaszowie Lubelskim wszczął śledztwo przesłuchując wielu świadków. Niezależnie od sprawy „Mogiłki”, Referat III PUBP w Tomaszowie 11 lipca 1951 r. aresztował trzech partyzantów związanych dotychczas z oddziałem Stanisława Pakosa, tj.: Ignacego Piwkę, Antoniego Mroza, Jana Korgę, a także dwie osoby związane bezpośrednio z II

⁸⁷⁷ AIPN Lu 08/200 t. 10, Charakterystyka bandy „Mogiłki /pozostałości „Burty”/, s. 15 (według numeracji PDF).

Inspektoratem Zamojskim AK: Józefa Maruchę i Halinę Pawłowską⁸⁷⁸, PUBP wszczął także 23 lipca 1951 r. kolejne bliźniacze rozpracowanie obiektowe o kryptonimie „Ocean nr 2” przeciwko byłym partyzantom WiN pod dowództwem Antoniego Kusiaka ps. „Bystry”. Sprawą objęto łącznie piętnaście osób rozpracowywanych przez informatorów „Buldog” i „Skowronek” pochodzących z tego środowiska⁸⁷⁹.

Na przełomie listopada i grudnia 1951 r. ponownie uaktywnił się informator ps. „Słowik”. M.in. dzięki jego aktywności w tym okresie PUBP w Tomaszowie pozyskał do współpracy informatora o ps. „Wiśnia”, brata „Słowika”, który wówczas ukrywał się w związku z nielegalnym ubojem zwierząt, a zarazem utrzymywał kontakty z „Mogiłką”. Po kilku spotkaniach „Wiśnia” wskazał UB łącznie 20 zabudowań, w których mogli ukrywać się poszukiwani. Wraz z nastaniem stycznia 1952 r., dzięki informatorowi ps. „Słowik”, PUBP uzyskał informację dotyczące Bronisława Pituły ps. „Ojciec”, który był (wraz z Władysławem Klimem) poszukiwany przez tomaszowski PUBP w związku z działalnością w oddziale „Burty” i dokonanie 1 grudnia 1951 r. zbrojnego napadu na GSSCh w Nowinach. „Słowik” otrzymał wówczas od Pituły list, w którym zaproponował mu przyjazd do miejsca, gdzie się ukrywał i podjęcie współpracy w charakterze kucharza. Kontakt miał być osiągnięty poprzez rodzinę Pituły. W tej sprawie UB zlecił „Słowikowi” zadanie, w ramach którego miał udać się do rodziny Pituły. Od niej miał otrzymać szczegółowe informacje o miejscu jego ukrycia, a następnie – po otrzymaniu informacji o lokalizacji bunkra – miał udać się bezpośrednio do Pituły. Zgodnie z planem operacyjnym „Słowik” wykonał zadanie. Udał się do rodziny i otrzymał informacje o miejscu ukrycia Pituły – był to bunkier usytuowany zaledwie 7 kilometrów od jego domu rodzinnego w trójkącie Józefów–Oseredek–Osuchy. „Słowik” przybył do schronu, w którym przebywał łącznie 20 dni. Wystarczyło to na poznanie topografii terenu. Po tym okresie, pod pozorem udania się do lekarza w Józefowie, „Słowik” opuścił bunkier. 12 lutego spotkał się z funkcjonariuszami PUBP w Tomaszowie, którym przedstawił miejsce położenia bunkra, rozmieszczenie pomieszczeń, uzbrojenie i stan liczbowy osób w nim przebywających. Dzień później GO UB i KBW o godzinie 8.00 okrążyła bunkier. Pituła podjął dwugodzinną walkę, ostatecznie zakończoną jego aresztowaniem. Tego dnia w bunkrze nie było drugiego lokatora Władysława Klima, który 11 lutego 1952 r. opuścił

⁸⁷⁸ AIPN Lu 034/20, Sprawozdanie Referatu III PUBP w Tomaszowie Lubelskim po linii sekcji I WUBP w Lublinie za miesiąc lipiec 1951 r., s. 70 (według numeracji PDF)

⁸⁷⁹ AIPN Lu 034/27, Raport z przeprowadzonej kontroli Departamentalnej po zagadnieniach Wydziału III, 20 II 1953 r., s. 94 (według numeracji PDF).

bunkier udając się w rodzinne strony. Klim, przy współudziale informatora „Słowika”, został aresztowany trzy dni później. W toku śledztwa Bronisław Pituła ujawnił łącznie 67 współpracowników oddziału „Mogiłki”. Z liczby tej aż 32 osoby w ogóle nie były znane bezpiece. W toku śledztwa Pituła wyjaśnił, że: *była banda „Burty” obecnie pod dowództwem „Mogiłki” jest ściśle powiązana z istniejącą nielegalną organizacją, której to duchowym przywódcą ma być niejaki „Wrzos”*⁸⁸⁰.

W grupie 67 współpracowników, o których zeznał Pituła, znaleźli się m.in. członkowie organizacji „Przedszkole”⁸⁸¹ z Wierszycy będącej plutonem zapasowym oddziału „Burty”, a następnie „Mogiłki”, którą dowodził Antoni Maryńczak ps. „Motylewski”. Trzon organizacji – jak zeznał Pituła – stanowili także: Mieczysław Malec, Mieczysław Kielar, Emilian Drzewosz, Roman Lachowski i Żelisław Kowalski. Na podstawie zeznań Pituły, zaledwie dwa dni po jego aresztowaniu, 15 lutego GO PUBP i KBW przeprowadziła obławę na Wierszycę, w wyniku której aresztowano Antoniego Maryńczaka i jego pięciu podkomendnych, których po przewiezieniu do PUBP poddano aktywnemu śledztwu. Podczas obławy jeden z członków „Przedszkola”, Adolf Mamot zdołał ukryć się unikając aresztowania⁸⁸².

Jako pierwszy został przesłuchany dowódca „Przedszkola” Antoni Maryńczak, który – poza działalnością organizacji – ujawnił bezpiece informacje dotyczące komendanta Rejonu II, Jana Gorączki ps. „Lont”, i jego bliskich współpracowników: Michała Wronkę ps. „Szmerek”, Michała Szymczuka ps. „Sosna” i Józefa Drzewosza ps.

⁸⁸⁰ AIPN Lu 08/200 t. 14, Raport specjalny, 21 II 1952 r., s. 8–9 (numeracja PDF).

⁸⁸¹ „Przedszkole” – organizacja niepodległościowa z Wierszycy zorganizowana pod koniec 1949 r. przez Antoniego Maryńczaka z polecenia Jana Gorączki „Lonta”. Organizacja ściśle współpracowała z oddziałem Jana Leonowicza „Burty”, a następnie Jana Turzynieckiego „Mogiłki”. Pierwszymi osobami współtworzącymi organizację byli, obok wspomnianego Antoniego Maryńczaka: Mieczysław Malec, Mieczysław Kielar i Bolesław Cymbała. Organizacja w okresie działalności Jana Leonowicza „Burty” stanowiła jego czwarty pluton rezerwowy, działający w ramach Samodzielnego Obwodu WiN Tomaszów Lubelski. Formalnie wszyscy członkowie „Przedszkola” występowali jako sympatycy i działacze miejscowego koła ZMP. Głównym zadaniem organizacji było szkolenie przyszłych kandydatów do oddziału dowodzonego przez „Burtę”, walka z narzuconym ustrojem komunistycznym poprzez organizowanie akcji zbrojnych przeciwko aktywnym działaczom partyjnym oraz spółdzielniom samopomocy produkcyjnej i chłopskiej. Do września 1951 r. trzon organizacji stanowili: Antoni Maryńczak, Mieczysław Malec, Mieczysław Kielar, Emilian Drzewosz, Żelisław Kowalski, Adolf Momot i Stanisław Jędrzejewski. Do głośniejszych akcji, w których brali udział członkowie „Przedszkola”, zaliczyć należy zamach na sekretarza Komitetu Gminnego PZPR w Jarczowie – Antoniego Gołębiowskiego, napad na sekretarza Podstawowej Organizacji Partyjnej PZPR w Żurawcach – Józefa Kazańskiego, aktywistów społecznych i członków PZPR w Gródku – Tomasza Witkowskiego, Zofię Ćwik i sołtysa Marcina Szałańskiego, oraz wysadzenie budynku filii sklepu GS nr 5 w Wierszycy. W wyniku sprawy agencyjnego rozpracowania „Niedobitki”, założonej na partyzantów oddziału „Burty” w okresie od 15 II do 25 II 1952 r. aresztowano aktywnych członków „Przedszkola” (AIPN Lu 02/148, Akta kontrolno–śledcze dot. Mieczysława Kielara i innych).

⁸⁸² AIPN Lu 08/200 t. 14, Raport specjalny dotyczący ujęcia członków nielegalnej organizacji pod krypt. „Przedszkole” Stanisława Jędrzejewskiego i Adolfa Mamota, s. 48 (numeracja PDF).

„Zagłoba”, dotychczas nieznajdujących się w planach operacyjnych UB. Maryńczak zeznał, że to z rozkazu „Lonta” zorganizowano „Przedszkole” – organizację, której głównym celem było zdobywanie broni, zbieranie informacji o aktywnych działach partyjnych w terenie, a także dokonywanie akcji zbrojnych. „Lont”, według Maryńczaka, sprawował bezpośredni nadzór nad „Przedszkolem”. Aktywiści „Przedszkola” wspólnie z partyzantami „Burty” brali udział m.in. w napadzie zbrojnym na Marcina Szałańskiego – sołtysa wsi Grudek, któremu zrabowano pieniądze pochodzące z podatku, na aktywistów partyjnych – Zofię Ćwik i Jana Witkowskiego, sekretarza POP PZPR ze wsi Żurawce – Piotra Kazanowskiego czy podłożenia ładunku wybuchowego pod GS w Wierszycy⁸⁸³.

Śledztwo w sprawie Bronisława Pitule i członków „Przedszkola” nakierowało PUBP w Tomaszowie Lubelskim na nowe plany operacyjnych przedsięwzięć. Jeszcze do niedawna w rozpracowaniu operacyjnym PUBP figurowali jedynie „Burta” i jego partyzanci, a wraz z aresztowaniem Bronisława Pitule PUBP otrzymał szerszy pogląd na sprawę operacyjną o kryptonimie „Niedobitki”. Pozostający do niedawna *incognito* Antoni Maryńczak i dowodzone przez niego „Przedszkole”, oraz Jan Gorączka czy Stefan Kobos i ich współpracownicy nabierali bardziej szczegółowego zarysu. Oto bowiem coraz częściej zaczęły dochodzić do PUBP w Tomaszowie informacje, że „Burta” i jego partyzanci nie działali w terenie samodzielnie, a kierowany przez niego oddział prowadził działalność w ramach szerszej organizacji konspiracyjnej, w której on sam odgrywał znaczącą rolę.

W zeznaniach Antoniego Maryńczaka, podobnie jak Bronisława Pitule i informatora ps. „Księżyc”, pojawił się motyw komendanta Stefana Kobosa, któremu był podporządkowany „Burta”. W ramach dotychczasowego śledztwa przeciwko Pitule i Maryńczakowi światło dzienne ujrzały informacje dotyczące wzajemnych kontaktów organizacyjnych „Lonta” i „Wrzosa”. W śledztwie Maryńczak potwierdził zeznania Pitule, dotyczące istnienia składu osobowego „Przedszkola” powiązanego z „Mogiłką”. Ujawnił również, że założenie placówki polecił mu w 1949 r. Jan Gorączka „Lont”, zaś umowny kryptonim organizacji wprowadził do obiegu „Mogiłka”⁸⁸⁴.

Po otrzymaniu tych informacji, 16 lutego tomaszowski PUBP dokonał kolejnych aresztowań. Zatrzymani zostali Michał Wronka „Szmerek” i Józef Drzewosz „Zagłoba”.

⁸⁸³ *Ibidem*, Raport specjalny, 21 II 1952 r., s. 13 (numeracja PDF).

⁸⁸⁴ AIPN Lu 034/21, Sprawozdania miesięczne, plany pracy, raporty szefa PUBP Tomaszów Lubelski, 1952 r., Sprawozdanie miesięczne za okres od 1 III do 1 IV 1952 r., s. 40, Relacja Janiny Górskiej, 26 V 2018 r. (kopia w zbiorach autora).

Wszczęte wobec nich śledztwo wykazało funkcjonowanie rejonu II pod dowództwem Jana Gorączki. Sam Wronka w ramach Rejonu II pełnił funkcję kwatermistrza tegoż rejonu. W śledztwie Wronka zeznał również, że – jako łącznik „Lonta” – utrzymywał tajne kontakty organizacyjne z komendantem „Wrzosem” i jego podkomendnym Karolem Żołądkiem, do których dochodziło w Bełżcu i Brzezinach. W przesłuchaniu stwierdził, że na spotkania organizacyjne z „Wrzosem” jeździł wraz z niejakim Michałem Szymczukiem ps. „Sosna” z Hubinka, którego także aresztowano 18 lutego 1952 r. Ten zaś w trakcie przesłuchania przyznał się, że był zastępcą „Lonta” i z jego polecenia spotykał się z „Wrzosem”. Według jego wiedzy komendant „Wrzos” miał ukrywać się w okolicach Bełżca⁸⁸⁵.

Zeznania Wronki, Szymczuka i Drzewosza pociągnęły za sobą dalsze aresztowania w terenie. 19 lutego 1952 r. GO przeprowadziła akcję obławczą na terenie gmin Tyszowce i Komarów, gdzie miała ukrywać się grupa „Mogiłki”. W wyniku operacji GO aresztowała łącznie 22 osoby, w tym szwagra „Mogiłki”. Większość z nich przyznała się do współpracy z „Mogiłką”. Wśród zatrzymanych znalazł się niejaki Jan Relewicz, który w śledztwie przyznał się, że 10 lutego 1952 r. przez okres dwóch dni ukrywał w swoich zabudowaniach „Mogiłkę” i jego trzech partyzantów, a także Jan Malec z kolonii Felków w gminie Komarów, będący szwagrem „Mogiłki”. On także w trakcie śledztwa przyznał się, że przyjmował w swoich zabudowaniach ukrywających się partyzantów. Łącznie w okresie od 13 do 20 lutego 1952 r. GO PUBP i KBW aresztowały 58 osób. Wobec 36 osób sprawę skierowano na drogę sądową⁸⁸⁶.

W zeznaniach Pituły, potwierdzonych później w przesłuchaniu przez Władysława Klima, pojawił się także wątek niejakiego Feliksa Muchy, który od maja 1951 r. – z polecenia Ryszarda Ciszewskiego ps. „Marian” – był komendantem placówki w Gródku współpracującej z oddziałem „Mogiłki”. Dowodzona przez niego placówka udzielała partyzantom pomocy, głównie w zakresie dostarczania broni i zakwaterowania. Formalnie zaś dowodzona przez niego placówka podporządkowana była Rejonowi II dowodzonemu przez Jana Gorączkę „Lonta”. Wobec tych informacji 27 lutego 1952 r., grupa operacyjna PUBP i KBW zatrzymała w Gródku Feliksa Muchę. W toku śledztwa nie przyznawał się do stawianych zarzutów. Dopiero po dokonanej konfrontacji, Mucha załamał się psychicznie i przyznał się do stawianych zarzutów, potwierdzając zeznania Pituły i Klima.

⁸⁸⁵ AIPN Lu 07/43 t. 1, Raport szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim do Naczelnika Wydziału III WUBP w Lublinie, 29 III 1952 r., k. 54.

⁸⁸⁶ AIPN Lu 08/200 t. 14, Raport specjalny, 21 II 1952 r., s. 20 (numeracja PDF).

Mucha ujawnił także czterech stałych współpracowników placówki w Gródku, których aresztowano 28 lutego 1952 r., w wyniku akcji obławnej PUBP i KBW. Ujęto wówczas: Mariana Łysiaka, Władysława Jandulę, Feliksa Zubiaka i Bolesława Karwańskiego.

Pod koniec lutego 1952 r. funkcjonariusze PUBP w Tomaszowie, analizując całość dotychczas zgromadzonych materiałów operacyjnych, doszli do wniosków, że po likwidacji struktur inspektoratu zamojskiego AK na terenie powiatu tomaszowskiego funkcjonuje tajna organizacja pod dowództwem Stefana Kobosa. W raporcie specjalnym z 21 lutego 1952 r., sporządzonym przez zastępcę naczelnika Wydziału III WUBP w Lublinie do Departamentu III Wydziału i MBP w Warszawie, czytamy, że *w dalszym ciągu montuje w terenie załączki rejonów, placówek i bojówek wybierając do tego najbardziej oddanych ludzi, czyli korzysta ze starej zakonspirowanej kadry AK-WiN. Przy tym utrzymuje ścisły kontakt z działającą bandą poprzednio działającą przez Jana Leonowicza ps. „Burtę”, a obecnie przez Jana Turzynieckiego ps. „Mogiłka”, który nadaje kierunek i formy działania. Banda ta jest wykorzystywana (...) do celów dywersji, rozbijania spółdzielni produkcyjnych i obiektów państwowych i spółdzielczych, terroryzowania członków partii*⁸⁸⁷.

Od marca 1952 r. plan działań operacyjnych PUBP w Tomaszowie skupił się przede wszystkim na rozpracowaniu nielegalnej organizacji pod dowództwem Stefana Kobosa. Plan zakładał ustalenie jej składu osobowego i miejsca ukrycia „Wrzosa”. Należy zaznaczyć, że na tym etapie śledztwa nadal aktywnemu rozpracowaniu poddani byli partyzanci „Mogiłki”, których zaczęto wiązać bezpośrednio ze sprawą „Wrzosa”. Dużym sukcesem PUBP okazała się akcja obławna GO UB i KBW we wsi Podlodów, gdzie podłogą jednej z izb swojego domu ukrywał się Jan Gorączka ps. „Lont”. PUBP był w posiadaniu takiej wiedzy już w maju 1949 r. dzięki informatorowi „Wójtowi”. Jednak na tym etapie śledztwa informacja ta została zbagatelizowana przez funkcjonariuszy UB i pominięta w natłoku realizacji spraw wszczętych wobec „Mogiłki”. Informacje otrzymane od informatora „Wójta” zostały potwierdzone i uzupełnione w śledztwie dopiero 13 marca 1952 r. przez informatora ps. „Kołodziej”. Z czasem nowe fakty do sprawy „Lonta” wniósł ponownie informator ps. „Wójt”, będąc niemal pewnym, że poszukiwany Jan Gorączka ukrywa się w miejscu swojego zamieszkania. 16 marca 1952 r. GO PUBP i KBW przeprowadziła zakrojoną na szeroką skalę akcję oblawną na dom Jana

⁸⁸⁷ *Ibidem*, s. 20 (numeracja PDF).

Gorączki w Podludowie. Osaczony „Lont” został śmiertelnie postrzelony w głowę przez jednego z funkcjonariuszy⁸⁸⁸.

Tydzień później, 24 marca, tomaszowski PUBP – idąc za ciosem – przeprowadził zakończoną niepowodzeniem akcję obławą na Rudę Żelazną, skąd otrzymano informację o przebywających tam „Mogiłce” i Stanisławie Bednarczyku. Tego dnia GO dokonała także obławy na Wierszycę, gdzie aresztowano współpracujących z „Przedszkolem” Stanisława Jędrzejewskiego i Adolfa Momota, którzy w śledztwie przyznali się do udziału w akcjach zbrojnych w ramach tej organizacji⁸⁸⁹.

Zwieńczeniem pracy operacyjnej tomaszowskiego PUBP w marcu był „Raport o wszczęciu wstępno–agencyjnego rozpracowania, któremu nadano kryptonim „Pasożyty”, zawierający listę trzynastu nazwisk, wobec których wszczęto dochodzenie. Osobą numer jeden na liście był Stefan Kobos „Wrzos”. Sprawa objęła także Karola Żołądka. Pozostałe jedenaście nazwisk dotyczyły byłych działaczy PSL z gminy Jarczów, których błędnie PUBP zakwalifikowało jako działaczy WiN ściśle współpracujących z Kobosem w ramach nielegalnej organizacji działającej na terenie powiatu tomaszowskiego⁸⁹⁰. Dopiero pod koniec 1952 r. tomaszowski PUBP, analizując sprawę o kryptonimie „Pasożyty”, doszedł do wniosku, że rozpracowanych członków PSL z gminy Jarczów w żaden sposób nie można łączyć ze sprawą Stefana Kobosa. Decyzją szefa PUBP w Tomaszowie całość dokumentacji wytworzonej i zgromadzonej na członków PSL z gminy Jarczów, w ramach sprawy o kryptonimie „Pasożyty”, postanowiono wyłączyć i włączyć do nowoutworzonej sprawy o kryptonimie „Skryci”⁸⁹¹.

Oficjalnie 1 kwietnia 1952 r., postanowieniem starszego referenta III Referatu PUBP w Tomaszowie Lubelskim – sierżanta Ryszarda Trąbki, założono, za zgodą ówczesnego szefa WUBP w Lublinie i szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim, wstępno – agenturalne rozpracowanie krypt. „Pasożyty”, mające na celu rozpracowanie organizacji pod dowództwem Stefana Kobosa⁸⁹².

⁸⁸⁸ AIPN Lu 034/21, Sprawozdania miesięczne, plany pracy, raporty szefa PUBP Tomaszów Lubelski z 1952 r., Sprawozdanie miesięczne za okres od 1 III do 1 IV 1952 r., s. 37–38, relacja Janiny Górskiej, 26 V 2018 r., (kopia w zbiorach autora),

⁸⁸⁹ *Ibidem*, Raport specjalny dotyczący ujęcia członków nielegalnej organizacji pod krypt. „Przedszkole” Stanisława Jędrzejewskiego i Adolfa Mamota, s. 48–49 (numeracja PDF).

⁸⁹⁰ AIPN Lu 07/43 t. 1, Raport szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim do naczelnika Wydziału III WUBP w Lublinie, 29 III 1952 r., k. 49–61.

⁸⁹¹ *Ibidem*, Raport szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim do naczelnika Wydziału III WUBP w Lublinie, 14 VII 1952 r. o przebiegu agencyjnego rozpracowania kryptonim „Pasożyty”, k. 92.

⁸⁹² AIPN Lu 07/43 t. 4, Postanowienie szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim o założeniu wstępno-agenturalnego rozpracowania na obwód nielegalnej organizacji pod kryptonimem Pasożyty, 1 IV 1952 r., k. 121.

Wraz z utworzeniem sprawy o kryptonimie „Pasożyty” PUBP w Tomaszowie wprowadził w życie plany operacyjnych przedsięwzięć zakładające włączenie nowych informatorów, rozpracowanie osób podejrzanych o współpracę z Kobosem – mieszkańców Brzezin: Stanisława Malinowskiego, Karola Żołądka, i Albina Wielgosza oraz dalsze prowadzenie śledztwa wobec Czesława Skrobana, Michała Szymczuka i Michała Wronki. Plan zakładał także prowadzenie ścisłej współpracy z PUBP w Lubaczowie⁸⁹³.

Jednym z pierwszych informatorów wykorzystanych w sprawie Stefana Kobosa był „Dąb”, który wskazał Bydgoszcz jako rodzinne miasto żony Stefana Kobosa, Marii. Miasto Bydgoszcz przewinęło się także w zeznaniach niejakiego Eugeniusza Piłata, który miał osobiście widzieć Kobosa w tym mieście. Chcąc zweryfikować te informacje PUBP w Tomaszowie zwrócił się do WUBP w Bydgoszczy z prośbą o ustalenie danych personalnych i miejsca zamieszkania poszukiwanego Stefana Kobosa. W wyniku podjętej przez WUBP w Bydgoszczy pracy operacyjnej ustalono na terenie Bydgoszczy miejsce zamieszkania niejakiego Stefana Kobusa⁸⁹⁴, którego aresztowano 20 marca i przewieziono do PUBP w Tomaszowie. W początkowej fazie śledztwa okazało się, że zaszła pomyłka. Ujęty Stefan Kobus nie był tym, którego poszukiwano⁸⁹⁵. Pomimo rozbieżności w życiorysie Stefana Kobusa nocą, 25 marca, pokazano go przez dziurkę od klucza informatorowi „Dębowi”⁸⁹⁶, który potwierdził przypuszczenia UB, że aresztowano niewłaściwą osobę⁸⁹⁷.

Do lipca 1952 r. obok informatora „Dęba” do sprawy Stefana Kobosa pozyskano także pochodzącego z Brzezin informatora „Grabowskiego”, powiązanego z samym poszukiwanym i zamieszkałą w Brzezinach rodziną Żołądków i Szczepańskich⁸⁹⁸. Jeszcze w tym samym miesiącu 24 lipca, decyzją szefa PUBP w Tomaszowie, Mariana Mozgawy, dotychczasowe rozpracowanie nielegalnej organizacji pod dowództwem „Wrzosa” przekwalifikowano na *rozpracowanie agencyjne pod kryptonimem „Pasożyty”* zarejestrowane w Wydziale II WUBP w Lublinie⁸⁹⁹.

Przekwalifikowanie sprawy było efektem wnikliwego zainteresowania ze strony MBP, które za pośrednictwem WUBP w Lublinie domagało się od PUBP w Tomaszowie

⁸⁹³ *Ibidem*, k. 61

⁸⁹⁴ AIPN Lu 07/43 t. 15, Protokół przesłuchania podejrzanego Stefana Kobusa, 22 III 1952 r., k. 124.

⁸⁹⁵ *Ibidem*, k. 124–128.

⁸⁹⁶ Brak możliwości ustalenia danych personalnych informatora „Dęba”.

⁸⁹⁷ AIPN Lu 07/43 t. 3, Odpis doniesienia informatora „Dęba”, 25 III 1952 r., k. 16.

⁸⁹⁸ *Ibidem*, Odpis doniesienia informatora Grabowskiego, 7 IX 1952 r., k. 215.

⁸⁹⁹ AIPN Lu 07/43 t. 23, Postanowienie o przekwalifikowaniu wstępno-agencyjnego rozpracowania na obwód nielegalnej organizacji na rozpracowanie agencyjne kryptonim „Pasożyty”, 24 VII 1952 r., k. 30.

efektów realizacji sprawy⁹⁰⁰. Dwa dni później, 26 lipca, w przypadkowych okolicznościach zastrzelony został przez funkcjonariuszy posterunku MO w Majdanie Górnym partyzant „Mogiłki”, Gustaw Dziuba. Akcja zbrojna poprzedzona została zawiadomieniem otrzymanym od niejakiego Michała Skiby, który obchodząc pola uprawne w okolicach Majdanu Górnego zauważył na jednej ze stert słomy dwóch nieznanych mu osobników. W trakcie podejścia milicjantów pod stertę słomy wskazaną przez Skibę, wywiązała się strzelanina, w wyniku której śmierć na miejscu poniósł jeden z mężczyzn, drugi zaś zdążył zbiec. O wydarzeniu natychmiast powiadomione zostały PUBP i KPMO w Tomaszowie, skąd wysłano w teren dwie GO w pościgu za zbiegłym partyzantem, którym okazał się Julian Sikora. Na miejscu funkcjonariusze PUBP rozpoznali w zastrzelonym partyzanta Gustawa Dziubę, przy którym znaleziono broń, granat, książeczkę do nabożeństwa i różaniec⁹⁰¹.

W sierpniu 1952 r. w charakterze świadka do sprawy Kobosa przesłuchany został przez funkcjonariuszy tomaszowskiego PUBP Karol Kostecki, który nakreślił jego sylwetkę, odnosząc się do jego działalności przed i powojennej twierdząc, że *do wybuchu wojny służył w wojsku w jednostce broni pancernej jako podoficer zawodowy w stopniu sierżanta. Na tereny powiatu tomaszowskiego przybył prawdopodobnie z lwowskiego [...]. W początkowym okresie okupacji zamieszkał w Brzezinach Belżeckich wstępując do organizacji AK, w której pełnił funkcję dowódcy plutonu [...]. Po wyzwoleniu zaczął aktywnie działać i pierwszą jego akcją skierowaną przeciwko Władzy Ludowej był napad na PUBP w Tomaszowie Lubelskim [...]. W drugiej akcji Kobos pełnił funkcję wywiadowcy ustalając trzy osoby, które współpracowały z organami B.P., które zostały zamordowane przez oddział Kobosa. W późniejszym okresie swojej działalności t. j. do 1947 roku organizował patrole, które miały zabezpieczać przed ewentualnymi aresztowaniami ze strony Organów B.P. [...].*

Oprócz sprawy „Mogiłki” i „Wrzosa” PUBP w Tomaszowie w tym okresie wszczął także rozpracowanie obiektowe przeciwko partyzantom związanym z Zenonem Jachymkiem ps. „Wiktor”. *Zadaniem grupy dywersyjno-sabotażowej – jak czytamy w postanowieniu o wszczęciu sprawy – było napadanie na oddziały lewicowe, mordowanie ich rodzin oraz członków PZPR. Po wyzwoleniu banda ta nie wyszła z konspiracji działając aktywnie w dalszym ciągu przeciwko Polsce Ludowej w formie dokonywania napadów*

⁹⁰⁰ AIPN Lu 07/43 t. 10, Pismo naczelnika Wydziału i Departamentu III MBP mjr. Baryckiego, 8 VI 1951 r. do Naczelnika Wydziału III WUBP w Lublinie, k. 24.

⁹⁰¹ AIPN Lu 08/200 t. 14, Raport specjalny, 30 VII 1952 r., s. 77–78 (numeracja PDF).

terrorystyczno–rabunkowych na obiekty państwowe, mordując żołnierzy WP, funkcjonariuszy UB, MO oraz aktywistów w terenie. Podczas amnestii część członków tejże bandy ujawniła się, wkradając się na stanowiska państwowe, spółdzielcze i w szeregach partii po to, by się zamaskować i w dalszym ciągu prowadzić wszelkiego rodzaju działalność przeciwko Polsce Ludowej, nie dopuszczając do budownictwa socjalizmu. Sprawa została założona 21 sierpnia 1952 r przez starszego referenta powiatowego, Ryszarda Trabkę i nosiła kryptonim „Zgrzyt”.

Rozpracowaniem objęto wówczas siedemnastu figurantów inwigilowanych przez sześciu informatorów: „Dąb”, „Adaś”, „Ryszard”, „Jurek”, „Lis” i „Jarema”⁹⁰². W gronie figurantów znaleźli się: Józef Cieśla⁹⁰³, Antoni Knichał⁹⁰⁴, Tadeusz Romańczuk⁹⁰⁵, Władysław Żuk⁹⁰⁶, Aleksander Wronka⁹⁰⁷, Franciszek Taluba⁹⁰⁸, Antoni Piwko⁹⁰⁹, Adolf Lipowicz, Bolesław Nowak⁹¹⁰, Waclaw Druzczek, Bolesław Stawarski⁹¹¹, Antoni

⁹⁰² AIPN Lu 08/200 t. 11, Rozpracowanie obiektowe, s. 5 (numeracja PDF).

⁹⁰³ Józef Cieśla ps. „Struna” s. Mateusza, ur. 16 III 1898 r. w Pukarzowie, pow. Tomaszów Lubelski. W okresie okupacji niemieckiej w AK Obwodu Tomaszów Lubelski. Początkowo w oddziale Władysława Wiśniewskiego ps. „Lemiesz”, a następnie w 1942 r. przeniesiony do Oddziału Dywersji Bojowej pod dowództwem Zenona Jachymka ps. „Wiktor”. Nie ujawnił się podczas amnestii w 1947 r. Od 1948 r. w stałych kontaktach z oddziałem Jana Leonowicza ps. „Burta”.

⁹⁰⁴ Antoni Knichał ps. Inwazja” s. Franciszka, ur. 11 IX 1908 r. w Mirczach, pow. Hrubieszów. Ukończył 6 klas szkoły podstawowej. Przed 1939 r. służył w stopniu plutonowego WP, a następnie pracował jako ślusarz w Cukrowni Wożuczyn. W okresie okupacji niemieckiej w AK Obwodu Tomaszów Lubelski. Pełnił funkcję dowódcy plutonu w ODB pod dowództwem „Wiktora”. W okresie okupacji sowieckiej aresztowany przez KP MO w Tomaszowie Lubelskim i wywieziony do ZSRR skąd powrócił w 1946 r.

⁹⁰⁵ Tadeusz Romańczuk ps. „Maryna”, s. Stanisława, ur. 1 VIII 1919 r. w Czartowcu, pow. Tomaszów Lubelski. Wykształcenie wyższe. W okresie okupacji niemieckiej w AK Obwodu Tomaszów Lubelski gdzie pełnił funkcję zastępcy komendanta ODB pod dowództwem „Wiktora”. Nie ujawnił się podczas amnestii z 1945 r. i 1947 r. Ukrywał się w Gdańsku.

⁹⁰⁶ Władysław Żuk ps. „Mucha” s. Franciszka, ur. 22 XI 1900 w Pukarzowie, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 7 klas szkoły podstawowej. Przed 1939 r. służył zawodowo w stopniu plutonowego w WP. W okresie okupacji niemieckiej dowódca plutonu w ODB pod dowództwem „Wiktora”. Nie ujawnił się podczas amnestii z 1945 r. i 1947 r.

⁹⁰⁷ Aleksander Wronka ps. „Zagłoba” s. Marcina, ur. 5 XII 1912 r. w Pukarzowie. W okresie okupacji niemieckiej w AK Obwodu Tomaszów Lubelski gdzie zajmował stanowisko dowódcy drużyny i plutonu w ODB pod dowództwem „Wiktora”. Nie ujawnił się podczas amnestii z 1947 r.

⁹⁰⁸ Franciszek Taluba, zamieszkały Wólka Pukarzowska. W okresie okupacji niemieckiej w AK Obwodu Tomaszów Lubelski. Pełnił stanowisko dowódcy II drużyny ODB pod dowództwem „Wiktora”.

⁹⁰⁹ Antoni Piwko s. Ignacego, ur. 4 X 1905 r. w Michalowie, pow. Tomaszów Lubelski. W okresie okupacji niemieckiej w AK Obwodu Tomaszów Lubelski. Pełnił funkcję dowódcy II drużyny w ODB pod dowództwem „Wiktora”, a następnie po wkroczeniu ACz dowódca plutonu.

⁹¹⁰ Bolesław Nowak ps. „Młot” s. Sebastiana, ur. 10 VIII 1909 r. w Telatynie, pow. Tomaszów Lubelski. W okresie okupacji niemieckiej w AK Obwodu Tomaszów Lubelski w ODB pod dowództwem „Wiktora”. Po wkroczeniu ACz dowódca plutonu.

⁹¹¹ Bolesław Stawarski s. Jana, ur. 24 V 1925 r. w Michalowie, pow. Tomaszów Lubelski. W okresie okupacji niemieckiej w AK Obwodu Tomaszów Lubelski. Pełnił stanowisko dowódcy II drużyny ODB pod dowództwem „Wiktora”. Za przynależność do ODB w 1945 r. aresztowany przez PUBP w Tomaszowie. Po wyjściu na wolność pracował w charakterze strażnika w Cukrowni Wożuczyn. Po kilku miesiącach ponownie aresztowany przez PUBP w Tomaszowie po zarzucie utrzymywani nielegalnych kontaktów z byłymi partyzantami ODB. z powodu braku dowodów wypuszczony na wolność. Po wyjściu z więzienia

Pieprzowski⁹¹², Jan Kozak⁹¹³, Stanisław Podgórski⁹¹⁴, Stanisław Parol⁹¹⁵, Konstanty Mużacz⁹¹⁶ i Ferdynand Bąk⁹¹⁷.

Okres od maja do końca września 1952 r. to nieustanne organizowanie przez PUBP w Tomaszowie szeregu akcji obławnych na partyzantów „Mogiłki”. Na podstawie donosów obywatelskich i agenturalnych w tym okresie GO dokonały przeszło kilkanaście obław na partyzantów. Pod koniec września 1952 r. tomaszowski PUBP mógł mówić o swoim największym sukcesie od momentu likwidacji „Burty”. 30 września w młynie w Przewodowie otoczeni zostali Bolesław Ożóg, Stanisław Samiec i Stanisław Bednarczyk. Partyzanci, nie chcąc poddać się żywi, podjęli się karkołomnej próby ucieczki i przzerwania pierścienia obławy. W trakcie ucieczki śmiertelnie postrzelony został Bolesław Ożóg, zaś ciężko ranni zostali Stanisław Samiec i Stanisław Bednarczyk. Samiec kilka dni po ujęciu zmarł na skutek odniesionych ran w więzieniu na zamku w Lublinie, natomiast Bednarczyk, po rekonwalescencji, przeszedł brutalne śledztwo, w wyniku którego został skazany na karę śmierci, zamienioną na skutek amnestii na dożywotnie więzienie. Obława była efektem donosu zwerbowanego kilka dni wcześniej informatora „Jaszczurki”, który – na potrzeby zleconej pracy operacyjnej wykorzystując znajomość z partyzantami – 29 września zwabił ich, zgodnie z ustaleniami, na umówioną wcześniej kwaterę, gdzie raczył ich spirytusem. Około 23³⁰ pijani partyzanci położyli się spać.

wstąpił do PPR, skąd po kilku miesiącach został usunięty z powodu utrzymywania nielegalnych kontaktów z dawnymi partyzantami ODB. Nie ujawnił się ze swojej działalności podczas amnestii w 1947 r.

⁹¹² Antoni Pieprzowski s. Kazimierza, ur. 8 II 1916 r. w Domaniżu, pow. Tomaszów Lubelski. W okresie okupacji niemieckiej w AK Obwodu Tomaszów Lubelski, gdzie pełnił stanowisko dowódcy drużyny i plutonu w ODB pod dowództwem „Wiktora”. Ujawnił się podczas amnestii z 1947 r. Po ujawnieniu pracował w Cukrowni Wożuczyn.

⁹¹³ Jan Kozak ps. „Bękas” s. Ignacego, ur. 8 II 1916 r. w Domaniżu, pow. Tomaszów Lubelski. W okresie okupacji niemieckiej w AK Obwodu Tomaszów Lubelski, gdzie pełnił stanowisko dowódcy drużyny i plutonu w ODB pod dowództwem „Wiktora”. Ujawnił się podczas amnestii w 1947 r. w WUBP w Gdańsku.

⁹¹⁴ Stanisław Podgórski ps. „Sierpski” s. Władysława, ur. 1 I 1922 r. w Pukarzowie, pow. Tomaszów Lubelski. W okresie okupacji niemieckiej w AK Obwodu Tomaszów Lubelski, gdzie pełnił funkcję dowódcy drużyny plutonu w ODB pod dowództwem „Wiktora”. Ujawnił się w 1947 r. w PUBP w Tomaszowie. W 1948 r. aresztowany i osadzony w areszcie PUBP w Tomaszowie w związku z napadem na GS w Pukarzowie, skąd zbiegł. W trakcie pościgu postrzelony i ponownie złapany.

⁹¹⁵ Stanisław Parol s. Pauliny, ur. 19 I 1913 r. w Siemnicach, pow. Tomaszów Lubelski. W okresie okupacji niemieckiej w AK Obwodu Tomaszów Lubelski, gdzie służył w ODB pod dowództwem „Wiktora”. Po wkroczeniu ACz wstąpił pod przykrywką do ORMO i PPR. Za szkalowanie władzy ludowej został aresztowany i wykluczony z szeregów partii jako wrogi element.

⁹¹⁶ Konstanty Mużacz ps. „Szmuglarz” s. Wojciecha, ur. 16 II 1926 r. w Dąbrowie, pow. Tomaszów Lubelski. Ukończył 3 klasy gimnazjum. W okresie okupacji niemieckiej w AK Obwodu Tomaszów Lubelski w ODB pod dowództwem „Wiktora”. Po wkroczeniu ACz aktywny działacz PSL mikołajczykowskiego. Ujawnił się podczas amnestii w 1947 r. w PUBP w Tomaszowie.

⁹¹⁷ Ferdynand Bąk ps. „Bohun” s. Jana, ur. 27 VI 1918 r. w Księżostanach, pow. Tomaszów Lubelski. W okresie okupacji niemieckiej w AK Obwodu Tomaszów Lubelski, gdzie służył w oddziale pod dowództwem Hieronima Białowolskiego ps. „Grot”. W 1942 r. w ODB pod dowództwem „Wiktora”. Ujawnił się podczas amnestii w 1947 r. w PUBP w Tomaszowie.

Wykorzystując ten moment informator „Jaszczurka” opuścił budynek udając się do pobliskiej meliny, gdzie oczekiwało na niego pięciu funkcjonariuszy PUBP i KBW, których powiadomił o przyjsciu partyzantów. Wśród obecnych funkcjonariuszy znajdował się szef PUBP w Tomaszowie, Mariana Mozgawa i starszy referent, Ryszard Trąbka. Po otrzymaniu tej informacji Mozgawa powiadomił przez radiostację Bronisława Świtę, który wraz z grupą operacyjną UB i KBW stacjonował na oddalonym o 20 kilometrów od Przewodowa posterunku MO w Dołhobyczowie. Około 4 rano GO dowodzona przez Świtę otoczyła zabudowania, w których przebywali partyzanci⁹¹⁸. Po tej tragedii „Mogiłka” zaniechał działalności partyzanckiej i zerwał kontakty z dotychczasową siatką współpracowników. Ukrywał się w pojedynkę na pograniczu powiatów tomaszowskiego i zamojskiego, na terenie gmin Tyszowce, Komarów i Tarnawatka⁹¹⁹.

Niezależnie od spraw operacyjnych o kryptonimie „Niedobitki” i „Pasożyty” starszy referent PUBP w Tomaszowie Lubelskim, Ryszard Trąbka, 17 listopada 1952 r. wszczął wstępno-agencyjne rozpracowanie o kryptonimie „Zdrójcy”, którego celem byli pozostający na wolności żołnierze II Inspektoratu Zamojskiego z terenu powiatu tomaszowskiego. Sprawa znalazła się wówczas pod stałą kontrolą naczelnika Wydziału III WUBP w Lublinie i Wydziału i Departamentu III MBP. Należy zaznaczyć, że rozpracowanie agencyjne o kryptonimie „Zdrójcy” zostało powołane do życia jako pierwsze przez PUBP w Zamościu. Ze względu na objęcie rozpracowaniem wielu figurantów, do sprawy zaangażowano sąsiednie PUBP, w tym tomaszowski. Łącznie rozpracowywaniu podległo osiemnaście osób z terenu gmin: Tyszowce, Kotlice, Komarów i Krynice. Wśród nich znaleźli się: Józef Dziubański, Stanisław Rajter, Franciszek Bajer, Antoni Machomet, Tadeusz Maliszewski, Jan Bondyra, Władysław Senddecki, Ignacy Kryszczuk, Lucjan Szawrocki, Edward Jurczak, Piotr Wiśniewski, Bolesław Grabowski, Leon Duda, Wiera Pilarska, Stanisław Marszalec, Jan Jasiejko, Eugeniusz Sieda i Domink Siendecki. W ich sprawie PUBP zaangażował ośmiu tajnych informatorów o pseudonimach: „Marek”, „Bolek”, „Rekin”, „Kora”, „Żelazo”, „Nóż”, „Zegar” i „Dąb”⁹²⁰.

⁹¹⁸ AIPN Lu 08/200 t. 14, Raport specjalny dotyczący likwidacji bandy „Mogiłki” w dniu 30 IX 1952 r., s. 90 (numeracja PDF).

⁹¹⁹ S. Poleszak, *Jan Turzyniecki „Mogiłka”* [w:] *Ostatni Komendanci – Ostatni Żołnierze 1951–1963*, red. M. Biernat, A. Kowalczyk, J. Kwaśniewska-Wróbel, J. Maciejewski, B. Rychlewski, L. Wojciechowski, M. Skowron, T. Ziemiński, Warszawa 2013, s. 193.

⁹²⁰ AIPN Lu 08/200 t. 11, Raport o wszczęciu wstępno-agencyjnego rozpracowania kryptonim „Zdrójcy”, s. 114–127 (numeracja PDF).

Była to druga sprawa prowadzona przez PUBP w Tomaszowie o kryptonimie „Zdrajcy”. Pierwszą było rozpracowanie obiektowe założone na byłych partyzantów Rejonu V Obwodu Tomaszów Lubelski pod dowództwem Witolda Kopcia „Ligoty”⁹²¹. W sprawie przechodziło łącznie około 90 osób⁹²².

Już pod koniec grudnia 1952 r. naczelnik Wydziału III Departamentu III MBP mjr Wołkow, analizując sprawę agencyjnego rozpracowania doszedł do wniosku, że osoby objęte sprawą nie wykazują nielegalnej działalności. Ponadto, jak stwierdził, brak było przesłanek do tego, jakoby wymienione powyżej osoby były ze sobą powiązane zarówno organizacyjnie, jak i towarzysko⁹²³.

Koniec 1952 r., mimo zaangażowania wielu informatorów do spraw o kryptonimie „Niedobitki” i „Pasożyty”, nie przyniósł zamierzonych rezultatów w próbie ujęcia „Mogiłki” i „Wrzosa”. Teren powiatu tomaszowskiego, jak czytamy w jednym z dokumentów sporządzonych przez tamtejszy PUBP został w latach 1951–1952 *poważnie rozładowany przez likwidację nielegalnych organizacji działających w ramach inspektoratu zamojskiego czy rejonu II. Jednak do chwili obecnej na terenie powiatu nie został rozszyfrowany obwód nielegalnej organizacji AK, którego komendantem jest ukrywający się Kobus Stefan ps. „Wrzos”*⁹²⁴. W grudniu 1952 r. Stanisław Bednarczyk w czasie brutalnego śledztwa zeznał, że w Brzezinach dochodziło do kontaktów organizacyjnych „Mogiłki” z „Wrzosem”⁹²⁵. Kontakt – jak stwierdził utrzymywany był dzięki tajemniczej osobie o imieniu Karol.

⁹²¹ W ramach tej sprawy w 1953 r. pracowało łącznie dwóch tajnych informatorów o ps. „Rola” i „Orzech”, którzy wywodzili się z oddziału „Ligoty”. Do końca 1953 r. objęci rozpracowaniem współpracownicy oddziału „Ligoty” według PUBP nie przejawiali jakiegokolwiek działalności konspiracyjnej. Przedmiotowa sprawa decyzją st. referenta Sekcji i Wydziału i Departamentu III ppor. Juliana Binkiewicza w dniu 7 XII 1955 r. została zaniechana i złożona do Archiwum Departamentu X KdsBP w Warszawie jako niestanowiąca podstawy do dalszego prowadzenia operacyjnego (AIPN Lu 08/226 t. 11, Postanowienie o zaniechaniu i przekazaniu do archiwum spraw ewidencji operacyjnej, s. 108 (numeracja PDF)).

⁹²² AIPN Lu 034/24, Sprawozdanie po III pionie PUBP Tomaszowie Lubelskim, 24 II 1953 r., s. 9 (według numeracji PDF).

⁹²³ AIPN Lu 08/226 t. 11, Pismo naczelnika Wydziału III Departamentu III MBP do Naczelnika Wydziału III WUBP w Lublinie, s. 128 (numeracja PDF).

⁹²⁴ AIPN Lu 034/24, Sprawozdania miesięczne. Raporty i meldunki sytuacyjne. Pisma, telefonogramy PUBP Tomaszów Lubelskim z 1953 r., Materiał do odprawy przygotowany w świetle rozkazu 010/52, który dotyczy pracy referatów gminnych na terenie powiatu tomaszowskiego, s. 61–62.

⁹²⁵ AIPN Lu 034/21, Sprawozdanie z pracy PUBP w Tomaszowie Lubelskim za miesiąc XII 1952 r., 2 II 1953 r., s. 150.

6.2. Działania operacyjne w latach 1953 – 1956

Wobec braku istotnych ustaleń w sprawie miejsca ukrycia „Wrzosa” w połowie stycznia 1953 r. w siedzibie PUBP w Lubaczowie doszło do spotkania zastępcy szefa tomaszowskiego por. Władysława Wolińskiego z tamtejszym szefem por. Władysławem Piątkiem. Ustalono wówczas wspólny plan operacyjny, mający na celu, usprawnienie pracy dwóch urzędów w tej sprawie⁹²⁶.

W 1953 r. PUBP w Tomaszowie do sprawy Kobosa pozyskało szereg informatorów. Duże nadzieje UB wiązało z informatorami „Sępem” i „Nawróconym”, powołującymi się w trakcie werbunku m.in. na znajomość z Edmundem Szczepańskim ojcem Eugeniusza Szczepańskiego, będącego jednym z najbliższych współpracowników Kobosa, który wówczas wraz z nim się ukrywał. Dwaj pierwsi zaczęli interesować się Bolesławem Gochem, objętym także sprawą o kryptonimie „Bojówka”, która miała na celu rozpracowanie nieujawnionych żołnierzy placówki AK w Bełżcu, będącej pod jego dowództwem. Wstępno-agencyjne rozpracowanie o kryptonimie „Bojówka” założone zostało 7 maja 1953 r. przez kierownika Sekcji VIII PUBP w Zamościu, chor. Stanisława Mieczka. W ramach sprawy rozpracowywano byłych żołnierzy placówki ZWZ-AK w Bełżcu pod dowództwem Bolesława Gocha. Wśród rozpracowywanych znaleźli się: Eugeniusz Wołoszyn „Wiosło”, Kazimierz Skowronek, Józef Jurczak „Zbrojarz”, Marcin Rykała „Spokój”, Władysław Kowal „Konik”, Bronisław Szponar, Józef Urbański, Lucjan i Karol Komadowscy. Sprawę prowadzono do 1955 r. Po tym okresie zaniechano ją gdyż nie stwierdzono u osób objętych rozpracowaniem, wrogich wystąpień⁹²⁷.

Wraz z nastaniem stycznia 1953 r. w sprawie o kryptonimie „Niedobitki” pracowało łącznie dwudziestu informatorów. Dwóch z nich, fundamentalnych dla sprawy – „Słowik” i „Jaszczurka”, na wskutek częściowej dekonspiracji powstałej w czasie likwidacji partyzantów – musieli opuścić teren powiatu tomaszowskiego. W ich miejsce pojawił się nowy informator – ps. „Granat”, z którym wiązano duże nadzieje. Był stałym współpracownikiem oddziału „Mogilki”⁹²⁸.

⁹²⁶ IPN Lu 07/43 t. 1, Raport naczelnika Wydziału III WUBP w Lublinie kpt. r. Filipczyka do naczelnika Wydziału III Departamentu III MBP w Warszawie, 14 IV 1953 r., k. 108.

⁹²⁷ AIPN Lu 07/43 t. 12, Postanowienie o założeniu wstępno-agencyjnego rozpracowania kryptonim „Bojówka” z 7 V 1953 r., k. 25, *ibidem*, Raport o zaniechaniu wstępno-agencyjnego rozpracowania kryptonim „Bojówka”, k. 7.

⁹²⁸ AIPN Lu 08/200 t. 14, Sprawozdanie po III pionie Departamentu PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 24 II 1953 r., s. 101 (numeracja PDF).

W okresie od stycznia do maja 1953 r. sprawa o kryptonimie „Niedobitki”, podobnie jak „Pasożyty”, nie przyniosła oczekiwanych rezultatów. Poszukiwani „Mogiłka” i „Wrzos” nadal pozostawali na wolności. Należy zaznaczyć, że na tym etapie śledztwa na wolności pozostawał także partyzant „Mogiłki” – Julian Sikora, który cudem uniknął śmierci w trakcie strzelaniny na polach w Majdanie Górnym. W maju 1953 r. z osamotnionym „Mogiłką” zaczął ukrywać się 10 lat młodszy Stanisław Rogowski. Obydwaj znali się od 1945 r. w tym okresie Rogowski był poszukiwany przez bezpiekę w związku z jego ucieczką z Obozu Pracy Więźniów w Jawiszowicach w powiecie oświęcimskim, gdzie trafił za włamanie na sklep spółdzielczy, za co, wyrokiem Sądu Powiatowego w Chrzanowie, został skazany na 5 lat więzienia. Po ucieczce z obozu powrócił w rodzinne strony i ukrywał się w zabudowaniach swojego brata we wsi Michałów w gminie Rachanie. Obydwaj dokonali dwóch akcji ekspropriacyjnych na filie GS w Czartowcu i Sobólu. Planowali także wysadzić budynek, gdzie urzędowała GRN w Rachaniach i dokonać ataku na PGR w Machnowie⁹²⁹.

Donosy z tego okresu m.in. informatora „Kanarka” sugerowały PUBP, że poszukiwani „Mogiłka” i Sikora ukrywają się na terenie gmin Rachanie, Tarnawatka, Tyszowce i Komarów, co zresztą było prawdą. PUBP, mając wówczas świadomość braku efektów pracy operacyjnej, doszedł do wniosku, że należy – podobnie jak w latach wcześniejszych – zwiększyć akcje obławne w terenie, aby zmusić ukrywających do poruszania się po terenie innych gmin powiatu tomaszowskiego, takich jak: Majdan Górny, Jaszczów, Jarczów, Ulhówek, Telatyn i Poturzyn, gdzie PUBP miał dobrze zakonspirowaną sieć agenturalną. W rejonach gmin objętych penetracją planowano zaangażować w większym stopniu niż dotychczas funkcjonariuszy MO i członków ORMÓ, którzy przede wszystkim mieli za zadanie organizować nocne warty na kontrolowanym terenie. W okresie od 20–23 czerwca 1953 r. PUBP w Tomaszowie przewidział zorganizowanie akcji obławnych m.in. na terenach Grabownicy, Oseredka, Zwiartówka, Rachania, Wożuczyna, Komarowa i Siemierza⁹³⁰, które ostatecznie nie przyniosły spodziewanych rezultatów. W tym samym okresie PUBP w Tomaszowie podjął także plany operacyjnych przedsięwzięć w sprawie o kryptonimie „Pasożyty”, które zakładały m.in. zacieśnioną współpracę z PUBP w Lubaczowie, ustalenie miejsca

⁹²⁹ AIPN Lu 08/200 t. 6, Raport o przebiegu agencyjnego rozpracowania, 5 X 1953 r., s. 173 (numeracja PDF).

⁹³⁰ AIPN Lu 08/200 t. 16, Plan operacyjnych przedsięwzięć zmierzający do likwidacji bandy „Mogiłki” grasującej na terenie pow. Tomaszów Lubelski, 17 VI 1953 r., s. 30–32 (numeracja PDF).

ukrywania Bolesława Gocha – który według dotychczasowych ustaleń miał przebywać w okolicach Warszawy – a także ustalenie poprzez zaangażowaną sieć agenturalną danych personalnych i miejsca przebywania najbliższej rodziny Eugeniusza Szczepańskiego i Karola Żołądka⁹³¹.

22 lipca 1953 r. PUBP w Tomaszowie pozyskał do współpracy zamieszkałego w Czartowczyku informatora „Jurka”. Zwerbowany, na podstawie szantażu, podjął współpracę z PUBP. Do 1945 r. należał do oddziału Zenona Jachymka „Wiktora”. Brał udział w zamachu na Wincentego Umera i znał osobiście „Mogiłkę”. W wyniku podjętej przez UB pracy operacyjnej „Jurek” wszedł w środowisko współpracowników „Mogiłki” w Siemnicach⁹³².

Do 14 września 1953 r. w ramach spraw o kryptonimie „Niedobitki” i „Pasożyty”, nadal nieuchwytni pozostawali: Jan Turzyniecki, Stanisław Rogowski, Julian Sikora, Stefan Kobos, Karol Żołądek i Eugeniusz Szczepański. W sprawie „Niedobitków”, we wrześniu 1953 r., pojawił się także wątek niejakiego Czesława Szewluka ps. „Orlik” – jednego z ostatnich partyzantów Inspektoratu Zamojskiego AK. W okresie od 15 września do października 1953 r. w ramach tych dwóch spraw podjęto działania operacyjne, w których brały udział kilkusobowe grupy funkcjonariuszy MO i członków ORMÓ z zadaniem skontrolowania gospodarstw podejrzanych o współpracę z poszukiwanymi. Kontrolą objęto wówczas wsie: Witków, Wasylów, Posadów, Starą Wieś, Rzeplin, Steniatyn, Czartowiec, Siemierz, Rachanie, Zwiartówek, Pawłówkę, Naderzów, Typin, Przeorsk, Podhorce, Wierszycę, Łubcze, Jeziernia, Brzeziny, Hutę Lubycką, Bełżec i Pawliszcze⁹³³. Nie przyniosły one jednak zamierzonych rezultatów.

Przełom nastąpił 30 września 1953 r. Tego dnia zastępca naczelnika Wydziału III WUBP w Lublinie, Bronisław Świta, odbył spotkanie z informatorem „Jurkiem”, podczas którego opracowano zadania operacyjne dla informatora, mające na celu nawiązanie przez niego kontaktów z „Mogiłką” i jego likwidację. Począwszy od połowy września 1953 r. „Jurek” odbył w Siemnicach kilka rozmów operacyjnych z mieszkańcami, którzy udzielali „Mogiłce” i Rogowskiemu schronienia, żywności i pomocy finansowej. W jednej z rozmów przeprowadzonych ze Stanisławem Jakimcem, „Jurek” dowiedział się, że

⁹³¹ *Ibidem*, Plan operacyjnych przedsięwzięć zmierzający do przyspieszenia likwidacji bandy „Mogiłki”, 1 VIII 1953 r., s. 43–44 (numeracja PDF).

⁹³² AIPN Lu 08/200 t. 12, Raport dot. doraźnej likwidacji bandy „Mogiłki”, 15 X 1953 r., s. 145 (numeracja PDF).

⁹³³ AIPN Lu 08/200 t. 16, Plan stosowania zasadzek, penetracji melin, stosowania podsłuchów i patrolowania terenu przez posterunki MO, 15 IX 1953 r., s. 61–74 (numeracja PDF).

„Mogiłka” ukrywa się wraz ze Stanisławem Rogowskim. O fakcie tym informował zresztą PUBP w Tomaszowie, który – po otrzymaniu tych informacji – zlecił „Jurkowi” prowadzenie stałych rozmów ze współpracownikami „Mogiłki”. Przełom nastąpił 26 września 1953 r. „Jurek”, będąc w odwiedzinach u Stanisława Parola w Siemnicach dowiedział się, że poszukiwani tego dnia byli u niego w stodole na poczęstunku. Dzień później, informator „Jurek” w rozmowie ze Stanisławem Jakimcem dowiedział się o jego spotkaniu z „Mogiłką”, także na terenie Siemnic⁹³⁴.

Po otrzymaniu tych informacji PUBP, poprzez zwerbowaną sieć agenturalną na terenie Siemnic, przystąpił do rozpracowania operacyjnego „Mogiłki”. Informator „Jurek” – na wypadek ustalenia miejsca przebywania poszukiwanych – miał bezpośrednio informować funkcjonariusza PUBP, Jana Sekułę, który w tym czasie, zgodnie z planem operacyjnym, przebywał w ukryciu w Siemnicach. Sytuacja nadarzyła się 10 października 1953 r. „Jurek” zasygnalizował Sekule, że w opuszczonych zabudowaniach podworskich w Siemnicy przebywają „Mogiłka” i Rogowski. Funkcjonariusz wówczas umówionym hasłem poinformował szefa PUBP w Tomaszowie, a ten Wydział III WUBP w Lublinie. Do godziny 13⁰⁰ tego dnia informator „Jurek”, z wcześniej poczynionymi ustaleniami, na ścianie starego nieczynnego młyna w Siemnicy narysował kredą dwa koła, potwierdzając tym samym obecność poszukiwanych w dworskich zabudowaniach. O godzinie 15³⁰ GO w sile 28 żołnierzy i funkcjonariuszy KBW i UB przybyła na miejsce i okrążyła zabudowania dworskie. Widząc beznadziejną sytuację „Mogiłka” zdecydował się popełnić samobójstwo – w chwili przełożenia pistoletu do skroni, pistolet się zaciął. Wraz z Rogowskim podjęli próbę ucieczki. Szansę swą upatrzyli w przylegającej do budynku stercie słomy, którą podpalili. Wydobywające się gęste kłęby dymu miały im umożliwić ucieczkę i przerwanie okrążenia. Niestety podczas ucieczki zostali ranni i ujęci⁹³⁵.

Po ujęciu „Mogiłki” i Rogowskiego na wolności pozostawał nadal Julian Sikora, który w tym okresie ukrywał się na terenie trzech gmin: Tyszowce, Tarnawatka i Komarów. Wraz z roz biciem oddziału „Mogiłki” PUBP w Tomaszowie Lubelskim skupił się na rozpracowaniu i ujęciu Kobosa i jego ludzi w ramach sprawy agenturalnego rozpracowania o kryptonimie „Pasożyty”, która – podobnie jak sprawa „Niedobitki” – objęła swoim zasięgiem operacyjnym szereg osób podejrzanych o współpracę z „Wrzosem”. Zaangażowanie PUBP w sprawę Kobosa spowodowało, że rozpracowanie

⁹³⁴ AIPN Lu 08/200 t. 12, Raport o przebiegu agencyjnego rozpracowania, 5 X 1953 r., s. 171-172 (numeracja PDF).

⁹³⁵ AIPN Lu 08/200 t. 12, Raport dotyczący doraźnej likwidacji bandy „Mogiłki”, 15 X 1953 r., s. 150.

Juliana Sikory odłożono na dalszy plan, a on sam – nie wykazując zbytnej aktywności, nie wzbudzał w tym okresie zainteresowania UB. Od chwili zabójstwa „Burty” do aresztowania „Mogiłki” PUBP w Tomaszowie przeprowadził łącznie 44 werbunki, z liczby tej trzech informatorów uznano za najbardziej wartościowych, tj. „Słowika”, „Wiśnię” i „Jaszczurkę” oraz aresztowano do sprawy o kryptonimie „Niedobitki” kilkaset osób⁹³⁶.

W listopadzie 1953 r. „Mogiłka” został przesłuchany w sprawie Kobosa. W śledztwie ujawnił, że na terenie powiatu tomaszowskiego działała nielegalna organizacja dowodzona przez Stefana Kobosa „Wrzosa”, któremu podlegał także oddział partyzancki pod dowództwem „Burty”. Zeznał także, że wspólnie z „Burtą” i innymi, w latach 1948–1951 kilkakrotnie spotykał się z „Wrzosem” nieopodal Brzeziny. „Mogiłka” wskazał UB potencjalne miejsce ukrycia Kobosa, o czym zeznał w trakcie przesłuchania: *[...] Wrzos w okresie tj. 1948–1951 w czasie, gdy zachodziliśmy do niego ukrywał się gdzieś na terenie lub w okolicach wsi Brzeziny, gdzie miał schron. Jak mówił Burta to ta bladość na twarzy Wrzosa spowodowana była ciągłym przesiadywaniem w schronie*⁹³⁷.

13 stycznia 1954 r. PUBP w Tomaszowie zwerbował na tajnego informatora jednego z najbliższych współpracowników Kobosa – nadano mu pseudonim „Żukowski”. Do marca 1954 r. odbył on kilka spotkań z funkcjonariuszami PUBP w Tomaszowie, w których ujawnił szereg istotnych informacji w sprawie. Jedną z nich była wizyta, którą złożył mu Kobos, 30 stycznia 1954 r. w jego domu⁹³⁸. Ostatecznie jednak, dręczony wyrzutami sumienia „Żukowski”, trzy tygodnie od podjęcia współpracy zdekonspirował się przed Kobosem⁹³⁹. Od tego czasu „Żukowski” przez okres roku czasu, zwodził PUBP, prowadząc podwójną działalność. W kwietniu 1955 r. przyznał się przed funkcjonariuszem prowadzącym, że ujawnił fakt współpracy z PUBP przed mieszkańcami Brzeziny⁹⁴⁰.

W 1954 r. zarówno PUBP w Tomaszowie jak i Lubaczowie usystematyzowały dotychczasową współpracę operacyjną w sprawie namierzenia miejsca ukrycia Kobosa i jego ludzi. Przy PUBP w Lubaczowie powołano dodatkowo Grupę Operacyjną nr 10 która miała na celu dociec na terenie Narolszczyzny osób organizacyjnie powiązanych z Kobosem. Grupie udało się ustalić dane osobowe Kobosa wraz z miejscem urodzenia

⁹³⁶ *Ibidem*, s. 149 (numeracja PDF).

⁹³⁷ AIPN Lu 07/43 t. 19, Protokół przesłuchania podejrzanego Jana Turzynieckiego, 28 XII 1953 r., k. 27–30.

⁹³⁸ AIPN Lu 034/25, Sprawozdania. Plany pracy PUBP Tomaszów Lubelski z 1954 r., Sprawozdanie z pracy PUBP w Tomaszowie Lubelskim za miesiąc II 1954 r., 2 III 1954 r., s. 26.

⁹³⁹ AIPN Lu 07/43 t. 8, Raport o przebiegu agencyjnego rozpracowania, 8 II 1954 r., k. 106–107.

⁹⁴⁰ *Ibidem*, Raport o przebiegu rozpracowania wstępno–agencyjnego, 25 XI 1954 r., k. 2.

oraz podjąć współpracę z PUBP w Dąbrowie Tarnowskiej (na terenie tamtejszego powiatu znajdowała się rodzinna wieś Kobosa – Maniów)⁹⁴¹.

Niezależnie od sprawy Kobosa, tomaszowski PUBP w dalszym ciągu dokonywał aresztowań współpracowników „Mogiłki”. W maju 1954 r. aresztowani zostali: Jan Oktaba, Stanisław Parol, Stanisław Jakimiec, Józef Pieprzowski i Władysław Gniewek. W czerwcu 1954 r. PUBP w Tomaszowie uzyskał informacje dotyczące rodziny Kobosa zamieszkałej w Maniowie (mieszkała tam siostra Kobosa, Waleria Flisowska)⁹⁴². Rodzina ta znalazła się od pod stałą obserwacją agentury PUBP w Dąbrowie Tarnowskiej⁹⁴³. Pomimo ustalenia miejsc zamieszkania najbliższej rodziny Kobosa, sprawa o kryptonimie „Pasożyty” nie dała zamierzonych wyników. Główny poszukiwany nadal pozostawał na wolności. Podobnie sytuacja przedstawiała się w 1955 r. Brak konkretnych wyników w tej sprawie, spowodował, że dotychczasowa praca tomaszowskiego PUBP znalazła się w zainteresowaniu dyrektora Departamentu III MBP. Ten z kolei – po przeanalizowaniu raportów z przebiegu rozpracowania – podjął decyzję zmianie dotychczasowej formuły. W myśl jego zaleceń 16 czerwca 1955 r. postanowiono przekwalifikować dotychczas prowadzoną sprawę agencyjnego rozpracowania na sprawę agenturalno–poszukiwawczą i zorganizować grupę sprawdzonych funkcjonariuszy, którzy odtąd mieli zajmować się tylko i wyłącznie sprawą Kobosa i jego ludzi⁹⁴⁴. W tej sprawie 10 lipca 1955 r. przy PUBP w Tomaszowie powołano specjalną grupę operacyjną⁹⁴⁵. W jej skład weszli: st. referent por. Tadeusz Krawczyk⁹⁴⁶ z Departamentu III KdsBP w Warszawie, st. referent por.

⁹⁴¹ IPN Rz 043/311, Akta operacyjne dot. Karola Kołodzieja i innych, Sprawozdanie Grupy Operacyjnej nr 10 przy PUBP w Lubaczowie z wykonanych operacyjnych przedsięwzięć, 12 VI 1954 r., k. 195–197.

⁹⁴² AIPN Lu 07/43 t. 6, Krewni Kobosa w gromadzie Maniów, gmina Szczucin, pow. Dąbrowa Tarnowska, k. 128.

⁹⁴³ AIPN Lu 07/43 t. 16, Informacja o rodzeństwie Stefana Kobosa, 4 IX 1954 r., k. 96, *ibidem*, Pismo z 28 XI 1955 r. sporządzone przez kierownika PUdsBP w Dąbrowie Tarnowskiej do kierownika PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim, k. 105.

⁹⁴⁴ AIPN Lu 07/43 t. 17, Postanowienie o założeniu sprawy agenturalno–poszukiwawczej na Stefana Kobosa, 16 VI 1955 r., k. 2.

⁹⁴⁵ AIPN Lu 07/43 t. 1, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału I Departamentu III mjr Jachimowicza do naczelnika Wydziału III WUdsBP w Rzeszowie, 4 VIII 1955 r., k. 152; Pismo zastępcy naczelnika Wydziału I Departamentu III mjr Jachimowicza do naczelnika Wydziału III WUdsBP w Lublinie, 5 VIII 1955 r., k. 151.

⁹⁴⁶ Tadeusz Krawczyk s. Ignacego, ur. 18 III 1929 r. w Łodzi, płk organów bezpieczeństwa, wykształcenie średnie ogólnokształcące. W okresie okupacji niemieckiej pracował w zakładach Siemens w Łodzi. Od lutego 1945 r. członek ZMW w dzielnicy Łódź–Chojny. Od czerwca 1945 r. dzięki referencjom otrzymanym z komitetu PPR Łódź–Chojny wstąpił do WUBP w Łodzi, skąd 1 VII 1945 r. przeniesiony został do pracy w PUBP w Słupsku. W okresie od 25 IX 1946 r. do 30 I 1950 r. służył w PUBP w Sztumie. Od 1 II 1950 r. służył w WUBP w Gdańsku na stanowiskach referenta, st. referenta i kierownika Sekcji III Wydziału III. W okresie od 10 IX 1952 r. do 11 VII 1953 r. ukończył kurs szkoleniowy w CW MBP w Legionowie. 1 VIII 1953 r. podjął służbę na stanowisku starszego referenta Sekcji IV Wydziału III Departamentu III MBP w Warszawie. W latach 1956–1988 służył w Departamentu III i V MSW w Warszawie na stanowiskach

Aleksander Cichocki z Wydziału III WUdsBP w Lublinie, por. Henryk Wnęk⁹⁴⁷ – kierownik DdsBP w Lubaczowie i st. referent por. Adolf Kotowski z PUdsBP w Tomaszowie, który równocześnie pełnił obowiązki kierownika grupy. Grupa w tym składzie, działała formalnie pod zwierzchnictwem kierownika PUdsBP w Tomaszowie, ppor. Bolesława Komińczyka. Grupa przystąpiła do efektywnej pracy. Pierwsze rezultaty pracy widoczne były już w sierpniu 1955 r. W posiadaniu grupy znalazły się wówczas informacje dotyczące szwagra Kobosa – Alfonsa Szeske z Opola – który pod koniec lat czterdziestych przyjeżdżał do Brzezin. W tej sprawie 30 sierpnia 1955 r. do Opola udał się chor. Aleksander Cichocki z zadaniem uzyskania informacji dotyczących Bronisławy Szeske i jej męża. Plan zakładał także w przypadku uzyskania zadowalających informacji przeprowadzenie rozmowy z Alfonsem Szeske i pozyskanie go do współpracy⁹⁴⁸.

Grupa operacyjna podjęła także inwigilację środowiska Kobosa w Brzezinach. Ponownie włączono do współpracy informatorów: „Józka”, utrzymującego znajomość z rodziną Karola Żołądka, a także informatorów „Klona”, „Lisa”, „Wojtka”, „Pióra”, „Sępa” i „Raka”⁹⁴⁹.

Pod koniec kwietnia 1955 r. PUdsBP w Tomaszowie powróciło ponownie do sprawy zabójstwa sekretarza Powiatowej Organizacji Partyjnej z Żulic, Jana Lody, z 8 października 1951 r. Tomaszowski PUdsBP wszczął wówczas 26 kwietnia 1955 r. sprawę agenturalno–śledczą o kryptonimie „Ciemny”. Powodem założenia sprawy okazał się donos, jaki PUdsBP otrzymał od informatora ps. „Lampart”, w którym informował, że za zabójstwem Jana Lody stał współpracownik „Burty”, Jan Rylewicz, odsiadujący wówczas karę w więzieniu w Raciborzu. Donos otrzymany od informatora „Lamparta” został potwierdzony przez informatora o pseudonimie „Rolnik”, będącego na stanie Działu

oficera operacyjnego i zastępcy Naczelnika. Zwolniony ze służby 31 III 1990 r. (AIPN BU 0604/1696 t. 1–2, Akta personalne funkcjonariusza SB dot. Tadeusza Krawczyka).

⁹⁴⁷ Henryk Wnęk s. Wojciecha, ur. 20 II 1920 r. w Godowej, ukończył 7 klas szkoły podstawowej. W 1943 r. wywieziony na roboty przymusowe do Niemiec, skąd powrócił w październiku 1945 r. 15 XI 1946 r. podjął służbę w PUBP w Krośnie na stanowisku mł. referenta Ref. V. 21 V 1947 r. ukończył roczny kurs dla funkcjonariuszy przy WUBP w Rzeszowie. W okresie od 1 IX 1949 r. do 24 VII 1950 r. słuchacz rocznej szkoły dla funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa w CW MBP w Legionowie. Po ukończeniu szkoły skierowany do dyspozycji szefa WUBP w Rzeszowie. Od 24 VIII 1950 r. st. referent w PUBP w Gorlicach. Od 1 II 1951 r. do 4 II 1952 r. st. referent w PUBP w Gorlicach. Od 1 VII 1952 r. zastępca szefa PUBP w Sanoku. Od 3 XII 1953 r. referent PUBP w Lubaczowie, a następnie od 1 XII 1953 r. szef PUBP w Lubaczowie, a od 1 IV 1955 r. szef DdsBP w Lubaczowie. W okresie od 9 I 1957 r. do 28 II 1961 r. pełnił służbę na stanowisku zastępcy komendanta powiatowego ds. SB KPMO w Łańcucie. Z dniem 28 II 1961 r. zwolniony ze służby (AIPN Rz 0056/3818, Akta personalne funkcjonariusza SB dot. Henryka Wnęka).

⁹⁴⁸ *Ibidem*, Plan operacyjnych przedsięwzięć po sprawie agencyjno–poszukiwawczej na Kobosa Stefana ps. Wrzos i innych, 11 XI 1955 r., k. 174.

⁹⁴⁹ AIPN Lu 07/43 t. 17 cz. 1, Streszczenie materiałów i plan operacyjnych przedsięwzięć do sprawy agenturalnego rozpracowania kryptonim „Pasożyty” i „Niedobitki”, 4 V 1955 r., k. 167.

Specjalnego Więzienia w Raciborzu. W doniesieniu z 3 czerwca 1955 r. „Rolnik” informował, że przebywając w jednej celi z Rylewiczem ten ujawnił mu, że z jego broni został zastrzelony sekretarz PZPR z jego okolic, którego nazwiska podejrzany nie wymienił⁹⁵⁰.

W maju 1955 r. GO, chcąc zweryfikować informacje dotyczące miejsca przebywania Kobosa na terenie innych województw, podjęła współpracę z urzędami bezpieczeństwa we Wrocławiu, Gdańsku, Koszalinie, Tczewie, Szczecinie, Rzeszowie, Człuchowie, Starogardzie Gdańskim i Jeleniej Górze⁹⁵¹. W tym samym okresie podjęto współpracę z Wydziałami III WUdsBP w Krakowie, Opolu, Olsztynie i Łodzi. Poszukiwania – obok Kobosa – objęły także m.in. Marię Kobos i Bolesława Gocha. Równocześnie grupa operacyjna wystosowała zapytania do naczelników Wydziałów III WUdsBP na terenie całego kraju z prośbą o dokonanie sprawdzeń w Biurach Ewidencji Ludności, czy na podległym terenie nie figuruje Stefan Kobos i inni. Podjęcie współpracy dało efekty. W czerwcu 1955 r. grupa otrzymała od Naczelnika Wydziału III WUdsBP w Warszawie odpowiedź w sprawie Bolesława Gocha którego namierzono w miejscowości Zielonka w powiecie wołomińskim⁹⁵².

12 października 1955 r. por. Adolf Kotowski sporządził *raport o przekwalifikowaniu wstępno-agencyjnego rozpracowania o kryptonimie „Pasożyty” na rozpracowanie agencyjno–poszukiwawcze*⁹⁵³. Od tej pory sprawą objęto obok Kobosa, także Karola Żołądka, Eugeniusza Szczepańskiego i ich najbliższą rodzinę – m.in. Stanisława Żołądka, Jana Żołądka, Edmunda Pizuna, Jana Ragana, Bolesława Gocha, Władysława Kowala, Stanisława Brogowskiego, Albina Wielgosza, Józefa Kuca czy Antoniego Kuśmierczaka.

W październiku i listopadzie 1955 r. GO ponownie zainteresowała się rodziną Kobosa zamieszkałą w Opolu. W tej sprawie chor. Aleksander Cichocki, wyjechał do Opola, gdzie spotkał się z Alfonsem Szeske. W luźnej rozmowie Szeske stwierdził, że

⁹⁵⁰ AIPN Lu 065/4, Sprawozdanie kwartalne za III kwartał 1955 r., 29 IX 1955 r., k. 98.

⁹⁵¹ AIPN Lu 07/43 t. 6, Pismo naczelnika Wydziału III WUdsBP w Stalinogrodzie majora J. Gajka do kierownika PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim, 19 VII 1955 r., k. 3; *ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału III WUdsBP we Wrocławiu kapitana J. Wekseiberga do kierownika PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim, 7 VI 1955 r., k. 4; Pismo naczelnika Wydziału III WUdsBP w Zielonej Górze porucznika H. Orlika do kierownika PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim, 16 VIII 1955 r., k. 5; Pismo naczelnika Wydziału III WUdsBP w Koszalinie majora I. Burdzieja do kierownika PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim z 17 IX 1955 r., k. 6–25; *ibidem*, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III WUdsBP w Rzeszowie por. Wł. Witka do Kierownika PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim z 10 XI 1955 r., k. 48.

⁹⁵² *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału III WUdsBP w Warszawie mjr. M. Korgi z 2 VI 1955 r. do kierownika PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim, k. 163.

⁹⁵³ AIPN Lu 07/43 t. 4, Raport o przekwalifikowaniu wstępno–agencyjnego rozpracowania pod kryptonimem „Pasożyty” na rozpracowanie agencyjno –poszukiwawcze i częściowym zaniechaniu dalszego prowadzenia co do niektórych figurantów, 12 X 1956 r., k. 12–126.

będzie starał się zasugerować rodzinie aby ta namawiała Kobosa do ujawnienia się. Po zakończonej rozmowie por. Cichocki doszedł do wniosku, że Szeske jest doskonałym kandydatem na przyszłego informatora. Decyzja Cichockiego co do dokonania werbunku wynikała przede wszystkim z opracowanej przez UB korespondencji Szeskiego, z której wynikało, że jego żona Bronisława otrzymuje od brata Stefana listy. UB doszedł wówczas do wniosku, że Szeske może a wręcz musi mieć wiedzę o miejscu ukrycia Kobosa. Werbunek ułatwić miała współpraca PUBP w Tomaszowie z WUdsBP w Łodzi. Funkcjonariusze Wydziału II tamtejszego WUdsBP ustalili, że Szeske w okresie okupacji należał do NSDAP w Łodzi i walczył wraz z armią niemiecką na froncie wschodnim⁹⁵⁴.

23 listopada 1955 r. chor. Cichocki, mając w ręku kompromitujące dokumenty otrzymane z Łodzi spotkał się z Szeskem. Ten z kolei po zapoznaniu się z dokumentacją, z obawy przed najbliższymi, podjął współpracę z urzędem bezpieczeństwa jako tajny informator pod pseudonimem „Szczery”. W trakcie werbunku ujawnił nowe wątki w sprawie prowadzonego śledztwa. Informacje dotyczyły m.in. Marii Kobos, ukrywającej się w tym czasie u rodziny w Maniowie oraz opisał w szczegółach kontakty z Walerią Flisowską, do której rodzina przysyłała paczki żywnościowe, trafiające następnie do „Wrzosa”. Dzięki jego informacjom, bezpieka utwierdziła się w przekonaniu, że Kobos ukrywa się w Brzezinach Bełżeckich⁹⁵⁵.

30 listopada 1955 r. PUdsBP wdrożył plan operacyjnych przedsięwzięć w ramach, którego podjęto współpracę z Wydziałem IX WUdsBP w Krakowie i PUdsBP w Dąbrowie Tarnowskiej, gdzie przystąpiono do kontroli listów i paczek wysyłanych z Maniowa⁹⁵⁶. Przełom w sprawie nastąpił 27 grudnia 1955 r. Tego dnia doszło do spotkania informatora „Szczerego” z dwoma funkcjonariuszami por. Janem Kościem i por. Aleksandrem Cichowskim. W rozmowie, „Szczery” ujawnił miejsce ukrycia Kobosa i Szczepańskiego. Informacje przekazał „Szczereму”, Bronisław Flisowski, który w święta Bożego Narodzenia odwiedził go w Opolu. Nic niepodejrzewający Flisowski, w luźnej rozmowie zwierzył się mu, że stryjek Stefan wraz z Eugeniuszem Szczepańskim ukrywa się w zabudowaniach Edmunda Szczepańskiego – w oborze, gdzie znajdowało się niewielkie pomieszczenie trudno dostępne, przedzielone podwójną ścianą działową⁹⁵⁷.

⁹⁵⁴ AIPN Lu 07/43 t. 1, Plan operacyjnych przedsięwzięć, 10 X 1955 r., k. 164.

⁹⁵⁵ *Ibidem*, Zadanie operacyjne zlecone agentowi „Szczereму”, k. 214.

⁹⁵⁶ *Ibidem*, Plan likwidacji grupy Stefana Kobosa ps. „Wrzos”, 25 XI 1955 r., k. 194–195.

⁹⁵⁷ IPN Lu 07/43 t. 1, Uzupełnienie do doniesienia agenta „Szczerego”, 27 XII 1955 r. sporządzone przez por. Aleksandra Cichowskiego, k. 204.

Na podstawie informacji otrzymanych od „Szczerego” PUdsBP w Tomaszowie raz jeszcze zdecydował się na przeprowadzenie w Brzezinach dwóch rewizji obejmujących zabudowania Edmunda Szczepańskiego i Karola Żołądka, do których doszło 21 stycznia 1956 r. Tego dnia aresztowano Stefana Kobosa, Eugeniusza Szczepańskiego i jego ojca Edmunda. Podczas rewizji UB zarekwirował m.in. radiodbiornik i broń – dwa pistolety Parabellum wraz z magazynkami, pistolet Vis, pistolet belgijski, dwie dubeltówki oraz 120 sztuk amunicji.

Dwa tygodnie później, 8 lutego 1956 r. o godzinie 8⁰⁰ do siedziby Prokuratury Wojewódzkiej w Lublinie zgłosił się dobrowolnie ostatni z poszukiwanych Karol Żołądek⁹⁵⁸. W dniach 11 i 12 lutego 1956 r. wszczęto wobec niego śledztwo, w którym pytano go m.in. o ukryty w okresie amnestyjnym 1947 r. magazyn broni kompanii „Narol” w lesie brzezińskim⁹⁵⁹.

W celu jego odnalezienia powołano grupę poszukiwawczą składającą się z funkcjonariuszy z Wydziałów III, VII i IX WUdsBP w Lublinie i plutonu KBW. Za akcję poszukiwawczą odpowiadał kierownik tomaszowskiego PUdsBP w Tomaszowie, Bolesław Komińczyk. 28 lutego 1956 r. Karol Żołądek w obecności dwóch świadków Juliana Wielgosza i Józefa Żołądka, wskazał miejsce ukrycia broni na ścieżce leśnej wiodącej do Nowin–Pola. W ręce bezpieki dostało się m.in.: 43 sztuki Kbk, 6 Rkm, 6 PM i 5 PPs, dwa pistolety typu Nagan oraz belgijska 9-ka, CKM, raketnica niemiecka czy samozaradka dziesięciopistołowa⁹⁶⁰.

Po aresztowaniu Kobosa, Żołądka i Szczepańskiego nadal na wolości pozostawał Julian Sikora. Od 2 czerwca 1955 r. w PUdsBP w Tomaszowie wszczęto sprawę agenturalno–poszukiwawczą wobec jego osoby. Od momentu sławetnej akcji w Majdanie Górnym w lipcu 1952 r. pozostawał nieuchwytny dla UB. w ramach tej sprawy PUdsBP opracował plan operacyjnych przedsięwzięć, dotyczący ustalenia danych osobowych rodzeństwa i dalszej rodziny Sikory. W wyniku podjętego planu zwrócono szczególną uwagę na jego szwagra, Edwarda Gajewskiego, zamieszkałego we wsi Rekowo w powiecie łobeskim w województwie szczecińskim. W ramach skoordynowanej współpracy podjętej z PUdsBP w Łobzie, PUdsBP w Tomaszowie ustalił na podstawie zeznań świadków, że w okresie od wiosny 1954 do 20 sierpnia 1955 r. Sikora trzykrotnie był widziany na

⁹⁵⁸ *Ibidem*, Meldunek specjalny, 9 II 1956 r. sporządzony przez naczelnika Wydziału III WUdsBP w Lublinie kpt. Bronisława Świtę do naczelnika Wydziału I Departamentu III KdsBP w Warszawie, k. 244.

⁹⁵⁹ AIPN Lu 07/43 t. 13, Pismo sporządzone przez kpt. Bronisława Świtę do Naczelnika Wydziału i Departamentu III KdsBP w Warszawie, k. 36.

⁹⁶⁰ AIPN Lu 07/43 t. 13, Protokół rewizji z 28 II 1956 r. sporządzony przez Józefa Florczaka, k. 131–132.

tamtejszym terenie. We współpracy z PUdsBP w Łobzie, PUdsBP w Tomaszowie przygotował nowy plan operacyjny, w wyniku, którego pozyskano do współpracy informatora z terenu wsi Rekowo. Niezależnie od podjętej współpracy z łobeskim PUdsBP, w sprawie Juliana Sikory PUdsBP w Tomaszowie prowadził także działania operacyjne na terenie powiatu tomaszowskiego, dzięki podjętej współpracy z informatorami o pseudonimie „Iskra”, „Partyzant” i „Warszawa” posiadającymi możliwości dotarcia do rodziny Sikory. Ich głównym zadaniem była obserwacja rodziny poszukiwanego pod kątem ustalenia ich wyjazdów⁹⁶¹.

Niezależnie od sprawy Juliana Sikory, PUdsBP w Tomaszowie w tym okresie prowadził także sprawę agenturalnego sprawdzenia wobec zamieszkałego w Tyszowcach, Mariana Woźniackiego, związanego wcześniej z II Inspektorem Zamojskim AK. Do UB doszły nieprawdziwe informacje, że rozpracowywany Woźniacki po wyjściu z więzienia nosił się z zamiarem wznowienia działalności konspiracyjnej. Wobec jego osoby nastawiono informatorów ps. „Bury” i „Zbyszek”, cieszących się zaufaniem Woźniackiego. W toku prowadzonego śledztwa UB nie uzyskał jednak informacji potwierdzających ustalenia, co do prowadzenia przez Woźniackiego zorganizowanej działalności konspiracyjnej. Podobnie rzecz przedstawiała się w sprawie byłego działacza WiN, Władysława Małysa, którego także podejrzewano o wznowienie wrogich kontaktów konspiracyjnych na terenie Gdańska. Jednak, w wyniku podjętego śledztwa, sprawę wobec jego osoby umorzono na skutek braku znamion przestępstwa Małysa⁹⁶².

Wraz z nastaniem stycznia 1956 r. PUdsBP w Tomaszowie zainteresował się także Zenonem Jachymkiem ps. „Wiktor”, który wówczas uzyskał warunkowe zwolnienie na okres sześciu miesięcy i przebywał na leczeniu w Szpitalu Powiatowym w Tomaszowie. W szczególności bezpiekę interesowała kwestia zbiórki pieniędzy, do których miało dochodzić w rodzinnej wsi Jachymka, Komarowie. Kwesta organizowana przez byłych żołnierzy oddziału „Wiktora”. Miała na celu zakup lekarstw dla schorowanego dowódcy. Jednym z organizatorów zbiórki był Eugeniusz Wiśniewski. W tej sprawie UB, doszukując się prawdziwych intencji organizatorów, stwierdził, że najprawdopodobniej za zbiórką funduszy stała tajna organizacja konspiracyjna. Dlatego też podjęto działania operacyjne, mające na celu ustalenie wszystkich osób zaangażowanych w zbiórkę i dających pieniądze.

⁹⁶¹ AIPN Lu 065/4, Sprawozdania i plany pracy PUdsBP Tomaszów Lubelski za rok 1955, Sprawozdanie kwartalne za III kwartał 1955 r., 29 IX 1955 r., k. 102–103.

⁹⁶² AIPN Lu 034/27, Sprawozdanie kwartalne za III kwartał 1955 r., 29 IX 1955 r., s. 19–21 (według numeracji PDF).

Zgodnie z planem operacyjnym po ustaleniu danych personalnych tych osób, spośród nich miał zostać wytypowany odpowiedni kandydat na tajnego informatora⁹⁶³.

Podobnie w tym okresie przedstawiała się również sprawa byłych współpracowników II Inspektoratu Zamojskiego AK. Także w tej sprawie szef tomaszowskiego PUdsBP w jednym ze sprawozdań pisał, że na terenie miasta Tomaszowa *obserwowano zgrupowanie różnego elementu w większych lub mniejszych grupach. Więzią łączącą tych ludzi jest wspólna względnie podobna przeszłość. Była przedwojenna biurokracja zajmująca również obecnie poważne stanowiska*. Osobami tymi byli: dwóch pracowników referatu do spraw urzędzeń rolniczych w Prezydium PRN w Tomaszowie, Bolesław Sęk i Franciszek Oktaba oraz komornik Sądu, Piwowarski⁹⁶⁴. Ostatecznie obserwację tej grupy uznano za bezzasadną a samą sprawę umorzono wobec braku znamion przestępstwa.

Osaczony i osamotniony Julian Sikora, po latach ukrywania się wykorzystując okres ogłoszenia przez komunistów kolejnej amnestii, zdecydował się ujawnić⁹⁶⁵. Amnestia, o której mowa, weszła w życie 27 kwietnia 1956 r. Łagodziła ona znacząco kary więzienia. Darowała w całości karę pozbawienia wolności orzeczoną w rozmiarze do lat pięciu, łagodziła zaś o połowę karę więzienia orzeczoną w rozmiarze powyżej lat pięciu, lecz nie wyższą niż dziesięciu lat, a o 1/3 karę więzienia orzeczoną w rozmiarze powyżej dziesięciu lat. Amnestia zmieniała także karę dożywotniego więzienia na karę dwanaście lat pozbawienia wolności, zaś karę śmierci na karę piętnaście lat więzienia⁹⁶⁶. Julian Sikora ujawnił się dokładnie trzy dni przed wejściem w życie zapowiedzianej amnestii, w siedzibie WPR w Warszawie⁹⁶⁷. Ujawnienie Juliana Sikory położyło *defacto* kres działalności konspiracyjnej w powiecie tomaszowskim. Jego samego uznaję się za najdłużej ukrywającego się partyzanta podziemia niepodległościowego na Zamojszczyźnie. Julian Sikora na mocy amnestii został zwolniony od odpowiedzialności karnej.

Po zamknięciu sprawy Juliana Sikory. PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim nadal zajmował się agenturalnym sprawdzeniem Zenona Jachymka, którego uznawano wówczas za element niebezpieczny i wrogo ustosunkowany do władzy ludowej. Według UB Jachymek miał nadal prowadzić działalność konspiracyjną w ramach nowo utworzonej tajnej organizacji. Domysły i podejrzenia bezpieki okazały się i w tym przypadku

⁹⁶³ AIPN Lu 065/4, Sprawozdanie kwartalne za IV kwartał 1955 r., 29 XII 1955 r., k. 125–126.

⁹⁶⁴ *Ibidem*, k. 126.

⁹⁶⁵ J. C. Malinowski, *Zarys dziejów Okręgu Lubelskiego Zrzeszenia WiN (1945–1956)*, Lublin 1998, s. 32.

⁹⁶⁶ Ustawa z dnia 27 IV 1956 r. o amnestii (Dz.U. z 1956 r. Nr 11, poz. 57), s. 60.

⁹⁶⁷ AIPN Lu 034/28, Sprawozdanie kwartalne za II kwartał 1956 r., 29 VI 1956 r. s. 5 (według numeracji PDF).

nieprawdziwe. Ostatecznie sprawę przeciwko Zenonowi Jachymkowi PUdsBP umorzył i złożył w archiwum. Podobnie postąpiono ze sprawą obiektołą kryptonim „Ocean”. Ówczesny oficer operacyjny PUdsBP w Tomaszowie, Julian Kielar, stwierdził, że zgromadzone w niej dokumenty nie przedstawiały w tym czasie wartości operacyjnej. Całość sprawy 30 maja 1956 r. została złożona w archiwum Wydziału X WUdsBP w Lublinie. Tego samego dnia w Archiwum Wydziału X WUdsBP w Lublinie złożono także sprawę obiektołą o kryptonimie „Ciemni”, dotyczącą byłych żołnierzy AK, BCh i działaczy PSL. Sprawą objęto m.in. Antoniego Maryńczaka, Franciszka Samulaka czy Józefa Lentowicza⁹⁶⁸. Zarchiwizowanie tych spraw przez PUdsBP kończyło szersze zainteresowanie problematyką podziemia zbrojnego w powiecie tomaszowskim.

⁹⁶⁸ AIPN Lu 08/187 t. 2, Wnioski o złożeniu sprawy obiektołej o kryptonimie „Ocean” i „Ciemni” w Archiwum, 30 V 1956 r., s. 125–126 (według numeracji PDF).

Rozdział 7

Kierunki działań UB w Tomaszowie Lubelskim

7.1. UB wobec Stronnictwa Narodowego

Zainteresowanie PUBP w Tomaszowie sprawą podziemia narodowego w latach 1945–1947 było iluzoryczne. Fakt ten wynikał z prostej przyczyny. W tym okresie w powiecie tomaszowskim nie było zorganizowanego obwodu NSZ. Teren ten wolny był również od oddziałów prowadzących działalność w sąsiednich powiatach. Choć w sprawozdaniach kierownika PUBP w Tomaszowie z lat 1945–1946 czytamy, że takowa działalność „band” NSZ w powiecie tomaszowskim była prowadzona, fakt ten wynikał wyłącznie z niewiedzy funkcjonariuszy UB, którzy wówczas działalność NSZ omyłkowo utożsamiali z organizacją WiN.

Do końca 1946 r. w sprawie działaczy SN panował względny spokój. Sytuacja uległa zmianie wraz z nastaniem marca 1947 r. Tego miesiąca naczelnik Wydziału III WUBP w Lublinie rozesał do wszystkich szefów PUBP na Lubelszczyźnie, w tym do tomaszowskiego PUBP, meldunek informujący o likwidacji prezydium i zarządu głównego SN oraz przejęciu jego archiwum i kartotek. *W trakcie śledztwa wypływa obecnie cały szereg nazwisk i pseudonimów członków Stronnictwa Narodowego, pracujących na różnych szczeblach organizacyjnych w różnych dzielnicach kraju. Są to materiały w niektórych przypadkach gotowe do realizacji, w innych wymagające ustalenia lub dodatkowego rozpracowania figurantów* meldował – naczelnik Wydziału III WUBP w Lublinie do szefów PUBP. Sprawę wówczas wstrzymano z uwagi na wejście w życie ustawy amnestyjnej. Po jej zakończeniu zgodnie z sugestią planowano do niej powrócić. W meldunku naczelnik Wydziału III zwracał szczególną uwagę szefom PUBP aby podległe im Referaty III podjęły działania operacyjne, mające na celu ustalenie członków SN na kontrolowanym terenie, ich danych personalnych i współpracy z NSZ oraz wytypowanie kandydatów do werbunku⁹⁶⁹.

⁹⁶⁹ AIPN Lu 08/190, Sprawa Obiektowa kryptonim „Redakcja nr 2”/„Wisła” prowadzona w latach 1946–1956 przez PUBP/PU ds. BP w Tomaszowie Lubelskim członków Stronnictwa Narodowego z powiatu tomaszowskiego, Meldunek Naczelnika Wydziału III WUBP w Lublinie do szefów PUBP na terenie województwa lubelskiego, 1 III 1947 r., k. 7.

W początkowej fazie realizacji sprawy, tomaszowski PUBP zbagatelizował tę kwestię nie podejmując do końca października 1947 r. żadnych znaczących działań. 5 listopada 1947 r. szef WUBP w Lublinie zwrócił się do szefów PUBP na terenie Lubelszczyzny z poleceniem przeprowadzenia przedsięwzięć, polegających na zapoznaniu się z instrukcjami WUBP w sprawie SN, ustalenia na kontrolowanym terenie działaczy SN sprzed 1939 r., dokonania sprawdzeń w ewidencji Wydziału II, wytypowania dwóch–trzech kandydatów na werbunek i założenie w tej sprawie rozpracowania agenturalnego. Także i tę kwestię tomaszowski PUBP zbagatelizował. Brak odniesienia się do meldunku był przyczyną wystosowania 6 grudnia 1947 r. przez szefa WUBP w Lublinie, do PUBP w Tomaszowie upomnienia, w którym żądano wyjaśnień związanych z opóźnieniem udzielenia odpowiedzi. Upomnienie wywołało panikę w szeregach tomaszowskiego UB. Chcąc zaspokoić oczekiwania WUBP w Lublinie 16 grudnia 1947 r. PUBP przesłał do Lublina listę 26 działaczy SN, zamieszkałych na terenie powiatu tomaszowskiego. Wśród nich znaleźli się m.in.: Edward Witkowski – właściciel drukarni w Tomaszowie, Wincenty Jabłoński – były burmistrz Tomaszowa, Jan Białowolski ps. „Nil”, Hieronim Białowolski ps. „Grot” czy Feliks Świcę. Podjęto także sprawdzenia w ewidencji Wydziału II WUBP w Lublinie⁹⁷⁰.

Poza przesłaniem list, do końca 1948 r. tomaszowskie UB – tak samo jak w roku ubiegłym – nie przejawiało zainteresowania operacyjnego kwestią narodową. Podobnie było w roku następnym. Niewiele wniosło do sprawy wszczęcie w 1949 r. przez Referat III PUBP w Tomaszowie rozpracowania operacyjnego o kryptonimie „Redakcja”. Pomimo założenia sprawy, PUBP w tej kwestii zachowywał się nad wyraz biernie. Wykazała to zresztą przeprowadzona w połowie lipca 1949 r. kontrola Wydziału III WUBP w Lublinie, dokonana w Referacie III PUBP w Tomaszowie, pod kątem prowadzenia spraw operacyjnych na SN. Po dokonanej kontroli Referent Wydziału III Franciszek Skubik, stwierdził, że założenie sprawy o kryptonimie „Redakcja” i jej prowadzenie *de facto* było iluzoryczne. *Materiały dotyczące tego rozpracowania były założone razem z protokołami w jedną teczkę itp.* – czytamy w sporządzonym raporcie pokontrolnym – *[...] kierownik Referatu III, odpowiedzialny za to rozpracowanie i wykonanie planów według terminu wyznaczonego w planie, nie przypilnował przez swoją niedbałość i odciąganie się od pracy. [...] Pomimo bogatych archiwów po SN sprzed 39 r., jakie otrzymał PUBP w Tomaszowie z Wydziału III WUBP w Lublinie dnia 13 czerwca 1949 r. do chwili obecnej*

⁹⁷⁰ AIPN Lu 08/190, Raport referenta Wydziału III WUBP, Franciszka Skubika, 19 VII 1949 r., k. 50.

*po tej linii nic nie zrobiono. [...] Do chwili obecnej PUBP w Tomaszowie Lubelskim po opracowaniu SN nie posiada żadnej agentury. W tym kierunku na miesiąc sierpień należy zaplanować i wytypować 10 kandydatów na werbunek*⁹⁷¹.

Krytyczne uwagi, o których mowa, PUBP wziął na poważnie dopiero 18 lutego 1950 r. Tego dnia oficjalnie, postanowieniem kierownika Referatu III PUBP w Tomaszowie – Józefa Adamczyka, założono w oparciu o zgromadzoną dokumentację działaczy SN do roku 1939 r. agenturalne rozpracowanie na działaczy SN działających na terenie powiatu tomaszowskiego. Sprawie nadano kryptonim „Redakcja nr 1”. Podstawą do jej założenia było zatrzymanie byłego sekretarza SN w Majdanie Sopockim, Jana Paskę. W wyniku dokonanej rewizji w jego miejscu zamieszkania UB odnalazł archiwum placówki SN w Majdanie Sopockim. W toku przesłuchania Jan Paska przyznał się do pełnienia funkcji sekretarza placówki SN w Majdanie Sopockim, działającej pod nazwą „Młodzież Wielkiej Polski”. Paska ujawnił wówczas cały jej skład osobowy⁹⁷².

W postanowieniu do założenia sprawy napisano, że *po wyzwoleniu aktywni członkowie SN wcisnęli się do partii politycznych jako wtyczki, celem prowadzenia rozbijackiej roboty w szeregach naszej partii [...], jak i trudnią się szerzeniem wrogiej propagandy przeciwko obecnemu ustrojowi demokratycznemu. Następnie członkowie tej organizacji po wyzwoleniu wcisnęli się na wysokie stanowiska samorządowe i rządowe, na obiekty państwowe i zachodzi podejrzenie, że mogą udzielać wywiadu na korzyść państw o ustroju kapitalistycznym, zdradzając tajemnice państwowe. Stronnictwo Narodowe jest organizacją czysto endecką, która przeważnie składa się z bogaczy wiejskich, adwokatów, nauczycieli, dziedziców, którzy wrogo ustosunkowani są do obecnej rzeczywistości, nigdy dobrowolnie nie zejść z pola walki. Góra tej organizacji za niemieckiej okupacji poszła na współpracę z okupantem niemieckim. Stworzyła oddziały zbrojne NSZ [...], którzy tępil na rozkaz gestapo nasze organizacje AL i BCh*⁹⁷³.

Dwa dni po założeniu sprawy Referat III wytypował do rozpracowania łącznie 21 osób, których uznano za mogących przejawiać wrogą działalność względem władzy ludowej. W gronie tych osób znaleźli się mieszkańcy gmin: Komarów, Krynice, Majdanu Sopockiego, Rachanie i miasta Tomaszowa. Byli to: Jan Paska, Franciszek Rogowski,

⁹⁷¹ *Ibidem*, Postanowienie o założeniu agenturalnego rozpracowania na aktywnych członków byłej organizacji Stronnictwo Narodowe do roku 1939, k. 53.

⁹⁷² *Ibidem*, Raport sprawozdawczy po linii kryptonim „Redakcja” od dnia 28 I 1950 r. do dnia 28 II 1950 r., k. 54.

⁹⁷³ *Ibidem*, Postanowienie o założeniu agenturalnego rozpracowania na aktywnych członków byłej organizacji Stronnictwo Narodowe do roku 1939, k. 53.

Antoni Olszewski, Florian Noworol, Antoni Kozak, Emil Franko, Leopold Pruchnicki, Edward Witkowski, Józef Liro, Wacław Wiśniewski, Władysław Wysłocki, Michał Szponar i Feliks Chmiel, Józef Gmitruk, Józef Nawrot, Piotr Matuszak, Jan Wysłocki, Michał Krosman, Andrzej Grabowski, Jan i Antoni Waszęda. W tym samym okresie do siedziby PUBP w Tomaszowie Lubelskim zgłosił się w charakterze świadka mieszkaniec Komarowa, Piotr Wiśniewski⁹⁷⁴, zeznający w sprawie Antoniego Plizgi. W luźnej rozmowie z funkcjonariuszem przyznał się, że w okresie okupacji należał do AK, gdzie pełnił funkcję zastępcy komendanta rejonu III. Przed wojną Wiśniewski zajmował stanowisko wójta gminy Komarów z ramienia SL, a następnie podjął działalność w gminnym zarządzie SN w Komarowie, które wówczas – wraz z zarządem w Tyszowcach uznawane były za najbardziej prężne w powiecie. Ujawnił także personalia działaczy SN w Komarowie – wspomnianego Antoniego Olszewskiego, Hieronima Białowolskiego i Władysława Plizgi, pełniącego według niego w okresie przedwojennym funkcję komendanta SN na trzy powiaty: Tomaszów, Krasnystaw i Zamość. Pozyskane tą drogą informacje stały się przyczyną wszczęcia przez PUBP w Tomaszowie sprawy ewidencyjno–obserwacyjnej, której figurantem był Piotr Wiśniewski. Do sprawy zaangażowano informatora o ps. „Zegar”⁹⁷⁵.

Do sierpnia 1950 r. w tej sprawie Referat III objął inwigilacją łącznie 33 osoby i założył 48 kart ewidencyjnych⁹⁷⁶. W sprawozdaniu okresowym tegoż referatu starszy referent, Józef Adamczyk, pisał: *[...] rozpracowanie nie jest dostatecznie żywotne, gdyż po danym pionie nie posiadamy cennej agentury i znikomą ilość. W związku z tym obecnie przystąpimy do typowania i opracowania, a następnie werbowania cennej agentury w środowisku endeckim, która by mogła nas informować o wszelkich zamiarach*

⁹⁷⁴ Piotr Wiśniewski s. Jana, ur. 29 VI 1892 r. w Księżostanach, pow. Tomaszów Lubelski.

⁹⁷⁵ AIPN Lu 014/248 t. 1, Materiały operacyjne z lat 1949–1960 prowadzone przez PUBP/Referat SB KPMO w Tomaszowie Lubelskim w sprawie przynależności do AK–WiN oraz działalności w ruchu ludowym dot. Piotra Wiśniewskiego, Notatka urzędowa, 18 VI 1949 r., k. 15–16.

Zaangażowanie do sprawy informatorów ps. „Zegar” i „Cichy” nie wniosło ostatecznie nic nowego do sprawy. Sprawę wobec Piotra Wiśniewskiego prowadzono do 25 IV 1956 r. Tego dnia, uznając sprawę za nienadającą się do dalszego wykorzystania operacyjnego, złożono w Archiwum Wydziału X WUdsBP w Lublinie. Ponownie do sprawy Piotra Wiśniewskiego Referat ds. Służby Bezpieczeństwa KP MO w Tomaszowie powrócił 3 IX 1957 r. wszczynając sprawę ewidencyjno–obserwacyjną. Wiśniewskiego uznano wówczas za osobę wrogo ustosunkowaną do władzy ludowej i ZSRR. w ramach tej sprawy zaangażowano do współpracy informatora ps. „Cichy”, zwerbowanego do współpracy w 1956 r. Jego głównym celem było ustalenie dotychczasowej działalności Piotra Wiśniewskiego i jego kontaktów utrzymywanych na terenie gromady Księżostany. W latach 1957–1960 „Cichy” złożył kilka doniesień na Piotra Wiśniewskiego nieprzedstawiających większej wartości operacyjnej. 21 VII 1960 r. postanowieniem st. oficera operacyjnego Referatu ds. SB KP MO w Tomaszowie Lubelskim Juliana Kielara, zaniechano dalsze prowadzenie sprawy ewidencyjno–obserwacyjnej na Piotra Wiśniewskiego.

⁹⁷⁶ AIPN Lu 034/38, Sprawozdanie za okres od 30 VI do 30 VII 1950 r. Referatu III PUBP w Tomaszowie Lubelskim, s. 186 (według numeracji PDF).

*działalności podziemnej, jednocześnie rozszyfrować wszystkie koła gromadzkie i koła powiatowe*⁹⁷⁷.

Niewiele zmieniło się w tej sprawie do końca 1950 r. Ten sam funkcjonariusz – Józef Adamczyk, pisał, że rozpracowanie operacyjne o kryptonimie „Redakcja” *nie jest żywe*. Świadczył o tym fakt, że do sprawy został zaangażowany jeden informator o ps. „Zajac” z Majdanu Sopockiego, będący członkiem SN, który nie był w stanie – w ramach zleconych obowiązków operacyjnych – ustalić struktury SN w powiecie tomaszowskim. Zdecydowanie większe sukcesy w tej kwestii odniósł informator ps. „Gołąb”, który – pomimo, że prowadził pracę pod przykrywką w ramach innej sprawy operacyjnej – był w stanie ustalić skład personalny koła SN w Ciotuszy Starej w gminie Majdan Sopocki⁹⁷⁸. Wszystkich ustalonych członków koła zarejestrowano w kartotekach elementu przestępczego. Referat III z chwilą otrzymania tej informacji włączył o informatora o ps. „Gołąb” do rozpracowania o kryptonimie „Redakcja” i zlecił mu pracę operacyjną na rzecz dalszego ustalenia kół SN na terenie powiatu tomaszowskiego⁹⁷⁹.

W 1951 r. rozpracowanie o kryptonimie „Redakcja nr 1” przybrało na intensywności. 28 lutego 1951 r. odpowiadający za sprawę Referat III skompletował w ramach sprawy zgromadzone dotychczas dokumenty dotyczące SN i przeprowadził wszechstronne wywiady, dzięki którym ustalono dwa zarządy gminne SN – w Komarowie i Majdanie Sopockim, liczące razem 22 osoby. Zaś miesiąc później PUBP znalazł się w posiadaniu informacji dotyczącej składu osobowego zarządu powiatowego SN Sprzed 1939 r., liczącego wówczas dziewięć osób⁹⁸⁰. Według UB, prezesem zarządu powiatowego był Stefan Kaliński, wiceprezesem – Władysław Gąsowski, sekretarzem powiatowym – Władysław Plizga, skarbnikiem – Franciszek Jastrzębski, członkami powiatowego zarządu – Benedykt Zwierzchowski, Bronisław Niemierzycki, Ignacy Barski i Józef Gałczyński.

20 kwietnia 1951 r. tomaszowski UB wszczął bliźniacze rozpracowanie obiektowe o kryptonimie „Redakcja nr 2”. Wówczas Referat III dysponował pełną wiedzą dotyczącą SN i jego działalności w powiecie. Do tego okresu na terenie powiatu tomaszowskiego

⁹⁷⁷ *Ibidem*, Sprawozdania za okres od 30 VI do 30 VII 1950 r. Referatu III PUBP w Tomaszowie Lubelskim, s. 186–187 (według numeracji PDF).

⁹⁷⁸ Według informatora ps. „Gołąb” koło SN w Ciotuszy Starej liczyło łącznie 11 osób. Jego założycielem, a zarazem prezesem był organista kościoła w Majdanie Sopockim nazwiskiem Gąsior. Członkami koła byli: Michał Kurzyński, Stanisław Gęborys, Stanisław Sterda, Edward Rudełka, Bronisława Kurzyńska, Jan Derda, Józef Łasocha, osoba nazwiskiem Momot, Maciej Makachon i Paweł Rosocha.

⁹⁷⁹ AIPN Lu 034/20, Sprawozdanie Referatu III PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 1951 r. (według numeracji PDF).

⁹⁸⁰ W skład powiatowego zarządu SN wchodził: Władysław Gąsiorowski, Franciszek Jastrzębski, Ignacy Barski, Władysław Plizga, Jan Jarecki, Stefan Kaliński, Stanisław Knap i Wincenty Jabłoński.

Referat III ustalił łącznie 120 działaczy SN, spośród których szczególną uwagę zwrócono na: Stefana Kalińskiego, Władysława Gąsowskiego, Franciszka Jastrzębskiego, Feliksa Leszczyńskiego, Feliksa Krzywonowskiego, Benedykta Zwierzchowskiego, Bronisława Niemierzyckiego, Jana Paskę, Wincentego Kawę, Hieronima Białowolskiego, Piotra Kościa, Władysława Korgę, Feliksa Kościa Antoniego Olszewskiego, Ignacego Barskiego i Adama Kawę. W początkowej fazie realizacji sprawy, podobnie jak uprzednio, włączono informatora o ps. „Zajac” z Majdanu Sopockiego.

W październiku 1951 r. Referat III PUBP zarejestrował kolejnych dziesięciu członków SN, m.in.: Piotra Zagórskiego ze Zwiartowa, Józefa Wysłockiego z Komarowa, Karola Dardy z Majdanu Sopockiego czy Jana Olszewskiego z Komarowa⁹⁸¹. Lista ta w miesiącu następnym rozszerzyła się o kolejne cztery nazwiska: Ignacego Stasiuka, Józefa Nawrota, Leopolda Piochnickiego i Edwarda Witkowskiego⁹⁸². Do połowy 1953 r. sprawą, obok działaczy SN, objęto również działaczy organizacji młodzieżowej obozu narodowego pod nazwą Młodzież Wielkiej Polski. W tej sprawie PUBP podjął czynności zmierzające do ustalenia danych personalnych i zebrania wszechstronnych wywiadów środowiskowych. Najprawdopodobniej działaczy MWP z terenu powiatu tomaszowskiego PUBP prowadził w ramach odrębnego rozpracowania obiektowego o kryptonimie „Wisła”. O samej sprawie wiadomo niewiele. Nie zachowały się praktycznie żadne dokumenty wytworzone w ramach tej sprawy. Do końca 1953 r. po sprawie SN, PUBP prowadził rozpracowanie Benedykta Zwierzchowskiego – byłego członka zarządu powiatowego SN i pracownika PRN w Tomaszowie, i wielu innych działaczy, na których zebrano szczegółowe dane personalne i zarejestrowano w kartotece Referatu II PUBP w Tomaszowie. Odpowiedzialny za sprawę starszy referent, Ryszard Trąbka, analizując sprawę doszedł wówczas do wniosku, że *członkowie SN na terenie powiatu tomaszowskiego w większości są w podeszłym wieku, działalności żadnej nie przejawiają*. Choć podjęto wówczas standardowe czynności operacyjne, ostatecznie nie wniosły one do sprawy nowych wątków i ustaleń.

PUBP w Tomaszowie wykazywał sprawą działaczy SN zainteresowanie do połowy 1956 r. Wówczas ówczesny szef PUdsBP w Tomaszowie pisał o aktywie organizacji endeckich i sanacyjnych. *Posiadane sygnały wskazują* – pisał szef PUdsBP –

⁹⁸¹ AIPN Lu 034/20, Sprawozdanie Referatu III PUBP w Tomaszowie Lubelskim po linii sekcji 1 WUBP w Lublinie za miesiąc październik 1951 r., 31 X 1951 r., s. 77 (według numeracji PDF).

⁹⁸² *Ibidem*, Sprawozdanie okresowe po linii sekcji IV, s. 82 (według numeracji PDF).

że element ten żyje nadal w nadziei rychłej zmiany i stąd jest skłonny do wrogiej działalności. Sprawę SN tomaszowski PUdsBP w 1956 r. próbował łączyć z działalnością duchowieństwa katolickiego i organizacji kościelnych. Jednak bez znaczącego rezultatu.

7.2. Działania operacyjne PUBP w Tomaszowie wobec kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych

Połowę 1947 r. uznać można w przypadku PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres wzmożonej działalności operacyjnej wymierzonej w kościół katolicki i jego instytucje na terenie powiatu tomaszowskiego. Odpowiedzialni za rozpracowanie duchowieństwa katolickiego funkcjonariusze sekcji 5 Referatu V przystąpili wówczas do sporządzania tzw. charakterystyk księży, ze szczególnym uwzględnieniem ich postawy względem władzy ludowej, a także zakładania teczek, których adwersarzami były poszczególne parafie na terenie powiatu. Obok księży w teczkach odnotowywano także osoby świeckie zaangażowane w życie parafii i działalność różnych instytucji kościelnych. Najbardziej praktykowaną formą inwigilacji duchowieństwa katolickiego w początkowej fazie działalności PUBP było przede wszystkim analizowanie treści kazań lub homilii wygłaszanych przez księży w trakcie trwania różnych uroczystości kościelnych. 10 maja 1947 r. w raporcie dekadowym szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim do szefa WUBP w Lublinie, szef PUBP raportował, że na terenie powiatu tomaszowskiego zauważalna jest zwiększona propaganda duchowieństwa katolickiego w stosunku do „demokracji ludowej”. W szczególności przejrzano się pracy duszpasterskiej ks. Włodzimierza Gałkiewicza, który odprawiając 1 maja 1947 r. nieszpory, po ich zakończeniu wygłosił do wiernych kazanie, w którym skrytykował poczynania władzy ludowej w powiecie, co zresztą zostało skrupulatnie odnotowane przez PUBP w Tomaszowie⁹⁸³.

Jednym z pierwszych duchownych katolickich powiatu tomaszowskiego, którym dość usilnie zaczął interesować się tamtejszy PUBP, był proboszcz parafii Woźuczyn – ks. Wiktor Guz⁹⁸⁴. Duchowny z ziemią tomaszowską związany był od 1932 r., kiedy to został skierowany do pracy duszpasterskiej w Tomaszowie. W 1938 r. został proboszczem parafii w Dzierążni. Wraz z wkroczeniem wojsk niemieckich został aresztowany przez gestapo i osadzony w więzieniu na zamku w Lublinie, skąd powrócił w 1940 r. Trzy lata później został ponownie aresztowany przez gestapo i osadzony tym razem w więzieniu

⁹⁸³ AIPN Lu 034/15, Raport dekadowy za okres od 1 V do 10 V 1947 r., s. 25 (numeracja PDF).

⁹⁸⁴ Wiktor Guz s. Stanisława, ur. 18 VI 1904 r. w Białobrzegach, pow. Łuków.

w Zamościu, skąd po miesiącu został zwolniony. Wraz wkroczeniem oddziałów Armii Czerwonej został mianowany proboszczem parafii Wożuczyn. Jako gospodarz tej parafii dał się poznać w powiecie jako przeciwnik władzy ludowej. Świadczyła o tym wytworzona w tym okresie dokumentacja UB z *chwilą wyzwolenia naszego kraju organizuje przy kościele różne kółka religijne, by tym samym lepiej oddziaływać na młodzież*. Dalej czytamy, że 28 września 1947 r. z *ambony odczytał orędzie biskupów, w którym to komentował, że w Polsce szkoły utworzone są na wzór hitlerowski, że w niedziele i święta pędzi się ludzi do przymusowych robót oraz ogranicza się im swobody obywatelskie*⁹⁸⁵. PUBP podejrzewał księdza Guza również o nielegalne posiadanie broni. Takich informacji dostarczył UB w donosie członek ORMÓ w Wożuczynie: *24 sierpnia 1947 r. pełniąc funkcję dowódcy warty na placówce ORMÓ w Wożuczynie, przechodząc koło probostwa Wożuczyn podszedłem pod okno i zauważyłem przy stole siedzącego księdza Guza, obok niego stało radio, przy którym jakąś małą chwilę manipulował, a potem wziął się do liczenia pieniędzy, obok niego przy stole leżał pistolet Walter [...]*⁹⁸⁶.

Do końca 1947 r. w sprawie kościoła katolickiego tomaszowski PUBP zachowywał względną bierność. Wraz z nastaniem 1948 r. sytuacja ta uległa zmianie. Podjęte wówczas działania represyjne zbiegły się *defacto* z datowanym na 18 X 1947 r. referatem dyrektora Departamentu V MBP Julii Brystyger⁹⁸⁷ pod wymownym tytułem „*Ofensywa kleru a nasze działania*” w którym Kościół katolicki i duchowieństwo jawiło się jako główne zagrożenie dla władzy ludowej w Polsce. *Ofensywa kleru* czytamy w referacie *pozostaje w ścisłym związku z ogólną ofensywą imperializmu amerykańskiego, z którym Watykan ostatnio związał się blisko [...]. W walce przeciw demokratycznemu ustojowi Państwa Polskiego zaczyna kler wysuwać się na pierwszy plan. Dlatego też sprawa przeciwdziałania i zwalczania wrogiej działalności politycznej kleru i obozu katolickiego musi zająć odpowiednie miejsce w pracy BP*⁹⁸⁸.

W tym celu władza próbowała wykorzystać organizacje młodzieżowe „Wici” i ZWM. W szczególności ta druga, złożona z szesnastu kół w powiecie, zrzeszająca łącznie

⁹⁸⁵ AIPN Lu 019/606 t. 1, Materiały operacyjne prowadzone w latach 1947–1956 przez PUBP/PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim dot. ks. Wiktora Guza, s. 4–5.

⁹⁸⁶ *Ibidem*, Doniesienie agencyjne, k. 15.

⁹⁸⁷ Julia Brystyger (Brystiger, Brüstigier z d. Preiss) (1902–1975), ps. „Luna”. W okresie od 20 XII 1944 r. do 16 XI 1956 r. na kierowniczych stanowiskach w MBP m.in. dyrektor Departamentu V (F. Musiał, *Polityka czy sprawiedliwość?...*, s. 70).

⁹⁸⁸ F. Musiał, *Instrukcje i wytyczne pracy operacyjnej przeciwko Kościołowi katolickiemu w latach 1945–1956. Wybór dokumentów* [w:] „Zeszyty Historyczne WiN-u”, nr 28–29, Rok XVII, grudzień 2008, s. 258.

340 członków, miała według PUBP odegrać rolę w walce z kościołem, a przede wszystkim z podległym mu „Caritasem”⁹⁸⁹.

Pomimo rozbudowanych struktur, ZWM nie przejawiało w powiecie znaczącej działalności, stąd też – decyzją PRN – postanowiono się uaktywnić jej działalność poprzez zorganizowanie tzw. Komitetu Pomocy ZWM, w skład którego weszli: inspektor szkolny członek PPR – Ząbek, adwokat i członek PPR – Ilnicki, wicestarosta – Zięba i szef PUBP – Kolano. Zadaniem komitetu było wciągnięcie do działalności jak najwięcej młodych ludzi zarówno z terenu miasta, jak i powiatu. Według założeń Komitetu Pomocy młodzi mieli spotykać się w wcześniej przygotowanej do tego świetlicy zaopatrzonej w gry i inne atrakcje. Wprowadzenie w życie tych założeń miało za zadanie jeden cel, a mianowicie tym sposobem próbowano odciągnąć młodych od „Caritas”, który według raportu szefa PUBP – wraz z nastaniem 1948 r. *rozpoczął silnie się organizować na terenie powiatu tomaszowskiego*⁹⁹⁰.

Z obawy przed wzmożoną aktywnością „Caritas”, władze partyjne w styczniu 1948 r. odebrały tej organizacji dotychczas wykorzystywany dom ludowy w Tomaszowie i przekazali go na użytkowane ZWM i straży pożarnej. Tym oto sposobem, chcąc skutecznie walczyć z wrogiem, za którego uważany był kościół i podporządkowany mu „Caritas”, PUBP w Tomaszowie wciągnął do współpracy w tej sprawie władze partyjne i aparat państwowy. Przykład ten nie był wówczas odosobniony na tle innych urzędów bezpieczeństwa. Sama działalność PUBP w tej sprawie nastawiona była na jeden cel, a mianowicie na przejęcie majątku należącego do „Caritas”.

Szef PUBP, Andrzej Kolano, meldował w raporcie dekadowym do szefa WUBP w Lublinie, że *została częściowo rozbita sekcja artystyczna „Caritas”, która od kilku miesięcy każdego tygodnia odgrywała jakąś sztukę*. Również w tej sprawie PUBP, poprzez agenturę, rozpoczął działania operacyjne, mające na celu nastawić wrogo do księży zarząd „Caritas”. Innym razem, wykorzystując do tego celu zorganizowane przez „Caritas” szczytne spotkanie opłatkowe dla dzieci z ubogich rodzin, PUBP próbował dezawuować księży biorących w nim udział. W trakcie spożywania kolacji opłatkowej jeden z księży

⁹⁸⁹ „Caritas”, Związki Towarzystw Dobroczynnych, na ziemiach polskich powstałe pod koniec XIX w. W latach 30. XX w. lokalne związki „Caritas” funkcjonowały prawie we wszystkich diecezjach w Polsce. W 1937 r. powstał projekt zakładający stworzenie centrali diecezjalnych związków. Ostatecznie pomysł nie doszedł do skutku z uwagi na wybuch II wojny światowej. Po wkroczeniu ACz, „Caritas” reaktywował swoją działalność (*Zniszczyć PSL. Działania Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego wobec ruchu ludowego w województwie lubelskim w latach 1944–1956*. Wybór, wstęp i oprac. J. Romanek, Warszawa Lublin 2009, s. 98).

⁹⁹⁰ IPN Lu 034/15, Raport dekadowy za okres od 20 XII do 31 XII 1947 r., s. 51–52 (według numeracji PDF).

miał powiedzieć, że spotkanie zorganizowane zostało z funduszy „Caritas”. Według PUBP do zorganizowania spotkania opłatkowego miał przyczynić się Komitet Pomocy, który rzekomo na ten cel miał przeznaczyć 75.000 tys. złotych, zaś „Caritas” jedynie 1.000 tys. zł. Kłamiwe przemówienie księdza miało, według szefa PUBP, wywołać oburzenie mieszkańców Tomaszowa, a w konsekwencji ich wrogi stosunek do „Caritas” i kościoła. Bezpieka określiła tę sytuację jako dobre przedpole do rozbicia struktur „Caritas”⁹⁹¹. Co zresztą udało się UB. Dzięki pracy agentury zostało rozwiązane amatorskie koło „Caritas” w Tomaszowie, a także nastąpiło odejście dwóch członków z Powiatowego Zarządu „Caritas”, którzy, prowadząc sklepy, zostali kilkakrotnie ukarani prowokacyjnymi mandatami karnymi KPMO za nieład. Ilość i wysokość nałożonych przez KPMO mandatów była uzgadniana z tomaszowskim PUBP. Zastraszeni tym sposobem działacze zdecydowali się na odejście z „Caritas”⁹⁹².

Pod koniec maja 1948 r. UB zainteresowało się księdzem dziekanem Włodzimierzem Gałkiewiczem, któremu zarzucano wrogi stosunek do władzy ludowej. Według UB Gałkiewicz w kazaniach bezpardonowo atakował PPR i ZWM. Według raportu dekadowego szefa PUBP, Andrzeja Kolano, miał on nazwać organizację ZWM „żebrakami”. W trakcie kazań miał także zachęcać wiernych, by nie wstępowali w szeregi PPR, *żeby nie słuchali, co mówią partyjni i nie rozmawiać z ludźmi, którzy należą do PPR nazywając ich bezbożnikami i wrogami wiary chrystusowej*. W tym okresie uwagę funkcjonariuszy PUBP wzbudził także biskup lubelski, Stefan Wyszyński⁹⁹³, który 14 maja 1948 r. wizytował w Tomaszowie Lubelskim. Tego dnia z okazji jego przybycia do miasta, „Caritas” zorganizował w jednym z kościołów akademię. W jej trakcie zgromadzeni wierni oklaskiwali duchownych. Szef PUBP miał stwierdzić, że taka postawa nie podobała się osobom starszym, którzy mówili między sobą w kościele, że *PPR-owcy*

⁹⁹¹ *Ibidem*.

⁹⁹² AIPN Lu 034/37, Sprawozdania. Plany działalności. Raporty miesięczne i dekadowe. Pisma, meldunki PUBP Tomaszów Lubelski z 1948 r., Raport dekadowy za okres od dnia 1 I do dnia 10 I 1948 r., s. 9 (według numeracji PDF).

⁹⁹³ Stefan Wyszyński (1901–1981), kardynał, prymas Polski, dr prawa kanonicznego, wykładowca akademicki. W 1924 r. wyświęcony na księdza. Wikariusz parafii w Przedczu i Włocławku. Od 1937 r. członek Rady Społecznej przy prymasie Polski. W okresie okupacji niemieckiej kapelan w Zakładzie dla Niewidomych w Laskach pod Warszawą. W Powstaniu Warszawskim kapelan Zgrupowania AK Żoliborz – Kampinos oraz powstańczego w Laskach. Po zakończeniu działań wojennych organizator, a następnie rektor WSD we Włocławku. Od 4 III 1946 r. mianowany biskupem diecezjalnym diecezji lubelskiej. Po śmierci prymasa Augusta Hlonda mianowany w listopadzie 1948 r. metropolitą arcybiskupem gnieźnieńskim i warszawskim oraz Prymasem Polski. W latach 1948–1981 przewodniczący KEP. Od 1953 r. kardynał. W latach 1953–1956 internowany przez władze komunistyczne w Rywałdzie, Stoczku Klasztornym, Prudniku i Komańczy. Zm. 28 V 1981 r. (P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny*, Warszawa 2000, s. 80).

*prawdę mówią, że ambona w kościele jest trybuną propagandy, poczęli pluć i wychodzić, gdzie było kilku naszych pracowników podchwytyjąc to i również mówiąc między starszymi ludźmi*⁹⁹⁴.

Ten sam ks. Gałkiewicz został odnotowany w raporcie dekadowym za miesiąc czerwiec 1948 r. Wówczas, podobnie jak wcześniej, władzy nie podobały się jego kazania, wrogo usposobione do obecnie rządzących w kraju. *Żyjemy w wielkim przełomie, w którym naród jest zaślepiony, prowadzony przez drobne jednostki bezbożne, które dążą do likwidacji naszej wiary* – miał według PUBP tymi słowami przemawiać do wiernych ks. Gałkiewicz. Z powodu użycia tych słów, tomaszowskie UB próbował wezwać i przesłuchać w charakterze podejrzanego ks. Gałkiewicza. Ten jednak zdecydowanie odmawiał. Podobnym szykanom poddani zostali ks. Wiktor Guz z parafii Gródek w gminie Jarczów, ks. Lewandowski z parafii Majdan Sopocki i ks. dziekan Stanisław Niedźwiński, którzy także wrogo wypowiadali się na temat sytuacji politycznej w kraju, wyrażając przy tym obawy, w sprawie podejmowanych przez PPR działań wymierzonych w wiarę katolicką⁹⁹⁵.

Do końca 1948 r., rozpracowujący duchowieństwo katolickie Referat IV, zajmował się przede wszystkim analizą wygłoszonych kazań, co zresztą zostało bardzo skrupulatnie zauważone w trakcie dokonanej inspekcji w grudniu 1948 r. w siedzibie PUBP w Tomaszowie. Wówczas stwierdzono, że *zainteresowanie klerem i opracowanie przez Referat V jest bardzo płytkie. Referat ogranicza się w swojej pracy po linii kleru do częściowego rejestrowania kazań wygłoszonych przez księży, natomiast niedostatecznie opracowuje wrogi element wewnątrz kleru*. Inspekcja wykazała także uwagi krytyczne w zakresie nieumiejętniej pracy operacyjnej w stosunku do „Caritas”, kółek różańcowych czy chórów kościelnych, które postrzegano jako elementy niebezpieczne. Inspekcja wykazała, że Referat IV w tej sprawie nie miał żadnych znaczących danych. Nie był w stanie wykazać, w których parafiach powiatu tomaszowskiego są zorganizowane koła „Caritas” czy kółka różańcowe. W sprawie działalności duchowieństwa katolickiego Referatowi IV wytknięto także brak odpowiedniej agentury i niewystarczającą ilość teczek ewidencyjnych założonych na poszczególnych duchownych czy parafie. Do końca 1948 r. funkcjonariusze Referatu IV założyli zaledwie dwanaście takich teczek⁹⁹⁶.

⁹⁹⁴ *Ibidem*, Raport dekadowy od dnia 1 V 1948 r. do 1 VI 1948 r., s. 30–31 (według numeracji PDF).

⁹⁹⁵ *Ibidem*, Raport dekadowy od dnia 1 VI do 30 VI 1948 r., s. 35 (według numeracji PDF).

⁹⁹⁶ AIPN Lu 034/37, Raport z przeprowadzonej inspekcji PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 1 XII 1948 r., s. 177 (według numeracji PDF).

Wraz z nastaniem 1949 r. w zainteresowaniu PUBP znalazł się ks. Franciszek Osuch⁹⁹⁷ z Tyszowiec i ks. Bronisław Falenta – prefekt szkoły podstawowej w Tomaszowie. Pierwszy z nich wzbudził zainteresowanie bezpieki po tym, jak wyraził swoje niezadowolenie w związku z organizowanym przez młodzież sylwestrem, który wypadł w piątek. Nie był to jedyny zarzut PUBP kierowany w stronę ks. Osucha, który z ziemią tomaszowską związany był od września 1946 r. – wówczas mianowany został proboszczem parafii w Tyszowcach. Wcześniej pełnił tożsamą funkcję w parafii w Skierbieszowie w powiecie zamojskim. Od lutego 1947 r. pełnił funkcję dziekana dekanatu tyszowieckiego, zaś w maju 1948 r. biskup lubelski mianował go kanonikiem honorowym Zamojskiej Kapituły Kolegialnej. PUBP zarzucał duchownemu m.in. wrogi stosunek do członków ZMP i utrzymywanie nielegalnych kontaktów z podziemiem niepodległościowym. W latach 1947–1949 w związku działalnością duszpasterską przesłuchiwany przez PUBP i poddany inwigilacji. Rozpracowywany przez tajnych informatorów o ps. „Śpiewak” i „Sprawiedliwy”. Natomiast, ks. Bronisław Falenta krytycznie wypowiedział się przeciwko zarządzeniu inspektoratu szkolnego w Tomaszowie, w którym wprowadzono zakaz odmawiania modlitwy w trakcie trwania zajęć szkolnych⁹⁹⁸.

W 1949 r. działania operacyjne PUBP względem duchowieństwa katolickiego niewiele różniły się od tych, mających miejsce w roku ubiegłym. Ponownie najpopularniejszą formą inwigilacji okazała się analiza treści kazań, na podstawie której PUBP miał wyrobioną opinię, który z księży przejawia wrogi nastawienie do ówczesnych warunków politycznych w kraju. Wówczas tych księży UB określiło *jako grupę*

⁹⁹⁷ Franciszek Osuch s. Franciszka, ur. 6 XI 1896 r. w Sadowie, woj. kieleckie. 13 VI 1920 r. ukończył WSD w Lublinie. W okresie od lipca do listopada 1920 r. był wikariuszem parafii Modliborzycy. Po tym okresie rozpoczął studia na Wydziale Humanistyki KUL w Lublinie. W latach 1928–1931 proboszcz parafii św. Małgorzaty i św. Mikołaja w Świeciechowie. W latach 1931–1938 proboszcz parafii Bychawka, a następnie w latach 1944–1946 proboszcz parafii Skierbieszów. W okresie okupacji niemieckiej poszukiwany przez gestapo. Ukrywał się na terenie województwa kieleckiego. We wrześniu 1946 r. mianowany proboszczem parafii św. Leonarda w Tyszowcach. Od lutego 1947 r. dziekan dekanatu tyszowieckiego. W 1948 r. decyzją biskupa lubelskiego Stefana Wyszyńskiego mianowany kanonikiem Honorowym Zamojskiej Kapituły Kolegialnej. W latach 1955–1966 proboszcz parafii św. Mikołaja w Hrubieszowie, a zarazem dziekan dekanatu hrubieszowskiego. Przez cały okres pracy duszpasterskiej w Tyszowcach i Hrubieszowie inwigilowany przez PUBP/PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim i Referat ds. Służby Bezpieczeństwa KP MO w Hrubieszowie. 18 VIII 1961 r. rozpracowywany przez Referat ds. SB KP MO w Hrubieszowie w ramach sprawy operacyjnej o kryptonimie „Starzec”, gdzie postrzegany był jako duchowny reakcyjny prowadzący wrogą działalność duszpasterską. Działania operacyjne wobec jego osoby prowadzono do 7 IV 1964 r. Sprawę o kryptonimie „Starzec”, postanowieniem oficera operacyjnego Referatu ds. SB KP MO w Hrubieszowie, M. Piaseckiego, zaniechano i złożono w archiwum Wydziału „C” KW MO w Lublinie (AIPN Lu 014/292, Materiały operacyjne prowadzone w latach 1948–1964 przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim/Referat SB KP MO w Hrubieszowie dot. ks. Franciszka Osucha).

⁹⁹⁸ AIPN Lu 034/19, Raport miesięczny PUBP w Tomaszowie za okres od dnia 31 XII 1948 r. do 31 I 1949 r., s. 4 (według numeracji PDF).

*rozpolitykowanego kleru, która poprzez swoją działalność duszpasterską wpływała na wiernych ustosunkowując ich wrogo do władzy ludowej. W grupie tej prym, według UB wiódł ks. dziekan Stanisław Niedźwiński, który zresztą nie pierwszy raz podpadł w związku z kazaniem, którego udzielił w trakcie mszy świętej odpustowej wygłoszonej w 26 lipca 1949 r. w Gródku w gminie Jarczów: *my naród Polski, naród religijny i wierzący, nie odstępimy od kościoła katolickiego, chociaż nas straszą więzieniem, gnębą i mordują, my jednak musimy stać na fundamentach kościoła świętego*⁹⁹⁹.*

Także w lipcu 1949 r. tomaszowski PUBP zainteresował się działalnością jezuickiego katolickiego stowarzyszenia świeckich pod nazwą „Sodalicja Mariańska”, której początki sięgały XVI w. Celem stowarzyszenia było przede wszystkim łączenie działalności duszpasterskiej z nauką (studiami). Na terenie Tomaszowa członkowie „Sodalicji” w 1949 r. udzielali się w tamtejszym liceum. Jedną z osób związanych ze stowarzyszeniem była uczennica państwowego gimnazjum im. Bartosza Głowackiego w Tomaszowie, Marianna Momot¹⁰⁰⁰. Według PUBP *gorliwie wykonywała polecenia jakie stawiał jej kler, na każdym kroku starała się krytykować i rozbijać młodzieżową organizację ZMP. Miała także lekceważąco odnosić się do organizowanych w szkole uroczystości państwowych. Według jednego z otrzymanych donosów, czytamy: *dnia 30 IV 1949 r. podczas akademii w gimnazjum poświęconej 1 maja po raz dziesiąty reakcyjne jednostki wprowadzające zawsze fermenty w naszej organizacji i w tym dniu zachowywały się nieodpowiednio i karygodnie. [...] Sodalistki Momot i Kazimiera Nadwodnik słuchając referatu poczęły z niego kpić, śmiać się mówiąc jak można takie głupstwa gadać. [...] Wieczorem na akademii w domu Sokoła podczas wygłaszania referatu sodalistki śmiejąc się z jego treści opuściły salę nie chcąc słuchać dalej. [...]* Wyszła Maria Momot, Jadwiga Bartnicka, Agata Bednarz i Czarnopys¹⁰⁰¹.*

Obok Marii Mamot, PUBP w środowisku Solidacji rozpracowywał także nauczycielkę Szkoły Podstawowej nr 1 w Tomaszowie, Stanisławę Kozioł¹⁰⁰², wobec której sporządzono charakterystykę i arkusz informacyjny, podejrzewając ją o rozpowszechnianie wrogiej propagandy wśród młodzieży i krytykę poczynań prezydenta Bolesława

⁹⁹⁹ *Ibidem*, Raport miesięczny za okres od dnia 1 VIII do 31 VIII 1949 r., s. 41 (według numeracji PDF).

¹⁰⁰⁰ Marianna (Maria) Momot c. Macieja, ur. 7 IX 1931 r. w Skierbieszowie.

¹⁰⁰¹ AIPN Lu 019/529, Materiały operacyjne prowadzone w latach 1949–1956 przez PUBP/PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim w sprawie przynależności do „Sodalicji Mariańskiej”, dot. Marii Momot.

¹⁰⁰² Stanisława Kozioł c. Franciszka, ur. 16 I 1908 r. w Olesku, pow. Złoczów.

Bieruta¹⁰⁰³. Obserwacją objęto także księdza Mariana Mrocza, organizatora „Solidacji Mariańskiej” na terenie Tomaszowa. Kierowane przez niego stowarzyszenie – było w opinii bezpieki – wrogo nastawione do władzy ludowej i ZSRR. Ks. Mroczek¹⁰⁰⁴ był także znanym w Tomaszowie prefektem tamtejszego państwowego gimnazjum. Przede wszystkim w związku z tą działalnością zarzucano mu ujemny wpływ na młodzież szkolną. *Jako prefekt – czytamy w planie operacyjnych – przedsięwzięć ks. Marian Mroczek buntuje młodzież należącą do SP by ta nie wykonywała poleceń swoich przełożonych, chodziła w dni świąteczne na ćwiczenia organizowane przez SP bez wysłuchania mszy świętej [...] w dniu 30 maja 1949 r. ks. Mroczek rozmawiając z uczniami gimnazjum w Tomaszowie na temat prasy twierdził, że tylko prasa katolicka pisze prawdę, poza tym przegląd polityczny i inne gazety piszą tylko kłamstwa i oszczerstwa rzucane na kościół*¹⁰⁰⁵.

W maju 1950 r. Referat V dokonał w ramach sprawy obiektowej o kryptonimie „Reakjoniści” trzech aresztowań, tj.: Jana Mandziuka, Stanisława Mokrzyckiego i Stanisława Wojczuka. Pierwszy z nich według UB *rozpowszechniał fałszywe wiadomości, mogące wyrządzić istotną szkodę interesom państwa, głosząc publicznie, że koło figury przy drodze widzi cud, w wyniku czego zaczęły się zbierać liczne rzesze ludzi*. Działalność Mokrzyckiego i Wojczuka, podobnie jak Jana Mandziuka, według bezpieki zagrażała interesom państwa polskiego w związku z rozpowszechnianiem pośród wiernych tzw. listów bożych¹⁰⁰⁶.

W tej kwestii restrykcyjne działania PUBP miały pokazać, że wszelkie przejawy cudownych objawień będą zwalczane przez władzę z całą stanowczością. Tego samego miesiąca na terenie miasta Tomaszowa UB zanotował kolejne przejawy wrogich wystąpień, do których zaliczono rozpowszechnienie na terenie Tomaszowa obrazków

¹⁰⁰³ AIPN Lu 014/754, Materiały operacyjne prowadzone w latach 1948–1955 przez PUBP/PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim w sprawie działalności w PSL oraz organizowania „Solidacji Mariańskiej” wśród młodzieży szkolnej dot. Stanisławy Koziół.

¹⁰⁰⁴ Marian Mroczek s. Adama, ur. 28 I 1914 r. w Wólce Chrapanowskiej, pow. Opatów.

¹⁰⁰⁵ AIPN Lu 019/147, Materiały operacyjne PUBP/Referatu SB KPMO w Kraśniku/PUBP w Tomaszowie Lubelskim/Referatu SB KPMO w Zamościu z lat 1948–1964 w sprawie działalności religijnej i społecznej księdza katolickiego dot. Mariana Mrocza, Plan operacyjnych przedsięwzięć w sprawie ks. Mariana Mrocza, 28 V 1955 r., s. 17.

W latach 1952–1963 ks. Marian Mroczek pełnił urząd proboszcza w parafii Świeciechów w powiecie Kraśnickim i parafii Nielisz w pow. zamojskim. Pracując na terenie tych dwóch parafii znajdował się w stałym zainteresowaniu bezpieki. Od 20 X 1961 r. Referat ds. SB KPMO w Zamościu wobec ks. Mariana Mrocza prowadził sprawę operacyjno–obserwacyjną o kryptonimie „Inicjator”, jako osoby wrogo nastawionej do władzy ludowej (AIPN Lu 019/147, Arkusz rejestracyjny rozpracowywanego w sprawie operacyjno–obserwacyjnej o kryptonimie „Inicjator”).

¹⁰⁰⁶ AIPN Lu 034/38, Sprawozdanie z pracy Referatu V PUBP w Tomaszowie Lubelskim za miesiąc maj 1950 r., s. 226 (według numeracji PDF).

z wizerunkiem św. Andrzeja Boboli zawierające na odwrocie napisy uznane przez władze i antypaństwowe¹⁰⁰⁷.

W sprawie duchowieństwa katolickiego Referat V tomaszowskiego PUBP prowadził działania operacyjne w ramach obiektu o kryptonimie „Mrok”, którego celem była inwigilacja duchowieństwa katolickiego i zgromadzeń sióstr na terenie powiatu tomaszowskiego. Do tej sprawy zaangażowano dwóch tajnych informatorów. W październiku 1950 r. w ramach tej sprawy Referat V podejmował działania operacyjne z zakresu uczestnictwa księży z powiatu tomaszowskiego w zjeździe wojewódzkim „Caritas” w Lublinie. W tej sprawie funkcjonariusze Referatu V przeprowadzili szereg rozmów z delegatami na zjazd z powiatu tomaszowskiego: ks. Józefem Bułakiem, ks. Stanisławem Melanem z parafii Krynice, ks. Witoldem Korsakiem z parafii Dzierążnia, ks. Stanisławem Ryżem z parafii Jarczów, ks. Mikołajem Lorchiem z parafii Uhnów, których próbowano odwieść od wyjazdu do Lublina. W ramach obiektu o kryptonimie „Mrok” Referat V interesował się także kazaniem wygłaszanymi przez księży w trakcie niedzielnych mszy świętych. Także po tym zagadnieniu UB doszukiwał się motywów niebezpiecznych i szkodliwych dla władzy ludowej. W tej sprawie zainteresowano się kazaniem wygłoszonymi przez ks. Wiktora Guza z Wozuczyna i ks. Władysława Jarmuszcza z parafii Rachanie¹⁰⁰⁸.

25 marca 1950 r. z inicjatywy Światowej Rady Pokoju podpisano w Sztokholmie podczas trzeciej sesji Kongresu Obrońców Pokoju tzw. Apel Sztokholmski. Jego zasadniczym celem było zorganizowanie ogólnoswiatowego plebiscytu, w którym wzywano do zakazu rozpowszechniania broni nuklearnej. Od samego początku swego funkcjonowania Światowa Rada Pokoju była organizacją zależną od Związku Sowieckiego. Pod szczytnym hasłem zakazu produkcji broni jądrowej kryło się drugie dno, a mianowicie w tym czasie Związek Sowiecki nieposiadający w swoich arsenałach tego typu broni – potrzebował czasu na jej wprowadzenie. Apel zyskał aprobatę wielu obywateli państw, w szczególności bloku wschodniego. Według różnych danych pod apelem podpisało się około 500 milionów osób. Podpisy pod apelem zbierano także na terenie całego Państwa Polskiego. Złożenia podpisów domagano się także od duchownych kościoła katolickiego, bowiem podpis księży, zwłaszcza na terenach wiejskich, pozwalał

¹⁰⁰⁷ *Biuletyny Dzielne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1949–1950*, wybór i opracowanie Ł. Kamiński, Warszawa 2004, s. 687.

¹⁰⁰⁸ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Referatu V PUBP w Tomaszowie Lubelskim za miesiąc październik 1950 r., s. 242 (według numeracji PDF).

przełamać niechęć wiernych do tej akcji¹⁰⁰⁹. Brak złożenia podpisu władza ludowa pożytywała jako akt poparcia dla imperialistycznych dążeń państw zachodnich i negowanie polityki pokojowej Związku Sowieckiego. W połowie czerwca 1950 r. akcja zbierania podpisów dotarła także do powiatu tomaszowskiego. PUBP meldował naczelnikowi Wydziału V WUBP w Lublinie, że jeden z duchownych, ks. Wiktor Guz, nie podpisał się pod apelem. Został on wówczas uznany za wrogi element. Wobec jego osoby podjęto wywiad i zebranie szczegółowej charakterystyki¹⁰¹⁰.

Obok sprawy o kryptonimie „Mrok” Referat V PUBP w Tomaszowie prowadził również rozpracowanie obiektowe o kryptonimie „Niwa”, w ramach którego podjęto inwigilację wobec siedmiu sióstr zakonnych z Uhnowa, które zamieszkać miały w domu parafialnym w Chodywańcach, zajęтым wówczas przez Tomasza Idzika. W tej sprawie 20 września 1951 r. na drzwiach domu parafialnego został wywieszony anonim, w którym wzywano Idzika do opuszczenia domu parafialnego i udostępnienia pomieszczeń na potrzeby sióstr¹⁰¹¹.

Obok spraw, o których powyżej, funkcjonariusze Referatu V mieli także obowiązek zakładać teczki parafialne na księży szczególnie *niebezpiecznych dla władzy ludowej*. W Referacie V nie przykładano jednak do tej kwestii należytej staranności. Teczki zakładane były bez obowiązującego wzoru, gromadzono jedynie luźne dokumenty dotyczące zazwyczaj raportów z kazań. Nie prowadzono wykazu księży z powiatu tomaszowskiego, ich charakterystyk i działalności. Założonych teczek zazwyczaj nie uzupełniano.

Kolejną formą represji wobec kościoła katolickiego było pozbawienie księży prawa do nauczania religii w szkołach. 2 września 1952 r. takim szykanom uległ proboszcz parafii Tyszowce, ks. Czesław Czopiński, którego – decyzją Prezydium WRN w Lublinie – pozbawiono możliwości nauczania religii¹⁰¹². W 1953 r. uwagę PUBP zwróciła wizytacja w parafiach powiatu tomaszowskiego sufragana lubelskiego, biskupa Tomasza Wilczyńskiego i ordynariusza diecezji lubelskiej, ks. biskupa Piotra Kałwy. Pierwsza z wizytacji miała miejsce w czerwcu 1953 r., druga zaś – 29 VIII 1953 r. Dzięki

¹⁰⁰⁹ M. Lubecka, *Porozumienie Państwo – Kościół i jego reperkusje na przykładzie województwa ostrołęckiego* [w:] *Seminare* 25, 2008 r. s. 496.

¹⁰¹⁰ AIPN Lu 09/606 t. 1, Akta operacyjne dot. Kazimierza Guziuka. Meldunek szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim do PUBP w Łukowie, 12 X 1950 r., s. 29.

¹⁰¹¹ AIPN Lu 034/20, Sprawozdanie z pracy Referatu V PUBP w Tomaszowie Lubelskim za miesiąc wrzesień 1951 r., s. 261 (według numeracji PDF).

¹⁰¹² AIPN Lu 034/21, Sprawozdanie z pracy PUBP w Tomaszowie Lubelskim za miesiąc wrzesień 1952 r., 6 X 1952 r., s. 103 (według numeracji PDF).

zaangażowaniu agentury, PUBP był stale informowany o wizytacjach czy wygłoszonych kazaniach. W 1953 r. w zainteresowaniu PUBP znalazł się proboszcz parafii Susiec, ks. Józef Tomza, podejrzany o współpracę z oddziałem „Burty” i „Mogiłki”. Ponadto, dzięki zaangażowaniu sprawdzonej agentury, PUBP analizował wygłaszane przez niego kazania kierowane do wiernych, które niejednokrotnie krytycznie odnosiły się do sytuacji panującej w kraju i powiecie.

W grudniu 1952 r. PUBP w Tomaszowie sporządził plan operacyjnych przedsięwzięć dotyczący rozpracowania księdza Józefa Bułaka¹⁰¹³. Od 5 września 1949 r. związany był z Tomaszowem Lubelskim, gdzie był prefektem w gimnazjum im. Bartosza Głowackiego i kapelanem szpitala powiatowego. Zarzucano mu prowadzenie wrogiej propagandy godzącej w ustrój komunistyczny. Za niepokorną postawę w 1950 r. został ukarany grzywną w wysokości 2.500 zł. za odczytanie z ambony, pomimo ostrzeżeń władz, listu Episkopatu Polski do wiernych. W sporządzonej przez UB charakterystyce ks. Bułaka czytamy: *przez cały okres swego pobytu na terenie powiatu tomaszowskiego swoim postępowaniem nie przejawiał i nie przejawia pozytywnego stosunku do obecnego ustroju, zawsze wskazuje postawę oporną i wrogą w akcjach społecznych i w żadnej pracy społecznej nie udziela się i nie bierze w ogóle żadnego udziału jak np. odmówił złożenia podpisu pod Deklaracją Intelktualistów Katolickich na II Światowym Kongresie Pokoju, jak również odmówił wzięcia udziału, w Konferencji Lubelskiej w dniu 17 października 1950 r. [...] i w innych jakichkolwiek zjazdach czy konferencjach odmawia brania udziału.* Według PUBP na całość wrogiej działalności ks. Bułakałożyło się także zorganizowanie w lipcu 1952 r. – bez zezwolenia miejscowej władzy – pielgrzymki wiernych do Częstochowy. Termin organizacji pielgrzymki zbiegł

¹⁰¹³ Józef Bułak s. Jakuba, ur. 15 I 1909 r. w Sulowie, pow. Zamość. W 1937 r. ukończył WSD w Lublinie. Tego samego roku został wikarym i prefektem parafii rzymskokatolickiej w Krasnymstawie, gdzie pracował do 1942 r. 9 II 1942 r. aresztowany przez gestapo i osadzony w więzieniu na zamku w Lublinie. r. przewieziony do KL Auschwitz–Birkenau. W okresie od 10 III 1943 r. do 11 XI 1944 r. przebywał w obozie KL Buchenwald. Od 12 XI 1944 r. przebywał w obozie koncentracyjnym w KL Dachau. 26 IV 1945 r. po wyzwoleniu obozu przez wojska amerykańskie wyszedł na wolność. Przedostał się do Włoch, gdzie został mianowany kapelanem Wojska Polskiego i komendantem Taboru w stopniu kapitana. Stąd wraz wojskiem wyjechał do Anglii zachowując dotychczasowe funkcje. W 1947 r. powrócił do Polski. 11 VIII 1947 r. został wikarym parafii w Potoku Wielkim. 10 VII 1948 r. przeniesiony do pracy duszpasterskiej w Kraśniku. W okresie od 3 VIII do 5 IX 1949 r. wikary parafii w Jarczowie. 5 IX 1949 r. przeniesiony do pracy duszpasterskiej w Tomaszowie Lubelskim. Po 9 latach pracy duszpasterskiej 10 VII 1958 r. został przeniesiony do pracy w parafii Dzierzkowice. Do końca listopada 1956 r. pozostawał w stałym zainteresowaniu tamtejszego PUBP/PUdsBP. 26 XI 1956 r. postanowieniem oficera operacyjnego PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim, Juliana Kielara, sprawę przeciwko ks. Bułakowi zaniechano i złożono w archiwum. (*Ocaleni od zapomnienia. Wspomnienie o księdzu Józefie Bułaku. Kanoniku Honorowym Kapituły Katedralnej w Zamościu*, Sekrety Wsi. Niezależna Gazetka Regionalna, nr. 8 (28), VIII 2015, s. 2–3).

się z okresem żniwnym. Był to jeden z głównych zarzutów lokalnej władzy kierowanych przeciwko księdzu, któremu zarzucono, że tym oto sposobem oderwał od pracy w polu przeszło 150 osób. *Po kilkudniowym pobycie w drodze powrotnej od stacji kolejowej Bełżec do starego kościoła w Tomaszowie Lubelskim ustawił ludzi, ażeby szli zgrupowanym pochodem i przechodząc koło gmachu PZPR, PUBP i PRN nastawił ich, ażeby zaśpiewali pieśń „My chcemy Boga”.* Jego działalność duszpasterska była stale obserwowana przez kontakty poufne i informatorów PUBP o pseudonimach „Biały”, „Sprawiedliwy”, „Pewny” i „Benedykt”¹⁰¹⁴.

Również w 1953 r. zauważalna była współpraca PUBP z PRN w zakresie kontroli budownictwa sakralnego. Szczególną uwagę zwrócono wówczas na budowę drewnianego kościoła w gromadzie Honiatycze w gminie Kotlice, którą w czerwcu 1953 r. decyzją PRN wstrzymano. W październiku tego roku w kościołach powiatu tomaszowskiego – w związku z trwającym w dniach od 14 do 22 września 1953 r. procesem ks. bpa Czesława Kaczmarka, aresztowanego przez MBP pod zarzutem kolaboracji i szpiegostwa na rzecz USA i Watykanu oraz nielegalnego handlu walutami – księża odczytywali deklaracje i komunikat Episkopatu Polski w tej sprawie. Również i ta sytuacja wzbudziła zainteresowanie PUBP, uznając to wydarzenie za przejaw wrogiej działalności.

Kolejnym etapem walki z duchowieństwem powiatu tomaszowskiego w połowie 1954 r. było zakładanie i prowadzenie spraw agenturalnych. Jedną z nich o kryptonimie „Chojny” dotyczyła ks. Witolda Korsaka¹⁰¹⁵, proboszcza parafii w Dzierążni. W latach wcześniejszych pracował jako wikariusz na terenie Lubelszczyzny w parafiach: Piaski Wielkie, Bochothnica, i Kiełczewicach. Sprawę założono 17 czerwca 1954 r. Obok jego osoby sprawą objęto także mieszkańców gminy Krynice: Józefa Głaza, Władysława Basaka, Kazimierza Głaza i Jana Błońskiego¹⁰¹⁶. Podejrzewano ich o utrzymywanie korespondencji z zamieszkałym w USA Stanisławem Oktabą, który miał przysyłać im paczki. Według agentury Oktaba miał być pracownikiem Czerwonego Krzyża. UB doszedł do wniosku, że może być współpracownikiem obcego wywiadu, któremu zlecono utworzenie kanału przerzutowego pomiędzy Polską a ZSRR¹⁰¹⁷. Do sprawy zaangażowano

¹⁰¹⁴ AIPN Lu 014/344, Materiały operacyjne prowadzone w latach 1946-1956 przez PUBP/PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim w sprawie służby w Armii Andersa w charakterze kapelana wojskowego i powrotu do kraju w 1946 r. dot. ks. Józefa Bulaka.

¹⁰¹⁵ Ks. Witold Korsak s. Józefa, ur. 22 X 1904 r. w m. Błachowiszczce (ZSRR).

¹⁰¹⁶ AIPN Lu 019/610 t. 1, Materiały operacyjne prowadzone w latach 1947-1958 r. przez PUBP/Referat SB KPMO w Tomaszowie Lubelskim dot. ks. Witolda Korsaka, Raport o wszczęciu wstępno-agencyjnego rozpracowania pod kryptonimem „Chojny”, 21 IV 1954 r., s. 169-175.

¹⁰¹⁷ AIPN Lu 034/25, Sprawozdanie z pracy PUBP w Tomaszowie Lubelskim za miesiąc czerwiec 1954 r., s. 108 (według numeracji PDF).

informatorów o ps. „Czesław”, „Dąb 2”, „Sosna” i „Prus”. Ich głównym zadaniem było rozpracowanie najbliższego otoczenia ks. Korsaka, z którego planowano wytypować kandydata na werbunek¹⁰¹⁸.

W latach późniejszych jednym z głównych zarzutów, jakie PUdsBP kierowało w stronę duchownych z powiatu tomaszowskiego, była ich aktywna działalność wśród wiernych, a w szczególności wśród młodzieży. Także i tutaj bezpieka doszukiwała się drugiego dna dochodząc do wniosków, że tym oto sposobem kościoł dąży do rozszerzania wpływów wśród wiernych. W szczególności takie zagrożenie UB dostrzegał w organizowaniu pielgrzymek na Jasną Górę, które objęły prawie wszystkie parafie powiatu tomaszowskiego. *Wszędzie – jak pisał szef PUdsBP w Tomaszowie – organizatorami byli księża, a pomocą aktyw przykościelny.* Kolejną kwestią wywołującą niepokój bezpieki było nauczanie religii. *Ofensywa na młodzież – jak pisano w sprawozdaniu wyraża się szczególnie w organizowaniu nauki religii poza szkołą. Stosują to m. in. księża w Tomaszowie, Woźuczynie i innych parafiach wykorzystując do tego celu kościoły lub domy prywatne. Ponadto, księża z Tomaszowa domagali się od PPRN zezwolenia na nauczanie religii w szkołach*¹⁰¹⁹.

W 1955 r. jednymi z najbardziej inwigilowanych księży powiatu tomaszowskiego byli wspomniani już ks. Witold Korsak i ks. Wiktor Guz. Na pierwszego z nich 25 czerwca 1955 r., założono sprawę ewidencyjno–obserwacyjną. *Po wyzwoleniu zajął jawnie wrogą postawę przeciwko Polsce ludowej, co uwidaczniało się w jego wybitnie wrogich wystąpieniach z ambony – jak czytamy w postanowieniu do założenia sprawy.* Ponadto, nadal za księdzem ciągnęła się sprawa utrzymywania kontaktów i paczek od zamieszkałego w USA Stanisława Oktaby. Sprawę przeciwko duchownemu prowadzono przez okres trzech lat do 18 lutego 1958 r. – tego dnia postanowiono zakończyć sprawę i złożyć ją w archiwum. W postanowieniu o zakończeniu sprawy oficer operacyjny Referatu ds. Bezpieczeństwa KPMO w Tomaszowie, Michał Dziura, pisał: *ks. Witold Korsak w ostatnim okresie zmienił swoje oblicze, już od dwóch lat nie wyraża wrogiej postawy oraz nie przejawia żadnej wrogiej działalności. Interesuje się wyłącznie kościołem i jego obrzędami religijnymi*¹⁰²⁰.

¹⁰¹⁸ AIPN Lu 019/610 t. 1, Materiały operacyjne prowadzone w latach 1947–1958 r. przez PUBP/Referat SB KPMO w Tomaszowie Lubelskim dot. ks. Witolda Korsaka, k. 219.

¹⁰¹⁹ AIPN Lu 034/28, Sprawozdanie z pracy za III kwartał 1956 r., 25 IX 1956 r., s. 48 (według numeracji PDF).

¹⁰²⁰ AIPN Lu 019/610 t. 1, Postanowienie o zakończeniu (zaniechaniu) i przekazaniu do archiwum spraw ewidencyjnej, 18 II 1958 r., k. 7.

Podobnie postąpiono z ks. Wiktorem Guzem, którego PUdsBP określił wówczas, jako *reakcyjną jednostkę kleru, wrogo ustosunkowanego do PRL i swym postępowaniem oddziałuje na społeczeństwo swej parafii, co jest dowodem, że partia mimo dużych starań nie może zorganizować w gromadzie Woźuczyn Spółdzielni Produkcyjnej, a warunki ku temu są odpowiednie*. Uznając ks. Guza za osobę wyjątkowo szkodliwą PUdsBP zdecydował się 19 sierpnia 1955 r. założyć na jego osobę także sprawę ewidencyjno–obserwacyjną, w ramach której zaangażowano informatora ps. „Gwiazda i kontakty poufne, w celu ustalenia jego działalności, wypowiedzi i utrzymywania kontaktów. Próbowano również wytypować, opracować i zwerbować nową agenturę.

W postanowieniu do założenia sprawy stwierdzono, że *wymieniony jawnie wygłaszał kazania z ambony szkalując Rząd RP. Nawoływał, aby młodzież nie czytała książek i prasy, gdyż tym się demoralizuje oraz rozgłasza różne plotki oczerniające członków partii [...]*. Sprawę prowadzono do 7 października 1957 r. Przez cały ten okres próbowano dzięki zaangażowaniu sieci agenturalnej, uzyskać kompromitujące informacje i dokumenty na ks. Guza, które ostatecznie nie przyniosły zakładanych rezultatów. Składając sprawę w archiwum ewidencji operacyjnej napisano, że w ramach tej sprawy nie stwierdzono, aby w tym okresie duchowny przejawiał wrogi stosunek względem władzy ludowej¹⁰²¹.

8 sierpnia 1956 r. tomaszowski PUdsBP sporządził analizę duchowieństwa parafii w Łaszczowie i Gródku. W szczególności opracowano działalność proboszcza parafii Gródek – ks. Stanisława Orła¹⁰²², który w latach wcześniejszych odnotowany był przez UB w związku z głoszeniem kazań. W tym okresie jednym z głównych problemów bezpieczeństwa w pracy operacyjnej wobec księży było słabe rozeznanie w tym środowisku. Przyczynę upatrywano w niewystarczającej ilości agentury tkwiącej w „przykościelnych aktywach”. W zainteresowaniu ks. Stanisław Orzeł pozostawał do końca listopada 1956 r. W tym okresie PUdsBP otrzymał kilka doniesień dotyczących jego pracy duszpasterskiej, których autorami byli informatorzy „Wójt”, „Jesion” i „Sprawiedliwy”. Doniesienia nie wpłynęły negatywnie na całokształt pracy duszpasterskiej duchownego. Stosunek ks. Orła do władzy ludowej, PUdsBP określił jako bierny. 27 listopada 1956 r. tomaszowski PUdsBP, wobec

¹⁰²¹ AIPN Lu 010/606 t. 1, Postanowienie o zakończeniu (zaniechaniu) i przekazaniu do archiwum spraw ewidencji operacyjnej, 7 X 1957 r., k. 79.

¹⁰²² Stanisław Orzeł s. Stanisława, ur. 19 VII 1905 r. w Białej, pow. Kraśnik. Ukończył 6 klas gimnazjum humanistycznego w Janowie Lubelskim. W 1931 r. ukończył seminarium duchowne w Lublinie. W latach 1931–1936 pracował, jako wikariusz w parafii Krzczonów. W latach 1936–1943 proboszcz parafii w Aleksandrowie, pow. Biłgoraj. W latach 1944–1946 proboszcz parafii w Krynicach. Od 1946 r. proboszcz parafii w Gródku.

braku informacji potwierdzających szkodliwą działalność duchownego zaniechała sprawę i złożył ją w archiwum¹⁰²³.

Obok kościoła katolickiego, w powiecie tomaszowskim w latach czterdziestych XX w. odnotowano także działalność innych związków wyznaniowych, którymi również ochoczo zajmował się PUBP w Tomaszowie. W szczególności, w połowie lipca 1948 r. odnotowano działalność dość prężnie rozwijającego się w latach trzydziestych na Lubelszczyźnie ruchu religijnego pod nazwą Świecki Ruch Misyjny „Epifania”, zrzeszającego na terenie powiatu tomaszowskiego 48 osób oraz kościoła protestanckiego – Zjednoczonego Kościoła Chrystusowego, liczącego w powiecie łącznie 12 osób. Pod koniec września 1948 r. PUBP odnotował także zwołanie konferencji sekty religijnej „świadków Jehowy”, do której doszło w dniach od 11 do 13 września 1948 r. we wsi Łosiniec w gminie Pasieki. W przeciągu tych trzech dni, według UB, w konferencji brało udział 300 osób¹⁰²⁴.

Organizatorem konferencji był mieszkaniec Rudy Wołoskiej, Józef Grzesik¹⁰²⁵, będący zagorzałym wyznawcą Świadków Jehowy, a następnie przewodniczącym Świeckiego Ruchu Misyjnego „Epifania” w powiecie tomaszowskim. Referat V wszczął sprawę operacyjną przeciwko Grzesikowi określonego jako element niepewny i wrogo ustosunkowany do obecnej wówczas rzeczywistości. Dzięki podjętej współpracy z posterunkiem MO w Majdanie Górnym dokonano wywiadu środowiskowego. Ustalono wówczas jego dane personalne i życiorys. W 1920 r. Grzesik wstąpił na ochotnika do Legionów Piłsudskiego, z którymi brał udział w wyprawie na Kijów. W latach trzydziestych XX w. pracował w Starostwie Powiatowym w Tomaszowie, zaś w okresie okupacji – w jednej ze spółdzielni. W latach 1944–1945 był wójtem gminy Majdan Górny. W sprawie Józefa Grzesika PUBP założył arkusz informacyjny na podejrzanych o przestępstwa przeciw państwu. Ostatecznie jednak z uwagi na niską szkodliwość czynu i brak prowadzenia wrogiej działalności sprawę Grzesika PUBP ostatecznie umorzył¹⁰²⁶.

W grudniu 1948 r. w sprawozdaniu Referatu i pojawiły się informacje dotyczące związku wyznaniowego, którym okazał się nurt chrześcijaństwa protestanckiego – „Baptyści”. Wobec nich UB założył teczkę obiektową i przystąpił do rozpracowania.

¹⁰²³ AIPN Lu 019/945 t. 2, Materiały operacyjne prowadzone w latach 1948–1956 przez PUBP/PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim dot. administratora parafii rzymsko–katolickiej w Gródku ks. Stanisława Orła.

¹⁰²⁴ AIPN Lu 034/19, Sprawozdanie nr 5/48 Referatu i PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 26 VIII do 26 IX 1948 r., s. 99 (według numeracji PDF).

¹⁰²⁵ Józef Grzesik s. Jakuba, ur. 26 I 1899 r. w Rudzie Wołoskiej, pow. Tomaszów Lubelski.

¹⁰²⁶ AIPN Lu 019/607, Materiały operacyjne prowadzone w latach 1949–1956 przez PUBP/PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim w sprawie działalności w Zborze Świadków Jehowy dot. Józefa Grzesika.

Teczką obiektową objęto także, obok Baptistów, również świadków Jehowy i Ruch Misyjny „Epifania”¹⁰²⁷. Całość tej sprawy Sekcja 5 Referatu I tomaszowskiego PUBP prowadziła w ramach trzech spraw operacyjnych o kryptonimach: „Epifania”, „Fanatyk” i „Sekta”, obejmujących łącznie 59 osób. Z liczby tej 48 osób objęto rozpracowaniem „Epifania”, osiem osób rozpracowaniem „Fanatyk” i trzy osoby – rozpracowaniem „Sekta” i „Zlepek”.

W marcu 1949 r. PUBP w Tomaszowie podjął działania operacyjne skierowane wobec mieszkańca Bełzca, Zygmunta Lewickiego. Otrzymano wówczas od posterunku MO w Bełzcu raport z przeprowadzonego wywiadu środowiskowego, z którego wynikało, że jest członkiem Świeckiego Ruchu Misyjnego „Epifania”. Informacje uzyskane z wywiadu zostały z czasem potwierdzone przez doniesienia tajnych informatorów o ps. „Perła” i „Dym”. *Przeważnie u Lewickiego odbywały się zebrania członków ruchu – donosił informator ps. „Perła”. Nazywają siebie między sobą braćmi i siostrami. Często chodzą na niedzielne modlitwy do Łosińca. [...] gdy pozostaje na miejscu to każdej niedzieli zbierają się na modlitwy gdzie indziej. Jednej niedzieli są u Lewickiego, to drugiej niedzieli są u Piotra Steczkiewicza, a następnie u Jana Obirka.* Przez okres 1949–1952 Lewicki był w stałej obserwacji PUBP w Tomaszowie, jednak nie podejmowano w stosunku do niego wzmożonej działalności operacyjnej. Dopiero 7 kwietnia 1952 r. postanowiono, zgodnie z sugestią naczelnika Wydziału V WUBP w Lublinie, poddać Lewickiego aktywnemu opracowaniu. W wyniku dokonanego opracowania ustalono wyznawców ruchu na terenie Bełzca oraz ich powiązanie z Józefem Grzesikiem. Według otrzymanych informacji grupa w regularnych odstępstwach czasu schodziła się na zebrania modlitewne w Łosińcu. W stosunku do członków ruchu na terenie Bełzca, PUBP – podjął przy współpracy z tamtejszym posterunkiem MO szczegółowe wywiady i opracowanie kandydata na werbunek, wywodzącego się z tegoż środowiska. Od 2 lipca 1955 r. PUBP w Tomaszowie rozpracowywał Zygmunta Lewickiego w ramach sprawy ewidencyjno–obserwacyjnej, gdzie drogą wywiadów i agentury próbowano zebrać informacje, *czy uprawia wrogą działalność czy tylko jest zwykłym fanatykiem religijnym.* Do sprawy zaangażowano m.in. informatora o ps. „Zegarek”. Po trzech latach od założenia sprawy poza aspektem czysto religijnym bezpieczeństwa w działalności Lewickiego nie doszukała się wrogich wystąpień

¹⁰²⁷ *Ibidem*, Sprawozdanie nr 8 Referatu i PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 26 XI do 26 XII 1948 r., s. 107 (według numeracji PDF).

względem władzy ludowej. 22 lutego 1958 r. sprawę ewidencyjno–obserwacyjną zakończono i złożono w archiwum¹⁰²⁸.

21 czerwca 1950 r. na polecenie Wydziału V WUBP w Lublinie, PUBP w Tomaszowie aresztował – Waldemara Zienkiewicza¹⁰²⁹, pod zarzutem prowadzenia wrogiej działalności w sekcje „świadkowie Jehowy”, z którą związany był od 1947 r. W sierpniu 1949 r., po ukończeniu kursu głosiciela, z polecenia Biura Centralnego Świadków Jehowy w Łodzi, został skierowany do Zaburza w powiecie zamojskim celem obsługi tamtejszego zboru. Jako czynny wyznawca utrzymywał szereg kontaktów z innymi członkami sekty – z Władysławem Kukiełką, przewodniczącym zboru w Zaburzu czy głosicielem słowa – Kazimierzem Lipą z Hrubieszowa. Ponadto Zielenkiewicz podobnie jak niektórzy duchowni katoliccy powiatu tomaszowskiego, nie podpisał Apelu Pokoju. 11 sierpnia 1950 r. decyzją WPR w Lublinie Zielenkiewiczowi przedłużono do 21 września 1950 r. areszt tymczasowy, przedłużony następnie po tym terminie o kolejne dwa tygodnie. Obok Zielenkiewicza w tym samym dniu w związku z działalnością w „świadkach Jehowy” PUBP w Tomaszowie aresztował także Mieczysława Dawidziuka¹⁰³⁰, Zygmunta Kirowskiego¹⁰³¹, Marię Szewczuk¹⁰³² i Władysława Tokarza¹⁰³³.

W przypadku tego ostatniego PUBP podejrzewał, że – *pod pozorem spotkań modlitewnych* – *wszyscy aresztowani spotykali się w celach szpiegowskich*. Przypuszczenia PUBP nie potwierdziły dokonane rewizje u wyżej wspomnianych. Poza znalezieniem biblii, gazetek Strażnic i odpisów sprawozdań z wykonywanej pracy w zakresie działalności ewangelizacyjnej nie odnaleziono żadnych innych dokumentów potwierdzających wrogą aktywność. 20 marca 1951 r. Zienkiewicza zwolniono z powodu braku udowodnienia winy, powrócił do swojego miejsca zamieszkania. 17 listopada 1953 r. został powołany do czynnej służby wojskowej, jednak nie zgłosił się do jednostki. Wyjechał z tutejszych terenów w nieznanym kierunku. W latach 1953–1955 sprawa Zienkiewicza pozostawała w realizacji, jednak nie przejawiano nią szerszego zainteresowania. 1 kwietnia 1955 r. PUdsBP zdołał sporządzić do sprawy plan operacyjnych przedsięwzięć w celu ustalenia miejsca zamieszkania Zienkiewicza, który ostatecznie nie przyniósł zamierzonych

¹⁰²⁸ AIPN Lu 019/615, Materiały operacyjne prowadzone w latach 1949–1958 r. przez PUBP/Referat SB KPMO w Tomaszowie Lubelskim w sprawie działalności w Świeckim Ruchu Misyjnym „Epifania” dot. Zygmunta Lewickiego.

¹⁰²⁹ Waldemar Zienkiewicz s. Antoniego, ur. 11 XI 1931 r. we wsi Putnowice Wielkie, pow. Chełm.

¹⁰³⁰ Mieczysław Dawidziuk s. Pawła, ur. 5 X 1931 r. w Majdanie Starym, pow. Chełm.

¹⁰³¹ Zygmunt Kirowski s. Andrzeja, ur. 17 V 1929 r. w Skrzypnym Ostrowie, pow. Tomaszów Lubelski.

¹⁰³² Maria Szewczuk c. Eliasza, ur. 6 II 1904 r. w Kolonii Kałubiska, gm. Komarów, pow. Tomaszów Lubelski.

¹⁰³³ Władysław Tokarz s. Wawrzyńca, ur. 30 VII 1932 r. w Majdanie Leśniowskim, pow. Chełm.

rezultatów. Rok później, 17 kwietnia 1956 r. sprawę zaniechano i złożono w archiwum z powodu słabej wartości operacyjnej¹⁰³⁴.

Podobnie przedstawiała się sprawa wspomnianego Władysława Tokarza. Po jego zwolnieniu z więzienia 21 października 1950 r. powrócił do swojego miejsca zamieszkania. Także i on w 1953 r. został powołany do czynnej służby wojskowej, jednak nie dopełnił obowiązku i nie zgłosił się do jednostki. Z donosów informatorów o ps. „Klucz” i „Tarzan”, wynikało, że ukrywający się Władysław Tokarz działał jako świadek Jehowy na terenie Lublina. Prowadzący wówczas sprawę Wydział VI WUdsBP w Lublinie wszczął 2 listopada 1955 r., przy współpracy z PUdsBP w Tomaszowie sprawę agenturalnego sprawdzenia o kryptonimie „Młody”, w celu ustalenia miejsca przebywania poszukiwanego, przemianowaną dwa miesiące później na tożsamą sprawę o kryptonimie „Konspirator nr 247”. w ramach tej sprawy 10 maja 1956 r. Władysław Tokarz został zatrzymany w okolicy Chełma i przekazany dowództwu wojskowemu. Dzień później sprawę nr 247 zakończono i złożono w archiwum¹⁰³⁵.

W lipcu 1950 r. w związku ze sprawą świadków Jehowy PUBP w Tomaszowie Lubelskim aresztował kolejne trzy osoby Wincentego Ryłę¹⁰³⁶, Jana Misielaka¹⁰³⁷ i Annę Koształo¹⁰³⁸ z powodu agitacji i przechowywania archiwum sekty¹⁰³⁹. W październiku 1950 r. zatrzymano kolejne cztery osoby związane ze Zjednoczonym Kościołem Chrystusowym. Aresztowania członków związków wyznaniowych i sekt nastąpiły w ramach sprawy obiektowej o kryptonimie „Prorok” prowadzonej przez Referat V tomaszowskiego PUBP¹⁰⁴⁰. Wobec tych osób UB domagał się podpisania deklaracji wystąpienia z danego związku wyznaniowego.

W latach późniejszych w sprawie rozpracowania innych związków wyznaniowych PUdsBP w Tomaszowie prowadził dwie sprawy ewidencyjno–obserwacyjne. Pierwszą z nich wszczęto przeciwko członkowi świadków Jehowy – Maksymowi Sapieszce. Według

¹⁰³⁴ AIPN Lu 015/775, Akta śledcze z lat 1950–1951 prowadzone przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim w sprawie przynależności do zboru świadków Jehowy i odmowy podpisania „Apelu Pokoju” dot. Waldemara Zienkiewicza.

¹⁰³⁵ AIPN Lu 015/774 t. 1–2, Akta śledcze z 1950 r. prowadzone przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim w sprawie przynależności do Zboru świadków Jehowy i uchylania się od służby wojskowej dot. Władysława Tokarza.

¹⁰³⁶ Wincenty Ryła s. Błażeja, ur. 2 XII 1902 r. w Michałowie, pow. Tomaszów Lubelski.

¹⁰³⁷ Jan Misielak s. Wojciecha, ur. 16 I 1906 r. w Smarzowej, pow. Jasło.

¹⁰³⁸ Anna Koształo c. Michała, ur. 15 IX 1908 r. w Śniatyczach, pow. Tomaszów Lubelski.

¹⁰³⁹ AIPN Lu 034/38, Sprawozdanie miesięczne PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 1 VIII do 1 IX 1950 r., s. 55–56 (według numeracji PDF).

¹⁰⁴⁰ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Referatu V PUBP w Tomaszowie Lubelskim za miesiąc październik 1950 r., s. 239 (według numeracji PDF).

UB w jego domu dochodziło do nielegalnych spotkań członków sekty. W drugim zaś przypadku sprawa dotyczyła Aleksandra Niedbały, który – według UB – był przywódcą Świeckiego Ruchu Misyjnego „Epifania” w powiecie tomaszowskim¹⁰⁴¹.

7.3. Zabezpieczenie kontrwywiadowcze.

7.3.1. Nadzór nad repatriantami i przesiedleńcami

Ochroną kontrwywiadowczą terenu zajmował się Referat I, który miał za zadanie ewidencjonować, a następnie wszczynać i prowadzić sprawy na osoby, które podejrzane były o prowadzenie wrogiej – względem władzy ludowej – działalności na rzecz obcego wywiadu. Od połowy kwietnia 1946 r. PUBP w Tomaszowie, za sprawą WUBP w Lublinie, zainteresował się sprawą polskich przedwojennych oficerów wywiadu (Oddział II Sztabu Generalnego WP) tzw. „dwójki”. Wówczas naczelnik Wydziału i WUBP w Lublinie pisał do szefa PUBP w Tomaszowie z poleceniem przeprowadzenia przedsięwzięcia polegającego na ustaleniu składu osobowego i struktury „dwójki” na terenie kontrolowanego powiatu, ze szczególnym uwzględnieniem osób kierowniczych i prowadzenia działalności wywiadowczej w okresie przedwojennym, okupacji i obecnym. Żądano także wytypowania i pozyskania, spośród ustalonych oficerów dwójki agentury w celu rozpracowania tego środowiska. W tej sprawie szef PUBP w Tomaszowie, miał co dziesięć dni meldować do WUBP w Lublinie o postępach w tej sprawie¹⁰⁴².

W szczególności rok 1947 r. obfitował w PUBP w Tomaszowie w szereg podejmowanych działań operacyjnych dotyczących tego zagadnienia. 21 lutego 1947 r. referent Referatu I Jan Dmitroca, wszczął rozpracowanie nr 2/47 o kryptonimie „Szary”, dotyczące działalności szpiegowskiej Tomasza Łukowskiego zamieszkałego we wsi Siemnice, gmina Rachanie. Według informatorów o ps. „Ryś” i „Groźny”, miał on regularnie słuchać nielegalnych audycji radiowych, zaś brat jego fotografował cukrownię w Wozuczynie. Funkcjonariusze PUBP po tych informacjach doszli do wniosku, że Tomasz Łukowski może być szpiegiem obcego państwa i szkodzić *demokratycznemu*

¹⁰⁴¹ AIPN Lu 034/28, Sprawozdanie kwartalne za II kwartał 1956 r., 29 VI 1956 r., s. 38 (według numeracji PDF).

¹⁰⁴² AIPN Lu 08/195, Sprawa Obiektowa kryptonim „Targowica”/„Wywiad” prowadzona w latach 1949–1956 przez PUBP/PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim dot. byłych funkcjonariuszy Policji Państwowej zamieszkałych na terenie powiatu tomaszowskiego, Raport naczelnika Wydziału i WUBP w Lublinie do szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 19 IV 1946 r., s. 6 (według numeracji elektronicznej).

ustrojowi Państwa. Dwa tygodnie później, 3 marca 1947 r., PUBP w Tomaszowie wszczął podobną sprawę, tym razem o kryptonimie „Burza”, której figurantami byli mieszkańcy Tomaszowa – Emil Franko i Edward Witkowski. W oparciu o donos informatora o ps. „Sawan”, obydwaj mieli skupować złoto i udzielać pomocy finansowej organizacji podziemnej. Zarzucono im także współpracę z państwami zachodnimi¹⁰⁴³. Podobną działalność PUBP zarejestrował także w Bełżcu, gdzie dochodziło do handlu obcą walutą i złotem. Procederu miał się dopuścić Mieczysław Bartocha. W jego sprawie Referat I założył sprawę operacyjną¹⁰⁴⁴.

Pod koniec kwietnia 1947 r. Referat I wziął w obserwację zamieszkałą w Tomaszowie Kazimierę Dominik, która kilka miesięcy wcześniej powróciła do Polski z USA. Ją również podejrzewano o szkodliwą działalność wobec władzy ludowej, podobnie jak zatrzymanych 12 lipca 1947 r. Bazylego Kwasa i Fabiana Kasperkiewicza. Do końca 1947 r. Referat I PUBP w Tomaszowie prowadził siedem obserwacji agenturalnych osób podejrzanych o działalność szpiegowską¹⁰⁴⁵.

W połowie 1948 r. liczba ta podwoiła się ponad dwukrotnie – wówczas w obserwacji Referatu I pozostawało szesnaście osób, zaś w rozpracowaniu kolejnych siedem. Zwiększenie to związane było z zabezpieczeniem przez PUBP pasa granicznego, gdzie mogło dochodzić do przekraczania granicy w celach wywiadowczych przez „wrogi element”. W tej sprawie została zwołana przez starostę Tomaszewskiego narada, na której obecni byli: dowódca samodzielnego baonu ochrony pogranicza w Bełżcu, dowódca straży WOP w Uhnowie, komendant powiatowego MO, wójtowie gmin powiatu tomaszowskiego oraz szef PUBP i jego zastępca. Decyzją starosty podjęto wówczas prace na pasie granicznym pod kierownictwem strażnic WOP, które obejmowały wytknięcie znaków przygranicznych i zaoranie pasa granicznego. Omówiono przy tym przestrzeganie przepisów granicznych¹⁰⁴⁶. Prace te okazały się o tyle skuteczne, że do końca 1948 r. nie odnotowano nielegalnych przekroczeń granicy z ZSRR.

Wraz z nastaniem 1948 r. PUBP w Tomaszowie – obok zabezpieczenia kontrolowanego powiatu przed działaniami wywiadowczymi państw zachodnich podjął –

¹⁰⁴³ AIPN Lu 034/15, Meldunek o wszczęciu rozpracowania, 5 III 1947 r., s. 66 (według numeracji PDF).

¹⁰⁴⁴ AIPN Lu 034/37, Sprawozdanie nr 5/48 Referatu i PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 26 VIII do 26 IX 1948 r., s. 100 (według numeracji PDF).

¹⁰⁴⁵ AIPN Lu 034/15, Meldunek sytuacyjny za okres od 17 XII do 27 XII 1947 r., s. 118 (według numeracji PDF).

¹⁰⁴⁶ AIPN Lu 034/37, Raport dekadowy za okres od 1 VI do 30 VI 1948 r., s. 32 (według numeracji PDF).

działania zmierzające do ustalenia ilości osób przybyłych do kraju po zakończeniu II wojny światowej. Podjęte działania miały również na celu ustalenie miejsca ich lokalizacji na terenie powiatu. W szczególności obserwacją objęto byłych żołnierzy II Korpusu PSZ gen. Władysława Andresa, 1 Dywizji Pancерnej gen. Stanisława Maczka oraz pracowników przedwojennej „dwójki”. Do końca sierpnia 1948 r. tomaszowski PUBP odnotował na terenie powiatu 1742 repatriantów z państw zachodnich i 39 oficerów, podoficerów i szeregowych II Korpusu i I Dywizji. Z grupy byłych żołnierzy wytypowano do werbunku jedną osobę z gminy Bełzec, która powróciła na tutejszy teren w 1948 r.¹⁰⁴⁷

W sprawozdaniu nr 5/48, sporządzonym pod koniec września 1948 r., PUBP nie odnotował działalności siatek wywiadowczych i placówek dyplomatyczno-wywiadowczych państw zachodnich. Chociaż sprawę tę Referat I próbował powiązać z otrzymywaną przez niektórych mieszkańców Tyszowiec korespondencją z USA. Wówczas UB dopatrywało się w niej ingerencji obcego wywiadu. Tym bardziej, że Tyszowce było jedną z tych miejscowości powiatu tomaszowskiego gdzie rozgłaszane były wiadomości o mającej wkrótce nastąpić III wojnie światowej. Informacje W tej sprawie, według UB, mogły być wynikiem tychże listów. W przypadku obcokrajowców zamieszkujących powiat tomaszowski, Referat I we wrześniu 1948 r. zarejestrował jedynie zamieszkałego w Tomaszowie obywatela ChRL, przybyłego na tutejszy teren w 1937 r.¹⁰⁴⁸, zaś pod koniec 1948 r. odnotowano przybycie do Tarnawatki na okres 3 miesięcy, w celu odwiedzenia rodziny, Genowefy Lary wraz z mężem – obywatelem Włoch¹⁰⁴⁹. Łącznie do końca 1948 r. na terenie powiatu tomaszowskiego PUBP odnotował sześciu obcokrajowców.

Do końca 1948 r. Referat I zewidencjonował 54 oficerów, podoficerów i szeregowych II Korpusu i I Dywizji, co stanowiło wynik o piętnaście osób więcej niż w sierpniu 1948 r. Pomimo zwiększonej liczby, inspekcja dokonana w grudniu 1948 r. w PUBP w Tomaszowie wykazała, że odpowiedzialny za tę kwestię Referat I nie interesował się zbytnio ich działalnością i nie opracowywał tegoż środowiska. Inspekcja wytknęła także Referatowi I, że nie posiadał w tej kwestii celowej, jakościowej i ilościowej agentury w tym środowisku. Dopiero rok później, 17 czerwca 1949 r., starszy referent Referatu I PUBP w Tomaszowie – Tadeusz Matczuk, wszczął rozpracowanie obiektowe o kryptonimie „Andersowcy”. Grupę uznano wówczas za wrogą wobec władzy

¹⁰⁴⁷ *Ibidem*, Sprawozdanie nr 5/48 Referatu I PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od dnia 26 VIII do dnia 26 IX 1948 r., s. 99 (według numeracji PDF).

¹⁰⁴⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁴⁹ *Ibidem*, Sprawozdanie nr 8 Referatu I PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 26 XI do 26 XII 1948 r., s. 107 (według numeracji PDF).

ludowej, której głównym celem było prowadzenie wrogiej działalności. W raporcie o wszczęciu sprawy Matczuk stwierdził, że *niektórzy z nich przechodzili specjalne kursy szpiegowsko-dywersyjne, po czym zostali przerzuceni do kraju drogą nielegalną i legalną, jako repatrianci. [...] środowisko umiejscowiło się w strefie granicznej na szlaku komunikacyjnym wiodącym do ZSRR we wsi i gminie Bełżec, gdzie znajduje się stacja kolejowa. Działalność ich przejawia się w utrzymywaniu kontaktów z zagranicą i między sobą oraz z elementem wrogo ustosunkowanym do obecnej rzeczywistości na tutejszym terenie. Jednocześnie starają się opanowywać kierownicze stanowiska w instytucjach państwowych, nie podając faktycznych stopni, odznaczeń i przebiegu służby wojskowej w Armii Andersa. Obecnie w/w środowisko liczy 7 osób.* Wśród nich w szczególności zainteresowaniu PUBP znalazł się mieszkaniec Bełżca, Michał Maciejko, który we wrześniu 1939 r. przedostał się za granicę, a następnie, w latach późniejszych nawiązał kontakty z armią Andersa. W 1945 r. powrócił do Bełżca, gdzie podjął pracę urzędnika celnego na tamtejszej stacji kolejowej. Do tej sprawy włączono informatora o ps. „Lipka”, zwerbowanego przez Referat I tomaszowskiego PUBP 14 września 1948 r. Jego głównym zadaniem było ustalenie kontaktów wspomnianego Maciejki¹⁰⁵⁰.

Pod koniec 1948 r. na stanie Referatu I działało w środowisku byłych żołnierzy Andersa i Maczka zaledwie dwóch informatorów, którzy nie przedstawiali znaczącej wartości operacyjnej¹⁰⁵¹. Od 1949 r. Referat I PUBP w Tomaszowie Lubelskim prowadził rozpracowanie byłych żołnierzy Andersa i Maczka w ramach sprawy operacyjnej o kryptonimie „Zachód”. W latach 1949–1952 w tej sprawie przechodziło łącznie 738 figurantów¹⁰⁵². Odnotowano także działalność pięciu tajnych informatorów o pseudonimach „Lipka”, „Perła”, „Batory”, „Ziemia” i „Sosna”. W stosunku do objętych rozpracowywaniem nie odnotowano żadnej wrogiej działalności.

W przypadku repatriantów do końca 1948 r. PUBP zewidencjonował 1658 osób – to o 84 osoby mniej niż w sierpniu 1948 r. Również i w tym środowisku Referat I pod względem operacyjnym posiadał braki w zakresie niewystarczającego opracowania, danych personalnych i ich działalności, ograniczając się jedynie do sporządzenia

¹⁰⁵⁰ AIPN Lu 08/337 t. 3/2, Sprawa obiektowa kryptonim "Kraj" prowadzona w sprawie byłych żołnierzy Armii Władysława Andersa repatriowanych z krajów kapitalistycznych do Polski - wykazy repatriantów - żołnierzy Armii Władysława Andersa sporządzone przez PUBP w: Radzynie Podlaskim i Tomaszowie Lubelskim, Raport o wszczęciu rozpracowania obiektowego po kryptonimem „Andersowcy”, 18 VI 1949 r. k. 500-501.

¹⁰⁵¹ AIPN Lu 034/37, Raport o przeprowadzonej inspekcji PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 1 XII 1948 r., s. 172 (według numeracji PDF).

¹⁰⁵² AIPN Lu 034/22, Sprawozdanie Referatu i PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 1 I do 1 II 1952 r., 3 II 1952 r., s. 5 (według numeracji PDF).

imiennego wykazu tych osób. W tym środowisku Referat I miał zaledwie jednego informatora¹⁰⁵³.

Jeśli chodzi o pracowników Oddziału II Sztabu Głównego WP, tzw. przedwojenna „dwójka”, Referat I do końca 1948 r. ustalił na terenie powiatu jedną osobę z tego środowiska, jednak nie podjął żadnych konkretnych działań w tej sprawie. Wnioski, jakie wykreowały się w poinspekcyjnym raporcie były bardzo krytyczne w stosunku do PUBP w Tomaszowie, jeśli chodzi o działalność Referatu i w zakresie pracy operacyjnej względem repatriantów, byłych żołnierzy sił zbrojnych na zachodzie i pracowników przedwojennej „dwójki”. Zakładały one usprawnienie dotychczasowej pracy Referatu i w zakresie sporządzenia spisu żołnierzy Andersa i Maczka wraz z miejscem zamieszkania, uwzględniając ich kontakty i wpływ na społeczeństwo, a także wykorzystanie w tym środowisku agentury i werbunek nowej. W przypadku pracowników przedwojennej „dwójki” Referat I postanowił aktywnie przystąpić do ustalenia ich miejsc zamieszkania i współpracowników w terenie. Podjęto także działania zmierzające do wytypowania kandydatów na werbunek. Ostatecznie nie przełożyło się to na jakość i efekty prowadzonych działań. Można powiedzieć, że stan taki utrzymywał się do końca 1949 r. Wówczas Referat I PUBP w Tomaszowie odnotował zaledwie jednego oficera i dwóch podoficerów przedwojennej „dwójki” zamieszkałych w Tomaszowie Lubelskim i Cukrowni Wożuczyn¹⁰⁵⁴.

W charakterystyce kontrwywiadowczej PUBP w Tomaszowie Lubelskim datowanej na 19 grudnia 1949 r., odnotowano łącznie 38 osób zakwalifikowanych jako „Andersowcy” i „Maczkowcy”. W liczbie tej było 2 oficerów i 36 podoficerów zamieszkujących tereny gmin: Pasiaki (7 osób), Majdan Sopocki (3), Krynice (4), Jarczów (3), Tomaszów (8), Majdan Górny (2), Hunów (3), Bełzec (3), Tyszowce (3) i Tarnoszyn (2). Podobnie rzecz dotyczyła dawnych funkcjonariuszy policji państwowej pracujących na terenie powiatu tomaszowskiego w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Referat I PUBP odnotował do końca 1949 r. łącznie 13 osób¹⁰⁵⁵.

W listopadzie 1950 r. przez funkcjonariuszy posterunku MO w Niewirkowie został aresztowany Antoni Frankowski¹⁰⁵⁶. Jego aresztowanie nastąpiło w dość przypadkowych

¹⁰⁵³ AIPN Lu 034/37, Raport o przeprowadzonej inspekcji PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 1 XII 1948 r., s. 172 (według numeracji PDF).

¹⁰⁵⁴ AIPN Lu 034/19, Charakterystyka kontrwywiadowcza powiatu tomaszowskiego, 19 XII 1949 r., s. 114 (według numeracji PDF).

¹⁰⁵⁵ *Ibidem*, s. 115 (według numeracji PDF).

¹⁰⁵⁶ Antoni Frankowski s. Cezara, ur. 2 V 1900 r. w Antwerpii.

okolicznościach. 3 listopada 1950 r. Frankowski przyjechał do Niewirkowa, gdzie mieszkał i prowadził gospodarstwo jego teść. Ujęto go jeszcze tego samego dnia po tym, gdy naśmiewał się z marszałka Konstantego Rokossowskiego. W śledztwie okazało się, że przypadkowo zatrzymany Frankowski w latach wcześniejszych był kapitanem 1 Dywizji Pancerniej gen. Stanisława Maczka, gdzie był dowódcą grupy spadochronowej. Zatrzymanie Frankowskiego okazało się na tyle problemowe, że szef tomaszowskiego UB – nie bardzo wiedząc, jak podjąć do tej sprawy – 9 listopada 1950 r. zwrócił się do naczelnika Wydziału i WUBP w Lublinie z prośbą o sporządzenie wytycznych w celu dalszego jej prowadzenia. 28 listopada 1950 r. Frankowski przewieziony został do WUBP w Lublinie w celu dalszego prowadzenia sprawy, bowiem – jak pisał szef PUBP *nie jesteśmy w stanie po wykonaniu 6 punktów¹⁰⁵⁷ nakreślonych w planie z dnia 16 listopada 1950 r. nie jesteśmy już w stanie dalej rozpracowywać wyżej wymienionego*. Po oddaniu sprawy do Lublina tamtejszy WUBP rozpoczął zakrojoną na dużą skalę akcję ustalania kontaktów i miejsc, gdzie mógł w latach wcześniejszych przebywać Frankowski. Sprawdzenia objęły tereny kontrolowane przez MBP w Warszawie, WUBP w Kielcach, Wrocławiu, Katowicach, Poznaniu, Białymstoku i Gdańsku. Pod koniec lutego 1951 r. sprawę Frankowskiego skierowano do Sądu Wojewódzkiego w Lublinie. Zwolniony z aresztu 15 maja 1951 r. w aktach brak powodów zwolnienia¹⁰⁵⁸.

W przypadku osób podejrzanych o utrzymywanie wrogich kontaktów z zachodem, Referat I do końca 1949 r. objął rozpracowaniem operacyjnym łącznie 497 figurantów. W szczególności były to osoby posiadające przede wszystkim krewnych na terenie USA, Wielkiej Brytanii i Francji. Pierwszą grupę osób objęto rozpracowaniem obiektywnym o kryptonimie „Columbia”. Sprawę założono 26 września 1949 r. Obok osób utrzymujących kontakty z krewnymi, znajomymi bądź placówkami dyplomatycznymi, sprawą objęto również osoby ubiegające się o wyjazd do USA. *Wyżej wspomniany element – czytamy w raporcie o wszczęciu sprawy – rekrutuje się ze środowiska chłopskiego, robotniczego i częściowo inteligencji, który w czasach carskich i rządów sanacyjnych emigrował w poszukiwaniu zarobków w Stanach Zjednoczonych. Po pewnym czasie część tego elementu powróciła do kraju i osiedliła się na gospodarstwach rolnych, część w mieście i*

¹⁰⁵⁷ Punkt 1) dotyczył ustalenia znajomych Frankowskiego na terenie Polski, 2) ustalenie jego miejsc pracy po powrocie do kraju, 3) pod jakim nazwiskiem i gdzie zgłosił się do punktu repatriacyjnego, 4) gdzie przekroczył granicę i kto udzielał mu pomocy po powrocie do kraju, 5) dotyczył dokumentów osobistych, 6) ustalenie jego rodziny zamieszkałej na terenie kraju.

¹⁰⁵⁸ AIPN Lu 015/482, Akta śledcze z lat 1950–1951 prowadzone przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim/Wydział Śledczy WUBP w Lublinie w sprawie szpiegostwa dot. Antoniego Frankowskiego.

część pracuje w urzędach i instytucjach państwowych. W latach 1946-1949 na skutek propagandy amerykańskiej część tego elementu zaczęła pisać podania do ambasady amerykańskiej w celu otrzymania obywatelstwa i wiz na wyjazd do USA, natomiast druga część ożywiła kontakt korespondencyjny z rodzinami lub znajomymi zamieszkującymi w USA, w której to korespondencji stara się podawać wszelkiego rodzaju wiadomości zawierające tajemnicę państwową, a także szkalować wszelkie posunięcia partii i rządu. Trzecią częścią tego elementu, tj. która otrzymuje różnego rodzaju pisma amerykańskie, czyta je i rozsiewa fałszywe wiadomości wśród społeczeństwa polskiego. Wobec przytoczonych wyżej faktów [...] wymieniony element ze swego wrogiego nastawienia wobec dzisiejszej rzeczywistości może z powodzeniem być wykorzystywany przez wywiad obcy do celów szpiegowskich na rzecz imperializmu amerykańskiego. Osoby te zamieszkiwały przede wszystkim teren gminy Tyszowce, Komarów, Kotlice i miasto Tomaszów. Szczególną uwagę w ramach tej sprawy zwrócono na Edwarda Nagaja¹⁰⁵⁹, Czesława Grota¹⁰⁶⁰ i Weronikę Ławniczuk¹⁰⁶¹.

Podejrzewano ich o rozpowszechnianie wiadomości otrzymywanych z zagranicy oraz utrzymywanie osobistych i listownych kontaktów z ambasadą amerykańską. W początkowej fazie realizacji sprawy zaangażowano do współpracy trzech tajnych informatorów o ps. „Wójt”, „Zegar” i „Rola”. Do końca października 1949 r. rozpracowaniem objęto kolejne 57 figurantów¹⁰⁶², zaś w marcu 1950 r. stan osób kontaktujących się z krewnymi bądź znajomymi zamieszkującymi na terenie USA określono na 388. Osoby te nie były wówczas objęte charakterystyką operacyjną¹⁰⁶³.

Na drugą kategorię osób utrzymujących kontakty z krewnymi zamieszkującymi Wielką Brytanię prowadzono rozpracowanie operacyjne o kryptonimie „Wyspa”, którą objęto łącznie 17 osób mieszkających m.in. w Tomaszowie Lubelskim, Tyszowcach, Tarnawatce, Żabczy, Pańkowie, Ciotuszy Nowej i Rachaniach. Założenie sprawy nastąpiło w myśl wytycznych otrzymanych od kierownika sekcji II Wydziału I WUBP w Lublinie

¹⁰⁵⁹ Edward Nagaj s. Michała, ur. 18 XII 1917 r.

¹⁰⁶⁰ Czesława Grot c. Jana, ur. 24 IX 1916 r. w Detroit.

¹⁰⁶¹ Weronika Ławniczuk c. Wawrzyńca, ur. 25 III 1920 r. w Detroit.

¹⁰⁶² AIPN Lu 08/192 t. 1, Sprawa Obiektowa kryptonim „Columbia” prowadzona w latach 1949–1956 przez PUBP/PUDsBP w Tomaszowie Lubelskim dotycząca osób z terenu powiatu tomaszowskiego utrzymujących kontakty korespondencyjne z USA, Raport, 22 X 1949 r., s. 33–36.

¹⁰⁶³ *Ibidem*, Raport nr 1 o przebiegu rozpracowania obiektowego o kryptonimie „Columbia”, k. 69. Rozpracowanie obiektowe o kryptonimie „Columbia” prowadzono do 1956 r. w dużej mierze zgromadzone w niej dokumenty operacyjne dotyczyły wykazów i charakterystyk osób utrzymujących kontakty z ambasadą USA w Polsce lub z osobami przebywającymi na terenie USA. w większości osoby przechodzące w sprawie w latach kolejnych nie były zazwyczaj rejestrowane. 19 V 1956 r. zgromadzoną w sprawie dokumentację uznano za nienadającą się do wykorzystania i złożono w archiwum.

15 sierpnia 1949 r. w raporcie kierownika zwrócono szczególną uwagę na obiekty i środowiska, które miały być objęte przyszłym rozpracowaniem. Obok wspomnianych wcześniej osób, utrzymujących kontakty z krewnymi, zaliczono również angielskie placówki dyplomatyczne oraz osoby utrzymujące z nimi kontakt korespondencyjny lub osobisty, obywatele Wielkiej Brytanii oraz byłych polskich żołnierzy służących w polskich siłach zbrojnych w Wielkiej Brytanii¹⁰⁶⁴.

Po weryfikacji zgromadzonej dokumentacji i jej uporządkowaniu Referat I PUBP w Tomaszowie miał przystąpić do założenia rozpracowania obiektowego, które oficjalnie założono 22 września 1949 r. nadając sprawie wspomniany kryptonim „Wyspa”. W pierwszej fazie realizacji sprawy w zainteresowaniu sekcji 1 PUBP znaleźli się dwaj mieszkańcy gminy Tyszowce – Jan Dubiński i Józef Zarębski. Zainteresowanie PUBP tymi osobami wynikało z faktu, że pierwszy z nich miał brata zamieszkałego w Wielkiej Brytanii, który przed 1939 r. służył w stopniu kapitana w polskich siłach powietrznych. Drugi zaś miał zięcia, który – także w stopniu majora – przed 1939 r. służył w polskich siłach powietrznych. Jak ujęto w raporcie do założenia spraw: *rozpracowując powyższe środowisko zmierzamy do ujawnienia osób prowadzących robotę szpiegowską na rzecz wywiadu angielskiego.*

Wśród tej grupy osób sekcja 2 Referatu I tomaszowskiego PUBP zwróciła szczególną uwagę na dyrektora Gimnazjum im. Bartosza Głowackiego w Tomaszowie, Jerzego Rozmeja, którego podejrzewano o utrzymywanie nielegalnych kontaktów z placówką angielską w Warszawie. Do lutego 1950 r. rozpracowaniem objęto łącznie 37 figurantów. Po dwóch i pół roku od założenia rozpracowania o kryptonimie „Wyspa” naczelnik Wydziału I WUBP w Lublinie, analizując dotychczasową pracę operacyjną w tej sprawie Referatu I PUBP w Tomaszowie, doszedł do wniosku, że podejmowane dotychczas działania w tym zakresie były błędne i niewłaściwie prowadzone. Pomimo uwag krytycznych niewiele zmieniło się w tej sprawie w latach późniejszych. Stagnacja Referatu i doprowadziła ostatecznie do zaniechania rozpracowania o kryptonimie „Wyspa” i złożenia jej w archiwum, co nastąpiło 19 maja 1956 r. Stwierdzono wówczas, że sprawa zawierająca przede wszystkim raporty i korespondencję nie przedstawiała wartości operacyjnej¹⁰⁶⁵.

¹⁰⁶⁴ AIPN Lu 08/193, Sprawa Obiektowa kryptonim „Wyspa” prowadzona w latach 1949–1956 przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim dot. osób z terenu powiatu tomaszowskiego utrzymujących kontakty korespondencyjne z Anglią, Pismo kierownika sekcji 2 Wydziału I WUBP w Lublinie do Referatu i PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 15 VIII 1949 r., k. 6.

¹⁰⁶⁵ *Ibidem*, Wniosek o złożeniu sprawy o kryptonimie „Wyspa” do archiwum, 19 V 1956 r., k. 3.

Obok sprawy o kryptonimie „Wyspa” Referat I prowadził także rozpracowanie o kryptonimie „F1”, którym objęto figurantów kontaktujących się z osobami na terenie Francji. Odpowiedzialna za sprawę sekcja 3 Referatu I objęła rozpracowaniem „F1” łącznie 13 osób zamieszkujących gminy: Rachanie, Majdan Sopocki, Tarnoszyn, Pasieki, Lubycza Królewska, Tarnawatka, Poturzyn i Kotlice¹⁰⁶⁶. Od 3 grudnia 1949 r. osoby te rozpracowywano w ramach sprawy obiektowej o kryptonimie „Zachód”, będącej integralną częścią większej sprawy obiektowej prowadzonej przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim o kryptonimie „Columbia”. Rozpracowanie obiektowe o kryptonimie „Zachód” było drugą sprawą prowadzoną przez Referat I PUBP w Tomaszowie o tym samym kryptonimie. Druga z tych spraw dotyczyła rozpracowania byłych żołnierzy Andersa i Maczka. Wśród osób objętych tą sprawą znaleźli się: Anastazja Chejzner Marcelli Lisiński, Maria Głowacka, Stanisława Sopołowna, Antoni Lipczewski, Anna Gierczak, Paweł Gorgało, Zofia Malicka, Józef Wiklański, Władysław Plizga, Antoni Greszta i Józefa Nazaruk. *„Mając na uwadze kontakty z Francją, kapitaliści francuscy starają się za wszelką cenę wcisnąć w nasze życie gospodarcze i polityczne* pisał w raporcie o wszczęciu sprawy starszy referent Referatu I PUBP w Tomaszowie Lubelskim, Tadeusz Matczuk – *element ten umiejscowił się w pasie przygranicznym, w związku z tym może być wykorzystany przez wywiad francuski jako baza przerzutowa na teren Związku Radzieckiego i robienia dywersji i sabotażu i siania wrogiej propagandy przeciw Polsce Ludowej*¹⁰⁶⁷.

Dodatkowo Referat I tomaszowskiego PUBP prowadził także rozpracowanie operacyjne o kryptonimie „Rozwietka”, prowadzone przeciwko repatriantom ze wschodu przebywającym na terenie powiatu tomaszowskiego. W połowie 1950 r. tą sprawą objęto 654 osoby. Z liczby tej zaledwie wobec sześciu osób podjęto działania kontrolowane i inwigilacyjne. Kolejną sprawą prowadzoną przez Referat I było rozpracowanie obiektowe o kryptonimie „Targowica” założone 10 lutego 1950 r. w celu rozpracowania byłych pracowników przedwojennej „dwójki” oraz oficerów i podoficerów policji granatowej. *Element ten – jak zaznaczono w raporcie do założenia sprawy objęto rozpracowaniem, dlatego, że przed grudniem 1939 r. był na usługach rządu sanacyjnego i działał czynnie na szkodę ruchu rewolucyjnego w Polsce, gdzie prześladowali klasę robotniczą a jej przywódców wtrącali do więzień oraz swych agentów nasyłali do Związku Radzieckiego*

¹⁰⁶⁶ AIPN Lu 034/19, Raport okresowy nr 11/49 Referatu I PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 26 XI 1949 r., s. 152–153 (według numeracji PDF).

¹⁰⁶⁷ AIPN Lu 08/194, Sprawa Obiektowa kryptonim „Zachód” prowadzona w latach 1949–1956 przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim dotycząca osób z terenu powiatu tomaszowskiego utrzymujących kontakty korespondencyjne z Francją, k. 5.

usiłując prowadzić robotę szpiegowską na korzyść imperializmu międzynarodowego. Sprawą „Targowica”, objęto w szczególności mieszkańca Tomaszowa, Stanisława Miszczyszyna syna Wojciecha, urodzonego 15 kwietnia 1905 r. w Rogóźnie. Według Referatu I PUBP, jako pracownik przedwojennej „dwójki” dysponował siecią agenturalną i przechodził szereg szkoleń po linii wywiadu. W okresie okupacji należał do AK. Do połowy maja 1952 r. Referat I PUBP w Tomaszowie ustalił nazwiska 25 osób podejrzanych o przynależność do przedwojennej „dwójki”¹⁰⁶⁸.

Rozpracowanie obiektowe o kryptonimie „Targowica” w 1952 r. przekwalifikowano na sprawę obiektową o kryptonimie „Wywiad” dotyczącą funkcjonariuszy Policji Państwowej II RP. Ogółem sprawą do końca stycznia 1952 r. objęto łącznie 23 osoby. W rozpracowaniu Referat I nie miał żadnej agentury. W szczególnym zainteresowaniu w ramach tej sprawy znalazł się Józef Rachwański – dawny komendant policji polskiej, którego UB podejrzewał o udział wraz z żandarmerią niemiecką w zabójstwie ośmiu osób narodowości żydowskiej. W wyniku trwającego śledztwa ustalono jego miejsce zamieszkania na terenie województwa bydgoskiego¹⁰⁶⁹. Ponadto w ramach sprawy rozpracowywano także byłych funkcjonariuszy posterunku Policji Państwowej w Jarczowie oraz komórki śledczej Komendy Powiatowej Policji Państwowej w Tomaszowie w latach 1928–1939¹⁰⁷⁰.

W połowie 1950 r. Referat I odnotował także przypadki nielegalnych przekroczeń granicy. W tej sprawie od 1949 r. Referat I PUBP prowadził rozpracowanie operacyjne o kryptonimie „Straż”, które do końca tego roku nie przyniosło wymiernych rezultatów. Dopiero od połowy 1950 r. w ramach tej sprawy odnotowano przypadki nielegalnego przekroczenia granicy, jak również przebywanie osób w niedozwolonym pasie granicznym. Należy zaznaczyć, że w 1950 r. długość granicy z ZSRR na odcinku powiatu

¹⁰⁶⁸ Wśród nich byli: Szczepan Gałka, Piotr Czechański, Piotr Kudlicki, Józef Niedźwiedz, Józef Benatek, Władysław Kudlicki, Jakub Kubicki, Władysław Baczmaga, Kazimierz Bramberger, Józef Pasierb, Józef Buła, Piotr Kruczek, Zygmunt Lasiuk, Stanisław Sawięd, Antoni Pluta, Antoni Jakubiak, Ludwik Świętliński, Józef Ważny, Władysław Cik, Mieczysław Chwaleba, Karol Kudyba, Kazimierz Knotowski, Antoni Rzeszowski i Piotr Wójcik (AIPN Lu 08/195, Pismo szefa PUBP w Tomaszowie do Wydziału X WUBP w Lublinie, 15 V 1952 r., s. 47-48 (według numeracji PDF)).

¹⁰⁶⁹ AIPN Lu 034/22, Sprawozdanie Referatu I PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od I I do I II 1952 r., 3 II 1952 r., s. 5 (według numeracji PDF).

¹⁰⁷⁰ W ramach prowadzonych czynności operacyjnych Referat I PUBP ustalił komendanta powiatowego PP w Tomaszowie w latach 1928–1939, którym był Tadeusz Pławiński, komendantów posterunku PP w Jarczowie – Bronisława Domańskiego i Bolesława Pilipa oraz pracowników komórki śledczej komendy powiatowej PP w Tomaszowie – Karola Smyrskiego, Jana Popcia, Antoniego Gołębiowskiego, Stanisława Ziubę i Stanisława Sinickiego (AIPN Lu 08/195, Notatka dot. obsady posterunku Policji Państwowej w Jarczowie oraz obsada komórki śledczej KP PP w Tomaszowie Lubelskim w latach 1928–1939, s. 49 (według numeracji PDF)).

tomaszowskiego wynosiła łącznie 42 km. Według charakterystyki kontrwywiadowczej miejscami najbardziej narażonymi na nielegalne przekroczenie granicy w powiecie tomaszowskim był teren wsi Staje, Hunów, Siedliska i las pomiędzy wsią Borki a Kornie. Do sierpnia 1950 r. w sprawie nielegalnych przekroczeń granicy aresztowano łącznie cztery osoby: Bronisława Puchacza, Waleriana Sasadeusza, Czesława Sadowskiego i obywatela Litewskiego Kostana Sabulisa. Pierwszego z nich przewieziono do WUBP w Lublinie, zaś pozostałych przekazano władzom w ZSRR¹⁰⁷¹. Do 1951 r. rozpracowaniem o kryptonimie „Straż” objęto łącznie 59 osób, z czego wobec 19 prowadzono działania operacyjne kontrolowane przez ośmiu informatorów¹⁰⁷², zaś do 1952 r. sprawą objęto łącznie 23 osoby.

Od połowy 1954 r. tomaszowski UB prowadził dwie sprawy wstępno–agencyjnego rozpracowania o kryptonimie „Emigrant” i „Kułak”. Zarówno w pierwszym jak i drugim przypadku chodziło o utrzymywanie kontaktów z obcymi mocarstwami. Figurantem pierwszej sprawy był podejrzany o szpiegostwo dyrektor zespołu PGR Pukarzów – Bolesław Wróblewski, zaś drugiej – Jan Tetych z Kolonii Dąbrowa w gminie Pasieki, kontaktujący się ze swoim bratem zamieszkałym w USA. Według zgromadzonej dokumentacji Jan Tetych miał także na terenie Tomaszowa Lubelskiego utrzymywać kontakty z osobami zajmującymi się handlem złotem obcą walutą¹⁰⁷³.

Sprawy ostatecznie umorzono, nie dopatrując się znamion przestępstw. Ponadto, niezależnie od spraw „Emigrant” i „Kułak”, PUBP prowadził także rozpracowanie środowiskowe na Józefa Ciska¹⁰⁷⁴, byłego oficera Armii Andersa. Według otrzymanych donosów od kontaktów poufnych i informatorów o ps. „Ziemia”, „Liść”, „Kasztan” i „Burza”, utrzymywał on systematyczne kontakty z byłymi żołnierzami AK i BCh – Wiktorem Gierowskim, Stanisławem i Antonim Adamowiczami. Ciskowi zarzucano także nielegalne słuchanie audycji radiowych i rozpowszechnianie informacji o mającej nastąpić III wojnie światowej. Podejrzewano go także o to, że jako były oficer armii Andersa mógł być przysłany do Polski celowo w celu prowadzenia działalności szpiegowskiej¹⁰⁷⁵.

¹⁰⁷¹ AIPN Lu 034/38, Sprawozdanie miesięczne za okres od 1 VII do 1 VIII 1950 r., s. 48 (według numeracji PDF).

¹⁰⁷² AIPN Lu 034/20, Raport okresowy nr 3 Referatu i PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 2 IV 1951 r., s. 17 (według numeracji PDF).

¹⁰⁷³ AIPN Lu 034/25, Sprawozdanie z pracy PUBP w Tomaszowie Lubelskim od 1 VII do 30 IX 1954 r., 3 X 1954 r., s. 129-130 (według numeracji PDF).

¹⁰⁷⁴ Józef Cisek s. Jana, ur. 12 III 1914 r. w Polanówce, pow. Tomaszów Lubelski.

¹⁰⁷⁵ AIPN Lu 08/187 t. 2, Raport o wszczęciu środowiskowego rozpracowania na grupę byłych członków AK i BCh w skład, której wchodzi były ppor. armii Andersa, podejrzanych o prowadzenie wrogiej roboty na

Rok później w zainteresowaniu PUdsBP znalazł się także Józef Kopec. Wobec niego założono sprawę agenturalnego sprawdzenia, w której bezpieka próbowała dociec jego nielegalnych kontaktów ze swym zamieszkałym w Australii synem Henrykiem, który w 1948 r. – według ustaleń UB – miał zdezerterować z wojska i uciec z kraju. W tej sprawie zaangażowano do współpracy informatora ps. „Mietek”, który posiadał możliwości dotarcia do Józefa Kopcia. Kolejną osobą rozpracowywaną w 1955 r. w ramach sprawy agenturalnego sprawdzenia był Mieczysław Murzan – były żołnierz AK, który według UB w latach 1945–1946 zbiegł z Polski do amerykańskiej strefy wpływów w Niemczech Zachodnich. W tym samym roku PUdsBP wszczął także sprawę operacyjną wobec Edwarda Nagaja, którego – według UB – cechował wrogi stosunek do PRL i utrzymywanie nielegalnych kontaktów z ambasadą USA. W tej sprawie wciągnięto do współpracy tajnych informatorów o ps. „Piorun”, „Romański” i „Tygrys”¹⁰⁷⁶.

W 1956 r. ochrona 35-kilometrowego odcinka granicy z ZSRR, według sprawozdania kwartalnego datowanego na 28 marca 1956 r., była jednym z najważniejszych zadań stojących przed PUdsBP w Tomaszowie w tym okresie. W szczególności podjęto obserwację i zabezpieczenie okolicy gromady Siedliska – Jelinka będąc w przeszłości dogodnym punktem nielegalnego przekraczania granicy i opracowano plan operacyjnych przedsięwzięć. Ponadto w 1956 r. PUdsBP prowadził sprawę agencyjnego sprawdzenia dotyczącą członków PZPR: Heleny Mazurkiewicz, Władysława Witkowskiego i Dominika Wojtucha, którzy podejrzani byli o ukrywanie *szpiega wywiadu*, a także sprawę agencyjnego–sprawdzenia, dotyczącą Jerzego Mięśowicza, który podejrzewany był o utrzymywanie kontaktów z jednym ze zbiegów¹⁰⁷⁷.

7.3.2. Zwalczanie przez UB konfidentów gestapo, volksdeutschów i współpracowników władz okupacyjnych.

Rozpracowaniem byłych konfidentów, volksdeutschów i współpracowników władz okupacyjnych w powiecie tomaszowskim zajmowała się początkowo sekcja 1, a następnie od maja 1946 r. Referat I PUBP. Pierwsze informacje dotyczące tego zagadnienia w PUBP

terenie gromady Polanówka, gmina Krynice, pow. Tomaszów Lubelski, s. 109-114 (według numeracji elektronicznej)..

¹⁰⁷⁶ AIPN Lu 034/27, Sprawozdanie kwartalne za III kwartał 1955 r., 29 IX 1955 r., s. 2 (według numeracji PDF).

¹⁰⁷⁷ AIPN Lu 034/28, Sprawozdanie z pracy za III kwartał 1956 r., 25 IX 1956 r., s. 57 (według numeracji PDF).

w Tomaszowie pochodzą z września 1944 r. Wówczas Aleksander Żebruń w raporcie do kierownika WUBP w Lublinie meldował, że kierowany przez niego urząd podjął pierwszą rejestrację m.in. volksdeutsche¹⁰⁷⁸, zaś pod koniec października 1944 r. PUBP w Tomaszowie Lubelskim dokonał pierwszych działań operacyjnych wymierzonych w volksdeutsche. Aresztowano wówczas na terenie miasta Tomaszowa dwadzieścia osób (w grupie tej znalazły się także kobiety). *Mieszkania aresztowanych – jak meldował Żebruń – pieczętujemy i oddajemy do dyspozycji PRN lub GRN w Tomaszowie. Byłoby wskazaniem, aby PRN organizowało ochronki dla dzieci aresztowanych volksdeutsche¹⁰⁷⁹.*

Do kwietnia 1945 r. PUBP w Tomaszowie Lubelskim aresztował łącznie 46 volksdeutsche i osoby podejrzane o współpracę z Niemcami. Szczególną uwagę poświęcono sprawie Bronisława Bendera, który w okresie okupacji niemieckiej był zastępcą dorfirera wsi Wieprzowe Jezioro w gminie Tarnawatka. Podejrzewano go o *bestialstwo na polskich mieszkańcach*. Sprawę jego skierowano wówczas do Prokuratora Specjalnego Sądu Karnego w Lublinie¹⁰⁸⁰.

Od czasu utworzenia PUBP w Tomaszowie do lipca 1947 r. sekcja 1 zarejestrowała w kartotekach 443 volksdeutsche i deutschstämmig¹⁰⁸¹ i prowadziła łącznie 335 spraw. Sprawy te w zdecydowanej większości wszczęte zostały w związku z otrzymanymi doniesieniami. W tej kategorii spraw, obok wspomnianego powyżej Bronisława Bendera, szczególną uwagę objęto również niejakiego Mikołaja Kosidera – dorfirera wsi Pasieki, który – według sprawozdania sekcji 1 – w okresie okupacji niemieckiej podejrzany był o udział w zabójstwach i brutalnym traktowaniu ludności polskiej. W rozpracowaniu sekcji 1 na koniec lipca 1945 r. brak było spraw dotyczących konfidentów gestapo i SD, członków SS i SA, tajnych współpracowników, pomocników, szpiegów i rezydentów władz okupacyjnych, a także osób włączonych do trzeciej i czwartej kategorii niemieckiej listy narodowościowej tzw. Eingedeutsche i Rückgedeutsche. Należy zaznaczyć, że do czerwca 1945 r. sekcja 1 PUBP wykryła, zarejestrowała i rozpracowała trzy osoby podejrzane o współpracę z gestapo i SD oraz dwóch podejrzanych o członkostwo w SS i SA. Wśród nich szczególną uwagę objęto dwie sprawy dotyczące współpracownika

¹⁰⁷⁸ AIPN Lu 034/2, Raport nr 3 do WUBP w Lublinie, 16 IX 1944 r., s. 12 (według numeracji PDF).

¹⁰⁷⁹ *Ibidem*, Raport nr 6 kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 24 X 1944 r., s. 19 (numeracja PDF).

¹⁰⁸⁰ AIPN Lu 034/4, Sprawozdanie kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 27 IV 1945 r., s. 11 (numeracja PDF).

¹⁰⁸¹ Deutschstämmige – termin określający osoby kwalifikujące się do przyjęcia drugiej kategorii niemieckiej listy narodowościowej. Osoby te przyznawały się do narodowości niemieckiej, władały językiem niemieckim i pielęgnowały kulturę niemiecką (Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1, Warszawa 1970, s. 454–456).

gestapo – Jana Szustakiewicza i ich agenta – Edwarda Ferenca. Sprawy ich po zakończeniu śledztwa skierowano do Prokuratury Specjalnego Sądu Karnego w Lublinie¹⁰⁸².

Do końca 1945 r. na stanie sekcji 1 znajdowało się sześciu agentów i czterech informatorów. Sekcja 1 na podstawie doniesienia jednego z nich, prowadziła wówczas jedynie jedno rozpracowanie volksdeutscha, którego aresztowano i z końcem grudnia 1945 r. przekazano do wojskowej prokuratury w Chełmie¹⁰⁸³.

W październiku 1946 r. PUBP w Tomaszowie ustalił, że w okresie okupacji na terenie powiatu tomaszowskiego mieszkało 676 volksdeutschów. Z liczby tej do połowy października 1946 r. na terenie powiatu odnotowano już tylko 110 volksdeutschów, zaś kolejnych 123 przebywało w obozach i więzieniach. Do tego czasu Referat I rozpatrzył łącznie 176 spraw dotyczących volksdeutschów, z czego uniewinniono dwanaście osób¹⁰⁸⁴.

W okresie od 7 do 17 października 1946 r. Referat I aresztował także trzy osoby podejrzane o przynależność do narodu niemieckiego i współpracę z okupantem: Czesławę Altman, Tadeusza Gołaszewskiego, Jana Chlebickiego i Michała Paszta¹⁰⁸⁵. Ten ostatni, po aresztowaniu przez tomaszowski PUBP, przewieziony został do Zamościa, gdzie pozostawał w dyspozycji tamtejszej Prokuratury Sądu Okręgowego. Zarzucono mu przynależność do zbrojnej formacji niemieckiej, z którą w okresie okupacji brał udział w obławach na polskich mieszkańców okolicznych wsi. 21 października 1946 r., wyrokiem Specjalnego Sądu Karnego w Lublinie na sesji wyjazdowej w Zamościu, za powyższe czyny skazano go na karę śmierci oraz utratę praw publicznych i obywatelskich praw honorowych na zawsze. Według donosu informatora o ps. „Bąk”: *Michał Paszt przez okres okupacji niemieckiej był volksdeutschem. Przynależność do narodowości niemieckiej zgłosił dobrowolnie na komisji w Tomaszowie w 1942 r. i korzystał ze wszelkich przywilejów jako volksdeutsch. W 1943 r. czy też w 1944 r. wstąpił ochotniczo do SS-Landwacht Schule w Tomaszowie Lubelskim. [...] Służąc w Landwacht Schule nosił mundur niemiecki i miał karabin*¹⁰⁸⁶. Po wyroku skazującym przebywał w więzieniu w Zamościu. 15 listopada 1946 r. decyzją Prezydenta Bolesława Bieruta zamieniono mu

¹⁰⁸² AIPN Lu 034/4, Sprawozdanie z pracy sekcji 1 do 7 VII 1945 r., s. 46 (według numeracji PDF).

¹⁰⁸³ *Ibidem*, Sprawozdanie sekcji 1 za okres od 17 XII do 27 XII 1945 r., s. 64–65 (według numeracji PDF).

¹⁰⁸⁴ *Ibidem*, Wykaz Volksdeutschy PUBP w Tomaszowie Lubelskim według instrukcji MBP, 16 X 1946 r., s. 261 (według numeracji PDF).

¹⁰⁸⁵ *Ibidem*, Meldunek szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim do WUBP w Lublinie, s. 268 (według numeracji PDF).

¹⁰⁸⁶ AIPN Lu 016/678 t. 1–2, Materiały operacyjne prowadzone w latach 1947–1956 przez PUBP/PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim w sprawie współpracy z Niemcami podczas okupacji dot. Michała Paszta, Doniesienie informatora ps. „Bąk”, 8 IX 1949 r., s. 12.

karę śmierci na 15 lat pozbawienia wolności. 30 lipca 1948 r. został zwolniony z więzienia, powrócił w rodzinne strony do Rogóżna¹⁰⁸⁷.

Do końca 1946 r. Referat I PUBP w Tomaszowie nie odnotował zwiększonej działalności w tym zakresie. Wówczas na stanie Referatu I znajdowało się pięciu agentów i dziesięciu informatorów. Większość z tej agentury, w związku z przypadającymi na 19 stycznia 1947 r. wyborami do sejmu ustawodawczego, została przekazana na wsparcie Referatu III. W tym okresie głównym zadaniem Referatu I było prowadzenie działań operacyjnych, zmierzających do wykreślenia z list uprawnionych do głosowania w styczniowych wyborach osób, które podpisały niemiecką listę narodowościową. Łącznie do końca grudnia 1947 r. wykreślono około stu osób¹⁰⁸⁸.

1 marca 1947 r. został zwolniony z pracy w Starostwie Powiatowym kierownik Referatu Apropowizacji, niejaki Cichocki, którego następnie aresztowano. Zarzucono mu, że w okresie okupacji niemieckiej, pracując jako blokowy w KL Auschwitz, działał na szkodę Polaków¹⁰⁸⁹. Na przełomie czerwca i lipca 1947 r. najważniejszym wydarzeniem, z którym zmagali się funkcjonariusze PUBP w Tomaszowie, była akcja wysiedleńcza. Ówczesny szef PUBP w Tomaszowie, Andrzej Kolano, pisał, że akcja jest *wielkim popłochem dla mieszkańców Tomaszowa [...] popłoch jest nie tylko w rodzinach ukraińskich, ale i w rodzinach volksdeutschów z powodu, że w tej dekadzie kilku z nich zostało zatrzymanych przez sekcję I naszego urzędu*¹⁰⁹⁰.

W maju i czerwcu 1947 r. Referat I PUBP w Tomaszowie zainteresował się osobą Edwarda Kudlickiego i Adolfa Miecha. Pierwszy z nich, według UB, był byłym konfidentem gestapo, drugi zaś – będący wówczas referentem wojskowym na gminę Krynice – miał w okresie okupacji niemieckiej pracować w kancelarii Hansa Franka. W celu weryfikacji tych danych Referat wszczął obserwację agenturalną i założył teczki obserwacyjne wobec tych osób. W tym okresie Referat I aresztował także Józefa Mateja, Wacława Pióro i Alisa Sztokiera, podejrzanych o współpracę z okupantem hitlerowskim¹⁰⁹¹, a także podjęto wszechstronny wywiad zgodnie z poleceniem władz

¹⁰⁸⁷ *Ibidem*, Wyciąg z protokołu wspólnego posiedzenia niejawnego sędziów Sądu Okręgowego w Zamościu, 30 VII 1948 r. s. 11.

¹⁰⁸⁸ IAIPN Lu 034/4, Meldunek sytuacyjny za okres od 17 XII do 27 XII 1946 r., s. 279–280 (według numeracji PDF).

¹⁰⁸⁹ AIPN Lu 034/15, Raport dekadowy za okres od 11 III do 20 III 1947 r., s. 20 (według numeracji PDF).

¹⁰⁹⁰ *Ibidem*, Raport dekadowy za okres od 30 VI do 10 VII 1947 r., s. 37 (według numeracji PDF).

¹⁰⁹¹ *Ibidem*, Meldunek sytuacyjny za okres od dnia 17 V do 27 V 1947 r., s. 269 (według numeracji PDF).

wojewódzkich w celu ustalenia osób, pracujących w okresie okupacji w tzw. Komitetach Ukraińskich¹⁰⁹².

Do połowy 1947 r. *sytuacja ogólna na terenie powiatu tomaszowskiego* – jak meldował szef PUBP Andrzej Kolano – *częściowo zmienia się, volksdeutsche, którzy przeważnie w roku 1943 przyjęły poddaństwo niemieckie częściowo rehabilitują się przez PSC. Natomiast ci, co byli gorliwymi volksdeutschami, wyjechali z terenu tutejszego powiatu. Według danych informacyjnych okazuje się, że mają znajdować się na terenach niemieckich odzyskanych*¹⁰⁹³.

W roku 1948 r. PUBP w Tomaszowie w sprawie volksdeutschów i konfidentów gestapo nie prowadził wzmożonych działań operacyjnych. Odpowiedzialny za tę kwestię Referat I do końca 1948 r. nie odnotował działalności wywiadu niemieckiego czy dawnych policjantów granatowych. Choć należy zaznaczyć, że łącznie na terenie powiatu tomaszowskiego UB zarejestrował 24 policjantów granatowych, pracujących na stanowiskach urzędniczych i spółdzielczych, jednak – jak wspomniano powyżej – nie prowadzili oni żadnej antypaństwowej działalności. Łącznie do końca sierpnia 1948 r. na terenie powiatu tomaszowskiego zarejestrowano 341 osób pochodzenia niemieckiego. Najwięcej z nich zamieszkiwało teren gmin Pasięki, Komarów i Kotlice. W trzech przypadkach volksdeutschów PUBP wysłał wniosek o odebranie im obywatelstwa¹⁰⁹⁴.

W okresie od sierpnia do września 1948 r. Referat I PUBP zwrócił szczególną uwagę na mieszkańców Uhnowa Dominikę Naporę, Pawła Musieja, Wiktorię Kozłowską i Józefa Lusieja. Pierwsza z nich w okresie okupacji podpisała niemiecką listę narodowościową i współpracowała z okupantem niemieckim. Paweł Musiej według UB współpracował z Niemcami, biorąc udział w wysiedlaniu Polaków i donosząc żandarmerii niemieckiej na osoby posiadające nielegalnie broń. Podobnych czynów miała dopuścić się Wiktoria Kaczkowska z Łaszczowa, zaś zamieszkały w Przedmieściu Rabinówka Józef Lusiej miał poinformować żandarmerię niemiecką o nielegalnym uboju trzody chlewnej, której dopuścić miało się kilku mieszkańców Przedmieścia. W tej sprawie żandarmeria dokonała kilku aresztowań. W przypadku tych osób prowadzono śledztwo i zastosowano środki zapobiegawcze Prokuratury Sądu Okręgowego w Zamościu¹⁰⁹⁵. Poza tym Referat I

¹⁰⁹² W. W. Bednarski, *z dziejów kolaboracji...*, s. 39.

¹⁰⁹³ IPN Rz 034/15, Meldunek sytuacyjny za okres od 27 VI do 7 VII 1947 r. s. 271 (według numeracji PDF).

¹⁰⁹⁴ *Ibidem*, Sprawozdanie nr 8 Referatu I PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 26 XI do 26 XII 1948 r., s. 107 (według numeracji PDF).

¹⁰⁹⁵ *Ibidem*, Sprawozdanie nr 5/48 Referatu I PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 25 VIII do 25 IX 1948 r., s. 97 (według numeracji elektronicznej).

zakończył także sprawę niejakiego Franciszka Bielaka z kolonii Zubowice, gmina Tyszowce, i Stanisława Paliwody. Pierwszy w z nich w okresie okupacji współpracował z okupantem niemieckim, drugi zaś służył w Policji Granatowej. W ich przypadku UB odesłało akta sprawy do Prokuratury Sądu Okręgowego w Zamościu celem dalszej realizacji.

Do końca 1948 r. na stanie Referatu I PUBP zewidencjonowanych było dwudziestu byłych policjantów granatowych. Dokonana w grudniu 1948 r. inspekcja w PUBP w Tomaszowie wykazała, że *spis dotyczący policjantów granatowych w ogóle nie był wykorzystany. Referat nie interesował się działalnością tych ludzi i nie przystąpił do dalszego aktywnego wyszukiwania i ustalenia granatowych policjantów w terenie. Referat nie przystąpił do opracowania tego środowiska i po tej linii nie posiada sieci agenturalno-informacyjnej.* Podobnie przedstawiała się w wykonaniu Referatu i sprawa zainteresowania środowiskiem volksdeutschów. W tym przypadku dokonana inspekcja również wykazała brak należytego zainteresowania tą sprawą. *Jeżeli referent uzyska jakieś dane – czytamy w poinspekcyjnym raporcie – to od razu przystępuje do przesłuchania i aresztowania nie stara się pogłębić materiałów przez agenturę w celu wyjścia na konfidentów gestapo i rozszyfrowania siatki gestapo. Referat posiada spis 218 zrehabilitowanych volksdeutschów. Spisu tego nie wykorzystano i nie opracowuje się tego środowiska dostatecznie. Brak celowej i jakościowej sieci agenturalno-informacyjnej po tej linii. Referat nie przystąpił do odtworzenia struktury aparatu bezpieczeństwa niemieckiego i obsady personalnej na swoim terenie. Referat po tej linii sieci agenturalno – informacyjnej nie posiada*¹⁰⁹⁶.

Krytyczna analiza pokontrolnej inspekcji sprawiła, że Referat I w tej sprawie podjął działania operacyjne, których celem było ustalenie liczby granatowych policjantów w powiecie, wytypowanie z tego środowiska kandydatów na werbunek oraz przystąpienie do opracowania policjantów granatowych, uwzględniając ich kontakty, wpływ na społeczeństwo i zajmowane stanowiska w administracji państwowej i samorządowej. Podobnie postanowiono działać w środowisku volksdeutschów – tutaj także Referat I przystąpił do rozbudowy sieci agenturalno-informacyjnej w celu opracowania tego środowiska¹⁰⁹⁷.

¹⁰⁹⁶ AIPN Lu 034/37, Raport o przeprowadzonej inspekcji PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 1 XII 1948 r., s. 172 (według numeracji PDF).

¹⁰⁹⁷ *Ibidem*, s. 174 (według numeracji PDF).

W lipcu 1949 r. Referat I ustalił nazwiska członków szkoły Landwacht Schule SS Tomaszów Lubelski podporządkowanej obozowi szkoleniowemu w Trawnikach¹⁰⁹⁸. W ich sprawie Referat I wszczął rozpracowanie obiektowe RO1 (sprawa dotyczyła działalności wywiadu i kontrwywiadu oraz osób z nimi współpracujących w czasie okupacji na terenie powiatu oraz osób współpracujących z wywiadem w czasie okupacji niemieckiej na terenie powiatu tomaszowskiego), w wyniku którego pod koniec grudnia 1949 r. ustalono nazwiska kolejnych trzech członków Landwacht Schule, spośród których jeden zamieszkiwał na terenie powiatu tomaszowskiego. Był nim Bronisław Tor z Rogóżna w gminie Pasieki. Według sporządzonego raportu okresowego w 1942 r. *ochotniczo zadeklarował swą przynależność do narodowości niemieckiej, korzystał z praw i przywilejów przysługujących osobom narodowości niemieckiej. W 1943 r. otrzymał od władz niemieckich gospodarstwo rolne we wsi Majdanek koło Krasnobrodu po wysiedlonym gospodarzu polskim. [...] Żeby spełnić obowiązki syna rzeszy wstąpił ochotniczo do szkoły Landwacht Schule SS w Tomaszowie Lubelskim. Podczas jego służby w szkole nosił mundur koloru czarnego i broń palną KBK i jeździł wraz z żandarmerią niemiecką po terenie tutejszego powiatu wysiedlając ludność polską*. Pozostali dwaj – Bronisław Bender i Stanisław Pogodziński według ustaleń poczynionych w wyniku rozpracowania obiektowego, zamieszkiwali na terenie Szczecina¹⁰⁹⁹.

W tym okresie Referat I PUBP przeprowadził także w ramach RO1 dochodzenie przeciwko trzem współpracownikom niemieckim, których podejrzewano o udział w okresie okupacji w łapanekach ludności żydowskiej. Według ustaleń byli to mieszkańcy gminy Krynice: Tadeusz Stawarski, Władysław Kawalec i osoba nazwiskiem Mazurek¹¹⁰⁰. W kwietniu 1950 r. lista osób podejrzanych o współpracę z okupantem powiększyła się o: Jana Wąsika z Oserdeka, Michała Krawczyka ze wsi Żyłka w gminie Jarczów, Antoniego Jakubiaka z Tyszowiec, Władysława Klimskiego z Majdanu–Sielec i Bronisława Śmiecha z Dzierążni¹¹⁰¹.

Ponadto, przy współpracy z KPMO w Tomaszowie, PUBP prowadził dochodzenia w sprawie ustalenia obsady formacji niemieckich na terenie gmin: Łaszczów, Majdan Sopocki, Lubycza Królewska, Komarów, Tarnawatka, Krynice, Jarczów, Majdan Górny

¹⁰⁹⁸ AIPN Lu 034/19, Raport okresowy nr 7/49 PUBP w Tomaszowie Lubelskim, s. 138 (według numeracji PDF).

¹⁰⁹⁹ *Ibidem*, Raport okresowy nr 10/49 PUBP w Tomaszowie Lubelskim, s. 148 (według numeracji PDF).

¹¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹¹⁰¹ AIPN Lu 034/38, Raport okresowy nr 3/50 PUBP w Tomaszowie Lubelskim, s. 130 (według numeracji PDF).

i Pasieki W szczególności w zainteresowaniu PUBP znalazły się jednostki żandarmerii i oddziały batalionów. Całość dochodzeń prowadzona była w ramach sprawy obiektowej o kryptonimie „Columbia” dotyczącej osób, które przyjęły niemiecką listę narodowościową. Warto zaznaczyć, że w tym okresie tomaszowski PUBP prowadził drugą sprawę o tożsamym kryptonimie, którą objęto osoby utrzymujące nielegalne kontakty z Zachodem.

Obok sprawy RO1, mającej na celu rozpracowanie współpracowników gestapo i policji kryminalnej oraz wywiadu, Referat I prowadził także dwie odrębne sprawy okraszone kryptonimem RO2 i RO3. RO2 miała za cel rozpracowanie osób, które w okresie okupacji niemieckiej podpisały niemiecką listę narodowościową. Natomiast w ramach sprawy RO3 prowadzono rozpracowanie współpracowników niemieckiego wywiadu oraz kontrwywiadu wojskowego „Abhwera” i osób narodowości ukraińskiej, działających bądź współpracujących w okresie okupacji niemieckiej w Komitecie Ukraińskim na terenie powiatu tomaszowskiego¹¹⁰².

Ponadto od 14 grudnia 1949 r. rozpracowaniem RO3 objęto również „środowiska białogwardzistów” i „białych emigrantów”, którzy związani byli z carską Rosją i zamieszkiwali teren powiatu tomaszowskiego. *Element ten – jak ujęto w raporcie o wszczęciu rozpracowania obiektowego – od chwili wybuchu wielkiej rewolucji listopadowej w 1917 r. aż do chwili obecnej jest zapalonym zwolennikiem państw imperialistycznych, przez co zachodzi podejrzenie, że może być wykorzystywany przez wywiad amerykański dla ich imperialistycznych celów. [...] Element ten brał czynny udział w aktach dywersji i roboty szpiegowskiej na terenie Związku Radzieckiego zaś w drugiej wojnie światowej poszedł na współpracę z faszystowskim rządem Hitlera*¹¹⁰³. W szczególnym zainteresowaniu sprawą znaleźli się Aleksander Karpul i Alfred Grandhand. Pierwszy z nich był tomaszowskim zegarmistrzem, przybył na tutejszy teren w 1931 r. Podejrzewano go wówczas o służbę w pułku Kozaków Dońskich, wchodzącego w skład „Białej” Armii Rosji pod dowództwem gen. Antona Denikina, zagorzałego przeciwnika komunizmu. Drugi zaś także związany z Tomaszowem, podejrzany był o służbę w wojsku carskim w stopniu pułkownika¹¹⁰⁴.

¹¹⁰² AIPN Lu 08/197, Sprawa Obiektowa kryptonim RO3/„Prawosławny” prowadzona w latach 1947–1956 przez PUBP/PUdsBP w Tomaszowie dot. mniejszości narodowych z terenu powiatu tomaszowskiego, Raport o wszczęciu rozpracowania obiektowego o kryptonimie RO3, 14 XII 1949 r., s. 13 (Według numeracji PDF).

¹¹⁰³ *Ibidem*, s. 13 (Według numeracji PDF).

¹¹⁰⁴ W. W. Bednarski, *z dziejów kolaboracji...*, s. 39.

Do lutego 1952 r. sprawą RO1 objęto łącznie 635 osób. Z liczby tej zaledwie wobec dwunastu podjęto działania operacyjne wsparte pracą trzech informatorów o ps. „Bąk”, „Kostek” i „Malinowski”. Podobnie rzecz przedstawiała się w stosunku do sprawy RO2, którą objęto przeszło 600 osób (dokładnie 623 osoby). Jedyne wobec pięciu osób z tej liczby Referat I prowadził stałą działalność operacyjną. Zarówno w jednym jak i drugim przypadku podejmowane działania operacyjne nie wykazały wrogiej działalności wśród osób objętych rozpracowaniem.

W latach kolejnych PUBP w Tomaszowie – obok spraw RO1, RO2 i RO3 prowadził także wstępno-agenturalne rozpracowanie o kryptonimie „Złoczyńca”, którego celem był były volksdeutsch Jan Bender. Według UB w latach wcześniejszych był on aresztowany w związku z podpisaniem niemieckiej listy narodowościowej i osadzony w areszcie PUBP w Zamościu, skąd zbiegł przedostając się do Australii. Według UB w 1954 r. utrzymywał on kontakt listowny z krewnym zamieszkałym na terenie powiatu tomaszowskiego, niejakim Janem Drozdowskim. Bezpieka dorobiła wówczas do tej sprawy swój pogląd, że Jan Bender jest szpiegiem na usługach obcego wywiadu, którego misją jest przedostanie się do Polski i praca na rzecz obcego mocarstwa¹¹⁰⁵. W tej sprawie bezpieka zaangażowała do współpracy byłego volksdeutscha, a później tajnego informatora o ps. „Kostek”. Ostatecznie rok później przypuszczenia PUBP w stosunku do Bendera nie potwierdziły się i ostatecznie sprawę umorzono.

W roku następnym na podobnej zasadzie została założona sprawa agenturalno-poszukiwawcza – tym razem rozpracowaniem objęty został Józef Linkier. Według ustaleń PUdsBP miał on być funkcjonariuszem gestapo w Tomaszowie Lubelskim i Zamościu. W wyniku prowadzonego rozpracowania ustalono jego bliższe dane osobowe i znajomych z okresu okupacji, do których należeli: Stefania Olejnik, Czesław Czarnecki i Edward Kudlicki. Według nich poszukiwany mógł przebywać na terenie województwa wrocławskiego lub na terytorium Niemiec¹¹⁰⁶. Z tą sprawą powiązane było również rozpracowanie ewidencyjno-obszernościowe dotyczące byłego dowódcy zamojskiego obwodu BCh–Władysława Wyłupka, obecnie pracownika Cukrowni Wożuczyn. Według PUdsBP, jeden z rozpracowywanych w sprawie Józefa Linkiera, Czesław Czarnecki zeznał, że był on konfidentem gestapo. Pod koniec listopada 1955 r. UB stwierdził, że poza

¹¹⁰⁵ AIPN Lu 034/25, Sprawozdanie z pracy PUBP w Tomaszowie Lubelskim za miesiąc czerwiec 1954 r., s. 109 (według numeracji PDF).

¹¹⁰⁶ AIPN Lu 034/26, Sprawozdanie kwartalne za III kwartał 1955 r., 29 IX 1955 r., s. 16 (według numeracji PDF).

utrzymywaniem towarzyskich kontaktów z byłymi partyzantami BCh i działaczami PSL w stosunku do Wyłupka, nie doszukano się żadnych dokumentów potwierdzających jego współpracę z gestapo i prowadzenie wrogiej działalności. Obok sprawy operacyjnej prowadzonej przeciwko Linkierowi tomaszowski PUdsBP prowadził również sprawę agenturalnego rozpracowania o kryptonimie „Leśniczy”. Figurantem sprawy był Józef Wanke¹¹⁰⁷, pełniący w latach 1940–1944 funkcję komisarza miejskiego (burmistrza) w Tomaszowie z ramienia władz okupacyjnych. Wraz z nim sprawą objęto także jego dwie córki – Irenę Lipińską i Danutę Baran. W sprawie przechodziło również nazwisko wspomnianego Linkiera. Józef Wanke przybył na teren powiatu tomaszowskiego w latach trzydziestych, wówczas podjął pracę leśniczego (stąd obrany pseudonim rozpracowania) w Zawadce w gminie Pasieki. Po przejściu na emeryturę w 1939 r. zamieszkał w Tomaszowie, gdzie założył sklep galanteryjny i dom towarowy. Po wkroczeniu oddziałów niemieckich do Tomaszowa, Wanke podpisał niemiecką listę narodowościową i mianowano go komisarzem. Wspomniany wcześniej Józef Linkier według bezpieki był zastępcą szefa placówki gestapo w Tomaszowie. Obydwaj wówczas spotykali się omawiając sprawy poufne związane przede wszystkim z funkcjonowaniem aparatu bezpieczeństwa. Córki Józefa Wanke, Irena Lipińska i Danuta Baran, według PUdsBP współpracowały w okresie okupacji z gestapo. Głównym celem rozpracowania było udokumentowanie przestępczej działalności w Tomaszowie rodziny Wanke oraz ustalenie ich aktualnego adresu zamieszkania. W ramach tej sprawy poszukiwano również Józefa Linkiera¹¹⁰⁸.

Tomaszowski PUdsBP podjął wówczas współpracę z WUdsBP w Katowicach i podległymi mu urzędami terenowymi. Miejsce zamieszkania Ireny i Mariana Lipińskich ustalił drogą wywiadu środowiskowego PUdsBP w Chrzanowie. W raporcie do naczelnika Wydziału II WUdsBP w Lublinie z 30 kwietnia 1955 r. tamtejszy kierownik PUdsBP komunikował, że takie osoby zamieszkiwały na tamtejszym terenie w leśniczówce w Krzeszowicach. W trakcie kilkudniowej obserwacji agenturalnej nie stwierdzono u nich prowadzenia podejrzanej działalności antypaństwowej. Przez cały okres 1955–1956 w ramach sprawy agenturalnego rozpracowania o kryptonimie „Leśniczy” PUdsBP w Tomaszowie nie uzyskał dowodów potwierdzających współpracę rodziny Wanke

¹¹⁰⁷ Józef Wanke s. Józefa, ur. 3 VII 1892 r. w Cieszynie Czeskim.

¹¹⁰⁸ AIPN Lu 014/412, Materiały operacyjne kryptonim „Leśniczy” prowadzone w latach 1953–1956 przez PUBP/PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim w sprawie współpracy z Niemcami w czasie okupacji dot. Józefa Wanke i innych, Streszczenie materiałów w sprawie o kryptonimie „Leśniczy”, 19 II 1955 r., s. 16–18.

z gestapo. W rezultacie sprawę w 1956 r. zaniechano i złożono w archiwum Wydziału X WUdsBP w Lublinie¹¹⁰⁹.

Sprawa Józefa Linkiera nie kończyła *de facto* zainteresowania PUdsBP tą kwestią. W marcu 1956 r. tomaszowska bezpieka wszczęła kolejną sprawę agenturalnego sprawdzenia, której figurantem był urodzony w Chorzowie Nikodem Wolski, zamieszkały wówczas w przygranicznej wsi Krzewica w powiecie tomaszowskim. Podstawą do założenia sprawy były meldunki obywatelskie i zgromadzone dokumenty, z których wynikało, że Nikodem Wolski w okresie okupacji niemieckiej był podoficerem Wehrmachtu walczącym w ZSRR. W śledztwie ustalono jego znajomych i rodzinę zamieszkałą w RFN. Do sprawy pozyskano także jednego informatora. Obok sprawy Wolskiego PUdsBP prowadził także agenturalne sprawdzenie przeciwko Józefowi Hamerskiemu, którego podejrzewano o współpracę w okresie okupacji niemieckiej z gestapo i sprawę ewidencyjno–obserwacyjną wobec Aleksandra Szymosiuka. Według UB w okresie okupacji miał wydać Niemcom na śmierć dwie osoby podejrzewane o współpracę z komunistami z terenu Łosińca¹¹¹⁰.

Wszczęte w 1956 r. sprawy, na skutek dokonanych 13 listopada 1956 r. przemian politycznych w kraju, przekształcających Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, spowodował ich umorzenie.

7.4. Zabezpieczenie gospodarki i wroga propaganda

Pod pojęciem wrogiej działalności w gospodarce UB rozumiał m.in. *niewykonywanie planów produkcyjnych, przepychanie złej produkcji, brakoróbstwo, awaryjność, odstępstwa od licencji sowieckich czy zorganizowane oszukiwanie odbioru*, zaś za wrogą propagandę uznawano nieprzychylnie kazania i wystąpienia na zebraniach, wrogie ulotki i plakaty oraz tzw. szeptaną propagandę¹¹¹¹. Jednym słowem – o wrogą działalność i propagandę mógł być podejrzany każdy obywatel bez względu na pełnioną funkcję bądź stanowisko.

¹¹⁰⁹ *Ibidem*, Wniosek o złożeniu materiałów do Archiwum dot. Józefa Wanke, Ireny Lipińskiej i Danuty Baran, 26 XI 1956 r., s. 4–5.

¹¹¹⁰ AIPN Lu 034/28, Sprawozdanie kwartalne za II kwartał 1956 r., 29 VI 1956 r., s. 38 (według numeracji PDF).

¹¹¹¹ *Aparat Bezpieczeństwa w Polsce w latach 1950–1952*, Warszawa 2000, wybór i oprac. A. Dudek, A. Paczkowski, s. 10–11.

W październiku 1944 r. jednym z pierwszych działań operacyjnych nowopowstałego PUBP w Tomaszowie w ramach zabezpieczenia gospodarki była tzw. reforma rolna¹¹¹², której nadrzędnym celem była zmiana stosunków własnościowych połączona ze zmianą struktury agrarnej wsi. Wszystko miało odbywać się zgodnie z dekretem PKWN o przeprowadzeniu reformy rolnej z 6 września 1944 r.¹¹¹³ Według tegoż dekretu utworzono tzw. Fundusz Ziemi, bezpośrednio podporządkowany resortowi rolnictwa i reform rolnych. W skład funduszu weszły – wraz z martwym i żywym inwentarzem oraz budynkami – ziemie niemieckie, majątki osób skazanych za zdradę stanu lub współpracę z okupantem, a także majątki gospodarstw obszarnczych o powierzchni przekraczającej 50 ha, a na terenach przyłączonych do Rzeszy – o powierzchni ponad 100 ha. Majątki miały zostać skonfiskowane na rzecz skarbu państwa lub – tak jak w przypadku majątków gospodarstw obszarnczych przejęte przez Fundusz Ziemi – bez odszkodowania, lecz z zaopatrzeniem dla byłych właścicieli¹¹¹⁴.

Przeprowadzenie reformy rolnej zintegrowano z dekretem PKWN o ochronie państwa wydanym 30 października 1944 r. w szczególności obawy budził artykuł 2 wspomnianego dekretu, który głosił: *kto udaremnia lub utrudnia wprowadzenie w życie reformy rolnej, albo nawołuje do czynów, skierowanych przeciw jej wykonywaniu lub publicznie pochwała takie czyny podlega karze więzienia lub karze śmierci*. Zapis ten odnosił się przede wszystkim do wrogów ludu, których działalność przyczyniała się, według komunistów, do utrudnienia zmian w rolnictwie. Realizacja reformy rolnej zakładała zastosowanie represji wobec ziemiaństwa. W tym celu władza ludowa do akcji parcelacyjnej zaangażowała robotnicze i wojskowe brygady parcelacyjne, w tym także UB. W wyniku podjętych akcji aresztowano wielu ziemian, których niejednokrotnie w sposób bezwzględny pozbawiono folwarków, określonych przez propagandę „twierdzami AK”¹¹¹⁵.

¹¹¹² Na temat reformy rolnej zob. więcej: *Dekret PKWN o przeprowadzeniu reformy rolnej 6 IX 1944 r.* [w:] *Prawdziwa historia Polaków. Ilustrowane wypisy źródłowe 1939–1945*, oprac. D. Baliszewski, A. K. Kunert, t. 3, Warszawa 1999–2000, s. 2103–2106; *Dekret PKWN o reformie rolnej*, oprac. W. Góra, Lublin 1979; *Historia Polski XX wieku. Wybór materiałów źródłowych*, oprac. W. Gieszczyński, t. 2: 1944–1989, Olsztyn 2001, s. 16–21.

¹¹¹³ *Reforma rolna PKWN. Materiały i dokumenty*, red. W. Góra, Warszawa 1959, s. 44–46.

¹¹¹⁴ E. Bertold, *Lubelska reforma rolna: ze wspomnień zastępcy kierownika Resortu Rolnictwa i Reform Rolnych PKWN*, „Rocznik Lubelski” 2, Lublin 1959, s. 31.

¹¹¹⁵ *Reforma rolna – mit założycielski Polski*. O genezie, przebiegu oraz skutkach reformy rolnej, przeprowadzonej przez komunistów na mocy dekretu PKWN wydanego 6 września 1944 r., opowiada prof. Janusz Kaliński z Katedry Historii Gospodarczej i Społecznej Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie. (<http://muzhp.pl/pl/c/1380/reforma-rolna-mit-zalozycielski-polski-ludowej>).

Pełnomocnikiem PKWN do spraw reformy rolnej w powiecie tomaszowskim był Józef Typek. Ze względu na problemy zdrowotne po krótkim czasie jego miejsce zajął Franciszek Kawecki¹¹¹⁶, który tak wspominał swoją pracę na rzecz reform: *ziemię tu trzeba było zagospodarować i dzielić na chłopskie działki w ostrej walce stawiającą opór reakcją. Mimo pomocy Armii Radzieckiej i stacjonujących oddziałów Wojska Polskiego na czele z generałem Świerczewskim, nie obyło się bez ofiar. Ginęli prości ludzie sięgający po ziemię obszarniczą na wskutek prowadzonego przez reakcję terroru*¹¹¹⁷.

W działalność na rzecz reformy rolnej, praktycznie od początku swojej organizacji, zaangażowany był także PUBP w Tomaszowie Lubelskim. *Zgodnie z rozkazem nr 4 WUBP – pisał kierownik PUBP Aleksander Żebruń – nawiązaliśmy łączność z komisją ziemską, która przeprowadza prace związane z przeprowadzeniem reformy rolnej. Dotychczas oporu ze strony obszarników nie napotymano. Prace idą w tempie zadowalającym*¹¹¹⁸.

Zaledwie tydzień później informacje w kolejnym raporcie kierownika PUBP w Tomaszowie do WUBP w Lublinie nie były już tak zadowalające: *wprowadzenie w życie dekretu o reformie rolnej na razie postępuje opornie są majątki, w których jeszcze nie poczyniono przygotowań. Wszystkich majątków w powiecie mamy 51. Oprócz gmin Uhnów, Tarnoszyn i Lubycza Królewska, z których to gmin nie mamy wiadomości z powodu opanowania przez banderowców. Ze swej strony okazujemy pomoc w pracach nad wprowadzeniem reformy rolnej*¹¹¹⁹.

Mimo trudności, sprawa reformy rolnej w powiecie tomaszowskim posuwała się do przodu, o czym regularnie, w kilkudniowych odstępach, meldował kierownik PUBP w Tomaszowie. *Ludność wiejska i folwarczna – pisał Aleksander Żebruń – z radością i zadowoleniem wita aresztowania obszarników. Obszarnicy poczuli pismo nosem,*

¹¹¹⁶ Franciszek Kawecki, ur. 1902 r. we wsi Góry w gminie Markuszów, woj. lubelskie. W latach 1922–1936 przebywał na Wołyniu. Członek PSL „Wyzwolenie” i SL. Ukończył Uniwersytet Ludowy im. Władysława Orkana w Szycach. W 1936 r. osiadł we wsi Cześniki w powiecie tomaszowskim gdzie prowadził własne gospodarstwo. W okresie okupacji niemieckiej należał do „BCh”. W 1942 r. na wskutek wysiedleń wyjechał na teren powiatu puławskiego gdzie nadal prowadził działalność konspiracyjną w BCh. Po wkroczeniu oddziałów ACz powrócił do Cześnik i objął stanowisko pełnomocnika PKWN do spraw reformy rolnej w powiecie tomaszowskim. W latach 1945–1947 pełnił funkcję wicestarosty powiatu tomaszowskiego.

¹¹¹⁷ I. Caban, *Czas dokonany...*, s. 192.

¹¹¹⁸ AIPN Lu 034/2, Raport nr 4 kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 11 X 1944 r., s. 8 (według numeracji PDF).

¹¹¹⁹ *Ibidem*, Raport nr 5 kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 19 X 1944 r. s. 14 (według numeracji PDF).

*pouciekali i pochowali się. Na razie ujęliśmy pięciu obszarników, którzy byli członkami AK*¹¹²⁰.

Do połowy listopada 1944 r. w powiecie tomaszowskim rozparcelowano łącznie 25 majątków ziemskich. Wówczas parcelacja nie objęła gmin: Lubycza Królewska, Tarnoszyn, Uhnów, Bełżec i Poturzyn z uwagi na grasujące tam oddziały UPA. Do końca grudnia 1944 r. reforma rolna w powiecie tomaszowskim została zakończona. W założeniach zakładała ona objęcie parcelacją 54 folwarków o łącznej powierzchni 10595 ha. Udało się rozparcelować łącznie 38 folwarków o łącznej powierzchni 6532,43 ha. Parcelacją nie objęto majątków w gminie Telatyn i Poturzyn, zaś trzy majątki wydzielono spod parcelacji tj. Tarnawatka, Rogoźno i Pukarzew. Rozparcelowaną ziemią objęto łącznie 1869 rodzin z powiatu tomaszowskiego. Z liczby tej 595 stanowili robotnicy rolni, którzy otrzymali 2388 ha, 283 stanowili robotnicy bezrolni, którzy otrzymali 585 ha, 946 stanowili robotnicy małorolni, którzy otrzymali 1656 ha, zaś zaledwie 17 stanowili robotnicy średniorolni, którzy otrzymali łącznie 37 ha ziemi¹¹²¹.

Po zakończeniu reformy rolnej, PUBP w Tomaszowie i podległy mu Referat IV podjął się zainteresowali się poszczególnymi działami gospodarki. O faktycznym zainteresowaniu UB tą kwestią możemy mówić dopiero z nastaniem 1946 r. Choć należy zaznaczyć, że w roku poprzednim miały miejsce wydarzenia, jak np. aresztowanie dyrektora Cukrowni Wożuczyn – jednak jego ujęcie przez PUBP miało związek z podejrzeniem go o współpracę z AK. Do końca lutego 1946 r. za kontrolę operacyjną zakładów przemysłowych i produkcyjnych branży spożywczo – rolniczej odpowiadała sekcja 4 i 5 PUBP. W marcu 1946 r. w ramach prowadzonej działalności operacyjnej w tej sprawie sekcja 4 zwerbowała dziesięciu informatorów i jednego agenta, zaś sekcja 5 posiadała zwerbowanych łącznie dwudziestu jeden informatorów i jednego agenta. Przedsiębiorstwami znajdującymi się w szczególnym zainteresowaniu PUBP były: wspomniana Cukrownia Wożuczyn, ośrodek maszynowy w Lubyczy Królewskiej, cegielnia w Budach, tartaki w Tarnawatce i Suścu, betoniarnie, elektrownia miejska w Tomaszowie czy zakłady spożywczo–rolnicze, jak np. gorzelnia w Bełżcu, oddziały „Społem”, browar w Zwierzyńcu i młyny.

¹¹²⁰ *Ibidem*, Raport nr 6 kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 24 X 1944 r. s. 18 (według numeracji PDF).

¹¹²¹ *Ibidem*, Sprawozdanie członka egzekutywy Wojewódzkiego Komitetu z kontroli pracy tomaszowskiej organizacji partyjnej, 11 XI 1944 r., s. 43 (według numeracji elektronicznej); *Idem*, Raport nr 14 kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim, 28 XII 1944 r., s. 50 (według numeracji PDF).

W przypadku zakładów spożywczo–rolniczych w marcu 1947 r. sekcje 3 i 4 Referatu IV PUBP w Tomaszowie nie prowadziły żadnej sprawy operacyjnej. Nie stwierdzono również żadnych aktów dywersji i sabotaży w poszczególnych zakładach spożywczo–rolniczych. Wobec braku znamion przestępstw PUBP nadzorował wówczas zebrania wójtów, sekretarzy gminnych i sołtysów czy Powiatowego Komitetu Spółdzielni Spożywców. Jedynym dochodzeniem prowadzonym wówczas przez sekcje 3 i 4 była sprawa Leona Wiśniewskiego – kierownika „Społem” w Tomaszowie. Pod koniec lipca 1947 r. sprawę tę przemianowano na rozpracowanie o kryptonimie „Wrzos” nr 1. W toku prowadzonego śledztwa UB oskarżył Wiśniewskiego o nadużycia i prowadzenie sabotażu w „Społem”. 3 września 1947 r. został on objęty sankcją prokuratorską. Obok sprawy Wiśniewskiego ta sama sekcja w lipcu 1947 r. założyła sprawę na byłego sołtysa Macieja Caryka, który – jak czytamy w raporcie szefa PUBP w Tomaszowie – *w 1945 r. zbierał od ludzi biednych kontyngent mięsny ponad wymiar, kwitów żadnych nie wydawał im a pieniądze za mięso pobierał na swoją korzyść, ludziom nie wypłacał*. Za ten czyn 10 lipca 1947 r. UB także aresztowało Caryka.

Dość palącym problemem dla tomaszowskiego UB okazała się sprawa przejmowania przez polskich obywateli gospodarstw poukraińskich. Ówczesny szef PUBP pisał: *że „nasiedlenie odbywa się w bardzo wolnym tempie. Budynki jak i całe wsie stojące pustką są szabrowane przez ludność z innych gmin, gdzie nie było wysiedlenia, jak i przez tych, którzy się osiedlili w roku 1947 i 1948. Zainteresowanie przez stronę polską majątkami ukraińskimi okazało się bardzo duże. Świadczył o tym fakt, że w urzędzie ziemskim ludność masowo starała się o przydział gospodarstwa. Ponownie posiłkując się raportem szefa PUBP, czytamy, że ludność ściągga, że wszystkich stron, ta, która wyjechała w latach 1944–1947 z powodu niebezpieczeństwa ze strony bandy. Dziś każdy powraca czy ma dom czy nie ma. Kopią ziemianki, budują szalasy i gnieźdzą się jak mogą. Jest nadzieja, że rok 1948 zmieni ugory, które leżą w pasie przygranicznym na ziemi uprawne. Przybyła ludność otrzyma pożyczki na kupno koni jak i nawozów sztucznych, gdzie widać choć w strasznej biedzie i nędzy chęć do pracy i do zasiania obszarów, które dotychczas stały ugorem*¹¹²². Koniec kwietnia 1948 r. uznano za zakończenie akcji. W trakcie jej trwania w powiecie tomaszowskim zasiedlono łącznie 500 rodzin w ilości 1602 osób.

W sierpniu 1948 r. Referat IV zainteresował się sprawą Klinkierni w Budach, gdzie miało dochodzić do aktów sabotażu *o dość dużych rozmiarach* – jak pisał ówczesny szef

¹¹²² AIPN Lu 034/37, Raport dekadowy za okres od 1 III do 31 III 1948 r., s. 19 (według numeracji PDF).

PUBP Andrzej Kolano. Za sabotaż w tym zakładzie UB uznał małą ilość wypalanego klinkieru w piecach. Dla tomaszowskiego PUBP informacja ta była podstawą do założenia 18 sierpnia 1948 r. operacyjnego rozpracowania o kryptonimie „Cegła”. Miesiąc później wykryto sabotaż w majątkach oświaty rolniczej i SCh. W szczególności w zainteresowaniu znalazł się były żołnierz BCh, Franciszek Bartłomowicz, nadzorujący, jako inspektor powiatowy, majątki oświaty rolniczej. Według UB w kierowanych przez niego majątkach dochodziło do szeregu nadużyć i nieprawidłowości związanych ze zbiorem zbóż: *Skoszono około 2 ha pszenicy, którą zwieziono na kupę i pozostawiono na polu. Jasną rzeczą jest, że 75% pszenicy wysypało się na polu. 10 kup żyta, które na polu pozostało, wiatr porozrzucił i zgniło, przerosło do ziemi. Łąka, która została wykoszona w miesiącu czerwcu do dnia dzisiejszego leży w pokosach na polu*¹¹²³. W tej sprawie PUBP powiadomił Wydział IV WUBP w Lublinie i wszczął sprawę operacyjną o kryptonimie „Pszenica”. Niezależnie od tych spraw PUBP dokonał także kilkunastu kontroli w spółdzielniach, gdzie również odkryto akty sabotażu. W tej sprawie cztery sprawy oddano do Komisji Specjalnej w Tomaszowie Lubelskim, zaś trzy kolejne pozostawiono w realizowaniu przez PUBP. Łącznie na skutek dokonanych kontroli i rewizji zwolniono z pracy szesnaście osób, które określono jako element wrogi¹¹²⁴.

Z powodu większej ilości wykryć aktów sabotażu i nieprawidłowości pod koniec 1948 r. zauważalny był wzrost przeprowadzonych kontroli i rewizji. Tym razem obok PUBP w przeprowadzone kontrole zaangażował się aktyw partyjny. W ramach komisji rewizyjnych dokonano sprawdzeń we wszystkich spółdzielniach gminnych w całym powiecie. W wyniku dokonanych kontroli część spraw dotyczących osób odpowiedzialnych przekazano komisjom specjalnym lub zwolniono z zajmowanych stanowisk. Fakt taki odnotowano m.in. w GSSCh w Bełżcu, gdzie usunięto z zajmowanych stanowisk cały zarząd i radę nadzorczą w związku z niewłaściwym zarządzaniem spółdzielnią. Zwolnieni zobowiązani zostali także do zwrotu brakującej sumy pieniędzy. Podobne zdarzenia odnotowano również w GSSCh w Łaszczowie, gdzie komisja za złe zarządzanie buchalterią pociągnęła do odpowiedzialności kierownika – Jadwigę Wilczyńską. Uznano ją winną ignorowania zaleceń zarządu i komisji rewizyjnej co do usprawnienia jej pracy na zajmowanym stanowisku. Dodatkowo, w myśl dokonanych rewizji, Referat IV zobligował się do zebrania i założenia charakterystyk na członków

¹¹²³ *Ibidem*, Raport dekadowy za okres od 30 VIII do 30 IX 1948 r., s. 53 (według numeracji PDF).

¹¹²⁴ *Ibidem*, Raport miesięczny za okres od 30 X do 30 XI 1948 r., s. 66 (według numeracji PDF).

zarządu wszystkich gminnych spółdzielni SCh, z uwzględnieniem ich pochodzenia społecznego i politycznego¹¹²⁵.

Działalność powołanych komisji nie byłaby tak skuteczna, gdyby nie praca pod przykrywką zwerbowanej agentury. Pod koniec 1948 r. Referat IV miał na swoim stanie łącznie 45 informatorów i prowadził łącznie pięć spraw operacyjnych o kryptonimie „Pszenica”, „Orły”, „Brzoza”, „Cegła” oraz jedną sprawę bez kryptonimu, dotyczącą pożaru w ośrodku Wożuczyn. Sprawa „Orły” dotyczyła nadużyć w Szkole Rolniczej w Tarnawatce. Figurantem sprawy był dawny żołnierz AK, a jednocześnie kierownik tej szkoły – Kazimierz Zieliński. Sprawa „Brzoza” zaś dotyczyła kierownika Zarządu Drogowego w Tomaszowie Lubelskim, Jana Osucha i pracownika zarządu, Marii Matys. „Cegła” i „Pszenica”, o czym wspomniano wcześniej, to sprawy, które dotyczyły klinkierni w Budach i inspektora powiatowego, Franciszka Bartłomowicza.

W 1949 r., w wyniku scalenia Państwowych Nieruchomości Ziemskich, Państwowych Zakładów Chowu Koni i Państwowych Zakładów Hodowli Roślin, rząd powołał do życia Państwowe Gospodarstwa Rolne będące własnością państwową¹¹²⁶. Również i ta forma gospodarki z chwilą powstawania stała się obiektem zainteresowania UB, który także i tutaj doszukiwał się aktów wrogiej działalności. W powiecie tomaszowskim powstały wówczas PGR: w Nadolcach, Pukarzowie, Machnowie, Poturzynie, Krzewicy i Uhnowie. Ich budowa była stale monitorowana przez PUBP w Tomaszowie, który mógł poświęcić tej kwestii więcej zainteresowania zważywszy na fakt, że w tym okresie – jak pisał szef PUBP – *po linii polityczno-gospodarczej żadnych strajków, ulotek i wrogich wystąpień nie odnotowano*¹¹²⁷.

Wówczas PUBP interesował się akcją żniwną i ogólnymi nastrojami pracowników PGR. W przypadku akcji żniwnej odczuwalny był brak pracowników w poszczególnych PGR-ach, co miało wpływ na efektywność pracy, np. w PGR w Nadolcach wskutek braku siły roboczej nie zwieziono i pozostawiono pszenicę zebraną z 46 ha ziemi. Był to tylko jeden z wielu przypadków tzw. aktów sabotażu, z którymi zmagał się Referat IV PUBP. Należy zaznaczyć, że ten przejaw działalności od 1949 r. był jednym z głównych problemów, z którym zmagał się tomaszowski UB. Jednym z jaskrawych przypadków była sytuacja panująca w zespole PGR w Machnowie, gdzie do UB coraz częściej dochodziły

¹¹²⁵ *Ibidem*, Sytuacja polityczno-gospodarcza, 24 XII 1948 r., s. 76 (według numeracji PDF).

¹¹²⁶ D. Jarosz, *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłopci*, Warszawa 1998, s. 109.

¹¹²⁷ AIPN Lu 034/19, Raport miesięczny kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 1 IX do 30 IX 1949 r., s. 49 (według numeracji PDF).

głosy nie najlepszych nastrojów panujących wśród tamtejszych pracowników. *Z powodu braku stołówki i innych niedociągnięć kierownictwa – pisał szef PUBP w Tomaszowie – narzędzia rolnicze znajdują się bez żadnego zabezpieczenia, gdyż szopy, które miały być nadesłane, jeszcze nie nadeszły. Przy budowie danego zespołu pracują murarze, wśród których w sierpniu br. powstało niezadowolenie z powodu nie wypłacenia im diet zaległych i złych warunków mieszkaniowych. W/w murarze wydelegowali spośród siebie dwóch murarzy, którzy przedstawili kierownictwu żądania robotników¹¹²⁸.*

Niewiele w tej kwestii zmieniło się w roku następnym. Niezadowolenie robotników, co do warunków pracy i wynagrodzenia w PGR w Machnowie, pogłębiło się. Obok murarzy niechęć wyrazili także inni robotnicy pracujący na tym obiekcie. Według otrzymanego doniesienia, w czerwcu 1950 r. stanowisko pracy przy PGR w Machnowie opuściło łącznie 33 osoby. *Według otrzymanych poufnych i oficjalnych danych wrogiej działalności, co do agitacji, opuszczenia pracy przez robotników nie zanotowano – czytamy w jednym ze sprawozdań szefa PUBP. Funkcjonariusze Referatu IV nie bardzo dawali wiarę tym informacjom zważywszy na fakt, że jednym z kierowników PGR był Roman Zywar, związany wcześniej z AK. Za działalność konspiracyjną był aresztowany. W tej sprawie PUBP w Tomaszowie Lubelskim przy współpracy z PUBP w Puławach podjął się przeprowadzenia szczegółowego wywiadu¹¹²⁹.*

Przy okazji zajmując się sprawą PGR w Machnowie, PUBP wziął w aktywne rozpracowanie dyrektora tamtejszej placówki – Adama Borowskiego, któremu zarzucano brak dostatecznej kontroli nad kierowaną jednostką. Według UB, jako dyrektor, prowadził pracę chaotycznie i bezplanowo, wskutek czego pojawiły się liczne braki mające wpływ na dalszy rozwój gospodarczy zarządzanego PGR-u. Zarzucano mu także brak odpowiedniego wyczucia przy podejmowaniu decyzji, np. *w okresie żniw polecił odłożyć naprawę żniwiarki na później kosztem naprawy bryczki, która jest do jego dyspozycji lub oddał do SBW dwie przyczepy przez co hamuje pracę przy siewie zboża, gdyż pozostała jedna przyczepa, która nie jest w stanie nadążyć wozic zboże, przez co siew zboża opóźnia się¹¹³⁰.*

¹¹²⁸ AIPN Lu 034/20, Sprawozdanie po linii sekcji VI dot. obiektu BPP za okres od 25 VI do 25 VII 1951 r., s. 200 (według numeracji PDF).

¹¹²⁹ AIPN Lu 034/20, Sprawozdanie po linii sekcji VI dot. obiektu BPP za okres od 25 VI do 25 VII 1951 r., s. 200 (według numeracji PDF).

¹¹³⁰ AIPN Lu 034/38, Sprawozdanie miesięczne szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 1 VI do 1 VII 1950 r., s. 39 (według numeracji PDF).

Jego sprawę przekazano do Wydziału IV WUBP w Lublinie¹¹³¹, a następnie objęto aresztem śledczym. Takowych przypadków na terenie powiatu tomaszowskiego było dość sporo. W PGR w Poturzynie na skutek złego zarządzania tamtejszego kierownika Jana Kowalskiego *wapno przydzielone do budowy w ilości 25 ton uległo zepsuciu*, natomiast w nadleśnictwie państwowym Referat IV wszczął dochodzenie wobec pracownika Wojtucha *sprawcy wyduszenia ryb w jednym z tamtejszych stawów*. W czerwcu i lipcu 1950 r. funkcjonariusze Referatu IV odbyli łącznie 38 spotkań z agenturą zajmującą się sprawami gospodarczymi¹¹³².

Do końca 1953 r. w powiecie tomaszowskim funkcjonowało łącznie cztery zespoły PGR obejmujące zasięgiem 20 tys. ha ziemi. Jednak jak stwierdzono w sprawozdaniu, nie były one jednak należycie gospodarowane: *zespoły przynoszą ogromne straty dla skarbu państwa i dla przykładu można podać zespół PGR Machnów, który podczas bilansu rocznego na koniec 1952 r. poniósł straty w sumie ponad 8 milionów złotych*. Przekraczając tym samym o 3 miliony stratę zespołu z roku ubiegłego. Straty, choć mniejsze, generowały także zespoły PGR w Krzywicach i Poturzynie. Obok kwestii strat władza dopatrzyła się również wrogiej działalności na odcinku hodowli roślinnej, zwierzęcej i inwestycji: *zespół Machnów według obliczeń pod koniec 1952 r. miał mieć w zapasie 22 tys. kwintali słomy, jak się okazało od miesiąca kwietnia 1953 r. w zespole tym całkowicie zabrakło słomy, tak na podściółkę jak i na paszę. Przyczyną tego było prowadzenie rozrzutnej gospodarki, gdyż jesienią i wiosną bardzo dużo słomy bez ograniczenia i kontroli wydano indywidualnym chłopom za pracę, a część słomy spalono na polu rzekomo uznając ją za zbędną*¹¹³³. Również nie najlepiej przedstawiała się sprawa hodowli zwierzęcej w zespole PGR w Machnowie. Główny zarzut kierowany do dyrekcji obiektu dotyczył niewłaściwej hodowli trzody chlewnej w zakresie utrzymywania i wyżywienia. Stan przechowywanej trzody określono jako *zagrożona masowym padnięciem*. Tylko w roku 1953 w zespole PGR w Machnowie padło łącznie pięć koni i krów oraz 35 sztuk trzody chlewnej. Odpowiedzialnym za taki stan uznano dyrektora zespołu, Jana Kitę, którego zwolniono i wykluczono także z szeregów partii.¹¹³⁴ W latach 1952–1953 na podstawie dokumentacji

¹¹³¹ AIPN Lu 034/19, Raport miesięczny kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 1 IX do 30 IX 1949 r., s. 49 (według numeracji PDF).

¹¹³² AIPN Lu 034/38, Sprawozdanie miesięczne szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim za okres od 1 VI do 1 VII 1950 r., s. 39 (według numeracji PDF).

¹¹³³ AIPN Lu 065/2, Sprawozdania i plany pracy miesięczne PUBP Tomaszów Lubelski za rok 1953, Sprawozdanie z pracy PUBP w Tomaszowie Lubelskim za miesiąc sierpień 1953 r., 1 IX 1953 r., k. 168.

¹¹³⁴ *Ibidem*. 168.

zebranej przez referentów gminnych PUBP w Tomaszowie, za wrogą działalność i propagandę w gospodarce aresztowano łącznie 25 osób¹¹³⁵.

Obok PGR w powiecie tomaszowskim funkcjonowały także spółdzielnie produkcyjne. Tworzone były przymusowo na przestrzeni lat 1949–1950 w ramach kolektywizacji rolnictwa. Określane były polskim odpowiednikiem sowieckiego kołchozu. W powiecie tomaszowskim do najbardziej prężnych zaliczano wówczas spółdzielnie w Dębach i Łazowym, które również znalazły się w zainteresowaniu Referatu IV PUBP. W pierwszym przypadku zainteresowanie wzmożło się po dokonanej przez KC PZPR i CRS w Lublinie kontroli, która wykazała brak w kasie spółdzielni na ponad 140 tys. złotych oraz brak maszyn rolniczych i wozu. Odpowiedzialnością obarczono kierownika, Piotra Olejnika, który wówczas wyjechał na ziemie zachodnie. W sprawie spółdzielni w Łazowym zainteresowano się przewodniczącym zarządu, Janem Kacałą i jego żoną Marią, będącą sekretarzem POP i sklepową spółdzielni spożywczej. Zarzucono jej zawyżanie cen niektórych artykułów spożywczych. W związku z tą sprawą powstało wśród członków zarządu niezadowolenie.

4 lutego 1951 r. spółdzielnia w Łazowym stała się po raz kolejny obiektem zainteresowania Referatu V PUBP w Tomaszowie. Tego dnia założono rozpracowanie agenturalne o kryptonimie „Zakonnicy”, którego celem stali się Władysław Ryba¹¹³⁶, przewodniczący zarządu zespołu spółdzielczego w Łazowej i członek tej spółdzielni, Władysław Parat¹¹³⁷. Podejrzewano ich o rozpijanie podległych pracowników i prowadzenie wrogiej propagandy polegającej m.in. na wydaniu polecenia zmieszania trzech różnych nawozów sztucznych, co w rezultacie przyczyniło się do ich skamienienia. Wydano polecenie wykonania omłotów zepsutą maszyną, co spowodowało niedokładne wymłócenie ziarna od słomy czy postawiono zarzut nie zwiezenia 17 stert ze zbożem, które – wskutek opadów atmosferycznych – zgniły. Do sprawy otrzymano szereg donosów od informatorów. Bezpieka doszła wówczas do wniosków, że *Ryba i Parat świadomie i celowo uprawiali wrogą działalność w spółdzielni produkcyjnej, powodując jej straty, przez co starali się doprowadzić do rozłamu i skompromitowania w oczach społeczeństwa gospodarki uspołecznionej*. Na podstawie zgromadzonych materiałów przeszło rok później, 24 kwietnia 1952 r., Władysław Ryba i Władysław Parat zostali aresztowani

¹¹³⁵ AIPN Lu 034/24, Materiał do odprawy przygotowany w świetle rozkazu 010/52, który dotyczył pracy referentów gminnych na terenie powiatu tomaszowskiego, 24 VI 1953 r., s. 66 (według numeracji PDF).

¹¹³⁶ Władysław Ryba s. Wojciecha, ur. 17 VIII 1912 r. w Jaworze Górnym, pow. Dębica.

¹¹³⁷ Władysław Parat s. Józefa, ur. 8 I 1912 r. w Bożejowie, gm. Brzostek.

i osadzeni w więzieniu w Lublinie. Obydwaj objęci zostali śledztwem WUBP w Lublinie. Zakończenie śledztwa nastąpiło 15 listopada 1952 r. Całość sprawy przekazano w trybie postępowania do Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Lublinie. Orzeczeniem komisji z 22 grudnia 1951 r. obydwaj skazani dostali wyrok odpowiednio na 18 i 16 miesięcy obozu pracy¹¹³⁸.

W 1951 r. Referat IV nadzorował także te gromady, które KP PZPR wytypował jako przyszłe spółdzielnie produkcyjne. PUBP przy współpracy z KP PZPR odpowiadał wówczas za opracowanie tzw. *elementu kulackiego i wrogiego*, który miał przeszkadzać powstaniu spółdzielni. W tej sprawie wytypowano agenturę w czterech wsiach, gdzie planowano założyć spółdzielnie. W przypadku spółdzielni produkcyjnych, z powodu dość dużego niezadowolenia społecznego w powiecie, władza ludowa coraz częściej zmagiała się z uwagami pokroju, np. Piotra Malca, zamieszkałego w Wólce Łosinieckiej, który twierdził, że *będą kolchozy i nie będzie co jeść, ludzie, którzy mówią o założeniu spółdzielni to się posprzedawali*. Osoby te z reguły posądzone były przez władzę ludową o *prowadzenie roboty rozbijackiej i rozkładowej przeciwko spółdzielniom produkcyjnym*. Wobec coraz częstszych głosów niezadowolenia w sprawie spółdzielni, Referat IV PUBP założył sprawę obiektową o kryptonimie „Oracze”¹¹³⁹.

Również po części sprawą spółdzielni produkcyjnych zajmowała się druga sprawa obiektowa o kryptonimie „Skryci” założona 24 listopada 1952 r. przez starszego referenta terenowego, Ryszarda Trąbkę. W zainteresowaniu tą sprawą znaleźli się byli działacze PSL i żołnierze BCh, będący jednocześnie pracownikami spółdzielni. W postanowieniu o założeniu sprawy czytamy, że *grupa ta po wyzwoleniu działała wrogo przeciwko PKWN. Po ucieczce Mikołajczyka stanęli rzekomo na uboczu wstępując na stanowiska administracyjne (kierownicze), by móc w ten sposób nadal prowadzić wroga działalność na odcinku gospodarczym*¹¹⁴⁰. W ramach tej sprawy inwigilowano dziewięciu figurantów rozpracowywanych przez trzech informatorów „Pstrokaty”, „Sprawiedliwy” i „Karol”,¹¹⁴¹.

¹¹³⁸ AIPN Lu 015/446, Akta śledcze z lat 1950-1952 prowadzone przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim/Wydział Śledczy WUBP w Lublinie w sprawie niegospodarności w spółdzielni produkcyjnej w Łazowej przeciwko Władysławowi Rybie i innych.

¹¹³⁹ AIPN Lu 034/20, Sprawozdanie z pracy Referatu V PUBP w Tomaszowie Lubelskim za miesiąc styczeń 1951 r., 29 I 1951 r., s. 218 (według numeracji PDF).

¹¹⁴⁰ AIPN Lu 08/186 t. 1, Sprawa Obiektowa kryptonim „Skryci” prowadzona w latach 1952–1955 przez PUBP/PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim dot. członków BCh i PSL z powiatu tomaszowskiego, Postanowienie o założeniu agenturalnego rozpracowania pod kryptonimem „Skryci”, 24 XI 1952 r., s. 7 (według numeracji PDF).

¹¹⁴¹ J. Romanek, *Rozpracowywanie środowiska Stronnictwa Ludowego „Roch” i Batalionów Chłopskich przez funkcjonariuszy PUBP w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956* [w:] *PUBP w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*, red. G. Joniec, Lublin 2009, s. 130.

Wśród rozpracowywanych byli Jan Krystek i Tomasz Madej, pracujący na kierowniczych stanowiskach w tomaszowskiej spółdzielni¹¹⁴².

W kwietniu 1951 r. praca Referatu IV skoncentrowana była na sytuacji ekonomiczno-politycznej Powiatowego Przedsiębiorstwa Budowlanego w Bełżcu nadzorującego budowę wielu obiektów gospodarczych z przeznaczeniem dla PGR-ów w powiecie tomaszowskim, np.: stajnie dla koni w PGR w Pukarzowie, spichlerze i stołówkę w PGR w Machnowie, paszarnię i owczarnię w PGR w Mycowie czy roboty budowlane w spółdzielni produkcyjnej w Łazowej i POM w Lubyczy Królewskiej. W dwóch ostatnich przypadkach PUBP otrzymał dwa donosy od kontaktów poufnych w sprawie niewłaściwego wykonania tam prac budowlanych: *Nowo wybudowane piece dymią, gdyż przewody kominowe zostały pomieszane z wentylacyjnymi, do piwnic dostaje się woda, czego nie winno być, ściany i tynki pękają, jak schody i wiele innych niedociągnięć*. Sprawa okazała się na tyle poważna, że poinformowano o niej kierownika sekcji 6 Wydziału IV WUBP w Lublinie i powołano komisję techniczną w celu dokonania oceny faktycznego stanu budynków. Łącznie PUBP w Tomaszowie posiadał w PPB czterech tajnych informatorów¹¹⁴³.

Niedopracowanie i fuszerka budowanych obiektów nadzorowanych przez PPB zostały zakwalifikowane przez UB także jako jawne akty sabotażu *wrogich elementów*. Również i w tym przypadku nie trudno było o winnych całej sytuacji. *Na obiekcie PPB Bełżec wśród personelu etatowego znajduje się dwóch członków AK. Działalność ich nie jest nam jeszcze znana gdyż obecnie po linii PPB posiadamy jednego informatora ps. „Murarz”, który nie ma dotarcia do w/w osób [...] Dla rozpracowania w/w osób planujemy wytypować i opracować kandydata na werbunek wśród personelu działu technicznego*¹¹⁴⁴.

Równocześnie nadzorująca działalność PUBP sekcja 6 Referatu IV wszczęła sprawę ewidencyjną dotyczącą architekta powiatowego, Bronisława Niemierzyckiego, którego działalność UB łączył ze sprawą Sprzed lat. Według PUBP w 1947 r. na terenie Tomaszowa Lubelskiego, przyczynił się do sabotażu polegającego na zniszczeniu 28 ton cementu w magazynie GS w Bełżcu, przeznaczzonego na odbudowę wsi. *Dla rozpracowania w/w – czytamy w sprawozdaniu sekcji 6 Referatu IV PUBP w Tomaszowie – pogłębimy*

¹¹⁴² AIPN Lu 08/186 t. 1, Raport o wszczęciu wstępno-agencyjnego rozpracowania o kryptonimie „Skryci”, 22 XI 1952 r., s. 60–61 (według numeracji PDF).

¹¹⁴³ AIPN Lu 034/20, Sprawozdanie po linii sekcji VI dot. obiektu Budowlane Przedsiębiorstwo Powiatowe za okres od 25 III do 25 IV 1951 r., s. 199 (według numeracji PDF).

¹¹⁴⁴ *Ibidem*, Sprawozdanie po linii sekcji VI dot. obiektu BPP za okres od 25 VI do 25 VII 1951 r., s. 200 (według numeracji PDF).

*posiadane materiały i przystąpimy do wytypowania i opracowania kandydata na werbunek pod w/w*¹¹⁴⁵.

Przejawów wywrotowej działalności, PUBP szukał także w cukrowni Wożuczyn powstałej w 1913 r. Jej założycielami byli właściciele majątków ziemskich z Wożuczyna, Duba i Łabuń – Józef Wydźga, Stanisław Kowerski i Aleksander Szeptycki. Przy cukrowni wybudowano małe osiedle mieszkaniowe, park, ogródki działkowe i ulice. Jej głównym zadaniem była produkcja i sprzedaż cukru oraz produktów pobocznych pochodzących z fabrykacji, a także prowadzenie rafinerii i gospodarstwa rolnego. Cukrownia swoją działalnością obejmowała powiat: tomaszowski, hrubieszowski, zamojski oraz rawski i sokalski¹¹⁴⁶.

W ich zainteresowaniu znaleźli się tamtejsi pracownicy: Tadeusz Bercicki, Zygmunt Mąsiel, Ignacy Wiatr, Stanisław Kot, Franciszek Pomykała, Władysław Nowak czy Ignacy Kryszczuk. Wszyscy oni – według sekretarza POP cukrowni – podejrzewani byli o przynależność do AK¹¹⁴⁷ i uprawianie wrogiego sabotażu. W przypadku tego ostatniego, wszczęto sprawę agencyjno–śledczą. Zarzucono mu przywłaszczenie 15 kg cukru i pobranie zaliczki. W toku śledztwa ustalono, że Kryszczuk był byłym żołnierzem AK i WiN o pseudonimie „Zwit”, mającym powiązania z II Inspektorem Zamojskim AK¹¹⁴⁸.

Od marca 1953 r. Referat IV prowadził dwie sprawy agenturalno–śledcze skierowane przeciwko kierownictwu Zespołu PGR w Krzywicy. Sprawą objęto wówczas dyrektora – Mieczysława Skaczkowskiego i jego trzech podwładnych – Stanisława Rozmusa, Zbigniewa Kamińskiego i Henryka Kluza. *Zajmując kierownicze stanowiska czytamy – w sprawozdaniu szefa PUBP w Tomaszowie – uprawiali wrogą działalność poprzez prowadzenie sabotażowej gospodarki, wytwarzania niezadowolenia wśród załogi zespołu i stworzenie tym możliwości kradzieży i nadużyć, narażając tym skarb państwa na duże straty oraz kompromitując w oczach społeczeństwa gospodarkę socjalistyczną.* Skoczkowskiemu zarzucono również, że jako dyrektor zespołu był odpowiedzialny za niewłaściwe nakrycie i zakopcowanie około 3 kwintali ziemniaków i ułożenie dziesięciu stert grochu, które także uległy zgniciu. W tym okresie podobną sprawę wszczęto także wobec kierownika PGR w Rudzie Żurawieckiej i jego dwóch podwładnych. Ich z kolei

¹¹⁴⁵ *Ibidem*, s. 200 (według numeracji PDF).

¹¹⁴⁶ M. Kulik, *z przeżyć...*, s. 4–5.

¹¹⁴⁷ AIPN Lu 08/187 t. 2, Meldunek specjalny, 1 II 1953 r., s. 44 (według numeracji PDF).

¹¹⁴⁸ AIPN Lu 065/1, Sprawozdania i plany pracy PUBP Tomaszów Lubelski za listopad i grudzień 1952 r., 2 I 1953 r., k. 33.

podejrzewano o to, że w okresie akcji siewnej w podległym PGR nieodpowiednio dokonali zasiewu zbóż, powodując celowe obniżenie wydajności pracy z jednego hektara.

Po likwidacji większości członków oddziału Jana Leonowicza „Burty” i osadzeniu w więzieniach pozostałych, praktycznie ustała w powiecie tomaszowskim zbrojna działalność konspiracyjna. Na wolności wciąż jednak pozostawał Stefan Kobos ps. „Wrzos” – komendant Samodzielnego Obwodu WiN Tomaszów Lubelski, jednak jego aktywność ograniczała się w dużej mierze do prowadzenia działalności wywiadowczej. Likwidacja tzw. ostatnich leśnych, według PUBP, przyczyniła się do aktywności i rozwoju spółdzielni produkcyjnych.

Do końca 1953 r. na terenie powiatu tomaszowskiego działało łącznie 60 spółdzielni produkcyjnych. Do najbardziej prężnych zaliczano wówczas spółdzielnie: Dęby, Łazowa, Korchynie, Dobużek, Podhorce¹¹⁴⁹, Ułhówek, Kazimierówka i Zwiartów. Działalność tej ostatniej, utworzonej 10 lutego 1953 r. stała się obiektem zainteresowania PUBP w Tomaszowie w ramach sprawy obiektowej o kryptonimie „Zakonspirowani”. Powodem wszczęcia sprawy okazał się anonim wysłany do spółdzielni, w którym grożono jej członkom, a także wzniesienie pożaru w zabudowaniach przewodniczącego tejże spółdzielni¹¹⁵⁰.

Zarówno w jednej jak i drugiej sytuacji PUBP doszukiwał się działalności wrogiego elementu – chodziło przede wszystkim o dawnych działaczy PSL i żołnierzy BCh. Tym bardziej, że sprawa obiektowa o kryptonimie „Zakonspirowani” została założona z myślą właśnie o dawnych działaczach PSL i żołnierzach BCh. Wszczęta została 20 marca 1952 r., a jej inicjatorem był referent Referatu V PUBP w Tomaszowie, Czesław Skiba, który wówczas – analizując dokumentację śledczą i archiwalną – ustalił, że na terenie powiatu tomaszowskiego od 1942 r. istniała organizacja BCh pod dowództwem Franciszka Bartłomowicza. Sprawę po założeniu zarejestrowano w Wydziale II WUBP w Lublinie. W początkowej fazie realizacji sprawą objęto łącznie 26 osób¹¹⁵¹

¹¹⁴⁹ AIPN Lu 034/24, Materiał do odprawy przygotowany w świetle rozkazu 010/52, który dotyczył pracy referentów gminnych na terenie powiatu tomaszowskiego, 24 VI 1953 r., s. 66 (według numeracji PDF).

¹¹⁵⁰ AIPN Lu 08/185 t. 1, Sprawa obiektowa kryptonim „Zakonspirowani”/„Wywrotowcy” prowadzona w latach 1947–1958 przez PUBP/Referat SB KPMO w Tomaszowie Lubelskim dot. członków BCh z powiatu tomaszowskiego, Raport o wszczęciu rozpracowania obiektowego, 20 III 1952 r., s. 215–219 (według numeracji PDF).

¹¹⁵¹ Wśród nich: wspomnianego Franciszka Bartłomowicza, Adama Szymczyszyna, Franciszka Samulaka, Józefa Piwko, Piotra Steckę, Jana Garbulę, Józefa Cisłę, Mieczysława Kostrubca, Antoniego Tuczyńskiego, Franciszka Jamroza, Jana Gromka, Stanisława Cieślaka, Jana Gałana, Jana Biga, Józefa Matwiejszyna, Jana Krystka, Józefa Działę, Pawła Pisarczyka, Antoniego Piskorskiego, Czesława Klima, Władysława Krystka, Bronisława Łagowskiego, Franciszka Pomykałę, Władysława Pomiankowskiego, Stanisława Piaseckiego, Bronisława Bajwoluka i Stanisława Wronkę.

i włączono do współpracy dwóch informatorów o ps. „Liść” i Alf”. Na podstawie zgromadzonych materiałów PUBP stwierdziło że *wymienieni figuranci rozpracowania stanowią wrogi element w stosunku do obecnej rzeczywistości. Po wyzwoleniu w większości występowali oni przeciwko władzy ludowej*¹¹⁵².

W 1953 r. kolejnym problemem, z którym zmagał się tomaszowski PUBP, było zabezpieczenie akcji skupu zboża. Zastąpienie indywidualnych gospodarstw rolnych, spółdzielniami produkcyjnymi stało w sprzeczności z oczekiwaniami i potrzebami większości chłopów. Jednym z elementów wprowadzonej przez komunistów kolektywizacji wsi było obciążenie gospodarstw rolnych obowiązkowymi dostawami produktów rolnych. W 1950 r. wprowadzono planowany skup zboża, jednak ze względu na problemy wynikające z jego dostawy, KC PZPR w październiku 1950 r. wydał instrukcje w sprawie dopilnowania terminowej dostawy zboża. Zarówno planowany skup zboża, jak i późniejsze obowiązkowe dostawy miały na celu jedno – pozbycie się tzw. „kułaków” czyli wiejskich kapitalistów wrogo ustosunkowanych do władzy ludowej. Na przykładzie powiatu tomaszowskiego dopiero rok 1953 obfitował w akcję obowiązkowych dostaw. Pod koniec listopada 1953 r. w jednym ze sprawozdań PUBP notowano, że sprawa ta jest w dalszym ciągu niezadowolająca. Gminy: Komarów, Tyszowce, Kotlice, Rachanie i Łaszczów uznano za najbardziej niepokorne w tej kwestii. Podjęto szereg działań represyjnych wymierzonych w polskich gospodarzy. Do końca listopada 1953 r. przy współpracy z prokuraturą, wezwano do złożenia wyjaśnień 474 chłopów. Z liczby tej wobec 94 wszczęto śledztwo, kolejnych 74 aresztowano, zaś 14 osądzono i skazano wyrokiem. W sprawozdaniu z pracy PUBP za listopad 1953 r. czytamy, że *większość aresztowanych niewywiązanie się z obowiązków tłumaczy nieurodzajem oraz niesprawiedliwą klasyfikacją gleby*. W sprawie obowiązkowych dostaw stwierdzono wówczas kilka przypadków wrogiej działalności, których dopuścili się: Michał Jasków, Józef Nowak i Adam Krawczyk, zamieszkujący gminę Ulhówek i Jarczów. Pierwszy z nich zachęcał innych chłopów do nieoddawania zboża dla państwa, drugi zaś nazwał głupcami wszystkich tych, którzy zdecydowali się oddawać zboże¹¹⁵³.

Wraz z nastaniem 1954 r. zabezpieczenie gospodarcze było jednym z głównych zadań stawianych przed PUBP. Świadczyły o tym m.in. przeprowadzone w tomaszowskim

¹¹⁵² AIPN Lu 08/185 t. 1, Raport o wszczęciu rozpracowania obiektowego, 20 III 1952 r., s. 219 (według numeracji PDF).

¹¹⁵³ AIPN Lu 065/2, Sprawozdania i plany pracy miesięczne PUBP Tomaszów Lubelski za rok 1953, Sprawozdanie z pracy PUBP w Tomaszowie Lubelskim za miesiąc listopad 1953 r., 3 XII 1953 r., k. 266.

PUBP odprawy z pracownikami operacyjnymi, gdzie omawiano zadania z zakresu zabezpieczenia spółdzielni produkcyjnych PGR i POM¹¹⁵⁴, ze szczególnym uwzględnieniem współpracy z agenturą w środowisku wiejskim. Ponownie w PGR i spółdzielniach działających na terenie powiatu, PUBP tropił przejawy wrogiej działalności. Takich przypadków w powiecie można było mnożyć. W zainteresowaniu znalazły się sprawy dotyczące podpaień, niezadowolonia wśród pracowników spółdzielni i PGR, niewłaściwego zarządzania danym obiektem czy uprawianie szpiegostwa. Realizując powyższe sprawy w połowie 1954 r. PUBP zainteresował się dyrektorem zespołu PGR Pukarzew, Bolesławem Wróblewskim. Znalazł się w kręgu osób podejrzanych o szpiegostwo – o sprawie pisano w podrozdziale dotyczącym nadzoru PUBP nad repatriantami i przesiedleńcami. Dość głośną sprawą nadzorowaną wówczas przez PUBP było wszczęcie dochodzenia odnośnie zabójstwa pracownika POM w Lubyczy Królewskiej, Józefa Lewkonowicza, do którego doszło 17 lipca 1954 r. w kręgu podejrzanych osób znajdował się były żołnierz AK, mieszkaniec Hrebennego – Józef Fercowicz.

W następnym miesiącu PUBP w Tomaszowie, za zgodą prokuratora powiatowego, zatrzymał Edwarda Niewadę¹¹⁵⁵, starszego agronoma zespołu PGR w Krzewicy. Przez kilka miesięcy pełnił funkcję dyrektora tego zespołu. Według otrzymanych doniesień i przesłuchanych świadków, jako agronom 26 marca 1954 r. otrzymał 880 kg nasienia kapusty abisyńskiej zespołu PGR Dziekanów. *Nadesłane nasienie kapusty nie miało oceny siły kiełkowania, obowiązkiem starszego agronoma Niewady było wysłać próbkę wymienionego nasienia do stacji oceny nasion w Lublinie w celu zbadania siły kiełkowania, jednak nie dokonał tego, mimo że nakazuje dokonania tychże czynności instrukcja ministerstwa PGR. Pomimo braku oceny siły kiełkowania Edward Niewada rozpoczął siew tejże kapusty i w dniu 16 kwietnia 1954 r. rozpoczął siew tejże kapusty na powierzchni 7 ha, pomimo, że po upływie 21 dni kapusta nie schodziła, jednak starszy agronom Edward Niewada jako doświadczony rolnik nie zwrócił na to uwagi i w dniach 7 i 14 maja 1954 r. polecił obsiać kapustą abisyńską zepsutym nasieniem 63 ha ziemi¹¹⁵⁶.* Ponadto Edwarda Niewadę podejrzewano także o zatajenie prawdy w sprawie obsiania nasieniem rzepaku ozimego 136 ha ziemi (w rzeczywistości obsiano 63 ha). PUBP uznał

¹¹⁵⁴ Na terenie powiatu tomaszowskiego działało łącznie trzy Państwowe Ośrodki Maszynowe – w Łaszczowie, Pucharkach i Lubyczy Królewskiej.

¹¹⁵⁵ Edward Niewada s. Izydora, ur. 20 XI 1909 r. w Sędziszowicach, pow. Busko.

¹¹⁵⁶ AIPN Lu 015/794 t. 1–4, Akta śledcze z lat 1953–1954 prowadzone przez PUBP w Tomaszowie Lubelskim w sprawie nieprawidłowości i nadużyć w PGR Krzywica dot. Edwarda Niewady.

te czyny za wyjątkową szkodliwość gospodarczą. Aresztowanie Niewady było uzgodnione z sekretarzem rolnym KW PZPR w Lublinie. W toku postępowania, 16 grudnia 1954 r. postanowieniem oficera śledczego PUBP w Tomaszowie – Adolfa Kotowskiego, część sprawy przeciwko Edwardowi Niewadzie umorzono i przekazano do prokuratury powiatowej w Hrubieszowie w celu dalszego prowadzenia¹¹⁵⁷.

Kolejną sprawą założoną i prowadzoną w tym okresie przez tomaszowski PUBP była sprawa agenturalno–śledcza dotycząca podpalenia w dniu 19 września 1954 r. sterty słomy w spółdzielni produkcyjnej w Maziłach¹¹⁵⁸, a także dochodzenie w sprawie splonięcia sterty grochu, słomy i młocarni w PGR w Nowosiólkach. W obydwu sprawach o zaistniałych wypadkach został powiadomiony WUBP w Lublinie. Pomimo że w dochodzeniu nie ustalono sprawców, PUBP doszedł do wniosków, że pożary powstały na skutek celowych działań osób trzecich i uznał je za akty dywersji ze strony wroga w okresie przedwyborczym do rad narodowych¹¹⁵⁹.

Z początkiem grudnia 1954 r. w obserwacji PUBP znalazł się zastępca dyrektora cukrowni Woźuczyn, Bogusław Paszkiewicz¹¹⁶⁰. W latach wcześniejszych był w stałym rozpracowaniu PUBP w Zamościu, w ramach sprawy operacyjnej pod kryptonimem „Sabotażyści”. Zarzucano mu wówczas aktywną działalność na rzecz organizacji katolickich i utrzymywanie nielegalnych kontaktów z byłym środowiskiem AK, a także prowadzenie sabotażu. W latach 1944–1945 był nauczycielem matematyki w gimnazjum samorządowym, a następnie pracował jako główny chemik w Cukrowni Grabów. Od maja 1948 r. był dyrektorem Cukrowni Klemensów. Należał do PZPR. Jego problemy zaczęły się z chwilą usunięcia go z partii z powodów niewywiązywania się z zadań zleconych przez partię. Według PUBP w Zamościu był wrogo ustosunkowany do ZSRR i przemian zachodzących w kraju. Zarzucono mu także, że pełniąc obowiązki dyrektora Cukrowni Klemensów zatrudniał do pracy ludzi podejrzanych w przeszłości o wrogą działalność w AK. Insynuacje PUBP w Zamościu wobec Paszkiewicza nie znalazły ostatecznie potwierdzenia w PUBP w Tomaszowie Lubelskim, który – w wyniku dokonanych

¹¹⁵⁷ *Ibidem*.

¹¹⁵⁸ AIPN Lu 034/25, Sprawozdanie kwartalne dotyczące prowadzenia wrogiej działalności na obiektach gospodarczo–politycznych za okres od 1 VII do 30 IX 1954 r., s. 167 (według numeracji PDF).

¹¹⁵⁹ AIPN Lu 065/3, Sprawozdania i plany pracy miesięczne i kwartalne oraz analiza pracy PUdsBP Tomaszów Lubelski za 1954 r., Sprawozdanie z pracy PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim od dnia 1 X do 31 XII 1954 r., k. 257.

¹¹⁶⁰ Bogusław Paszkiewicz s. Bronisława, ur. 14 VIII 1904 r. we Włodawie.

sprawdzeń nie – stwierdził wrogiej działalności i sabotażu, uznając sprawę za pozbawioną podstaw do dalszej kontynuacji¹¹⁶¹.

Dla władzy ludowej wrogiem stawał się każdy obywatel, który miał odmienne spojrzenie na otaczającą rzeczywistość. Krytyczne słowa pod adresem komunistów, mówione lub pisane, miały taką samą wartość i podlegały w okresie stalinowskim restrykcyjnym karom. Takowe wystąpienia określano mianem tzw. „szeptanek”¹¹⁶². Np. Szczepan Cyc, magazynier z PGR w Machnowie, znalazł się w zainteresowaniu Referatu IV PUBP po tym, jak *na stołówce mówił, że żołnierze Armii Czerwonej to sami złodzieje i bandyci, oni tylko umieją kraść i nic więcej, w ZSRR nie ma nic, a Sowieci wszystko wywożą do siebie*. W sprawie Szczepana Cyca, PUBP w Tomaszowie przystąpił do jego rozpracowania. Równie wrogo wypowiadał się mieszkaniec Gródka – Feliks Mucha, były żołnierz AK, który wrogo wypowiadał się odnośnie planowanego ogłoszenia przez władzę ludową projektu konstytucji. Jeden z tajnych informatorów PUBP o ps. „Wójt” w rozmowie z nim doniósł, że Feliks Mucha *powiedział, że Stalin najpierw bierze się za chłopów zboże, później mądrzejszych chłopów aresztuje się, a z pozostałym motłochem, to można robić co chceć. Dodał, że Stalin postanowił w ciągu dwóch lat skolonizować całą Polskę, a z państw zaborczych zorganizować spółdzielnie produkcyjne*. Wspomniany Feliks Mucha 28 lutego 1952 r., w związku z działalnością konspiracyjną w ramach rejonu II Samodzielnego Obwodu WiN Tomaszów Lubelski, został aresztowany przez PUBP. W szczególności takowe wystąpienia nasiliły się z chwilą śmierci Józefa Stalina. W powiecie odnotowano wówczas szereg wypowiedzi bądź wystąpień, które władza ludowa odczytała jako przejaw sabotażu. I tak np. w dniu 6 marca 1953 r. Jan Witaszyński z Kotlic, będąc w stanie nietrzeźwym, zrywał flagę okrytą żałobą z budynku gminnej spółdzielni, używając przy tym wulgarnych słów pod adresem towarzysza Stalina. Za powyższe Jan Witaszyński został aresztowany, zaś sprawę skierowano na drogę sądową¹¹⁶³.

W 1953 r. o przyjęcie do pracy w spółdzielni produkcyjnej w Jarczowie starał się były wójt Gminy Jarczów, Antoni Czop. Wówczas uznany za kułaka nie został przyjęty do pracy w spółdzielni. W związku z brakiem przyjęcia do pracy Antoni Czop użył

¹¹⁶¹ AIPN Lu 019/612, Materiały operacyjne prowadzone w latach 1950–1956 r. przez PUBP/PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim w sprawie nieprawidłowości w cukrowni Woźuczyn dotycząca Bogusława Paszkiewicza.

¹¹⁶² D. Iwaneczko, *Ogniwo strachu...*, s. 207.

¹¹⁶³ AIPN Lu 034/23, Sprawozdanie z pracy PUBP w Tomaszowie Lubelskim za miesiąc marzec 1953 r., 1 IV 1953 r. s. 49 (według numeracji PDF).

niewybrednych słów w stosunku do władzy ludowej. W trakcie opracowania przez UB jego charakterystyki na jaw wyszły zupełnie nowe wątki. Okazało się, że w okresie przedwojennym Czop należał do BBWR i SL, zaś w okresie okupacji niemieckiej związany był z BCh i AK. Z działalności tej nie ujawnił się w 1945 r. Od 1946 r. należał do PSL „Mikołajczykowskiego”. Z poparcia tej partii był wójtem gminy Jarczów. Od 1950 r., według PUBP, współpracował z oddziałem „Burty” i utrzymywał kontakty z gospodarzami niechętnymi wobec władzy ludowej. W jego sprawie PUBP otrzymał szereg doniesień agenturalnych.

Za wrogą działalność UB poczytywał również słuchanie audycji radiowych „Radio Wolna Europa” czy „Głos Ameryki”. Podejrzanymi w tej sprawie byli mieszkańcy Bełzca: Eugeniusz Wołoszyn, Kazimierz Skowronek, Józef Urbański i Michał Nakonieczny. PUBP zarzucił im *sabotaż i propagandę antypaństwową*. W ich sprawie Referat VIII prowadził agenturalne rozpracowanie o kryptonimie „Kamień”¹¹⁶⁴. W okresie od 6 do 9 marca 1953 r. PUBP w Tomaszowie prowadził dochodzenia przeciwko mieszkańcom Jezierni i Komarowa Tadeuszowi Kuczajowi, Aleksandrowi Nowakowi i Piotrowi Pasiecznemu w sprawie odsłuchiwania nielegalnych audycji radiowych.

Za wrogą działalność UB uznawał także anonimy z pogrózkami czy ulotki o treści antypaństwowej. W marcu 1953 r. przewodniczący spółdzielni produkcyjnej w Jarczowie otrzymał list, w którym wezwano go do zaprzestania aktywnej działalności. Miesiąc później we wsi Kłątwy w gminie Tyszowce wywieszona została ulotka, w której nawoływano do *niewystępowania na drogę uspołdzielczania wsi*, zaś w Ułhówku podpalone zostały zabudowania aktywnego członka spółdzielni produkcyjnej. Jednak w tych sprawach PUBP nie był w stanie namierzyć sprawców wykroczeń. Brak wymiernych sukcesów w tej kwestii spowodowany był niewłaściwym, wręcz opieszałym podejściem funkcjonariuszy, którzy tych spraw nie traktowali priorytetowo, ograniczając się jedynie do zebrania charakterów pism u osób podejrzanych.

Wraz z nastaniem 1955 r. referat śledczy PUdsBP w Tomaszowie prowadził łącznie dziewięć spraw dochodzeniowo–śledczych dotyczących spraw gospodarczych i wrogiej propagandy. Prowadzone sprawy dotyczyły: Józefa Wróblewskiego, Jana Iwasiuka, Jana Chodygi, Juliana Drankowskiego, Juliana Komadowskiego, Tadeusza Leszczyńskiego, Aleksandra Puźniaka, Aleksandra Cuchaja oraz sprawa dotycząca pozostawienia bez

¹¹⁶⁴ AIPN Lu 034/20, Sprawozdanie miesięczne szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim od 25 I do 25 II 1952 r., s. 285 (według numeracji PDF).

obsiania 99 ha ziemi w zespole PGR Machnów W tych sprawach PUdsBP w Tomaszowie przesłuchał ponad sto osób. Osobom podejrzanym zarzucono: prowadzenie wśród członków spółdzielni produkcyjnej w Krynicach, agitacji na rzecz uchylania się od pracy (sprawa Jana Iwasiuka), wrogie wypowiedzi o ZSRR i nadchodzących wyborach do GRN (sprawa Józefa Wiśniewskiego), pobicie członka spółdzielni produkcyjnej, Katarzyny Łaty (sprawa Jana Chodygi), nielegalne posiadanie broni (sprawa Tadeusza Leszczyńskiego), zbiorowe słuchanie nielegalnych audycji radiowych (sprawa Aleksandra Cuchaja, Juliana Drankowskiego i Aleksandra Puźniaka)¹¹⁶⁵.

W większości sprawy te zostały umorzone z powodu braku udowodnienia winy. Zakończenie jednych spraw powodowało wszczynanie nowych. 23 czerwca 1955 r. założono sprawę ewidencyjno–obserwacyjną przeciwko wspomnianemu Antoniemu Czopowi, byłemu wójtowi gminy Jarczów, którego podejrzewano o działalność w środowisku gospodarzy wrogo ustosunkowanych do ZSRR. w jednym z raportów w sprawie czytamy, że *jako kulak wyraża się w dalszym ciągu wrogą postawą wobec PRL i utrzymuje kontakty z elementem podkulacznym*. Po pięciu latach od założenia sprawy 15 listopada 1960 r. bezpieka, analizując zgromadzone materiały doszła do wniosku, że Antoni Czop nie przejawiał w tym okresie wrogiej postawy względem władzy ludowej. Tego samego dnia zaniechano sprawę i złożono ją w archiwum¹¹⁶⁶.

Od 1 lipca 1955 r. PUdsBP prowadził sprawę agenturalno–śledczą o kryptonimie „Ognisko”, dotyczącą podpalenia członka spółdzielni produkcyjnej w Dutrowie – Jana Mazura. W toku prowadzonego śledztwa ustalono sprawcę pożaru, którym okazał się mieszkaniec Dutrowa – Stanisław Pikuła. Podpalenie było wynikiem zemsty: *ojciec Stanisława Pikuły nie prawnie uprawiał ziemię należącą do arealu spółdzielczego. Zarząd spółdzielni w Dutrowie wystąpił w tej sprawie do prokuratora, za co Piotr Pikuła został aresztowany. Syn wymienionego, Stanisław Pikuła, mszcząc się za powyższe, dokonał podpalenia członka spółdzielni i członka zarządu danej spółdzielni, ob. Jana Mazura*¹¹⁶⁷.

Poza tym przypadkiem we wrześniu 1955 r. PUdsBP nie dokonał żadnego innego aresztowania. W tym okresie PUdsBP dodatkowo realizował sprawy agenturalno – śledcze o kryptonimach:

¹¹⁶⁵ AIPN Lu 034/26, Sprawozdanie miesięczne z pracy referatu śledczego PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim za okres sprawozdawczy od 1 XI do 1 XII 1954 r., s. 30 (według numeracji PDF).

¹¹⁶⁶ AIPN Lu 019/961, Materiały operacyjne prowadzone w latach 1950–1960 przez PUBP/Referat SB KPMO w Tomaszowie Lubelskim w sprawie przynależności do BBWR, BCh i PSL dot. Antoniego Czopa.

¹¹⁶⁷ AIPN Lu 034/27, Sprawozdanie kwartalne za III kwartał 1955 r., 29 IX 1955 r., s. 2 (według numeracji PDF).

- „Skryty” – założona w czerwcu 1955 r., dotyczyła wywieszenia na drzewie przy ścieżce wiodącej z Gródka do Typina plakatu zawierającego wrogie treści godzące w ustrój PRL. W tej sprawie, w celu wykrycia sprawcy, wykorzystano informatorów o ps. „Jasion”, „Piotr”, „Wójt” i „Florek”.
- „Autor” – wszczęta w lipcu 1955 r., dotyczyła anonimowego listu zawierającego pogróżki. Adresatem listu był Konstanty Dura, prezes GKS w Łaszowie, przed 1939 r. aktywny członek KPP, a następnie PPR i PZPR. W tej sprawie w celu wykrycia sprawcy, zaangażowano do współpracy informatorów o ps. „Papirus” i „Lemiesz”.
- „Mikołajczyk” – sprawa założona 1 marca 1953 r., dotyczyła anonimu wysłanego do przewodniczącego spółdzielni produkcyjnej w Zwartowie, Józefa Boruckiego¹¹⁶⁸. W liście autor groził Boruckiemu śmiercią. 6 września 1953 r. podpalono mu również stodołę. 15 lipca 1955 r., w myśl obowiązujących zarządzeń operacyjnych, sprawę „Mikołajczyk” przerejestrowano. Kryptonim sprawy utrzymano.
- „Złoczyńca” – sprawa założona 17 lipca 1954 r., dotyczyła zabójstwa starszego mechanika POM w Lubyczy Królewskiej, Józefa Lewkonowicza, który zginął wskutek rany postrzałowej kręgosłupa. W tej sprawie wykorzystano informatorów o ps. „Orzeł”, „Brzoza”, „Michał”, „Zator” i „Grubas”. Do września 1955 r. PUdsBP nie wykrył sprawcy morderstwa, dochodząc jedynie do wniosków, że mógł być to ktoś z pracowników POM.
- „Ciemny” – o sprawie po krótko pisano wcześniej, a dotyczyła zabójstwa sekretarza POP z Żulic, Jana Lody. *Okolo godziny 18.⁰⁰ wraz z synem Kazimierzem, Jan Loda powrócił z pola. W tym czasie w domu zastał sąsiadkę Stanisławę Frondzę i Jakuba Hawryluka [...], który to wywołał Jana Lodę z mieszkania, aby przytrzymał psa, a po powrocie do mieszkania Loda rozmawiał z sąsiadką, po upływie 10 minut od wyjścia Hawryluka przez okno padło do mieszkania Lody dwa strzały. Jeden z nich ugodził Lodę w twarz zabijając go. Jednocześnie został zraniony syn Lody, Kazimierz – czytamy w sprawozdaniu PUdsBP. Do końca września 1955 r. nie ustalono sprawców zbrodni. W gronie podejrzanych znaleźli się Józef Jaszczuk i Jan Rylewicz. Ten*

¹¹⁶⁸ Józef Borucki s. Macieja, ur. 28 IX 1908 r. w Zwartowie, pow. Tomaszów Lubelski.

ostatni w latach wcześniejszych współpracował z oddziałem Jana Turzynieckiego „Mogiłki”. Wówczas przebywał w więzieniu w Raciborzu.

- „Podpalacz” – o sprawie wzmiankowano wcześniej. Założona została 3 lipca 1954 r. i dotyczyła podpalenia sterty grochu i młocarni w PGR w Nowosiólkach. O wzniesienie pożaru podejrzewano Józefa Żukowskiego z Łaszczowa.
- „Pisarz” – podstawą do założenia sprawy 12 lipca 1955 r. był anonim, zawierający groźby pod adresem sekretarza GRN w Kotlicach – Stanisława Stecia, w którym wzywano go do zaprzestania działań na rzecz budowy spółdzielni produkcyjnej. W tej sprawie zebrano rękopisy osób podejrzanych, a także włączono do współpracy informatora o ps. „Dąb”.
- „Ogień” – sprawa została przerejestrowana z byłego rozpracowania agenturalno–śledczego w dniu 13 czerwca 1955 r. Dotyczyła podpalenia kilku stert słomy w spółdzielni produkcyjnej w Maziłach. Po krótko pisano o tym wcześniej. W tej sprawie opracowano plan operacyjnych przedsięwzięć i wykorzystano informatora o ps. „Klon”¹¹⁶⁹.

Nad tymi sprawami PUdsBP pracował również w 1956 r. Dodatkowo w tym roku PUdsBP założył sprawę agenturalno–śledczą o kryptonimie „Nadawca”, której celem było rozwikłanie zagadki autora anonimu przesłanego do byłego pracownika GRN w Tyszowcach, Alfreda Lesiuka i sprawę ewidencyjno–obserwacyjną przeciwko Janowi Decowi z PGR w Machnowie. Ponadto w tym okresie PUdsBP interesował się również działalnością handlarzy złotem i obcą walutą, do których zaliczono dwie mieszkanki Tomaszowa – Eugenię Niedźwiedź i Leokadię Dziurę. W szczególności Eugenia Niedźwiedź znana była bezpnie przynajmniej od 1950 r. Podejrzewano ją wówczas o wrogi stosunek do władzy ludowej i posiadanie obcej waluty, którą zarekwirowano jej podczas rewizji w kwocie 119 dolarów. Prowadzone w jej sprawie śledztwo wykazało ostatecznie, że dolary, którymi dysponowała i handlowała Eugenia Niedźwiedź, zostały przez nią zdobyte drogą legalną. W rezultacie spowodowało to umorzenie sprawy i złożenie jej w archiwum¹¹⁷⁰.

¹¹⁶⁹ *Ibidem*, s. 6–15 (według numeracji PDF).

¹¹⁷⁰ AIPN Lu 019/936, Materiały operacyjne prowadzone w latach 1950–1960 przez PUBP/Referat SB KPMO w Tomaszowie Lubelskim w sprawie handlu dolarami oraz wyjazdu do USA i odmowy powrotu do kraju dot. Eugenii Niedźwiedź.

Po wydarzeniach październikowych 1956 r. w całym kraju zauważalna była zmiana dotychczasowej polityki wewnętrznej PRL, która pociągnęła za sobą zmiany na szczytach władzy czy reorganizację wielu instytucji państwowych, w tym KdsBP. Wydarzenia polskiego października, zwane potocznie odwilżą gomułkowską, miały wpływ również na rehabilitację żołnierzy AK, powrót obywateli ze wschodu, złagodzenie cenzury czy powstrzymanie całkowitej kolektywizacji rolnictwa na wsiach¹¹⁷¹.

Podobne nastroje odprężenia i odwilży dało się zauważyć wśród mieszkańców powiatu tomaszowskiego. Trafnie sytuację w powiecie obrazuje meldunek szefa tomaszowskiego PUdsBP, który pisze: *Ogólnie sytuacja w powiecie nie jest zadowolająca. Obserwuje się szczególnie ożywienie elementu chuligańskiego. Krąży szereg najróżnorodniejszych pogłosek skierowanych szczególnie przeciwko ZSRR. To wszystko w sumie składa się, że prowadzenie pracy operacyjnej jest bardzo ciężkie. Raczej do sporadycznych wypadków należą fakty, kiedy się przybywa na spotkanie w terminie poprzednio omówionym. Panuje ogólnie przekonanie, że organa bezpieczeństwa zostały rozwiązane i pokazanie się pracownika w terenie wzbudza zdziwienie, nawet się nie wierzy, że istnieje jeszcze urząd bezpieczeństwa. Np. jeden z pracowników był zmuszony okazać legitymację służbową informatorowi, którego posiadał na kontakcie półtora roku, gdyż nie wierzył, że jest pracownikiem urzędu. Przykładem ożywienia się elementów chuligańskich jest usiłowanie pobicia pracownika tut. urzędu [...] nasz pracownik będąc służbowo w terenie zaszedł do gospody ludowej w Suścu, aby wypić piwo. Przy jednym ze stolików siedział w towarzystwie piany Bronisław Hurkała zam. Skwarki, który podszedł do pracownika i podniesionym głosem mówił „wy komuniści z UB”, dosyć waszego rządu, wy mordercy narodu, skończyło się z wami, ty szpiclu chodzisz i prześladujesz ludzi, wy Sowietci” zanotowano szereg faktów odgrazania się ze strony elementu bandyckiego członkom partii i aktywistom wiejskim¹¹⁷².*

¹¹⁷¹ J. Rowiński, *Polski październik 1956 r. w polityce światowej*, Warszawa 2006.

¹¹⁷² AIPN Lu 034/28, Meldunek sytuacyjny kierownika PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim, 19 XI 1956 r., s. 157-158 (według numeracji PDF).

Zakończenie

Celem niniejszej dysertacji jest przedstawienie działalności tomaszowskiego PUBP. Ukazano w niej nie tylko znane fakty, ale przede wszystkim te, które do tej pory nie były przez historyków ustalone. Mowa tutaj przede wszystkim o ukazaniu pełnej struktury organizacyjno–kadrowej PUBP w Tomaszowie w latach 1944–1956, zwalczania podziemia niepodległościowego, kościoła katolickiego i innych wyznań czy zabezpieczenia kontrwywiadowczego terenu i gospodarki.

Opracowanie powyższych aspektów było możliwe przede wszystkim dzięki dostępowi i szczegółowej analizie dokumentacji, będącej integralną częścią zasobu archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej. Na całość opracowanego tematu i podjętych badań wpływ miały także różnorodne źródła oraz dostępne relacje i publikacje. Na ich podstawie możemy wywnioskować, że tomaszowski PUBP był – z jednej strony – jednym z wielu drobnych, zwyczajnych ogniw aparatu represji, którego praca polegała m.in. na działaniach operacyjnych związanych z szeroko pojętą inwigilacją wrogich środowisk, zaś z drugiej – był urzędem mającym bardzo duży wpływ na sytuację polityczną i społeczną w powiecie.

Cechą charakterystyczną tomaszowskiego UB w latach 1944–1945 był dość spory odsetek pracujących tam funkcjonariuszy narodowości ukraińskiej, którzy niejednokrotnie pełnili w nim funkcje kierownicze, a później pięli się po szczeblach ubeckiej kariery w MBP i WUBP. Pośród nich na szczególną uwagę zasługują Aleksander Żebruń, wspomniany we wstępie Eugeniusz Chimczak, Józef Soroka, Stefan Hawryluk, Józef Kijko, Włodzimierz Stasiuk czy Włodzimierz Oleszczuk. Sytuacja ta świadczyła o paradoksie tym bardziej, że Ukraińcy postrzegani byli przez MBP jako jedni z głównych przeciwników politycznych.

Od początku istnienia organów bezpieczeństwa w Polsce za głównego przeciwnika komunistów uważali wszelkie organizacje konspiracyjno–niepodległościowe o rodowodzie akowskim i poakowskim. W powiecie tomaszowskim polskie podziemie najbardziej prężnie prowadziło działalność w gminach: Majdan Sopocki, Bełzec, Narol, Komarów i Tyszowce. Z czasem, wobec braku efektów pracy operacyjnej, PUBP mógł liczyć na wsparcie WUBP w Lublinie. Pomimo, zakrojonych na dużą skalę, wspólnych akcji obławnych, dopiero w 1951 r. zamordowany został Jan Leonowicz ps. „Burta”, w 1953 r. aresztowany został jego najbliższy współpracownik – Jan Turzyniecki ps. „Mogiłka”, zaś

trzy lata później, 21 stycznia 1956 r., ujęto komendanta Samodzielnego Obwodu WiN Tomaszów Lubelski – por. Stefana Kobosa ps. „Wrzos”, a trzy miesiące później 24 kwietnia 1956 r., dobrowolnie w ręce „sprawiedliwości” władzy ludowej oddał się ostatni partyzant „Burty” – Julian Sikora.

Powstanie w 1945 r. legalnych struktur opozycyjnych PSL zapoczątkowało nowy kierunek działań operacyjnych bezpieki. Wówczas bez żadnego pardonu, chcąc przełamać opór społeczny i wyeliminować opozycję, bezpieka dopuszczała się różnych form represji, począwszy od aresztowań i fałszerstw po dokonywanie na niektórych terenach fizycznej eliminacji przeciwnika. Przez ponad dwa lata PSL, jako największa względem komunistów partia opozycyjna w Polsce, próbowało prowadzić politykę na argumenty i program, żyjąc nadzieją, że uda się w sposób legalny zdobyć władzę w kraju. Tylko do 1 marca 1946 r. skrytobójczo śmierć w kraju poniosło 50 działaczy PSL. Z liczby tej 24 zamordowali funkcjonariusze UB, pozostali zaś ponieśli śmierć z rąk nieznanymi sprawców¹¹⁷³.

W listopadzie 1945 r. stan osobowy PSL w powiecie tomaszowskim liczył ponad 1.500 członków. Według dr. hab. Jacka Romanka *wzrost poparcia społecznego dla PSL, a co za tym idzie równoczesny wzrost wpływów stronnictwa w powiecie [...] nie spowodował w zasadzie do końca 1945 r. skoordynowanych i ukierunkowanych na masową skalę działań wymierzonych w stronnictwo*. W dużej mierze PUBP skupił się wtedy na dyskredytowaniu miejscowych działaczy. Sytuacja uległa zmianie w roku referendalnym – wówczas w okresie obejmującym dwa miesiące od 27 marca do 27 maja 1946 r., PUBP w Tomaszowie aresztował łącznie 38 działaczy PSL.

Bez wątplenia największym sukcesem władzy ludowej w walce z opozycją było „zwycięstwo” komunistów w czerwcowym referendum i styczniowych wyborach do sejmu ustawodawczego. Dwa sfalszowane wyniki przekreśliły ostatecznie nadzieje PSL na odegranie znaczącej roli w polskiej polityce. Po rozprawieniu się z legalną opozycją, swoje zainteresowanie PUBP przełożył na rozpracowanie duchowieństwa katolickiego, w którym upatrywano nowe zagrożenie dla społeczeństwa i władzy ludowej. Rozpoczęto wówczas walkę z nauczaniem religii i księżmi, których próbowano zepchnąć na margines życia społecznego, zaś od 1950 r. – wobec kościoła katolickiego i podporządkowanych mu instytucji – podjęto działania operacyjne, których celem było wniknięcie w jego struktury wewnętrzne, a następnie ich rozbitcie.

¹¹⁷³ T. Swat, *Prześladowania ludowców przez UB w latach 1944–1956* [w:] „Niepodległość i Pamięć” nr 13/1 (22), s. 103.

W drugiej połowie 1948 r. kolejnym zagrożeniem według PUBP był proces tworzenia gospodarstw spółdzielczych powstałych w ramach dokonanej kolektywizacji. Było to kolejne – po reformie rolnej, akcji kontyngentowej czy nacjonalizacji przemysłu – przedsięwzięcie zaczerpnięte z wzorców sowieckich. Objęło swoim zasięgiem wszystkie województwa i powiaty na terenie Polski. Według Bogdana Sekścińskiego do lipca 1948 r. słowo „kolektywizacja” należało *do najbardziej tępionych przez komunistyczną cenzurę*. Rozsiewane pogłoski i informacje na jej temat, UB traktował jako szeptaną i wrogą propagandę. Dokonana została przy zastosowaniu przymusu ekonomicznego, tj. przez obowiązkowe dostawy żywności (kontyngentów) i zwiększone podatków. W powiecie tomaszowskim do najbardziej prężnych zaliczono spółdzielnie: w Dębach, Łazowym, Dobużku, Korchyniach i Podhorcach.

Do 1954 r. wszechogarniająca kontrola PUBP objęła swoim zasięgiem *de facto* wszystkie dziedziny życia. Pośród aktywu partyjnego PUBP postrzegany był jako wszechwładna instytucja o rozległych wpływach społeczno–politycznych. Nie było mowy o jakiegokolwiek krytyce poczynań UB. Stało się to możliwe dopiero po ucieczce z kraju, 5 grudnia 1954 r., Józefa Światły, który – przed milionami słuchaczy Radia Wolna Europa ujawnił skrywane dotychczas sekrety komunistycznego reżimu, w tym patologie usposabiane z aparatem represji. *Rewelacje Światły i ich skutki w postaci reorganizacji i rozczłonkowania bezpieki, czystki na jej szczytach, wypuszczenie na wolność części więźniów politycznych, w pierwszym rządzie członków partii, obaliło barierę strachu i zerwało tamy* czytamy – w książce Zygmunta Błażyńskiego pt. „Mówi Józef Światło”¹¹⁷⁴.

Zaledwie kilka dni później, 14 grudnia 1954 r. dekretem Rady Państwa rozwiązano MBP, powołując w jego miejsce dwa odrębne urzędy centralne chroniące wewnętrzne i zewnętrzne bezpieczeństwo państwa, tj. MSW i KdsBP. Pomimo jego odwołania, dokonana reorganizacja ministerstwa okazała się iluzoryczna. Świadczył o tym fakt, że zarówno rzeczywista struktura MBP, jak i dotychczasowa polityka terroru praktycznie nie uległa zmianom. Dopiero zwołane w dniach 21–24 stycznia 1955 r. III Plenum KC PZPR, na którym pierwszy sekretarz, Bolesław Bierut, wygłosił pod niewinnie brzmiącym tytułem referat „Zadania partii w walce o umocnienie codziennej więzi z masami pracującymi”. Znalazł się w nim także obszerny fragment dotyczący „wypaczeń” w pracy MBP. Była to pierwsza oficjalna krytyka kierownictwa PZPR wobec organów bezpieczeństwa¹¹⁷⁵.

¹¹⁷⁴ Z. Błażyński, *Mówi Józef Światło. Za kulisami bezpieki i partii 1940–1955*, Warszawa 2003, s. 3.

¹¹⁷⁵ Z. Rykowski, W. Władyka, *Polska próba – Październik '56*, Kraków 1989, s. 87

W 1956 r. nowy impuls zapoczątkował dalsze przemiany wewnątrz resortu BP. W dniach od 19 do 21 października 1956 r. VIII Plenum KC PZPR wybrało nowym pierwszym sekretarzem KC PZPR Władysława Gomułkę. Potępił on wówczas stalinizm i zapowiedział wprowadzenie reform mających wpływ na demokratyzację ustroju. 13 listopada 1956 r., na kanwie przemian zachodzących w kraju, sejm PRL uchwalił *ustawę o zmianie organizacji naczelných organów administracji publicznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego*, na mocy której likwidacji uległ KdsBP. Wszelkie sprawy dotyczące ochrony ustroju i interesów państwa włączono w zakres kompetencji MSW. Pomimo dokonanych przekształceń MSW miało kontynuować – w myśl rozkazu ministra spraw wewnętrznych, Władysława Wicha, z 28 listopada 1956 r. – tradycję ofiarnej walki z wrogami ojczyzny¹¹⁷⁶.

W myśl ustawy przekształceniu uległy także agendy terenowe KdsBP (wojewódzkie i powiatowe). Zakres ich obowiązków przejęły wówczas wojewódzkie i powiatowe Komendy MO. W ich strukturze ich utworzono komórki organizacyjne Służby Bezpieczeństwa. Pomimo że SB bezpośrednio podporządkowana była komendantom MO, faktyczny nadzór sprawowali nad nią zastępcy komendantów milicji ds. bezpieczeństwa. Odtąd komendanci wojewódzcy i powiatowi mieli dwóch zastępców – do spraw bezpieczeństwa i milicji¹¹⁷⁷. W Tomaszowie Lubelskim kompetencje po zlikwidowanym PUdsBP przejął utworzony przy tamtejszej KP MO Referat ds. Bezpieczeństwa kierowany przez Mariana Wójtowicza¹¹⁷⁸. Na kanwie zachodzących przemian ze służby w organach BP zwolniono większość funkcjonariuszy utożsamianych dotychczas w Polsce z okresem stalinowskim.

Kompetencje Referatu ds. Bezpieczeństwa KP MO w Tomaszowie niewiele odbiegały od zlikwidowanego PUdsBP. Nadal w zakresie obowiązków nowego organu było zwalczanie opozycji, kościoła katolickiego, zabezpieczenie gospodarki czy rozpracowanie i kontrola byłych żołnierzy podziemia niepodległościowego.

Zapoczątkowana w listopadzie 1956 r. reforma organów BP była pierwszą a zarazem fundamentalną w tym zakresie. Najistotniejszą zmianą – bez wątpienia – była podległość SB pod strukturę MSW. Działalność SB jako spadkobierczyni UB, trafnie ukazał w swojej książce pt. „Tropem SB”, Roman Graczyk. Te kilka zdań potraktować można jako puentę odnoszącą się do działań aparatu bezpieczeństwa PRL. *Przed*

¹¹⁷⁶ H. Domińczak, op. cit., s. 126.

¹¹⁷⁷ *Ibidem*, s. 127-128.

¹¹⁷⁸ *Twarze lubelskiej bezpieki*, Lublin 2007, s. 70.

październikiem 1956 r. skwitował autor – Polacy bali się UB, po październiku zaś, bali się SB. Ta zmiana nie miała jedynie charakteru dekoracyjnego. Przekształcenie UB w SB było zewnętrznym wyrazem najważniejszej mutacji politycznej w całej historii PRL: państwo masowego terroru zostało zastąpione państwem rozległej kontroli i prewencji oraz selektywnych represji¹¹⁷⁹.

¹¹⁷⁹ R. Graczyk, *Tropem SB...*, s. 85.

Wykaz skrótów

AAN – Archiwum Akt Nowych
AB – niem. Außerordentliche Befriedungsaktion (Nadzwyczajna Akcja Pacyfikacyjna)
AIPN Bi – Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku
AIPN BU – Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie
AIPN Gd – Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku
AIPN Ka – Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach
AIPN Ki – Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Kielcach
AIPN Kr - Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie
AIPN Ld – Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Łodzi
AIPN Lu – Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Lublinie
AIPN Po – Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Poznaniu
AIPN Rz – Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie
AIPN Sz – Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Szczecinie
AIPN Wr – Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu
SPPL – Studium Polski Podziemnej w Londynie
ACz – Armia Czerwona
AK – Armia Krajowa
AL – Armia Ludowa
APL – Archiwum Państwowe w Lublinie
AP – Armia Polska
APZ – Archiwum Państwowe w Zamościu
BCh – Bataliony Chłopskie
BIP – Biuro Informacji i Propagandy
BP – Bezpieczeństwo Publiczne
CAW – Centralne Archiwum Wojskowe
CKKP – Centralna Komisja Kontroli Partyjnej
CKM – Ciężki Karabin Maszynowy
CW MBP – Centrum Wyszkożenia Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego
DOK – Dowództwo Okręgu Korpusu
DP – Dywizja Piechoty
DSZ – Delegatura Sił Zbrojnych
GG – Generalne Gubernatorstwo [dla okupowanych ziem polskich]
GKBZH – Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich
GL – Gwardia Ludowa
GO – Grupa Operacyjna
GRU – ros. Гłównoje Razwiedywatielnoje Uprawlenije (Główny Zarząd Wywiadowczy)
GS[Sch] – Gminna Spółdzielnia [‘Samopomoc Chłopska’]
GZI – Główny Zarząd Informacji
IPN – Instytut Pamięci Narodowej
KBK – Karabinek
KBW – Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego

KC – Komitet Centralny
KC PZPR – Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
KdsBP – Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego
KG AK – Komenda Główna Armii Krajowej
KG OW – Komenda Główna Organizacji Wojskowej
kk – kodeks karny
kk WP – kodeks karny Wojska Polskiego
KL – niem. Konzentrationslager (obóz koncentracyjny)
KLON – Konsolidacja Longinusów Organizacji Niepodległościowych (Konsolidacja Obrony Narodowej)
KM – Komenda Miejska
KM MO – Komenda Miejska Milicji Obywatelskiej
KON – Konsolidacja Obrońców Niepodległości
KOP – Komenda Obrony Polski
KP – Komenda Powiatowa
KP – Komitet Powiatowy
KP MO – Komenda Powiatowa Milicji Obywatelskiej
KP PPR – Komitet Powiatowy Polskiej Partii Robotniczej
KP PZPR – Komitet Powiatowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
KPP – Komunistyczna Partia Polski
KPZU – Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy
KRN – Krajowa Rada Narodowa
KUL – Katolicki Uniwersytet Lubelski
KW – Komenda Wojewódzka
KW – Komitet Wojewódzki
KW MO – Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej
KW PPR – Komitet Wojewódzki Polskiej Partii Robotniczej
KW PZPR – Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
KZ – Konfederacja Zbrojna
KZMZU – Komunistyczny Związek Młodzieży Zachodniej Ukrainy
LO – Liceum Ogólnokształcące
LWP – Ludowe Wojsko Polskie
MBP – Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego
MO – Milicja Obywatelska
MOPR – Międzynarodowa Organizacja Pomocy Rewolucjonistom
MPI – niem. Maschinenpistole
MSW – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
MUBP – Miejski Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
„Nie” – Niepodległość
NKGB – ros. Narodnyj komissariat gosudarstwiennoj biezopasnosti (Ludowy Komisariat Bezpieczeństwa Państwowego)
NKWD – ros. Narodnyj komissariat wnutriennych dieł (Ludowy Komisariat Bezpieczeństwa Państwowego)
NOW – Narodowa Organizacja Wojskowa

NSDAP – niem. Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników)
NSW – Naczelny Sąd Wojskowy
NSZ – Narodowe Siły Zbrojne
Obwód ZTB – Obwód Zamość, Tomaszów, Biłgoraj
ODB – Oddziały Dywersji Bojowej
OKBZH – Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich
OL – Obrony Lwowa
OP – Oddział Partyzancki
ORMO – Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej
OSMO – Ośrodek Szkolenia Milicji Obywatelskiej
OUN – ukr. Orhanizacja ukraińskich nacionalistiw (Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów)
OUN-B – Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów Bandery
OW – Organizacja Wojskowa
OW-KB-AK – Organizacja Wojskowa – Korpus Bezpieczeństwa – Armia Krajowa
OZ – Ośrodek Zapasowy
OZI – Osobowe Źródła Informacji
pal – Pułk artylerii lekkiej
pcz – Pułk Czołgów
PGR – Państwowe Gospodarstwo Rolne
PKB – Państwowy Korpus Bezpieczeństwa
PKO – Polskie Komitety Opiekuńcze
PKP – Polskie Koleje Państwowe
PKWN – Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
POM – Państwowy Ośrodek Maszynowy
POP – Podstawowa Organizacja Partyjna
POW – Polska Organizacja Wojskowa
pp – Pułk piechoty
PPR – Polska Partia Robotnicza
PPS – Polska Partia Socjalistyczna
PPSz – Pistoliet Pulemiot Szpagina
PRL – Polska Rzeczpospolita Ludowa
PRN – Powiatowa Rada Narodowa
PRO – Powiatowa Rada Opiekuńcza
psk – Pułk Strzelców Konnych
PSL – Polskie Stronnictwo Ludowe
PSZ – Polskie Siły Zbrojne
PUBP – Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
PUR – Państwowy Urząd Repatriacyjny
PZGS – Powiatowy Związek Gminnych Spółdzielni
PZPR – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
RBP – Resort Bezpieczeństwa Publicznego
Rewkom – Komitet Wojskowo-Rewolucyjny

rkm – Ręczny Karabin Maszynowy
RKW – Rejonowe Komitety Wykonawcze
ROAK – Ruch Oporu Armii Krajowej
RSHA – niem. Reichssicherheitshauptamt (Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy)
RWE – Radio Wolna Europa
RUSW – Rejonowy Urząd Spraw Wewnętrznych
RP – Rzeczpospolita Polska
SA – niem. Die Sturmabteilungen der NSDAP (Oddziały Szturmowe NSDAP)
SB – Służba Bezpieczeństwa
SCh – Stronnictwo Chłopskie
SCh – Samopomoc Chłopska
SD – niem. Sicherheitsdienst (Służba Bezpieczeństwa Reichsführera SS)
SKW – ukr. Samoobronni Kuszczowi Widdiły (Kuszczowy Oddział Smoobrony)
SL – Stronnictwo Ludowe
SN – Stronnictwo Narodowe
SOP – Służba Ochrony Powstania.
SP – Stronnictwo Pracy
SS – niem. Die Schutzstaffel der NSDAP (eskadra ochronna NSDAP)
SW – Służba Więzienna
SZP – Służba Zwycięstwa Polski
ŚZŻAK – Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej
TAP – Tajna Armia Polska
TOW – Tajna Organizacja Wojskowa
TRJN – Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej
TT – ros. Tulski Tokariewa (pistolet samopowtarzalny konstrukcji radzieckiej)
TW – Tajny Współpracownik
UB – Urząd Bezpieczeństwa
UBP – Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
UJ – Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
UJK – Uniwersytet Jana Kazimierza
UNRRA (UNRA) – ang. United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Administracja Narodów Zjednoczonych do spraw Pomocy i Odbudowy)
UNS – ukr. Ukrajinska narodna samoobrona (Ukraińska Samoobrona Ludowa)
UPA – ukr. Ukrajinska powstańska armija (Ukraińska Powstańcza Armia)
USA – ang. United States of America (Stany Zjednoczone Ameryki Północnej)
USC – Urząd Stanu Cywilnego
USRR – Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka
WF – Wychowanie Fizyczne
WiN – [Zrzeszenie] „Wolność i Niezawisłość” (właśc. „Ruch Oporu bez Wojny i Dywersji „Wolność i Niezawisłość”)
WKKP – Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej
WKS – Wojskowy Klub Sportowy
WO „San” UPA – Wojskowy Okręg
WOP – Wojska Ochrony Pogranicza

WOP GPK – Wojska Ochrony Pogranicza Graniczna Placówka Kontrolna
WP – Wojsko Polskie
WPR – Wojskowa Prokuratura Rejonowa
WRN – Wojewódzka Rada Narodowa
WSG – Wojskowy Sąd Garnizonowy
WSK – Wojskowa Służba Kobiet
WSO – Wojskowy Sąd Okręgowy
WSOL – Wojskowy Sąd Okręgu Lubelskiego
WSOP – Wojskowa Służba Ochrony Powstania
WSR – Wojskowy Sąd Rejonowy
WUBP – Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
WUdsBP – Wojewódzki Urząd do spraw Bezpieczeństwa Publicznego
WzB – Walka z Bandytyzmem
WUSW – Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych
ZCZ – Związek Czynu Zbrojnego
ZBoWiD – Związek Bojowników o Wolność i Demokrację
ZMP – Związek Młodzieży Polskiej
ZMW – Związek Młodzieży Wiejskiej
ZNiO – Zakład Narodowy imieniem Ossolińskich
ZOMO – Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej
ZP PSL – Zarząd Powiatowy Polskiego Stronnictwa Ludowego
ZSL – Zjednoczone Stronnictwo Ludowe
ZSRR – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich
ZTB – Zamość, Tomaszów, Biłgoraj
ZW PSL – Zarząd Wojewódzki Polskiego Stronnictwa Ludowego
ZWM – Związek Walki Młodych
ZWZ – Związek Walki Zbrojnej

Bibliografia:

Źródła archiwalne:

Archiwum Akt Nowych:

- Obozy koncentracyjne – zbiór akt, 1939–1945.

Archiwum Państwowe w Lublinie:

- Bataliony Chłopskie Okręg IV Lublin.
- Konsolidacja Longinusów Obrońców Niepodległości – Kadra Bezpieczeństwa Okręg Lublin 1940–1943.
- Polska Partia Robotnicza w Tomaszowie Lubelskim.
- Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” Okręg Lubelski.
- ZWZ-AK Okręg Lublin.

Archiwum Państwowe w Zamościu:

- Akta miasta Tomaszowa Lubelskiego.
- Akta Starostwa Powiatowego.
- Powiatowa Rada Narodowa w Tomaszowie Lubelskim.
- Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej. Środowisko żołnierzy 9 pułku piechoty Ziemi Zamojskiej (Relacje: *Historia Drużyny Wschodniej 9 pp. AK – obwód Tomaszów Lubelski w zarysie*, oprac. Kazimierz Guzowski, mps; Jerzy Hłasko *Moje spostrzeżenia i wrażenia z udziału w bitwie z oddziałami UPA pod wsią Rzczyca, b. powiat tomaszowski, w dniach 30.05 - 03.06.1944 r.*, 26 XI 1990 r. (Gdańsk), mps; Marian Kulik, *Walka pod Żernikami w dniu 9 IV 1944 r. /Niedziela Wielkanocna/*, mps, b.d.; Kazimierz Guzowski, *Dalszy ciąg wspomnień*, b.d., mps; *Armia Krajowa – wspomnienia Stanisława Gontarza do zakończenia bitwy pod Zaborecznem, żołnierza Batalionów Chłopskich*, mps, b.d., Stanisław Szkolnikowski, *Walki obronne prowadzone w dniach 2–9 IV 1944 r. na terenie obwodu Tomaszów Lubelski, uważane za najkrwawsze w dziejach walk partyzanckich na terenie Polski podczas II wojny światowej*, 25 III 1991 r., mps; Czesław Brzezicki, *Relacja z powstania i działalności II plutonu w*

II Kompanii ODB Obwodu Tomaszów Lubelski, 15 XI 1988, mps; Czesław Brzezicki, *Zarys relacji z działalności Armii Krajowej na terenie Obwodów Tomaszowskiego i Hrubieszowskiego w latach 1939–1947*, 24 IV 1993 r., mps; Józef Ozimek ps. „Szala”, *Relacja*, mps, b.d.; Józef Ozimek ps. „Szala”, *Relacja z walk 8-mej kompanii AK w okresie od 5 IV 1944 r. do 2 VI 1944 r.*, mps, b.d.; Stanisław Książek, *Relacja*, mps, b. d.).

- Zbiór akt dr. Janusza Petera (1891–1963) lekarza i regionalisty.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku

- Akta personalne funkcjonariuszy UB: Stasiuk Włodzimierz.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Gdańsku

- Akta personalne funkcjonariusza UB: Siewierski Piotr, Zdanowicz z d. Moniuk Maria.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Delegatura w Kielcach:

- Akta personalne funkcjonariuszy UB: Gierczak Stanisław, Wójtowiec Arseni.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Łodzi

- Akta osobowe więźnia: Turowski Jan.
- Akta personalne funkcjonariusza UB: Łukasz Szwed.
- Karta z kartoteki historycznej KWMO w Łodzi.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Lublinie:

- Akta kontrolno–śledcze: Władysław Surowiec, Kielar Mieczysław, Niewada Edward, Pakos Stanisław, Skroban Czesław i inni, Szepelak Andrzej, Tokarz Władysław, Warda Marian, Zienkiewicz Waldemar.
- Akta operacyjne: Bułak Józef, Czop Antoni, Grzesik Józef, Guz Wiktor, Guziuk Kazimierz, Lewicki Zygmunt, Korsak Witold, Koziół Stanisław, Momot Maria, Mroczek Marian, Niedźwiedź Eugenia, Orzeł Stanisław, Osuch Franciszek, Paszkiewicz Bogusław, Paszt Michał, Ryba Władysław, Wanke Józef i inni, Wiśniewski Piotr.

- Akta personalne funkcjonariuszy UB: Adamczyk Józef, Banaś Irena, Banaś Stanisław, Beńko Władysław, Biała Maria, Bigos Roman, Biernat Julian, Biszczał Marian, Bochen Stefan, Byś Franciszek, Buczek Jan, Celiński Wacław, Chmielak Jan, Chrzanowski Eugeniusz, Ciepiał Stanisław, Cik Kazimierz, Cygler Czesław, Czerniec Stefan, Czubański Stanisław, Deresiewicz Henryk, Deryło Henryk, Dmitroca Michał, Drabiński Konstanty, Drzewosław Władysław, Dworecki Marian, Durak Jan, Dziaduch Józef, Dziedzic Piotr, Dziki Antoni, Dziura Michał, Firlej Irena, Gałamaga Emilian, Głowacki Mikołaj, Gomułka Jan, Gomółka Władysław, Grelecka Maria z d. Wieprzek, Grudzień Stanisław, Grzywna Lucjan, Guć Wasyl, Hoduń Ignacy, Hołysz Jan, Jarek Henryk, Jurczyszyn Antoni, Kielar Julian, Kijko Dymitr, Kijko Józef, Kiś Eugeniusz, Kita Wojciech, Kochan Czesław, Kolano Andrzej, Kołacz Józef, Komińczyk Bolesław, Kontek Piotr, Konwa Franciszka z d. Przybysz, Korobjenikow Jan, Korkosz Henryk, Kostrubiec Stanisław, Kotyła Marian, Kwieciński Ryszard, Kubiczek Wacław, Kubiszyn Tadeusz, Kulawiak Kazimiera, Kulka Jan, Lipowiec Józef, Maćko Stefan, Marciniszyn Jan, Maryńczak Edward, Matczuk Tadeusz, Matwiej Bronisław, Matwiejczyk Aleksander, Maruch Jan, Mazurek Mieczysław, Mazur Aleksander, Mierzwiński Kazimierz, Mirecki Bolesław, Młynarczyk Piotr, Mroziński Stanisław, Mróz Stanisław, Musiejuk Marian, Nazar Bazyli, Nowosad Aleksander, Ochnik Tadeusz, Oleszczuk Jan, Ostapowicz Leokadia, Ostrowski Roman, Pastuszek Czesław, Pieczuła Kazimierz, Pietraszkiewicz Mieczysław, Pietruszyński Stefan, Płudowski Franciszek, Pokrywko Zenon, Posikata Henryk, Prościński Lucjan, Raczyński Józef, Rapa Roman, Rapa Władysława, Rosik Kazimierz, Rybacki Tadeusz, Ruciński Stanisław, Rychel Grzegorz, Ryło Zygmunt, Samulak Stanisław, Sekuła Jan, Sędłak Marian, Siarka Józef, Siedlarczyk Władysław, Sienkiewicz Henryk, Siepsiak Stanisław, Sioma Stanisław, Skiba Czesław, Skiba Zygmunt, Słowiński Bolesław, Smyk Stanisław, Śmiałko Kazimierz, Sobuś Kazimierz, Steć Jan, Świderek Franciszek, Świderek Kazimierz, Suchorski Wacław, Szeremeta Wacław, Szłapa Józef, Tarczyński Czesław, Towbin Stefan, Tereszczuk Józef, Trąbka Ryszard, Wacek Michał, Walczewski Józef, Warchoń Jan, Węławowski Marian, Wiśniewski Stanisław, Woliński Władysław, Wojtas Hipolit, Woliński Jan, Wójcik Ludwik.

- Akta personalne informatorów UB: „Józek”, „Księżyc”, „Lis”, „Nawrócony”, „Skawiński”, „Wiśnia”, „Żukowski”.
- Akta WPR w Lublinie: Warda Marian i inni.
- Akta WSR w Lublinie: II Inspektorat Zamojski AK, Maryńczak Antoni i inni, Skroban Czesław i inni, Tereszczuk Józef, Wróbel Władysław, Złomaniec Józef.
- Karty z kartoteki funkcjonariuszy WUSW Lublin: Ciak Dubas Eugeniusz, Iwaszkiewicz Danuta, Edward, Korzeniowski Aleksander, Kułaczkowski Tadeusz, Matwiejczuk Mikołaj, Matyniak Stanisław, Petryszyn Adolf, Rachańska Kazimiera zd. Gardias, Samulak Franciszek, Smutek Zbigniew, Śmiech Henryk, Szczygieł Józef, Szumowski Jerzy, Wiśniewski Stanisław, Wójtowicz Florian,
- Karty z kartoteki ogólnoinformacyjnej i odtworzeniowej WUSW w Lublinie.
- Katalog główny Prywatnego Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego dla dorosłych Powiatowej Rady Narodowej w Puławach.
- Kwestionariusze osobowe partyzantów podziemia.
- Meldunki i informacje dzienne z terenu województwa lubelskiego WUBP w Lublinie.
- Protokoły i raporty z odpraw PUBP województwa lubelskiego z Kierownictwem WUBP w Lublinie.
- Sprawy obiektowe o kryptonimie: „Columbia”, „Ocean”, „Politycy”, „Jaskiniowcy”, „Kraj”, „Niedobitki”, „Zdrajcy”, „Pasożyty”, „Reakcja nr 2/„Wisła”, „RO3”/„Prawosławny”, „Skryci”, „Spółdzielnia II”, „Targowica”/ „Wywiad”, „Wyspa”, „Zakonspirowani”/„Wywrotowcy”, „Zachód”, „Zgrzyt”.
- Sprawozdania i plany pracy PUBP, PUdsBP w Tomaszowie Lubelskim.
- Sprawozdania z pracy WUBP w Lublinie.
- Wspomnienia Józefa Kijki.
- Wykaz spraw śledczych PUBP Tomaszów Lubelski z lat 1945–1947.
- Zbiór rozkazów personalnych i organizacyjnych oraz pism instrukcyjnych WUBP w Lublinie.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Poznaniu

- Akta personalne funkcjonariusza UB: Dmitroca Jan, Gil Marek, Myszkowski Bolesław, Różański Czesław, Wargocki Edward.
- Księga ewidencji więźniów więzienia we Wronkach.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie:

- Akta kontrolno–śledcze: Woźniak Jerzy.
- Sprawy obiektywne: „Złośliwi”.
- Akta operacyjne: Lomber Bronisław, Szybkowski Stanisław.
- Akta personalne funkcjonariuszy UB: Wnęk Henryk.
- Akta personalne informatorów UB: „Wicher”, „Smok”.
- Akta WSR w Rzeszowie: Edmund Krzyżanowski, Bogumił Iwanejko, Woźniak Jerzy.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Szczecinie:

- Akta personalne funkcjonariuszy UB: Janicki Henryk, Ostaszewski Arseni, Słodki Jan, Szczur Stanisław vel Terlecki Stanisław.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie:

- Akta personalne funkcjonariuszy UB: Antoniak Władysław, Chimczak Ciechaniewicz Walerian, Cichocki Aleksander, Duda Teodor, Faryna Bazyli, Feldman Wanda z d. Umer, Hawryluk Stefan, Humer Adam, Jachimowicz Michał, Krawczyk Tadeusz, Leluch Jan, Mozgawa Marian, Muś Włodzimierz, Ochal Walerian, Pastuszek Marian, Sołtys Tadeusz, Żebruń Aleksander.
- Ankiety Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce oraz Okręgowej Komisji Badania Hitlerowskich w Warszawie.
- Akta WSR w Warszawie: Jan Rzepecki i inni.
- Kartoteka z kartoteki ogólnoinformacyjnej i odtworzeniowej MSW w Warszawie.
- Rozkazy personalne MBP.
- Wspomnienia Stanisława Gierczaka i Aleksandra Żebrunia.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział we Wrocławiu:

- Akta personalne funkcjonariusza SW: Chrzącz Adam, Małysz Józef, Soroka Józef.
- Materiały operacyjne: Szejn Jan.

Muzeum Regionalne im. Dr. Janusza Petera w Tomaszowie Lubelskim

- J. Mazurek, *Kronika 1939–1946*, rkps,
- J. Peter, *Album partyzancki*.
- Relacja Chany Wajslander–Szpizajren, mps.

Studium Polski Podziemnej w Londynie

- Kolekcja AK w dokumentach.
- Teki personalne.

Wydział Oświaty, Kultury, Sportu i Spraw Społecznych urzędu miasta Tomaszów Lubelski

- Izba Pamięci Terroru Komunistycznego w Tomaszowie Lubelskim.

Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu

- Archiwum Dowództwa Oddziałów Leśnych „Warta” Obszaru Lwów Armii Krajowej na Rzeszowszczyźnie.

Prasa:

- „Biuletyn Informacyjny”, 18 XII 1944 r., nr 105 (313)
- „Gazeta Lubelska”, nr 14, 18 VIII 1944 r.,
- „Ku Wolności” nr 10, X 1946 r.
- „Rewizje Tomaszowskie”, 8 IV 1994 r.
- „Rewizje Historyczne” nr 23, 26 V 1995 r.
- „Szaniec”, 16 VIII 1944 r., nr 12 (118).
- „Ty i My”, nr 4, 25 i 1991 r.
- „Walka”, 13 VIII 1944, nr 63.
- „Ziemia Tomaszowska”, nr 8 (2–4 IX 1944).

Relacje i wspomnienia opublikowane:

Bartoszewski K., *Relacje, wspomnienia, opracowania*, Lublin 1996.

- „Bo mnie tylko wolność interesuje...”. Wywiad – rzeka z *Marianem Gołębiowskim* (Nowy Jork, listopad 1988 – czerwiec 1989), wywiad przeprowadził D. Balcerzyk, wstęp i oprac. J. Dudek, Lublin 2011.
- Caban I., *Czas dokonany. Mój udział w tworzeniu i utrwalaniu władzy ludowej na Lubelszczyźnie*, Lublin 1977.
- Duda T., *Taki był początek – w Tomaszowie Lubelskim i Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie /sierpień–październik 1944/*, „Zeszyty Historyczne Akademii Spraw Wewnętrznych”, t. 6, Warszawa 1986.
- Humer A., *Służba śledcza Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie /wrzesień 1944–sierpień 1945/*, „Zeszyty Historyczne Akademii Spraw Wewnętrznych”, t. 6, Warszawa 1986.
- Jachymek Z., *Akcja na posterunek policji ukraińskiej w Poturzynie (1 III 1943 r.)* [w:] I. Caban, *Związek Walki Zbrojnej Armia Krajowa w Obwodzie Tomaszów Lubelski*, Lublin 1997.
- Kijko J., *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w walce ze zbrojnym podziemiem /wrzesień 1944–grudzień 1945/*, „Zeszyty Historyczne Akademii Spraw Wewnętrznych”, t. 6.
- Klukowski Z., *Dywerysja w Zamojszczyźnie 1939–1944*, Zamość 1947.
- Klukowski Z., *Niemcy i Zamojszczyzna, 1939–1944*, Zamość 1946.
- Klukowski Z., *Terror niemiecki w Zamojszczyźnie 1939–1944*, Zamość 1945.
- Klukowski Z., *Zamojszczyzna w walce z Niemcami 1939–1944*, Zamość 1946.
- Kulik M., *z przeżyć partyzanta*, Tomaszowska Teka Regionalna, Tomaszów Lubelski.
- Łopuski J., *Losy Armii Krajowej na Rzeszowszczyźnie (sierpień–grudzień 1944 r.) Wspomnienia i dokumenty*, Warszawa 1990.
- Łopuski J., *Pozostać sobą w Polsce Ludowej. Życie w cieniu podejrzeń*, Rzeszów 2007.
- Martinka Z., *Ja deportowany... Wspomnienia i refleksje* [w:] *Rewizje Tomaszowskie nr 22 (177)*, 1999
- Peter J., *Tomaszowskie za okupacji*, Tomaszów Lubelski 1991.
- Szczepański W., *Wspomnienia, Lipiec 1944–grudzień 1957*, oprac. i red. nauk. T. Bereza, M. Gliwa, Rzeszów 2008.
- Sztendera J., *W poszukiwaniu porozumienia. Podziemie ukraińskie i polskie w latach 1945–1947. Współpraca pomiędzy UPA i WiN* [w:] „Zeszyty Historyczne” nr 71/85.
- Turowski J., *Historia OP 9*, wybór i oprac. D. Górny, W. Soroka, A. Skiba, Zamość 2017.

Turzyniecki J., *Wspomnienia z powojennych czasów*, oprac. Zygmunt Wiśniarski ps. „Anglik”, „*Rocznik Tomaszowski*” t. 3, Tomaszów Lubelski 2014.

Vonau E., *Zapiski wspomnień. Wspomnienia nauczycielki Szkoły Powszechnej w Grodyślavicach*, Tomaszów Lubelski 2005.

Warda M., *Moja działalność w Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej* [w:] *Związek Walki Zbrojnej Armia Krajowa w Tomaszowie Lubelskim*, red. I. Cabana, Lublin 1997.

Warda M., *Rejon V* [w:] *Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa w Obwodzie Tomaszów Lubelski*, oprac. I. Caban, Lublin 1997.

Władysław Siła-Nowicki. *Wspomnienia i dokumenty*, t. 1, do druku przygotowała M. Nowicka-Maruszyk, Wrocław 2002.

Władysław Siła-Nowicki. *Wspomnienia i dokumenty*, t. 2, do druku przygotowała M. Nowicka-Maruszyk, Wrocław 2002.

Woźniak P., *Zapluty karzeł reakcji*, Warszawa 1990.

Zdzisław Broński „Uskok”. *Pamiętnik (wrzesień 1939–maja 1949)*, wstęp, redakcja naukowa i opracowanie dokumentów S. Poleszak, Lublin – Warszawa 2015.

Relacje i wspomnienia nieopublikowane:

Brzezicki Czesław, *Relacja z przesłuchań w czasie mojego pobytu w więzieniu UB w Tomaszowie Lubelskim i na zamku w Lublinie oraz we Wronkach, 23 II 1993 r.*

Brzezicki Czesław, *Relacja z sytuacji na terenie Obwodu Tomaszowa Lubelskiego w okresie okupacji niemieckiej i po wyzwoleniu do listopada 1944 r.*, 10 III 1989 r., mps.

Guzowski Kazimierz, *Bombardowanie Tomaszowa Lubelskiego 7 IX 1939 r., styczeń 1989 r.*, mps.

Guzowski Kazimierz, *Historia „Drużyny Wschodniej” – Oddział Dywersji Bojowej Obwodu Tomaszów Lubelski*, rkps, b.d.

Kostecki Karol, *Akcja „Burza” w Okręgu AK – Lublin, 7 I 1995 r.*, mps.

Kostecki Karol, *Fragment ze wspomnień dowódcy komp. „Narol” AK Obwodu Tomaszów Lubelski*, mps, b.d.

Kostecki Karol, *Okres od lipca 1944 r. do stycznia 1947 r.*, mps, b.d.

Kostecki Karol, *Prawda, która rozegrała się w narolskim pałacu z 12 na 13 lutego 1945 r.*, 1970, mps, b.d.

Kostecki Karol, *Przypadek czy przeznaczenie?*, mps., b.d.

Kostecki Karol, *Sytuacja w kwietniu 1944 r. na terenie Obwodu – Tomaszów Lubelski*, mps, b.d.

Piotrowski Adam, *Dowódcy i instruktorzy SPPR OP-9. 15 XII 1943 r.–7 II 1944 r.*, 10 VII 1988 r. mps.

Rachański Mieczysław, *Wspomnienia*, b.d., rkps.

Ratymirski Kazimierz, *Akcja zbrojna UB z Tomaszowa Lubelskiego i Zamościa na pałac w Narolu, w którym kwaterowała drużyna do zadań specjalnych z kompanii AK „Narol”, Okręg Lublin*, mps, b. d.

Relacja świadka zdarzeń Bronisława Malca ps. „Żegota”, 12 IV 1988 r., mps,

Relacja st. strz. Aleksandra Markiewicza „Szyszki”, 29 XI 1996 r., mps.

Relacja Janiny Górskiej, 26 V 2018 r.,

Relacja Lucyny Tulej, 26 V 2018 r.,

Relacja komendanta kpt. Zenona Jachymka ps. „Sławek”, „Wiktor”, mps, b.d.

Szkolnikowski Stanisław., *Historia 9 Pułku Piechoty AK*, 5 III 1993 r., mps.

Szumowski Zbigniew, „*Burza*” w *Okręgu Lubelskim Armii Krajowej*, mps, b.d.

Wiater Jan ps. „Drağ”, *relacja bitwa pod Wojdą 30 XII 1942 r.*, mps, b.d.

Wolańczyk G. W. *Opis aresztu PUBP w Tomaszowie Lubelskim*, mps, 22 X 1996 r.

„*W imię Polski Niepodległej...*”, relacja Stefana Pióro ps. „Czapeczka”, 19 IV 1990 r., mps.

Jan Leonowicz ps. „Burta”. *Wspomnienia córki*, 16 IX 2012 r. Praca przygotowana przez

Martynę Dziuras w ramach Konkursu historycznego pt. *Historia mojej małej Ojczyzny.*

Wspomnienia o żołnierzach SZP-ZWZ-AK Inspektoratu Zamość oraz ich powojenne losy.

Wspomnienia Hieronima Jachymka. Praca przygotowana przez Jagodę Gniewek w ramach

Konkursu historycznego pt. *Historia mojej małej Ojczyzny. Wspomnienia o żołnierzach*

SZP-ZWZ-AK Inspektoratu Zamość oraz ich powojenne losy.

Dokumenty drukowane:

Agresja sowiecka na Polskę 17 września 1939 r. w świetle dokumentów, t. 1, red. Grzelczak C., Warszawa 1997.

Aparat Bezpieczeństwa w latach 1944-1956. Taktyka, strategia, metody, cz. 1: Lata 1945–1947, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1994.

Aparat Bezpieczeństwa w Polsce w latach 1950–1952, Warszawa 2000, wybór i oprac. A. Dudek, A. Paczkowski.

Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945 t. i cz. 1, wrzesień 1939–czerwiec 1941, praca zbiorowa, Warszawa 2015.

Armia Krajowa w Dokumentach 1939–1945. Październik 1944–lipiec 1945, Londyn 1981.

Biuletyny Dienne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1949–1950, wybór i oprac. Ł. Kamiński, Warszawa 2004.

Bombicki M., *AK i WiN przed sądami specjalnymi*, Poznań 1993.

Caban I., Mańkowski Z., *Związek Walki Zbrojnej i Armia Krajowa w Okręgu Lubelskim 1939–1944*, cz. II, Dokumenty, Lublin 1971.

Dekret PKWN o reformie rolnej, oprac. W. Góra, Lublin 1979.

Dekret PKWN o przeprowadzeniu reformy rolnej 6 IX 1944 r. [w:] *Prawdziwa historia Polaków. Ilustrowane wypisy źródłowe 1939–1945*, oprac. D. Baliszewski, A. K. Kunert, t. 3, Warszawa 1999-2000.

Dokumenty fałszerstw wyborczych w Polsce w roku 1946. Memorial Polskiego Stronnictwa Ludowego w sprawie wyborów w Polsce złożony wraz z załącznikami w dniu 18 grudnia 1946 roku Ambasadam Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Związku Sowieckiego w Warszawie, wstęp i oprac. M. Adamczyk i J. Gmitruk, Warszawa 2000.

Dokumenty i materiały Archiwum Polski Podziemnej 1939–1956, red. Baliszewski D., Chmielarz A., Kunert A. K., Warszawa 1993.

Dokumenty do dziejów PRL. Referendum z 30 czerwca 1946 r., oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1993.

Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko–radzieckich. Styczeń 1944–grudzień 1945, t. 8, oprac. Basiński E., Madalińskiej H., Warszawa 1974.

Dokumenty Komunistycznej Partii Polski 1935–1938, oprac. S. Ajzner, Z. Szczygielski, red. Z. Szczygielski, Warszawa 1968.

Ewidencja operacyjna i archiwum organów bezpieczeństwa PRL w latach 1944–1990. Zbiór normatywów, red. i oprac. M. Komaniecka-Łyp, Kraków 2017.

General broni Władysław Anders. Wybór pism i rozkazów, wstęp, wybór i oprac. B. Polak, Warszawa 2009.

Głosowanie Ludowe w raportach Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Wybór i oprac.: T. Kisielewski, M. Strzelecki, Bydgoszcz 2000.

Gryciuk F., Matusiak P., *Represje NKWD wobec żołnierzy podziemnego Państwa Polskiego w latach 1944–1945, t. 1. Wybór źródeł*, Siedlce 1995.

Grzelak Cz., Stańczyk H., Zwoliński S., *Wojsko Polskie na Froncie Wschodnim 1943–45. Wybór materiałów źródłowych*, Warszawa 1994

Historia Polski XX wieku. Wybór materiałów źródłowych, oprac. W. Gieszczyński, t. 2: 1944-1989, Olsztyn 2001.

Informator o nielegalnych antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych działających w Polsce Ludowej w latach 1944–1956, Lublin 1993.

Katyń. Dokumenty zbrodni, oprac. N. Lebediew, W. Materski i inni, t. 1: *Jeńcy niewypowiedzianej wojny. Sierpień 1939 –marzec 1940*, Warszawa 1995.

Kielasiński M., *Raport o zabijaniu. Zbrodnie sądów wojskowych na zamku w Lublinie*, Lublin 1997.

Kochański A., *Polska 1944–1991. Informator historyczny t. 1: Podział administracyjny ważniejsze akty prawne, decyzje i enuncjacje państwowe (1944–1956)*, Warszawa 1996.

Komunikaty Polskiego Stronnictwa Ludowego 1946–1947, red. M. Adamczyk, J. Gmitruk, J. Mazurek, Warszawa 2002.

Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, oprac. W. Skrzydło, Lublin 1979.

Musiał F., *Instrukcje i wytyczne pracy operacyjnej przeciwko Kościołowi katolickiemu w latach 1945–1956. Wybór dokumentów* [w:] „Zeszyty Historyczne WiN-u”, nr 28-29, Rok XVII, grudzień 2008.

Pająk H., *Zbrodnie UB–NKWD*, Lublin 1995.

Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe 1942–1948, red. M. Malinowski, Warszawa 1984.

Polskie Stronnictwo Ludowe w województwie lubelskim w latach 1945-1947. Wybór źródeł, wybór, wstęp i oprac. J. Romanek, Lublin – Warszawa 2018.

Postanowienie o umorzeniu śledztwa z dnia 31 I 1951 r. przeciwko funkcjonariuszom PUBP w Tomaszowie Lubelskim podejrzanym o zabójstwo Wacka Michała buchaltera tegoż urzędu, oprac. G. Joniec [w:] *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944 –1956*, red. G. Joniec, Lublin 2009.

Reforma rolna PKWN. Materiały i dokumenty, red. W. Góra, Warszawa 1959.

Reguła J. A., *Historia Komunistycznej Partii Polski w świetle faktów i dokumentów*. Warszawa 1994.

Rok pierwszy. Powstanie i działalność aparatu bezpieczeństwa publicznego na Lubelszczyźnie (lipiec 1944–czerwiec 1945), red. L. Pietrzak, S. Poleszak, R. Wnuk, M. Zajączkowski, Warszawa 2004.

Rok pierwszy. Powstanie i działalność aparatu bezpieczeństwa publicznego na Rzeszowszczyźnie (sierpień 1944–lipiec 1945), wybór i oprac. D. Iwaneczko, Z. Nawrocki, Rzeszów 2005.

Romanek J., *Raport z przebiegu rozpracowania oddziału Witolda Kopcia „Ligoty” pod kryptonimem „Zdrajcy”* [w:] Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956, red. G. Joniec, Lublin 2009.

Rozpracowanie i likwidacja rzeszowskiego Wydziału WiN w dokumentach UB (1945–1949), wybór, wstęp i oprac. T. Balbus, Z. Nawrocki, Warszawa 2001.

Strzyżewski T., *Wielka księga cenzury PRL w dokumentach*, Warszawa 2015.

Tajni Współpracownicy. Dokumenty, Wydawnictwo „S”.

Wojna obronna Polski 1939. Wybór źródeł, red. E. Kozłowski, Warszawa 1968.

Umowa w sprawie granic i przyjaźni pomiędzy ZSRR i Niemcami z 28 IX 1939 r. [w:] *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach*, red. J. Huchłowa, M. Huchła, R. Lazarowicz, Z. Wierzbicki, A. Zagórski, Wrocław 1997, t. 1.

UPA i WiN w walce z totalitaryzmem 1945–1947. Dokumenty, wspomnienia, red. Bogdan Huk, Przemyśl 2018.

Ustawa z dnia 13 listopada 1956 r. o zmianie organizacji naczelných organów administracji publicznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego, Dz.U. 1956 nr 54 poz. 241.

Z dziejów kontrwywiadu w Polsce Ludowej (wybór dokumentów 1944–1984), oprac. Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1987.

Zniszczyć PSL. Działania Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego wobec ruchu ludowego w województwie lubelskim w latach 1944–1956. Wybór, wstęp i oprac. J. Romanek, Warszawa Lublin 2009.

Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach, t. I, red. J. Huchłowa, M. Huchła, R. Lazarewicz, Z. Wierzbicki, A. Zagórski, Wrocław 1997.

Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach, t. II, red. J. Huchłowa, M. Huchła, R. Lazarewicz, Z. Wierzbicki, A. Zagórski Wrocław 1997.

Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach, t. III, red. J. Huchłowa, M. Huchła, R. Lazarewicz, Z. Wierzbicki, A. Zagórski, Wrocław 1997.

Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach, t. VI, cz. 1, Wrocław 1999, oprac. A. Zagórski.

Opracowania o charakterze monograficznym, artykuły:

Albert A., *Największa historia Polski 1918–1993*, t. 1, Warszawa 1993.

Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. I, 1944–1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005.

Argasiński M., *Konspiracja w powiecie lubaczowskim w latach 1939–1947*, Zwierzyniec – Rzeszów 2010.

Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956, red. R. Wnuk, S. Poleszak, A. Jaczyńska, M. Śladecka, Warszawa–Lublin 2007.

Balbus T., *Franciszek Niepokólczycki* [w:] *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956*, Słownik biograficzny t. I, Kraków–Warszawa–Wrocław 2002.

Balbus T., *Komunistyczny aparat represji a polskie podziemie niepodległościowe* [w:] *Polskie podziemie niepodległościowe na tle konspiracji antykomunistycznej w Europie Środkowo–Wschodniej w latach 1944–1956*, Warszawa–Lublin 2008.

Balbus T., *Ludzie podziemia w urzędzie bezpieczeństwa* [w:] *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, nr 4(15), kwiecień 2002.

Bartoszewski K., *Struktury wojskowe Okręgu AK Lublin* [w:] *Armia Krajowa na środkowej i południowej Lubelszczyźnie i Podlasiu*, red. T. Strzembosz, Lublin 1993.

Bartoszewski K., *Sturmwind II. Walki w Puszczy Solskiej 21–25 czerwca 1944 r.* [w:] *Armia Krajowa na środkowej i południowej Lubelszczyźnie i Podlasiu*, red. T. Strzembosz.

Bataliony Chłopskie w obronie Zamojszczyzny, red. J. Markiewicz, Warszawa 1957.

Bednarczyk M. J., „Oczyszczać Partię z elementów wrogich i obcych...”. *Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej Polskiej Partii Robotniczej w Lublinie w latach 1945–1948*, „Pamięć i Sprawiedliwość” nr 1 (27)/2016.

Bednarczyk T., *Rys historyczny Organizacji Wojskowej – Kadry Bezpieczeństwa – Armii Krajowej. OW-KB-AK sikorszczycy w ruchu oporu*, Warszawa 1997.

Bednarczyk T., *Witold Ignacy Orzechowski (1889–1965)* [w:] „Polski Słownik Biograficzny”, t. XXIV/2.

Bednarek J., *Przestępczość wśród funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa w latach 1946–1950 w ocenie Biura do spraw Funkcjonariuszy MBP*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” nr 1, Warszawa 2008.

Bednarski W. W., *Jan Leonowicz ps. Burta (1912–1951). Legendarny dowódca oddziału podziemia narodowego na Zamojszczyźnie*, „Biuletyn Towarzystwa Regionalnego Hrubieszowskiego” nr 43/2007.

Bednarski W. W., *Z dziejów kolaboracji na Lubelszczyźnie i Podlasiu w latach wojny i okupacji niemiecko–sowieckiej*, Tomaszów Lubelski 2012.

Bednarski W. W., *Z dziejów okupacji Ziemi Tomaszowskiej przez Armię Czerwoną oraz UB –NKWD*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 5, 2007.

Bereza T., Chmielowiec P., Grechuta J., w cieniu „*Linii Mołotowa*”, Rzeszów 2002.

Bertold E., *Lubelska reforma rolna: ze wspomnień zastępcy kierownika Resortu Rolnictwa i Reform Rolnych PKWN*, „Rocznik Lubelski” 2, 25–52, Lublin 1959.

Błażyński Z., *Mówi Józef Światło. Za kulisami bezpieki i partii 1940–1955*, Warszawa 2003.

Borowiec J., *Funkcjonariusze rzeszowskiego Urzędu Bezpieczeństwa represjonowani za współpracę z podziemiem poakowskim i narodowym*, „Prace historyczno–archiwalne”, t. XXIX, Rzeszów 2017.

Borzęcki A., *Udział UBP w „zabezpieczeniu” referendum ludowego i kompanii wyborczej do Sejmu Ustawodawczego w powiecie tomaszowskim* [w:] *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*, red. G. Joniec, Lublin 2009.

Caban I., *Na dwa fronty. Obwód AK Tomaszów Lubelski w walce z Niemcami i ukraińskimi nacjonalistami*, Lublin 1999.

Caban I., *Oddziały partyzanckie i samoobrony Obwodu AK Tomaszów Lubelski*, Warszawa 2000.

Caban I., *Polacy internowani w ZSRR w latach 1944–1947*, Lublin 1990.

Caban I., Mańkowski Z., *Struktura terytorialna, organizacyjna, obsada personalna oraz kryptonimy lubelskiego okręgu Armii Krajowej*, „Rocznik Lubelski” t. VIII, Lublin 1965.

Caban I., *Związek Walki Zbrojnej Armia Krajowa w Obwodzie Tomaszów Lubelski*, Lublin 1999.

Caban I., Mańkowski Z., *Związek Walki Zbrojnej i Armia Krajowa w okręgu lubelskim 1939–1944. Cz. 1, Zarys monograficzny*, Lublin: 1971.

Caban I., Machocki E., *Za władzę ludu*, Lublin 1975.

Charczuk W., *Obraz i struktura Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Siedlcach (sierpień 1944–czerwiec 1945)*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” t. 5, 2007.

Charczuk W., *Struktura i pracownicy Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Radzynie Podlaskim w latach 1944–1947*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” t. 6, 2008.

Chmielarz A., *Działania 64 dywizji Wojsk Wewnętrznych NKWD przeciwko polskiemu podziemiu* [w:] *Wojna Domowa czy nowa okupacja?*, red. A. Ajnenkiel, Wrocław 1998.

- Cisło B., *Burmistrzowie miasta Tomaszowa Lubelskiego w latach 1918–1997*, Tomaszów Lubelski 1997.
- Chmielowiec P., *Urząd Bezpieczeństwa w Brzozowie*, Rzeszów 2008.
- Czubarą K., *Bezpieka. Urząd Bezpieczeństwa na Zamojszczyźnie 1944–1947*, Zamość 2003.
- Dąbrowski M., *Śladami komunistycznych zbrodni na Lubelszczyźnie: Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Radzynie Podlaskim w świetle wybranych materiałów archiwalnych IPN*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 6, 2008.
- Dmoszyński R., Joniec G., Piekaruś D., Romanek J., *Funkcjonariusze Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krasnymstawie w latach 1944–1956. Słownik biograficzny*, Lublin 2015.
- Domińczak H., *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990, Rozwój i działalność w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 1997.
- Drużyńska J., Janowski S. M., *Wyklęte Życiorysy*, Poznań 2009.
- Dudek J., *Marian Gołębiowski (1911–1996). Żołnierz, opozycjonista, emigrant*, Lublin 2016.
- Dudek J., *Urząd Bezpieczeństwa Publicznego [w:] Dzieje Lubelszczyzny 1944–1956. Aspekty polityczne*, Lublin 2016.
- Dziadosz E., Marszałek J., *Więzienia i obozy pracy w dystrykcie lubelskim w latach 1939–1944*, „Zeszyty Majdanka”, t. 3, Lublin 1969.
- Frazik W., Kopka B., Majchrzak G., *Dzieje aparatu represji w Polsce Ludowej (1944–1989) [w:] Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006.
- Frazik W., Musiał F., *Akta agenturalne w pracy historyka [w:] Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006.
- Frykowski J. A., *Z dziejów powiatu tomaszowskiego i jego roli w strukturze ochrony granic państwa*, „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL”, t. VIII–IX, zeszyt 1.
- Fus B., Olszewski E., *Tomaszów Lubelski w latach II wojny światowej i okupacji niemieckiej. 1939–1944 [w:] Tomaszów Lubelski. Monografia miasta*, red. r. Szczygieł, Tomaszów Lubelski – Lublin 2011.
- Gajerski S. F., *Struktury Organizacyjne ZWZ i oddziały partyzanckie AK na terenie obszaru powojennego powiatu lubaczowskiego*, „Dzieje Najnowsze”, 1986, t. XVIII/2.
- Gajerski S. F., *Zarys dziejów Narola*, Przemyśl 1986.

Gawryszczak P., *Podziemie polityczno–wojskowe w Inspektoracie Lublin w latach 1944–1956*, Lublin 1998.

Głowacki L., Sikorski A., *Kampania wrześniowa na Lubelszczyźnie w 1939 r.*, cz. 2.

Gmiterek H., Kubrak Z., *Lipisko 1613–2013. Szkice z dziejów osady*, Lipsko 2013.

Góra W., Jakubowski Z., *Z dziejów organów bezpieczeństwa i porządku publicznego w województwie lubelskim*, Lublin 1978.

Graczyk R., *Tropem SB. Jak czytać teczki*, Kraków 2007.

Górny D., *Biografia Niepokornego* [w:] J. Turowski, *Historia OP 9*, Zamość 2017.

Gut V., *Józef Frańczak ps. „Lalek”. Ostatni partyzant poakowskiego podziemia*, Toruń 2004.

Hanus W., *Gen. Brig. Włodzimierz Muś (1918–1993). An exemplary model of a military career in the People's Republic of Poland*, „Humanities and Social Sciences” Quarterly, Volume XXIII, (October–December), Research Journal 25 (4/2018).

Hanus W., *Jan Gorączka ps. „Lont”* [w:] *Zapomniani wyklęci. Sylwetki żołnierzy powojennej konspiracji antykomunistycznej*, Warszawa 2019.

Hanus W., *Jeden z ostatnich. Stefan Kobos „Wrzos” 1900–1976. Przyczynek do dziejów konspiracji niepodległościowej na Narolszczyźnie w latach 1939–1956*, Rzeszów–Warszawa 2019.

Iwaneczko D., *Ogniwo strachu. Urząd Bezpieczeństwa w Lubaczowie 1944–1956*, Rzeszów 2012.

Iwaneczko D., *Przypadek czy przeznaczenie?, Karol Kazimierz Kostecki (1917–1998)*, Rzeszów 2013.

Jakubowski Z., *Milicja Obywatelska 1944–1948*, Warszawa 1988.

Jaremek A., *Milicja Obywatelska w województwie lubelskim w latach 1944–1945*, „Res Historica” 2000, nr 11.

Jarosz D., *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłopi*, Warszawa 1998.

Joniec G., *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1945. Powstanie, obsada personalna, struktura organizacyjna oraz główne kierunki działań operacyjnych* [w:] *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*, red. G. Joniec, Lublin 2009.

Joniec G., *Ludzie tomaszowskiej bezpieki. Portret zbiorowy* [w:] *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*, red. G. Joniec, Lublin 2009.

- Józwiakowski J., *Armia Krajowa na Zamojszczyźnie*, t. 1, Lublin 2001.
- Józwiakowski J., *Armia Krajowa na Zamojszczyźnie*, t. 2, Lublin 2001.
- Kister A. G., *Studium Zniewalania. Walka aparatu bezpieczeństwa z polskim zbrojnym podziemiem niepodległościowym na Lubelszczyźnie (1944–1947)*, Kraków 2005.
- Kochański A., *Kazimierz Sidor (1915–1981)* [w:] „*Polski Słownik Biograficzny*”, t. 36, Warszawa–Kraków 1995–1996.
- Kołąkowski P., *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2002.
- Kopiński J., „*Ostatni Mohikanie*”. *Antytotalitarne podziemie na Lubelszczyźnie po 1947 r.*, [w:] *Podziemie Zbrojne na Lubelszczyźnie wobec dwóch totalitaryzmów 1939–1956*, red. S. Poleszak i A. Puławski, Warszawa 2002.
- Kopiński J., *Rozpracowanie struktur konspiracyjnych AK-„WiN” na przykładzie działań operacyjnych WUBP w Lublinie w latach 1944–1956*, [w:] *Wobec komunizmu. Materiały z sesji naukowej pt. „Lubelskie i południowe Podlasie wobec komunizmu 1918–1989”*, Radzyń Podlaski 2005.
- Kowalski L., *Generałowie*, Warszawa 1992.
- Kubal G., w gminie *Narol*, Krosno 1999.
- Kulik M., („Czajka”), *Tragiczny Epilog* [w:] *Związek Walki Zbrojnej Armia Krajowa w Obwodzie Tomaszów Lubelski*, Lublin 1999.
- Kunert A. K., *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1945*, t. 1. Warszawa 1987.
- Kurek E., *Zaporczycy 1943–1949*, Lublin 1995.
- Kuwalek R., *Obóz zagłady w Bełżcu*, Lublin 2010.
- Lesiakowski K., *Krótką historią Centralnej Szkoły Ministerstwa Publicznego w Łodzi (1945–1947)*, „*Aparat represji w Polsce Ludowej 1944–1989*”, Rzeszów 2017.
- Leszczyńska Z., *Ginę za to co najgłębiej człowiek ukochać może*, cz. II, Lublin 2003.
- Lipiński P., *Bicia nie trzeba było ich uczyć. Proces Humera i oficerów śledczych Urzędu Bezpieczeństwa*, Wołowiec 2016.
- Lubecka M., *Porozumienie Państwo – Kościół i jego reperkusje na przykładzie województwa ostrołęckiego* [w:] *Seminare 25*, 2008.
- Magier D., Żochowski P., *Areszt Urzędu Bezpieczeństwa w Radzynie Podlaskim Dokumentacja fotograficzno-naukowa*, Radzyń Podlaski 2004.
- Makus G., *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego we Włodawie w walce z polskim podziemiem niepodległościowym w latach 1944–1947*, Włodawa 2009.
- Marat S., Snopkiewicz J., *Ludzie bezpieki*, Warszawa 1990.

- Majka J., *General Władysław Sikorski*, Rzeszów 2007.
- Malinowski J. C., *Zarys dziejów Okręgu Lubelskiego Zrzeszenia WiN (1945–1956)*, Lublin 1998.
- Malinowski K., *Tajna Armia Polska – Znak – Konfederacja Zbrojna. Zarys genezy, organizacji i działalności*, Warszawa 1986.
- Mańkowski Z., *Między Wisłą a Bugiem 1939–1944*, Lublin 1978.
- Markiewicz J., *Paprocie zakwitły krwią partyzantów*, Lublin 1987.
- Markiewicz J., *Partyzancki kraj*, Lublin 1980.
- Mazur G., Węgierski J., *Konspiracja Lwowska 1939–1944. Słownik biograficzny*, Kraków 1997.
- Mieczkowski A., *Geneza i działalność polityczna Stronnictwa Ludowego 1944–1949*, Lublin 1987.
- Misiuk A., *Instytucje policyjne w Polsce. Zarys dziejów od X wieku do współczesności*, Szczytno 2006.
- Moszkowicz M., *Gdzie w maju 1945 r. kierownictwo Inspektoratu AK-DSZ Zamość prowadziło rozmowy i zawarło porozumienie z OUN–B i UPA?*, „Cieszanowskie Zeszyty Regionalne”, tom 5, Cieszanów 2012.
- Motyka G., *Tak było w Bieszczadach*, Warszawa 1999.
- Musiał F., *Jak badać akta Urzędu/Służby Bezpieczeństwa „ludowej” Polski?. Kilka uwag źródłowych*, „Aparat represji w Polsce Ludowej 1944–1989”, nr 1/12/2014, Rzeszów 2014.
- Musiał F., *Osobowe Źródła Informacji pionów operacyjnych Służby Bezpieczeństwa działających w granicach PRL [w:] Osobowe Źródła Informacji–zagadnienia metodologiczno–źródłowe*, red. F. Musiał, Kraków 2018.
- Musiał F., *Polityka czy sprawiedliwość?. Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946–1955)*, Kraków 2005.
- Musiał F., *Wiązanie tajnych współpracowników z organami bezpieczeństwa Polski Ludowej. Przyczynek do dyskusji nad mechanizmem psychicznego manipulowania konfidentami [w:] Osobowe Źródła Informacji – zagadnienia metodologiczno–źródłowe*, red. F. Musiał, Kraków 2008.
- Muś W., *Komunistyczny Związek Młodzieży w Tomaszowie Lubelskim w latach 1931–1937*, „Rocznik Tomaszowski” 1981, nr 1.
- Ney-Krwawicz M., *Armia Krajowa. Siły zbrojne Polskiego Państwa Podziemnego*, Warszawa 2009.

- Ney-Krwawicz M., *Armia Krajowa. Szkic historyczny*, Warszawa 1999.
- Ney-Krwawicz M., *Dowódcy Armii Krajowej*, Warszawa 2009.
- Nitecki P., *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny*, Warszawa 2000.
- Ocaleni od zapomnienia. Wspomnienie o księdzu Józefie Bułaku. Kanoniku Honorowym Kapituły Katedralnej w Zamościu* [w:] *Sekrety Wsi. Niezależna Gazetka Regionalna*, nr. 8 (28), VIII 2015.
- Olszewski E., *Polska Partia Robotnicza na Lubelszczyźnie 1942–1948*, Lublin 1979.
- Osekowski Cz., *Wybory do sejmu z 19 stycznia 1947 roku w Polsce*, Poznań 2000.
- Ostasz G., *Okręg Rzeszowski Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”. Model konspiracji, struktura, dzieje*, Rzeszów 2006.
- Ostasz G., *Podziemna Armia. Podokręg AK Rzeszów*, Rzeszów 2010.
- Paczkowski A., *Trzy twarze Józefa Światły*, Warszawa 2009.
- Pająk H., *Burta kontra UB*, Lublin 1992.
- Pająk H., „*Jastrząb*” kontra UB, Lublin 1993, s. 204–207.
- Pająk H., *Oni się nigdy nie poddali*, Lublin 1971.
- Pająk H., *Straceni w polskich więzieniach 1944-1956*, Lublin 1994.
- Piekarus D., Romanek J., *Działania PUBP wobec Mariana Wardy „Polakowskiego”, „Małego” dowódcy Rejonu V Obwodu AK-WiN Tomaszów Lubelski* [w:] *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*, red. G. Joniec, Lublin 2009.
- Pietrzak L., *Wojna polsko–ukraińska w Tomaszowie Lubelskim*, [w:] L. Pietrzak, „*Zakazana historia cz. 8*”, Warszawa 2014.
- Piłat L., *Struktura organizacyjna i działalność WUBP w Lublinie 1944–1945*, „*Studia Rzeszowskie*” 1999, t. 6.
- Piotrowski M., „*Zabezpieczenie*” przez władze komunistyczne referendum i wyborów na Lubelszczyźnie w 1946 i 1947 roku, „*Roczniki Humanistyczne*” t. 48: 2000, z. 2 (spec.).
- Płużański T. M., *Bestie*, Warszawa 2011.
- Poleszak S., *Jan Turzyniecki (1919–1965)* [w:] *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956*, Słownik biograficzny, t. II, Kraków–Warszawa–Wrocław 2004.
- Poleszak S., *Jan Turzyniecki „Mogilka”* [w:] *Ostatni Komendanci – Ostatni Żołnierze 1951–1963*, red. M. Biernat, A. Kowalczyk, J. Kwaśniewska-Wróbel, J. Maciejewski, B. Rychlewski, L. Wojciechowski, M. Skowron, T. Ziemiński, Warszawa 2013.

Poleszak S., *Narodziny bezpieki. Powstawanie Powiatowych Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego na Lubelszczyźnie od sierpnia 1944 do czerwca 1945 r.*, [w:] „Zwyczajny” resort. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2005.

Poleszak S., *Polskie podziemie niepodległościowe* [w:] *Dzieje Lubelszczyzny 1944–1956. Aspekty polityczne*, Lublin 2016.

Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Krasnymstawie w latach 1944–1956, red. J. Romanek, Lublin 2008.

Powstanie Resortu Bezpieczeństwa Publicznego i Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej oraz ich jednostek terenowych (VII 1944–XII 1944), [w:] *Ochrona bezpieczeństwa państwa i porządku publicznego w Polsce, 1944–1988*, red. T. Walichnowski, Warszawa 1989.

Prawdziwa historia Polaków. Ilustrowane wypisy źródłowe 1939–1945, t. 3, oprac. D. Baliszewski, A. K. Kunert, Warszawa 2000.

Rieger B., *Odilo Globocnik. Twórca nazistowskich obozów śmierci*, Zakrzewo 2009.

„*Rocznik Statystyczny 1947*” rok XI, Warszawa 1947, red. S. Szulc.

Rokicki K., *Aparatu obraz własny. Analiza wykresów porównawczych dotyczących kadry aparatu bezpieczeństwa publicznego w latach 1944–1955* [w:] „Zwyczajny” resort. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2005.

Romanek J., *Rozpracowywanie środowiska Stronnictwa Ludowego „Roch” i Batalionów Chłopskich przez funkcjonariuszy PUBP w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956* [w:] *PUBP w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*, red. G. Joniec, Lublin 2009.

Romanek J., *Ruch Ludowy w województwie lubelskim w latach 1944–1949*, Lublin 2013.

Roseman M., *Wannsee. Willa, Jezioro, spotkanie*, Warszawa 2013.

Rowiński J., *Polski październik 1956 r. w polityce światowej*, Warszawa 2006.

Róg T., *Dzieje Płazowa (1614–2014). Zarys monograficzny*, Narol 2014.

Rykowski Z., Władyka W., *Polska próba – Październik ’56*, Kraków 1989.

Sawicki W., *Osobowe źródła informacji organów bezpieczeństwa Polski Ludowej* [w:] *Osobowe Źródła Informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłowe*, red. F. Musiał, Kraków 2008.

Szmidt L. T., *Aparat bezpieczeństwa publicznego i jego udział w walce o utrwalanie władzy ludowej* [w:] *o utrwalanie władzy ludowej w Polsce 1944–1948*, red. W. Góra, R. Halaba, Warszawa 1982.

Skiba A., *Jan Turowski ps. „Grom”, „Jemiola”, „Kolba”, „Norbert”, „Tatar”* [w:] J. Turowski, *Historia OP 9*, wybór i oprac. D. Górny, W. Soroka, A. Skiba, Zamość 2017.

Słownik biograficzny działaczy ruchu ludowego, red. Z. Winiarski, Warszawa 1989.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. XI, red. B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1890.

Stawecki M., *„Burta” przeklęty! „Burta” wyklęty, „Burta” doceniony?*, Tomaszów Lubelski 2014.

Stawecki M., *Smocza Jama*, Tomaszów Lubelski 1992.

Swat T., *Prześladowania ludowców przez UB w latach 1944–1956* [w:] *Niepodległość i Pamięć* nr 13/1 (22).

Szcześniak A. B., Szota W. Z., *Droga donikąd*, Warszawa 1973.

Szyprowski B., *II Inspektorat Zamojski Armii Krajowej 1948–1950*, Lublin 2017.

Szyprowski B., *Sprawa karna żołnierzy i kompanii Ludwika Rogalskiego „Kanciarza” II Inspektoratu Zamojskiego AK*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” lipiec–wrzesień nr 3, Warszawa 2017.

Szyprowski B., *Meliniarz Oddziału Mogiłki. Sprawa karna Aleksandra Szyprowskiego*, „Archiwariusz Zamojski” 2011.

Szyska B., *Tomaszów Lubelski w okresie Polski Ludowej 1944–1989* [w:] *Tomaszów Lubelski. Monografia miasta*, red. R. Szczygieł, Tomaszów Lubelski – Lublin 2011.

Terlecki R., *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007.

Tłuczek R., *Druga bitwa pod Tomaszowem Lubelskim. Wybrane zagadnienia* [w:] *Bitwy pod Tomaszowem Lubelskim w 1939 roku*, red. T. Guz, W. Lis, R. Sobczuk, Lublin 2010.

Tochman K. A., *Komunistyczny obóz pracy Nowiny –Błudek na Zamojszczyźnie (1944–1945)*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”, nr 1 (11).

Tochman K. A., *Pułkownik Marian Gołębiowski*, „Zeszyty Historyczne WiN-u”, nr 10, Rok VI, wrzesień 1997.

Twardy J., *Amnestia 1947 na Lubelszczyźnie*, „Zeszyty Społeczne KIK”, Lublin 1995, nr 3.

Twarze lubelskiej bezpieki, Lublin 2007.

Tuliszka J., *Historyczno-prawne aspekty powstania Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego*, „Słupskie Studia Historyczne”, nr 13, 2007.

Tylski K., *Zasady funkcjonowania ewidencji operacyjnej służby bezpieczeństwa*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” t. 6, Warszawa 2013.

- Walichnowski T., *U źródeł walk z podziemiem reakcyjnym w Polsce*, Warszawa 1987.
- Węgiński J., *Armia Krajowa. Oddziały Leśne 19. Pułku Piechoty*, Kraków 1993.
- Wład P., Wiśniewski M., *Roztocze Wschodnie. Przewodnik nie tylko dla turystów*, Mielec 2001.
- Wnuk R., *Konspiracja akowska i poakowska na Zamojszczyźnie od lipca 1944 r. do 1956 r.*, Zamość 1993.
- Wnuk R., *Lubelski Okręg AK, DSZ i WiN 1944–1947*, Warszawa 2000.
- Wnuk R., Motyka G., *Pany i Rezuny. Współpraca AK-WiN i UPA 1945–1947*, Warszawa 1997.
- Wnuk R., *Wilhelm Szczepankiewicz (1901–1960) [w:] Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 1, Kraków – Warszawa – Wrocław 2002.
- Wolańczyk H., *Akcja na pałac w Narolu 12 lutego 1945 r.*, „Przemyskie Zapiski Historyczne” 1994, t. 10.
- Wołoszyn J., *Materiały do słownika biograficznego uczestników walk z komunizmem (biogramy). Stefan Kobos*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2003 r., nr 19–20.
- Wojtas M., *Słownik biograficzny żołnierzy Batalionów Chłopskich: IV Okręg Lublin*, Lublin 1998.
- Wysocki J., *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim wobec mniejszości ukraińskiej w latach 1944–1956*, [w:] *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*, red. G. Joniec, Lublin 2009.
- Zajączkowski M., *Drogi do porozumienia między polskim i ukraińskim podziemiem niepodległościowym w latach 1945–1947* [w:] „Od zniewolenia do wolności”. *Studia historyczne*, red. A. F. Baran, Warszawa – Białystok 2009.
- Zajączkowski M., *Pod znakiem króla Daniela. OUN-B i UPA na Lubelszczyźnie 1944–1950*, Lublin – Warszawa 2016.
- Zajączkowski M., *Stanisław Książek (1909–2006) [w:] Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 4, Kraków – Warszawa – Wrocław 2010.
- Zamojskie drogi do Niepodległości. Śladami Powstania Zamojskiego*, red. S. Zawislak, Zamość 2018.
- Zamojszczyzna. Słownik historyczno–biograficzny*, pod. red. r. Smoter Grzeszkiewicz, Zamość 2010.
- Żenczykowski T., *Polska Lubelska 1944*, Paryż 1987.

Zieliński A., *Instrukcja (tymczasowa) o pozyskaniu, pracy i ewidencji agenturalno-informacyjnej sieci z 13 lutego 1945 r.: Analiza krytyczna dokumentu* [w:] „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” t. 5, Warszawa 2012.

Strony internetowe:

www.konspiracjawklasztorze.pl

<https://dobroni.pl/n/eugeniusz-sioma-ps-1/105230>

www.katalog.bip.ipn.gov.pl

<http://muzhp.pl/pl/c/1380/reforma-rolna-mit-zalozycielski-polski-ludowej>

www.polski.mapywig.org

Indeks osób

A

Aborowicz Robert „Azja”
Abraszewski Franciszek „Boruta”
Adamczyk Józef
Adameczyk Mieczysław
Adamowicz Antoni
Adamowicz Stanisław
Adameczuk Czesław
Adamus Adam
Adamus Stefan
Adler Tadeusz
Ajnenkiel Andrzej
Ajzner Seweryn
Altman Czesław
Anders Władysław
Andrzejewski, kpt.
Antoniak Władysław
Armatyński Adam

B

Babiak Stanisław
Baczmaga Władysław
Basak Władysław
Bajer Franciszek
Bajer Stanisław
Bajkowski Alfons
Bajwoluk Bronisław
Bal Stanisław
Balbus Tomasz
Balcerzyk Dariusz
Baliszewski Dariusz
Banaś Irena
Banaś Stanisław
Baran Danuta
Baraniecki Feliks
Barski Ignacy
Bartecki Jan „Orzeł I”
Bartłomowicz Franciszek
Bartłomowicz Władysław

Bartosiewicz Alfreda
Bartoszewski Konrad „Wir”
Batory Stefan
Bąk Ferdynand
Bednarczyk Józef
Bednarczyk Stanisław
Bednarczyk Tadeusz
Bednarczuk Ignacy „Jary-Czech”
Bednarek Jerzy
Bednarski Feliks
Bednarski Franciszek
Bednarski Waldemar Wojciech
Bednarz Józef
Bereza Tomasz
Bełdowski Mieczysław
Bełdowski Tadeusz
Berbecki Eustachy
Bercicki Tadeusz
Berlicki Antoni
Bernaciach Jerzy
Bernaciak Marian „Orlik”
Bertold Edward
Benatek Józef
Bender Bronisław
Bender Jan
Bender Józef
Bender Michał
Bender Mikołaj
Bercicki Tadeusz
Bezrukow Mikołaj
Białowolski Antoni
Białowolski Jan
Białowolski Hieronim
Bielak Franciszek
Bielec Paweł
Bielecki Edward
Bielecki Władysław
Bierut Bolesław
Beńko Władysław
Bieńko Jan
Biernat Julian
Biga Jan
Bigos Roman
Biszczał Marian

Bizior Stanisław „Eam”
Bizoń Włodzimierz
Błoński Jan
Bochenek Aleksander
Bochenek Bolesław „Granit”
Bolek Krystyna
Bolesza Witold
Bombicki Maciej
Bondyra Jan
Bondyra Mieczysław
Borecki Józef „Komar”
Borek Józef
Borek Walerian
Borkowski Stanisław
Borowiec Janusz
Borowski Adam
Borucki Józef
Borzęcki Artur
Bramberger Kazimierz
Bril Katarzyna
Brogowski Józef
Brogowski Stanisław „Czeremosz”
Bronda Władysław
Bronikowski Józef
Broński Zdzisław „Uskok”
Bryk Michał
Brzyska Janina
Brzyski Edward
Brzezicki Czesław
Brzezicki Józef
Buczko Jan
Budzyński Leszek
Bukietyński (N.N.)
Bulicz Bolesław
Buła Józef
Bułak Józef
Burdziej I.
Burzański Antoni „Burza”
Byś Franciszek

C

Caban Ireneusz
Caryk Maciej

Celiński Jan
Charczuk Jan
Charczuk Wiesław
Chejzner Anastazja
Chimczak Eugeniusz
Chłoń Andrzej
Chodyga Jan
Chrzanowski Eugeniusz
Ciak Edwarda
Cichowski Aleksander
Cieśla Józef
Cieślak Stanisław
Cilniak Władysław
Cios Stanisław
Cisek Józef
Cisło Bolesław
Cisło Józef
Ciszewski Ryszard „Marian”
Chlebicki Jan
Chlebowski Bronisław
Chmiel Feliks
Chmiel Regina
Chmielak Jan
Chmielarz Andrzej
Chmielewski J.
Chmielowiec Piotr
Chromański Bolesław „Lubicz”
Chrząszcz Adam
Chwaleba Mieczysław
Chwostek Edward
Czuchaj Aleksander
Cichoń Antoni
Ciechaniewicz Walerian
Ciepiel Stanisław
Cik Kazimierz
Cik Władysław
Cisło Bronisław
Cygler Czesław
Czerniec Stefan
Czubara Krzysztof
Cuchaj Aleksander
Cyc Bernard
Cyc Szczepan
Cyrankiewicz Józef

Czarnopyś Jan „Kruk”
Czarnopyś Łukasz
Cząstkiewicz Roman „Wist”
Czok Eugeniusz
Czop Antoni
Czopiński Czesław
Czech Ludwik
Czechański Piotr
Czubacki Stanisław
Cymbała Józef
Czyszakiewicz Ryszard
Czuk Jan „Kosa”
Czuryło Kazimierz
Czuwara Edward

Ć

Ćwik Zofia

D

Dąb-Biernacki Stefan
Dąbrowski Kazimierz „Kmicic”
Dąbrowski Marcin
Dawidziuk Mieczysław
Dec Jan
Dekutowski Hieronim „Zapora”
Demidowski Jan
Depa Anna
Derda Jan
Deresiewicz Henryk
Derkacz Bolesław
Deryło Henryk
Diaczyszyn Jerzy „Narwik”
Dmitroca Jan
Dmitroca Michał
Dmoszyński Rafał
Dobrowolski Władysław
Domański Bronisław
Domińczak Henryk
Dorębski Hipolit
Dorota Stanisław
Drabiński Konstanty
Drankowski Julian

Drażek Jan
Drejer Ada
Droś Zofia
Drozdowski Jan
Druczek Wacław
Drużyńska Jolanta
Drzewosz Emilan
Drzewosz Józef „Zagłoba”
Drzewosz Władysław
Dworecki Marian
Dubas Eugeniusz
Dubiński Jan
Duda Leon
Duda Teodor
Dudek Justyna
Dudek Roman
Durak Jan
Duras Konstanty
Dusza Józef
Dziadosz Edward
Dziaduch Józef
Dziaduch Maria
Działo Józef
Dzawolik Władysław
Dziduch Mieczysław „Kolin”
Dziedzic Piotr
Dziki Antoni
Dziuba Antoni
Dziuba August
Dziubak Onufry
Dziuban Władysław
Dziubiński Józef
Dziura Leon
Dziura Leokadia
Dziura Michał
Dziuras Martyna
Dzygało Andrzej „Korczak”

E

Eborowicz Jerzy
Eifler Józefa
Eifler Maria
Eifler Piotr

Eifler Wanda

F

Falenta Bronisław

Faryna Bazyl

Feldman Wanda (Umer)

Fercowicz Józef

Ferenc Edward

Filipowicz Teodor

Firlej Irena

Firlej, por.

Flisowski Bronisław

Flisowska Waleria

Franc Stanisław

Franczak Nadzieja (Kiś)

Frank Hans

Franko Emil

Frankowski Antoni

Frazik Wojciech

Frelich Tadeusz

Frykowski Janusz Adam

Fus Bolesław

G

Gajerski Stanisław Franciszek

Gajewski Edward

Gajewski Tadeusz „Sam”

Gajka I.

Galary Michalina

Gała Jan

Gałamaga Emilian

Gała Hieronim

Gała Jan

Gała Stanisław

Gała Władysław

Gańczyński Józef

Gała Szczepan

Gałekiewicz Włodzimierz

Gancarz Czesław

Garbula Jan

Gardias Antoni

Gardias Kazimiera

Gawryszczak Piotr
Gąsior (N.N.)
Gąsiorowski Władysław
Gąsowski Władysław
Gęborys Bronisław
Gęborys Stanisław
Gięga Eugeniusz
Gierczak Anna
Gierczak Stanisław
Gierowski Wiktor
Gieszczyński Witold
Gil Marek
Gliński Marian
Gliwa Małgorzata
Globocnik Odillo
Głaz Józef
Głaz Kazimierz
Głowacka Maria
Głowacki Bartosz
Głowacki Ludwik
Głowacki Mikołaj
Głużka Jan
Gmiterek Henryk
Gmitruk Janusz
Gmitruk Józef
Gniewek Józef
Gniewek Władysław
Gniewkowski Władysław
Goch Bolesław „Dąbek”
Golinow, kpt.
Goluch Jan
Goluch Stanisław
Gołaszewski Tadeusz
Gomułka Jan
Gomółka Władysław
Gołębski Julian
Gołębiowski Antoni
Gołębiowski Marian
Gołębiowski Wojciech
Gontarczyk Piotr
Gorączka Jan „Lont”
Gordow Wasyl
Gorgało Paweł
Gorliński Jan

Gozdek Marian
Góra Władysław
Gradecki Władysław
Grabik Władysław
Grabowski Andrzej
Grabowski Bolesław
Grabowski Piotr
Graczyk Roman
Grandhand Alfred
Grechuta Janusz
Grela Zdzisław
Grelecka Maria (Wieprzek)
Greszta Antoni
Gromek Jan
Gronowski Antoni „Sęp”
Grot Czesław
Grudzień Stanisław
Gryciuk Franciszek
Gryniuk Alfred
Grzegorzczak Jan
Grzegorzewicz Stanisław
Grzelak Czesław
Grzesik Józef
Grzybowski Faustyn
Grzywna Lucjan
Gucz Wasyl
Gut Violetta
Guz Tadeusz
Guz Wiktor
Guzik Kazimierz
Guzowski Kazimierz

H

Halaba Ryszard
Hamerski Józef
Hanus Anna
Hanus Jan
Hanus Maria
Hanus-Stańczyk Marta
Hanus Miron
Hanus Stanisław
Hanus Wojciech
Hanus Władysław

Harbus Józef
Hass Marcin
Hawryluk Stefan
Heidrych Reinhard
Hejno Kazimierz
Hek Julian
Himmler Heinrich
Hip Stanisław
Hłasko Jerzy „Wej”
Hłasko Paweł
Hoduń Ignacy
Hołysz Jan
Hordyj Stanisław „Marek”
Hrycek Maria
Huchla Józefa
Huchla Mieczysław
Hugolin Ryba Jan
Humer Adam
Hurkała Bronisław
Hurkała Michał

I

Iwaneczko Dariusz
Iwaszkiewicz Danuta
Iwasiuk Jan

J

Jabłoński Wincenty
Jachimski Zbigniew
Jachymek Bolesław
Jachymek Paweł
Jachymek Stanisław
Jachymek Zenon „Wiktor”
Jachimowicz Michał
Jaczyńska Agnieszka
Jakimiec Stanisław
Jakubiak Antoni
Jakubowski Zenon
Jakubiak Jan
Jakubiak Tadeusz
Jamroz Franciszek
Jamróz Czesław

Janicki Henryk
Jandula Jan
Janowski Stanisław
Jarecki Jan
Jarek Henryk
Jarmyła Petro
Jarmuszyńska Liliana
Jarmuszyński Zbigniew „Sokół”
Jarochoński Tomasz
Jarosz Dariusz
Jarosz Eugeniusz
Jasiejko Jan
Jasnowska Irena
Jastrzębski Franciszek
Jastrzębski, ppłk
Jednac Irena
Jeleśniewski Rudolf
Jędruszyna Stanisław
Jędrzejewski Stanisław
Jędruszczak Władysław
Joniec Grzegorz
Józefczyk Zygmunt
Jóźwiakowski Józef
Jurczak Edward
Jurczak Józef
Jurczyszyn Antoni
Juzeluk Wacław

K

Kacała Jan
Kacała Maria
Kaczmarek Czesław
Kaczor Kazimierz
Kaczoruk Józef „Ryszard”
Kadler Eugeniusz
Kaleta Kazimierz „Zakręt”
Kałużyński Henryk
Kaniuk Tadeusz
Kańkowski Edward
Kamieński Paweł
Kąkol Bronisław
Kąkol Mieczysław
Kalita Franciszek

Kaliński Stefan
Kałwa Piotr
Kałuża Jan
Kamiński Bogdan „Kaksa”
Kamiński Łukasz
Kamiński Wojciech
Kamiński Zbigniew
Karkut Jan
Karpul Aleksander
Karwański Bolesław
Karwata Michał
Karuhin, kpt.
Kaspekiewicz Fabian
Kaszuba Alfred „Wąż”
Kawa Adam
Kawalec Władysław
Kawecki Jan
Kawęcki Wacław
Kazanowski Piotr
Kazański Józef
Kaźmierak Robert
Kędra Jan
Kedziora Jerzy
Kielar Julian
Kielar Mieczysław
Kielasiński Marek
Kijko Dymitr
Kijko Józef
Kinas Zygmunt
Kirowski Zygmunt
Kister Anna Grażyna
Kisz Franciszek
Kliszczak Jan
Kisielewski Tadeusz
Kiś Eugeniusz
Kita Jan
Kita Maria „Maria”
Kita Wojciech
Klepacki Lesław
Klim Czesław
Klim Władysław
Klimkiewicz Czesław
Klimowicz Mieczysław „Krzysztof”
Klimski Władysław

Klukowski Zygmunt
Kluz Henryk
Kłoda Tadeusz
Kłokow Edward
Knichał Antoni
Knoblauch Otto
Kobos Stefan „Wrzos”
Kobus Stefan
Kocańsda Władysław
Kochan Czesław
Kochański Aleksander
Kolano Andrzej
Kołac Józef
Kołakowski Piotr
Komadowski Julian
Komadowski Karol
Komadowski Ludwik
Komadowski Józef
Komaniecka-Łyp Monika
Komińczyk Bronisław
Komorowski Tadeusz
Knap Stanisław
Knotowalski Kazimierz
Konar Julian
Konopka Mieczysław
Konowałow Władysław
Kontek Piotr
Kopański, gen.
Kopeć Henryk
Kopeć Józef
Kopeć Witold „Ligota”
Koper Jan
Kopka Bogusław
Korga Jan
Korkosz Henryk
Korobiejnikow Jan
Korsak Witold
Kosider Mikołaj
Kosmaczewska Janina
Kosmaczewska Maria
Kostecki Karol „Kostek”
Kostrubiec Mieczysław
Kostrubiec Stanisław
Kostyła Tadeusz

Koszała Anna
Kościuszko Tadeusz
Kość Józef
Kot Mieczysław
Kot Stanisław
Kotowski Adolf
Kotaszyński Mieczysław
Kotowicz Roman
Kotyła Marian
Kowal Jan
Kowal Władysław „Konik”
Kowalik Mikołaj
Kowalski Jan
Kowalski Lech
Kowalski Żeliszaw
Kowalewski, ppłk
Kowerski Stanisław
Koza Władysław
Kozak Antoni
Kozak Jan
Kozak Stefan
Kozak Władysław
Kozik, ppłk
Kozioł Stanisława
Kozłowski Kazimierz
Kozłowska Mieczysława
Kozłowska Wiktoria
Kozyra Adolf
Kozyra Alfred
Kozub Wojciech
Krajewski Kazimierz
Kraś Antoni
Krawczyk Adam
Krawczyk Michał
Krawczyk Tadeusz
Krawczyk Władysław
Krawczyk Włodzimierz „Miotła”
Krępla Franciszek
Kręt Jan
Krosman Michał
Krwawicz-Ney Marek
Krystek Jan
Krystek Władysław
Kruczek Piotr

Krukowski Feliks
Krupa Józef
Krupa Stanisław
Krupa Wacław
Kryszczuk Ignacy
Krzaczek Leon
Krzaczkowski Józef
Krzaczkowski Ireneusz
Krzaczkowski Roman
Krzywonowski Feliks
Krzyżanowski Jan
Krzyżanowski Kazimierz
Krzyżanowski Edmund „Bez”
Książek Stanisław „Rota”
Kubal Grzegorz
Kubas Stanisław „Ludwik”
Kubicki Jakub
Kubiczek Wacław
Kubiszyn Stanisława (Tereszczuk)
Kubiszyn Tadeusz
Kuc Józef
Kucharski Józef
Kuczaj Tadeusz
Kuczyński Stanisław
Kudelka Jan
Kudlicki Czesław
Kudlicki Piotr
Kudlicki Władysław
Kudyba Jan
Kudyba Janina
Kudyba Karol
Kukis Jan
Kukulski Roman
Kulawiak Kazimiera
Kulik Bronisław „Granit”
Kulik Marian
Kulik Tadeusz
Kulka Jan
Kulpa Zygmunt
Kułaczkowski Tadeusz
Kumik Bronisław
Kunert Andrzej
Kurzyńska Bronisława
Kurzyński Michał

Kusiak Antoni „Bystry”
Kuśmierczak Jan „Wytrwały”
Kuśmirek Józef
Kuwalek Ryszard
Kwas Bazyli
Kwieciński Ryszard

L

Lal Franciszek „Słowik”
Lara Genowefa
Lasiuk Zygmunt
Lazarowicz Mieczysław
Lazarowicz Romuald
Leda Jan
Lejczak Tadeusz
Leluch Jan
Lentowicz Antoni “Smok”
Leonowicz Jan „Burta”
Lentowicz Józef “Stopka”
Lesiakowski Krzysztof
Lesiuk Alfred
Leszczyńska Zofia
Leszczyński Antoni
Leszczyński Feliks
Leszczyński Tadeusz
Lewandowski, ks.
Lewicki Zygmunt
Lewkonowicz Józef
Linker Józef
Lipczewski Antoni
Lipczyński Edward
Lipczyński Grzegorz
Lipińska Irena
Lipiński Marian
Lipiński Piotr
Lipowiec Adolf
Lipowiec Józef
Liro Józef
Lis Wojciech
Lisaj Aleksander
Lisak Kazimierz
Lisiński Marcei
Litepło Teodor

Litkowiec Janina
Lodzia Roman
Loga – Sowiński Ignacy
Lomber Władysław
Lorch Mikołaj
Lubecka Magdalena
Lubomęski Leszek „Lech”
Lusiej Józef

Ł

Łagoda Tadeusz „Barykada”
Łagowski Bronisław
Łakomski Hieronim
Łasocha Józef
Łasocha Stanisław
Łabuszewski Tomasz
Ławniczuk Weronika
Łopatyński Jurij „Szejk”,
Łopusiewicz Jan
Łopuski Jan
Łopuszyńska Janina
Łopuszyński Józef
Łukasik Władysław
Łukowski Tomasz
Łysiak Marian

M

Machomet Antoni
Maciejko Michał
Maciuszko Wiesław
Maczek Stanisław
Maćko Stefan
Madej Tomasz
Madejczyk Czesław
Magier Dariusz
Majchrzak Grzegorz
Majdanik Józef
Makachon Maciej
Makus Grzegorz
Maksymiuk Aleksander
Malec Franciszek
Malec Bronisław „Żegota”

Malec Jan
Malec Mieczysław
Malec Piotr
Malicki (N.N.)
Malicka Zofia
Maliszewski Tadeusz
Maluga Teodozja
Małys Władysław
Małysz Józef
Mamot Adolf
Mandziuk Jan
Mandziuk Paweł
Mańkowski Zygmunt
Marat Stanisław
Marciniński Edward
Marciniszyn Jan
Markiewicz Edward „Kalina”
Markiewicz Jerzy
Marszalec Stanisław
Marszałek Józef
Martyniak Stanisław
Martynka Zdzisław
Martyniak Stanisław
Martyniuk Sergiusz „Hrab”
Marucha Jan
Marucha Józefa
Maryńczak Antoni „Motylewski”
Maryńczak Edward
Maszkiewicz Stefan
Maścibroda Eugeniusz
Matachowski Henryk
Matczuk Tadeusz
Matej Adam
Matej Antoni
Matej Edward
Matej Eugeniusz
Matej Wiktoria
Matwiej Bronisław
Matwiejszyn Józef
Matwiejczyk Aleksander
Matwiejczuk Mikołaj
Matys Jan
Matys Maria
Matuszak Piotr

Matuszewski Stefan
Matys Mieczysław
Mazur Aleksander
Mazur Grzegorz
Mazur Jan
Mazur Władysław
Mazurek (N.N.)
Mazurek Franciszek
Mazurek Helena
Mazurek Józef
Mazurek Józef
Mazurek Czesław
Mazurek Mieczysław
Mąsiel Zygmunt
Melan Stanisław
Mezgier Bronisław
Miarczyński Waldemar
Michalczuk Mieczysław
Michocki Janusz
Mieczek Stanisław
Miedziak Seweryn
Mierzwiński Kazimierz
Mikołowicz Franciszka
Miłaszewski Czesław
Miłaszewski Wiktor
Miech Adolf
Mielniczuk Janina
Mierzwiński Kazimierz
Mięśowicz Jerzy
Minor Jan
Mirecki Bolesław
Misielak Jan
Misiński Aleksander „Murat”
Miska Władysław „Kalina”
Miszczyszyn Stanisław
Miształ Jan
Miszczakowski Teodor
Młynarczyk Piotr
Mokrzycki Stanisław
Momot (N.N.)
Momot Marianna
Moniuk Maria (Zdanowicz)
Mozgawa Marian
Mosiądz Adolf

Mosiądz Mieczysław
Moszkowicz Mariusz
Motyka Grzegorz
Mroczek Marian
Mrozik Stanisław
Mrozowski Władysław
Mróz Antoni
Mróz Stanisław
Mysakowski Wacław
Myszkowski Bolesław
Mucha Feliks
Mucha Stanisław
Mucha Stefan
Mulak Edward
Mulak Józef
Murzan Mieczysław
Musiał Filip
Musiał Jerzy
Musiał Józef
Musiej Paweł
Musiejuk Henryk
Muś Eugenia
Muś Włodzimierz
Muzyczka Ludwik
Muzyka Sergiusz
Mużacz Konstanty
Myszak Jan

N

Nagaj Edward
Nagórny Kazimierz
Nakonieczny Michał
Napora Dominika
Naszyński Mieczysław
Nawrot Józef
Nazar Bazyli
Nazaruk Józef
Nawrocki Zbigniew
Niedbała Aleksander
Niedziałkowski Tadeusz ps. „Tomasz”
Niedźwiedź Eugenia
Niedźwiedź Józef
Niedźwiński Stanisław

Niemierzycki Bronisław
Niepokólczycki Franciszek
Nitecki Piotr
Niewada Edward
Nocko Jerzy „Narolski”
Nowak Aleksander
Nowak Bolesław
Nowak Józef
Nowak Ryszard
Nowak Tadeusz
Nowak Władysław
Nowicka – Maruszyk Maria
Nowikow, mjr
Noworol Florian
Nowosad Aleksander
Nowosad Jan

O

Oberda Kazimierz
Ochal Walerian
Ochnik Tadeusz
Obirek Jan
Ogórek Michał
Ohirko Waclaw
Okruch Jan
Oktaba Franciszek
Oktaba Jan
Okulicki Leopold „Niedźwiadek”
Olejniki Piotr
Olszewski Antoni
Olszewski Edward
Olszewski Józef
Oleszczuk Jan
Oleszczuk Włodzimierz
Omietński Władysław
Oniszczyk Henryk
Opiełko Jan „Arab”
Orechwa Mikołaj
Orzechowski Witold
Orzeł Stanisław
Ostapczuk Jan
Ostapczuk Szymon
Ostapowicz Leokadia

Ostasz Grzegorz
Ostaszewski Arseni
Ostrowski Roman
Osóbka-Morawski Edward
Ostrowski Jerzy
Ostrowski Zdzisław
Osuch Jan
Osuch Franciszek
Ozimek Józef
Ożóg Bolesław „Orzeł”
Ożóg Franciszek

P

Pacuła Jan
Paczkowski Andrzej
Pająk Henryk
Pakos Stanisław „Wrzos”
Paluszyński Radosław
Palak Bronisław
Palak Jan
Palak Stanisław
Pałka Henryk
Panas Kazimierz
Panek Czesława
Panek Katarzyna
Panzer Walter
Parat Władysław
Parda Bronisław
Pardus Bolesław
Pardus (Bartosiński) Władysław „Kat”
Parol Stanisław
Parol Wacław
Pasieczny Piotr
Pasierb Józef
Pasierbski Karol
Paska Jan
Pastuszek Czesław
Pastuszek Marian
Paszkiewicz Bogusław
Paszt Michał
Patałuch Helena
Pawelczyk (Patałuch) Kazimiera
Pawlak Aleksander

Pawlikowski Stanisław
Pawłowska Halina
Pawłowska Leokadia
Perec Antoni
Perduta Bronisława
Peter Janusz
Petryszyn Adolf
Pępiak Edward
Piasecki Stanisław
Pieczuła Kazimierz
Piekarus Daniel
Pieporzowski Antoni
Pietraszkiewicz Mieczysław
Pietryna Józef
Pietruszyński Stefan
Pietrzak Leszek
Pikuła Stanisław
Pilarska Wiera
Pilarski Marian „Jar”
Pilecki Witold
Piłat Eugeniusz
Piłat Leszek
Piłat Władysław
Piotrowski Adam
Piotrowski Mirosław
Piotrowski Wincenty
Pióro Stefan „Czapeczka”
Pióro Waław
Pilip Bolesław
Pilipienko, mjr
Piochnicki Leopold
Pisarczyk Paweł
Piskor Tadeusz
Piskorski Antoni
Pituła Bronisław „Ojciec”
Piwko Antoni
Piwko Ignacy
Piwowski (N.N.)
Pizun Edmund
Plizga Antoni
Plizga Władysław
Pluta Antoni
Pluta Stefan „Jodła”
Płaneta Antoni

Pławiński Tadeusz
Płocidym Antoni
Płochow Mikołaj
Płoński Józef
Płoszaj Władysława „Mewa”
Płudowski Franciszek
Płużański Tadeusz
Poczekwa Andrzej
Podgórski Stanisław
Podolczak Mikołaj
Pogodziński Stanisław
Pokipiuszka Zofia
Pokrywko Zenon
Poleszak Sławomir
Pomiankowski Władysław
Pomykała Franciszek
Poniat Tadeusz
Poniatowski Stanisław
Popec Jan
Popławski Mieczysław
Portus Czesław
Posikata Henryk
Pozerski Kazimierz
Poźniak Andrzej
Proba Paweł
Prościński Lucjan
Pruchnicki Leopold
Prus Stanisław „Adam”
Prusiński Józef „Barbara”
Przybik Kazimierz
Przyczyna Franciszka
Przybysz (Konwa) Franciszka
Przybysz Stanisław „Maszynka”
Przykaza Kazimierz
Puchacz Bronisław
Puławski Adam
Puźniak Aleksander
Pydo Alicja

R

Rachański Edward
Rachański Mieczysław
Rachański Władysław

Rachwalski Józef
Raczkiewicz Marcin
Raczkiewicz Władysław
Raczyński Józef
Radomski Andrzej
Radkiewicz Stanisław
Radomski Jan
Radzik Antoni „Orkisz”
Radziszewski Stanisław
Ragan Jan
Rajter Stanisław
Rapa Roman
Rapa Władysława
Rapczuk Franciszka
Ratymirski Kazimierz
Reder Rudolf
Relewicz Jan
Remisiewicz Zygmunt
Repczyński Władysław „Konrad”
Rewacki Henryk
Rębacz Helena
Rieger Berndt
Rogowski Franciszek
Rogowski Leon
Rogowski Marian „Rdest”
Rola-Żymierski Michał
Robb-Narbutt Ignacy (Rosenfarb Ignacy)
Rogalski Ludwik „Kanciarz”
Rogowski Stanisław
Rokicki Konrad
Rokossowski Konstanty
Romanek Jacek
Romańczuk Stanisław
Romańczuk Tadeusz
Romkowski Roman
Roseman Mark
Rosik Kazimierz
Rosocha Paweł
Rosół Ignacy
Rot Jan
Rottenberg Maria
Rowiński Jan
Rozmej Jerzy
Rozmus Stanisław

Rozowska Katarzyna
Rózański Czesław
Rózański Józef
Ruciński Stanisław
Rud Teodor
Rudełka Edward
Ruduś Cyryl
Ryba Władysław
Rybacki Tadeusz
Rycak Franciszek
Rychel Grzegorz
Rykała Bronisław
Rykała Izydor
Rykała Marcin
Rykała Paweł
Ryło Zygmunt
Ryło Wincenty
Rysiowski Leon
Rysiowski Tadeusz
Rywacki Henryk
Ryż Stanisław
Rzepecki Jan
Rzeszowski Antoni

S

Sabulis Kostan
Sadowski Czesław
Sadowski Kazimierz
Sak Jan
Sak Kazimierz „Marta”
Samiec Stanisław „Pasek”
Samulak Franciszek
Samulak Stanisław
Sapiecha Maksym
Sasadeusz Walerian
Sasin Jerzy
Sawieć Stanisław
Schwieger Ernest
Schmidt Longin
Sekula Jan
Sendecki Władysław
Sędłak Marian
Sęk Bolesław

Siarka Józef
Sienikiel Mieczysław
Siewierski Piotr
Sidor Kazimierz „Hardy”
Sieda Eugeniusz
Siedlarczyk Władysław
Siendecki Dominik
Sienkiewicz Henryk
Siepsiak Stanisław
Sidor Władysława
Sikora Julian
Sikora Marian
Sikorski Antoni
Sikorski Władysław
Siła-Nowicki Władysław
Sioma Eugeniusz „Lech”
Sioma Franciszek
Sioma Jan
Sioma Stanisław
Sinicki Stanisław
Skaczkowski Mieczysław
Skalny Edward „Skalski”
Skarżyński Tomasz „Ambroży”
Skiba Czesław
Skiba Zygmunt
Skibicki Edward
Skorupski Władysław
Skowera Władysław „Orkan”
Skowronek Kazimierz
Skowronek Władysław
Skroban Antoni
Skroban Czesław
Skrzypczuk Tadeusz
Skubik Franciszek
Skulimowska Irena
Skurcz Bolesław
Skurcz Edward
Sławikowski Erwin
Słoboda Jan „Bartkowski”
Słoboda Leon
Słodki Jan
Słomka Henryk
Słowiński Bolesław
Smagała Piotr „Sroka”

Smoła Waław „Przedwojowiec”
Smutek Zbigniew
Smyk Stanisław
Smyrski Karol
Snopkiewicz Jacek
Sobczuk Ryszard
Sobeska Bogumiła
Sobieszczanski Józef
Sobuś Kazimierz
Sochan Edward
Solka Stanisław
Sołtys Tadeusz
Sopół Stanisława
Soroka Jan
Soroka Józef
Soroka Mieczysław
Sosina Jerzy „Tatar”
Stanik Włodzimierz
Stańczyk Henryk
Stańczyk Marek
Starak Zbigniew „Zbyszek”
Starzecki Roman
Stasik Aleksander „Jastrząb”
Stasiuk Włodzimierz
Stawarski Bolesław
Stawarski Tadeusz
Stawecki Marian
Steczkiwicz Piotr
Steć Jan
Stećko Piotr
Stefaniak Antoni
Stempniowski Józef
Sterda Stanisław
Stępora Zdzisław
Stolarczyk Franciszek
Strumidło Tadeusz
Strzelecki Michał
Strzembosz Tomasz
Studziński Bolesław
Stupak Jan
Stupak Julian
Swatowski Tadeusz
Surdej Mirosław
Surowiec Władysław „Sosna”

Suski Wawrzyniec
Sychowski Mieczysław
Szabat Michał
Szałański Marcin
Szajewski Józef
Szajna Mieczysław „Skała”
Szczepankiewicz Wilhelm „Drugak”
Szczygieł Józef
Szczygieł Ryszard
Szejn Jan „Skała”
Szeptycki Aleksander
Szeremeta Waclaw
Szewluk Czesław „Orlik”
Skład Karolina
Szłapa Józef
Szkolnikowski Stanisław
Suchorski Waclaw
Surowiec Władysław „Sosna”
Symczyszyn Adam „Skiba”
Symczyszyn Władysław
Szarek Roman
Szarowolec Stanisław
Szarowolec Władysław
Szatkowska Aniela
Szawrocki Lucjan
Szczepaniuk Tadeusz
Szczupak Katarzyna
Szeptycki Aleksander
Szewczuk Filip
Szewczuk Maria
Szłapa Józef
Szopiński Leon
Szponar Bronisław
Szponar Michał
Szpyra Mieczysław
Szyprowski Aleksander
Szyprowski Bartłomiej
Szwed Łukasz
Szustakiewicz Jan
Sydor Jan
Szatyński – Szatowski Jan „Zagończyk”
Szczepański Edmund
Szczepański Eugeniusz
Szczepański Wojciech

Szczur (Terlecki) Stanisław
Szczygielski Zbigniew
Szeske Alfons
Szeske Bronisława
Szteliga Hieronim
Sztokier Alis
Szumowski Jerzy
Szybkowski Stanisław „Ormian”
Szyling Tadeusz
Szymosik Sergiusz „Błyskawica”
Szymosiuk Aleksander
Szymulski Stefan
Szyndler Stanisława
Szyr Euegniusz
Szyszka Bogdan

Ś

Ślaski Jerzy
Śladecka Magdalena
Ślepokura Zygmunt
Śliwa Józef
Śmiałko Kazimierz
Śmiech Bronisław
Śmiech Henryk
Świca Feliks
Świderek Franciszek
Świderek Jan
Świderek Kazimierz
Świderek Władysław „Grab”
Świderek Zofia
Świdnicki Władysław „Orzeł II”
Świętliński Ludwik
Świta Bronisław
Świtakowski Henryk
Szczepański Eugeniusz
Szymczuk Michał „Sosna”

T

Taluba Franciszek
Taranowicz Adolf
Tarszkiewicz Edward „Jastrząb”

Tarczyński Czesław
Targoński Wiktor
Tereszczuk Józef
Terlecki Ryszard
Tetych Aniela
Tetych Jan
Tetych Regina
Tetych Tadeusz
Thuczek Ryszard
Tochman Krzysztof
Tokarz Władysław
Tomaszewski Stanisław
Tomza Józef
Tor (Thor) Alfred ps. „Zych”
Tor Bronisław
Tor Stanisław
Towbin Stefan
Trąbka Ryszard
Tryndus Bronisław
Tuliszka Jarosław
Tylski Krzysztof
Tuczyński Antoni
Tumidajski Kazimierz „Marcin”
Turowski Jan „Norbert”
Turowski Józef
Turzyniecki Jan „Mogiłka” (Marian Piwkowski)
Tyczkowski Józef „Szpalt”
Typek Antoni
Typek Józef
Tysa Alfred

U

Uchnast Danuta
Ulanowski Jan
Ulanowski Roman
Umer Adam
Umer Edward
Umer Franciszek
Umer Wincenty
Urbański Józef
Uszczyzna Jan

V

Vonou Ewelina

W

Wacek Michał

Wagner Jakub

Wajslander Chana

Wałag Józef

Walewski Władysław

Walichnowski Tadeusz

Walczewski Józef

Walczyk Danuta

Wandziuk Andrzej

Wanke Józef

Warchoł Jan

Wargocki Edward

Warda Marian „Polakowski”

Waszęda Jan

Watrak Piotr

Wawrzyszczak Józef

Ważny Józef

Wąsik Jan

Węgierski Jerzy

Węgrzyn Franciszek

Węgrzyn Julian

Węgrzyn Henryk

Wężowska Franciszka

Wiater Jan

Wiatr Ignacy

Wiączek Longin

Wicijowski Władysław

Wielgosz Albin

Wielgosz Julian

Wierzbicki Zdzisław

Wiklański Józef

Wilczyńska Jadwiga

Winiarski Zbigniew

Wiśniarski Zygmunt

Wiśniewski Eugeniusz

Wiśniewski Józef

Wiśniewski Leon

Wiśniewski Marian

Wiśniewski Marek

Wiśniewski Piotr
Wiśniewski Stanisław
Wiśniewski Waclaw
Wiśniewski Władysław „Lemiesz”
Witaszyński Jan
Witkowski Antoni
Witkowski Edward
Witkowski Tomasz
Witkowski Władysław
Wład Paweł
Włodarkiewicz Jan „Darwicz”,
Włodarkiewicz Józef
Włoszczuk Józef
Wnuk Rafał
Wojciechowski Bogdan „Czarny”
Wojczuk Jan
Wojczuk Katarzyna
Wojczuk Stanisław
Wojnarowski Czesław
Wojtas Hipolit
Wojtas Marian
Wojtuch Dominik
Wolańczyk Grzegorz Wincenty
Wolańczyk Henryk
Wolańczyk Wincenty „Żerdź”
Woliński Jan
Woliński Władysław
Wolski Nikodem
Wołkow Jan
Woś Józef
Wójcik Józef
Wójcik Ludwik
Wójcik Mieczysław „Mietek”
Wójcik Piotr
Wójcik Waclaw
Wójtowicz Arseniusz (Arseni)
Wójtowicz Florian
Wójtowicz Jan
Wolanin Tomasz „Kultura”
Wołoszyn Jacek
Wołoszyn Eugeniusz „Wiosło”
Woźniak Jerzy „Czarny Jurek”
Woźniak Piotr „Wir”
Woźniacki Marian

Woźnicki Piotr
Wrębiak Andrzej
Wronka Aleksander
Wronka Jan
Wronka Michał „Szmerek”
Wronka Stanisław
Wronka Zygfryd
Wróblewski Bolesław
Wróblewski Józef
Wróblewski Mieczysław „Szum”
Wszola Konstanty
Wydźga Józef
Wyłupek Władysław
Wynnyczuk Mykoła „Wyr”
Wysłocki Jan
Wysłocki Józef
Wysłocki Władysław
Wysocki Henryk
Wysocki Jacek
Wyszyński Stefan

Z

Zagórski Andrzej
Zagórski Piotr
Zajac Tadeusz
Zajączkowski Mariusz
Zajączkowski Zbigniew
Zakrzewski Szczepan
Zarębski Józef
Złomaniec Józef „Mosiądz”
Zatorski Józef
Zieliński Antoni
Zieliński Jan
Zieliński Kazimierz
Ziomba Tadeusz
Zienkiewicz Waldemar
Ziółczyk Kazimierz
Ziuba Stanisław
Zwierzchowski Benedykt
Zwolak Antoni
Zwoliński Stefan
Zubiak Feliks
Zuchowska Janina

Ż

Żak Franciszek

Żańczak Bronisław

Żańczak Stanisław

Żebracki (Żyłka) Zygmunt „Ax”

Żebruń Aleksander

Żebruń Olga

Żebruń Wasyl

Żenczykowski Tadeusz

Żepczuk Józefa

Żmudzki Józef

Żołądek Jan

Żołądek Józef

Żołądek Karol

Żołądek Stanisław

Żółkiewski, chor.

Żółkiewski Stanisław

Żuk Ilko

Żuk Władysław

Żukowski Mieczysław

Żurek Janina

Fotografie

1. Aleksander Żebruń (fot. ze zbiorów AIPN w Warszawie);
2. Mikołaj Głowacki (fot. ze zbiorów OAIPN w Lublinie);
3. Stefan Maćko (fot. ze zbiorów OAIPN w Lublinie);
4. Hipolit Wojtas (fot. ze zbiorów OAIPN w Lublinie);
5. Stefan Pietruszyński (fot. ze zbiorów OAIPN w Lublinie);
6. Czesław Cygler (fot. ze zbiorów OAIPN w Lublinie);
7. Andrzej Kolano (fot. ze zbiorów OAIPN w Lublinie);
8. Władysław Antoniak (fot. ze zbiorów AIPN w Warszawie);
9. Marian Mozgawa (fot. ze zbiorów AIPN w Warszawie);
10. Wojciech Kita (fot. ze zbiorów OAIPN w Lublinie);
11. Bronisław Komińczyk (fot. ze zbiorów OAIPN w Lublinie);
12. Jan Leluch (fot. ze zbiorów AIPN w Warszawie);
13. Franciszek Pułłowski (fot. ze zbiorów OAIPN w Lublinie);
14. Walerian Ochal (fot. ze zbiorów AIPN w Warszawie);
15. Henryk Deryło (fot. ze zbiorów OAIPN w Lublinie);
16. Jan Sekuła (fot. ze zbiorów OAIPN w Lublinie);
17. Marian Sędlak (fot. ze zbiorów OAIPN w Lublinie);
18. Willa dr. Cybulskiego tzw. „Cybulówka” – jeden z trzech kompleksów budynku PUBP w Tomaszowie Lubelskim, (lata dziewięćdziesiąte XX w.) (fotografia ze zbiorów Izby Pamięci Terroru Komunistycznego w Tomaszowie Lubelskim);
19. Willa dr. Cybulskiego, tzw. „Cybulówka”. Widok współczesny. Obecnie siedziba Powiatowego Inspektora Powiatowego i Powiatowej Stacji Sanitarno–Epidemiologicznej (fot. W. Hanus);
20. Dwa pozostałe budynki kompleksu PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Po prawej budynek, w którym urzędował m.in. kierownik (szef) PUBP. Tutaj także mieściły się cele aresztu, w tym słynna „Smocza Jama” i pokoje przesłuchań. Po lewej były budynek administracyjny PUBP wraz przylegającym aresztem. Widok współczesny wykonany z podwórza Willi dr. Cybulskiego (fot. W. Hanus);
21. Budynek administracyjny PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Widok współczesny (fot. W. Hanus);

22. Areszt PUBP w Tomaszowie Lubelskim przylegający do budynku administracyjnego PUBP. W oddali willa dr. Cybulskiego. Obecnie w budynku aresztu mieści się Izba Pamięci Terroru Komunistycznego. Widok współczesny (fot. W. Hanus);
23. Wnętrze aresztu PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Obecnie Izba Pamięci Terroru Komunistycznego. Widok współczesny (fot. W. Hanus);
24. Tablica umieszczona na budynku administracyjnym dawnego PUBP w Tomaszowie Lubelskim (fot. W. Hanus);
25. Tablica umieszczona na budynku willi dr. Cybulskiego (fot. W. Hanus);
26. Odsłonięta w 1964 r. na budynku KP MO w Tomaszowie Lubelskim tablica w hołdzie pomordowanym funkcjonariuszom PUBP i MO (fot. Izba Pamięci Terroru Komunistycznego w Tomaszowie Lubelskim);
27. Mapa powiatu tomaszowskiego wraz z częścią powiatu zamojskiego, biłgorajskiego, hrubieszowskiego i lubaczowskiego (ze zbiorów: www.polski.mapywig.org).

Kierownicy i szefowie PUBP w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956:

1. Aleksander Żebruń

2. Mikołaj Głowacki

3. Stefan Maćko

4. Hipolit Wojtas

5. Stefan Pietruszyński

6. Czesław Cygler

7. Andrzej Kolano

8. Władysław Antoniak

9. Marian Mozgawa

10. Wojciech Kita

11. Bronisław Komińczyk

Zastępcy kierownika (szefa) PUBP w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944-1956¹¹⁸⁰

12. Jan Leluch

13. Franciszek Pudłowski

14. Walerian Ochal

15. Henryk Deryło

16. Jan Sekuła

17. Marian Sędlak

¹¹⁸⁰ Brak fotografii Władysława Wolińskiego i Henryka Słomki

18. Willa dr. Cybulskiego tzw. „Cybulówka” – jeden z trzech kompleksów budynku PUBP w Tomaszowie Lubelskim, (lata dziewięćdziesiąte XX w.).

19. Willa dr. Cybulskiego, tzw. „Cybulówka”. Widok współczesny. Obecnie siedziba Powiatowego Inspektora Powiatowego i Powiatowej Stacji Sanitarno-Epidemiologicznej.

20. Dwa pozostałe budynki kompleksu PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Po prawej budynek, w którym urzędował m.in. kierownik (szef) PUBP. Tutaj także mieściły się cele aresztu, w tym słynna „Smocza Jama” i pokoje przesłuchań. Po lewej były budynek administracyjny PUBP wraz przylegającym aresztem. Widok współczesny wykonany z podwórza Willi dr. Cybulskiego.

21. Budynek administracyjny PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Widok współczesny.

22. Areszt PUBP w Tomaszowie Lubelskim przylegający do budynku administracyjnego PUBP. W oddali willa dr. Cybulskiego. Obecnie w budynku aresztu mieści się Izba Pamięci Terroru Komunistycznego. Widok współczesny.

23. Wnętrze aresztu PUBP w Tomaszowie Lubelskim. Obecnie Izba Pamięci Terroru Komunistycznego. Widok współczesny.

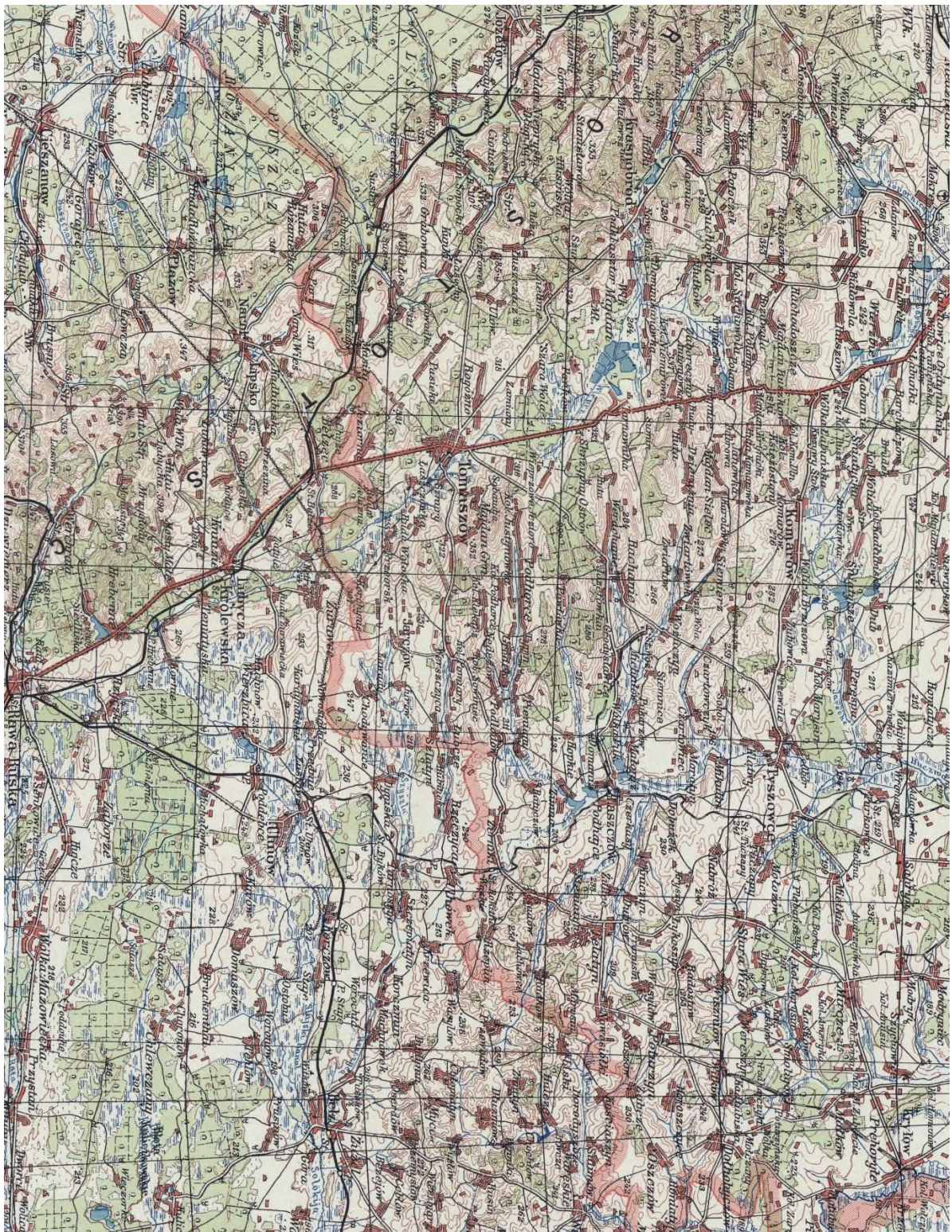

24. Tablica umieszczona na budynku administracyjnym dawnego PUBP w Tomaszowie Lubelskim.

25. Tablica umieszczona na budynku willi dr. Cybulskiego.

26. Odśloniuta w 1964 r. na budynku KP MO w Tomaszowie Lubelskim tablica w hołdzie pomordowanym funkcjonariuszom PUBP i MO.

27. Mapa powiatu tomaszowskiego wraz z częścią powiatu zamojskiego, biłgorajskiego, hrubieszowskiego i lubaczowskiego.